MERING

OGLEDI IZ ISTORIJE RATNE VEŠTINE

VOJNA BIBLIOTEKA

U svojoj seriji **klasika** izdala je dosada ova dela:

I knjiga: **Klauzevic**

O RATU

Opšte priznato klasično vojno delo u kome je nemački vojni pisac general Karl fon Klauzevic početkom XIX veka filozofski razradio suštinu rata i postavio temelje ratnoj veštini.

Delo ima 582 strane, staje 340 din.

II knjiga: **Žomini**

PREGLED RATNE VEŠTINE

Učesnik u Napoleonovim ratovima, general Anri de Žomini je otkrio i razradio osnovne principe ratne veštine i visoko uzdigao vojnu nauku prošloga veka. Stoga se pri izučavanju savremene vojne nauke ne mogu obići dela vojnih klasika XIX veka: Klauzevica i Žominija.

Delo ima 380 strana, staje 250 din.

III knjiga: **Erl**

TVORCI MODERNE STRATEGIJE

Delo pretstavlja esej vojne misli za poslednjih pet stoleća koji je obradila grupa od 20 američkih pisaca. Od značajnijih tvoraca moderne strategije koji su ušli u ovo delo pominju se: Makijaveli, Voban, Fridrih Veliki, Napoleon — Žomini i Klauzevic; Adam Smit, Marks, Engels i Lenjin; Moltke i Šlifen; Ardan Di Pik i Foš; Čerčil, Lojd Džordž i Klemanso; Ludendorf, Mahan, Duet i Hitler — kao pretstavnik nacističkog shvatanja rata.

Delo ima 603 strane, staje 380 din.

IV knjiga: **Engels**

IZABRANA VOJNA DELA

(I knjiga)

Knjiga sadrži Engelsove radove o razvoju rodova vojske kroz istoriju i o stanju evropskih vojski polovinom prošlog veka, članke o dobrovoljačkom pokretu i nekoliko studija, kao što su: **Po i Rajna, Savoja, Nica i Rajna, Mogućnosti i preduslovi za rat Svete alijanse protiv Francuske 1852 godine, Planinski rat nekad i sad**, zatim opis nekoliko bitaka i biografije nekih značajnijih istoriskih ličnosti.

Delo ima 551 stranu, staje 400 din.

V knjiga: **Šlifen**

KANA

Generalfeldmaršal fon Šlifen, dugogodišnji načelnik nemačkog Generalštaba pre Prvog svetskog rata, obradio je bitku za okruženje i uništenje tipa Kane na osnovu kritičke analize niza primera iz Napoleonovih i Moltkeovih ratova. Ova studija, koja je korisno poslužila ne samo nemačkim generalima, već i mnogim ostalim vojskovođama za planiranje i izvođenje operacija za okruženje i uništenje neprijatelja, i danas je značajna i aktuelna.

Delo ima 380 strana, sa posebnim atlasom skica, staje 400 din.

VI knjiga: **Mering**

OGLEDI IZ ISTORIJE RATNE VEŠTINE

Ovo delo pretstavlja zbirku Franc Meringovih odabranih radova koji rasvetljavaju sa marksističke tačke gledišta pojedine ratne događaje, obuhvatajući: Maraton, Termopile, Peloponeski rat, Hanibala, Cezara, a zatim Srednji vek, Sedmogodišnji rat i nešto detaljnije ratove Francuske revolucije. Pored toga, u ovo delo ušli su i članci koji tretiraju pitanja milicije i stalne vojske, suštine rata, kao i druge istoriske probleme. Na kraju knjige data su kratka objašnjenja istoriskih događaja, ličnosti i geografskih naziva sa skicom stare Grčke.

Delo ima 384 strana, staje 420 din.

VII knjiga: **Engels**

IZABRANA VOJNA DELA

(II knjiga)

Delo je u pripremi za štampu i obuhvata: Krimski rat 1854—56, Francusko-pruski rat 1870/71 i druge Engelsove radove.

VOJNOIZDAVAČKI ZAVOD »VOJNO DELO«

Beograd, Nemanjina ul. br. 9

Poštanski fah 692. Tel. 20-421 — lokal 27-73

VOJNA BIBLIOTEKA

KLASICI

KNJIGA ŠESTA

UREĐIVAČKI ODBOR

General-potpukovnik **Milutin Morača**, general-potpukovnik **Pavle Jakšić**, general-potpukovnik **Savo Drljević**, general-major **Đuro Lončarević**, general-major **Vjekoslav Klišanić**, general-major **Petar Tomac** i pukovnik **Milisav Perišić** (odgovorni urednik)

VOJNOIZDAVAČKI ZAVOD
»VOJNO DELO«
BEOGRAD
1955

37a

MERING

OGLEDI
IZ ISTORIJE RATNE VEŠTINE

NARODNE SLOVENSKE

IZABRANI ČLANCI I STUDIJE

PREVOD SA RUSKOG
I NEMAČKOG

Redakciju izvršio
pukovnik
Zdravko Seručar

Štampano u Jugoštampi, Beograd, tiraž: 4.000 primeraka.

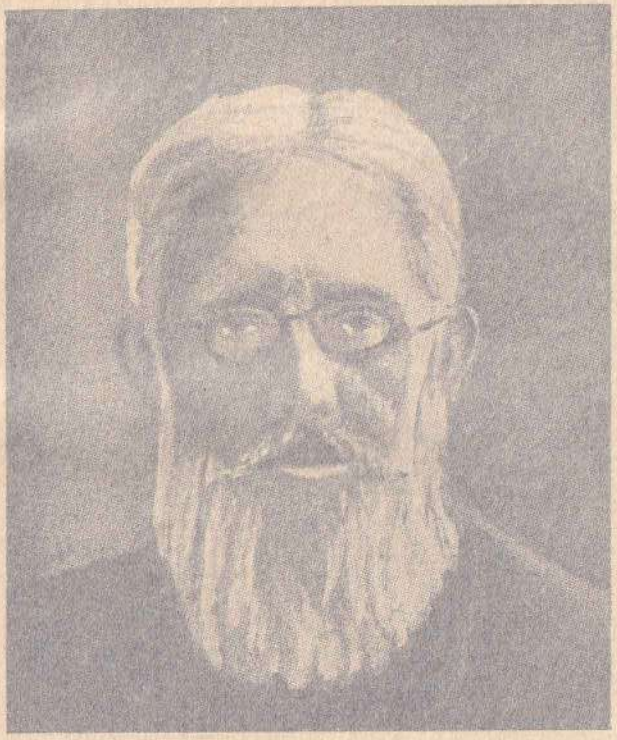

SADRŽAJ

	Strana
PREDGOVOR	IX
ISTORIJA RATNE VEŠTINE	1
Metod	2
Maraton i Termopili	6
Peloponeski rat	12
Hanibal i Cezar	34
Bitka u Teutoburškoj Šumi	38
Srednji vek	46
Švajcarci	49
VOJNO-ISTORISKI OSVRTI	55
O SEDMOGODIŠNJEM RATU	55
Fridrihova diplomatija i strategija	108
O psihologiji Sedmogodišnjeg rata	116
RATOVI EPOHE FRANCUSKE REVOLUCIJE I NAPOLEONA	133
Francuska revolucija	133
Krstaški rat protiv revolucije	133
Crveni teror	139
Kraj Poljske	143
Bazelski mir	145
Konačna odluka carskog pretstavništva	148
Austerlic	151
Katastrofa	157
Kako je nastao rat	157
Polazak u rat	161
Dvostruka bitka	164
Otstupanje	170
Prenclau i Ratkau	173
Kapitulacija tvrđava	174
Rat u Istočnoj Pruskoj	176

Strana

Od Tilzita do Taurogena — — — — — — — — 180
Uvod — — — — — — — — — — — — — — — — 180
Tilzitski mir — — — — — — — — — — — — — — 185
Vojna reforma — — — — — — — — — — — — — — 189
Rat 1809 godine — — — — — — — — — — — — — 197
Ruski rat — — — — — — — — — — — — — — — 202
Taurogenski sporazum — — — — — — — — — — — 206

Od Kališa do Karlsbada — — — — — — — — — 209
Kališki proglas — — — — — — — — — — — — — 209
Landver i landšturm — — — — — — — — — — — 216
Prolećni pohod — — — — — — — — — — — — — 221
Primirje — — — — — — — — — — — — — — — 227
Jesenji pohod — — — — — — — — — — — — — 231
Zimski pohod — — — — — — — — — — — — — 240
Pariski mir — — — — — — — — — — — — — — 248
Bečki kongres — — — — — — — — — — — — — 251
Sto dana — — — — — — — — — — — — — — — 255

MILICIJA I STAJAĆA VOJSKA — — — — — — — — — — 261

VOJNOISTORISKI PROBLEMI — — — — — — — — — — 294

HRANA ZA MOLOHA — — — — — — — — — — — — 339

NEŠTO O MOLTKEU — — — — — — — — — — — — 346

O SUŠTINI RATA — — — — — — — — — — — — — 351

KRATKA OBJAŠNJENJA ISTORISKIH LIČNOSTI, DOGAĐAJA I GEOGRAFSKIH NAZIVA — — — — — — — — — —

PREDGOVOR

Meringovi članci o ratnoj vještini, odabrani i objavljeni u ovom našem izdanju kao »Ogledi iz istorije ratne veštine«, iako ne daju cjelovito obrađenu istoriju ratne vještine po vremenu i prostoru zbivanja događaja kroz istoriju, ipak, s obzirom na to da se Mering služio istoriskim materijalizmom, uz Engelsova i Lenjinova djela i misli o ratu i ratnoj vještini, pretstavljaju, besumnje, značajan prilog proučavanju problema rata, vojne organizacije i ratne vještine, kao i tumačenju tih i drugih problema sa marksističkih pozicija. Zbog toga je opravdano objavljivanje ovih članaka. No, ipak je potrebno istaći izvjesne stvari kao i skrenuti pažnju čitaocima na neke Meringove stavove.

Mering je u članku »Istorija ratne veštine« podvrgao marksističkoj kritici djelo njemačkog istoričara Hansa Delbrika »Istorija ratne veštine u okviru političke istorije«. On za Delbrika na jednom mjestu u pomenutom članku kaže: »Delbrik u svome radu, čim se približi istoriskom materijalizmu, odmah uplašeno beži od njega«. Jasno je onda sa kakvim kriterijumom treba prilaziti proučavanju Delbrikovih radova u oblasti vojne istorije, a i inače. U Meringovoj recenziji pomenutog Delbrikovog rada osvijetljeni su sa marksističke tačke gledišta problemi ratne vještine od grčko-persiskih ratova do, zaključno, Sedmogodišnjeg rata. Naročito su obrađeni problemi naoružanja, sastav vojski i njihova organizacija, metodi održavanja discipline, borbeni postroji, taktika i strategija, zatim, kako su se svi ovi problemi razvijali kroz istoriju ratova zavisno od postojećeg stepena proizvodnje u robovskom i feudalnom društvenom uređenju i u periodu apsolutističkih monarhija. Na konkretnim primjerima, kroz analizu grčko-persiskih ratova, Peloponeskog rata, ratove kartaginske, rimske i galske vojske, kao i kroz ratove i razvoj ratne vještine u feudalno doba i kasnije, Mering daje jasnu sliku o značaju svih dejstvujućih faktora za vođenje rata, o uslovljenosti oblika ratovanja, naoružanja i borbenih postroja stepenom proizvodnje materijalnih dobara i tehničkih sredstava, o uzrocima uspjeha ili poraza u sudarima vojski različitog sastava, discipline, morala i vještine ratovanja.

Sukobe u Srednjem vijeku Mering tretira kao obične tuče. I zaista, Srednji vijek je vijek malih vojski, kada vojna misao nije razvijana onim tempom kojim je razvijana u Starom i Novom vijeku. Rascjepkani feudalni gospodari na svojim posjedima nijesu raspolagali dovoljnim sredstvima da bi mogli da izdržavaju brojno jaku vojsku. Vojska se izdržavala od onoga što bi pojedinci ponijeli od kuće ili od pljačke stanovništva. Ako izuzmemo Stogodišnji rat, krstaške pohode u Aziju, najezde Turaka na Balkan i možda još neke, kao krupnije i dugotrajnije sukobe, do nekih drugih većih sukoba nije dolazilo u ovom inače mračnom i dugotrajnom periodu kroz koji je društvo moralo da prođe. Tek je pronalazak baruta i vatrenog oružja u XIV vijeku ubrzao raspad feudalno-riterske vojske, ponovnu pojavu i preporod pješadije i obnovu ratne vještine. »Barut je revolucionirao čitav način ratovanja« — kaže Engels u Anti-Diringu, a ovaj je proces prilično dugo trajao.

Tvrdnja nekih istoričara, kao Bernhardija i drugih, da je pruski vojskovođa Fridrih Veliki primjenjivao u Sedmogodišnjem ratu napoleonovsku strategiju — nepravilna je. Mering daje pravilno objašnjenje, naime, da su prilike u Napoleonovo doba bile sasvim drugačije nego u doba Fridriha. Buržoasko-demokratska Francuska revolucija, oslobodivši društvene proizvodne snage feudalnih okova, učinila je krupan korak naprijed ne samo u materijalno-ekonomskom pogledu nego i u svim oblastima društvenih nauka. To je imalo posebnog odraza u oblasti vojne nauke i ratne vještine, i to kako u pogledu organizacije vojske, snabdijevanja, naoružanja i borbenih postroja, tako i u pogledu načina rukovođenja na bojnom polju i načina ratovanja uopšte. Prema tome, besmisleno je izjednačavanje oblika ratovanja i u taktičkom i u strategiskom pogledu za dva različita vremenska perioda, ne vodeći računa o različitim faktorima, uslovima i okolnostima u kojima su se ti događaji odigravali. Jer, s obzirom na stepen istoriskog razvitka u razdoblju u kome su živjeli Fridrih i Napoleon, Fridrihu nijesu bili dostupni svi oni dejstvujući faktori za vođenje rata koji su bili dostupni Napoleonu poslije Francuske revolucije. Mering naglašava da je i Delbrik uzeo vidnog učešća u objašnjavanju ovog pitanja. Same ličnosti ne stvaraju istoriju niti mogu da promijene objektivno stanje i objektivni razvitak kako su to mislili buržoaski kritičari Bernhardi, Trajčke i drugi. Ličnosti mogu samo ili da odražavaju objektivni razvitak i da usmjeravaju stremljenja naprednih snaga društva u skladu sa objektivnim razvitkom ili da koče taj razvitak.

Govoreći o opravdanosti i nužnosti primjene prvobitnih borbenih postroja falange i kare, a kasnije liniske taktike, taktike rastresitih strojeva i grupisanja snaga na odlučujućem pravcu, raznih oblika ratovanja, raznih sistema vojne organizacije i drugih problema, u pojedinim društvenim sistemima i u određenom vremen-

skom periodu, Mering je sa naučne tačke gledišta dao jasnu sliku zbivanja kroz istoriju u svojim »Vojnoistoriskim osvrtima«. U ovom članku naročito je rasvijetljen razvoj ratne vještine najpoznatijih vojski u periodu apsolutističkih monarhija, odnosno poznog feudalizma. To je inače najizrazitiji period sistema stajaće najamničke vojske i pljačkaških ratova. Rat je tada bio stalno privredno zanimanje vladajuće klase. Vojska je bila sastavljena od raznih narodnosti, i to od skitnica, beskućnika i društveno-deklasiranih elemenata. Iz kojih je društvenih redova organizovana stajaća najamnička vojska i njen oficirski kadar i kako se održavala disciplina u takvoj vojsci najbolje može da se vidi na primjeru Pruske za vrijeme vladavine izbornog kneza Fridriha Viljema, osnivača pruske države, od 1640 — 1688 godine. Otada inače potiče začetak pruskog militarizma. U tom su periodu pojedine zemlje, neke prije neke kasnije, zavisno od stepena razvitka, počele odlučnije da zavode reforme u načinu organizacije vojske, njenog unutrašnjeg ustrojstva i sprovođenja obuke. Tada se razvijao novi način robno-novčanih odnosa u proizvodnji, a vladajuća klasa nije raspolagala dovoljnim novčanim sredstvima da bi mogla da drži veću stalnu najamničku vojsku. Feudalni poredak sa svim svojim obilježjima bio je još uvijek veoma čvrst. Usljed tih objektivnih okolnosti, kao i da vladajuća klasa ne bi izlagala svoju vojsku odlučujućim i uništavajućim udarima, a time i većim finansiskim izdacima, primjenjivana je strategija iznuravanja. Tada su vođeni Tridesetogodišnji rat (1618—1648), Devolucioni rat (1667), Sedmogodišnji rat (1756 — 1763) i drugi ratovi. Za vrijeme Tridesetogodišnjeg rata t. zv. vojni preduzimači kupovali su najamnike, izdržavali i plaćali stajaću najamničku vojsku, koju su preprodavali na traženje čas jednoj čas drugoj državi, koja više plati.

U članku »Vojnoistoriski problemi« Mering tretira karakter ratova kroz istoriju. Iz njegovih postavki u pomenutom članku proizlazi da se ne može ni približno tačno odrediti koji je rat napadački a koji odbranbeni. On tvrdi da je svaki rat prema svojoj težnji osvajački. Da navedem nekoliko primjera. Za Sedmogodišnji rat Mering kaže »da se ne može određeno reći da li je taj rat bio za Prusku odbranbeni ili napadački«; za ratove Francuske revolucije i Napoleona od 1792 — 1815 godine kaže »da su bili revolucionarni i ostali takvi čak i onda kada je Revolucija u Napoleonovoj vojnoj diktaturi stvorila sebi nepobedivo oružje protiv celog sveta neprijatelja«. Isto tako nejasno je okarakterisao Francusko-pruski rat 1870—1871. Mering je, kritikujući Bebelov istup na Esenskom partiskom kongresu 1907 godine, tvrdio »da radnici ne mogu, ni oni kao ni ostali ljudi, da procene da li se radi o napadačkom ili odbranbenom ratu, jednostavno zbog toga što ne postoje sigurni znaci po kojima bi se mogao razlikovati napadački rat od odbranbenog«.

Sedmogodišnji rat se vodio između Pruske i Engleske, s jedne, i Austrije, Francuske, Rusije, Švedske i Saksonske, s druge strane. U ovom vremenu Engleska je bila zainteresovana proširenjem svoje ekspanzije u kolonijama, u čemu joj je Francuska bila suparnica. Da bi je bar privremeno uklonila, Engleska je vještim diplomatskim manevrom uspjela da sklopi vojni savez sa Pruskom, koja se bila našla ugrožena od Austrije, Rusije i Francuske zbog Šleske, Saksonske i drugih zemalja, oko kojih se vodila borba. Zbog toga je Pruska, da bi preduhitrila svoje takmace u osvajanju, otpočela rat koji je trajao sedam godina i završio se Pariskim mirom 1763 godine.

Uzimajući u obzir motive i ciljeve i jedne i druge strane i rezultate Sedmogodišnjeg rata, on je, bez obzira ko ga je prvi otpočeo, bio osvajački i pljačkaški za obje ratujuće strane, izuzev ako se sukob dveju strana posmatra sa čisto vojne tačke gledišta — ko je napadač a ko branilac, što opet za ocjenu karaktera rata nije bitno. Za ratove u ovom vremenskom razdoblju Engels kaže: »Rat, koji je ranije vođen samo za osvetu zbog nekog nasilja ili za proširenje oblasti koja je postala nedovoljna, vodi se sad prosto radi pljačke, postaje stalna grana privređivanja«.

Ratovi Francuske buržoaske revolucije i Napoleona bili su revolucionarni i progresivni samo za period razbijanja okova feudalnog društvenog poretka, za vrijeme odbrane tekovina Revolucije i borbe za ujedinjenje francuskog naroda. Međutim, kada je Napoleon otpočeo da porobljava tuđe narode u Tirolu, Španiji, na Balkanu, u Rusiji itd. radi osvajanja novih tržišta, tada su se ti ratovi pretvorili u osvajačke i reakcionarne. Lenjin za te ratove kaže: »Nacionalni rat može se pretvoriti u imperijalistički i obratno. Primer za to: ratovi Velike francuske revolucije otpočeli su kao nacionalni i bili su takvi. Ti ratovi bili su revolucionarni, a svrha im je bila odbrana Velike revolucije od protivrevolucionarnih monarhija. A kada je Napoleon stvorio veliku imperiju podjarmivši čitav niz davno obrazovanih, velikih i za život sposobnih evropskih narodnih država, nacionalni francuski ratovi pretvorili su se u zavojevačke, koji su opet izazvali narodnooslobodilačke ratove protiv Napoleonovog imperijalizma«.[1])

Što se tiče Francusko-pruskog rata 1870—1871 godine stvar je još jasnija. Francusko-pruski rat za Njemačku je u početku bio odbranbeni, dok je za Francuze bio napadački, a kasnije se, pobjedom Njemačke, za Njemce pretvorio u osvajački nepravedni i kontrarevolucionarni, jer su Njemci učestvovali u porobljavanju francuskog naroda i gušenju Pariske komune. Marks i Engels bili su na strani Njemaca sve dok se ovaj rat pod Bizmarkom i Moltkeom nije pretvorio u osvajački.

[1]) *Lenjinova djela*, sveska XIX, str. 181.

Neopravdana je ranije pomenuta primjedba Meringa na Bebelov istup na Esenskom partiskom kongresu 1907 godine. Radnička klasa se vaspitavala i vaspitava na ideološkim osnovama marksističkog učenja uopšte, a posebno učenja o ratu. Po tome učenju neophodno je potrebno izučavanje političko-ekonomskih i klasnih motiva rata, kao i to, koja društvena snaga, koja klasa i u kakvoj opštoj situaciji vodi rat i sa kakvim ciljem. Lenjin o tome na jednom mjestu kaže: »Potrebno je u svakom pojedinom slučaju, sa marksističkog gledišta, za svaki rat ponaosob odrediti njegovu političku sadržinu«. To je u stanju da učini najsvjesniji dio radničke klase, a time i radnička klasa, i široki slojevi radnih ljudi, uprkos toga što vladajući krugovi privremeno i ponegdje uspijevaju da propagandnim sredstvima, primjenjujući i drastične mjere, zavedu radničku klasu da se čak, na svoju nesreću, tuče za buržoaske interese. Mering je kritikujući Bebela prenebregao ulogu i značaj subjektivnog faktora u tumačenju društvenih zbivanja.

Kada Mering govori o ratovima Italije i Njemačke 1859—1860 godine, on sam griješi kada Engelsu pripisuje pogrešan stav po pitanju odbrane Njemačke na rijeci Po. Da je ta primjedba neodrživa najubjedljivije govori to što je Engels, baš zbog nepravilnog postavljanja pitanja odbrane Njemačke na rijeci Po u ondašnjim vojno-političkim krugovima Njemačke, i napisao članak »Po i Rajna«,[2]) ali ga je Mering pogrešno shvatio.

Iz ovo nekoliko primjera izlazi da Mering nije potpuno i svestrano shvatio i razradio marksističko učenje o ratu. On je, zapravo, pravilno shvatio suštinu i uzrok rata u opštem smislu — kao pojavu u klasnom društvu, što se vidi iz njegovih članaka, ali nije dao svestranu i pravilnu ocjenu o karakteru ratova i njihovoj podjeli. Mering, izgleda, nije imao prilike da se upozna sa Lenjinovim radovima o ratu.[3]) A Marks i Engels nijesu detaljnije ulazili u analizu karaktera i podjele ratova.

Interesantan je po sadržaju i postavkama u njemu članak »Milicija i stajaća vojska«, u kome se Mering zalaže za miliciski sistem. On se nije izričito i jasno ogradio od stava socijaldemokratske partije u pitanju vojne organizacije. Jer, kao što su socijaldemokratske partije II internacionale, koje su u svoje vrijeme istupale u ime radničkog pokreta, imale pogrešan stav po svim osnovnim pitanjima naučnog socijalizma i zbog toga imale oportunističko držanje prema vladajućoj klasi, tako su griješile i po pitanju vojne organizacije. Naime, socijaldemokratske partije zahtijevale su da se stajaće armije zamijene

[2] Engels: *Izabrana vojna dela*, knjiga I, str. 391, izdanje Vojnoizdavačkog zavoda »Vojno delo«, 1953 godine.

[3] Lenjin: *Proletarijat i rat*, oktobar 1914; *Rat i ruska socijaldemokratija*, oktobar 1914, tom XVIII, str. 57—66; *Socijalizam i rat*, avgust 1915, tom XVIII, str. 183—224.

milicijom još u okviru buržoaskog poretka. Međutim, s obzirom na sve jače zaoštravanje klasne borbe, kao i zbog međusobne konkurencije pojedinih država, buržoazija je bila prinuđena, uvodeći opštu vojnu obavezu, da vaspitava i obučava vojsku kako njoj konvenira, i to u posebnim uslovima kasarnskog života. A to je iz osnova suprotan sistem vojne organizacije i obuke od onog kakvog zahtijeva miliciski sistem. I u ovom se članku primjećuje da je Mering prenebregao ulogu i zadatke svjesnog subjektivnog faktora u borbi za nove društvene odnose, u kojima bi tek bili ispunjeni uslovi za puno ostvarenje programa radničke klase.

Čovjek je uvjek bio i ostaće najvažniji činilac u ratu, a vrijednost jedne vojske cijenila se i cijeni po obučenosti njenih trupa, po snalaženju na zemljištu i rukovanju tehnikom, po disciplini i moralu, što se sve stiče i kroz školu i kroz praksu, preko raznoraznih formi i metoda obuke i vaspitanja, a ne, kako je Mering mislio: »ne škola, već život izgrađuje borce«. Jer, to bi bilo ne samo jednostrano nego i sasvim nedovoljno obučavanje i pripremanje savremene armije i njene bojne gotovosti. U istoriji klasnog društva sve vojske obučavane su i vaspitavane na ideološkim osnovama i shvatanjima vladajuće klase. Iskustva iz Francuske buržoaske revolucije, Pariske komune, Oktobarske socijalističke revolucije u Rusiji i neposredno poslije nje, kao i razvoj događaja u toku i poslije Prvog i Drugog svjetskog rata, pokazuju svima miroljubivim zemljama i njihovim armijama da je potrebno imati dobro obučenu, disciplinovanu i moralno-politički čvrstu armiju. Ali, ne radi izazivanja novih sukoba, nego kao garanciju očuvanja svoje nezavisnosti i slobode, kao odbranu od osvajačkih ratova i u cilju da ovih više ne bude.

*
* *

Mering se rodio u bogatoj buržoasko-činovničkoj porodici 1846 godine. U vremenu njegovog političkog formiranja nalazio se u krugu, kako kaže Lenjin, »izuzetno retkih nemačkih buržoaskih demokrata Gvida Vajsa i Johana Jakobija, koji, posle pouka iz 1870 i 1871 godine, nisu pristupili šovinizmu i nacional-liberalizmu, već socijalizmu«. Meringovo idejno formiranje trajalo je dosta dugo i kada je definitivno prišao radničkom pokretu, krajem 80-tih godina prošloga vijeka, bio je već formiran kao samostalni naučni radnik i pisac. Za veći potsticaj na izučavanju naučnog socijalizma i za veće približavanje njemačkoj socijaldemokratiji Mering, nažalost, duguje Lasalu, što se ponegdje osjeća u njegovim radovima. Isto tako, Mering se u početku svoga formiranja vaspitavao i na Fojerbahovim djelima i njegovom materijalizmu. Ali je Mering u kasnijem razvoju evoluirao ka Marksu i marksizmu.

Iako je Mering tek u zrelim godinama prišao radničkom pokretu, on je, za razliku od mnogih »marksista« koji su napuštali i izdavali revolucionarnu borbu proletarijata, ostao do kraja života vjeran radničkom pokretu i naučnom socijalizmu, i aktivno radio i stvarao.

Kada su vođe II internacionale i njemačke Socijaldemokratije 1914 godine definitivno raskinuli sa socijalizmom, odnosno marksizmom, i otvoreno stali u odbranu imperijalističkih interesa glasajući za ratne kredite, a II internacionala doživjela svoj krah, tada je Mering, zajedno sa Rozom Luksemburg i Karlom Lipknehtom, stao na čelo »Spartakusa«, revolucionarnog jezgra njemačke Socijaldemokratske partije, pa su 1918 godine osnovali Komunističku partiju Njemačke. Mering je umro 1919 godine.

*
* *

Marks i Engels su u svoje vrijeme preporučivali obradu istorije sa istorisko-materijalističkog stanovišta. Engels je o tom zadatku pisao: »Celokupnu istoriju treba izučavati iznova; treba podrobno istraživati uslove postojanja raznih društvenih formacija pre nego što se iz njih pokušaju izvesti odgovarajuća politička, privatno-pravna, estetska, filozofska, verska i druga shvatanja koja im odgovaraju. U tom pravcu je dosad vrlo malo urađeno, jer se samo malo njih dalo na taj posao. U tom pogledu potrebna nam je velika pomoć; oblast je beskrajno velika i ko želi da radi ozbiljno, taj može mnogo da učini«.[4])

Cjelokupno Meringovo životno djelo zasnivalo se baš na težnji da obilje istorisko-činjeničkog materijala objasni pomoću istoriskog materijalizma i da se kroz ta objašnjenja i analize potvrdi naučna vrijednost i istinitost materijalističkog shvatanja istorije. Prema tome, Mering je uzeo za osnov učenje Marksa i Engelsa o zakonima društvenog razvitka. Međutim, kada se razmišlja o izvjesnim Meringovim greškama, onda treba imati u vidu, radi jasnije slike o liku ovog marksiste, da se Mering formirao u specifičnim uslovima i da je stvarao u periodu i sredini idejno izuzetno zamršenoj i složenoj. Engels je, septembra 1890 godine, pisao Blohu: »Mora da smo Marks i ja delimice i sami za to krivi što mladi marksisti ponekad pridaju ekonomskoj strani veću važnost nego što joj pripada. Mi smo prema protivnicima morali isticati glavni princip koji su oni osporavali, i tu nije uvek bilo vremena, mesta i prilike da se u dovoljnoj meri uzmu u obzir i ostali momenti koji imaju udela u uzajamnom dejstvu« (misli na su-

[4]) *Izabrana dela Marksa i Engelsa*, II tom, str. 474, izdanje »Kultura«, 1950 godine, Beograd.

bjektivni faktor-nadgradnju[5]). *Osim toga, Mering je pri kraju svoga života bio izložen progonima i zatvorima. On se u svojim radovima, a pogotovo u političkim člancima, često puta morao ezopovski izražavati. Možda se otuda i mogu objasniti izvesni Meringovi nedovoljno precizirani i nedorečeni stavovi.*

Po onom što je dao u prilog objašnjavanja i iskrene borbe za širenje marksističke ideologije, Mering spada u red onih marksista koji su ostali vjerni Marksovom učenju za razliku od Kauckog, Plehanova i drugih. Lenjin za Meringa kaže da je to »čovek koji ne samo želi nego i ume da bude marksist«.[6])

Po svojim radovima na području opšte i vojne istorije, istorije filozofije, istorije književnosti i nizu drugih radova i članaka, svojom doslednošću u borbi u odbrani i propagiranju marksizma, a posebno istoriskog materijalizma, Mering je stao u red učitelja i duhovnih vođa njemačkog proletarijata, a njegova bogata duhovna ostavština postala je korisna literatura za svakog borca za ljudski progres.

Zbog toga su za preporuku i ovi Meringovi »Ogledi iz istorije ratne veštine«.

Pukovnik
Milisav Raičević

[5] *Izabrana dela Marksa i Engelsa*, II tom, str. 377, izdanje »Kultura«, 1950 godine, Beograd.

[6] Lenjin: *Materijalizam i empiriokriticizam*, str. 372, izdanje »Kultura«, 1948 godine, Beograd.

ISTORIJA RATNE VEŠTINE*)

HANS DELBRIK: ISTORIJA RATNE VEŠTINE U OKVIRU POLITIČKE ISTORIJE

Prvi deo, Stari vek, Berlin, 1900 g., 533 str.
Drugi deo, Germani, Berlin, 1902 g., 490 str.
Treći deo, Srednji vek, Berlin, 1907 g., 700 str.
Izdanje Georga Štilke.

(Vidi skicu stare Grčke na str. 38)

U prvim svojim počecima socijalistički pogled na svet ima svoj koren u buržoaskoj nauci. Tek savlađivanjem iluzija ove nauke, socijalistički pogled na svet može da stane na sopstvene noge i da stvori, umesto lažnog znanja, koje stvarno služi samo interesima buržoaskih klasa, istinsku nauku, koja teži da prodre u dubinu istoriskih zbivanja i koja je i sposobna da to učini, jer je ne vezuju nikakvi interesi za ma koju eksploatatorsku klasu.

Jasno je, ipak, da ovaj proces oslobođenja od buržoaske nauke može samo postupno da se odvija i da još mnoge nejasnoće zamućuju dosadašnje stvarno saznanje, koje je neophodno radničkoj klasi radi obezbeđenja njene pobede. Izgleda da se ovo ni u jednoj oblasti ne odražava u takvoj meri kao u oblasti vojne nauke. Mi smo se dosta potsmevali buržoaskim propovednicima mira, ali smo i mi zadržali ponešto od onog shvatanja, koje je naterivalo Boklija, — velikog istoričara mančesterizma, — da sa prezirom gleda na »beznačajne događaje bitaka i opsada«. Početak koji je mnogo obećavao, a koji su stvorili Engels i Birkli svojim vojno-naučnim radovima, našao je produženje tek nedavno u odličnom delu druga Huga Šulce-a *Krv i gvožđe.*

Proletarijat se bori protiv kapitalističkog načina proizvodnje od onog momenta kad je osetio njegove udarce, a snagu za njegovo savlađivanje crpao je iz ubeđenja da ovaj način proizvodnje pret-

*) Redigovano po ruskom prevodu u knjizi Франц Меринг, *Очерки по истории войны и военного искусства,* 3-će dopunjeno i ispravljeno izdanje, Moskva 1938 god. Original je objavljen u dodatku časopisa *Neue Zeit* za 1908/9 godinu, deo I, str. 1—52. — Prim. red.

stavlja krupan istoriski napredak. Mi se borimo protiv rata zbog onih nesreća, koje on, u prvom redu, donosi radničkoj klasi, pri čemu ne vrši u isto vreme ulogu jedne od poluga istoriskog napretka, koju je vršio u klasnom društvu do najnovijeg doba i pored nesreća koje ga prate. Bez ratova Napoleonovog doba Nemačka bi propala u blatu feudalizma, kao što se to desilo pre ovih ratova sa Poljskom, a topovi iz rata 1870 godine otvorili su Nemačkoj vrata ka svetskom tržištu. Nerazumevanje ovog istoriskog značaja ratova u klasnom društvu bila je greška Boklija, a pretstavlja i sada zabludu buržoaskih utopista — pristalica mira, sa kojima tako lako izlaze na kraj pristalice Moloha.[1])

S druge strane, mi se, prirodno, nalazimo vrlo daleko od toga da, priznavajući istoriski značaj rata, gledamo na rat kao na polugu ljudskog napretka. Socijalizam se odnosi prema militarizmu baš isto tako kao i prema njegovom blizancu-kapitalizmu: on mu ne okreće leđa mrmljajući ljutite i banalne fraze po primeru buržoaskih pacifista, već proučava njegove slabe i jake strane da bi ga sa većom sigurnošću pobedio.

Vrlo dragoceno pomoćno sredstvo pretstavlja za ovaj cilj *Istorija ratne veštine u okviru političke istorije*, koju je počeo da štampa od 1900 godine poznati profesor istorije na Berlinskom univerzitetu Hans Delbrik. Ona pretstavlja, prema našem mišljenju, najozbiljnije delo istoriske misli buržoaske Nemačke poslednjeg stoleća i mi smatramo da je neophodno potrebno podvrći ovo delo brižljivom razmatranju.

1. — METOD

Za karakteristiku pisca nije sasvim beznačajno to što se on još u predgovoru pretstavlja kao raniji vaspitač princa, kao i da je od vojnog vaspitača drugog princa mnogo naučio u časovima kad su se »naša mlada gospoda igrala pod našim nadzorom na gimnastičkom vežbalištu kod novog dvora«; on izjavljuje da čovek, koji je prvi probudio u njemu tako veliki interes za vojno-naučne radove da ga docnije ništa nije moglo ugušiti, nije bio niko drugi, već Viljem Ristov, koji, kao što je poznato, uživa vrlo rđav glas u pruskoj ratnoj istoriji.[2])

U svom predgovoru i Delbrik navodi da je cilj njegovog dela dati istoriju ratne veštine u okviru političke istorije. »Ja nisam uopšte nameravao da napišem istoriju ratne veštine u njenom celokupnom obimu; ovamo bi spadali različiti detalji strojeve obuke sa njenim komandama, tehnika naoružanja, dresiranje konja i njihova

[1]) Moloh — bog rata kod starih Feničana.

[2]) Viljem Ristov — nemački demokrata. Njegova politička delatnost spada u godine od 1840—1860. Ristov je bio u prisnim odnosima sa Ferdinandom Lasalom i simpatisao je socijaliste. Docnije je prešao u Bizmarkov tabor.

nega, sistem utvrđivanja i opsade, najzad celokupno vojno pomorstvo, tj. stvari o kojima ne mogu da kažem ništa novo ili koje nisam nikad dovoljno poznavao. Istorija ratne veštine u tom smislu treba tek da se napiše, kao i u smislu rukovodstva za praksu..... Izneti šta može da dâ istorija za praktične svrhe, zadatak je vojnika. U tom pogledu i ne raspolažem dovoljnim kriterijumom. Ja sam samo istoričar i želeo sam da napišem svoj rad za prijatelje istorije, pomoćno sredstvo za istoričare pravca Leopolda Rankea«. Tako je sam autor postavio pitanje o svojoj istoriskoj metodi.

Ime Ranke, izgleda, kao da govori o izboru metode, tim pre što se Delbrik izražavao, bar jedanput tromesečno, o istoriskoj metodi Karla Marksa kao o besmislici preko koje ozbiljna nauka ima puno pravo da pređe. Ipak, Delbrik se nalazi u zabludi u odnosu na samoga sebe. U stvarnosti on ima vrlo malo zajedničkog sa Rankeom, pošto njegova vojno-naučna istraživanja vode, baš zbog toga što ih on vrši ozbiljno, uvek ka ekonomskoj osnovi. Zbog toga se on mnogo više približava materijalističkom metodu proučavanja istorije nego što bi se moglo zaključiti na osnovu njegovih strašnih kletvi protiv ove metode.

Moglo bi se pomisliti da Delbrik tako žučno napada marksizam samo u cilju da prikrije svoje istoriske jeresi. Ali bi mu se time, ustvari, nanosila najveća nepravda. On ni u kom slučaju nije karijerista. Delbrik veoma često ustaje protiv koristoljubivih predrasuda vladajućih klasa, a naročito protiv legende o Hoencolernima. Isto tako on se uopšte ne plaši da se veoma pohvalno izražava o istoriskim delima koja su objavili socijaldemokrati, kao naprimer, o delu Birklija povodom bitaka kod Morgartena i Sempaha, koje je izvršilo prevrat u istoriji, ili pak o radu druga Renera o austriskim stvarima; on ne može da nahvali ovaj poslednji rad, dodajući ipak da ga je Rener pisao, nažalost, koristeći istorisko-materijalistički metod, i da to pretstavlja osetnu mrlju u njegovom sjajnom delu. Onaj koji je čitao Renerovo delo i koji ima makar neki pojam o istoriskom materijalizmu, neće nijednog trenutka posumnjati da je to delo primerno u pogledu primene marksističke metode, kao što je to i trebalo očekivati od našeg druga Renera.

Ma kako da je to čudnovato, ali apsolutno nerazumevanje materijalizma, koje ispoljava Delbrik, daje mu znatna preimućstva nad Zombartom i drugima koji izigravaju ulogu »marksista« u krugu istoričara i ekonomista. Delbrik je isuviše pošten i razuman da bi pretvorio istoriski materijalizam u profesorsku zabavu; ono što on ne razume potpuno i ne može kao buržoaski istraživač da razume, ali što mu ipak ide na živce, — to je dijalektika istoriskog materijalizma koju su Marks i Engels pretvorili u oruđe pogodno ne samo za razumevanje kapitalističkog društva, već i za njegovo obaranje. Umesto da se raspline u nejasnoćama kao Zombart i njemu slični, Delbrik piše često cele stranice tako da ih nijedan marksistički istoričar ne bi napisao jasnije i obrazloženije, a zatim ponovo upada u takav idealizam koji se ne može naći ni kod jednog buržoaskog istoričara.

Ovo je, naprimer, slučaj kada otkriva u istočnoelpskoj Zemaljskoj skupštini (Landratu) poslednje ostatke starogermanske slobode. Dakle, i takve iznenađujuće stvari susreću se u njegovoj *Istoriji ratne veštine.*

On sam opredeljuje suštinu svog istoriskog metoda kao unutrašnje sjedinjenje kritičke analize reči i kritičke analize zbivanja u njihovoj neprekidnoj uzajamnoj kontroli. »Ne može da postoji istinska kritika zbivanja bez verodostojne i filološki pravilne osnove, i ne može da bude pravilna filološka kritika bez kritike činjenica«. »Pravilan i jedino verodostojan metod nije onaj kod koga se u nedostatku verodostojnih podataka koriste manje verodostojni, težeći da se oni učine više ili manje verovatnima, već onaj metod kod koga se jasno i određeno odvaja ono što se može smatrati kao pravilno izloženo i ono što se ne može smatrati kao takvo«. Nekoliko primera daće bolju sliku o ovom metodu nego dugačka razglabanja.

Grčki istoričar Herodot cenio je sa apsolutnom sigurnošću da je vojska koju je persiski car Kserks doveo u Grčku brojala 4,200.000 ljudi, uključujući tu i komoru. Armiski korpus u nemačkom marševskom rasporedu ima dubinu oko 3 milje*) (bez komore). Marševska kolona Persijanaca trebala je, prema tome, da se izduži na dubinu oko 420 milja, tako da bi, dok su čelni delovi podilazili Termopilima, zadnji odredi trebali tek da izlaze iz Suze sa one strane r. Tigra. Nemački armiski korpus vozi sa sobom artiljeriju i municiske kare koje zauzimaju mnogo mesta; vojska starog doba mogla bi, prema tome, da ima manju dubinu. Ali, s druge strane, marševska disciplina persiske vojske bila je verovatno vrlo slaba, pošto se takva disciplina može postići samo veoma preciznim raščlanjavanjem vojnog organizma i neprekidnom pažnjom i naprezanjem. Bez marševske discipline kolone se vrlo brzo izdužuju za dva do tri puta. Prema tome persiske trupe teško mogu da se uporede u pogledu dubine kolona sa savremenim trupama i pored toga što nisu raspolagale artiljerijom. Sledstveno tome neverovatna je brojka koju navodi Herodot.

U svojoj knjizi *O Galskom ratu* Cezar piše da su se Helveti premeštali sa ženama i decom tražeći nova mesta za naseljavanje; po njegovom tvrđenju, ova masa je brojala ukupno oko 368.000 ljudi i nosila je sa sobom hranu za 3 meseca. Prema proračunu, koji je izvršio Napoleon III u svome delu *Život Cezara,* bilo bi potrebno samo za prevoz brašna oko 6.000 kola sa 4 konja. Pored toga, on smatra da bi bilo potrebno još 2.500 kola za prevoz prtljaga, računajući po 15 kg na čoveka. Komora od 8.500 kola zauzima dubinu od 17 milja, računajući po 15 metara na jedna kola. Kod stanja puteva u ondašnjoj Galiji, vrlo retko je moglo da se kreće po nekoliko kola naporedo. Na uskim mestima na putevima redovi su morali da se zadržavaju, čak i u onom slučaju kada su inače mogli da se kreću preko polja. Marševska disciplina bila je nesumnjivo slaba, često su se dešavali

*) Ovde se misli na prusku milju koja ima 7.532,5 m. — Prim. red.

zastoji i prekidi, a usto su kola vukli pretežno volovi. Ovome treba dodati ogroman broj muškaraca, žena i dece, a pored toga zapregnu stoku, njene mladunce i stočnu hranu. Na kraju krajeva, Delbrik pokazuje detaljnim proračunom da se takva komora uopšte nije mogla kretati. Stoga je broj Helveta koji su se selili, a koji navodi Cezar, isuviše preuveličan.

Ovo je nekoliko primera uzetih nasumce da bi se objasnio metod Delbrika. Sami po sebi, oni ne govore suviše mnogo; brojke Herodota u pogledu persiskih trupa izazivale su i ranije sumnju, a poglavlje Cezara o Helvetima bilo je takođe više puta predmet kritike. Ono što je stvarno novo u Delbrikovom delu, i što pridaje ovome delu izuzetnu vrednost, to je logična i jasna primena određenog načela, njegovo dosledno sprovođenje kroz celokupnu ratnu istoriju, zbog čega ova istorija dobija u suštini novi izgled. Treba podvući da se tačno utvrđivanje preuveličanog brojnog stanja vojske provlači kao crven konac kroz sva tri toma, od Persiskih do Burgundskih ratova, kojima se završavaju tomovi Delbrikovog dela koji su dosada objavljeni.

Švajcarski savremenici cenili su brojno stanje vojske Karla Smelog kod Grandsona na 100.000—120.000 ljudi; kod Murtena on je, tobože, imao tri puta više. Ustvari, on je raspolagao u prvoj bici sa oko 14.000 ljudi, a u drugoj — sa nekoliko hiljada više. Švajcarci, koji su hteli da pretstave kako je neprijatelj bio brojno neizmerno jači, imali su, ustvari, u obema bitkama ozbiljnu brojnu nadmoćnost. Samo kod Grandsona oni su ubili, tobože, 7.000 Burgonjaca, dok je stvarno poginulo 7 ritera i nekoliko običnih vojnika. Husitske trupe, koje su zadavale strah celoj Nemačkoj, a za koje se pričalo da pretstavljaju nebrojene horde, brojale su svega 5.000 ljudi. I tako se to radilo do najnovijeg vremena, na što ukazuje Delbrik još u prvom tomu svoga dela. Ernest-Moric Arnt cenio je 1814 godine opšte gubitke u ljudstvu u svima Napoleonovim ratovima na više od deset miliona ljudi. Docnije izračunavanje ne dostiže ni 2,000.000 ljudi od kojih četvrtina otpada na Francuze, ali je vrlo verovatno da su i ovi brojevi preterani. Svi naučni opisi takozvanih »oslobodilačkih ratova« govore da je u boju kod Hagelsberga brandenburški landver smrskao kundacima lobanje 4.000 Francuza. Trajčke čak piše: »Od svojih 9.000 ljudi Žerar je uspeo da spase iz užasa ove bitke landvera svega 1.700 ljudi«. Ustvari kod Hagelsberga poginulo je svega oko 30 Francuza.

Ovaj metod Delbrika sâm po sebi takođe nije nov; izgleda da se njegovim prvim pretstavnikom može smatrati Englez Džordž Grot. On je, koristeći svoje praktično poznavanje savremene demokratije, napisao istoriju atinske demokratije, koju su antidemokratski pisci, pod uticajem jednostrane i formalne kritičke analize bojažljivih nemačkih filologa iz doba Francuske revolucije i Karlsbadskih odluka, bili pretvorili u tendencioznu bajku. Pokušaj Grota je blagotvorno delovao na nemačke istoričare, mada ni izdaleka dovoljno temeljno, kako će nam to pokazati i sam Delbrik. On postupa

isto tako odlučno, a možda čak i odlučnije nego Grot, i mi ne znamo da li može neki drugi nemački istoričar u ovom pogledu da se uporedi sa njim.

Težište njegove metode nalazi se u potpunom udubljivanju i uzajamnoj kontroli kritike reči i kritike činjenica. Ipak, i pored svega toga, preti opasnost bilo ponavljanja nekog netačnog predanja, pošto nije poznato da li se uopšte desilo ono o čemu predanje govori, bilo prenošenja okolnosti i shvatanja iz današnje prakse u prošlost usled neobraćanja dovoljno pažnje na razliku u uslovima zbivanja. Buržoaska istorija bila je podvrgnuta ovim opasnostima beskrajno dugo i beskrajno često. Ova opasnost preti u prvom redu novatorima kao što je Delbrik. Ipak, blagodareći svom temeljnom tehničkom poznavanju vojne veštine, on, uglavnom, uspešno izbegava ovu opasnost, u svakom slučaju uspešnije nego Momzen, na koga se on poziva. Težnja da se događaji Starog veka posmatraju sa tačke gledišta savremenih zbivanja pretvara se često u Momzenovoj *Rimskoj istoriji* u pravu maniju koja više smeta nego što objašnjava.

Onaj strahoviti udarac koji je Delbrik naneo antičkim piscima i srednjevekovnim hroničarima, naravno, pre svega u oblasti vojnonaučnih istoriskih zaključaka, prelazi i u druge oblasti zbog toga što se vojna zbivanja ne mogu razmatrati potpuno izolovano. Stoga su se mnogoj starijoj gospodi iz profesorskog društva, koja je u toku 30 ili 40 godina koristila u svojim beleškama »izvore« starog doba i Srednjeg veka, od užasa »perike digle u vis«. Delbrik se sa mnogo humora u drugom tomu razračunava sa jednim od ovih čudaka, koji je istupio protiv njegovog prvog toma.

Ali čudnovate protivrečnosti! Isti čovek koji se tako malo snebiva pred svetskim autoritetima antičke književnosti, posvećuje svoj rad »rođaku i vernom drugu, Adolfu Harnaku«, crkvenom istoričaru, koji nastoji da odbrani istorisku verodostojnost Jevanđelja pred kritikom Štrausa i Bauera.

Ako su pravilni principi istoriskog istraživanja na kojima zida svoj rad Delbrik, to pod suncem nema većeg zločinca pred istoriskom naukom nego što je Harnak.

2. — MARATON I TERMOPILI

Delbrik počinje svoju *Istoriju ratne veštine* Persiskim ratovima, od onog istoriskog perioda, otkad imamo više ili manje tačne podatke, mada su i oni znatno izopačeni legendama, koje su zabeležene po pričanju tadašnjih najbližih generacija.

Persiska vojska prešla je Egejsko More i iskrcala se na Maratonskoj ravnici 490 godine pre naše ere. Njeno brojno stanje nije tačno poznato, ali je u svakom slučaju bilo veće od brojnog stanja snaga kojima su raspolagali Atinjani. Bila je to vojska profesionalnih vojnika, koju su sačinjavali strelci sa lukom i konjanici.

Međutim, atinska vojska bila je vojska građana, pešadija sa oklopima, naoružana kopljima od oko 2 metra dužine, sa šlemovima,

zaštitnim narukvicama i dokolenicama, sa štitovima kao odbranbenim naoružanjem i malim mačevima kao pomoćnim oružjem. Ovi hopliti, kako su se zvali, formirali su se u tesno zbijeni taktički postroj — falangu. Falanga je pretstavljala neprekinut razvijeni stroj u nekoliko redova sa promenljivom dubinom, često od 8 ili 12, pa čak i 25 ljudi. Prema grčkim podacima, atinska vojska kod Maratona brojala je 10.000 ljudi, računajući u ovaj broj, ili preko njega, još 1.000 Platejaca. No, ovi brojevi ni u kom slučaju ne ulivaju poverenje. Plateja je bila vrlo mali gradić, a za Atinu, sudeći prema broju jedinica koje je mogla da skupi 10 godina docnije, posle moćnog razvoja svoje snage i blagostanja, ne može se pretpostaviti da je već 490 godine kao siromašniji grad mogla izvesti 10.000 ili možda 9.000 hoplita sa njihovim skupocenim naoružanjem. Teško da je kod Maratona bilo više od 5.000 hoplita, a svakog od njih pratio je nenaoružan sluga.

Posle duge prepirke da li treba dočekati napad Persijanaca u gradu ili izaći u susret neprijatelju, Atinjani su doneli, po savetu Miltijada, smeliju odluku: oni su izašli i poseli položaj u maloj klisuri u brdima koja opkoljavaju sa sviju strana Maratonsku ravnicu, u dolini Vrana, kojom je vodio put za Atinu. Atinjani nisu mogli da siđu u Maratonsku ravnicu, pošto bi njihova falanga, usled moguće kombinacije persiskih snaga, bila napadnuta frontalno od strane strelaca sa lukom, a bočno od strane konjanika i tako bila neminovno razbijena. Zbog toga je falanga zatvorila put za Atinu na ulazu u dolinu Vrana; bokovi falange bili su zaštićeni planinama i ona je mogla na sopstvenoj teritoriji bez brige za snabdevanje mirno da sačekuje dolazak Spartanaca, čiju su pomoć Atinjani tražili preko svoga trkača — vesnika.

Obe vojske su stajale tri dana jedna prema drugoj. Persiske vojskovođe su oklevale da napadnu na jake atinske položaje, mada ništa drugo nisu mogle da urade ako su htele da idu prema Atini. Da su raspolagale velikom brojnom nadmoćnošću, kako to tvrde legende, bilo bi vrlo lako smisliti i još lakše izvršiti ono što bi im moglo doneti pobedu. Deo snaga mogao bi da zadržava Atinjane u mestu, dok bi ih drugi deo zaobišao i naterao da napuste ovaj jak položaj. Ako persiske vojskovođe Datis i Artafern nisu pokušale da to učine, već su se posle višednevnih kolebanja bacile biku na rogove, samo da ne bi dočekale dolazak Spartanaca, ovo uistinu dokazuje da oni nisu ni u kom slučaju imali znatnu brojnu nadmoćnost nad Atinjanima, već su možda bili čak i brojno slabiji od njih.

Atinjani, prema pričanju Herodota, pošto su prešli u protivnapad trčećim korakom na otstojanju od 8 stadija,*) sručili su se na neprijatelja i naterali ga u bekstvo. Ali, ovo je očigledna bajka. Jer, ni grčka falanga, ni ma koja druga organizovana jedinica, ne može da pretrči 1,5 km, tj. petinu nemačke milje, a da se ne dezorganizuje i ne postane lak plen neprijatelja. Prema pruskom pešadiskom borbenom pravilu, trčeći korak pešadije u ratnoj spremi ne može da

*) Stadij — stara mera za dužinu od 185,2 m. — Prim. red.

traje više od dva minuta na otstojanju od 350 koraka, ako jedinice treba da se sruče na neprijatelja sa nesmanjenom žestinom. Delbrik duhovito i verodostojno opovrgava ovu očiglednu grešku Herodota: baš na otstojanju 8 stadija od doline Vrana uzdiže se humka, koju su Atinjani podigli u čast njihovih palih ratnika na onom mestu, gde se nije odigrao prvi, već poslednji sukob.

Na ovoj humci je stajao Herodot i njemu su pričali da su do tog mesta nastupali Atinjani, ali ne u jurišu, kako je to razumeo Herodot, već u toku borbe i gonjenja. Potpuno je nerazumljivo zašto je ovo verodostojno tumačenje, koje odmah razjašnjava tok bitke i ne nanosi veliku štetu poštovanom Herodotu, izazvalo potsmešljivu primedbu dosta uglednog filologa fon Vilamovic-Melendorfa: »Legendarno trčanje ne treba nikoga da buni. Artemida je njima za ovo dala snagu, a u znak zahvalnosti dobila jarca kao žrtveni dar. Ne treba osporavati, usled predubeđenja i nerazumevanja, da su čvrsta vera u boga i sopstvene vrline donele pobedu, i pored svega ljudskog maloverja«.

Blagodareći ovoj ispravci Herodota, a uz pomoć pruskog pravila, tok bitke postaje potpuno jasan. Miltijad je dozvolio da napadač priđe na otstojanje od 100 do 150 koraka, dok nisu strele persiskih strelaca počele da se osećaju, a onda je naredio da se falanga sruči u trku na neprijatelja. Trk je imao dvojaki cilj — pojačati fizički i moralno udar juriša i otežati gađanje lukostrelaca. Tokom ovog kratkog trka, neprijateljska konjica nije imala dovoljno vremena da napadne falangu sa bokova. Masa persiskih strelaca lukom, opremljenih vrlo nesavršenim odbranbenim naoružanjem, rasturila se pod pritiskom ovog udara i kada se posle kratkog otpora reka begunaca razlila po celoj ravnici, ni persiska konjica nije više mogla da promeni tok bitke. Celokupna persiska vojska je pojurila prema brodovima i uspela je da umakne, jer je dobila predaha za vreme dok je Miltijad sakupljao svoje ljude, na mestu gde se sada uzdiže humka, opijene pobedom i pripremao se za nov napad na brodove, od kojih je na kraju bilo osvojeno svega sedam.

Delbrik povodom bitke donosi svoj zaključak: »Na pragu svetske vojne istorije uzdiže se džinovska figura vojskovođe Miltijada; najsavršenija i najteža vrsta boja, odbranbeno-napadna, koju je ikada, do najnovijeg doba, primenjivala ratna veština, pojavljuje se pred nama u prostim linijama klasičnog remek-dela. Kolika je smišljenost u izboru položaja, koliko je vladanje sobom u iščekivanju neprijateljskog napada, koliki je autoritet kod mase koju su sačinjavali svesni demokratski građani, autoritet koji je toliko potreban da se borci zadrže na izabranom položaju, a u odlučnom momentu da se povedu na juriš trčećim korakom... Sve je sračunato na ovaj momenat; ni za jedan minut ranije, jer bi tada Atinjani stigli do neprijatelja rastrojeni i zadihani od umora, ali ni za jedan minut docnije, jer bi u tom slučaju Atinjane na položaju počelo da pogađa mnoštvo neprijateljskih strela, a veliki broj palih i kolebljivih oslabio bi i slomio najzad snagu juriša, koji je, da bi se postigla pobeda, trebao da se

sruči na neprijatelja kao planinski usov. Mi poznajemo stvari koje su donekle slične ovome, ali ne i veličanstvenije«.

Veličina ove bitke ne smanjuje se niukoliko zbog toga što se legenda zamenjuje istorijom; grčki pisci se nalaze u čudnovatoj protivrečnosti prema samima sebi slikajući Persijance čas kao sjajne i hrabre vojnike, čas kao velike kukavice koje u borbu teraju kamdžijama. Ali je potpuno jasno koje od ova dva mišljenja treba da ima prevagu. Persiski car je nesumnjivo uputio u ekspediciju protiv Grčke svoje najbolje jedinice i pričanja o kukavičluku Persijanaca ponikla su samo da bi objasnila kako je mogla mala grčka vojska da pobedi brojno mnogo jaču vojsku Persijanaca. Kod Maratona je milicija građana male republike razbila biranu redovnu vojsku moćnog despota. Za legendu je ovo vrlo komplikovana pojava; »pojam o kvalitetu je isuviše tanan za mase, one ga pretvaraju u pojam o kvantitetu«, misli Delbrik sa onim istinski »hegelijansko-marksističkim skretanjem«, koje bi zapravo trebalo da ga natera da uzdrhti od užasa. Tako, istorija znatno nadmašuje legendu prema kojoj je šaka hrabrih Grka naterala u bekstvo nepregledne mase kukavičkih Persijanaca.

Persiski car Darije nije se pomirio sa porazom i spremio je sada radi osvajanja Grčke veliku vojsku, koju je poveo u Grčku posle njegove smrti njegov sin Kserks, 480 godine pre n. e. Vojska je bila suviše velika da bi se mogla prebaciti brodovima i, pošto je cilj bio osvajanje čitave Grčke, Persijanci su, i iz ovog razloga, odlučili da pođu suvim kako bi usput prisilili sva nezavisna plemena da priznaju persisku vlast. Vojsku je pratila velika flota da bi olakšala njeno snabdevanje i nanela poraz Grcima na moru.

Sa događajima ovog Drugog persiskog rata, koji se odigravao u neuporedivo složenijim uslovima, upoznati smo mnogo manje nego sa događajima iz Prvog, pa se izvrtanja legendarnog karaktera ne mogu tako lako da isprave. Rešavajuća bitka kod Salamine bila je pomorska bitka; ovde ne postoji zemljište koje je toliko pomoglo kod Maratona da se utvrdi tok događaja. Posle poraza kod Salamine Kserks je sa flotom napustio ratište ostavivši na grčkoj teritoriji svoju suvozemnu vojsku pod komandom vojskovođe Mardonija. Nakon godine dana ova je vojska bila razbijena kod Plateje od strane grčke vojske pod komandom spartanskog kralja Pauzanija. Ukoliko netačni i često protivrečni podaci omogućavaju da se donese zaključak, ona je bila pobeđena na isti način kao i kod Maratona. Iz ovog Drugog persiskog rata mogu da se donesu samo dva zaključka: opšta predanja o bezbrojnim masama Persijanaca odnose se stvarno na Kserksovu vojsku. Herodotova 4 miliona (od kojih 2 miliona boraca) treba, naravno, odbaciti, mada jedan francuski istraživač najnovijeg doba, čija učenost i pronicljivost ne mogu da se poriču, pristaje da smanji brojno stanje persiske vojske od 1,700.000 samo za jednu ili dve stotine hiljada. Drugi istraživači istorije Starog veka pristaju na veća smanjivanja, ali i oni dopuštaju postojanje onoliko stotina hiljada koliko miliona nabraja Herodot. Delbrik i ovde prilazi poslu odlučno; on

ceni opštu masu persiske vojske na 60—80.000 ljudi, od kojih su samo 25.000 bili pravi borci.

Moguće je da on ovde ide nešto predaleko, te će po njegovom vlastitom mišljenju trebati ponešto u ovim brojevima još ispraviti, pošto su oni možda isuviše mali. U svakom slučaju, umesto Herodotovih miliona radi se o nekoliko desetina hiljada. U glavnoj tački, u metodskom načelu istraživanja, Delbrik je besumnje u pravu. Ako brojno stanje vojske koje navodi Herodot pravi utisak čiste fantazije, potpuno nemoguće u stvarnosti, onda bi i njeno proizvoljno smanjivanje do brojke koja bi izgledala verovatna i dopuštena bilo takođe čisto maštarska zabava, koja ne bi imala nikakvog naučnog značaja. Jedinu pravilnu metodu pri određivanju brojnog stanja koje je mogla da ima persiska vojska pretstavlja određivanje na temelju činjenica.

Prema Herodotu, Grci su imali kod Plateje 110.000 ljudi, od kojih 38.000 boraca. Ovi brojevi ne liče na istinu već i po tome što bi takva armija u ono doba izazvala potpuno nesavladljive teškoće u snabdevanju; takvu masu Grci nisu mogli da ishrane u toku dužeg perioda na jednom istom mestu. Osim toga, oni su uputili flotu sa 20.000 hoplita da bi naterali Jonska Ostrva da se otcepe od persiske vlasti; oni nisu mogli da izdržavaju jednovremeno još 40.000 hoplita za rat na suvu. Kod tadašnjih ekonomskih mogućnosti grčkih država, one su mogle da upute u Plateju 15.000 do 20.000 hoplita i isto toliko lako naoružanih boraca. Iz činjenice da se Grci nisu odlučili za bitku na otvorenom polju izlazi da je Mardonije imao premoć; ali razlika u svakom slučaju nije bila velika, pošto persiski vojskovođa nije uspeo da pomoću nekog manevra potisne Grke sa njihovog odbranbenog položaja kod Kiferona. Najviše što su mogli Persijanci da imaju kod Plateje bilo je 25.000 teško naoružanih boraca; u vezi s tim Delbrik određuje veličinu suvozemne vojske koju je Kserks doveo u Grčku. Gubici, koje je ta vojska pretrpela kod Plateje, kako on računa, nadoknađeni su odredima koje su Persijancima stavila na raspoloženje potčinjena grčka plemena, kao i vojnicima sa brodova, koje je Kserks ostavio prilikom svoga povratka u Persiju.

Između 25.000 i 200.000 ili, ako se računa celokupna masa vojske, između 70.000 i 400.000, stvarno je ogromna razlika i nehotično se postavlja pitanje kako je ova razlika mogla da se pojavi čak i u legendi. Delbrik odgovara na ovo da u ratnoj istoriji ima dosta primera za to kako je teška pravilna procena velikih ljudskih masa čak i za iskusno oko. Moltke izlosi u svojoj *Istoriji Rusko-turskog rata 1828/29* godine da se neki turski oficir, koji je bio upućen u izviđanje posle Dibičevog prelaza preko Balkana, vratio sa izveštajem da je lakše izbrojati lišće u šumi nego glave u neprijateljskoj vojsci, iako je Dibič imao stvarno svega 25.000 ljudi. Ako se uzme u obzir da se Kserksovih 70.000 ljudi kretalo sa velikim brojem konja i slabom marševskom disciplinom uskim i neravnim putevima, ispresecanim uzvišicama, rekama i drugim prirodnim preprekama, postaje jasno da je dubina njihovih kolona iznosila u najmanju ruku 10 milja. Stanov-

nici, koji su u toku celog dana posmatrali sve nove i nove jedinice, izgubili su svaku pretstavu o brojevima i njihova mašta je dobila punu slobodu.

Drugi zaključak, na kome ćemo se zadržati još jedan trenutak, odnosi se na bitku kod Termopila, čija je slava postala isto tako legendarna kao i slava Maratonske bitke. Uvek je pogrešno zatvarati planinske prelaze pred nadmoćnom nastupajućom snagom; preko svakog planinskog grebena vodi mnogo puteva; sve ih posesti i osmatrati, vrlo je teško, a sve ih zaštititi je nemoguće, — Persijanci bi našli put za obilazak Termopila i bez izdajnika Efijalta. Ako se želi da se planinski greben iskoristi kao prepreka neprijateljevom nastupanju, teorija taktike zahteva da se glavne snage rasporede prema putevima koji vode preko grebena tako da bi odvojene neprijateljske odrede, koji budu lagano nastupali preko planine, razbile i potukle. Izgleda kao da su ovde Grci učinili veliku grešku.

U stvarnosti je bilo drukčije. Bilo je potpuno nemoguće da Grci iskoriste planinu Etu kao prepreku u navedenom smislu; oni nisu mogli da prikupe ovde sve svoje snage i da biju napadnu bitku. Nije se moglo očekivati od građanske milicije nekoliko malih republika da ona pošalje celokupne svoje trupe tako daleko od domovine i da ih izloži opasnosti velike bitke; usto, veći deo Grka, posebno Atinjani, nameravao je da traži odlučan sukob na moru, gde se on i odigrao.

Ipak, pre nego što su Grci dobili bitku kod Salamine, oni su prepustili Persijancima ne samo celu Srednju Grčku, već su morali da isprazne i sam grad Atinu. Ako bi se cela zemlja prepustila neprijatelju bez ikakvog otpora, to bi vrlo demorališući dejstvovalo na narod. Zbog toga je i bilo izvršeno posedanje Termopilskog Tesnaca, a istovremeno sa ovim izvršen je i napad grčke flote na persisku flotu kod rta Artemiziona. U slučaju pobede grčke flote, bilo bi izgleda da će se Kserks odreći napada sa suva. Ali, obe flote su se borile kod Artemiziona nekoliko dana bez odlučnog rezultata i grčka flota je na kraju otstupila; ona je očekivala velika pojačanja i htela da izvrši opravke na oštećenom brodovlju u svojim lukama, što je za persisku flotu bilo kud i kamo teže.

Time je otpao svaki smisao posedanja Termopilskog Tesnaca. Maloj vojsci pod komandom spartanskog kralja Leonide preostalo je ili da izgine ili da se vrati natrag. »Kritičari kažu da je Leonida trebao da otstupi, — kritičari bi u svakom slučaju otstupili«. Tako glasi duhovita rečenica Hajnriha Lea. Iako je Leonida po prijemu izveštaja o nastupanju Persijanaca naredio svojoj maloj vojsci da otstupi, on je sam sa tri stotine Spartanaca ostao da zaštiti otstupanje i dokaže svojim žrtvovanjem da je formalno pogrešna odbrana klanca ustvari tek pripremala konačnu pobedu. Leonida je uzimao u obzir moralni elemenat rata. Za buduće bitke je bilo neizmerno značajno da se ulazak u stvarnu Jeladu za varvare ne odigra bez boja.

Sami Grci su baš tako i shvatili bitku kod Termopila, kako to pokazuje njihov klasičan natpis na grobu Leonide i njegovih tri stotine Spartanaca:

»Putniče, obavesti Spartu da smo svih tri stotine izginuli ovde pokoravajući se zakonima otadžbine«.

3. — PELOPONESKI RAT

Peloponeski rat ima potpuno drukčiji karakter od Persiskih ratova. Glavna karakteristika Persiskih ratova bila je razlika u naoružanju i taktici između zaraćenih strana. Ovde pak, Grci su se borili protiv Grka, ali tako da je jedna strana imala na moru isto toliku nadmoćnost, koliku je druga imala na suvu.

Usled toga, zadatak je u strategiskom smislu bio postavljen potpuno drukčije. U Persiskim ratovima bile su u pitanju značajne odluke, da li će persiski car osvojiti Grčku ili će biti oružjem proteran. Naprotiv, Peloponeski rat je trajao 27 godina bez ikakve rešavajuće bitke i završio se uzajamnim iznuravanjem i pustošenjem, slično Tridesetogodišnjem ili Sedmogodišnjem ratu novog doba.

Razlika koja se prvo pojavila između Persiskih ratova i Peloponeskog rata zapaža se stalno i u kasnijoj istoriji ratne veštine: to je razlika između ratova za uništenje i ratova za iznuravanje. Ovi se ratovi razlikuju prema njihovim ciljevima i sredstvima, i suštinska razlika između njih pretstavlja vodeći konac koji nikad ne treba da gubi iz vida onaj ,ko želi da se snađe u lavirintu istorije. Može da se dođe do najbesmislenijih i najpogrešnijih zaključaka ako se rat, koji se vodi prema zakonima strategije usmerene na iznuravanje, ceni prema zakonima strategije usmerene na uništenje.

Kao što su Jelini u licu Miltijada, Leonide, Temistokla i Pauzanija, kaže Delbrik, dali genijalne stvaraoce, koji su odmah čim je nikla potreba za strategijom usmerenom na uništenje, ovu shvatili u njenoj suštini i rešavali pred njih postavljene zadatke sa klasičnom čvrstinom, tako se u osobi Perikla pojavio čovek za koga se može reći to isto u pogledu strategije usmerene na iznuravanje. Perikle je shvatio da je njegov grad, tj. Atina, mnogo slabiji od Peloponeskog saveza i iz toga neumitnom logikom izvukao zaključak da Atinjani ne treba da se upuštaju u velike bitke na suvu, ne treba da štite svoje posede od neprijateljskih upada i pustošenja, kao i da treba da odustanu za vreme rata od ma kakvih novih osvajanja. Nasuprot tome, oni ne smeju da dopuste slabljenje svojih pomorskih snaga i moraju vođenjem rata na moru, pomorskom blokadom neprijateljskih obala, uništavanjem trgovine protivničkih gradova, mestimičnim iskrcavanjem i neočekivanim napadima na neprijateljske zemlje, naneti ovima mnogo veću štetu nego što je Atici nanose neprijatelji na suvu, i tako, na kraju krajeva, naterati na ustupke neprijatelje iznurene ratom.

Postavlja se pitanje: da li je Periklova strategija bila pravilna ili ne? Možda je Atina mogla i trebala da vodi rat u cilju uništenja da bi obezbedila sebi gospodarenje nad celom Grčkom, slično onome kako je Rim zagospodario celom Italijom. Delbrik je vodio povodom ovoga vatrenu polemiku sa drugim buržoaskim naučnicima, koji su otvoreno tvrdili i pokušavali da dokažu u svojim naučnim delima da je Periklova strategija bila pogrešna. Ova prepirka nije bila bez izvesne komičnosti. Posle rata 1870—1871 godine pruski militarizam raspalio se ratničkim zanosom i tvrdio da je stari Fric, koji je bio stvarno pristalica strategije iznuravanja i ovu nazivao uvek »dobrim metodom«, bio tobože pristalica Napoleonove strategije uništenja, ali da je bio u tom shvatanju ispred svoga vremena. Teodor fon Bernhardi, koji je bio upućen 1866 godine u italijanski Glavni štab kao vojni pretstavnik Pruske umesto nezamenljivog Moltkea, a usto bio i najjači pretstavnik pruske vojne nauke, razradio je to fantastično shvatanje kroz čitave dve debele knjige; veliki broj oficira Generalštaba bio je sa njim saglasan. Delbrik je ovo opovrgao i, mada su za to bile potrebne mnoge godine, ipak je odbranio istorisku istinu. Međutim, neke učene glave i mozgovi, patriotski raspaljeni od Bernhardija, obrađujući Peloponeski rat razračunali su sa sirotim Periklom kao da se ništa nije razumevao u zakonima ove strategije koje se, tobože, pridržavao pruski nacionalni junak. Svu ovu zbrku razjasnio je Delbrik dokazima da se Perikle pridržavao iste one strategije koju je zastupao i kralj Fridrih. Ovaj bi pretstavljao istu žalosnu karikaturu kakvu su napravili naučnici od Perikla kad bi se o njemu donosio zaključak prema zakonima strategije uništenja.

Ovo ustvari još ne dokazuje da je Perikle bio na pravom putu, tim pre što se Peloponeski rat završio potpunim porazom Atine. A ovde dokazi koje navodi Delbrik imaju u svakom slučaju veliki nedostatak. Njegovi radovi povodom razlike između Fridrihove i Napoleonove strategije idu uvek do suštine zbivanja, pošto dokazuju da su i jedna i druga strategija u vezi sa ekonomskim preduslovima, koje nisu u stanju da promene čak ni njeni genijalni nosioci. U tvrđenju pak da je Perikle bio u pravu u pogledu svoje strategije iznuravanja, Delbrik se bitno naslanja na autoritet Tukidida čiju svaku reč smatra nepogrešivom, iako smatra neophodno potrebnim da svakog drugog istoričara staroga doba kritički posmatra do tančina kroz stvarne činjenice. Ovde nailazimo na jedno od onih sumanutih predubeđenja, pod čiji uticaj pada ponekad Delbrik usled toga što u svome radu, čim se približi istoriskom materijalizmu, odmah uplašeno beži od njega.

Tukidid je, besumnje, veliki istoričar, iako ništa ne zna o umetničkom, književnom i naučnom, pa ni o ekonomskom i socijalnom razvoju. On ipak pretstavlja najverodostojnijeg istoričara staroga doba, ukoliko se stvar tiče utvrđivanja činjenica u političkom domenu u užem smislu ove reči. Istina, i ovde nije sve jasno i na svom mestu, — čovek se spotiče već na prvom koraku. Pitanje, da li se Perikle u Peloponeskom ratu pridržavao pravilne strategije, zavisi od

toga da li je Atina zaista bila dovoljno jaka da pobedi svoje neprijatelje i zadobije prevlast u Grčkoj. U pogledu vojnih snaga Atine pred početak rata, Tukidid daje tako nejasne podatke, da je njegov poklonik Delbrik, primoran da se upusti u opširna izračunavanja u cilju unošenja nekog smisla u ove podatke. Kod njega samog ostaje osećaj da sa ovim cilj ipak nije postigao, tim pre, što drugi naučnici donose na osnovu Tukididovih brojeva zaključke suprotne onima koje želi da dâ Delbrik. Zbog toga on ponovo koristi svoj adut: »Autoritet najvećeg istoričara biće nepovratno srušen, biće oboren stub grčke literature, ako bi neko mogao da dokaže da je Atina u 431 godini imala 60.000 građana (tj. da je mogla da primeni u Peloponeskom ratu strategiju uništenja). Iz toga bi proizlazilo da Tukidid nepravilno ocenjuje Perikla i njegovu strategiju, i mi onda uopšte ne bismo mogli imati poverenja u njegove zaključke«. Delbrik upada u istu onu grešku koju beskrajno napada kod svojih učenih suparnika: on daje kritiku samo na rečima i, težeći da uzdigne Tukidida iznad svake mere, stavlja ga van svake kritike; ako je celokupna verodostojnost ovog istoričara potrebna samo za to da bi se u duhu Delbrika protumačilo nekoliko sumnjivih brojeva, koje on navodi, onda nije potrebno da se njime mnogo bavimo.

Ostavimo na stranu ove brojeve, u koje, na kraju krajeva, ne možemo uneti nikakav smisao, i razmotrimo uz pomoć kritike činjenica, koju Delbrik tako uporno preporučuje, sve što je po ovome ispričao Tukidid. On smatra da je pravi uzrok rata činjenica što je Atina postala opasna za Spartance usled svoje snage koja je stalno rasla. Ovo je rečeno, istina, dosta površno; a da li bi se moglo mnogo reći o ratu 1870/71 godine kada bi se htelo priznati da je njegov glavni uzrok činjenica što je snaga Nemačke, koja je stalno rasla, počela da plaši Francuze? Ako bi to bila samo plitkost, mogla bi se primiti kako-tako, ali to bi bila takođe i gruba greška, koja ukazuje pre svega na to da Tukidid uopšte nije razumeo istoriski smisao Peloponeskog rata. Sam Delbrik je rekao ovako: »Naročito nepomirljivi neprijatelji Atine nisu bili Spartanci, već Tebanci i Korinćani«. On je ovu rečenicu napisao uzgred u članku kojim je hteo po drugi put da uništi, po primeru svoga učitelja Tukidida, »kukavicu, koja ništa ne vredi« i »odvratnog čoveka« — Kleona. Gornja postavka je sama po sebi potpuno pravilna i treba da se iz nje samo izvuku potrebni zaključci da bi se razumeli uzroci Peloponeskog rata[3]).

U Persiskim ratovima su se i Atina i Sparta pokazale kao najsnažnije države Grčke, ali je u toku ovih ratova Atina prevazišla Spartu. Bez obzira na lavorike, koje su stekle spartanske vođe, Leonida i Pauzanije, kod Termopila i Plateje, Atina je ne samo izvo-

[3]) H. Delbrik — *Strategija Perikla u upoređenju sa strategijom Fridriha Velikog*, sa prilogom o Tukididu i Kleonu, Berlin, 1890 godine. Moram takođe da ukažem na članak koji je objavio drug Ber prošle godine u br. 32 *Neue Zeit* na osnovu jednog francuskog i jednog engleskog rukopisa. Pošto se u osnovnom slažem, dotičem se samo ovlaš onih tačaka, koje je detaljno razmotrio drug Ber, a zaustavljam se na onima koje on nije dodirnuo.

jevala prvu veliku pobedu nad Persijancima, nego je i shvatila da se definitivna pobeda nalazi baš na moru. Prema Temistoklovom savetu, Atina je opremila veliku flotu i pod njegovom komandom došlo je do bitke kod Salamine, koja je primorala persiskoga cara da napusti Grčku i prouzrokovala otcepljenje grčkih ostrva i grčkih primorskih gradova u Maloj Aziji od persiske vlasti.

Svi ovi cvateći gradovi, kojih je bilo na stotine, prišli su Atini, velikoj pomorskoj sili kojoj su dugovali svoje oslobođenje od persiskog jarma. U početku je to bio Savez ravnopravnih pomorskih opština, koji je imao svoje središte na ostrvu Delosu. Uskoro su pak ovi saveznici Atine ustvari postali njeni podanici, ostajući samo formalno njenim ravnopravnim drugovima u Savezu; savezna blagajna bila je prenesena u Atinu, koja je njom rukovala, a savezni članski ulozi pretvorili su se u danak, kojim je Atina raspolagala prema svojim interesima i potrebama.

Kako se to u detaljima odvijalo, na koji je način, po rečima Grota: »Savez sastavljen slobodnim pristankom pojedinih članova, sa nivoa samostalnog, dobro naoružanog Saveza, pod rukovodstvom Atine, spao na ujedinjenje nenaoružanih i neaktivnih podanika, koje je štitila vojna sila Atine; kako su se partneri, koji su se slobodno ujedinili, pretvorili u razjedinjene podanike, koji šalju u Atinu danak i odatle dobijaju naređenja«, — sve je to prema postojećim izvorima nemoguće razmotriti detaljno. No, iz nadmoćnosti Atine nad drugim članovima Saveza, ovo može dosta lako da se objasni i nije izuzetak od opšteg pravila: naime, neka od većih ostrva, Hios, Lezbos i Samos, ostala su slobodni i naoružani saveznici Atine. Hegemoniju Atine nad drugim ostrvima sam Perikle kratko i jasno naziva »tiranijom«. Na danku saveznika, koji je dostizao godišnje do 600 talanata — od 2,000.000—3,000.000 maraka u našem novcu — počivao je sjaj onoga doba, koje nazivaju »Vek Perikla«.

Prema svima pravilima ozbiljne kritike ovaj moćan uspon Atine, prirodno, morao je da se odrazi na unutrašnjem razvoju atinskog društva i atinske države.

»Ljudi mora« su sve više i više potiskivali u pozadinu »ljude kopna«; demokratija, čiji su se ekonomski koreni nalazili u trgovini i pomorskim preduzećima Atine, ograničavala je, po stepenu razvoja trgovine i moreplovstva, sve više i više oligarhiju — onu šaku starih porodica, koja je dotada upravljala državom, oslanjajući se na seljačko stanovništvo. Tradicija, koja ima veliku snagu pri svim političkim promenama, nije dozvoljavala da se masa, koja živi od trgovine i zanatstva, približi neposredno kormilu vlasti; Perikle je takođe pripadao starim porodicama, ali je vladao ipak samo kao poverenik demokrata.

Nasuprot Atini, Sparta je ostala suvozemna sila; ona je sačuvala svoju društvenu organizaciju, koju su sačinjavali spartijati — relativno malobrojno vojno plemstvo, lično slobodni ali politički bespravni perijeci i masa helota — porobljeni seljački stalež; ona je sačuvala i svoj oligarhiski način vladavine. Demokratija u Atini i

oligarhija u Sparti bile su najbolje organizovane i, ako su se ma gde u Grčkoj sukobili oligarhiski i demokratski elementi, prvi su upirali pogled na Spartu sa istom nadom sa kojom su drugi upirali pogled na Atinu. U samoj Atini oligarsi su bili više ili manje vatreni poklonici Sparte, ali su za račun svoga grada bili više nego skloni, i to s egoizmom vladajuće klase koja oseća da joj se tlo izmiče ispod nogu, da vrše razne mahinacije sa Spartom. Sama Sparta je pratila, besumnje, brzi procvat svoga suparnika sa svima drugim osećajima, samo ne sa drugarskim zadovoljstvom i, naravno, bila je spremna na sve, samo da bi ga onemogućila. Ipak, za otvorenu ofanzivnu politiku prema Atini Sparta nije imala želje, ni potrebe, a ni sredstava i mogućnosti. Stalni potajni strah pred ustankom helota uništio je žeđ ratničke države za osvajanjem; Sparta nije imala razloga da se neposredno plaši Atine, jer je jedan ustanak helota, koji je spartijatima bio stavio nož pod grlo, bio ugušen pomoću Atine. Osim toga, kako je mogla Sparta, pošto je bila suvozemna država, da slomi pomorsku silu Atine i da istupi jednovremeno kao njena naslednica?

Ukoliko je kod oligarhiske Sparte bila manja žeđ za napadom, utoliko je ona bila veća kod Atine, samo ona nije bila usmerena u pravcu Sparte. Atina je sebi neverovatnom brzinom obezbedila prevlast u Egejskom Moru i u istočnom delu Sredozemnog Mora; ona je sada čeznula da, gospodareći na moru, prodre i na zapad. Trgovački kapital je uvek nezajažljiv, uvek teži za osvajanjem i u ovom posebnom slučaju može se naročito lako uvideti da se u zavojevačkim težnjama Atine kriju životni interesi atinske demokratije. Ukoliko se više bogatstva ulivalo u zemlju, utoliko se ono više koncentrisalo u rukama malog broja ljudi, koji se stalno smanjivao, dok je široka masa slobodnih građana lagano osiromašavala. Pošto je celokupan proizvodni zanatliski rad bio prepušten robovima, — a konkurencija sa njima smatrala se nedostojnom, — atinska demokratija je neminovno bila primorana da ostvaruje, šireći pomorsku prevlast države, sve veće prihode i danak, te da na taj način zaustavi proces svog siromašenja.

Ako je pak Atina težila da proširi svoju pomorsku prevlast i na zapadni deo Sredozemnog Mora, njoj na tom putu nije stajala Sparta, već Megara, Korint i Beotija. Istina, Atina je mogla da prodre u zapadni deo Sredozemnog Mora obilazeći Peloponez između rta Maleje i ostrva Kitere, ali se ovaj put smatrao u ono vreme kao vrlo opasan i trgovina između Male Azije i Italije, između istočnog i zapadnog dela Sredozemnog Mora, vršila se preko zemljouza, koji je vezivao Srednju Grčku sa Peloponezom, tj. preko Korintskog Zemljouza, koji je odvajao Atinu od zapadnog dela Sredozemnog Mora. Ovaj zemljouz se nalazio pod vlašću Megare i Korinta, gradova koji su postali bogati trgujući preko zemljouza. Megara je bila mala država na koju se Atina nije ni obazirala, tim pre što je Magara sumnjala i u Korint kao i u Atinu i zbog toga se kolebala u izboru između ove dve države. Korint je bio veliki i bogat grad, koji nije nikako hteo da dozvoli Atini da mu smeta; on je tražio tesnu vezu

sa Spartom kako bi obezbedio sebi podršku protiv moćne Atine. Za Atinu je ostajao, na taj način, samo jedan jedini put — osvajanje Beotije. Kad bi ovo izvršila, Atina bi zaobišla Korintski Zemljouz i izbila baš na Korintski Zaliv, koji bi joj otvorio pristup u Italiju i Siciliju.

Na taj su način Beotija i Korint, kako to potpuno pravilno ukazuje Delbrik, ali ne izvlačeći ipak iz toga pravilne zaključke, bili baš »stvarno nepomirljivi« neprijatelji Atine, za šta su imali puno razloga, pošto su im Atinjani već jedanput žestoko stegli vrat. Atina je osvojila ostrvo Eginu; zaključila je sa Megarom savez, koji su tražili sami Megarani iz straha od Korinćana, i posela luke Megare—Nizeju i Pageju. Ona je osvojila takođe i Beotiju sa Fokidom i Lokridom, obarajući svuda oligarhiske upravljače i uvodeći demokratski način vladavine. Na taj način, Korint je bio okružen sa sviju strana. Atinjani su zakoračili čvrstom nogom u Ahaju i Trezen, pa čak i na Peloponez. Tako su neposredno upali u oblast vladavine Sparte. Atina nije nikad ranije bila tako blizu prevlasti nad celom Grčkom, pa čak joj ni docnije to više nikad nije pošlo za rukom.

Sparta se pokazala u najvišem stepenu nespretna u odbrani. U početku, atinska vojska je pretrpela poraz kod Koroneje u Beotiji, prilikom pohoda preduzetog radi umirenja nekih beoćanskih gradova, kojima su bili ponovo ovladali proterani oligarsi. Da bi povratila svoje mnogobrojne zarobljenike, izgubljene kod Koroneje, Atina je pristala na zaključenje mira, odričući se cele Beotije, u kojoj su ponovo došli na vlast oligarsi, kao i u Fokidi i Lokridi, koje nije mogla da zadrži u svojoj vlasti posle odricanja od Beotije. Tada su oligarsi, koje je Atina bila proterala, napali omrznuti grad na mestu koje je bilo za njega najosetljivije; oni su, naime, uspeli da privole veliko ostrvo Evbeju na otcepljenje od Atine i kada je Perikle pošao na čelu velike vojske da osvoji Evbeju, bio je primoran da se vrati, pošto je dobio izveštaj da se Megara, potstrekivana od strane Korinta, takođe otcepila i da je spartanska vojska krenula radi napada na Atiku. Ovaj pohod se pokazao, uostalom, potpuno bezopasnim; tek što su stupili na tle Atike, Spartanci su se odmah vratili, pošto je tobože Perikle podmitio njihove vođe. Perikle je potčinio Evbeju, usled čega je prevlast Atine na moru bila obezbeđena. No, Atina više nije preduzimala rat na suvu; u 445 godini ona je čak zaključila sa svojim neprijateljima primirje na 30 godina, kojim se Atina odrekla svojih zahteva na Nizeju, Pageju, Ahaju i Trezen i dala svoj pristanak na stupanje Megare u Peloponeski savez kojim je rukovodila Sparta.

Ovo je bio težak poraz za Atinu. Ipak, 14-godišnji mir, koji je usledio posle ovoga poraza, izgleda da je dokazao kako je Grčka našla svoju ravnotežu u oba poznata saveza — Atinskom i Peloponeskom, koji su joj obezbedili dugotrajni procvat. U Atini je počeo onaj izvanredan procvat umetnosti, čiji ostaci još i sada izazivaju divljenje

prosvećenog čovečanstva. U toku ovoga perioda grad nije uopšte mislio na neka osvajanja, te nije ni primenjivao nikakve stroge mere prema svojim saveznicima. Samo na ostrvima, koja su bila stvarno slobodni saveznici Atine, nije bilo mirno: na Samosu je došlo do pravog ustanka, koji je Atina silom ugušila, a Lezbos je pitao Spartu da li može računati na podršku Peloponeskog saveza u slučaju njegovog otcepljenja. Lezbijanci su dobili nezvanični negativan odgovor od Sparte, a Samos zvanični otkaz Peloponeskog saveza kada je molio za pomoć protiv Atine; čak i najvatreniji neprijatelji Atine, Korinćani, odrekli su podršku Samosu, jer bi ova narušila 30-godišnje primirje. Na ovaj način je za oba saveza bilo priznato pravo da kažnjavaju članove koji bi izdali savez. Moguće je da ovo uzdržavanje Peloponeskog saveza, a posebno Korinćana, nije poticalo iz istinske ljubavi prema miru već iz nekih računa koji su nama nepoznati. U svakom slučaju, ovo govori protiv mišljenja da je Peloponeski rat izbio kao posledica obične zavisti i mržnje, koje je Atina izazivala kod država Peloponeskog saveza; razvoj umetnosti koji je nastupio u Atini u toku mirnih godina najmanje je uznemiravao Spartance.

U krunici ovog krasnog cveta nalazio se crv. Stari Bek u svom čuvenom delu o državnoj upravi Atine zamera Periklu — pri čemu smatra za dužnost da se pozove na Aristotela i Platona — da je ovaj trošio društvena novčana sredstva za podmićivanje narodnih masa u vidu nagrada sudijama, izdavanja novaca na pozorišta i na razne druge načine, starajući se jednovremeno da im ispuni vreme raznim svečanostima, gozbama i svetkovinama. Perikle je, tobože, načinio Atinjane koristoljubivima i lenjima, brbljivcima i kukavicama, rasipnicima i razvratnicima, hraneći ih poklonima iz društvenih riznica i krasnim umetničkim delima uzbuđujući njihovu čulnost i težnju za uživanjima. Naravno, Perikle je bio isuviše pametan čovek da ne oseća posledice ovih mera, ali nije video druge mogućnosti da održi u Jeladi kako svoju vlast, tako i vlast svoga naroda; on je znao da će zajedno sa njim propasti i moć Atine, te je težio da se održi što duže, prezirući rulju u istoj onoj meri u kojoj ju je i podržavao. Drugi naučnici, kao što je, naprimer, Onken, borili su se vatreno protiv ovog mišljenja i uzdizali Perikla kao idol državnika.

Obe strane i jesu i nisu u pravu. Ako bi Perikle bio takav kakvim ga slika Bek, to jest čovek koji je uobrazio da je veliki, i koji čak i ne bira sredstva, misleći da on jedini može da sačuva Atinu, — on ne bi bio samo demagog, već jednostavno i glupak, pri čemu ne bi bilo razumljivo baš jedno: na koji način je Perikle mogao da ostane vođa atinske demokratije u toku čitavo pola veka. Ali, kao rukovodeći um atinske demokratije on nije ni u kom slučaju mogao da bude ideal državnika, već je morao da se prilagođava socijalnim uslovima života te demokratije. Ukoliko su bogatstva sve više pristizala u Atinu, utoliko su se mase slobodnih građana sve više proletarizovale. Novčani uticaj je razarao seljačke posede na čije su mesto dolazile latifundije, koje su obrađivali robovi; seosko stanovništvo se proređivalo; narodne mase su se slivale u prestonicu, gde su oko bogataša koji su

se i dalje neprestano bogatili, obrazovale mase lumpenproletera koje su neprekidno rasle. Ovaj proces je našao odraz u »Antigoni« od Sofokla:

> ...Nikada još nesreća slična novcu
> Nije se rodila u svetu. On uništava gradove,
> Iznenadno isteruje ljude iz domova i sa ognjišta;
> Prljavim pobudama kvari plemenita srca,
> Čineći ih hrabrim za sramna zlodela;
> Novac nateruje čoveka na raznolike izdaje,
> Pobuđujući ga na mnogostruke nepoštene postupke.

Ukoliko je robovlasnička privreda potiskivala slobodnog građanina, utoliko je bilo potrebnije da se njegovo siromaštvo ublažava na račun danka od savezničkih gradova, pa je radi toga tlačenje ovih postajalo, naravno, sve nepodnošljivije, dok se pomorska snaga Atine podrivala u korenu. Tukidid ništa ne govori o tome; a mi bismo vrlo rado dali čitavo tuce njegovih vojnih istorija i istorija opsada za maleno poglavlje o unutrašnjem ekonomskom razvoju Atine za vreme Periklove vladavine. Ekonomska kritika činjenica ima ista prava kao i vojna kritika činjenica, a naš ekonomski pogled se dovoljno izoštrio u sadašnje vreme da bi mogao reći sa većom verovatnoćom šta je to moralo da se odigrava u trgovačkoj republici koja se oslanjala jednom nogom na danak od potlačenih opština, a drugom — na robovlasničku privredu.

Potpuno je jasno da je u toj situaciji atinska demokratija morala da postaje sve borbenija i sve više osvajačka, te stoga mislimo da je to vrlo sumnjiva pohvala za Perilka, kada Delbrik kaže da je on mislio samo na to kako da sačuva postojeće stanje. Delbrik je uvek spreman da se potsmehuje »moralistima« koji ne mogu da shvate tačno zašto se stari Fric nije zadovoljio osvajanjem Šleske, već je otpočeo Sedmogodišnji rat u cilju osvajanja Saksonske; sa druge strane, Perikle bi morao da ostane potpuno nevin za izbijanje Peloponeskog rata. Bojimo se da će ovde ponovo biti pogodne one reči carice — Fridrihove*) žene, kojima se obratila Delbriku kada joj se pretstavio kao »konzervativni socijaldemokrata«: »Ovo je stvarno vrlo zgodno i sa jedne i sa druge strane«. Ni u jednom od oba slučaja ne mogu da se navedu neoborivi dokumentovani dokazi, a razlozi koji podržavaju hipotezu Delbrika u pogledu pruskog kralja slabiji su od razloga koji govore protiv njegove hipoteze u pogledu atinskog državnika.

Kad bi se sumnjalo da se Perikle starao o atinskom narodu samo radi praznih i ličnih pobuda, koje mu pripisuje Bek, — onda on ne bi bio državnik, već u najboljem slučaju »praktičan političar« koji je trebao da živi tako da se prilagođava stvorenoj situaciji, ne pomišljajući da će stvarnu posledicu njegove politike pretstavljati moralno-političko srozavanje atinske demokratije. Ako bi situacija

*) Fridriha III (1831—1888). — Prim. red.

ostala nepromenjena, vreme propasti moglo bi da se izračuna na prste. Iz teškog poraza Atine koji je doveo do 30-godišnjeg primirja, Perikle je izveo zaključak da je za Atinu nemoguće da postane jednovremeno i velika pomorska i velika suvozemna sila. Ali, ako se on zadovoljio samo pomorskom prevlašću, u svakom slučaju nije smeo da se odrekne proširivanja te prevlasti. Naravno, sada je lako reći da bi se bolest od koje je patila atinska vlast u daljem razvoju još pogoršala, ali Perikle nije mogao da shvati njenu suštinu već i zbog toga što kao dete svoga doba nije mogao da je poznaje; ne spominjući uopšte robovlasničku privredu, Perikle govori da atinska prevlast nad saveznicima nije ništa drugo nego tiranija koju je nepravično održavati, ali od koje je nemoguće ili čak opasno odreći se. Održavanje pak tiranije poklapalo se sa njenim proširenjem. Kao rukovodilac atinske demokratije, Perikle je bio okružen njenim shvatanjima i pretstavama; njegov zadatak trebao je da se ograniči na to da radi onako kako je najpametnije, a usto oprezno, i to u cilju proširenja pomorske prevlasti Atine na zapadni deo Sredozemnog Mora.

Ma kako da je bila pametna i oprezna njegova politika, njen cilj je ostajao potpuno određen. Perikle je osnovao koloniju Turiju u Tarentskom Zalivu i sklopio savez sa južnoitalijansko-sicilijanskim gradovima Regijumom i Leontijumom. Zatim, kada je Korint otpočeo oštru prepirku sa ostrvom Korkirom (Krfom) i kada su Korkirci, koji nisu pripadali ni Atinskom ni Peloponeskom savezu, zatražili pomoć Atinjana protiv Korinta koji se naglo naoružavao, Perikle je sklopio sa njima ugovor. Vrlo je karakteristično da su Korkirci obrazložili svoj predlog saveza time da će njihovo prijateljstvo ili neprijateljstvo imati za Atinu važne posledice zbog toga što se njihovo ostrvo nalazi na putu za Italiju i Siciliju, te nijedan brod ne može, mimo njihove želje, da prođe odande za Peloponez; flota koja bi se uputila tamo može da se otpremi sa njihove strane mnogo lakše. Stvarno je Korkira imala jaku pomorsku snagu, najveću u Grčkoj posle Atine i Korinta.

Ovaj ugovor je stvorio prvi potsticaj za Peloponeski rat, raskrinkavši ujedno njegov glavni uzrok — borbu za prevlast na zapadnom delu Sredozemnog Mora. Ako bi Korinćani uspeli da pobede Korkirce, Atinjani bi izgubili ovu prevlast u većoj meri nego postojanjem Korintskog Zemljouza. U takvoj ugroženoj situaciji Atinjanima nije ostalo ništa drugo nego da prihvate predlog Korkiraca. Inače, da su oni hteli da se zadovolje onim što su imali i ako ne bi imali drugih namera sem održavanja mira, oni bi trebali da odbiju Korkirce. Za vreme 30-godišnjeg primirja svaki grčki grad, koji nije pripadao ni Atinskom ni Peloponeskom savezu, sačuvao je pravo da se prema svojoj želji priključi jednom ili drugom savezu, a to su tvrdili i Korkirci. Naprotiv, izaslanici, koje su Korinćani uputili u Atinu u cilju da ometu namere Korkiraca, nisu bez osnova ukazivali na to da ova tačka ugovora o primirju ne treba da se tumači na ovaj način i da zbog toga može da izbije rat između dva saveza, dok je svrha ovog primirja baš u tome da se rat izbegne. Korintski izaslanici su pravili potpuno logičke zaključke da će, ako se Atina ujedini sa

Korkircima, ovim otpočeti rat između Atine i Korinta, »pa ako vi stupite u borbu zajedno sa Korkircima, mi nećemo moći da se borimo protiv njih ne napadajući jednovremeno i vas«. Pored toga, korintski izaslanici potsećali su stalno na onu lojalnu politiku koju je ispoljio Korint prema Atini za vreme Samoskog ustanka.

Saslušavši korintske i korkirske izaslanike, Atinjani su raspravljali o ovome predlogu na dva zbora. Na prvom zboru raspoloženje je bilo više u korist Korinćana, na drugom je pak bilo odlučeno da se sa Korkircima ne zaključi vojni savez, već samo odbranbeni, prema kome su Atina i Korkira trebale da se zajednički brane od neprijateljskih napada. Jasno je, iako nije direktno dokazano, da je ovu odluku diktirao Perikle. Atina nije htela da primi na sebe odgovornost za vojni savez sa Korkirom, a još manje je mogla dopustiti da Korkira padne u ruke Korinćanima, pošto su, prema rečima Tukidida, »uviđali da se ovo ostrvo nalazi na vrlo pogodnom položaju na putu za Italiju i Siciliju«.

Ali, pošto Korkirci nisu ugrožavali Korinćane, već, naprotiv, Korinćani Korkirce, Atinjani su se stvarno obavezali u korist Korkiraca. Oni su im uputili u početku 10, a zatim, plašeći se da ovo pojačanje nije dovoljno, još 20 brodova. Blagodareći intervenciji atinskih brodova Korkirci su uspeli da u bici kod Sibote izbegnu siguran poraz. Ipak, atinski brodovi su intervenisali tek onda kada su se Korkirci našli u bezizlaznoj situaciji, a posle spasavanja Korkiraca uzdržali su se od napada na Korinćane. Ali ovi nisu niukoliko bili zadovoljni ovim ishodom bez rezultata, — naprotiv, oni su bili uzrujani intervencijom atinskih brodova. Atinjani su se pak plašili osvete od strane Korinćana i odlučili su da potčinjeni im grad Potideju — korinćansku koloniju — primoraju da prekine sve odnose sa svojom metropolom, da poruši zidine sa morske strane i da im preda taoce kao zalogu za njihovo dalje držanje. Međutim, ove mere nisu mogle da otklone preteću opasnost: ako Potidejci čak nisu ni mislili na otcepljenje od Atine, ovi su zahtevi bili isuviše veliki i morali su da izazovu otcepljenje; ako su se Potidejci već rešili na otcepljenje, naredbe Atine nisu bile dovoljne da ih zadrže od toga. Ustvari, Potidejci su se otcepili i dobili oružanu pomoć od Korinćana, usled čega je sada planuo rat između Atine i Korinta.

U početku je ovaj rat bio, kako se sada obično kaže, »lokalizovan«. Atinjani su se latili zatim treće mere, koja je, u svakom slučaju, morala da digne na noge ceo Peloponeski savez: oni su za Megarane zatvorili sve luke koje su se nalazile pod atinskom kontrolom. Megarani su bili saveznici Korinta protiv Korkire; ovo je moglo da ljuti Atinu, ali to joj nije davalo razloga, a još manje povoda za to da Megaranima zatvaraju luke. Uzroci koje navodi Tukidid, naime, da su Megarani obrađivali sveti deo polja, a i neku drugu još spornu oranicu, kao i da su primali odbegle atinske robove, samo su izgovor. Zbog ovakvih graničnih sporova, koji su manje-više neizbežni među susednim državama, ne primenjuju se takva odlučna sredstva kao što je zatvaranje luka koje je preduzeto prema Megari, — mera koja je,

usled toga što je Megara pripadala Peloponeskom savezu, morala da ima za posledicu ili sramno otstupanje Atine ili veliki rat. »Megarska psefizma«[4]) teško može da se objasni drukčije nego tako da je Perikle smatrao krizu dovoljno sazrelom za rešavanje, i ništa ne svedoči toliko protiv istoriskog shvatanja Tukidida kao to da on nije u ovom slučaju mogao da navede ništa drugo, sem ovog javnog izgovora Atinjana, koji smo malo pre citirali njegovim sopstvenim rečima.

Sada Korint i Megara više nisu mogli da naiđu ni na kakve poteškoće od strane Sparte i Peloponeskog saveza. Korinćani su oštro prekorevali Spartance za onu neaktivnost sa kojom su gledali narastajuću snagu Atine. Ovoga su se puta Spartanci složili sa Korinćanima ne obazirući se na to što ih je njihov kralj Arhidam uporno odvraćao od rata. Počeli su pregovori u kojima su Spartanci veoma odlučno zahtevali da Atinjani proteraju iz grada one koji su nosili krivicu pred bogovima, misleći pri tome na Perikla, jer je bio po majci u rodbinskim vezama sa nekim ličnostima koje su učinile oskrvnjenje. »A baš je Perikle« — tako obrazlaže Tukidid spartanske zahteve — »držao u rukama kormilo vlasti; pored toga, on je bio u svakom pogledu neprijateljski raspoložen prema Lakedemoncima*) i nije dozvoljavao Atinjanima da otstupe ni jedan korak, već ih je naprotiv gurao u rat«. Istovremeno, atinski oligarsi, koji su bili, prirodno, dušom i telom uz Spartance, preduzeli su kampanju protiv Perikla, podigavši na isti prevrtljivi i zlobni način, koji danas praktikuje prusko junkerstvo, pakosne optužbe, istina ne protiv njega lično, već protiv njegove ljubavnice Aspazije i njegovih drugova — filozofa Anaksagore i vajara Fidije. Međutim, Perikle je izdržao ovaj napad i ostao na vlasti; kada su Spartanci podneli ultimatum za prekidanje zatvaranja luka koje je preduzeto prema Megari, Perikle stvarno nije dozvolio Atinjanima da otstupe ni jedan korak, već je samo tražio diplomatsko pokriće, zahtevajući tretejski sud na ravnopravnoj osnovi, što je bilo u ondašnjoj situaciji, u najboljem slučaju, potsmešljivo — učtivo odbijanje spartanskih zahteva.

Na osnovu ovoga može se dobiti tačan uvid u strategiju koju je Perikle predložio Atinjanima. On nije hteo da vodi suvozemni rat, a zemlje Atike žrtvovao je neprijatelju: »Ako bih mogao poverovati da ćete me slušati, ja bih vam savetovao da ih sami razorite«. Ali, utoliko je više preporučivao da se zadrži prevlast na moru, protiv koje, i u najgorem slučaju, Peloponeski savez nije mogao ništa da preduzme. »Spartanci i njihovi saveznici žive od sopstvenog rada a slobodni građani imaju isto toliko malo novaca kao i državne blagajne. Oni nisu u stanju da izdrže dugotrajne ratove koji se vode

[4]) Psefizma — odluka naroda ili saveta u staroj Grčkoj, u pojedinim slučajevima i u pogledu pojedinih lica. U ovom slučaju radi se o tome da su se stanovnici Megare, koji su se 460 godine bili otcepili od Peloponeskog saveza pod pritiskom narodne partije i primili garnizon atinske vojske, 446 godine dogovorili sa Korinćanima, poubijali atinsku posadu i ponovo se priključili Peloponeskom savezu. — Prim. red.

*) Drugi naziv za Spartance. — Prim. red.

na moru, a kratki ratovi koje oni vode između sebe usled svog siromaštva vrlo brzo se završavaju. Ljudi koji žive u takvim uslovima ne mogu ni da opreme flotu ni da drže u toku dužeg vremena okupljenu suvozemnu vojsku, jer u takvom slučaju moraju da prekidaju svoje poslove i da se izdržavaju svojim sopstvenim sredstvima; situacija će se za njih još više komplikovati ako im more bude zatvoreno. Da bi se vodio rat, mnogo je važnije imati nadmoćnost u sredstvima nego vršiti jake napade. Iako ljudi koji žive od rada svojih ruku i koji za vođenje rata raspolažu sa više ljudi nego novaca imaju, s jedne strane, to nesumnjivo preimućstvo da mogu računati na pobedu u normalnim vojnim sukobima, s druge strane, oni nemaju nikakvih garancija da se neće iznuriti pre vremena, naročito ako se rat oduži i mimo očekivanja. Istina, Peloponez i njegovi saveznici mogu da izdrže jednu jedinu bitku protiv svih Grka, ali oni nisu u stanju da vode rat protiv sile koja ih u pogledu svih sredstava za borbu toliko mnogo nadmašuje«. Perikle ukazuje takođe i na to da Peloponeski savez sačinjava vrlo veliki broj gradova, usled čega vođenje rata postaje otežano tim više što se u ratu ne sme ni u kom slučaju izgubiti nijedan trenutak.

On zaključuje da suvozemni rat treba neophodno izbeći i ukazuje na glavne razloge za ovu neophodnost, ne stavljajući ih ipak na prvo mesto iz potpuno razumljivih razloga. Perikle kaže: »Mi moramo zbog toga, napuštajući ravnicu i naša sela, težiti da vladamo samo gradom i morem i ne smemo sebi dozvoliti, sledujući slepoj težnji, da stupamo u odlučnu bitku protiv Peloponežana koji nas daleko nadmašuju svojim brojem. Jer čak i ako bismo pobedili, mi bismo morali ubrzo ponovo da vodimo borbu protiv istog broja neprijatelja. Ako bismo pak pretrpeli neuspeh, onda bismo neizbežno izgubili naše saveznike, koji sačinjavaju veći deo naših snaga; oni nam ne bi bili više pokorni čim bi uvideli da ih ne možemo kazniti oružanom snagom«. Ovde je bilo slabo mesto Atine. Ona je mogla mirno da podnese pustošenje Atike, a da to ne poljulja njenu moć, ali ako bi neprijateljima pošlo za rukom da izazovu otcepljenje njenih saveznika, Atina bi propala.

U vezi sa ovim bio je i krajnji Periklov zaključak: »Ja imam još mnogo drugih razloga na osnovu kojih bih mogao da vam obećam pobedu, pod uslovom da za vreme rata ne mislite ni o kakvim osvajanjima i da ne počinjete samovoljno nikakve nove pregovore, jer se ja mnogo više plašim naših sopstvenih grešaka nego neprijateljskih udaraca. Ali o ovome ćemo govoriti drugi put, ako vi istinski pristupite poslu«. Ove reči su stvorile mišljenje, koje deli i Delbrik, da je Perikle u ratu težio samo održavanju ravnoteže koja je dotada postojala u Grčkoj. Zaista, te reči svedoče o tome da se Perikle plašio osvajačkih težnji atinskog naroda i pokušavao da izbegne njihovo iznenadno ispoljavanje, koje je moglo više nego išta da uplaši atinske saveznike. O proširenju atinske pomorske moći imalo je dovoljno vremena da se govori i »drugi put«, pošto bi bio oslabljen Peloponeski savez, kako je to pretpostavljao Periklov plan.

Sam Perikle nije mogao bolje da pokaže koliko se mnogo ili malo razumevao u vođenju rata, koji je on besumnje želeo. On je dao novi dokaz sposobnosti svoga uma, kako to tačno kaže Delbrik, objasnivši takvom jasnoćom atinskom suverenom narodu ovu teško razumljivu strategiju. Samo, Delbrik dodaje još i to da činjenica što su Atinjani smatrali »prekrasnim« predlog svoga rukovodioca pretstavlja isto toliko jak dokaz svesti atinske demokratije. Kada je pak peloponeska vojska stvarno napala zemlju, a seoski stanovnici bili primorani da beže u grad, i kada se moralo bespomoćno gledati na pustošenja koja je neprijatelj vršio, onda se protiv Perikla digla opozicija. Ona se pretvorila u pravu buru u početku druge godine rata kada je buknula kuga i odnela četvrtinu celokupnog stanovništva, gusto naseljenog, lišenog uobičajene hrane i načina života, bespomoćnog i nesrećnog. Perikle je bio osuđen na globu, ali su se Atinjani brzo pokajali i ponovo ga uzeli za vođu. Međutim, on je uskoro posle toga, u trećoj godini rata, umro.

Tukidid priča da su od toga vremena Atinjani postupali potpuno suprotno onome što im je savetovao Perikle. Ovo ipak nije tačno: rat se vodio i posle Periklove smrti u suštini isto onako kako bi ga vodio i sam Perikle. Mnogo se diskutovalo o tome da li se potrebnom energijom i veštinom sprovodila pozitivna strana njegovog ratnog plana — postepeno slabljenje neprijatelja pomorskim ekspedicijama. Onima koji to poriču, Delbrik ukazuje, ne bez osnova, na to da kod strategije za iznuravanje igra vrlo važnu ulogu vreme, u toku koga se neprijatelj takoreći peče na tihoj vatri, dok ne bude potpuno oslabljen; zbog toga se ne može prebacivati Periklu što nije, radi nanošenja štete neprijatelju, odjednom stavio u akciju sva sredstva koja je imao na raspoloženju. Ipak, ton koji je uzeo Tukidid, naime, da je posle smrti »velikog čoveka«, sve pošlo naopako, zvuči isuviše primamljivo u ušima savremenih buržoaskih istoričara da oni ne bi prema njemu doterivali zvuk svoje violine. Izgubivši svoga rukovodioca, atinska demokratija je, prema njima, morala da postane igračka lakomislenog demagoga, o čemu može mnogo da priča Delbrik.

Ustvari, atinska demokratija čvrsto se držala Periklovog ratnog plana, što je, naravno, potpuno razumljivo, jer je on bio oličenje njene volje i njene želje. Pokušaji odricanja od ovog plana u korist brzog i neslavnog mira sa Spartom dolazili su mnogo više od oligarhije, koja je još od samog početka — najpre bez ikakvog uspeha, a zatim sa nešto uspeha — ustala i protiv Perikla. Periklova smrt došla je za oligarhiju u vrlo pogodnom trenutku; ona je u svakom slučaju skraćivala onaj proces razvoja događaja koji bi se ostvario i bez nje. Rat je toliko zaoštrio suprotnosti između oligarhiske i demokratske partije, da čovek koji je pripadao starom pokolenju već nije mogao u bliskoj budućnosti da jednovremeno bude i vođ demokratije i najveći funkcioner države. Sve ratne teškoće padale su prvenstveno na »seosko stanovništvo«, na koje su se oslanjali »oli-

garsi« preko svoje heterije[5]), organizacije čiji su članovi bili vezani zakletvom. Oligarsi su još uvek imali jak uticaj i umeli su da povećavaju nezadovoljstvo seoskog stanovništva, koje je sada provodilo jedan deo godine u gradu. Oni su imali i u kugi vrlo rečitu pomoćnicu za svoja demagoška rovarenja protiv rata.

Oligarsima je pošlo za rukom da na mesto Perikla, a uz kontrolu desetorice stratega koji su se birali svake godine, postave svog vođu Nikija, najbogatijeg čoveka u Atini. Rukovodstvo demokratske partije počivalo je na samoj partiji, na licu iz njene sopstvene sredine, na domaćem političaru: to je bio kožar Kleon, koji je zadobio ovaj položaj svojom rečitošću i energijom. On nije bio zanatlija u današnjem smislu ove reči i teško da je uprljao ikada svoje ruke korom za štavljenje. Kleon može pre da se nazove fabrikantom u našem smislu ove reči. U njegovom kožarskom preduzeću radili su robovi, on je bio bogat čovek i pripadao je drugom staležu grada, te je mogao potpuno da se posveti pozivu političara. Pričalo se za njega da je u početku svoje političke karijere sakupio svoje prijatelje i oprostio se sa njima, pošto se plašio da bi ga lično prijateljstvo moglo navesti da pogreši u svojoj dužnosti prema državi. On je bio mnogo talentovaniji od Nikija. Vođ oligarha bio je ograničen licemer, jedan od onih odvratnih ljudi koji, pošto zbog svog bogatstva nemaju potrebe da kradu srebrne kašike i da se bave zelenaštvom, uživaju »opšte poštovanje« i misle da mogu u ovom počasnom zvanju sebi dozvoliti svaku glupost, drskost, svako izdajstvo u društvenom životu.

Od pojave ova dva čoveka delo Tukidida postaje jednostrani partiski rad. Sam Tukidid je pripadao oligarhiskoj partiji; kao i Nikije i on je bio veleposednik. Zbog toga je Tukidid, ma šta Nikije radio, sve smatrao za »razumno«, pa čak i ako bi to bilo najveći nitkovluk; sve ono što je radio Kleon, on je smatrao »ludim«, pa i ako je to bilo izvanredno delo, veoma korisno za Atinjane u Peloponeskom ratu. Iako Delbrik nalazi da je ocena Kleona koju daje Tukidid »veoma teška tema i najfiniji psihološki problem svetske vojne istorije«, mi ipak odlučno izjavljujemo da ne delimo njegovo mišljenje. Šta kaže Tukidid za Kleona? On kaže da je Kleon najsuroviji nasilnik i da je, imajući veliki uticaj u narodu, rasplamsavao rat; ali, da su za vreme mira sva njegova zlodela i klevete izlazili na videlo i izazivali nepoverenje. Mi u ovim spletkama ne možemo da vidimo nikakav smisao, a da i ne govorimo o nekom neizmerno dubokom smislu. Moguće je da je naša sposobnost razumevanja u ovom slučaju unekoliko otupela usled dugog brbljanja u današnjem vremenu, koje je potpuno jednako sa onim i vrlo mu slično po svom fraziranju, a pod čijim su uticajem decenijama bili listovi prodane štampe. Ovi su, naime, tvrdili da su socijaldemokratski agitatori najgrublji demagozi koji, imajući uticaja u narodu, rasplamsavaju klasnu borbu

[5]) Heterija (savez, udruženje) — savez aristokrata za čuvanje svojih interesa od narodnih zahteva u drevnim grčkim demokratijama.

zbog toga što u uslovima socijalnog mira ne mogu da se pojavljuju sa svojim pakosnim izmišljotinama.

Delbrik tvrdi da je Kleon težio hegemoniji Atine nad Grčkom i da se kroz to pokazao kao vrlo kratkovid političar. Međutim, ovo tvrđenje je zasnovano na veoma dvosmislenom tumačenju jednog mesta u delu Tukidida. Možda je Tukidid hteo na tom mestu da kaže nešto sasvim drugo; ali, ako je on čak i mislio baš tako kako ga razume Delbrik, ni u tom slučaju njegovo tvrđenje ne može biti pravilno, pošto Tukidid govori uvek o Kleonu tonom takve slepe mržnje, da mu ona, u najmanju ruku, ne dozvoljava da drugima prebacuje zlobne izmišljotine. Na sreću, njegova zlobnost je tako velika da sama u sebi skriva razloge koji je opovrgavaju. Tukidid se toliko zanosi osećanjem mržnje prema Kleonu da njegova preterivanja do izvesne mere pobijaju sama sebe; ako se iz njegovih izlaganja izuzmu očigledna sumnjičenja izneta protiv Kleona, onda iz njih postaje dovoljno jasno da su atinska demokratija i njen vođa Kleon produžavali Periklov način vođenja rata, u čemu ih je, naravno, ometao Nikije sa svojom oligarhiskom grupom, prisiljavajući ih time da povećaju žestinu i surovost. Osim toga, Kleon je sprovodio ovu politiku rukovodeći se u suštini istim metodama i ciljevima kojima se rukovodio i Perikle.

Tukidid prvi put pominje Kleonovo ime u 427 godini, prilikom rasprave o tome kako treba kazniti Mitilence što su se sa gotovo celim ostrvom Lezbosom otcepili od Atine; oni su to otcepljenje pripremali još pre početka Peloponeskog rata, ali sve do toga momenta nisu naišli na željenu podršku kod Peloponeskog saveza. U Mitileni, najvećem gradu ostrva, vladala je oligarhiska partija. Kada je kuga pustošila Atinu, mitilenska oligarhiska partija smatrala je da je došao povoljan trenutak za ostvarenje njenih starih planova, tim pre što ju je Peloponeski savez blagonaklono saslušao. Mitilenci nisu imali nikakav povod za otcepljenje; ostrvo Lezbos bilo je slobodan saveznik Atine, sa sopstvenim vojnim snagama i potpunom nezavisnošću, pa se nisu mogli požaliti ni na kakvu nepravičnost od strane Atine. Zato je njihovo otcepljenje i izazvalo tako veliki revolt u Atini, da su Atinjani, kada su ih uz velike teškoće ponovo pokorili, na predlog Kleona odlučili da Mitilence kazne time što će muškarce pobiti, a žene i decu prodati kao roblje. No, čim je bila primljena ova surova odluka, došlo je do kajanja, te je idućeg dana održan nov zbor, da bi se još jednom razmotrilo ovo pitanje. Na ovom zboru Kleon je, u govoru koji Tukidid detaljno navodi, sa još većom žestinom zastupao svoj prvobitni predlog, ali se sve svršilo time što je jučerašnja odluka bila oborena od strane većine, iako vrlo neznatne.

Tukidid navodi jedino ovaj Kleonov govor, i to očigledno sa namerom da ga pretstavi »kao najsurovijeg od sviju« i što je potpuno jasno, ne u njegov prilog. No, čak i ovaj govor pokazuje da Kleon nikako nije bio demagog koji laska narodu, kakav bi trebao da bude

prema Tukididu, a još više prema Aristofanu.[6]) Kleon je počeo sledećim rečima: »Već mnogo puta sam video u različitim okolnostima da demokratska država ne može da vlada drugim državama, ali nikad nisam video to tako jasno kao sada, prilikom vašeg kajanja u pogledu Mitilenaca«. Kleon oštro osuđuje narod zato što stavlja na diskusiju već jednom rešeno pitanje; neodlučnost i polumere naziva on najopasnijom politikom u odnosima prema saveznicima. U punoj saglasnosti sa Periklom, Kleon naziva vlast Atine tiranijom, kojoj se potčinjavaju samo protiv volje; ako se sa Mitilencima postupi snishodljivo, ova vlast biće poljuljana u svojoj osnovi. Moglo bi se još popustiti, kaže on, kad bi to bili saveznici koji su stvarno trpeli nepravde od strane Atine ili su na ovo pak bili primorani od strane neprijatelja. Ali stvar sa Mitilencima je sasvim drugačija, jer su, živeći u potpuno slobodnoj državi, uživali uvek puno poštovanje i počasti od strane Atinjana, pa su nam ne obziruči se na to zadali izdajnički udarac u leđa. Kleon je na kraju upozoravao na tri opasne stvari za vladajuću državu: sažaljenje, zavaravanje lepim rečima i polumere. Teško da je ikada atinska Narodna skupština slušala takav vatreni, oštar prekor kakav je čula od ovog tobožnjeg demagoga, iako je Tukidid izgubio ovo iz vida samo zato da bi ocrnio »nasilnika« Kleona; on je isto tako ispustio iz vida i to da je Kleonov govor bio potpuno u duhu Periklovog ratnog plana.

Ovo ne znači, naravno, da bi i Perikle, da je bio živ, zastupao Kleonov teroristički predlog. Takvo pitanje spada u ona prazna maštanja na koje nije moguće odgovoriti ni sa da ni sa ne; vreme se promenilo i demokratija je oštrije istupala protiv rastuće snage i lukavih težnji oligarhije. Ali osnovni ton Kleonovog govora, u kome je rekao da je u prvom redu potrebno podržavati tiraniju prema saveznicima i da se vladavina sile sprovodi samo silom, sa »oružjem u ruci«, — zvuči isto tako kao i osnovni ton poslednjeg Periklovog govora Atinjanima.

Ove stvari ne mogu da se razmatraju sa tačke gledišta humanosti kojom se vrlo rado hvališe najnovije doba. Po tom merilu, ne samo što Kleon ne bi bio demagog, već bi bio isto takav genijalni spasilac države kakav je bio ubica masa Kavenjak u junskim danima 1848 godine, ili ubica masa Tjer u majskim danima 1871 godine, ili pak kakav je hteo da bude »dobri« Bizmark, koji je imao nameru da ukidanjem opšteg izbornog prava pomoću državnog udara izazove radnički ustanak i da ga potom uguši u moru krvi. U staro doba ljudi nisu bili tako humani kao sada, ali su se i pretvarali mnogo

[6]) Ja više neću ovde da pominjem Aristofana. Karakterisati Kleona prema ovom autoru komedija bilo bi slično kao kad bi neki istoričar posle 2.000 godina naumio da piše o nemačkoj socijaldemokratiji prema „Kladeradaču" ili o nemačkom imperijalizmu prema „Simplicisimusu". Ovakvu besmislicu odbacuje takođe i Delbrik. Što se tiče Kleona, Aristofan može da bude svedok samo utoliko, ukoliko njegove komedije pokazuju kakvu su neograničenu slobodu reči pružali atinska demokratija i onaj isti „nasilnik" Kleon, i to čak i svojim najzlobnijim neprijateljima.

manje. Ono što je Kleon hteo da preduzme u pogledu Mitilenaca bila je krajnja mera ratnog prava i sa Mitilencima se desilo gotovo to isto i posle odbijanja njegovog predloga. Istina, nisu pobijeni svi muškarci, ali je ubijeno više od hiljadu njih. Mnogo docnije, posle Kleonove smrti, Atinjani su osudili grad Skion, koji se od njih otcepio, na istu kaznu na koju je Kleon hteo da osudi Mitilenu. Isto je tako urađeno sa ostrvom Melosom, koje uopšte nije bilo krivo za izdaju, jer nije bilo saveznik Atine, već su ga Atinjani osvojili. Naravno, o ovim slučajevima Tukidid priča bez one odvratnosti koja ga prosto guši kada je reč o Kleonu.

Najjače se ispoljava ovo negodovanje kada Tukidid pokušava da pretvori najveću pobedu, koju su odneli Atinjani u Peloponeskom ratu, u nekakvu glupost, i to samo zbog toga što ju je izvojevao Kleon. Demosten, najvičniji atinski vojskovođa, zauzeo je smelim napadom Pilos na peloponeskoj obali, otsecajući tako na ostrvu Sfakterija 420 teško naoružanih ljudi, uglavnom spartijata sa njihovim helotima. Iz straha za sudbinu ovih slavnih ratnika Sparta je predložila Atini mir, ne brinući se za svoje saveznike. Ona je izjavljivala da nije vodila rat po sopstvenoj želji, već samo kao glavni član Peloponeskog saveza; ona je čak predlagala i savez sa Atinom, kako bi po njegovom zaključenju obe snažne države mogle da pokore sve ostale Grke. Ovaj predlog za mir propao je zbog uslova koje su Atinjani postavljali po Kleonovom savetu: da se Spartanci, otsečeni na ostrvu Sfakterija, predadu, a osim toga da se predeli Nizeja, Pageja, Trezen i Ahaja, kojih se Atina morala odreći pre 20 godina, ponovo vrate pod njenu vlast.

Buržoaski naučnici pretpostavljaju da ni Perikle ne bi manje tražio. Ipak, Delbrik se sa tim ne slaže i mi treba da se složimo sa njim, pošto povraćanje peloponeskih oblasti Ahaje i Trezena nije odgovaralo suštini Periklovog ratnog plana. Mnogo više je odgovaralo njegovim planovima dobijanje Nizeje i Pageje, tj. vlasti nad Megarom, čije je posedanje obezbeđivalo Atinu od napada Peloponežana i otvaralo joj pristup u Korintski Zaliv i zapadni deo Sredozemnog Mora. Ako Perikle, u najmanju ruku, ne bi zahtevao bar to, njegova vojna politika teško bi mogla da se opravda. Moguće je da su Kleonovi zahtevi dati u početku sa namerom da se na osnovu njih vrši pogađanje; ali, do pravih pregovora ustvari nije ni došlo, pošto su spartanski izaslanici hteli da ih vode tajno, sa nekoliko lica, protiv čega je Kleon protestovao potpuno opravdano, jer je njihova namera otvoreno ciljala na pogađanje sa atinskim oligarsima.

Kada se predaja ostrva Sfakterije odužila i atinska vladavina u Pilosu postala ugrožena, oligarsi su to iskoristili da istupe protiv Kleona, koji je tobože ometao zaključenje mira. Prema svedočanstvu Tukidida, Kleon je u početku dokazivao da su nepovoljni izveštaji iz Pilosa lažni, ali docnije, pošto je lično trebao da otputuje radi provere, on je izjavio da je takvo proveravanje uzaludan gubitak vremena, jer se, navodno, plašio da ne bude uhvaćen u laži; Kleon je izjavio: kada bi atinske vojskovođe bile stvarno muškarci (on je pra-

vio ovim aluziju na Nikija), oni bi lako osvojili to ostrvo, pošto imaju tako dobro naoružanu flotu, a da on lično komanduje, vrlo brzo bi svršio sa tim.

Atinjani su počeli da negoduju, osuđujući Kleona što ne preduzme lično pomorsku ekspediciju, pošto mu se stvar čini toliko lakom. Nikije je izjavio u ime svojih stratega da oni žele da Kleon preuzme toliku vlast koliku hoće i da učini taj pokušaj. Kleon je u početku smatrao da su ovo tek samo razgovori i dao je svoj pristanak. Ali kada je video da je Nikije podneo ovaj predlog ozbiljno, Kleon se povukao i izjavio da glavnokomandujući treba da ostane Nikije, a ne da bude on. Nikije se, međutim, otvoreno odrekao zvanja glavnokomandujućeg u ratu u Pilosu i pozvao se na Atinjane kao na svedoke da je tako rešeno. »Ovi su postupili tako kako obično postupa narod. Ukoliko je Kleon upornije odbijao da primi vođstvo nad flotom, pokušavajući da povuče svoju reč, utoliko su oni odlučnije primoravali Nikija da ustupi svoje zvanje glavnokomandujućeg.« Kada je Kleon uvideo da se više ne može izvući, izjavio je da se ne plaši Spartanaca i pristaje da otplovi s tim što će uzeti sobom samo 400 lako naoružanih ljudi iz redova saveznika, a nijednog čoveka iz Atine. Sa ovim borcima i borcima koji su se već nalazili u Pilosu, on je nameravao da u toku 20 dana ili dovede Spartance žive u Atinu, ili ih uništi na ostrvu Sfakterija. »Atinjani nisu mogli da se uzdrže od smeha kada su videli kako on olako shvata stvar. Međutim, oprezniji i razboritiji bili su sa ovim vrlo zadovoljni, pošto su se nadali da će iz ovoga u svakom slučaju izvući korist: ili da se otresu Kleona, u šta su se oni najviše nadali, ili pak, ako se ova nada ne ostvari, da ugledaju zarobljene Spartance« ... Kleon je izabrao za svoga pomoćnika Demostena i tačno ispunio svoje obećanje, ma koliko da je ono bilo ludo prema mišljenju Tukidida. On se iskrcao na ostrvo Sfakteriju, ovladao njime, posle žestoke borbe zarobio sve preostale u životu, od kojih je 120 bilo Spartanaca, i, posle nepunih 20 dana, pobednički se vratio sa njima u Atinu.

Delbrik smatra zauzimanje Sfakterije za stvarno »veliko delo« i čudi se da Tukidid »ne umanjujući objektivno značaj dela koje je izvršio demagog, pretstavlja u isto vreme ovog čoveka kao nekorisnog kukavicu«. Treba da priznamo da je za nas ova psihologija isuviše visoka, a još bi nam teže bilo kad bismo morali da nabrajamo sve ono na šta bi bio sposoban Tukidid u svojoj mržnji, samo da bi Kleonovo objektivno delo sveo na običnu mahinaciju, da bi unizio njegove izvršioce i učinio smešnom atinsku demokratiju. Na sreću, Tukidid je toliko zaslepljen svojom mržnjom, da, i ne želeći i ne pomišljajući na to, navlači na glavu svojih jednomišljenika najveću sramotu. Još je Grot pitao: ako je glupost Kleona i atinske demokratije bila toliko velika, kako to misli Tukidid, šta bi se moglo reći o niskosti oligarhiske partije na čelu sa Nikijem, koja je nagovarala narod na ovu glupost, samo u cilju uništenja svoga političkog protivnika? No, o ovoj niskosti koju Tukidid naziva »razumom«, Delbrik ne govori.

Ako se oligarhiska intriga oceni kako treba, situacija postaje sasvim jasna. U vreme kada je Demosten, komandant u Pilosu, smatrao osvajanje Sfakterije mogućim, Nikije i njegova klika su preuveličavali teškoće ovoga pothvata, ne toliko zbog prirodnog kukavičluka, — a Nikije stvarno nije bio junak, — već zbog izdajničkih razloga, da ne bi povećali preimućstvo Atine nad ljubljenom Spartom. Ovome se suprotstavljao Kleon, i stoga su »mudraci« došli na ovu podlu ideju koju im pripisuje Tukidid, pošto Kleon nije bio vojskovođa i nije imao zato nikakvih pretenzija. Zbog toga, Tukidid može da se smatra kao njihov jednomišljenik. Nasuprot tome, sve ono što on hoće da pročita u duši Kleona i atinske demokratije, nije ništa drugo nego zlobno brbljanje. Kleon je, suprotstavljajući se izdajničkim mahinacijama oligarhije, postupao isto toliko pravilno, koliko i pametno. Atinska pak demokratija činila je ono što su zahtevali interesi Atine, i uputila je svog opunomoćnika sa potrebnim pojačanjem i punom vlašću svome najveštijem vojskovođi koji je bio dovoljno sposoban i odlučan da osvoji Sfakteriju.

Posle toliko velikog uspeha Atinjani su bili manje no ikada skloni da slušaju spartanske predloge za mir. Naprotiv, oni su se bacili svima snagama na Megaru i Beotiju, ali su doživeli samo delimičan uspeh u Megari, a potpun poraz u Beotiji, gde su izgubili bitku kod Deliona. Naročito težak udarac nanelo im je u njihovim trakiskim posedima pobedničko napredovanje spartanskog vojskovođe Brazida. Oni su ovde izgubili grad Amfipolj, zbog Tukididove nemarnosti; on je imao velike rudnike na trakiskoj obali, radi čije mu je zaštite i bilo povereno komandovanje atinskom flotom. Tukidid je platio svoju krivicu 20-godišnjim progonstvom iz rodnog grada, koje je, kako saopštava ne Tukidid, već jedan drugi istoričar, usledilo po Kleonovom predlogu, a to je, naravno, povećalo njegovu mržnju prema ovome. Za vreme primirja, vesnika opšteg mira, koje je zaključeno 423 godine u Atini pod uticajem oligarhiske partije, nije prestao rat u Trakiji.

Kleon se bunio, prema Tukididu, protiv ovog mira iz nedostojnih pobuda, stvarno pak opet potpuno u duhu Periklovog ratnog plana. Kleon je zahtevao, baš u njegovom smislu, da se vlast Atine u Trakiji uspostavi po svaku cenu, pre no što budu počele pripreme za mir. Primedba, koju čini Delbrik, da bi ovim mirom Atina mogla da dobije natrag Amfipolj i druge svoje trakiske posede, baš potvrđuje gornje iz dva razloga. Pre svega, Kleon uopšte nije verovao Spartancima i njihovim prijateljima u Atini — oligarsima; koliko je on tu bio u pravu, pokazuje činjenica da Sparta, kada je posle njegove smrti stvarno bio zaključen mir, nije ispunila svoju obavezu da vrati Amfipolj. Drugo, radi održavanja i učvršćivanja atinske vlasti na moru, veći značaj je imalo pitanje da li će Atina moći sopstvenim snagama da vrati pod svoju vlast saveznike koji su se otcepili ili će to postići blagodareći milosti Spartanaca.

Zbog toga što su Nikije i oligarhiska partija vodili rat u Trakiji vrlo sporo, Kleon je bio i ovoga puta prinuđen da ih natera da

se povinuju njegovom savetu. »On je primorao Atinjane«, — piše Tukidid, — »da ga pošalju sa flotom prema trakiskoj obali, zašto je dobio 1.200 hoplita, 300 konjanika i znatan broj savezničkih trupa«. Iako Kleon nije bio vojskovođa, on je srećno otpočeo pohod, pokorio nekoliko otcepljenih gradova i postavio svoj logor ispred Amfipolja sa potpuno razumljivom namerom da pre početka odlučnog napada na Brazida sačeka pomoć makedonskih jedinica.

Kleon je bio ometen u ovom sačekivanju, — kako to priča na svoj lukavi način Tukidid koji je toliko zaslepljen mržnjom da optužuje svuda gde želi da optuži, — time što su »njegovi vojnici počeli da ispoljavaju nezadovoljstvo zbog isuviše dugotrajne neaktivnosti i da negoduju protiv njegovog komandovanja, osuđujući njegovo kukavičko i glupo ponašanje prema tako smelom i lukavom neprijatelju. Govorili su čak da su nerado pošli sa njim od kuće. Čim je čuo za to negodovanje, napustio je logor i protiv svog ubeđenja pa krenuo napred, samo da bi raščistio sa ovim teškim raspoloženjem izazvanim neaktivnošću. On je pristupio poslu na isti način kao i ranije kod Pilosa gde ga je jedino uspeh naveo da veruje da on nije toliko glup«. Kleon je preduzeo protiv Amfipolja ono što se sada naziva rekognosciranje. On nije mogao misliti i nije ni mislio da iznenadno osvoji grad. Čim je opazio po izvesnim znacima da Brazid priprema ispad, okrenuo je natrag, ali je bilo isuviše dockan. Dok je atinska vojska u marševskom poretku prolazila duž gradskih zidina, da bi se vratila u logor, Brazid je udario u njen bok. Vojska je jurnula bezglavo u bekstvo, ne pokušavajući da pruži ozbiljan otpor. Brazid i Kleon su poginuli. Ovaj je poginuo, prema rečima Tukidida, naravno, kao žalosna kukavica, a prema rečima pak Diodora, docnijeg grčkog istoričara, — kao smeli ratnik.

Prema Delbriku, ova bitka pokazuje, pre svega, potpuno ništavilo Kleona: »Vojskovođa koji gubi bitku na takav način kao Kleon kod Amfipolja, nije samo rđav vojnik, već i ništavan čovek« i, u poređenju sa njim, Nikije pretstavlja plemenitog čoveka koji uliva poverenje.

Kukavičko ponašenje atinskih hoplita u bici na koju su oni prinudili Kleona gotovo otvorenom pobunom, Delbrik objašnjava ovako: »Njihovo ponašanje pretstavlja dokaz onoga što je Kleona moralo da uništi. Takvo sramno dezerterstvo se ne dešava ni kod jednog vojskovođe, samo ako je on pošten čovek (za to nije nikako potrebno da bude i istaknut vojnik).« Međutim, stvarni uzroci Kleonovog poraza ovde su vrlo mnogobrojni.

Delbrik zna odlično da grčka građanska milicija nije poznavala disciplinu rimskih legionara, a da se već i ne govori o uvežbanosti pruskih regruta. Ona je bila toliko svojevoljna da je zadavala mnogo briga čak i tako iskusnom i srećnom vojskovođi kao što je bio Demosten. U suvozemnoj vojsci oligarhija je imala istu podršku koju je demokratija imala u floti. Sam Tukidid svedoči da su hopliti vrlo nerado pošli u trakiski pohod i da je njihova pobuna protiv »neaktivnosti« bila isto toliko glupa, koliko je bio pametan i razumljiv, i za

najgluplju glavu, uzrok, koji je Kleona naterao na »dugu neaktivnost.«

Na drugom mestu, gde se ne govori o Kleonu već o rimskom vojnom sistemu u upoređenju sa grčkim, sam Delbrik navodi masu dokaza za to da su atinski hopliti neposlušnost prema svojim starešinama smatrali čak kao hrabrost. Glavna krivica za gubitak Amfipolja leži prema tome u atinskoj vojsci. U sadašnje vreme ne može se više govoriti da Kleon nije shvatao svu težinu situacije, pošto mišljenje Tukidida o potpunoj Kleonovoj ludosti počiva na mišljenju onih koji su bili jedini krivci za poraz i koji su imali sve uslove da na poginulog prebace svoju sopstvenu krivicu i nevaljalstvo. Zbog toga mišljenje Tukidida ne zaslužuje uopšte nikakvu pažnju, čak i nezavisno od toga što Diodor opisuje bitku sasvim drukčije i uporno dokazuje Kleonovu hrabrost.

Ako Delbrik koristi rukopis reformatora Bilingera o Burgonjskom ratu da bi putem istoriske analogije proverio Herodotovu priču o Persiskim ratovima, on bi isto tako trebao da koristi rukopis reformatora Melanhtona o Tomi Minceru, kako bi u pravoj svetlosti pretstavio priču Tukidida o bici kod Amfipolja. Ovo je baš jedno isto: Tomu Mincera on pretstavlja u bici kod Frankenhauzena isto takvom bezglavom budalom koja beži isto tako kukavički kao i Kleon kod Amfipolja. Razlika je samo u tome što smo mi laž Melanhtona u pogledu Mincera kod Frankenhauzena barem delimično otkrili iz drugih izvora, dok se priča Tukidida raskrinkava sopstvenom unutrašnjom protivrečnom neverodostojnošću, koja može da posluži kao obrazac one slavne metode pomoću koje su istoriski zaostale partije primorane da se bore protiv istoriski naprednih pravaca.

Posle smrti Kleona i Brazida, partije mira u Atini i Sparti dobile su prevagu i u 421 godini zaključen je između Atine i Sparte takozvani Nikijev mir, koji je tako nazvan po imenu svog istinskog tvorca i koji se zasnivao na predratnoj situaciji. Po mišljenju Delbrika, Periklov ratni plan bio bi ispunjen i sve bi bilo u redu da nije Atina bila uvučena u »nečuvenu glupost« sicilijanskom ekspedicijom. Zašto je bila preduzeta ova »nečuvena glupost«, za Delbrika ostaje potpuno nejasno. Sudbinu naroda isto tako malo određuju nečuvena glupost kao i nečuvena mudrost.

Ustvari, Nikijev mir bio je isto tako truo kao i čovek čije je ime nosio. Atinska oligarhija ga je zaključila preko volje atinske demokratije, koja je bila potištena zbog Kleonovog pada i poraza kod Amfipolja. Sparta je pak zaključila taj mir samo da bi dobila natrag zarobljenike sa Sfakterije, i to preko volje svojih saveznika, od kojih Beotija, Korint i Megara — direktni neprijatelji Atine — nisu hteli ni da čuju o miru. Spartanci nisu u toj situaciji hteli, a nisu ni mogli, da vrate Atinjanima Amfipolj. Otvoreni rat pretvorio se u potajni i odrazio se u vidu atinske ekspedicije na Siciliju. Ova ekspedicija nije nimalo bila »nečuvena glupost« u smislu Delbrika, pošto je njen cilj bio da se jednim udarcem postigne ono što je Perikle hteo da postigne svojom strategijom za iznuravanje i što je

pretstavljalo pitanje života za atinsku demokratiju, naime — proširenje pomorske prevlasti Atine na celo Sredozemno More.

Atinska oligarhija snosila je deo krivice za katastrofu sicilijanske ekspedicije, naročito pak nesretni Nikije čije su »zločinačke budalaštine«, kako to pravilno govori Grot, odigrale veliku ulogu u neuspelom završetku ekspedicije. Posle ovog sramnog poraza, on je bio, uprkos svima zauzimanjima njegovih spartanskih prijatelja, kažnjen smrću od strane pobedničkih Sirakužana, proklet od strane atinskog naroda, ali je sačuvao poštovanje svog jednomišljenika Tukidida, koji je imao poverenje u njega kao čoveka »koji je od svih Grka toga doba najmanje zaslužio takvu sudbinu, pošto je njegovo ponašanje bilo uvek strogo zakonito i on je uvek težio da ispunjava svoje dužnosti prema bogovima«.

Ako se ova licemerna pohvala uporedi sa gnusnom zluradošću kojom Tukidid saopštava smrt Kleonovu, postaje jasno što je posle odlučnog Grotovog istupa opozicija među nepristrasnim istoričarima postala mnogo veća, tako da su čak i nemački istoričari pisali: »oligarhiske težnje, i jedino one, izazvale su pad Atine«. Iako je ovo mišljenje mnogo pravilnije nego ono koje se izražava iz strahopoštovanja pred vladarima, naime, da je Atina propala zbog atinske demokratije, ipak se problem ovim ne rešava u potpunosti. Ostaje nerešeno jedno pitanje: zašto demokratija nije sebi potčinila oligarhiju? Grotova istraživanja ostavila su i ovde prazninu.

Ekonomski uslovi života atinske demokratije, koje smo ovde na brzu ruku dotakli, činili su je, s jedne strane, sve ratobornijom, a s druge, povećavali njeno moralno raspadanje. Ovaj dupli proces možemo da proučimo na njenim vođama, u početku po još neznatnom antagonizmu između Perikla i Kleona, a zatim po čitavoj provaliji između Kleona i Alkibijada — istinskog krivca za sicilijansku ekspediciju. On je bio najvoljeniji Sokratov učenik i najbesprincipijelniji čovek svoga doba, uprkos toga što je imao dostojnog suparnika u osobi drugog voljenog Sokratovog učenika — Kritija.[7])

[7]) Isuviše bismo se udaljili ako bismo se ovde upustili u analizu Sokratovog stava prema borbi vezanoj za Peloponeski rat. Može se samo napomenuti da se sklonost, koja se više puta susreće čak i u partiskoj literaturi, da se Sokratovo istorisko mesto i njegova osuda razmatraju na čisto idealistički način, da se on poštuje kao mučenik za pravdu, lepotu i dobro, — nema ništa za sobom sem plavog vazduha i idealizma. Sokrat, kao učitelj Alkibijada, Kritija i drugih sličnih duhova, pao je kao žrtva procesa samoupoznavanja atinske demokratije, koja je ponovo težila da se uzdigne posle užasnog poraza Peloponeskog rata i bila je na najosetniji način pogođena time što je Sokrat opet, kao da se ništa nije desilo, počeo da sprovodi antidemokratsku agitaciju, što je radio i u toku rata. Vrlo je verovatno da bi Sokrat prošao dosta jevtino kod postojeće slobode reči u Atini da nije sam izazvao sud na najnedopušteniji način; po tvrđenju svog učenika Ksenofona, koji je stekao glas izdajnika svoje otadžbine, on je to učinio zbog toga što mu je dosadio život i što je hteo da obezbedi dostojan kraj, što mu je i pošlo za rukom. Iako je potpuno razumljivo, ipak zaslužuje strašnu osudu to što demokratija, u očajanju, nije dovoljno vladala sobom, te nije pustila Sokrata bez obzira na njegove izazivačke reči; ali, s druge strane, nema takođe nikakvog osnova da se Sokrat smatra istaknutim herojem i paćenikom, jer s obzirom na zasluge u vaspitanju Alkibijada, Kritija i Ksenofona, on potpuno zaslužuje svoju sudbinu.

Vođe atinske demokratije nisu, naravno, odgovorne za njenu sudbinu; naprotiv, narodi su odgovorni za svoje rukovodioce i zbog toga se može reći za svaku partiju: pokaži mi svoje vođe i ja ću ti reći ko si.

Nije Atina propala zbog atinske demokratije, već je atinska demokratija propala, kao i cela antička kultura, zbog robovlasničkog rada isto tako kao što će savremena kultura propasti zbog »slobodnog rada« ako se ovaj iz varljive lozinke ne pretvori u svetsko-istorisku činjenicu, tj. ako ne bude ostvarena diktatura proletarijata.

4. — HANIBAL I CEZAR

Suprotno Atini, Rim je od samoga početka bio suvozemna država, koja nije nikla iz tako sjajnih ratova kao što su Persiski, već u upornoj borbi, uz skučene izvore, u neprekidnim borbama sa malim susednim državama. Zbog toga je Rim stvarao svoju vojnu disciplinu od samog početka sasvim drugačije nego što je to bilo moguće u Atini, pa čak i u Sparti.

Delbrik izvlači vrlo dragocene zaključke, vezujući korene rimske vojne organizacije sa korenima rimskog državnog uređenja, ali zbog nedovoljnih istoriskih izvora bio je primoran da se u suštini ograniči na zaključke o ranijem razvoju na osnovu docnijeg razvoja. Potpuna istoriska svetlost počinje da prodire tek od Drugog punskog rata, čiji je istoričar bio Polibije isto tako kao što je Tukidid bio istoričar Peloponeskog rata. Ipak, Delbrik ne dozvoljava Polibiju da vlada nad njim tako bez prigovora kao što vlada Tukidid.

Drugi punski rat bio je u istoriji rimskog vojnog dela epohalan. On je pretstavljao za Rim isto takvu probnu vatru kao što je Peloponeski rat pretstavljao za Atinu. Ovde se radilo o hegemoniji Rima u Italiji; taj ispit Rim je položio. U teškoj borbi stekao je takođe pravo i na svetsku vladavinu. Njegove trupe, koje su pre toga doba, uprkos postojeće stroge discipline, pretstavljale građansku miliciju, pretvorile su se u profesionalnu vojsku. Republikansko uređenje Rima, koje je pobednički izdržalo Hanibalove strašne udarce, počelo je usled ove pobede da se pretvara u vojnu monarhiju. Scipion, koji je pobednički završio rat protiv genijalnog Kartaginjanina, bio je prethodnik Cezara.

Dok je rimska vojna država raspolagala samo građanima-vojnicima, građanima-oficirima, građanima-vojskovođama, ona nije mogla ni da misli da šalje vojsku u Afriku i da tamo porazi svog opasnog suparnika — Kartaginu. S druge strane, bogati trgovački grad Kartagina raspolagao je odlično organizovanom vojskom, sjajnim komandantima i glavnokomandujućim, vojnim genijem kome nema ravna u istoriji. Iako Hanibala često upoređuju sa Napoleonom, ne treba zaboravljati da Hanibal, na kraju krajeva, nije mogao da postigne uspeh zbog uskogrudih i zavidljivih trgovačkih računa gospodara

svoje otadžbine, dok je Napoleona izneo na površinu talas velike revolucije.

Ako se genijalnost kartaginskog vojskovođe želi staviti u izvesne okvire, moramo da kažemo da se Hanibalova veličina ispoljila baš u tome što se nije zaneo utopiskim ciljevima, i pored vojno-tehničke nadmoćnosti kartaginske vojske nad rimskom. Kvalitet njegove vojske dozvolio mu je da upadne u Italiju i da napadne neprijatelja na njegovoj sopstvenoj zemlji, što Rimljanima nije dozvoljavao karakter njihove vojske. Ali Hanibal nije nikada mislio, čak ni posle svoje pobede kod Kane, kojom je potpuno uništio rimsku vojsku, da povede ofanzivu na Rim i da zauzme grad. Prekori koji mu se čine zato što nije umeo posle pobede da iskoristi njene plodove zasnivaju se na potpunom nerazumevanju situacije. Njegova vojska nije bila dovoljno jaka da opsedne i zauzme tako veliki, dobro utvrđen i svima mogućim namirnicama dobro snabdeven grad kao što je bio Rim. Neuspeli juriš na grad oduzeo bi Hanibalu dotadašnje plodove, tj. otcepljenje italijanskih saveznika od rimske hegemonije.

Ovo otcepljenje otpočelo je u širokim razmerama posle bitke kod Kane. Hanibalu je prišao veliki broj oblasti i sitnih opština, a takođe i takvi veliki gradovi kao što su Tarent, Sirakuza i Kapua — najveći grad u Italiji posle Rima. Da se ovaj pokret produžio, Rim bi neminovno propao. Lagano krvoliptanje bilo bi njegova sigurna smrt. Ovo su znali i Rimljani. Oni su zbog toga izbegavali odlučnu bitku, u kojoj bi mogli propasti, i činili su nečuvene napore da bi ponovo potčinili opštine i gradove koji su se otcepili. U toku više od jedne decenije gotovo svi muškarci u Rimu, sposobni za rat, nosili su oružje, što je činilo, prema proračunu Delbrika, 10% stanovništva — broj čija se veličina može razumeti samo ako se uzme u obzir da je Pruska u 1870 godini imala pod oružjem 3,5%, a čak i 1813 godine samo 5,5% stanovništva, pa i to nije trajalo više od 15 meseci. Blagodareći takvom besprimernom naprezanju snaga, Rimljani su definitivno razbili Hanibala. Uprkos svojoj nadmoćnosti na otvorenom polju, on nije mogao da omete rimske legione u opsadi i osvajanju otcepljenih gradova. Ove opsade su postale, posle bitke kod Kane, težište ratnih zbivanja. Ratna sredstva kojima je raspolagala kartaginska vojska nisu bila dovoljna da bi se izvršio napad na rimske logore, koje su konzuli gradili prilikom opsade. Juriš kartaginske konjice i taktičke kombinacije raznih jedinica i rodova vojske, ova velika nadmoćnost Kartaginjana, — te prednosti se nisu mogle ovde ispoljiti i zbog toga je uporna hrabrost rimskih legiona odnela pobedu. Ovaj jedinstveni slučaj, kakav se može sresti u istoriji kada je jedna strana bila u stanju da vrši velike i dugotrajne opsade, a druga raspolagala nesumnjivom nadmoćnošću u otvorenom polju, može biti objašnjen samo izuzetno različitom konstrukcijom ratnih snaga — time što vojske nisu bile jednorodne i što je svaka strana imala svoju naročitu organizaciju. Kada su Rimljani vršili opsadu Kapue, Hanibal nije mogao da ih napadne u njihovim

utvrđenjima, pa je pokušao da ih zaplaši demonstrativnim maršem prema Rimu. Međutim, Rimljani se nisu uplašili i Kapua je pala.

U izvesnom smislu ovo je bila odlučujuća kriza rata. Ako moćna Kapua nije mogla sopstvenim snagama da se održi protiv Rima, a ni Hanibal nije mogao da je zaštiti, to je značilo da je hegemonija Rima nad Italijom neoboriva, i da Hanibalov plan nije uspeo. Savremenici su odmah pad Kapue shvatili kao preokret u situaciji. Ovo se odrazilo u legendi po kojoj reč »Kapua« i danas ima poslovički karakter; to je legenda po kojoj su se grubi Hanibalovi vojnici tobože raznežili u raspusnom i bogatom gradu i postali nesposobni za borbu. Ovo je vrlo zanimljiv slučaj istoriskog formiranja legende; ukoliko je pravilno shvaćen istoriski značaj neke činjenice, utoliko je netačno njeno istorisko objašnjenje. Hanibalove trupe nisu se raznežile u Kapui, jer se on održao u Italiji još 12 godina, u toku kojih Rimljani nisu smeli da ga napadnu, ali je ipak pad grada ostao u pamćenju kao propast Hanibalovog ratnog plana.

Izgleda da je u to vreme rat došao u izvesnu ravnotežu. Ma koliko da su terazije pretezale na stranu Rimljana, oni nisu mogli da govore ni o kakvoj odlučnoj pobedi sve dok nisu na otvorenom polju razbili kartaginsku vojsku koju je vodio Hanibal. Ovo im je uspelo tek kada je građanska milicija bila reorganizovana u profesionalnu armiju i kada su bili pripremljeni oficiri-specijalisti, koji su zamenili građanske starešine smenjivane svake godine, a pod čijom se komandom još nalazila rimska vojska kod Kane. Scipion, koji je prešao u Afriku da bi napao Kartaginu na njenoj sopstvenoj zemlji i time naterao Hanibala da napusti Italiju, bio je opunomoćen da vrši dugotrajnu vojnu vlast, a njegovu vojsku su sačinjavali uglavnom vrbovani vojnici koji su tražili službu radi službe i radi pljačke, ali koji su u toku rata postali pravi ratnici i odvikli se od građanskog života. Ova vojska, koja je docnije pobedila Hanibala kod Zame, naterala je Kartaginu da zaključi poražavajući mir, posle koga više nije mogla da se oporavi. Ova vojska je imala karakter profesionalne armije ne samo zbog svojih vojničko-tehničkih osobina, već i zbog svojih moralno-političkih poroka, zbog oholog i grubog ponašanja prema sopstvenom građanskom stanovništvu.

Zatim se u toku jednog i po veka odigravalo postepeno raspadanje starorimskog državnog uređenja, dok Cezar nije završio ono što je otpočeo Scipion. Počev od Momzena, naročitu strast svih buržoaskih istoričara pretstavljalo je slavljenje Cezara, pa čak i Delbrik ne uspeva da se oslobodi od toga. Međutim, Delbrik zadržava kritički odnos prema Cezarevoj strategiji, koja nam je poznata iz njegovih dela, i dokazuje pojedinim činjenicama da se Cezarova dela, — u najboljem slučaju, dodaćemo mi, — moraju ceniti isto tako kao i uspomene koje je Napoleon napisao na ostrvu Svete Jelene, tj. ne drugačije nego kao »čudnovata mešavina realističke istine i potpuno svesne izmišljotine«. Cezar naročito često uzima podatke nasumce na onim mestima gde se radi o tobožnjim bezbrojnim masama vojski koje je on pobedio. Ustvari, bio je duboko prožet mudrošću staroga

Frica po kojoj je bog uvek uz jače bataljone, i umeo je da se pobrine da u svima bitkama koje je vodio, u najboljem slučaju sa jednim izuzetkom bitke kod Farsale,[8]) brojna nadmoćnost bude uvek na njegovoj strani.

Ovo, naravno, ne može da mu se prebaci. Međutim, neverovatne prevare, koje on vrši u pogledu brojnog stanja vojske svojih neprijatelja, osvetljavaju »neuporedivi« Cezarov genije vrlo originalnom svetlošću. Kod Alezije — u odlučnoj bici u Galskom ratu — Cezar je navodno imao 70.000 ljudi. U isto vreme Cezar je Galima, koje je blokirao u Aleziji, pripisivao 80.000 ljudi, a njihovoj deblokirajućoj armiji koja se približavala čak 250.000 pešaka i 8.000 konjanika. Putem duboke analize činjenica Delbrik dokazuje punu neskromnost i neistinitost ovih brojeva; on dolazi do zaključka da u Aleziji nije bilo više od 20.000 Gala, a u deblokirajućoj armiji najviše 50.000 ljudi; snage Gala i Rimljana bile su prema tome približno jednake, kako je to tvrdio, pored ostalih, i Napoleon.

Cezarova pobednička strategija u Galiji počivala je baš na tome što je on umeo da izbegava preimućstva galske vojske, a da iskorišćava preimućstva Rimljana. Snagu Gala je sačinjavao veliki broj više ili manje ratobornih i fizički jakih narodnosti. Da je Cezar podelio svoje legione da bi pobedio odjednom sva galska plemena, a zatim podelio i posadu za tvrđave i glavne gradove u cilju njihovog držanja u pokornosti, on bi izgubio igru. Jednom, kada je zbog lakšeg snabdevanja bio primoran da razmesti svoje jedinice po razdvojenim zimskim kantonmanima, bio mu je potpuno uništen jedan i po legion — 9.000 boraca — približno polovina onog broja ljudstva koje je Var izgubio u Teutoburškoj Šumi. Cezarova strategija sastojala se u tome što je on držao celokupnu svoju vojsku stalno na okupu, kako bi tukao pojedine galske narode nadmoćnim snagama. Ovo je bila strategija koja je u potpunosti odgovarala postojećim uslovima, ali je pretstavljala suštu suprotnost onoj strategiji, koju je on docnije prikazao lakovernoj publici, — strategiji, koja mu je tobože dala mogućnost da neznatnim brojem nateruje u bekstvo bezbrojne horde.

U krajnjem rezultatu Cezar nije pobedio u Galskom ratu blagodareći svome izuzetnom geniju, već onom preimućstvu koje je imala rimska ratna veština u upoređenju sa ratnom veštinom varvara. Delbrik je dovoljno nepristrasan i, uza sve svoje poštovanje prema Cezaru, on objašnjava iscrpno ovo pitanje i dolazi pri tome do poražavajućih zaključaka.

Varvari imaju u odnosu na civilizovane narode to preimućstvo da za ratne ciljeve raspolažu prvobitnom snagom. Civilizacija čini čoveka finijim, osetljivijim, smanjujući ujedno njegovu vojničku vrednost — ne samo fizičku snagu, već i psihičku hrabrost. Izvesna grupa Rimljana, koji su bili ranije seljaci ili građani, suprotstavljena

[8]) U bici kod Farsale Cezar je do nogu potukao svoga suparnika Pompeja i posle toga je postao neosporan pretendent na stvarnu vladavinu u Rimu.

isto tolikoj grupi varvara bila bi, besumnje, pobeđena i naterana u bekstvo bez otpora. Ovaj prirodan nedostatak, koji stvara civilizacija, treba da se nadoknadi pomoću veštine, a disciplina mora da osposobi te nacije da pružaju otpor fizički grubljima. Ali, ovo nije dovoljno. Nemamo nikakvog razloga da pretpostavimo da rimska kohorta od 600 ljudi mora da pobedi odred Gala iste snage. Rimska disciplina i taktika nisu bile još na tom stepenu razvoja da bi odnele pobedu nad neustrašivom hrabrošću varvarskih jedinica, naročito ako su ove po svom broju prevazilazile rimske. Zbog toga je Cezar tako brižljivo izbegavao sukob sa nadmoćnim snagama i brinuo se o tome da ima prevagu na svojoj strani.

U čemu se sastojalo preimućstvo rimske ratne veštine? Delbrik odgovara: »Ono je počivalo na organizaciji vojske kao celine, koja je dozvoljavala da se na jednom mestu koncentrišu vrlo velike mase, da se one kreću u redu, da se snabdevaju i da održavaju vezu. Ovo sve Gali nisu umeli. Njih, naravno, nije pritiskivala hrabrost Rimljana, jer njihova hrabrost nije bila manja od hrabrosti Rimljana, niti mase rimskih jedinica, ovo pogotovo ne: njihove mase nisu bile manje, ali su bile trome, i nisu bile sposobne za pokret. Rimska kultura je pobedila varvarstvo, jer je napravila veliku masu pokretnom, a ovo je veština koju daje samo visoka kultura. Varvarstvo za ovo nije sposobno. Rimska vojska nije pretstavljala samo masu, već organizovanu masu: ona je pretstavljala zbijeni, složeni živi organizam. Ovamo nisu spadali samo vojnici i naoružanje, konjanici i pešadija, legati, tribuni, centurioni, legioni, kohorte, manipule, centurije, disciplina odozdo, komandovanje odozgo, prethodnica, zaštitnica, patrole, izveštaji, uređenje logora, već takođe i kvestor i njegova vojska činovnika i kontrolora, inžinjeri sa svojim oruđima, koji su umeli brzo da grade mostove, bedeme, blokhauze, ovnove, oruđa za bacanje zrna, brodove, kao i intendanti sa svojim komorama, lekari sa bolnicama, skladišta, poljske kovačnice, itd«.

Stvarno, ne može se bolje dokazati da način proizvodnje ima odlučujući značaj i u oblasti ratne veštine, što ipak ne smeta Delbriku da ponovo ropće protiv istoriskog materijalizma.

5. — BITKA U TEUTOBURŠKOJ ŠUMI

U prvom tomu svoga dela Delbrik se bavi starim dobom, a u drugom — borbom između Germana i Rimljana.

Prvi odeljak ovog toma pretstavlja, prema svojoj metodologiji, najbolji odeljak iz celog dela. On počinje rečenicom: »Da bi se razumeo germanski način vođenja rata, potrebno je prvo proučiti političko-socijalno uređenje ovoga naroda«. Zaključci koje odavde izvlači Delbrik ne mogu da naiđu ni na kakvu negativnu kritiku od strane sledbenika istoriskog materijalizma. Naravno, ovim još nije rečeno da je u svakom posebnom slučaju Delbrik potpuno u pravu. U pojedinim detaljima, usled nedovoljnosti i neverodostoj-

SKICA
STARE GRČKE

MERA 1:2,750.000

MA TEKSTU

nosti izvora, neizbežna je česta razlika u mišljenjima, ali protiv metoda pomoću koga Delbrik ratnu veštinu Germana objašnjava proizvodnim odnosima, ne može se ništa prigovoriti.

U početku naše ere Germani su se raspali na narodnosne grupe od kojih je svaka vladala oblašću prosečno do 100 kvadratnih milja*). Granice oblasti usled neprijateljskih napada nisu bile nastanjene. Čak od najudaljenijih naseljenih mesta moglo se stići do mesta zbora, koje se nalazilo u sredini oblasti, u toku jednog dnevnog marša.

Pošto je veliki deo zemljišta bio pokriven šumom i močvarama, te su stanovnici imali samo malo oranice i hranili su se pretežno mlekom, sirom i mesom, broj stanovništva nije mogao da prelazi prosečno 250 ljudi na jednu kvadratnu milju: na taj način, pojedine narodnosne grupe brojale su do 25.000 ljudi, najveće možda 35.000—40.000. To znači da je bilo 6.000—10.000 muškaraca (ako odbijemo 1.000 ili 2.000 otsutnih) koji su imali pravo glasa i koji su formirali opšte skupštine radi savetovanja. Ove opšte narodne skupštine pretstavljale su najveću tadašnju vlast. Između Rajne i Elbe živelo je oko 20 takvih narodnosnih grupa, čija su imena sačuvana.

Germanija je, prema tome, bila slabo naseljena. Objašnjenje na koji je način Germanija mogla da se suprotstavi svetskoj rimskoj državi i njenim legionima prekaljenim u borbi, nalazi se u socijalnoj strukturi germanskih narodnosnih grupa. One su se delile na rodove ili stotine. Rodovima su se nazivale zato, što se nisu formirale slučajno, već u zavisnosti od svog prirodnog porekla; nisu postojali gradovi u koje bi moglo da se naseljava suvišno stanovništvo i da tamo stupa u nove socijalne odnose. Svaki je ostajao u onom savezu u kojem je bio rođen. Stotinama su se ovi rodovi nazivali zbog toga što su obuhvatali oko stotinu porodica ili boraca. Stvaran broj boraca nije, naravno, odgovarao ovom broju. Reč »stotina« Germani su upotrebljavali uopšte kao okrugli broj. Rodovi se nisu formirali na taj način što se izvestan broj porodica naseljavao zajedno, i potom u toku stoleća obrazovao velike rodove, već na taj način što su se rodovi, koji su postali suviše veliki, delili kako bi bili u stanju da se ishrane na jednom mestu. Određena veličina i određeni broj bili su na taj način isto tako obavezan elemenat saveza kao i poreklo; naziv se uzimao kako po jednom tako i po drugom; zato su nazivi rod i stotina pretstavljali jedno te isto.

Rod ili stotina, koji su brojali 400—1.000, a može biti čak i 2.000 duša, smeštali su se na prostoru od jedne do nekoliko kvadratnih milja i živeli u jednom selu. Svoje kolibe Germani nisu gradili jednu uz drugu, već, prema poznatom izrazu rimskog istoričara, »kako se kome sviđalo, na ma kom mestu u šumi ili kod izvora«; to nisu bili ni posebni dvorovi, već široko razbacana naselja. Poljoprivreda, kojom su se bavile uglavnom žene i muškarci nesposobni za rat i lov, bila je vrlo skučena. U cilju obrade nove plodne zemlje,

*) 1 kvadratna milja (pruska) = 56,736 km². — Prim. red.

mesto naseobine se često premeštalo u granicama okruga. Još mnogo kasnije, germansko pravo nije smatralo kuću nepokretnom, već pokretnom jedinicom. Pošto je na 250 stanovnika dolazila 1 kvadratna milja, a na 750 oko 3 kvadratne milje, znatan deo površine koja je mogla da se ore ne bi ni mogla drukčije da se iskoristi. Iako Germani nisu bili nomadi, ipak se nisu još dovoljno čvrsto vezali za zemlju.

Rođaci, koji su bili u isto vreme i zemljaci — iz istog sela — polazili su u rat kao jedan odred. Zbog toga na severu još i sada nazivaju jedan odred »Thorp« (tj. »selo«), a u Švajcarskoj kažu »Dorf« (»selo«) umesto »Haufe« (»odred«) i »dorfen« (»sastajanje sela«) umesto »Versammlung halten« (»držati zbor«), pa čak i naša današnja reč »Truppe«, koju su romanskim narodima doneli Franci, i koju smo zatim mi primili od njih, vodi poreklo od istog korena i pretstavlja spomenik socijalnog uređenja naših predaka u ono doba, o kojem ne postoje nikakvi pismeni tragovi. »Schar« (»gomila«), koja je živela i izlazila u rat zajedno, pretstavlja jedan isti pojam. Zbog toga su iz jedne iste reči nikli nazivi: za mesto stanovanja »Dorf« (»selo«), a za vojnike »Truppe« (»odred«).

Starogermanska opština je pretstavljala, sledstveno tome,prema svom tipu naseobine — selo, prema svojoj površini — okrug, prema svojoj veličini — stotinu i prema svojoj organizaciji — rod. Zemlja nije bila privatna svojina, već je pripadala svima stanovnicima unutar opštine; ona je pretstavljala, prema docnijem izrazu, zajednicu — »marku« — »Markgenossenschaft«.

Na čelu svake opštine nalazilo se izborno zvanično lice, koje se nazivalo »alterman« ili »huno« (»Hunno«), pošto se i sama opština nazivala čas rod, čas stotina. Ulfila naziva kapetana iz Jevanđelja u svom prevodu Biblije — »hundafats«. Kod Anglo-Saksonaca nailazimo na sličan naziv — »aldorman«. U Nemačkoj je reč »huno« ili »hun« u toku celog Srednjeg veka označavala starešinu sela i to se još i danas u Transilvaniji podrazumeva pod imenom »hon«.

Altermani su bili pretstavnici opštine u mirno doba i vođe muškaraca za vreme rata. Oni su živeli sa narodom i u narodu i bili su isto tako slobodni članovi opštine kao i svi ostali. Ali je, naravno, između njih počela odmah da se obrazuje neka vrsta aristokratije, koja je stajala iznad ostalih članova opštine, ne prema postojećem pozitivnom pravu, već usled prirodnog preimućstva, koje se daje sinovima istaknutih očeva i prelazi u običaj da se na mesto umrlog oca bira njegov sin. U ovim porodicama sakupljala su se za germanske pojmove velika bogatstva, kao posledica podele plena, prikupljanja danka, poklona i zarobljenika, i to im je dozvoljavalo da izdržavaju oko sebe pratnju sastavljenu od slobodnih ljudi, smelih ratnika; oni su bili obavezani životom i smrću svome gospodaru i živeli su pored njega kao učesnici u njegovom bogatstvu. Narodne skupštine svake narodnosne grupe birale su iz ovih porodica »kneževe« ili »vođe«, koji su putovali po okrugu, obavljali suđenja i održavali odnose sa drugim zajednicama, a jedan od njih je morao da primi za vreme rata vrhovno komandovanje.

Iz ovih socijalno-političkih tvorevina starih Germana Delbrik izvodi vrlo tačno istorisku suštinu njihove vojne organizacije. Oni su raspolagali u širokom obimu sa dva izvora vojne snage: hrabrošću i fizičkom snagom pojedinih ratnika, s jedne strane, i taktičkom snagom, oličenom u čvrstoj vezi između pojedinih ratnika — s druge strane. U surovom, varvarskom, primitivnom životu, u stalnoj borbi sa divljim životinjama i susednim plemenima, svaki od njih je sticao veliku ličnu hrabrost. A čvrsto zbijenom opštinom, koja je pretstavljala u isto vreme i zemljaštvo i rod, privredno udruženje i vojni savez opštine, upravljao je vođa, čiji je autoritet obuhvatao celokupan način života, celokupno bitisanje kako u mirno, tako i u ratno doba. Ovakva zbijenost germanske stotine pod rukovodstvom njihovog hunoa imala je takvu čvrstinu, kakvu nije mogla da stvori čak ni najstrožija disciplina rimskih legiona.

Germani nisu izvodili obuku; teško da je huno imao neko određeno pravo kažnjavanja; čak i sam pojam vojne discipline bio je tuđ Germanima. Ali, nerazrušivo jedinstvo celog bitisanja, to prirodno jedinstvo, bilo je jače od veštačkog jedinstva, koje su mogli da postignu Rimljani pomoću discipline. U pogledu spoljašnjeg reda u nastupanju, prilikom pokreta i juriša, prema svom držanju u stroju, rimske centurije su prevazilazile germanske stotine; ali prema uzajamnom poverenju, prema unutrašnjoj čvrstini, prema moralnoj snazi, Germani su bili jači i čak toliko jaki da su ostajali nepobeđeni i pri frontalnom neredu, ili potpunom rastrojstvu i privremenom otstupanju, a to ne može da stvori ni najstrožija disciplina! Svaki poziv hunoa — o zapovesti u pravom smislu ove reči ne može se ni govoriti — nailazio je na trenutnu poslušnost, jer je svaki znao da će ga slušati i svi ostali. Karakterističnu slabost svake disciplinovane grupe ratnika pretstavlja panika, no germanske stotine mogle su pri povlačenju da budu zaustavljene i ponovo krenute u napad jednom jedinom reči svoga vođe.

Iz suštine starogermanske vojne organizacije nikla je njena forma-četvorougaonik (kara), — tesno zbijena masa, podjednako jaka sa sviju strana, ne samo sa fronta i pozadine, već i sa bokova. Kara je pretstavljala osnovni taktički postroj Germana, kao falanga kod Grka i Rimljana. Delbrik misli da obe ove forme nisu bezuslovno međusobno suprotne; ovo nije baš sasvim pravilno, ali može da se proširi do postavke da falanga pretstavlja karu, samo na višem stepenu svog istoriskog razvoja. U svojoj prvoj knjizi Delbrik ne razmatra pitanje falange; ovo se objašnjava time što mi nemamo u tom pogledu nikakvih istoriskih podataka. Ali, uzgred, on ukazuje da se ona razvila iz mnogih pojedinačnih borbi, što je isto tako neverovatno, kao i njegovo mišljenje da su germanski rodovski savezi nikli iz pojedinih porodica.

Treba samo razmotriti razliku između falange i kare, kako je izlaže sam Delbrik, pa će se odmah priznati da je razvoj sredstava za proizvodnju doveo do razvoja falange i kare. Preimućstvo tanke falange nad dubokom karom bilo je u tome što je ona mogla da

neposredno uvede u borbu mnogo više boraca i oružja. Od 10.000 ljudi u falangi od 10 redova, u svakom takvom redu nalazilo se 1.000 ljudi, dok je kara iste brojne jačine imala 100 ljudi po dubini i 100 ljudi po frontu. Zbog toga je falanga mogla da vrši obuhvat; ako kara nije odmah probila falangu, ona je mogla da bude vrlo brzo okružena sa sviju strana. Ovu falangu objašnjava činjenica da su Grci i Rimljani, u ono doba kada su se pojavili sa svojom falangom, raspolagali već razvijenom industrijom, koja im je omogućavala obimniju proizvodnju oružja. Naprotiv, kod Germana je bilo baš u ovom pogledu stanje slabo u onom trenutku kada su se pojavili u istoriji sa svojom karom. Oni su bili prinuđeni da obrazuju uži front, pošto su raspolagali ograničenom količinom dobrog oružja, pa su težili da nadoknade ovaj nedostatak što snažnijim, masovnijim prvim udarcem.

S druge strane, razvoj industrije kod Grka i Rimljana rušio je primitivno prvobitno jedinstvo, kojim je bio zasićen celokupan život Germana. Grčko-rimska falanga mogla je da se smatra razbijenom čim je bila probijena. Germanima je mogao biti svaki uređen poredak čak i razbijen, pa ipak su oni ostajali sposobni, u svojim neuređenim grupama, za otstupanje ili nastupanje, u borbi između stena ili po šumi. Osećaj duhovne zajednice taktičke jedinice ostajao je nepromenjen; održavala se unutrašnja veza, uzajamno poverenje, a umeli su da dejstvuju prema instinktu ili pozivu vođe. Germani nisu bili u tolikoj meri sposobni za uređenu bitku, koliko naročito za borbu u grupama za napad u šumi, iz zasede, lažna otstupanja i uopšte vođenje gerilskog rata svake vrste.

Rimljani se nisu usuđivali da vode gerilski rat u samim germanskim zemljama i nisu čak to ni pokušali. Osvajanje surove, negostoljubive zemlje privlačilo ih je vrlo malo. Njima je trebalo da uguše germansku slobodu samo radi toga da bi zaštitili osvojenu Galiju od napada germanskih varvara. I kad bi Rimljani mogli da računaju na to da će umiriti divlji narod nadmoćnim brojem svojih trupa, njima bi pritom stvaralo najveću teškoću pitanje ishrane i ostalo snabdevanje, i to u takvoj formi, kakva se Cezaru nije pojavljivala prilikom osvajanja plodne i bogate Galije. Bilo je vrlo teško ishraniti veliku vojsku u dubini Germanije. Zemlja sa ovako skučenom poljoprivredom mogla je da pruži vrlo malo, a komore sa hranom su trebale da prelaze velika rastojanja po seoskim putevima, što bi zahtevalo veliki odgovarajući aparat, — a to je bilo naročito teško u zemlji kakvu je pretstavljala ondašnja Germanija, gde uopšte nije bilo izgrađenih puteva.

I stvarno, već pri prvom pokušaju da prodre u dubinu zemlje, rimski vojskovođa Druz bio je primoran da se vrati natrag. On je stvorio za svoje potrebe dvojnu bazu na vodenom putu. Pre svega, izgradio je od r. Rajne do r. Ajzela kanal, takozvani »Fossa Drusiana« (Druzijanski rov) koji mu je omogućio da prodre preko Zojderskog Jezera pravo na obalu Severnog Mora, a koji postoji još i danas; zatim je kao vodeni put iskoristio reku Lipe, koja se ulivala u donju

Rajnu, baš kod glavnog rimskog logora Vetera (Birten), kod Ksantena. Uproleće, a takođe i u toku izvesnog ostalog dela godine, reka Lipe može da bude upotrebljena kao vodeni put gotovo do izvornog dela; koristeći ovu plovnost, Druz je sagradio na onom mestu gde reka prestaje da bude plovna malu tvrđavu Aliso, koja je služila kao skladište. Delbrik sjajno dokazuje da ova čuvena tvrđava nije ni u kom slučaju mogla da posluži kao osnovica za potčinjavanje i umirenje susednih narodnosti. »Germani su pretstavljali nešto drugo nego savremeni Crnci, koji mogu da se drže u pokornosti na velikom prostranstvu, samo ako se upute male ekspedicije iz utvrđenog mesta«. Ali kao skladište, Aliso je imala svoj smisao: ako je rimska vojska koristila vodeni put za svoje snabdevanje, to je ovaj vodeni put trebalo da ima uređenu krajnju tačku, gde bi čamci iskrcavali tovar, da bi ga komora potom sprovodila dalje u dubinu zemlje. Ako se žito i brašno ne bi prevozilo sa Rajne već bi ga trebalo tovariti sa udaljenosti od 150 kilometara u pravoj liniji, onda se vođenje rata u Srednjoj Germaniji nije moglo ni da zamisli.

Na gore opisani način osvajanje Nemačke moglo se pokazati kao moguće. Druz je primorao narodnosti duž obale da priznaju rimsku vlast, a posle njega je Tiberije pokorio sva plemena do Elbe bez velikih bojeva. Delbrik traži objašnjenje ove čudnovate činjenice, slično kao Ranke, u tome što su se Germani bacili u naručje Druza i Tiberija iz straha pred velikom kraljevinom, koju je u Češkoj osnovao knez Markomana, Marbod, koji je razmestio svoje posade sve do iza donje Elbe, — na sličan način kao što su se Gali bacili u naručje Cezara iz straha pred kraljevinom Ariovista. Rimljani su došli kao saveznici i njihova vlast je bila više prividna nego stvarna: rimske trupe su se usuđivale da ostaju u unutrašnjosti zemlje samo u toku kratkog leta; zimi su se obično vraćale na Rajnu. Zimi je, naime, snabdevanje postajalo nemoguće čak i vodenim putem; plovidba na Severnom Moru i rekama Emsu, Vezeru ili Rajni, koja je i leti zahtevala smelost, prekidala se potpuno preko zime; najviše na šta se jedanput usudio Tiberije — bio je boravak preko zime kod Alisa.

Moguće je da je vlast Rimljana, koja je bila više prividnost nego stvarnost, izgledala Germanima snošljivija u upoređenju sa osvajačkim težnjama Marboda. U svakom slučaju, čim je rimski namesnik Kvintilije Var pokušao da pretvori prividnu vlast u stvarnost, tada se Germani nisu uopšte kolebali i u užasnoj trodnevnoj bici u Teutoburškoj Šumi, pod komandom heruskog kneza Arminija, uništili su Vara i njegovu vojsku koja se sastojala od tri legiona i odgovarajućeg broja pomoćnih trupa.

Kao što je poznato, vodile su se mnoge prepirke o tome gde se nalazi mesto bitke, kao i tvrđave Aliso, čije je tobože definitivno otkriće više puta objavljivao u novinskim stupcima, slično objavljivanju da se u vedrim danima pojavljuje morska zmija na talasima. Delbrik se priključio ustvari starom arhivskom savetniku Klostermajeru, koji je poznat u istoriji nemačke književnosti kao tast

Grabea i učitelj Frajligrata. Frajligrat je izneo u jednom od svojih poslednjih dela kako je sa starim gospodinom išao »da teutoburguje« na Grotenburg, gde se sada nalazi spomenik Arminiju.

»Tamo ćeš prići mestu koje zovu »stena«, gde se nekada između stenja nalazio logor Aliso. Uzmi dogled i baci pogled na zemljište. Videćeš krasnu sliku. Kod urvine u šumi Dorenšliht nalazi se dolina koja izvodi prema blatu, i koju nazivaju vrata. Kod ovih vrata je stajao Herman kada je tukao Vara. Ovde je rimski vojskovođa naišao na šumu od mačeva«.

Ovim su srećno istaknuti odlučujući momenti ovoga pitanja. Arminije, — uostalom, ovo ime nema ništa zajedničko sa Hermanom, — to je rimsko ime kneza Heruska, koji je boravio u Rimu i čak postao rimski konjanik, a njegovo germansko ime nije poznato, — Arminije je zatvorio Dorensku Klisuru na putu Rimljana prema Rajni, a pre svega prema Alisu, duboku presedlinu u Osningu, kroz koju je morao da prođe Var. Iznureni svakodnevnim borbama legioni su se razbili o ovu gvozdenu branu.

Od Germana nisu nam ostali nikakvi podaci o ovoj bici. Podaci sa rimske strane nisu ni izdaleka iscrpni ni jasni. Njihov podatak da su Germani udesili lažan ustanak udaljenih narodnosti da bi izmamili rimskog vojskovođu iz logora, shvatao se dosada tako kao da je Var bio namamljen u potpuno neprolazni čestar gde je naišao na zasedu, koju su mu postavili Germani. Delbrik odbacuje ovo objašnjenje kao romantičnu izmišljotinu, što je, naravno, potpuno razložno: namamljivanje u takvu veštačku klopku tako velike vojske protivreči svima strategiskim mogućnostima.

Iz dve okolnosti ocrtavaju se istinski događaji o kojima je predanje toliko jednodušno da se ne može sumnjati u njihovu verodostojnost. Prvo, bitka se odigravala ujesen, drugo — Var se kretao sa celokupnom svojom komorom. Ove dve okolnosti su u velikoj meri doprinele njegovoj propasti, jer su njegov pokret otežavali kišna jesen i teška komora. Očigledno je da je to bilo obično godišnje vraćanje Rimljana iz dubine Germanije prema Rajni ili pak u Aliso. Obmanjivanje Vara lažnim ustankom nije imalo za cilj da ga natera da preduzme ratni pohod, jer bi u tom slučaju on krenuo bez komore, što bi otežalo mogućnosti za njegov poraz, — već je cilj te prevare bio da stvori izgovor, koji bi omogućio Germanima da prikupe snage ne izazivajući sumnju i da krenu zajedno sa Varom, kao saveznici, radi ugušivanja izmišljenog ustanka. Ovaj ustanak desio se, prirodno, u predelu kome je Var trebao da se približi prilikom svog povratka u Aliso. Ustvari, ovi lažni prijatelji napali su na Rimljane čim su oni izašli iz logora, i oslabili ih u takvoj meri, da Var nije uspeo da zauzme na juriš Dorensku Klisuru, pa je tu i našao svoj žalosni kraj.

Iz rimskih se podataka ne vidi gde se nalazio logor iz koga je pošao Var. Nisu se potvrdile Delbrikove pretpostavke, donete na osnovu strategisko-taktičkih razloga, da se logor nalazio u Hanenkampu kod Reme-Kvinhazena. Iskopavanja, koja je Delbrik izvršio

na ovome mestu, pokazala su da Rimljani ovde nisu nikad imali svoj logor i da se u Hanenkampu najverovatnije nalazilo staro germansko selo. Letnji logor Vara trebao je da se nalazi negde na r. Vezeru, dok je Aliso, čiji tragovi nisu mogli da se nađu, ne računajući naziv sela Elzen, morao da se nalazi negde na reci Lipe. Nikakva druga istoriska veza, a ni kakav drugi istoriski smisao, ne mogu da se izvuku iz rimskih podataka o bici u Teutoburškoj Šumi.

Rimljani nisu bili u stanju da odmah osvete ovaj strašan poraz. Mada je Tiberije požurio na Rajnu, morao je da se zadovolji ponovnim stvaranjem vojske i time da utvrdi granicu. Kao budući naslednik imperatora Avgusta, on je imao razloga da se plaši za svoje nasledstvo prestola i nije mogao da preduzme težak pohod u Germaniju, već je morao da ostane u Rimu da bi bio tu u slučaju Avgustove smrti. Tek kada je Avgust umro i Tiberije stupio na presto, Germanik — rođeni sin Druza i potsvojče Tiberija — preduzeo je kaznenu ekspediciju sa krajnjim ciljem da potčini sve germanske narode do same Elbe.

O ovome Germanikovom pohodu priča Tacit, ali ustvari mi znamo o njemu još manje nego o bici u Teutoburškoj Šumi, o kojoj su davali podatke neuporedivo manje poznati istoričari. Baš u vojnoj oblasti Tacit se pokazuje gotovo nesposoban sa svojim kitnjastim metodom, mada nesumnjivo tačno karakteriše suštinu stvari svojom napomenom da Arminije nije bio pobednik u bitkama, ali da je ostao nepobediv u ratu. Ovaj zaključak je još tačniji ako se uvrste u red bajki dve velike pobede koje je tobože Germanik odneo nad Germanima, kako to i čini Delbrik. Arminije je izbegavao otvorene bitke, jer mu nisu pružale nikakvu nadu na pobedu nad Rimljanima, koji su bili neuporedivo brojno nadmoćniji i raspolagali nesravnjeno boljim oružjem. On je paralisao rimsku vojsku gerilskim ratom, koji Rimljani nisu mogli da vode u ovoj neprohodnoj zemlji u kojoj su se borili sa ogromnim teškoćama u snabdevanju, koje su ih i naterale da se vrate na Rajnu.

Pokorenje Germana od strane Rimljana nije bilo apsolutno nemoguće. Sama odbrana ne može nikad da dovede do definitivne pobede. Na kraju krajeva, ona zaraćena strana, koja ne može da se usudi na velike taktičke poduhvate, na bitke sa skoncentrisanim snagama, mora da se iscrpi. Pored toga, između Germana, slično kao i kod Gala, počela je da se formira rimska partija kojoj su pripadali čak i svi Arminijevi rođaci, — ne samo njegov tast, već i njegov rođeni brat. Zbog toga Delbrik misli da definitivno rešenje po ovome treba tražiti u unutrašnjim odnosima Rimske Imperije, u čemu, besumnje, ima pravo.

Radi svoje sopstvene sigurnosti, Tiberije nije mogao dozvoliti da između Germanika i njegovih legiona niknu u toku dugogodišnjeg rata isti odnosi kao ranije između Cezara i njegovih legiona. Bitka u Teutoburškoj Šumi i tri Germanikova pohoda pokazali su kakav je težak posao potčinjavanje ovih tvrdoglavih sinova prirode; njih bi

i u toku mnogih godina mogao da pobedi jedino vojskovođa koji raspolaže velikim autoritetom, ogromnim sredstvima i svestranom vlašću.

Ovo Tiberije nije mogao da dopusti. Opozvao je Germanika i Germani su ostali slobodni.

6. — SREDNJI VEK

Pokazujući ovde svoje najbolje osobine, istoričar Delbrik se istovremeno prikazuje i sa svoje najgore strane. On neće da prizna unutrašnje truljenje Rimske Imperije, ni njen ekonomski, ni duhovnomoralni pad; prema njegovom mišljenju Rimska Imperija je ostala u punom procvatu snage i slave do III veka, dok nije slučajni prirodni proces — nestanak rezervi plemenitog metala — izazvao novčanu krizu, koja je, pre svega, dovela do rastrojstva vojske i samim tim otvorila granice nezaštićenog carstva za upad germanskih naroda.

Pri ovome Delbrik ukazuje da germanska vojska nije mogla da broji stotine hiljada ljudi, kako to računaju rimski pisci. Ekonomski odnosi Germana ostali su u doba seobe naroda u suštini isti kao i u Arminijevo doba: Germani još nisu imali gradove; kao i ranije, oni su bili još slabo vezani za zemlju, baveći se pretežno lovom i stočarstvom, a samo u neznatnoj meri poljoprivredom. Pošto se količina sredstava potrošnje slabo povećavala, to nije mogla znatno da naraste ni masa stanovništva.

Sve je ovo tačno i teško se može prigovoriti kada Delbrik izvodi zaključak da u određivanju broja vojske svakog pojedinog naroda koji je upadao treba polaziti najviše od broja 15.000 ratnika.

Delbrik računa da je, naprotiv, stanovništvo Rimske Imperije brojalo u sredini III veka najmanje 90,000.000 ljudi, ali »ono može potpuno da se računa i na 150,000.000 ljudi«. Sada on pita: »da li se može zamisliti da je takva masa stanovništva popustila pred pritiskom nekoliko varvarskih hordi, od kojih je svaka dostizala najviše 5.000—15.000 ljudi? Ako bi to bilo stvarno tako,mislim da u celoj istoriji ne bi postojao nikakav drugi važniji događaj. Bilo je pokušaja da se poraz rimskog naroda objasni opadanjem njegove brojnosti. Ali, to nije tačno. Rimska Imperija je bila puna ljudi i snažnih ruku kada je propala pod udarcima vrlo malih varvarskih hordi. Svetska istorija crpe iz ovoga vremena za to objašnjenje koje važi kako u pogledu prošlosti, tako i budućnosti. U čemu se sastoji to objašnjenje? U neuporedivo većoj nadmoćnosti redovne vojske nad narodnom milicijom«. Ovde je poštovalac nemačkog militarizma potpuno zaslepeo istoričara, a ovaj argument zvuči naročito čudnovato u delu, koje je otpočelo opisom sjajnih pobeda grčke građanske milicije nad persiskom profesionalnom vojskom.

U izlaganju istorije ratne veštine Srednjeg veka Delbrik staje ponovo na pravilan put, ali mi ovde ne možemo da pratimo, čak ni u opštim crtama, kako se odigrao potpuni preokret u ratnoj veštini

koji on opisuje. Kao vojni stalež, Germani su se naselili u provincijama Rimske Imperije, obuhvativši ovu tankom korom, odnosno, ako možemo tako da se izrazimo, kao novom kožom u njenom strašnom raspadanju, te su na taj način stvorili novu rimsko-germansku državu. U vazalskim odnosima, vezanim sa dodeljivanjem zemlje, u sistemu feuda, oni su našli, pre svega u franačkoj državi, formu za održavanje vojnog staleža kakav je bio najpodesniji. Ratnici su bili pretežno konjanici i donosili su sobom potrebnu hranu; naoružanje svakog pojedinog ratnika pretstavljalo je težak teret; prema starofranačkom običaju ovo se naoružanje (šlem, oklop, mač, koplje i ratni konj) cenilo kao vrednost 45 krava ili 15 kobila, tj. broj krupne stoke celog sela. Ovome se dodavala hrana, kola sa zapregom ili tovarno grlo za prenos hrane, kao i sluga uz ovo grlo.

Prelaz od stare narodne milicije, na čelu sa kraljem kao vođom naroda, na miliciju, sastavljenu od vazala i njihovih podvazala, sa kraljem kao vrhovnim posednikom feuda, odigravao se lagano, ali neprekidno.

Za vreme Karla Velikog, prema državnom pravu, postojala je narodna milicija još samo formalno, ali ne i u stvarnosti; »seljačka vojska« Karla Velikog spada u oblast bajki. On nije nikad izvodio na bojište seljačku masovnu vojsku, već malu profesionalnu vojsku. Za vreme njegovog unuka narodna milicija je definitivno završila svoj vek; ratni posao je u potpunosti počivao na vazalstvu, samo u landšturmu — u miliciji za zaštitu od neprijateljskih upada — produžila je da živi starinska opšta vojna obaveza.

Delbrik izlaže ovaj razvoj i postepeno feudalisanje vojnog posla u vrlo detaljnim i temeljnim istraživanjima, čije bi nas razmatranje odvelo isuviše daleko. Pored toga, istorija srednjovekovne ratne veštine nije od velikog interesa. Razvoj feudalne države je pun ratova i ratne galame, ali su njene vojne mogućnosti vrlo male, trupe su brojno slabe. Kod njih nema vojne discipline. Riteri — glavni rod vojske —imali su isto toliko malo zajedničkog sa antičkom ili savremenom konjicom, koliko i njihove sluge koje su išle peške — njihova pomoćna vojska, sa antičkom i savremenom pešadijom. Rat se odigrava stalno, ali su bitke, koje imaju stvaran istoriski značaj, kao naprimer bitka na Lehfeldu ili bitka kod Hastingsa, vrlo retke. Čak i proslavljeni ratovi Hoenštaufena bili su obične tuče, o kojima bi bilo pogrešno govoriti kao o ispoljavanju neke ratne veštine. U Srednjem veku nije, ustvari, postojala ni taktika, ni strategija; može se samo govoriti, uz izvesno ograđivanje, o nekoj strategiji za iznuravanje, i to u najtrivijalnijem smislu ove reči.

Međutim, ratove Srednjeg veka ne treba smatrati manje surovim nego ratove Starog veka; oni su mogli da budu manje krvavi, pošto su vojske bile znatno manje, a osim toga, riteri su uzajamno štedeli živote jedni drugima zbog klasnih interesa. Utoliko su ovi ratovi strašnije pustošili i razarali masu stanovništva. Uopšte govoreći, strategija za iznuravanje pretstavlja suroviju formu, bez obzira na to što izgleda kao blaži način vođenja rata. Mi smo već

videli koliko je ona iscrpla antičku Grčku. Što se tiče primera najnovijeg doba, treba samo uporediti 30-godišnji rat sa Napoleonovim ratovima. 30-godišnji rat sa njegovom strategijom za iznuravanje koštao je samo nemački narod 16,000.000 ljudi, čime ga je bacio unazad za čitav jedan vek. Napoleonovi ratovi sa njihovom strategijom za uništavanje nisu koštali celu Evropu ni 2,000.000 ljudi, a iščupali su istovremeno polovinu Evrope iz feudalnog blata ostvarivši na taj način snažan istoriski napredak. Zbog toga su poštovaoci savremenog militarizma potpuno u pravu kada tvrde da je lakše podneti rat ako se on izvodi brzim i snažnim udarcima nego rat koji se oteže bez odlučnih sukoba; njihova glupost počinje onda kada tvrde da džinovsko naoružanje na moru i suvu, u čemu se sada takmiče sve države, pretstavlja najsigurnije sredstvo strategije za uništenje. Međutim, naoružanje pretstavlja u mnogo većoj meri najsigurniju polugu strategije za iznuravanje. Kod savremenog stanja međunarodnog naoružanja nijedna država i nijedna koalicija država ne može da računa na to da potčini drugu državu ili kaoliciju država pomoću nadmoćnih svojih snaga. Sve one dejstvuju podjednako u pravcu uzajamnog iznuravanja, posebno sredstvima za rušenje, koja u savremenom prosvećenom svetu mogu da postignu mnogo više nego što je Peloponeski rat postigao u Grčkoj ili 30-godišnji rat u Nemačkoj.

Ako se vratimo ponovo na feudalno-riterski način vođenja rata, treba reći da je njegovo nestajanje mnogo poučnije nego njegovo bitisanje. Prema opšteusvojenom gledištu, ovaj način ratovanja bio je potisnut vatrenim oružjem, o čemu postoje dva različita mišljenja. Jedni, a među njima se nalaze veoma učeni profesori, uobražavaju da je vatreno oružje bilo pronađeno slučajno i da je ono samo sobom izmenilo ceo lik Zemljine kugle. Diboa — Rejmon ne samo da slavi Berlinski univerzitet kao duhovnu gardu Hoencolerna, već i prebacuje Rimljanima što oni nisu pronašli puške kremenjače, pomoću kojih bi mogli tako lako naterati u bekstvo germanske zavojevače. O ovome, naravno, pametni ljudi ne diskutuju. Mnogo je logičnije drugo mišljenje, koje se svodi na to da je novi kapitalistički način proizvodnje stvorio u vatrenom oružju sredstvo za savlađivanje feudalnog načina proizvodnje; ali i ovo mišljenje nije potpuno tačno. Pre nego što je vatreno oružje dobilo prvu bitku, što se desilo kod Pavije u 1525 godini, feudalno-riterski način vođenja rata pretrpeo je već svoj poraz od nove narodne pešadije, koja je, nemajući sama vatreno oružje, pobeđivala ritersku vojsku i onda kada je ova bila snabdevena vatrenim oružjem.

Ova pešadija je nikla iz dva različita korena. Jedan od njih, koji se istoriski snažno razvio, prešao je čak okvire svoga doba i predodređivao je budućnost, dok je drugi istoriski vrlo zaostao i dostigao približno onaj stepen na kom su se pre hiljadu godina nalazile germanske narodnosti. I ma kako da je to čudno, uticaj jedne, i to istoriski progresivne strane, pokazao se baš kao nedovoljno čvrst, dok se uticaj druge, istoriski zaostale strane pokazao mnogo jači.

Mi mislimo ovde na Husite i Švajcarce, koji su prvi uspeli da stvore pešadiju koja je naterala ritersku vojsku na otstupanje. Vojna snaga Husita koncentrisala se u komunskom logoru grada Tabora i propala je zajedno sa njim. Vojna snaga Švajcaraca umela je da se proda za dobru cenu interesima kapitalizma koji je počeo da se rađa.

7. — ŠVAJCARCI

Fridrih Engels okarakterisao je jednom, u svojim mladim godinama, borbu starih švajcarskih kantona[9]) protiv habzburške monarhije, proslavljenu u legendi o Ritliju i Telu, kao bitku licemernog i grubog brdskog plemena protiv civilizacije i napretka. Ovo je učinio u danima švajcarskog Saveznog rata (Sonderbundskrieg*), kada su stari kantoni uzeli u zaštitu jezuite i time navukli na sebe najveći gnev evropske demokratije; zbog toga je jasno da ovde nije govorio toliko Engels-istraživač, koliko Engels-borac.

U svakom slučaju, ovo je gledište bliže istini nego lepe legende o bogobojažljivom narodu pastira, koji je nečovečnom surovošću habzburških mesnih upravljača bio primoran da istupi u zaštitu svojih starih prava. Ono što su Švajcarci branili od Habzburga bio je ustvari istoriski zastoj i oni su ga, naravno, branili na osnovu istog prava sa kojim niža kultura ustaje protiv više, sa istim pravom sa kojim su se germanske narodnosti branile od Varovih legiona. Ovo se upoređenje nameće samo po sebi, tako da ga je čak i Engels učinio kad je rekao da Švajcarci pretstavljaju »nefalsifikovani obrazac one ljudske rase koja je nekad tukla Rimljane u Teutoburškoj Šumi na vestfalski način — tojagama i mlatovima«. Delbrik izvlači isti zaključak sledećim rečima: »Način vođenja rata Švajcaraca imao je isti razbojnički i nasilnički karakter, kakav je nekad bio i kod Germana«. Sličnost ide još dalje: kao što su Germani, bez obzira na svoju mržnju prema rimskim ugnjetačima, stupali masovno u njihovu službu, isto tako su i Švajcarci stupali u službu buržoaske civilizacije, samo s tom razlikom što im nikad nije pošlo za rukom da sruše tu civilizaciju.

Forma borbe kod Švajcaraca bila je ona ista kara, koja je bila u običaju kod germanskih naroda; bila je isto tako tesno vezana za opštinu (marku), koja se sačuvala u Švajcarskoj za sve vreme. Niko to nije dokazao jasnije nego naš stari drug Birkli, kome dugujemo najdublja istoriska istraživanja o švajcarskoj vojnoj organizaciji i o prvim švajcarskim bitkama protiv Habsburške kuće. Delbrik je pisao o Birkliju: »Obratio sam pažnju na njega povodom njegovog rada »Pravi Vinkelrid«, koji je izašao u momentu kada su moji »Persiski i Burgundski ratovi« bili u štampi. Našao sam ga kada sam 1888 godine prolazio kroz Cirih. Ovaj originalni stari gospodin is-

[9]) Stari kantoni su: Švic, Uri i Untervalden. — Prim. red.
*) Švajcarski Savezni rat vodio se 1847 god. — Prim. red.

pričao mi je da se uputio u svojim mladim danima zajedno sa Viktorom Konsideranom u Teksas, kako bi tamo osnovali idealnu komunističku državu; kada ovo nije uspelo, bez obzira na velika novčana sredstva, on je doživeo mnoge avanture u meksikanskoj vojnoj službi pre nego što se vratio u otadžbinu. Ovde se on isticao tokom dugog vremena kao socijaldemokratski političar toliko nemirnog duha da švajcarski naučnici zbog toga, a i zbog njegovih jeretičkih pogleda na otadžbinsku ratnu istoriju, nisu hteli da imaju sa njim nikakvog posla. On nije bio samo veoma načitan, već je raspologao prirodnim darom istoriske kritike i, što je glavno, zadivljujućom snagom pronicanja u prošla vremena, naročito pak u vojno-istoriske događaje. Ponekad ga je njegova živa mašta pobuđivala da priča više nego što je neposredno proisticalo iz nekog izvora, ali u svakom slučaju ne ono što ne bi bilo moguće samo po sebi, ili što bi pretstavljalo psihološku neverovatnost«. Nama se čini da ovi redovi veoma pozitivno preporučuju isto toliko onoga ko ih je napisao, kao i onoga na koga se odnose.

Ipak je vrlo karakteristično da se Delbrik, usvajajući gotovo u potpunosti sjajno razvijene Birklijeve postavke povodom bitke kod Morgartena, — prve pobede koju su Švajcarci odneli 15 novembra 1315 godine nad riterskom vojskom, — ipak unekoliko ograđuje govoreći: »Birkli nije potpuno u pravu kad smatra da takva bitka, kao što je bitka kod Morgartena, pretstavlja, takoreći, neposredno delo naroda«. Prema mišljenju Delbrika, narod je mogao da pobedi ritere samo zbog toga što je demokratija imala rukovodioca. Ovoga rukovodioca Delbrik vidi u Verneru Štaufaheru, koga on isto toliko uzdiže koliko ponižava Kleona, vođu atinske demokratije. Iz njegovih zaključaka izlazi da bi, ako bi takav čovek kao što je bio Kleon komandovao kod Morgartena, stvar bila izgubljena; naprotiv, u Peloponeskom ratu stvar bi bila dobijena da je na čelu atinske demokratije stajao takav čovek kao što je Štaufaher.

Delbrik ne kaže ovo direktno, — mi čak ne mislimo da bi on shvatio pravu suštinu ovog zaključka. Ali, njegova težnja da nađe po svaku cenu »vođu« kod Morgartena, mada podaci o bici ne pružaju za to ni najmanje osnove, odgovara, možda nesvesno, buržoaskom poštovanju »velikih ljudi«, sa čijom inicijativom je tobože vezan istoriski napredak; na drugom mestu, Delbrik se priključuje, nažalost vrlo vatreno, postavci Trajčkea da ličnosti stvaraju istoriju. Ova postavka je ili apsurd ili trivijalnost. Apsurd je u onom slučaju, ako hoće njome da se kaže kako pojedini veliki ljudi određuju istoriski tok stvari prema sopstvenoj želji i u kakvim bilo uslovima; trivijalnost je, ako ovim hoće da se kaže da ljudi prave svoju istoriju u određenim istoriskim uslovima. Trajčke shvata ovu postavku u apsurdnom smislu, jer je upotrebljava u smislu kao da je Nemačku posle Tridesetogodišnjeg rata spasla velika porodica Hoencolerna. Delbrik bi upotrebio ovu postavku takođe u apsurdnom smislu ako bi stvarno počeo da tvrdi da je Štaufaher doveo Švajcarce do pobede, a da je Kleon kriv za poraz atinske demokratije. Ako pak, naprotiv,

on hoće time da kaže da su svakoj demokratiji bili nužni ljudi od poverenja radi sprovođenja njene jedinstvene volje, i to naročito u ratnim akcijama, gde se ne može bez jedinstvenog rukovodstva, — onda je njegova polemika sa Birklijem jalova. Ovo se samo po sebi razume i on ima utoliko manje osnova da tako govori u odnosu na Birklija, jer izvori, kao što je već rečeno, ne spominju nikakvog vođu.

U bici kod Sempaha odigrao je tobože veliku ulogu švajcarski heroj Arnold Vinkelrid, mada mi ne saznajemo ovo iz izveštaja tadašnjih savremenika, već iz znatno docnijih hronika. Ipak je Birkli tako fino i potpuno izbacio iz istorije ovog heroja da čak i Delbrik priznaje kritično skidanje slave sa legende o Vinkelridu kao »istinski skupoceni plod nepristrasnog istraživanja« Birklija. Međutim, on prigovara u nekom drugom pogledu pretstavi o bici utvrđenoj od strane Birklija. Sempaški rat je bio izazvan strašnim razbojničkim naletima Švajcaraca na Habzburške posede; vojvoda Leopold, koji je odlično pamtio šta se dogodilo kod Morgartena sa njegovim dragim stricom, njegovim imenjakom, i koji je nesumnjivo raspolagao vojnim znanjem, rešio se vrlo nerado i samo posle velikih priprema na borbu protiv Švajcaraca. Tek kada su se njegovi pokušaji da ustupcima dobije podnošljiv mir razbili o grabljive sklonosti Švajcaraca, on se rešio da zagrize u ovaj gorak plod.

U toliko je značajnija činjenica da su se njegovi riteri tukli kod Sempaha peške, kako to tvrde svi stari hroničari. Ovim je Leopold sebe unapred osudio na poraz. Celokupna oprema, naoružanje i taktika ritera bili su prilagođeni borbi na konju, sve se zasnivalo na snazi juriša, u kome je snaga teškog konja ojačavala snagu udarca kopljem. Ritersko koplje bilo je samo utoliko oružje masovne bitke, ukoliko se ono ojačavalo snagom konja. Kada je riter učestvovao u masovnom boju peške i bio zbog toga u najvećoj meri opterećen svojim naoružanjem, ritersko koplje je imalo samo značaj odbrambenog oružja koje je bilo čak i nezgodno, pošto se njime rukovalo samo jednom rukom. Zbog toga se riterski boj peške primenjivao samo u krajnjim slučajevima nužde, kada je zemljište onemogućavalo borbu na konju ili pak kada vođa nije imao potpuno poverenje u ritere te ih je primoravao da sjašu, kako ne bi pobegli na svojim konjima. Ali kod Sempaha nije postojao ni jedan ni drugi razlog: bitka se odigravala na ravnom polju i brižljivo izabrano riterstvo bilo je odano svome vojvodi.

Birkli rešava ovu zagonetku pretpostavkom da su Švajcarci iznenadno napali na ritere. Bitka se odigrala 9 jula 1386 godine u toku toplog letnjeg dana, oko podne. Riterska vojska, koja se kretala od jutra, napravila je odmor za ručak; konji su im bili razuzdani, a bezbrižnost ritera je bila utoliko veća, što se pretpostavljalo da su Švajcarci prikupljeni oko Ciriha gde očekuju napad vojvode. Gotovo svi hroničari tvrde da su vojske naišle jedna na drugu iznenadno. Birkli pretpostavlja da su Švajcarci nastupali usiljenim noćnim

maršem od Ciriha i tumači pisanje hronike time što su riterski konji bili »razuzdani«.

Delbrik se sa obe ove pretpostavke ne slaže. On navodi da su Švajcarci napustili Cirih, prema ciriškim aktima, najdocnije 7 jula i stoga nisu imali potrebe ni za kakvim forsiranim noćnim maršem da bi stigli 9 jula do Sempaha i, drugo, da reči hronike »ungezäumt« ne treba shvatiti kao »razuzdani«, već kao »ungezähmt« u smislu »neukrotivi«. Ako je u ovome čak i u pravu, on opovrgava pretpostavku Birklija, kako se to kaže pravničkim jezikom, »u sporednoj činjenici«. Pitanje zbog čega su se riteri tukli kod Sempaha peške, ovim se ne rešava. Kada Delbrik smatra da nije »nemoguće« da je vojvoda Leopold sam naterao ritere da sjašu kako bi podigao hrabrost običnih boraca, — način koji se pojavljivao onda u Francuskoj, — takvo objašnjenje izgleda mnogo manje verovatno nego Birklijevo objašnjenje. Ma kakvi da su bili francuski običaji, Leopold je prikupio probrane ritere baš zbog toga što je poznavao Švajcarce. Zato se ne može ni u kom slučaju pretpostaviti da bi on u tolikoj meri smanjio riterima moć njihovog oružja radi toga da bi učvrstio hrabrost običnih boraca, tj. slugu koji su išli peške i u riterskoj vojsci imali pomoćnu ulogu, pa su se kao takvi i morali u susretu sa taktičkom jedinicom, kakva je bila švajcarska kvadratna kolona, razvejati kao pleva na vetru. U svima pokušajima da se objasni boj ritera kod Sempaha peške, Birklijeva pretpostavka pretstavlja, dakle, jedinu koja može da se primi i koja je moguća.

Bitka kod Morgartena još se može nazvati oslobodilačkom, pošto je njome trebalo da se odbrani nezavisnost starih kantona od Habzburške vlasti, mada ne snagama bogobojažljivih pastira, već snagama opština iskusnih i oprobanih u ratnom poslu. Bitka kod Sempaha je samo formalno bila odbranbena; ustvari je vojvoda Leopold branio svoje posede od stalnog pljačkanja švajcarskih suseda. Najzad, burgonjske bitke (Granson — 2 marta 1476; Murten, 22 juna 1476 i Nansi — 5 januara 1477 godine) koje su visoko podigle ratnu slavu Švajcaraca, ovi nisu tukli za zaštitu sopstvenih interesa, već u službi francuskog kralja, te su i bile vođene na ofanzivan način.

Najamništvo je postalo još mnogo ranije najomiljenije zanimanje starih švajcarskih kantona; njegovi tragovi se mogu pratiti unazad sve do poslednjih Hoenštaufena — do sredine XIII veka. Za vreme bitke kod Sempaha ono je bilo, naravno, u punom procvatu. Bernabo Viskonti iz Milana primio je u svoju službu 1370 godine 3.000 Švajcaraca, koji su se pokazali u Italiji kao strašni nasilnici i naterali papu 1373 godine da uputi ozbiljnu opomenu na adresu kantona Švic. Vojvoda Leopold, koji je poginuo kod Sempaha, bio je zet ovoga Viskontija i takođe je poznavao Švajcarce sa te strane. Stvar je uzela velike razmere kada je Luj XI kupio odjednom svih osam kantona, koji su tada sačinjavali savez (Švic, Uri, Untervalden, Cug, Lucern, Cirih, Bern, Glarus), da bi ih upotrebio kao trupe protiv Karla Smelog, vojvode Burgonjskog. Pokušaj švajcarskih istoričara da prikažu stvar tako kao da je kantonima pretila opasnost

od strane Burgonje, ne može da izdrži kritiku. Najviše, ako je jedan kanton, Bern, imao izvesnog interesa u tome da se Burgonja ne utvrdi u Alzasu i Švarcvaldu. Ipak je Bern tražio da se plati kao što su tražili i sedam ostalih kantona, koji su vodili rat kao čisti najamnici, bez ikakvih sopstvenih interesa.

Ovde se nalazimo pri kraju vojne istorije Srednjeg veka, na velikoj prekretnici istorije, koja se nigde ne ispoljava tako jasno i očigledno kao u ovoj trgovini. Riterstvo je doživljavalo za vreme Karla Smelog svoje poslednje sjajno doba. Sada je ono bilo toliko ograničeno ili u raspadanju da je tražilo novu snagu čak u vatrenom oružju. Naprotiv, Luj XI je bio prvi monarh novog doba, nacionalni kralj, koji je potčinio krupne vazalske države unutar Francuske, proširio svoju vlast do Pirineja, Alpa i Jure, štitio poljoprivredu i rudarstvo, trgovinu i industriju i povisio, naravno, poreze od 2,000.000 na 4,000.000 franaka. Za sprovođenje svojih centralističkih težnji njemu je bila potrebna vojska sposobna za borbu i, pravim instinktom istoriske snage koja se uzdiže, našao je u švajcarskim kvadratnim kolonama, sa njihovom strogom disciplinom i taktičkom zbijenošću, u njihovim neodoljivim masovnim udarcima ono što mu je trebalo u borbi protiv riterskih vojski. On je kupio Švajcarce za gotov novac i pokazao time da novčana privreda pretstavlja isto tako preduslov savremenog vojnog dela kao što ga je naturalna privreda pretstavljala za vojno delo u Srednjem veku.

Bitke kod Gransona i Murtena takođe su osvetljene poslednjim sjajem one divlje poezije koja okružava bitke kod Morgartena i Sempaha, no po svome značaju one pretstavljaju istoriski neuporedivo važnije događaje. One već ne spadaju toliko u švajcarsku koliko u evropsku istoriju i Delbrik ne preuveličava kad ih smatra polaznom tačkom novoga razvoja, slično bitkama kod Maratona i Salamine, na koje one liče još i po tome što su i Švajcarci bili skloni da neverovatno preuveličavaju neprijateljske snage. Ustvari, oni su imali u svima ovim bitkama znatnu brojnu nadmoćnost. Ovo se vidi iz postojećih burgonjskih ratnih spiskova; na postojanje sličnosti legendarnih izmišljotina u oba slučaja Delbrik ukazuje još pre svoga velikog dela o ratnoj veštini, naime, u svom radu o Persiskim i Burgonjskim ratovima, u kome smanjuje Herodotove milionske brojeve. Burgonjci su imali nadmoćnost samo u vatrenom oružju. Ovo im nije, međutim, pomoglo da ne budu poraženi i dokazalo je da vatreno oružje nije bilo ni pravo, ni najefikasnije sredstvo za pretvaranje feudalnog društva u savremeno.

Stupanjem Švajcaraca u ratnu istoriju završava se treći tom dela o čijem smo se sadržaju starali da ovde damo našim čitaocima tek opštu pretstavu, — pretstavu za koju moramo da naglasimo da ni izdaleka ne iscrpljuje bogati sadržaj ovih knjiga. Mnoga i važna pitanja, koja razmatra Delbrik, nismo dotakli čak ni letimice. Mi se zadovoljavamo, uglavnom, time da probudimo kod naših čitalaca interes za delo, koje neosporno pretstavlja ozbiljan i pošten rad

naučnog istraživanja u toj oblasti, a koji za savremeni radnički pokret nema jedino naučni interes.

Na zaključku možemo još da primetimo da je i forma ovoga dela takođe vrlo uspela. Izlaganje je jasno, u jeziku nema suvoparnog profesorskog iznošenja misli, a naučni materijal, ukoliko nije mogao da se izbegne, raspoređen je tako uspelo u primedbama uz pojedina poglavlja, da onaj ko hoće da prođe bez njega može to uraditi vrlo lako.

Na kraju, može se samo sa najvećim interesom očekivati pojava novih knjiga, koje treba da pokažu savremenu istoriju ratne veštine.

VOJNOISTORISKI OSVRTI*)

Mnogo je teže nego ikad u nekom ranijem ratu da se da pravilna ocena ratnih događaja u sadašnjem svetskom ratu**). Zvanični izveštaji sa vojišta ni izdaleka to ne omogućavaju, a to se od njih ne može ni tražiti, jer oni moraju da se prilagođavaju ciljevima vođenja rata.

U ovim uslovima bilo bi čisto diletantski pokušati da se kritički razmotre vojni događaji koji se razvijaju i drže danas u najvećoj napetosti tako veliki deo kulturnog čovečanstva. Ali, ako goruća želja za upoznavanje baš ovog rata mora biti zasad ograničena, ona može biti zadovoljena barem u pogledu rata uopšte, a ovo pretstavlja takođe važan zadatak. Čemu bi najzad moglo da posluži najdublje poznavanje sitnih detalja, ako ne bismo umeli da ih podvedemo pod opšte ideje vodilje i da ih shvatimo u njihovoj unutrašnjoj povezanosti? Teško da se u ma kojoj drugoj oblasti nauke zacario takav površni diletantizam kao u učenju o ratu, iako je vojna nauka, u izvesnom smislu, jednostavnija od svih nauka. Klauzevic, — jedan od najpoznatijih njenih pretstavnika, — kaže povodom toga: »Načela su sama po sebi vrlo prosta, veoma bliska zdravom ljudskom razumu, a ako se ona zasnivaju, — u taktici nešto više nego u strategiji, — na izvesnom posebnom znanju, ovo znanje je toliko malog obima da se u pogledu mnogostrukosti i obima teško može uporediti sa nekom drugom naukom. Ovde nisu potrebne učenost i duboka naučnost, pa čak ni velike osobine uma.« Ta je ista misao i u sažetoj epigramatskoj izreci: da i najčuvenije manevre, koje istorija smatra kao delo istinskog genija, može svaki pukovski pisar da izmisli na karti.

Ono što je zaista važno u ratu, to, prema Klauzevicu, nisu osnovna načela, već sposobnost da se ona u praksi dosledno primenjuju: »Celokupno ratovanje liči na dejstvo složene mašine sa ogromnim trenjem tako da kombinacije, koje je lako skicirati na hartiji,

---

*) Redigovano prema originalu u časopisu *Neue Zeit*, godište 1914/15, tom I. — Prim. red.

**) Misli se na I svetski rat. — Prim. red.

mogu da budu sprovedene u život samo uz velike napore«. Ove »velike napore« i »ogromnu snagu otpora u ratu« najpoznatiji vojni istoričar našeg doba pretstavio je primerom: »Lako je preći po ravnom polju jednu milju za jedan i po čas. Ako se pak stoji do guše u vodi, može isti pokret da bude izvršen samo lagano i sa naporom, i tek neobično snažan čovek mogao bi da pređe jednu milju. Ako je pritom dno pokriveno oštrim kamenjem ili muljem, a voda mutna, pokret postaje gotovo nemoguć. Ne postoji ništa manja razlika između kombinacije i odluke donete za kabinetskim stolom i one na bojištu ili u šatoru komandanta«. Najkraće i najtačnije je istakao Moltke odlučujući značaj ovoga u svojoj najomiljenijoj uzrečici: »Prvo odmeriti, pa zatim se usuditi«. No, već je i Napoleon smatrao najdragocenijom osobinom generala ravnotežu između smišljenosti i smelosti, dakle, u smislu Moltkeovog »odmeriti, pa se usuditi«, iako bi bile i jedna i druga zastupljene samo u osrednjoj meri. Gnajzenau je bio veliki vojskovođa, iako, prema tvrđenju njegovog druga Klauzevica, nije bio »dobar logičar«. Naprotiv, sam Klauzevic, u ratnoj praksi, mnogo je štetio sebi svojim »pesimizmom« posvedočenim od mnogih stručnih kritičara, što znači da su mu njegove »velike umne sposobnosti« predočavale tako brzo i jasno sve moguće rđave posledice nekog smelog poduhvata da su ovim kočile njegovu odlučnost.

Iz svega ovoga jasno izlazi da se suština rata ne može upoznati iz nekoliko opštih i u svojoj osnovi prostih pravila, već jedino iz istoriskog toka stvari, koji ne može da se razabere iz suve teorije, već pokazuje mnoštvo najrazličitijih pojava iz kojih mogu da se saznaju, u svojim osnovnim linijama, zakoni rata. Da citiramo još jednom Klauzevica. Mi vidimo da on ne upotrebljava istoriske primere samo radi objašnjavanja, već i radi dokazivanja. On piše: »Istoriski primeri čine sve jasnim, a pored toga, u naukama koje se osnivaju na iskustvu, imaju i najbolju dokaznu moć. Više no ma gde, tako je u ratnoj veštini. General Šarnhorst, koji je u svom »Priručniku« dao najbolje što je pisano o pravom ratu, smatra istoriske primere kao najvažnije po ovoj stvari i upotrebljava ih na način koji je za divljenje«. Stvarno, Šarnhorst stavlja u svojim vojnim spisima »istoriske dokaze« na prvo mesto, a »izvanredna upotreba« ovih primera koju on čini, nije nimalo izgubila od vrednosti usled toga što je on tvrdoglavom kralju ponekiput za svoje vojne reforme »dokazivao« da su srednjovekovno nasleđe Hoencolerna.

Ako ovde činimo nekoliko osvrta na vojnu istoriju da bi se time otklonila pogrešna shvatanja o ratu, biće preporučljivo, i to ne samo zbog nedostatka prostora, da se ograničimo na noviju vojnu istoriju. Rat je neizbežna propratna pojava svakog klasnog društva, te se stoga suština rata u mnogim osnovnim crtama može da upozna već i iz istorije Starog veka, posebno Grka i Rimljana, što je, ipak, delimično otežano usled nepotpunosti istoriskog predanja, ali delom i olakšano usled jednostavnosti istoriskih pretpostavki i odnosa. Međutim, klasno se društvo nalazi u toku istoriskog razvoja, a kapita-

listički način proizvodnje ga je tako temeljno preobrazio, da uporedno razmatranje suštine rata, — ukoliko ono treba da posluži praktičnim potrebama sadašnjosti, — mora, htelo ili ne, da se ograniči na period kapitalizma.

Može se smatrati da ovaj period počinje od prelaska XV u XVI vek, kada su švajcarski osnovni kantoni, u službi kapitala, stvorili savremenu pešadiju i kada je Makijaveli*) pisao o ratnoj veštini.

I

Osnovnu misao u epohalnom delu koje je Klauzevic napisao tri stotine godina posle smrti Makijavelija, ovaj italijanski političar već je izrazio ovako: »Ko ume da dobije odlučnu bitku nad neprijateljem, njegove druge greške, ukoliko ih učini u vođenju rata, mogu se podneti; onaj pak koji nema ove sposobnosti, čak iako bi u ostalim oblastima rata delovao besprekorno, nikada neće da dovede rat do pobedonosnog završetka, jer glavna bitka koja se dobije otklanja posledice svih grešaka koje se učine na drugim mestima«. Ono što ovde zahteva Makijaveli jeste strategija usmerena na uništenje, koje se okomljuje neposredno na neprijatelja i svoj pravi cilj vidi u razbijanju neprijateljske vojske bitkom.

Međutim, ratovi XVI, XVII i XVIII veka nisu se vodili prema načelima ove strategije, već prema načelima strategije usmerene na iznuravanje, koja vidi svoj zadatak u tome da zamori neprijatelja manevrima, a bitku po mogućnosti izbegava, primajući je ili tražeći samo u slučajevima krajnje nužde ili u izvanredno povoljnim uslovima. U smislu idealističke istoriske nauke slavljen je zbog toga Makijaveli kao veliki mislilac, koji je, navodno, već u početku XVI veka sagledao ovu istinu, koju je ostali glupi svet shvatio tek pri kraju XVIII veka, a i naročito zbog toga što je tražio i opštu vojnu obavezu. Makijaveli je svakako, bio vrlo pronicljiv političar, ali ne zbog toga što je gledao stvari u tami budućnosti, već što ih je video u svetlosti tadašnje stvarnosti. On je pisao pod utiskom dugog pobedonosnog puta, kojim su u njegovo doba jurile švajcarske armije. Ove su bile narodna vojska sa opštom vojnom obavezom i upućene na strategiju uništenja. U masovnim švajcarskim kolonama on je video, slično kao i humanisti, obnavljanje grčke i rimske falange.

Kapital je od same svoje pojave rado štedeo na troškovima proizvodnje. Iako je svoja duhovna shvatanja uzeo iz Starog veka, svetovna nije uzimao od »antičkih ustanova« kako je mislio Makijaveli, već od mnogo ranijeg društvenog poretka — od prvobitnog komunizma. Kapital nije mogao da kopira ritersku vojsku, a pogotovo da je prevaziđe, jer je ona bila srasla sa feudalnim poretkom, isto onako kao što je svaka vojna organizacija uvek vezana

*) Vidi delo: *Tvorci moderne strategije* od Erla, izdanje „Vojnog dela", 1952, str. 9. — Prim. red.

svima svojim nitima za onaj društveni poredak iz koga je izrasla. Iz riterskih vojski koje su se raspadale, počela je već da se rađa pešadija, čije je pretvaranje u upotrebljivo oruđe i bio zadatak kapitalizma koji se rađao. On je skratio ovaj zadatak, za koji bi bio potreban duži period vremena, time što je kupovao vojsku, koja mu je trebala, sasvim u duhu svoje novčane privrede. U švajcarskom kvadratnom borbenom poretku sa njegovom strogom disciplinom, taktičkom zbijenošću i neodoljivim masovnim udarom bila je nađena pešadija koja je dokazala da daleko nadmašuje riterske vojske.

U Švajcarskoj, tačnije u starim kantonima Švic, Uri i Untervalden, sačuvala se opštinska zajednica sa vojničkim ustavom koja je u najvećoj meri sadržavala oba izvora vojničke moći: hrabrost i sposobnost pojedinog borca, kao i disciplinu i neraskidivu povezanost. Prve osobine odgajao je život u surovoj prirodi negostoljubivih brda, druge — zajednički život, koji se oličavao u rodbini i susedstvu, ratnom drugarstvu i privrednoj zajednici. Stari Švajcarci bili su ratoborno brdsko pleme koje nije suviše strogo gledalo na pljačku i razbojništvo. »Oslobodilačke bitke«, koje su oni tukli radi svrgavanja austriske vlasti, vrlo su dvosmislene sa tačke gledišta civilizacije, a ratnu slavu koju su Švajcarci pri tome zadobijali, vrlo rado su menjali za zlato.

Ukoliko nije reč samo o legendarnom predanju, već o istoriski proverenim podacima, Švajcarci su imali samo dve »oslobodilačke bitke«, to jest bitke u kojima su se tukli za svoje sopstvene interese: bitku kod Morgartena (1315 godine) i bitku kod Sempaha (1386 godine); u prvoj su se tukli samo stari kantoni, a u drugoj ovi kantoni zajedno sa Lucernom, u oba slučaja protiv habzburške riterske vojske. Između ovih bitaka odigrala se bitka kod Laupena (1339 godine) u kojoj su ovi kantoni učestvovali kao najamnici u sukobu između Berna i Frajburga, a koji se njih uopšte nije ticao.

Kada su u ratu 1847 godine stari kantoni svojom sramnom politikom izazvali gnev evropskih revolucionarnih partija, mladi Engels je u svom vatrenom članku bitke kod Morgartena i Sempaha nazvao »Očajanjem grubih i licemerno pobožnih brdskih plemena, koja su se tvrdoglavo oduprla civilizaciji i napretku«. Ovaj oštar sud je tačan u svakom slučaju toliko, što su ovi kantoni i posle svoje pobede nad austriskom riterskom vojskom vodili i mogli da vode samo konzervativnu politiku. Nekoliko godina posle bitke kod Sempaha oni su zaključili sa Austrijom mir, u početku na sedam, zatim na dvadeset i najzad na pedeset godina; prema ovom ugovoru Habzburzi su se privremeno odrekli izvesnih prava i oblasti, sačuvavši ipak za sebe vrlo veliki deo Švajcarske. Iako se Savez kantona proširio pristupanjem pet drugih kantona (Lucern, Cug, Cirih, Bern, Glarus), ipak je ovo spoljno ojačanje Švajcarskog saveza jednovremeno značilo i izvesno unutrašnje slabljenje.

Već stari kantoni bili su slabije povezani među sobom, pošto se u svakom od njih ispoljavao seljački partikularizam, ali su ipak, usled zajedničkih seljačkih interesa, bili upućeni na održavanje po-

vezanosti. Pristupanjem gradskih kantona, naročito Berna, moćnog i bogatog u to doba, sa njegovim aristokratskim gradskim ustavom, bila je uneta u Savez sudbonosna klica truljenja. Kantoni su načelno bili ravnopravni, ali Bern je smatrao stare kantone kao da su mu potčinjeni, slično onome kako je to nekad radila moćna Atina sa svojim saveznicima; ali su seljaci i pastiri starih kantona bili isuviše tvrdoglavi i nisu želeli da žrtvuju svoje interese u korist grada Berna. Lično nesposobni za ma kakvu spoljnu politiku, oni su bili veoma spremni da prodaju svoju vojnu snagu, i to sa seljačkom sebičnošću samo onome koji najviše plati.

Najamništvo (»Reislaufen«) je počelo da se praktikuje još u starim kantonima i to vrlo rano. Omladina, skučena u dosadi svojih surovih planina, prodavala se ratujućim stranim državama, a još pre bitke kod Sempaha stari kantoni su nalazili zadovoljstvo u tome što su unovčili slavu Morgartena za gotov novac. Prva pogodba ove vrste bila je zaključena 1373 godine sa milanskim vojvodom Viskontijem. Kantoni su mu isporučili 3.000 najamnika, koji su tako strašno gazdovali u Italiji da je papa Grigorije XI povodom toga učinio oštre pretstavke kantonu Švic.

Ušavši u Savez, gradska aristokratija Berna pokušala je da se usprotivi ovome najamništvu, koje je bilo u opštoj suprotnosti sa njenim sopstvenim interesima. Ona je u ovome imala i izvestan uspeh, ali besumnje više na hartiji nego u stvarnosti, jer nije mogla da spreči odlazak u najamništvo čak ni u svom sopstvenom kantonu. Kada je 1453 godine francuski kralj Šarl VII hteo da vrbuje najamnike u Švajcarskoj za svoj rat protiv Engleske, aristokratija Berna donela je u Skupštini odluku da njeni vojnici ne smeju da ratuju za strance, ali je ova odluka imala tako malo uticaja, da su se već u sledećoj godini 3.000 građana Berna prodali vojvodi Savojskom. Skupština je ustvari potvrdila neuspešnost svoje odluke time što je naredila da mesne vlasti spreče najamništvo pod pretnjom telesne i novčane kazne.

Kada je kralj Luj XI, osnivač moderne monarhije u Francuskoj, za borbu protiv krupnih feudalaca, naročito protiv svog najmoćnijeg vazala, vojvode Burgonjskog, takođe nameravao da iznajmi švajcarske najamnike, Savezni savet izdao je 1465 godine novu zabranu odlaska u najamništvo. Nova zabrana pokazala se opet bezuspešnom, čak je izvrgnuta i potsmehu time što su najamnici masovno odlazili ne francuskom kralju, već vojvodi Burgonjskom. Ukoliko su pripadali kantonu Bern, najamnici pri povratku u otadžbinu nisu dočekivani naročito ljubazno. Bernski savet je odlučio da neposlušni najamnici moraju platiti od svoje zarade po tri guldena za zidanje crkve sv. Vicenta i odležati po 8 dana u zatvoru. Onaj pak, koji nije doneo kući 3 guldena, morao je ostati u zatvoru, na hlebu i vodi, sve dotle dok se Savet ne seti da ga pusti na slobodu.

Ipak, posle nekoliko godina desilo se da je Luj mogao da kupi ne samo švajcarske trupe, već i svih 8 kantona. Habzburzi su došli

u sukob sa vojvodom Burgonjskim, koga su uzalud pokušavali da uvuku u savez protiv Švajcarske; oni su stoga nastali da pridobiju Švajcarce protiv vojvode Burgonjskog, predloživši im umesto dotadašnjeg privremenog mira »večiti mir«, tj. da se konačno odreknu poseda i prava koje su ranije izgubili zbog ratnih neuspeha. U tom je poslu posredovao Luj XI, koji je po kantonima sipao francusko zlato da bi tim okolnim putem uvukao u borbu protiv svog krvnog neprijatelja sve za rat sposobne Švajcarce. Ovoga puta je i sam Bern požurivao stvar, pošto mu se činilo da učvršćenje burgonjske vlasti u Alzasu i Švarcvaldu ugrožava njegove posede ili u najmanju ruku njihovo proširenje. Ostalih sedam kantona nisu imali ni najmanje političkog povoda za borbu protiv vojvode, koji je bio stari prijatelj Saveza. Oni su se prosto prodali francuskim i austriskim interesima.

Međutim, ako su oni, kao saveznici nemačkog cara i francuskog kralja, računali na bogat i lak plen, njihov račun je ispao pogrešan. Car i kralj su zaključili mir sa Burgonjom, prepuštajući Švajcarski savez vojvodinoj odmazdi. Karlo Smeli, koji je dobro znao sa kim ima posla, snažno se naoružao i vešto zasnovao svoj plan pohoda na rascepu koji je postojao između Berna i seoskih kantona. On nije mogao da izvede armiju jednaku po broju sa Švajcarcima, ali su njegovu vojsku sačinjavali probrani borci, a pored toga, on je imao jaku nadmoćnost u novom artiljeriskom naoružanju. Karlo Smeli je ipak do nogu potučen od strane Švajcaraca kod Gransona i Murtena (1476 godine). Ove su bitke dokazale da je feudalnoj riterskoj vojsci odzvonilo i da budućnost ratne istorije pripada savremenijoj pešadiji.

II

Švajcarski savez je smatran otsad prvom vojničkom državom u Evropi, ali se i na njemu potvrdilo staro pravilo da se države održavaju istim sredstvima pomoću kojih su i stvorene. Stupivši u Burgonjski rat kao najamnici tuđe države, Švajcarci su ostali najamnici koji su se prodavali čas jednoj, čas drugoj strani, ne obzirući se na interese sopstvene zemlje već na bolju platu i tačnu isplatu; oni su se prodavali ponekad čak i jednoj i drugoj zaraćenoj strani, tako da je u borbama dolazilo do međusobnog istrebljivanja.

Nepodesan oblik njihovog saveza otežavao je svaku samostalnu politiku, a jedini pokušaj poboljšanja u tom pogledu razbio se zbog neslaganja Berna i ostalih kantona. Ovoga puta pokretači su bili stari kantoni; oni su težili prema jugu, prema bogatstvu Italije, dok je politika Berna bila uvek uperena prema zapadu. Posle strašne bitke kod Novare (1513 godine) — najveće bitke u kojoj su učestvovali švajcarski najamnici, a u kojoj su se prvi put tukli kao brojno slabiji (dotle su oni bili duboko prožeti istinom da dobri bog štiti uvek jače bataljone), — oni su slomili u savezu sa papom i Karlom V,

koji je bio istovremeno i nemački car i španski kralj, francusku prevlast nad Gornjom Italijom. Zadobili su toliku moć u Lombardiji, da je Maksimilijan Sforca, vojvoda milanski, postao ustvari njihov vazal. Usled ovoga je politika starih kantona dobila privremenu prevagu, ali je Bern ponovo odneo pobedu u Skupštini, kada je bitka kod Marinjana (1515 godine) između švajcarskih i francuskih trupa ostala nerešena, pa čak se svršila nepovoljno za Švajcarce, kako su to tvrdila stara istraživanja. Pod uticajem Berna, Švajcarski savez je 1516 godine zaključio »večiti mir« sa Francuskom prodavši joj Lombardiju. Samo Tesin i Veltlin su ostali u Švajcarskoj, i to prvi zauvek, a drugi do Napoleonovog doba. Ali ovo još nije bilo sve. Skupština je prodala Francuskoj, za borbu protiv Karla V i pape, 16.000 najamnika, dok im je kanton Cirih sa nekoliko hiljada najamnika ostao veran.

Pri svem tom ostaje jako sumnjivo da li je Švajcarski savez mogao da zadrži vlast nad Gornjom Italijom iako je pretstavljao najveću vojnu snagu toga doba. Njegovo stanovništvo brojalo je najviše do pola miliona ljudi, a neplodna zemlja omogućavala je samo pri najintenzivnijoj obradi skroman život svojim stanovnicima. Držanje pod oružjem 4 ili 5% svog stanovništva, makar i povremeno, zahtevalo bi od svake zemlje, koja bi se nalazila čak i u povoljnijim uslovima nego ondašnja Švajcarska, krajnje naprezanje snaga što se kao stalno stanje ne može ni da zamisli.

Ovim, a nikako nekim teoriskim razmatranjima, od kojih su Švajcarci bili besumnje vrlo daleko, objašnjava se njihova strategija usmerena na uništenje. Ako su hteli da njihova polja i livade budu uredno i blagovremeno obrađeni, muškarci, sposobni da nose oružje, mogli su da ostavljaju zemlju samo za kratko vreme, te su usled ovoga bili primorani da što brže i što potpunije obave svoj krvavi posao za koji su bili najmljeni. Nije bilo dovoljno rasterati ritere i njihove feudalne sluge moćnim udarcem svoje kvadratne kolone; trebalo im je oduzeti mogućnost da se ponovo prikupe. Sigurno sredstvo za ovo bila je samo smrt. Švajcarcima je bilo strogo zabranjeno da uzimaju zarobljenike; sve što je padalo u njihove ruke, poubijano je. A pošto su oni, kao pravi najamnici, mislili samo na pljačku, morali su pred svaku bitku da daju zakletvu da neće pljačkati poginule pre nego što bude bitka završena, jer bi ih zarobljavanje i pljačka zadržavali u ubijanju. Kad se u Burgonjskom ratu mirna varošica Štefis, na Najenburškom Jezeru, usudila da im pruži slabiji otpor, svi njeni muški stanovnici bili su pobijeni. Posada zamka, koji je na kraju zauzet na juriš, bila je bačena živa sa kula; muškarci koji su se sakrili pa bili pronađeni, bili su vezani jednim konopcem i bačeni u jezero; zatim je gradić bio opljačkan tako, da ženama i deci nije ostalo zaista ništa. Ova »nečovečna surovost« naišla je, istina, na izvesnu slabiju osudu u samom Švajcarskom savezu, ali se osnovni principi ovakvog vođenja rata nisu promenili već i zbog toga, što je ogroman strah koji su Švajcarci ulivali bio jedan od važnih uzroka njihovih neprekidnih pobeda.

Makijaveli je svoje načelo za bitke izveo iz ove švajcarske strategije uništavanja. Ali tek što je tako pisao 1521 godine o ratnoj veštini, a bitka kod Bikoke (1522 godine) već je obelodanila svu slabost ove sjajne soldateske. U ovoj bici Švajcarci su pretrpeli svoj prvi odlučni poraz, i to takav da ga nisu mogle popraviti nove pobede. Na ovu bitku mogu da se primene reči jednog buržoaskog istoričara: »Promene u sudbini čovečanstva izvršavaju se u preokretima bitaka«. Ova postavka je tačna samo u primeni na klasno društvo uopšte i kapitalističko napose, ali pošto čovečanstvo živi u toku hiljada godina u klasnom društvu, ona ostaje, i pored svoje upadljive jednostranosti, vrlo poučna i za one koji objavljuju rat ratu. Zato je, da bi se uspešno vodio rat protiv rata, potrebno, pre svega, znati šta je rat.

Već iz jadikovanja antičkih tragičara je poznato kakvu razarajuću moć ispoljava novac u patrijarhalnom društvu. Isto tako razarajuće je delovao novac i na vojnu snagu Švajcaraca, koja je poticala iz dubine same njihove prirode. Ona je uništila onaj vojnički način prilaženja izvršenju koji se tako sjajno istakao kod Morgartena i Sempaha i stvorila nesmišljenu, ludu hrabrost, koja je zbog novca tražila da izvrši juriš, bez obzira na to gde se on, kako i kada vrši. Dalje, ona je srušila i disciplinu, jer su Švajcarci počeli da dižu i pobune, ako se isplata nije vršila ili se zadržavala što se dosta često dešavalo u onom dobu kada nije uvek bilo dovoljno novca. Ako se pohod isuviše odužavao, kao i zbog brige za kućom, domaćinstvom, decom i ženom, oni su napuštali jedinice i odlazili kući, što im se činilo sasvim pravilno. Najzad, sporovi zbog većih i manjih plata (postojali su naročito privilegisani najamnici, koji su dobijali dvostruku, pa čak i desetostruku platu) unosili su razdor u njihove sopstvene redove.

No, nije samo ovo opadanje vojničkih vrlina Švajcaraca prisiljavalo moderne države, koje su se tada razvijale, da se oslobode švajcarskih najamnika. Velike države — Austrija, Francuska, Španija — morale su naročito da misle na stvaranje sopstvenih vojski. Ako su se Švajcarci prodavali jednoj, a kupce su menjali po mogućnosti svake godine, to ostale države kojima su švajcarski najamnici otkazali službu, nisu mogle ostati bez vojske. Na taj način, pojavile su se francuska, nemačka i španska pešadija, stvorene prema obrascu i ugledu na Švajcarce, koji su se osećali pod svakom zastavom kao kod svoje kuće i svuda bili učitelji i tako sami kopali grob svom vojničkom monopolu. Istina, oni u početku nisu trebali mnogo da se plaše konkurencije; nije se naime još radilo o nekoj nacionalnoj, pa čak ni o stajaćoj vojsci, čije bi izdržavanje zahtevalo takav razgranati administrativni aparat, koji još dugo vremena nisu imale ni najveće države. U suštini, to su bile isto tako najamničke vojske, koje su mogle da se osposobe za borbu tek dugim vežbanjem; već po tome, one su zaostale za Švajcarcima kod kojih je urođena disciplina činila nepotrebnim svako mukotrpno uvežbavanje. Najbrže su stizali Švajcarce po vrednosti nemački landsknehti, koji su bili već

svojim nazivom — sluge zemlje — označeni kao vojnici svoje sopstvene zemlje, mada se zbog toga nisu libili da se bore i pod tuđim zastavama.

Odavde je nikla još jedna protivrečnost. Nova pešadija, još tako osetljiva, a koju je bilo teško popuniti u slučaju gubitaka, nije mogla da se uporedi u početku sa udarnom snagom švajcarskih kolona i nije bila uopšte pogodna za primenu strategije uništavanja. I ovde nije teorisko razmatranje nateralo sve glavnokomandujuće tadašnjih država da daju prednost strategiji iznuravanja, već neumoljivi pritisak društvenog stanja; može se donekle smatrati da je njihova sklonost ka ovakvoj strategiji bila u izvesnoj meri povećana predanjima iz feudalnih i riterskih vojski.

Ove promene, iznete ovde samo u najopštijim crtama, mogu lako i jasno da se uoče na primeru bitke kod Bikoke. U velikoj borbi između Karla V i Fransoe I za osvajanje Lombardije suprotstavile su se dve vojske jedna drugoj. Italijanski vojvoda Prosper Kolona komandovao je vojskom Karla V. Ona se sastojala od 19.000 ljudi španske pešadije pod komandom Španca Peskara i nemačkih landsknehta pod komandom Georga fon Frundsberga. Francuska vojska pod komandom maršala Lotreka bila je neuporedivo jača: ona je brojala 32.000 ljudi, od kojih je polovina bila francuskih, mletačkih i drugih pešaka, a polovina Švajcaraca koji su se delili prema gradskim i seoskim kantonima na dve kolone. Jedna je bila pod komandom Albrehta fon Štajna iz Berna, a druga pod komandom Arnolda fon Vinkelrida iz Untervaldena.

I Kolona i Lotrek vodili su rat po načelima strategije iznuravanja. Francuski maršal je ovim izazvao najveće negodovanje Švajcaraca. Već u prošloj godini oni su ga napuštali u čitavim grupama, pošto su im dosadili stalni pokreti tamo-amo. Ali, pomoću velike sume novaca pošlo je za rukom francuskom kralju 1522 godine da navede Švajcarski savez da mu opet ispošlje 16.000 ljudi i da izdejstvuje zabranu da pojedini kantoni šalju ljude Karlu V. U mesecu januaru spustilo se sa Alpa 16.000 Švajcaraca i priključilo Lotrekovoj armiji. Odmah se rasplamsala stara svađa; Švajcarci su zahtevali da se neprijatelj obori jednim uništavajućim udarcem, dok je Lotrek, — Švajcarci su ga zvali »Lauterdrek« (pravo đubre), — hteo da iscrpe i onesposobi neprijatelja dugotrajnim manevarskim ratom.

Krajem aprila došlo je do sukoba. Kolona i njegovih 19.000 ljudi utvrdili su se u lovačkom zamku Bikoka i parku oko njega, a koji se nalazio na jedan i po čas od Milana, prema svim pravilima ratne veštine, izgradivši rovove, saobraćajnice, zemljane nasipe i grudobrane, tako da je juriš izgledao, ako ne nemoguć, a ono bar vrlo težak i sumnjiv. Lotrek nije ni mislio na njega, bez obzira na osetno preimućstvo, koje je imao sa svojom vojskom od 32.000; on je hteo da izmanevriše neprijatelja sa onog nepristupačnog položaja. Ali su odavno već nezadovoljni Švajcarci podigli pravu pobunu: pretili su da će se vratiti odmah kući ako Lotrek ne izda zapovest

za juriš. Francuski maršal je znao, prema iskustvu iz prošle godine, da je ova pretnja ozbiljna, naročito zato što su švajcarski najamnici u tom pogledu bili potpuno jednodušni, kao i njihove vođe Albreht fon Štajn i Arnold fon Vinkelrid. Između ove dvojice nije uvek vladala najbolja sloga usled davnašnjih sporova Berna sa starim kantonima.

Arnold fon Vinkelrid jako se isticao u pokušaju seoskih kantona da načine milanskog vojvodu svojim vazalom, a Lombardiju pretvore u potčinjenu im zemlju. On se odlikovao u bici kod Novare i potom je postao starešina milanske telesne garde. Kao njen starešina on je doveo do bitke kod Marinjana (1515 godine), sa čijim su rezultatom bili srušeni planovi starih kantona o milanskom vojvodstvu. Posle toga Arnold fon Vinkelrid je protiv Albrehta fon Štajna, koji je kod Marinjana komandovao bernskim trupama, podigao tešku optužbu da je pre vremena napustio bojno polje i time onemogućio sjajnu pobedu. Ova optužba je imala osnovu, ili je bar tako izgledalo, zbog toga što se Bern protivio politici starih kantona i stvarno uspeo da sprovede svoju volju u Švajcarskom savezu posle nerešene bitke kod Marinjana. Ali Vinkelrid nije mogao da dokaže svoju optužbu, a posle suđenja u Stansu, 1517 godine, morao ju je povući i pod zakletvom izjaviti da »Albreht fon Štajn nije bio nevaljali dezerter« i da su bernske trupe »otišle iz Pijemonta kao pošteni i časni saveznici i vojnici«.

Kod Bikoke su obe vojskovođe bile jednodušne; Albreht fon Štajn izjavio je maršalu, uprkos svog prijateljstva prema Francuzima: »Vi hoćete da ispustite, kao i prošle godine, neprijatelja iz naših ruku, ali mi hoćemo da se bijemo«. Lotrek je stoga morao da popusti. Sastavio je plan bitke koji je mogao da obezbedi veliki uspeh pri pravilnom izvršenju. Polovina njegove vojske — 16.000 Švajcaraca — trebalo je da vezuje neprijatelja frontalno, privlačeći na sebe njegovu pažnju; za to vreme druga polovina — 16.000 Francuza i Venecijanaca — trebala je da obiđe neprijatelja s boka i da ga napadne na najzgodnijem mestu; tek posle toga, kada ovde bude otpočeo boj, Švajcarci su trebali da izvrše juriš.

Izvođenje ovog plana omeli su Švajcarci. Pošto su već nedeljama bili u buntovničkom raspoloženju, svađe su izbile i u njihovim sopstvenim redovima. Prilikom razvijanja za napad oni su vikali: »napred plemići, nagrađeni i oni koji zgrću pare! Neka oni koji dobijaju duplu platu idu napred, a ne da naređuju i galame u pozadini«. U ovako napetom raspoloženju, pod vatrom iz neprijateljskih utvrđenja, nisu imali dovoljno strpljenja da sačekaju znak za napad, koji je trebao da bude dat čim bude završen obilazak neprijateljskog boka. Oni su krenuli isuviše rano na juriš, prešli rovove uz teške gubitke i zauzeli bedem na juriš. Kad su se popeli na grudobran, i to ne u smaknutom stroju, već u pojedinačnim grupama, ugledali su pred sobom čitavu šumu kopalja nemačkih landsknehta i istovremeno potpali pod jaku bočnu vatru španskih strelaca.

U ovoj očajnoj situaciji Švajcarci su se kao i uvek borili hrabro. Na čelu stroja u jurišu, Vinkelrid je pozvao na dvoboj komandanta landsknehta: »Naći ću te, stari druže, poginućeš od moje ruke!«. Frundsberg, siguran u svoj uspeh, nije se odazvao glupom pozivu. Da bi ga našao, Vinkelrid je jurnuo u redove landsknehta i tu našao smrt. U strašnom pokolju Švajcarci su bili odbačeni u rov; 3.000 poginulih, ne računajući ranjene, ostalo je na bojnom polju, među njima i Albreht fon Štajn. Prosper Kolona, zbog svoje brojne slabosti, nije se smeo odlučiti na gonjenje. Frundsberg je takođe bio zadovoljan time što je odbio tako silan napad i nije hteo da neredom pri gonjenju ugrozi prvu pobedu nemačkih landsknehta nad svojim učiteljima dotada nedostižnim za njih. Osim toga, više se nije trebalo plašiti Švajcaraca; pošto nisu mogli više da računaju na plen, a francuska blagajna bila je prazna, oni su se uputili kućama. Lotrek je morao da se povuče iza Alpa, i tako je ovaj pohod za francuskog kralja bio izgubljen.

Iako bitkom kod Bikoke švajcarsko najamništvo nije još doživelo svoj kraj, — ono je, kao što je poznato, trajalo još do XIX veka, — doživela ga je evropska ratna slava Švajcaraca. Prestiž je bio izgubljen i nije mogao više da se povrati; svima je bilo jasno da bitka nije izgubljena zbog nekih nepovoljnih slučajnosti kojih tako mnogo donosi promenljiva ratna sreća, da to nije bila ni posledica veće hrabrosti ili čak brojne nadmoćnosti neprijatelja, već da je to prouzrokovano potpunim otsustvom onoga što je dotle sačinjavalo nepobedivu snagu švajcarskih odreda: discipline.

Na prvi pogled izgleda čudnovato da je ime, sa kojim je bio vezan poraz kod Bikoke, i to više u političkom i moralnom nego u vojničkom pogledu, okruženo u švajcarskim predanjima herojskim oreolom. Međutim, pripovetka o samopožrtvovanoj smrti Arnolda fon Vinkelrida, kojom je tobože umro u bici kod Sempaha boreći se za slobodu Švajcarskog saveza 136 godina pre bitke kod Bikoke, majstorski je razobličena od strane našeg partiskog druga Birklija; njegove postavke nisu samo potvrdile već i dopunile naučna istraživanja izvršena posle toga u odnosu na švajcarsko vojno delo. Međutim, one se mogu još produbiti u jednoj tački.

Ima dve vrste istoriskih legendi, koje se međusobno razlikuju kao štukatura i mermer. Jedne se stvaraju veštački, druge su nikle prirodnim putem. Prve su besmislena laž, a druge — neshvaćena istina. Prve su lažna slika pod maskom naučnosti, a druge pravo saznanje koje se muči da nađe jasan izraz. Prve je lako razbiti, ali je isto tako lako i ponovo ih sastaviti. Druge, ako se jednom razbiju čeličnim čekićem nauke, više nikad ne mogu da se obnove, ali njihova parčad ostaju da blistaju kao skupoceno kamenje.

Primer prve vrste pretstavlja legenda da je naša klasična književnost bila nadahnuta kabinetskim ratovima i najamničkim trupama starog Frica. Ovaj malter može biti skidan sto puta sa zidova kasarni i univerziteta, ali će ga brižljive ruke uvek iznova nalepiti i on čak neće izgledati gore nego predašnji. Primer druge vrste je

legenda o Kapui. Ova legenda je preživela već 2.000 godina i još uvek ima značaj poslovice, iako se nalazi u nepomirljivoj suprotnosti sa osnovnom naučnom istinom. Priča da je Hanibal izgubio igru u Drugom punskom ratu zbog toga što su se njegovi veterani raznežili u Kapui, lišena je osnove već samom brojnom činjenicom da su se ovi veterani održali još 12 godina u Italiji posle ponovnog osvajanja Kapue od strane Rimljana. No ova legenda izražava u naivnoj formi pravilno, ne površno, zapažanje da se jedina mogućnost da se Rim pobedi nije nalazila u sjajnim pobedama, čak ni u uništavajućim porazima rimskih trupa, kao što je to bilo kod Kane, već u odvajanju italskih saveznika od Rima, i da je ta mogućnost bila konačno izgubljena posle ponovnog osvajanja Kapue od strane Rimljana. Iako se Hanibal zadržao u Italiji još 12 godina, legenda je uočila da je odluka pala u Kapui, ali je to saznanje umela da objasni samo tako što nije odgovorila na pitanje kako je Hanibal mogao da se održi u Italiji još 12 godina.

Legenda o Vinkelridu takođe nije štukatura, već mermer. Ma koliko samovoljno postupala sa mestom, vremenom i propratnim uslovima, ona ipak izražava saznanje da se u Vinkelridu, — koji se borio kod Novare i Marinjana za samostalnu politiku Švajcarskog saveza, koji se bunio pre bitke kod Bikoke i ludo jurišao u njoj dok nije našao smrt na kopljima nemačkih landsknehta, koji su time postali naslednici švajcarskih najamnika, — oličavala sreća i kraj švajcarske vojničke države. No, legenda nije umela da objasni njegov život i biće sa njegovim prividnim protivrečnostima.

Ona je prenela Vinkelrida u bitku kod Sempaha, koja se odigrala dok još nije bilo nikakvih unutrašnjih protivrečnosti, i bila je tučena samo od starih kantona, koji su Vinkelrida, pre svega, slavili kao svog junaka.

III

Evropsko vojno delo nosilo je pečat Švajcaraca skoro pola veka, — od doba bitaka kod Gransona i Murtena (1476 godine) do bitke kod Bikoke (1522 godine); od ovog momenta, u toku skoro jednog stoleća, ono se nalazilo u znaku nemačkih landsknehta i španske pešadije — pobednika u bici kod Bikoke.

Oni su dobili bitku kod Pavije (1525 godine), koja je konačno odlučila borbu za Lombardiju u korist Karla V, i zarobili su francuskog kralja. Oni su zauzeli na juriš Rim (1527 godine) i potčinili papu carskoj vlasti. Oni su odlučili bitku kod Milberga (1547 godine), koja je razbila Šmalkaldenski savez[1]) i predali se u careve ruke kao izdajice vođe nemačkog protestantstva — saksonskog kurfirsta i hesenskog landgrafa uzdigavši ovim cara na najviši stepen vlasti.

[1]) Šmalkaldenski savez sklopljen je 1530 godine u mestu Šmalkalden u Nemačkoj između nekoliko nemačkih protestantskih kneževa i gradova, a uperen je bio protiv politike nemačkog cara Karla V. — Prim. red.

I jedni i drugi su bili najamničke vojske, ali nacionalna boja bila je kod Španaca prisnija nego kod Nemaca, jer se Španija, kao prva tada savremena država, počela konačno da sređuje, dok se nemački Rajh nezadrživo raspadao. Uglavnom i uopšte uzeto, španska pešadija je odigrala svoju ulogu u korist Karla V, koji, verovatno, nije uvek bio Španac, a sigurno nikad Nemac. Španska vojska je razvila nove borbene poretke, u kojima je švajcarska kvadratna kolona bila podeljena na manje taktičke delove, takozvane batalje ili na još manje bataljone. Ovaj preobražaj je došao pod uticajem usavršenog vatrenog oružja. Guste ogromne kolone isuviše su trpele od vatre teških oruđa, naročito ako su bile zadržane kakvom preprekom na zemljištu, dok su musketari, čiji se broj stalno povećavao, mogli slobodno da se razvijaju u širokim međuprostorima novih postroja i da pod njihovom zaštitom neprekidno učestvuju u bici. Ali su musketari još uvek znatno zaostajali iza kopljanika, pikenira, koji su i formirali sam borbeni poredak; koplje se smatralo kao i ranije »kraljicom oružja«.

Nemački landsknehti su se, naprotiv, mnogo upornije pridržavali sistema tri ešelona koji se primenjivao kod Švajcaraca, — prethodnice, udarne grupe i zaštitnice, a takođe i najamništva i buntovnosti u vezi sa njim. U carskoj vojsci kod Pavije bilo ih je 15.000, ali i u francuskoj vojsci, pored Švajcaraca, bilo ih je 5.000. U rimskom pohodu je srčana kap — izazvana pobunom ove njegove dece — završila vojničku karijeru »oca landsknehta«, pobedioca kod Bikoke, Georga Frundsberga. U Šmalkaldenskom ratu Sebastijan Šertlin, u ono doba najpoznatiji vođa landsknehta posle Frundsberga, borio se na strani protestanata, a landsknehti, koji su kod Milberga izborili pobedu za cara, bili su vrlo nezadovoljni tom pobedom, jer je tobože bio povređen njihov religiozni osećaj. Oni su, naime, u većini bili protestantske vere, dok su Španci bili fanatički katolici.

Ovo, naravno, nije smetalo Špancima da ponekad i samog papu »uhvate za gušu«. Prilikom užasne pljačke Rima 1527 godine, jednog od najstrašnijih pustošenja ovog grada koje pamti istorija, Španci su svojim neopisivim zverstvima nad ženama i devojkama izazvali zaprepašćenje čak i kod landsknehta. A ni ovi nisu bili baš mekog srca. »Zauzeli smo Rim na juriš«, — izveštavao je Sebastijan Šertlin, — »ubili smo tamo više od 6.000 ljudi; opljačkali smo ceo grad; uzeli smo sve što smo našli u svim crkvama i svuda gde se moglo; spalili smo veći deo grada i uopšte strahovito postupali. U zamku Sant-Anđelo našli smo u jednoj uzanoj sali papu i 12 kardinala; zarobili smo ih, a oni su mnogo tugovali i mnogo plakali; mi smo se svi obogatili«. Umesto pape, landsknehti su proglasili svetim ocem Martina Lutera — gruba šala, koja je ipak bacala zrak svetlosti usred užasa koji je vladao unaokolo.

O nemačko — španskoj vojsci, sa kojom je Karlo V pobedio kod Milberga, daje veoma slikovitu pretstavu u svojim uspomenama Bartolomej Castrov iz Grajfsvalda. On se nalazio kod vojske kao

izaslanik pomeranskih vojvoda, koji se, zbog raznih svojih grešaka, nisu usuđivali da se lično pojave pred razjarenim carem. Castrov je pratio cara od Halea do Augsburga, gde je trebao da zasedava Rajhstag. Iz njegovih živahnih opisa istaći ćemo pojedinosti koje osvetljavaju ondašnje stanje u vojsci.

U Haleu se desio oštar sukob između Španaca i Nemaca zbog nekog španskog pastuva koga su ukrali Nemci. Nemci su se smestili u logor »na divnoj livadi, veselom mestašcu pored reke Sale«, Španci — na uzvišenju oko zamka. Oni su imali veliku prednost nad Nemcima, koji su se nalazili takoreći ispod njih, ali su se Nemci hrabro branili. Oni su ubili nekog »španskog gospodina«, koga je poslao car da bi izgladio stvar; kada je pak car poslao kao posrednika svog bratanca — nadvojvodu Maksimilijana i ovaj »španski nitkov« bio je dočekan divljom vikom i primoran da se vrati, dobivši udarac u desnu ruku. Najzad se pojavio lično car. »Dragi Nemci, znam da niste krivi, umirite se, ja ću vam naknaditi pretrpljenu štetu i obesiću sutra Špance pred vašim očima«. Onda su se Nemci umirili i zadovoljili su se samo naknadom pretrpljene štete kada je idućeg dana utvrđeno da je na njihovoj strani poginulo samo 18 ljudi, a na strani Španaca 70.

Vojska se lagano kretala u Augsburg kroz Naumburg, Koburg, Bamberg i Nirnberg. Usput su Španci strašno gazdovali. Duž celog puta kojim se vozio car, ležalo je dosta leševa. Veoma rđavo su se ponašali Španci i prema ženama i devojkama, ne štedeći ni jednu od njih. Oni su iz Bamberga vukli sa sobom 400 žena i, obesčastivši ih, oterali ih natrag. U sadašnje vreme teško se mogu opisati svi detalji njihovih zverstava. Castrov priča o njima vrlo hladnokrvno i kaže: »Zar to nije nevaspitana nacija? Po završetku rata, u prijateljskoj zemlji, u prisustvu njegovog carskog veličanstva, koje je postupalo vrlo strogo... Svake večeri, pošto podigne svoj šator, on je naređivao da se tu sagrade vešala i nastojao je da se ona obilno koriste. Ipak ovo nije ništa pomagalo«.

Čim je car došao u Augsburg, ponovo je naredio da se usred grada, baš ispred većnice, podignu vešala radi većeg zastrašivanja, a preko puta ovih gubilišta u visini čoveka srednjeg rasta, na kome su »mučili na točku, sekli glave, čerečili i vršili druga slična mučenja«.

Iako je car u »oklopima okovanom Rajhstagu« održao strog sud buntovnim kneževima, on nije mogao ničim da zastraši pobožne landsknehte. U momentu carevog dolaska, u gradu se već nalazilo deset odreda landsknehta, koji mesecima nisu dobijali platu već samo obećavanja da će je dobiti od novčanih kazni, koje će platiti pobeđeni kneževi i gradovi. Pošto nisu ništa dobili, a pored toga se proneo glas da je vojvoda Alba prokockao novac od novčanih kazni, oni su se pobunili i nagrnuli pred carski dvorac na Vinskom trgu. »Kada su landsknehti stigli do tržišta, među španskim vojnicima nastalo je silno komešanje i bežanje. Landsknehti su poseli sve ulice koje su vodile prema tržištu; svi su se stanovnici, a naročito trgovci, koji su

povodom sastajanja Rajhstaga dovezli dragocenu robu, svilene tkanine, srebrne i zlatne ukrase, bisere i dragoceno kamenje, poplašili da grad ne bude opljačkan, što se, naravno, moglo lako i dogoditi, ako bi landsknehti naumili da sami traže svoju platu«. Istu zabrinutost je očigledno osećao i car, pa je požurio da popusti pred zahtevima pobunjenika.

On je poslao svoje ljude landsknehtima da ih pitaju šta hoće. »Držeći u levoj ruci puške, a desnom prinoseći neposredno uz njih zapaljene fitilje, strelci su odgovarali: »Novac ili krv!« Na to je car odgovorio da se oni umire i da će idućeg dana biti isplaćeni u potpunosti. Oni nisu hteli da se udalje dok im se ne obeća da neće biti kažnjeni za to što su uznemirili cara u dvorcu. Car je obećao i oni su otišli, a idućeg dana su bili isplaćeni i otpušteni«. Međutim, ovo poniženje pred očima Rajhstaga verovatno je cara jako ozlojedilo; smišljao je osvetu, ali je mogao da je zadovolji samo na način koji nije bio nimalo carski.

Tek što su se odredi landsknehta razišli, car je uputio za njihovim vođama »nekoliko špijuna«, koji su se umešali u njihove redove i, prateći ih u toku nekoliko dana, motrili da li će voditi uvredljive razgovore o carskom veličanstvu. Ako bi se to dogodilo, oni bi hvatali krivce i upućivali ih natrag u Augsburg. »Uveče drugog ili trećeg dana landsknehti su priredili veselu gozbu u gostionici; u njihovim kesama zveckao je novac i oni su se osećali potpuno sigurni, kao kod Hrista u raju, ne sumnjajući da se između njih nalaze izdajice; sećali su se carskog veličanstva na ovaj način: »O, da! Baš bi trebalo dozvoliti Karlu da iz Ženeve iznajmi vojnike, a da ih ne plati!« Oni su poželeli caru sve moguće nevolje i govorili: »Mi smo ga dobro naučili i dali mu po glavi, a sam bog ga je osramotio!« Za ovakve i slične reči oni su bili hapšeni, ponovo dovođeni u Augsburg i vešani. No, pet godina kasnije nemački landsknehti pod vođstvom izbornog kneza Morisa Saksonskog »Jude iz Majsena«, osvetili su se caru, i to u mnogo većim razmerama, nateravši ga da preko Brenera beži iz zemlje.

Prikaz Castrova naveden je ovde nešto opširnije, pošto on nesvesno, a zbog toga i naročito plastično, otkriva odnose, koji su vladali u XVI i znatnom delu XVII stoleća u evropskoj vojnoj organizaciji; njihov uzrok je bio nesposobnost nove države, koja je nikla na kapitalističkoj osnovi, da, s jedne strane, postoji bez oružane snage, a s druge strane, da izdržava stalnu vojsku. Najmoćniji vladar hrišćanskog sveta, jednovremeno nemački car i španski kralj, gospodar Nizozemske i austriskih krunskih zemalja, Milana i Napulja i, najzad, gospodar obe Indije sa njihovim bogatstvom, vladar u čijem carstvu, prema poznatoj izreci, nije zalazilo sunce, morao je da trpi strašna nedela svoje soldateske, bez obzira na vešala i točak, koji su se nalazili ispred njegovog šatora, ili je morao da se ponižava pred šakom landsknehta, nemajući mogućnosti da im se osveti drugačije nego pomoću podmuklog lukavstva.

Uzrok ovoga treba tražiti u tome što se nova država tek rodila iz feudalnog društva, te još nije imala dovoljno sposobnosti i snage da stvori odgovarajući finansiski i administrativni aparat, bez koga je nemoguće stvaranje stalne vojske.

IV

Vojne snage kapitalizma koji se rađao rasle su u početku iz divljeg korena. Raspadanje feudalnog društva izbacilo je čitave klase iz socijalnog uređenja, u kome su živele tokom stoleća: sitno plemstvo, zanatlisko građanstvo, seljake i najamne službenike. U razvijenim zemljama broj skitnica nije bio nikad toliko veliki, kao u prvoj polovini XVI veka. Barem jedan deo od njih bio je uvek gotov za stupanje u vojnu službu, a to nije bio najgori deo. Vojnici su imali svoje esnafsko uređenje; oni su sačinjavali zanatski stalež, koji je uživao poštovanje i za ondašnje vreme nije bio rđavo plaćen. Veliki broj sinova osiromašenog plemstva zarađivao je svoj hleb kao običan vojnik, što se smatralo da potpuno odgovara njihovom staležu. Ako za ovo ne bi bilo dovoljno potvrda, ta bi činjenica mogla da se utvrdi još i sada na osnovu onog prezrivog i neprijateljskog tona, koji je svojstven mnogim pesmama landsknehta o seljacima.

Međutim, ovaj vojni zanat je primio od srednjovekovnog esnafa samo njegove forme; on se ustvari od samog početka zasnivao na kapitalističkoj osnovi. U njemu se, u odnosu na vojsku, ostvario ideal potpuno neograničene slobode trgovine, koji je tako žestoko ismejao Lasal, a koji je prepustio državne funkcije onome ko je mogao više da plati. Postojala su u tome dva načina: ili su vojne starešine, nezavisno od ma koje države, same izdržavale sopstvene vojne odrede, sa kojima su se iznajmljivale u službu čas jednoj, čas drugoj vladi, koje su morale da se late oružja; ili su vlade davale naloge poznatim vojnim »preduzimačima« da za njih vrbuju odrede za određene sume, koje su se obično isplaćivale unapred. U oba slučaja, vrbovani najamnici morali su da polažu zakletvu na vernost vladi koja ih je plaćala, ali je bilo jasno da se u oba slučaja stvarna vlast u mnogo većoj meri nalazila u rukama vojnog starešine nego u rukama državne vlasti.

Odavde je baš proizašla ona krajnja nestabilnost uzajamnih odnosa, koja je parališući uticala na vojnu delatnost. Sve više ili manje poznate vođe odreda bile su već i tada dobro upućene u sve moguće kapitalističke smicalice. One su podjednako revnosno varale i vlade i svoje najamničke vojnike, prve na taj način što su falsifikovale spiskove i tražile da im plaćaju za mnogo veći broj vojnika nego što su ih imale u stvarnosti, druge što su im na sve moguće načine smanjivale i zadržavale ugovorenu platu. Ovo im je bilo u znatnoj meri olakšano time što su se sume za najam, zbog stalnih finansiskih teškoća tadašnjih vlada isplaćivale dosta neredovno, a često se uopšte nisu isplaćivale. Na taj način, ove vojskovođe morale

su stalno da se bore protiv nepoverenja odozgo i večitih pobuna odozdo, što ih ipak nije ometalo da kao kapitalistički preduzimači prave dobre poslove. Ali je sve to činilo celokupnu takvu vojnu organizaciju vrlo sumnjivom za ratne svrhe. Reka korupcije je prodrla u sve komandne stepene. Na isti način kao što su se generali ponašali prema monarsima, ponašali su se pukovnici prema generalima, kapetani prema pukovnicima itd.

Vojska španske svetske monarhije nije mogla nikad da izađe iz stanja kondotijerstva, — upotrebljavamo ovu originalnu stranu reč, koju je teško prevesti zbog njene istoriske boje, — niti pod upravom Karla V, niti u doba njegovog sina Filipa II. Mračno nepoverenje ovog despota bilo je upereno čak i protiv onih generala koji su mu činili neocenjive usluge kao što su naprimer, Aleksandar Farneze, vojvoda od Parme i Filipov vlastiti brat po majci, Don Huan Asturiski; kralj je naredio da se ubije Eskobedo Huanov poverenik, a Farneze i Huan izbegli su sudbinu Valenštajna verovatno samo zbog toga što su na vreme umrli prirodnom smrću. Alba takođe nije bio pošteđen od ovog nepoverenja.

V

Sa tačke gledišta istoriskog razvoja najvažniji rat druge polovine XVI stoleća izbio je zbog otcepljenja Nizozemske od španske vlasti. Moćna Španija nije uspela ni u toku borbe od 80 godina da vrati malu Holandiju pod svoj jaram, a najdublji uzroci ovog pobedničkog otpora nizozemskih ustanika nalazili su se u uslovima ekonomskog razvoja ove zemlje. Holandski trgovac pobedio je španskog plemića i popa, pošto je njegovo glavno i odlučno oružje bila ona ista domaća proizvođačka delatnost, koja se tako grubo razarala u Španiji, a tako brižljivo gajila u Holandiji. Buržoaski trgovački kapital shvatio je ludost kapitalističkog apsolutizma, koji je uobražavao da proizvodnja u sopstvenom narodu može biti uništena ako vladajuće klase raspolažu blagom drugih zemalja sveta.

Pored svih svojih apetita na španske kolonije, holandski trgovci su pre svega razvijali nacionalnu industriju — fabrike vune u Lajdenu, platnare u Harlemu, mnogobrojna preduzeća koja su bila potrebna za brodogradnju, kao i mnogobrojna preduzeća koja su bila potrebna za preradu prekomorskih sirovina: fabrike duvana, droga i šećera, radionice za brušenje dijamanata. Inteligentni i marljivi radnici, koje je kapitalistički apsolutizam prognao iz drugih zemalja, nailazili su u Holandiji na srdačan prijem. Svaki kutić zemlje brujao je kao pčelinjak. Šta je mogao da uradi Golijat protiv ovog Davida, kada, čak i za vreme najžešće borbe na život i smrt, nije bilo moguće zatvoriti španske luke za holandske brodove? Uništivši špansku proizvodnju, Filip II je morao da kupuje svako sidro, svaki konopac i svaki ekser od svojih smrtnih neprijatelja, koji su znali da ovo dobro naplate.

Holanđani su bili kalvinisti; kalvinizam, koji se rodio u Ženevi, odgovarao je potrebama buržoaskog trgovačkog kapitala. Zbog toga je potpuno razumljivo što su španski jezuiti onog doba govorili: »jeres stvara krila trgovačkom duhu«, ne dajući ipak ovim rečima baš sjajan dokaz svoje proslavljene mudrosti. No, šta bi se moglo kazati na to, što najnoviji istoričar ratne veštine u svom delu, koje, svakako, nije rđavo, a o kome ćemo još govoriti, objašnjava snagu vojnog otpora ustanika »samo u drugom redu povoljnim spoljnim uslovima, a u prvom — unutrašnjim idealnim snagama reformirane religije«. Po tom mišljenju, privredna snaga Holandije, koja je stalno rasla, proisticala je tobože na posredan način iz religiozne dogme, iz toga što je protestantizam građansku, a naročito trgovačku delatnost, prožeo novorođenim moralnim idejama koje su bile pune transcedentalne snage. Na posredan način? Da, to će možda znati dragi bog, a prema prilikama i sam đavo! Jer, i sami holandski kalvinisti dobro su znali odakle neposredno proističe »neuporedivo blagostanje Nizozemske«, kada su za svoju jutarnju i večernju molitvu izabrali krilaticu: »Trgovina mora da bude slobodna svuda, sve do samog pakla: ako gospodin đavo bude platio dobre novce, i njega treba uredno poslužiti«.

»Dobri novci« su, ustvari, odlučili i rat između Španije i Holandije. Kada se vojvoda Alba 1567 godine uputio u Nizozemsku radi ugušivanja ustanka, njegovu vojsku, koja je imala za ono doba vrlo veliko brojno stanje — 20.000 boraca, sačinjavali su, uglavnom, španski, a u mnogome i italijanski, valonski i nemački najamnici. Na protivničkoj strani stajali su takođe najamnici, ali u vrlo šarolikoj smesi: Nemci, Englezi, Škotlanđani i Francuzi; ovde nije postojalo ono čvrsto jezgro, koje su činile u vojsci Albe nacionalne španske trupe sa njihovom fanatičnom mržnjom prema jereticima. Vojna nadmoćnost je bila na strani Španaca.

U svakom slučaju, za Holanđane je bilo opet vrlo povoljno što su raspolagali jakim odbranbenim sredstvima u gradovima, opasanim zidinama, u samoj prirodi zemlje sa mnogobrojnim branama i ustavama, koje su veštačkim poplavama u najvećoj meri otežavale opsadu gradova i, najzad, šumskim i vodenim »gezima« (geuse) — narodnoj miliciji. Međutim, otpor je, sa druge strane, bio oslabljen time što su holandski trgovci, — gezi su se regrutovali iz nižih klasa stanovništva (već sama reč »gez« označava prosjaka), — bili više skloni miru sa Špancima, a bogati gradovi, kao naprimer Amsterdam, odugovlačili su u toku više godina otcepljenje od Španaca. Ako se uzme u obzir da je Španija ipak bila moćna monarhija, a da su ujedinjene holandske oblasti (sedam pobunjenih provincija) bile međusobno vezane samo veoma nepodesnim federalnim ustavom, slično kao i švajcarski kantoni, ratna nadmoćnost je bila nesumnjivo na strani Španaca.

Ako su u dugotrajnoj borbi terazije ipak pretegle na stranu Nizozemske, ovo u svakom slučaju nije bio rezultat transcendentalne snage novih moralnih ideja, već posledica veoma prozaične činje-

nice da su Ujedinjene oblasti mogle redovno isplaćivati svoje najamnike, a španska monarhija ne. Španska vojska je bila potpuno uzdrmana, a na kraju rastočena i u svom nacionalnom španskom jezgru, i to podmitljivošću svojih vojnih starešina i vojničkim pobunama. »Španski bes« (*furia espanjole*) postao je poslovičan. Šta se pod tim podrazumevalo, vidi se iz ovog primera divljaštva. 4 novembra 1576 godine bio je na najstrašniji način opljačkan Anvers — najživlji i najbogatiji trgovački grad hrišćanskog sveta, koji je čak pomračio slavu Đenove i Mletaka (Venecije) o kome je bilo rečeno: svet je prsten, a Anvers je brilijant u njemu. On je bio opljačkan od najamnika španske vojske, pošto im nije bila isplaćena plata; gradska većnica i 600 građanskih kuća bile su spaljene; više od deset hiljada stanovnika bilo je ubijeno ili bačeno u vodu.

U početku, stvar nije ništa bolje, nego čak i gore, stajala u vojsci Ujedinjenih oblasti, pošto je nedostajalo nacionalno jezgro, a isto tako i jedinstveno rukovodstvo. Vođe vojske bili su oranski prinčevi, upravnici pobunjenih provincija, ali su bili neposredno pod nadzorom trgovačke vlade, koja je sa oholim prezirom trgovaca gledala na siromahe koji su mogli da prodaju samo svoje kosti i kožu. Pretstavnici Ujedinjenih oblasti nalazili su se kao izaslanici u glavnim štabovima. U tvrđavama su bili pretsednici opština pretpostavljeni vojnim komandantima; najzad, svaki upravnik je komandovao samo onim trupama, koje je plaćala njegova oblast. Retko se dešavalo da jedan oranski princ postane glavnokomandujući celokupne vojske, ali su se i onda trupe, skupljene sa teškom mukom, izmicale iz njegovih ruku kao voda ako plata nije bila isplaćena na vreme.

Ako ova nevolja nije izlečila finansisko bankrotstvo španske monarhije, ona je ipak nečem naučila trgovački tvrdičluk Ujedinjenih oblasti. Oranski prinčevi stvorili su, najzad, redovnom isplatom prinadležnosti vojnicima čvrsto tle pod nogama, a onaj nesiguran položaj, koji su zauzimali u bezobličnom državnom organizmu Nizozemske, naterao ih je da stvore, u interesu sopstvene dinastije, vojsku pogodnu za rat. Njihov duhovni vidokrug nije stajao pod uticajem španskog jezuitizma, već buržoaske prosvete, koja je počela da cveta u ono doba. Hugo Grocius i Baruh Spinoza bili su njihovi zemljaci. Zabeleženo je da je profesor filologije Lajdenskog univerziteta skrenuo pažnju Morisu Oranskom na antičku ratnu veštinu, a Vilhelm Ludvig Oranski da je sa učenim istoričarom proučavao, pomoću olovnih vojnika, i razjasnio uzroke zbog kojih su plitki postroji starih Rimljana imali prednost nad dubokim kolonama makedonske falange. Ovo i još drugo oranski prinčevi mogli su da iskoriste prilikom svoje vojne reforme. Ali, ne treba zamišljati da čisto teoriska razmatranja mogu prouzrokovati korenite promene u organizaciji vojske ako za to ne postoje realni preduslovi.

U datom slučaju, oni su bili ostvareni tačnim i redovnim isplaćivanjem prinadležnosti, koje je obezbedilo oranskim prinčevima vojnički materijal od mnogo veće vrednosti nego onaj sa kojim su

raspolagali njihovi neprijatelji. Kao što je, ranije, usavršavanje vatrenog oružja navelo Špance da podele stare masovne bojne kolone Švajcaraca na manje taktičke jedinice, stalno dalje usavršavanje vatrenog oružja i sve veći i veći broj musketara naterali su da se i španske kolone kopljanika smanje i da se, umesto malog broja dubokih kolona, obrazuje veliki broj širokih. Na taj način, umesto nekoliko velikih kolona od 50 ljudi po dubini, borbeni poredak se obrazovao od četa, dubine samo od 10 ljudi. Blagodareći tome, u udaru je mogao da uzme učešća utoliko veći broj kopalja, a stvaranje većeg broja međuprostora omogućilo je razvoj musketara.

Velika opasnost, koju je izazvao ovaj neosporan napredak, sastojala se, međutim, u tome što je plitki borbeni poredak mogao da bude probijen snažnim udarom duboke kolone. Oranski princevi su izbegli ovu opasnost utoliko brižljivijom obukom vojnika i oficira. Oni su pronašli ono što mi sada nazivamo »egzercir«, marljivo i stalno uvežbavanje vojnika, bezuslovna poslušnost, koja čak i usred strahota bitke nateruje vojnike da se pokoravaju zapovestima starešina kao što im je to bilo utuvljeno na egzerciristu. Takva uvežbanost mogla je da se postigne samo u tom slučaju, ako vojnici budu redovnim dobijanjem plate vezani za svoju zastavu. Isti onaj istoričar, koji pripisuje snagu vojnog otpora Holanđana transcendentalnoj snazi novih moralnih ideja, pita ipak sa potpunim pravom: »Zar su oni mogli sebi dozvoliti da napuste za plaćanje sposobnog i voljenog gazdu i da odu u službu bankrotskim španskim plemićima?« Vojne reforme oranskih princeva nisu bile samo dopadljive zamisli genijalnih glava, već su u celini ležale na putu kojim je prva krenula Španija, ali ga je morala završiti u provaliji finansiskog kraha.

Uvećana pokretljivost brojnih taktičkih jedinica, na koje se delila nizozemska vojska, postavljala je veće zahteve ne samo vojnicima, već i oficirima. Za obuku vojnika bilo je potrebno neuporedivo više truda, a za rukovođenje u borbi bio je potreban neuporedivo viši stepen obrazovanja. Iz ovakvih nužnosti nikao je oficirski kor, koji je nosio nacionalno obeležje i nalazio se u službi državne vlasti.

Ove vojne reforme učinile su, na granici XVI i XVII veka, Nizozemsku visokom školom ratne veštine. No, ona ipak nije postala vojnička država. Težište njene moći nalazilo se na moru i ukoliko je Nizozemska više primala karakter prvorazredne pomorske države, utoliko je manje smela da misli na to da postane prvorazredna suvozemna država. Čitav niz drugih uzroka, o kojima ovde ne možemo da raspravljamo, delovao je u istom pravcu. Zbog toga nije moglo da se dogodi da nizozemski ustanak uvede u praksu ostale Evrope novu ratnu veštinu, naprimer u onoj meri, u kojoj je to učinila, dva veka docnije, Francuska revolucija. Holandska vojna reforma je ostala teoriski obrazac, koga su brižljivo proučavali evropski vojnici, ali mi moramo da kažemo ovde još jedanput: čista teorija može u ratu da učini vrlo malo, ako pri ovome ne postoje stvarni preduslovi u kojima se ona može ostvariti.

Ovo se naročito odnosilo na Nemačku, sa kojom je u to doba Nizozemska bila vezana tešnje nego sada. Istina, jedan od oranskih prinčeva osnovao je 1607 godine u Ziginu »Vojnu i ritersku školu« radi prenošenja vojne veštine u Nemačku. Ali iz ovoga se dobilo vrlo malo, bolje rečeno ništa. Nemački landsknehti bili su još više propali nego španska pešadija, sa kojom su oni tako često delili bitke i pobede u prvoj polovini XVI stoleća. Dok je španska pešadija još uvek vodila ratove svetsko-istoriskog značaja, nemački landsknehti, od onog doba kada je Moris Saksonski pomagao partikulističkoj kneževskoj gospodi da odnesu pobedu nad carskom vlašću, propadali su u nizu žalosnih i bednih sukoba. U razbojničkim pohodima Albrehta Brandenburškog, u Grumbahskom sukobu, u Kelnskom boju, u Jiliskim borbama i sličnom, nemački landsknehti su postali razularena rulja, koja je izgubila i poslednje tragove nacionalnog obeležja.

Promeniti ovo nije mogla nikakva viša niti niža škola, već jedino takva užasna katastrofa kakav je bio Tridesetogodišnji rat.

VI

Buržoaski istoričari su u poslednje vreme naumili da poriču da je Tridesetogodišnji rat bio užasna katastrofa za nemački narod. Istina, oni priznaju da su ubistva, razbojništva, pljačke, zverstva i skrnavljenje dostigli u ovom ratu ogromne razmere, ali da za narod od 20,000.000 ljudi ovo ipak nije značilo suviše mnogo; pesničke opise, koje srećemo u *Simplicisimusu* ne treba, navodno, smatrati istoriskom istinom, jer je čudovišna mržnja sledbenika raznih religija sve zločine rado prebacivala čas na Tilija, čas na Gustava Adolfa. Stvarno, kažu oni, Tridesetogodišnji rat ne samo što nije oborio stare vrednosti, već je stvorio i nove; ogromne novčane pomoći su dolazile u Nemačku iz Francuske, Holandije, Engleske, Španije i od pape; francusko se zlato, navodno, uvozilo u Nemačku u vinskim buradima. Rat, prema njima, nije toliko uništio postojeće ekonomske vrednosti, koliko je promenio njihove posednike.

Prvi prigovor je u izvesnom smislu pravilan i izgleda verovatan baš u sadašnjem vremenu. Mi svaki dan vidimo kakvu neizmernu sugestivnu moć ima rat nad ljudskom maštom i ako se čak i kod sadašnjih svestrano razvijenih sredstava obaveštavanja čuju glasovi o tobožnjim ratnim zverstvima, bez obzira na više puta ponovljeno opovrgavanje sa strane nadležnih mesta, moramo smatrati, i to sa velikom verovatnoćom, da u onim pričama, koje su doprle do nas od savremenika užasa Tridesetogodišnjeg rata, mogu da postoje jaka preterivanja. Ali ovo se ne odnosi uopšte na pitanje o kome mi ovde hoćemo da govorimo. Pa i da se u Tridesetogodišnjem ratu nisu dešavala neka naročita zverstva, i da se rat vodio u svakom pogledu tako kako je to odgovaralo ondašnjim gledištima, ipak bi on bio užasna katastrofa za nemački narod, jer je drugi prigovor koji se odnosi na burad punu zlata potpuno deplasiran.

On ne bi naročito imponovao ni tadašnjim savremenicima, jer su mogli u toku mnogih godina da posmatraju kako je nezadrživo osiromašio španski narod, bez obzira na to što su mu dolazila, ne samo burad, već čitave flote pune plemenitog metala i blaga iz obe Indije. Istoričari, koji poriču katastrofalni značaj Tridesetogodišnjeg rata za Nemačku, nisu još shvatili da bogatstvo nacije nije osnovano na novcu, već na radu. Možemo se složiti da su velike nacije brzo savlađivale čak i vrlo velike potrese svog proizvodnog procesa koji je izazvao rat, kao naprimer Francuska posle rata 1870—1871 godine. Međutim, tu se uvek radilo o kratkim rokovima. Ako se pak, u toku čitave jedne ljudske generacije u nekoj velikoj naciji iz godine u godinu uništava svaka nova klica onoga što mi sada nazivamo reprodukcijom društvenog ukupnog kapitala, može doći, — i to ne samo prema Adamu Smitu, već i prema Adamu Rize[2]), — do strašnog osiromašenja naroda. Tako se baš i desilo u Tridesetogodišnjem ratu, sudeći prema svim istoriskim dokumentima, čak i ne uzimajući u obzir razne pesničke opise.

Ako se zasada zadržimo na finansiskoj tački gledišta, onda je u početku stvar loše stajala kod svih zaraćenih. Rat je izbio 1618 godine kada su se češki staleži otcepili od habzburškog doma i izabrali za češkog kralja izbornog kneza Pfalca. Njega je podržavala Unija u koju su se ujedinili protestantski kneževi, dok su katolički kneževi podržavali cara, ujedinivši se u Ligu, na čelu sa izbornim knezom Maksimilijanom Bavarskim. Češki staleži nisu imali ni novca, ni kredita. Isti nedostatak osećao je i novoizabrani kralj, kome nisu ničim mogli da pomognu ni njegovi protestantski saveznici. U zimu 1619/'20 godine, pola češke vojske je promrzlo, izgladnelo i razbežalo se usled nemanja novca i snabdevanja.

Isto tako, stvar je loše stajala i kod habzburškog cara, koji je morao da se teši sumnjivim nadama na novčanu pomoć iz Španije. Izborni knez Saksonski, najbogatiji od svih kneževa Nemačke, još u decembru 1619 godine, iako je imao prikupljenih samo 1.500 ljudi, nije mogao da im redovno isplaćuje prinadležnosti. U pogledu uvođenja ratnih poreza, zemaljski staleži su bili vrlo spori, a i ono što su davali nije bilo ni za šta dovoljno. Dobijanje zajmova bilo je teško već u prvoj godini rata. Saksonska je uzalud pokušavala 1621 godine da uzajmi 50.000—60.000 guldena (gulden vredi približno 4 nemačke marke) od bankarske kuće Fuger. Samo su izborni knez Maks Bavarski i Liga uspeli da zaključe veliki zajam od 1,200.000 guldena (dakle, oko 5,000.000 maraka u današnjem novcu) kod đenovskih trgovaca sa 12% kamate; za njih su morali da jamče Fugeri, koji su, kao nagradu, izdejstvovali pravo na trgovinu solju u Augsburgu. Zbog toga su Maks i Liga imali ranije gotovu armiju. Oni su uzeli u svoju službu valonskog najamničkog generala Tilija,

---

[2]) Adam Smith (1723—1790) bio je engleski ekonomist, a Adam Riese (1492—1559) nemački matematičar i pisac udžbenika o osnovnim računskim radnjama. — Prim. red.

koji je bez velike muke, 8 novembra 1620 godine, kod Bele Gore pred vratima Praga, naterao u bekstvo gladne i pobunjene trupe čeških staleža. Na taj način, kraljevanje pfalskog izbornog kneza u Češkoj bilo je kratkog veka. On nije mogao da zadrži čak ni zemlje svoje porodice, te je bio primoran da beži u inostranstvo.

Kod ovog opšteg bankrotstva zaraćenih vlada bilo je nemoguće izdržavanje velikih armija. Ono je stajalo onda neuporedivo više nego danas, već i zbog toga što su landsknehti u toku svoje dugotrajne prakse naučili da visoko drže cene na tržištu za vrbovanje. Pešak je stajao 1.200 maraka godišnje u našem novcu. Prema tome, puk od 3.000 ljudi stajao je godišnje 3,600.000 maraka, ne računajući razne druge troškove i visoke plate oficira. Svuda su se mogle izdržavati samo male armije, sa kojima je bilo potpuno nemoguće izvoditi odlučne operacije. Tili je smatrao da najveće brojno stanje vojske, koje može vojskovođa samo da poželi, iznosi 40.000 ljudi. Takvo brojno stanje, sa svima naknadnim pojačanjima, dostizala je armija sa kojom je Gustav Adolf upao u Nemačku. Gotovo sve bitke Tridesetogodišnjeg rata rešavane su manjim snagama. Samo je jedini Valenštajn umeo povremeno da prikupi pod svoju komandu do 100.000 ljudi, iako to, takođe, nisu bile potpuno objedinjene snage.

Kao što su trupe bile relativno vrlo slabe, tako su njihove komore, koje su vukle za sobom, bile nesrazmerno velike. Ulazak u neku pokrajinu ličio je na upad stranog naroda. Vojnik je vodio u rat i svoje domaćinstvo, te je, kao zanatlija, gazdovao uz ženu i decu. Ko nije imao ženu, vodio je sa sobom ljubavnicu, koja mu je kuvala i koja ga je prala, a u pohodu vozila za njim plen i decu. Kao neko čudo od discipline smatralo se čak i to što je Gustav Adolf, prilikom svog upada u Nemačku, dozvoljavao prisustvo u logoru samo zakonitim ženama i što je organizovao ratne škole za decu. Ali je ovo trajalo vrlo kratko. Čim se utvrdio na nemačkoj zemlji, kod njegovih trupa zavladao je isti način života kao i kod drugih najamničkih trupa. Računalo se da na jedan pešadiski puk kao neizbežno dolazi 4.000 žena, dečaka i razne posluge. Puk od 3.000 ljudi vozio je sa sobom najmanje 300 kola i svaka od njih bila su dupke puna žena, dece, ljubavnica i opljačkane imovine. Ako je neki mali odred trebao da krene iz logora, on nije hteo da pođe sve dok mu se ne bi stavilo na raspoloženje 30 kola, a ponekad i više.

Vojna disciplina nemačkih landsknehta uživala je još u početku rata vrlo rđav glas. Za vreme rata oni su postali pravi avanturisti, pljačkaši i razbojnici. Usled stalne nestašice novca kod vladalaca, dobijali su svoju platu vrlo neredovno, a često u novcu koji nije imao punu vrednost. Vrlo često se za isplaćivanje vojnika kovao naročiti novac, znatno lakši od običnog. A ono što je polazilo za rukom da se izvuče od poslodavaca, najvećim delom je nestajalo u lopovskim rukama pukovnika i kapetana. Kod trupa su bile pobune stalno na dnevnom redu.

Poslednje veze discipline bile su pokidane onim grubim sistemom rekvizicije, pomoću koga su se trupe snabdevale čak i u prija-

teljskim zemljama. Landsknehti su potvrđivali pravilo da se rat hrani ratom, i to je prikazao, još pre početka rata, njegov savremenik, koji nije bio pesnik, već prosto dobro obavešteni oficir, Adam Junghaus fon Olnic u svom delu *Vojni propisi na moru i suvu*. Tu je rečeno: »Potpuno je tačno da svaki vojnik mora da jede i pije, bez obzira na to ko će za to platiti — zvonar ili pop; jer landsknehť nema ni kuće, ni gazdinstva, ni krave, ni teladi i niko mu ne donosi ručak. Zbog toga je on prinuđen da uzima tamo gde se nađe i da kupuje bez novca, ne obazirući se na to da li se ovo sviđa seljaku ili ne. Ponekad landsknehti moraju da trpe glad i crne dane, a ponekad imaju svega u izobilju, tako da peru cipele vinom i pivom. Njihovi psi jedu onda pečenje, žene i dečaci dobijaju dobre dužnosti: postaju upravnici kuća i podrumari tuđe imovine. Tamo, gde su iz kuće isterane gazde, njihove žene i deca, tamo nastupaju rđavi dani za kokoške, guske, ugojene krave, volove, svinje i ovce. Tada se novac deli kapom, somot, svila i platno mere se pomoću koplja; ubijaju se krave da bi se sa njih skinula koža; razbijaju se ormani i sanduci, a kada je sve opljačkano i odneto, potpaljuju se kuće. Istinska je zabava za landsknehte kada 50 sela i zaselaka plamte u vatri. Potom landsknehti idu u nove stanove i počinju ponovo isto. Tako se vesele vojnici; to je dobar, poželjan život, ali samo ne za one koji ga moraju podnositi. Ovo privlači mnoge mladiće ratnom životu, oni se više ne vraćaju svojoj kući i grubo se ponašaju prema prijateljima. Poslovica kaže: kod landsknehta su za rad prsti krivi a ruke oduzete, ali za pljačku i razbojništvo sve te ruke postaju odmah zdrave. Tako je bilo pre nas, tako će biti i posle nas. Landsknehti iz dana u dan uče ovaj zanat sve bolje i postaju brižljivi kao one tri devojke koje su poručile za sebe četiri kolevke, jednu više za slučaj ako jedna od njih rodi dvojke«. Ovog grubog humora, koji se još oseća u ovim redovima, sigurno je moralo da nestane kada su landsknehti postali, u toku Tridesetogodišnjeg rata, najstrašnija napast za zemlju.

Pri ovome ne sme da se ispusti iz vida da se nemački landsknehti ovde posmatraju samo kao istoriski tip najamnika i da njihovo gazdovanje nije bilo niukoliko gore od gazdovanja najamnika drugih naroda. Ukoliko je više Tridesetogodišnji rat uvlačio u svoj vrtlog skoro sve evropske države, — Francusku, Španiju, Englesku i Holandiju, Švedsku i Poljsku, — utoliko su se više ove horde, koje su pustošile Nemačku, popunjavale svima mogućim narodnostima. U svakom logoru stvorila se šarolika zbirka svih mogućih naroda, mešavina svih jezika i dijalekata. Englezi, Škotlanđani i Irci, Danci, Švеđani i Finci, pa čak i Laplanđani, sa svojim jelenima, pojavili su se jednom na obalama Pomeranije, doturajući švedskoj vojsci krzneno odelo. Tu su bili Italijani, Španci i Valonci; bila su zastupljena gotovo sva slovenska plemena; pojavili su se takođe i kozaci kao poljske pomoćne trupe. Čak i u Švedskoj vojsci, koja se pri upadu u Nemačku sastojala barem do polovine od Švеđana, bio je uskoro tek

svaki deseti Šveđanin. U svakoj armiji bile su stalne svađe i tučnjave. Naročito je trebalo odvajati jedne od drugih Nemce i Romane.

Pri ovome nisu nedostajale stroge vojničke naredbe i oštre kazne, kao: drveni konj, proterivanje kroz stroj, vešala i gubilišta, kojima su kažnjavani, — prema vojničkim pravilima i ratnom pravu, — ne samo pobune i ratni zločini, već i nečovečno ponašanje prema seljacima i građanima, kao i pljačkanje njihove imovine. Trebalo je, u svakom slučaju, da se štede žene, bolesnici i starci, a zabranjeno je takođe, kvarenje mlinova i plugova. No, ove su zabrane, pri opštoj podivljalosti, imale vrlo mali značaj, a ubrzo uopšte nikakav.

VII

U svakom slučaju, treba razlikovati prvu polovinu rata od druge. Beskrajna beda je ipak otpočela tek od druge polovine. U prvoj su vođe, kao Tili, Gustav Adolf i Valenštajn umele, uprkos svemu iznetom, da održavaju izvesnu disciplinu. Razumljivo, samo ukoliko je to bilo moguće u ondašnjim uslovima.

Protestantski istoričari proklinju Tilija kao okrutnog varvara, slave kao pobožnog junaka kralja Gustava Adolfa, dok katolički istoričari rade baš obrnuto; govoriti ovako isto je kao i tužiti đavola njegovoj babi. U užasnom načinu vođenja rata onog doba, u kome se pljačkanje osvojenih gradova smatralo kao neosporno pravo vojnika, obojica su bili ili podjednako krivi, ili podjednako pravi. Ako se odmah po svom ulasku u Nemačku Gustav Adolf ponašao nešto uzdržljivije, on je, čim se tu učvrstio, energičnije nego Tili počeo da preti »ognjem i mačem«, »požarom, paljevinom, pljačkanjem i ubijanjem«. A ove pretnje nisu nikako govorene u vazduh; požar Magdeburga treba pripisati u delo Gustavu Adolfu, a ne Tiliju. Ali, iako u metodama vođenja rata nisu stajali iznad onoga doba, ipak su se starali da održavaju vojnu disciplinu u okviru tih granica. Valenštajn je stajao iznad njih; on je, pored svih teških konfiskacija i kontribucija, uvek težio političkom cilju, suzbijao oholost i uobraženje kneževa, a štedeo seljake i građane, tako da su oni ipak mogli da žive i pored svih ratnih tereta.

Poređenje ove tri vojskovođe je veoma interesantno sa gledišta istorije ratova. Tili je bio ono što se zove ratni general: hrabar i aktivan u bici, vaspitan u španskoj školi, bez talenta vojskovođe, a politički ograničen. Gustav Adolf stajao je neuporedivo više od njega u vojnom pogledu; ekonomska struktura njegove države stvorila mu je mogućnost da prođe kroz nizozemsku školu. Švedska je bila plemićka vojna monarhija, gde je odlučujuća reč pripadala plemstvu. Ali su i jako seljaštvo, koje nije znalo za srednjovekovno kmetstvo, i relativno još slabo razvijeni gradovi, imali takođe izvesna javna prava. Sve klase švedskog naroda bile su jako zainteresovane time, da ova siromašna zemlja ne bude odgurnuta ustranu

u borbi za prevlast na Baltičkom Moru; one su dale vojsku koja je bila jako prožeta nacionalnim duhom, kako u sastavu oficira, tako i vojnika. Zato je Gustav Adolf mogao ne samo da primi vojnu organizaciju oranskih prinčeva, već i da je dalje razvije. Njegov borbeni poredak nije imao po dubini 10 ljudi, već samo 6; on je, takođe, uveo znatna poboljšanja i u artiljeriji. Dotada su topove posluživale zanatlije. Kralj je naredio da se posluzi oruđa da vojna obuka i uveo je laku artiljeriju, pukovska oruđa, koja nisu vožena pomoću konja, već pomoću ljudi, te su tako mogla da budu uvedena u borbeni poredak. Blagodareći ovim vojnim reformama, Gustav Adolf je odlučno potukao Tilija u bici kod Brajtenfelda (1631 godine), čime je dobio prevlast nad celom Severnom Nemačkom, a Južna Nemačka ostala je potpuno nezaštićena.

Ovde se, međutim, ispoljilo da Gustav Adolf nije bio glava švedskog plemstva, već samo njegova ruka. On se povodio za raznim avanturističkim planovima: da voćstvo fregate — Nemačke, preuzme čamac — Švedska; njegov kancelar, Aksel Oksenstjerna morao ga je opominjati da ne vodi ovakvu »konfuznu« politiku, a to je bio onaj isti Oksenstjerna, koji je, s obzirom na svoje turobno mišljenje da se svetom upravlja zapravo sa neverovatno malo mudrosti, postavljao dosta skromne zahteve u pogledu državničkih talenata. Za posmrtnu slavu Gustava Adolfa bila je sreća što je njegova rana smrt u bici kod Licena (1632 godine) obavila blagotvornim velom njegove konačne političke ciljeve, ako su takvi uopšte kod njega postojali.

Isto se može reći i o Valenštajnu, ali, ipak, sa bitnim ograničenjima u tom smislu što se treba pitati da li je on ostao veran svom političkom cilju do kraja ili ne. Ovaj cilj nije bio pustolovni zamišljaj; on je bio pravo istorisko saznanje da Nemačka može da bude spasena samo stvaranjem savremene monarhije, slične onoj koju je u ono doba stvorio Rišelje u Francuskoj. Valenštajnovi planovi nisu bili sami po sebi fantastični, ali su bili neostvarljivi zbog toga što je razdrobljenost vlasti pustila u nemačkoj zemlji već takve čvrste korene da ih nije bilo moguće iščupati. Najveći vojskovođa svog doba, »idol vojske i bič naroda«, bio je pre svega političar, a zatim vojnik. On je dobro shvatio da je rat produženje politike pomoću nasilnih sredstava i, gde god je mogao, on je davao prednost mirnim sredstvima nad nasilnim. Iako je znatno prevazilazio Tilija i Gustava Adolfa kao organizator velikih vojnih masa, on nije nijedanput dao napadnu bitku. Njegov poluporaz kod Licena bio je ustvari primer njegove dalekovidosti. On nije mogao da podražava švedsku taktiku, čiji je neophodan uslov bila ekonomska struktura švedskog naroda; on i njegova vojska ostali su vezani za špansku taktiku. Zbog toga se odrekao prelaska u napad kada je kod Licena odbio juriš Švedana na njegov utvrđeni položaj, jer mu je na otvorenom polju pretila sudbina Tilija kod Brajtenfelda. On je uveče, posle bitke, po svojoj volji napustio bojno polje.

Nova taktika ne može da se improvizuje na prečac, ponajmanje u takvom momentu opšteg bankrotstva evropskog ratovanja kako je to bilo u doba Tridesetogodišnjeg rata. Za vreme ovoga rata nastupio je izvestan napredak u tehnici oružja u tome što je musketa pobedila koplje; ako je u početku rata kopljanik bio obrazac teškog pešaka, on je u toku rata sišao sa tog počasnog mesta; nešto preterano, ali ipak pravilno, pisao je Grimelshauzen, pisac *Simplicisimusa:* »Iako je musketar namučeni siroti stvor, on je pravi batlija u upoređenju sa bednim kopljanikom... U toku svog života video sam mnoge oštre sukobe, ali sam retko imao priliku da vidim da je kopljanik nekog ubio«. Ovaj napredak naoružanja je bitno koristila jedino švedska vojska; uostalom, to je bilo jedno od sredstava za uništenje kondotijerstva, čiji potpuni krah pretstavlja pravu oznaku Tridesetogodišnjeg rata.

Ali, pre nego što je najamništvo sišlo sa istoriske pozornice, ono je još jednom sinulo svim svojim sjajem. Mi vidimo ovde grofa fon Mansfelda, koga smrt nije našla na bojnom polju, već ga je htela iznenaditi u krevetu; on ju je čekao stojeći, oslanjajući se na dva druga po oružju, potpuno naoružan. Evo tu i Hristijana od Braunšvajga, koji je polazio u bitku, noseći na svom šeširu rukavicu izbegle češke kraljice, sa uzvikom »Sve za boga i za nju!«. Ovaj pustahija, koga su već savremenici nazivali »besni vojvoda«, privukao je još u XIX veku na sebe pažnju čuvene nemačke pesnikinje, prefinjene i pobožne Anete fon Droste-Hilshof. U lepim stihovima ona je istupila kao mila zaštitnica ovog nevaljalog, ali, ah! tako dragog mladića.

Još su bogatije pesničke lavorike koje su se stavljale na mračno čelo »Fridlanca«, kako su nazivali Valenštajna. On je bio najveći vođa najamničkih odreda, ali je istovremeno, pored Rišeljea, bio i najveći političar svoga doba. Danas se više ne može ponoviti sa njegovim pesnikom da njegov lik, nejasan u spletu divljenja i mržnje različitih partija, u istoriji nema ustaljena mesta. Niko u nemačkoj zemlji nije tada u istoriji osvojio za sebe veća prava od Valenštajna. Njegovo svrgavanje u Rajhstagu u Regensburgu (1630 godine) od strane nemačkih kneževa bila je sramna izdaja; jer, oni su ovim otvorili vrata države švedskom zavojevaču, i to samo zbog toga što su se plašili uspostavljanja carske vlasti. Kada je zatim pritisak Šveđana primorao cara da Valenštajna ponovo uzme za svog generala, Valenštajn je pokušao da sprovodi carsku politiku i bez cara, pa čak i uprkos caru. On je u tome morao da pretrpi neuspeh, jer je u Nemačkoj bilo potpuno nemoguće ono što se u Francuskoj pokazalo ne samo moguće, već i neophodno. Da li bi Valenštajn, usled stalnog neuspeha svojih velikih planova, spao na stepen običnog najamničkog vođe ili je to već postao, ostaje zagonetka čije je rešenje omelo kukavičko umorstvo ovog generala, koje je izvršio car.

Bez ikakvih romantičnih ukrasa i političkih razloga stoji pred nama hladnokrvna izdaja zemlje i cara, koju je vršio Bernhard

Vajmarski, vođa najamnika u Tridesetogodišnjem ratu. Da bi obezbedio sebi parazitski život malog despota, on je prodavao svoje najamničke vojnike čas Šveđanima, radi zauzimanja Frankonije, čas Francuzima, radi zauzimanja Alzasa. Ova je varalica i sama prevarena od strane Oksenstjernea i Rišeljea, a posle sebe ostavila je jedini trag u istoriji taj, što je njegove trupe, posle njegove smrti, kupila Francuska i što su poslužile kao osnovni materijal za prvu stalnu vojsku.

VIII

Od svršetka Tridesetogodišnjeg rata (1648 godine) do početka Francuske revolucije (1789 godine), evropsko vojno delo se zasnivalo na ustanovi stajaće vojske sastavljene od dresiranih plaćenih vojnika.

Kondotijerstvo je spočetka iščezlo samo u svojoj najizrazitijoj formi; posle Tridesetogodišnjeg rata više nije bilo — da ih tako nazovemo — velikih vojnih preduzimača, koji su izdržavali sopstvene trupe i prodavali ih čas jednoj, a čas drugoj državi. Ali, u svojoj blažoj formi, u vidu vladinih naloga i ovlašćenja, datih iskusnim vojnim vođama za vrbovanje i formiranje pukova koji su potom ostajali do izvesne mere i njihova svojina i mogli da se prodaju i kupuju unutar jedne iste države, — u takvoj formi, ono je samo postepeno odumiralo. Napredak u ratnoj istoriji, kao i u drugim oblastima istorije, ne ostvaruje se putem naglih preokreta, već samo postepenim prelazima.

Francuska, koja se tako dugo borila sa Španijom za prevlast u Evropi, izašla je kao pobednica iz Tridesetogodišnjeg rata. U svom doslednom razvoju, čiji su pojedini stepeni obeleženi imenima Luja XI, Anrija IV, a naročito imenom Rišeljea, pretvorila se u modernu monarhiju sa usavršenom birokratijom i gipkim finansiskim sistemom. Po završetku Tridesetogodišnjeg rata, ova je monarhija još jednom, u doba sledbenika Rišeljea, Mazarena, bila izložena jakom napadu Fronde, u kome se poslednji put veliko feudalno plemstvo ujedinilo u otporu, ali je monarhija ostala pobednica. U toku duge vladavine Luja XIV, koji je umro tek 1715 godine, ona je postala prva evropska sila, čijoj je nadmoći mogla održavati ravnotežu jedino koalicija ostalih evropskih država, posebno Engleske, Holandije i Austrije.

U ovim ratovima stvorile su se konačno stajaće armije, prvo u Francuskoj, a zatim, po njenom primeru, i u drugim zemljama. Kao vojska landsknehta, tako je i ova bila osnovana na načelu vrbovanja; gledište da bi vojska mogla biti vojna škola za stanovništvo zemlje bilo je potpuno tuđe onom dobu. Da bi kase bile pune, — a bez toga se nije ni moglo misliti na stajaću vojsku, — trebalo je brižljivo čuvati radnu snagu stanovništva, koje je u ono doba bilo još retko; nije se moglo ni misliti na to da se naseljavanje zemlje, koje je pret-

stavljalo glavnu brigu ondašnjih vlada, ometa uzimanjem u vojnu službu mladih seljaka i zanatlija.

Kao glavni materijal za stvaranje stajaćih vojski služila je podivljala soldateska iz Tridesetogodišnjeg rata, kao i mase lutalica i zločinaca koji su njime stvoreni. Za njih je pre svega bila potrebna gvozdena disciplina. Ovaj materijal je bio rđav naročito zbog toga što se njegovo vrbovanje vršilo pretežno u inostranstvu da bi se sačuvala domaća radna snaga. Potvrđivalo se ono što je rekao još Makijaveli: »Oni koji se vrbuju dobrovoljno u vojnu službu, a nisu vaši podanici, pretstavljaju poslednje otpatke društva«. Ali je u toku vremena počelo da slabi i dobrovoljno vrbovanje, tim više ukoliko je vojna služba davala manje izgleda na korist, čak i za najgoreg nitkova; više nije bilo kao u doba Frundsberga, pa ni Valenštajna, kada je onaj koji je išao za dobošem mogao da računa na plen, na počasti ili, u najmanju ruku, na nesputan pustolovni život; posle kratkog lumpovanja, kada bi regrut potrošio pare dobijene za svoj najam, njega je očekivalo u toku celog života jednoliko bitisanje sa bednom platom, oskudnom ishranom i nečovečnim postupkom. Oficiri, koji su vršili vrbovanje, morali su da pribegavaju nasilju i lukavstvu kako bi pribavili regrute, prema kojima su se — kao što se, sigurno, klin izbija klinom — morala primenjivati najsurovija prinudna sredstva da bi se osposobili za rat. Služba običnog vojnika smatrala se u XVI veku još pristojnom za sitno plemstvo, a u XVIII veku i za najsiromašnijeg seljaka bila je najveća nesreća, pa čak i sramota.

Hrabrost ovih najamnika je počivala, prema vrlo tačnoj izreci pruskog kralja Fridriha, na tome što se vojnik više plašio svog oficira nego neprijatelja: »inače bi bilo nemoguće da se nateraju na juriš protiv tri stotine topova, koji ih brišu sa zemlje«. No, ako su bili gladni, sva je disciplina iščezavala; glavni uslov za održavanje discipline bila je blagovremena i redovna briga o snabdevanju vojnika. Interesi svih država slagali su se u tome da je potrebno uništiti divlji sistem pljačke, pomoću koga su se hranili landsknehti za vreme Tridesetogodišnjeg rata, šireći tako užas i razaranje na većem delu evropskog kontinenta. Ali je, nezavisno od toga, bilo nemoguće da se stajaćoj vojsci, koja se i onako proređivala svakog dana zbog masovnog dezerterstva, dozvoli da sama za sebe rekvirira hranu, ako se htela izbeći opasnost da se vojnici razbegnu na sve strane i pretvore u razbojničke bande.

Iz ove surove potrebe niklo je magacinsko snabdevanje stajaće vojske. »Za vreme Nizozemskih ratova Luja XIV oformio se sistem od pet marševa, to jest bilo je primljeno kao pravilo da vojska ne sme da se udaljava od svojih magacina više nego za pet dnevnih marševa. Na toj daljini se zaustavljala i stvarala nove magacine. Na sredini, na dva dana marša od armije, a na tri od magacina, nalazila se pekara. Samo pod takvim uslovima moglo je da se obezbedi snabdevanje, pošto je hleb, koji su ispekle poljske pekarnice, bio upotrebljiv samo 9 dana. Dva dana je bilo potrebno za odlazak kola od

armije do pekarnice, jedan dan za odmor i utovar, dva dana za povratak; tako su se kola kretala napred i natrag, ostavljajući izvesno vreme za nepredviđene slučajeve, što je bilo potrebno u doba kada nije bilo tvrdih puteva, a oni koji su postojali, povremeno su bivali neprohodni pri jačim kišama« (Hans Delbrik). Po ovom sistemu, još 1792 godine, kretao se u Francusku vojvoda od Braunšvajga; u svakoj tvrđavi koju je zauzeo, ostajao je nekoliko dana da bi organizovao magacine.

Stajaće vojske su postale moguće, a potom i potrebne tek kada su savremene monarhije dostigle određen stepen svoga razvitka. Ali, pri ovome ne treba zaboravljati da su ove monarhije još nosile na sebi feudalne ljuske. Srednjovekovne snage, u svakom slučaju, iako su kapitulirale, nisu se predale na milost i nemilost. One su uspele da obezbede sebi dobar deo učešća u novim sredstvima za upravljanje u apsolutizmu. One su davale oficirski kadar stajaće vojske, čiji su se vojnici regrutovali od društvenih otpadaka ili, u najboljem slučaju, od najsiromašnijih slojeva stanovništva.

Ova činjenica pada naročito u oči kada u doba Luja XIV vidimo na čelu francuske vojske Tirena, Kondea i Luksemburga, iste one generale, koji su, stojeći na čelu Fronde, u vreme kada je kralj bio maloletan, činili očajničke pokušaje da svrgnu savremenu monarhiju. Međutim, ako su oni u vojnom pogledu bili upotrebljivi, to se ne može reći o docnijim plemićkim komandantima, kada je francusko plemstvo izgubilo svoje feudalne vrline i kada se iskvarilo u dvorskom neradu. Francuski maršali Sedmogodišnjeg rata pretstavljali su čitavu galeriju nesposobnih, pa čak i nepoštenih neradnika. Uprkos još dobre opreme svojih trupa, oni su iz godine u godinu trpeli poraze od mnogo slabije armije vojvode Ferdinanda od Braunšvajga čiji su šareni sastav sačinjavali engleski, hanoverski, hesenski, braunšvajgski kontingenti i kontingenti drugih manjih državica; vojvodi je davao strategiske savete njegov građanski sekretar Filip Vestfal. Interesantno je, da je unuka ovoga Vestfala docnije postala žena našeg Karla Marksa.

U istom ratu Austrija je osetila u ne manjoj meri onu snagu koju je sebi obezbedilo feudalno plemstvo u vojnom komandovanju. Maršal Daun, koga su iz godine u godinu određivali za glavnokomandujućeg, nije bio baš nesposoban general. On je čak svakog puta pobeđivao pruskog kralja, kad god su se sreli u otvorenoj borbi, sa izuzetkom bitke kod Torgau-a, gde je Daun bio primoran da napusti bojno polje usled brzog ranjavanja, a umeo je i dosta lukavo da ga prevari. No, on je večito oklevao, nije imao ratničke inicijative, te je carici Mariji Tereziji, njenom državnom kancelaru Kaunicu, pa i samom Daunu ubrzo postalo potpuno jasno da on nikad neće uspeti da povrati Šlesku, a to je bio glavni i krajnji cilj rata. Svakog proleća je Daun izjavljivao da daje ostavku na svoju dužnost i svakog proleća se veoma prilježno raspravljalo ko bi mogao da ga zameni. Kaunic je najzad našao pogodnog čoveka u licu generala Laudona, ali, i pored sve svoje ondašnje moći, nije uspeo da progura ovog

kandidata. Laudon je vodio poreklo iz nižeg plemstva, a pored toga je bio stranac i protestant; on se tako nisko nalazio na genealoškoj listi da bi morao da preskoči masu aristokratskih šupljoglavaca da bi došao na dužnost glavnokomandujućeg. Takvo poniženje nije moglo da se nanese austriskoj aristokratiji, a sama ona nije mogla da dâ nijednog čoveka koji bi bar donekle dostizao Dauna. Maršal je sam pisao svojim sjajnim stilom carici: »Najveće je zlo što nemamo ljude« i morao je da ostane na svojoj dužnosti do žalosnog svršetka. Uostalom, poznato je iz austriske istorije ratova sve do duboko u XIX vek, koliko je često i teško stradala hrabrost trupa zbog nesposobnosti »visoko rođenih magaraca«, koji su smatrali da su samim svojim rođenjem pozvani da postanu vojni heroji.

U pruskoj vojsci imala je aristokratija po poreklu takođe čvrsto tlo, ali u nešto drugačijem obliku nego u Francuskoj i Austriji. Pažljivijim proučavanjem mogu ovde da se pronađu mnoge poučne razlike.

IX

Dok je u doba stajaćih najamničkih vojski Francuska bila prva vojna sila Evrope, u sredini i pri kraju XVIII veka Pruska se smatrala obrascem vojne države.

Radi pravilnog shvatanja ove činjenice treba, pre svega, odbaciti ono objašnjenje koje tim povodom daje najnoviji pruski vojni istoričar, naime, da su pruski kraljevi Fridrih Viljem I i njegov sin Fridrih postigli »najneograničeniji apsolutizam koji je ikad postojao na zemaljskoj kugli«. Ovo tvrđenje je, — ako se može upotrebiti taj neobičan izraz, — prava legenda od maltera, koja je već bila odavno razorena od drugih pruskih istoričara, ali koja se izgleda uvek iznova podgreva.

Osnivač stajaće vojske u Pruskoj bio je izborni knez Fridrih Viljem, koji je stupio na presto 1640 godine kao 20-godišnji mladić. Tada je još besneo Tridesetogodišnji rat koji je pustošio izbornu kneževinu Brandenburg mnogo strašnije nego ma koju drugu nemačku državu, donekle i zbog toga što je vojna organizacija Brandenburga bila propala više nego igde u Nemačkoj. Mladi izborni knez bio je u bliskim rodbinskim vezama kako sa Oranskom, tako i sa Švedskom kućom. Kao prestolonaslednik živeo je nekoliko godina u holandskim vojnim logorima; kada njegova mnogogodišnja prosidba švedske kraljice Hristine — njegove rođake — nije uspela, on se oženio princezom iz Oranske kuće. Nalazeći se u čvrstoj vezi sa obe najrazvijenije vojne sile svoga doba, on je stupio u još tešnju vezu sa vojnom silom koja se tada pojavljivala na pozornici — Francuskom. Prilikom zaključivanja Vestfalskog mira, Mazaren je dao ovom bespomoćnom izbornom knezu velike otštete, pošto je hteo da pomoću njega stvori snažan protivteg Habzburškoj kući.

Za to je bila potrebna stajaća vojska. Mladi izborni knez je imao dovoljno vojničkog razumevanja, te je shvatio ovu potrebu. Ali bi to bilo nedovoljno da tu potrebu nije shvatilo i brandenburško plemstvo, koje je putem svojih staleških zborova držalo novac u svojim rukama.

Pljačkaši-landsknehti Tridesetogodišnjeg rata nisu nikad štedeli ni plemićke posede; među podložnim kmetovima počelo je, kao posledica rata, neko vrenje te su se slabo potčinjavali upravi; mnogobrojni »gotovani«, osiromašeni junkeri koji su, manje ili više stidljivo, vršili drumska razbojništva, bili su teret za plemstvo, tako da mu je bilo mnogo stalo do toga da ih zbrine na način koji bi odgovarao njihovom staleškom položaju. Ovi i drugi uzroci činili su da je plemstvo bilo veoma sklono stvaranju stajaće vojske, te su staleški pretstavnici, na zemaljskoj skupštini 1653 godine odobrili izbornom knezu »kontribuciju«, tj. stalni porez koji mu je bio potreban za vrbovanje i izdržavanje najamničke vojske.

No, pri ovome su oni sebi obezbedili lavovski deo, koji je odgovarao odnosu snaga između ugovornih strana. »Kontribucija« je trebala da se uzima samo od seljaka i gradova, a plemstvo da bude oslobođeno od svih poreza; dalje, plemstvu je trebalo da bude priznato neograničeno feudalno pravo, tj. potpuna vlast nad klasom seljaka, koja je sačinjavala tada najveći deo stanovništva i, najzad, plemstvo je polagalo pravo na oficirske položaje u novoj vojsci, što mu je obezbeđivalo mnogo veću moć od one koje se u svojim već oslabljenim staleškim zborovima, pristalo da odrekne. Ova nova Pruska nikla je kao junkerska vojna monarhija, čijim je obrascem ponajpre mogla da se smatra Švedska Gustava Adolfa.

Unuk izbornog kneza Fridriha Viljema, koji je imao isto ime, mogao je isto tako malo kao i njegov deda »da uvede neograničeni apsolutizam«, bez obzira na to što se upinjao više nego ma ko od njegovih prethodnika i naslednika »da podigne ovu stenu od bronze«. To je još neodrživija »legenda od maltera«, te se možemo samo čuditi želji da se ona ponovo okrpi time što bi se kralju pripisalo da je tobože on, kantonskim propisom 1773 godine, uveo opštu vojnu obavezu. Takav kantonski propis nije nikada postojao; opšta vojna obaveza nije bila moguća u ono vreme u Pruskoj isto tako kao ni u kojoj drugoj evropskoj državi; pomisao na ovo bila je tako daleko od kralja, da je on vodio uništavajuću borbu protiv same reči »milicija« i najodlučnije zastupao princip najamničke vojske.

Legenda o kantonskom propisu pretstavlja baš izopačenje činjenice da je odavno iživljeno kondotijerstvo uspelo mnogo duže da se održi u pruskoj vojsci nego u ma kojoj drugoj, sve do katastrofe 1806 godine i da je postojalo u najgorem obliku, u obliku četnog gazdovanja. Vlada je isplaćivala kapetanima određenu sumu radi vrbovanja i plaćanja regruta; kapetani pak, koristeći pravo koje su imali plemići nad seljačkim stanovništvom, primoravali su potčinjenu im seljačku omladinu na vojnu službu i upućivali su je posle najnužnije

obuke natrag na seoski rad. Na taj način, kapetani su imali mogućnost da trpaju u svoje džepove znatan deo novca dobijenog od vlade, a pored toga održavali su praksu starog najamništva time što su vladi dostavljali falsifikovane spiskove. Ovaj »kantonski sistem« pretstavlja poražavajući dokaz protiv pruskog apsolutizma; monarh nije pronašao ovaj sistem, već se samo pomirio sa njim posle dugotrajnog otpora, pošto se plemstvo pokazalo jače od njega.

Pruskoj kruni je bilo mnogo lakše, ali iz sasvim drugih razloga, da izgradi dobre oficire nego francuskom kralju ili nemačkom caru. U Pruskoj nije bilo moćne i bogate aristokracije, već je postojalo mnogobrojno siromašno junkerstvo, koje je niklo iz onih neslobodnih službenika, koji su nekad, u službi carskih markgrofova, osvajali od Slovena istočno-elbske provincije. Ovo niže plemstvo, na koje je velika feudalna gospoda van Pruske gledala sa nipodaštavanjem, bilo je kao klasa dosta jako, te kralj zapravo nije mogao ništa da sprovede protiv njegove volje, ali je nad pojedincima, bez obzira na njihov znatan broj, imao veliku vlast. Bilo je bezbroj siromašaka među njima koji su ubrzo shvatili da je »kraljevski hleb najukusniji«. Ovi protestantski plemići nisu imali mogućnosti da dobiju uhljeblje i sinekure u sekularizovanoj crkvi, jer su ta sredstva zadržana samo za zaslužne oficire. Nedozvoljeno uopštavanje sasvim usamljenih slučajeva pretstavljaju priče da su pruski kraljevi primoravali, i to silom, plemstvo na vojnu službu. Ovo se dešavalo samo u početku i jedino u Istočnoj Pruskoj, čije plemstvo spočetka nije htelo da se pokorava pruskoj vladavini. Ali ovo nije trajalo dugo; već je nećak onoga istog Kalkštajna kome je Fridrih Viljem skinuo glavu kao izdajniku, postao vojni vaspitač prestolonaslednika, docnijeg kralja Fridriha.

Kada ovog kralja označavaju kao klasičnog pretstavnika pruske vojne države, treba se potsetiti na to da je on, pre svega, težio da popuni oficirski kor iz nižeg plemstva. U bici kod Praga jednom je i nasledni princ Šenajh-Karolat komandovao konjicom, ali je to bilo i prvi i poslednji put da je visoki plemić dobio istaknutu vojnu dužnost od kralja Fridriha. Ovaj kralj je gajio duboko nepoverenje čak i prema nižem plemstvu, ako je ono bilo iole bogato. Jednom je kralj odgovorio grofu Šulenburgu, koji je želeo da mu sin bude oficir, da je on izdao naređenje da se u oficirski kor grofovi ne primaju: »Ako vaš sin želi da služi, njemu nije potrebno grofovstvo... U slučaju ako se desi čudo i od grofa postane nešto dobro, njemu neće biti potrebna titula, ni poreklo; sve su to jednostavno gluposti. Sve zavisi od njegovih ličnih vrednosti«. Na sličan način kralj je često izražavao svoje neraspoloženje prema bogatim ili visokorodnim oficirima. Međutim, naročitu naklonost je pokazivao prema takozvanim »panićima«, sasvim sitnom kašupskom plemstvu na poljskoj granici, koje je često živelo u zajednici sa po nekoliko porodica pod jednim krovom, gotovo na isti način kao i Poljaci. On je za ovo plemstvo otvorio u Stolpu i Kulmu specijalne kadetske škole radi obučavanja

»gospode junkera« u čitanju, pisanju i računici, pošto je poznavanje ovih osnovnih znanja bilo neophodno potrebno za stupanje u berlinski kadetski korpus. Kralj je od ovih zabačenih ljudi izvukao dosta veliki broj ratnika, koji su se istakli u njegovo doba ili za vreme njegovih naslednika. U selu Gros Gustkov, nedaleko od Bitova, u »plavoj zemlji«, živela je na mnogobrojnim sitnim komadima zemlje porodica fon Jarken. Jedan iz ove porodice, koji nije mogao više da se izdržava od svog bednog poseda, postao je protestantski sveštenik u siromašnom primorskom seocetu. Unuk ovog »pastora gladnih«, sin zanatliske kćeri, bio je general Jork, slavni čovek sa Taurogena. Zvanična biografija slika ga, međutim, kao potomka engleske plemićke porodice, čija je jedna loza tobože emigrirala u doba Kromvela kao verna pristalica Stjuarta, dok druga živi u staroj domovini pod imenom grofova od Hardviga. Pred nama je opet primer najočitijeg »maltera«.

U tako izabranom oficirskom koru vladala je do izvesne mere demokratska organizacija. Onaj koji je stupio u njega, morao je da otsluži 20 godina teške i pune odricanja pripremne službe sa platom od 10—14 talira mesečno; iza toga mu se već pružalo komandovanje četom koja mu je davala mogućnost da prikupi, za desetak godina, mali imetak, koji mu je omogućavao da mirno završi karijeru ako nije uspeo da dostigne majorski čin. Unapređivanje do majorskog čina vršilo se strogo prema godinama službe i ovo neosporno pravilo morao je da poštuje i sam kralj; ipak, i kod viših komandnih dužnosti imale su godine službe svoju vrednost, preko koje se nije moglo olako preći. Istina, u teškim vremenima Sedmogodišnjeg rata, kralj je jednom izjavio da se za činove od pukovnika pa dalje više neće obzirati na godine službe i, ako bi pronašao u svojoj armiji poručnika, koji bi imao vrline i sposobnosti Eugena Savojskog, on bi ga odmah unapredio u čin general-feldmaršala. Ali je u praksi teško mogao da sprovede ovo načelo. Uskoro posle ove izjave, kada je kralj jednog generala, u koga je imao naročito poverenje, hteo da postavi za starešinu nad drugim generalima koji su bili stariji po godinama službe, on je morao da ga imenuje nekom vrstom »diktatora iz rimskog doba«. Da li se ta mera pokazala dobrom, teško je reći, jer su posle nekoliko dana Rusi do nogu potukli novog »diktatora«.

Generalitet je, uopšte, a to je priznavao i sam kralj, pretstavljao najslabiju stranu oficirskog kora; uzrok tome ležao je u njegovom vrlo slabom obrazovanju. Istina, sadašnji feldmaršal fon der Golc, još dok je bio generalštabni major, slavio je fridrihovskog oficira kao obrazovanog pretstavnika nemačkog naroda, ali se u toku cele generacije našao samo jedan jedini sledbenik ovog smelog tvrđenja, naime buržoaski pristalica milicije Blajbtroj. Stari Berenhorst, koji je do srži poznavao tadašnju prusku vojsku kao njen savremenik, u svojim poznatim »Razmatranjima o ratnoj veštini«, vrlo slikovito govori o tome da je u doba stupanja na presto kralja Fridriha i sama vojna terminologija pretstavljala za oficire zagonetku sa sedam pe-

čata. Kada bi se dobila naredba da se maršuje u kolonama, čestiti ratnici su razbijali glavu o tome: »šta mu to znači kolona«, i pošto nisu mogli da reše ovu zagonetku, jednostavno bi zaključivali: »E šta, ja ću ići za onim koji ide ispred mene, kuda bude išao on, tuda ću i ja«. Fridrih se ipak brinuo barem za vojno obrazovanje oficira, ali su uspesi vrlo malo zadovoljavali čak i njega samog.

Besumnje, u pruskoj vojsci mogli su da se sretnu neki viši oficiri koji su bili za svoje doba obrazovani, pa čak i vrlo obrazovani, kao što je, naprimer, feldmaršal Šverin, ali takvih je bilo vrlo malo. Čak i general Vinterfeld, koga nazivaju načelnikom kraljevskog Generalštaba, spadao je u one ljude za koje se govorilo »sve što je znao, naučio je od seoskog učitelja«. Sam Vinterfeld je priznavao da je mnogo više naučio od jednog starog seržanta nego od pastorskog kandidata, koji ga je obučavao prema očevom nalogu. Prave primere višeg oficirskog kora pretstavljali su general Blankenze, za koga je kralj rekao da će, ako umre, malo ko to zapaziti, ili feldmaršal Moric fon Desau, koga je stari Desauer, njegov otac, hotimice ostavio da odraste bez poučavanja i učenja, u napetom očekivanju da vidi šta će učiniti sama priroda od njegovog voljenog sina. Pošto su Šverin i Vinterfeld poginuli još u prvoj godini Sedmogodišnjeg rata, počeo je da se oseća nedostatak u generalima, kojima bi moglo da se poveri samostalno komandovanje; čak i čuveni konjički general Sajdlic, a da ne govorimo o još popularnijem Citenu, nisu bili dorasli za ovaj zadatak.

Nedostatak dobrih generala naterao je kralja da samostalne komande, koje sam nije mogao da preuzme, poverava ili prinčevima iz svoje sopstvene kuće ili pak prinčevima iz drugih kneževskih kuća, zavisnih od njega, kao što su, naprimer, Braunšvajg i Desau. Ali je i ovaj postupak imao svojih slabosti, pošto, uprkos brižljivom izboru, kralj nije mogao uvek da pronađe rođenog heroja, a pored toga, on je u sebi gajio suviše mnogo onog nepoverenja koje je nekad nateralo španskog kralja da sumnja u svog rođenog brata. Fridrih je isto tako nemilosrdno gonio svog najstarijeg brata i naslednika prestola moralnim šibama zbog toga što se pokazao nesposoban za samostalno komandovanje, da je princ u još relativno mladim godinama umro od tuge. Ovaj primer je uticao veoma zastrašujuće. Drugi, po rođenju visoki plemić, komandujući vojvoda Braunšvajg-Bevern, koji je takođe trpeo neuspehe u ratu, otišao je noću, samo sa jednim pratiocem-slugom, u obilazak pretstraža samo radi toga da bi ga zarobili Hrvati — što je jedinstven slučaj u celoj istoriji ratova. Ovo kraljevo nepoverenje, koje se kod njega održalo još iz doba najamništva, karakteriše bolje od svega njegov dvorski zakon, po kome nijedan princ kraljevske kuće nije mogao da dobije najviši vojni položaj. Kada je kralj Viljem, ujesen 1870 godine, unapredio u čin feldmaršala prestolonaslednika i princa Fridriha Karla, on je tom prilikom naročito podvukao: »Ovo je prvi ovakav slučaj u našoj kući«.

Što je kralj u vojnom pogledu izdržao Sedmogodišnji rat, imao je da zahvali pruskom oficirskom koru. Skoro samo po sebi nameće se poređenje toga kora sa nekom vrstom kaluđerskog reda. Na to formalno potseća i činjenica da je kralj, koliko god mu je to dozvoljavala njegova vlast, primoravao oficire da ostanu neženje. Niko nije mogao da dostigne visoki položaj ako nije dugo vremena proveo u pripremnoj službi punoj oskudica; ali, ako je ovaj uslov bio zadovoljen, visoki položaj bio je pristupačan svakome. U prilog ove ograničene i surove generacije govori i to što se takav čovek, kakav je bio Gothold Efraim Lesing, rado kretao u njihovom društvu i da je među njima čak proveo najveselije i najsrećnije doba svog života. To su bili većim delom siromasi, koji nisu imali ničega sem časti, sablje i života, i koji su svakog dana u borbama izlagali svoj život opasnostima; ti su oficiri bili pre kadri da polome svoje mačeve nego da uprljaju svoju čast radi kraljevog ćefa.

Sedmogodišnji rat je bio ipak za njih ne samo slavan, već i koban. Četiri hiljade ostalo ih je na bojnim poljima i ta praznina nije mogla posle zaključenja mira da se popuni, naročito zbog toga što je vojska stalno rasla. Kralj nije umeo da uspostavi razbijenu organizaciju oficirskog kora; sve novine koje je kralj uvodio u vojsku posle rata, dovodile su samo do toga da su se oficiri pretvarali u bandu »gramžljivih dućandžija« — kako je to grubo, ali vrlo tačno kazao Bojen, docniji reformator pruske vojske. Četno gazdinstvo — najteža bolest oficirskog kora i najopasniji izvor njegovog truljenja — pretvorilo se, blagodareći kraljevim reformama, u neizlečivi čir, koji je za nekoliko decenija konačno upropastio borbenu sposobnost vojske.

Od svih kraljevih grešaka može se, u izvesnom smislu, najlakše objasniti ona koja je najviše napadana. Čak i buržoaski obožavaoci »filozofa iz San Susija« osuđivali su ga dosta oštro zato što je posle Sedmogodišnjeg rata isterao iz vojske sve oficire iz građanskog staleža, koji su se našli u njoj pod pritiskom nužnosti za vreme rata. A pošto domaće plemstvo nije moglo da zadovolji potrebu za oficirima, nadoknadio je to stranim avanturistima plemićkog porekla. Uzgred treba napomenuti da, uopšte uzev, ni oficiri iz građanskog staleža nisu ni izdaleka bili najbolji. Ako su oficiri-junkeri više voleli da svoj mač bace kralju pred noge nego da po njegovom naređenju opljačkaju saksonski lovački zamak, oficir iz građanskog staleža ne samo da bi sa uživanjem izvršio ovo naređenje, već bi pri tome punio i sopstvene džepove, dok je kraljev deo ipak išao u korist bolnica; ovo je kod kralja stvaralo ubeđenje da samo plemići imaju osećaj časti. Međutim, na to se ne moramo obazirati. Kod čvrste staleške strukture Fridrihove države nije se mogla pružiti građanskom staležu mogućnost da zauzme oficirske položaje, a da se pri tome iz temelja ne preokrene celo državno uređenje. To je, doduše, mogla da učini bitka kod Jene, ali kralj Fridrih nije bio u stanju to da učini, čak i da je hteo.

Nesreća liberalne istoriografije leži u tome što ona uvek krene pogrešnim tragom kad se usudi da pokudi nekoga kralja. Lična naklonost kralja prema plemstvu bila je samo odraz staropruskog državnopravnog shvatanja, a posledica je bila ogroman priliv stranog plemstva u pruski oficirski kor. Povodom vrbovanja ovog plemstva može se reći isto ono što je Makijaveli rekao o vrbovanju stranih regruta: »da se dobijao samo šljam i otpaci«. To je bilo potpuno vraćanje dobu landsknehta Tridesetogodišnjeg rata. U godini Jenske bitke nalazilo se među višim oficirima pruske vojske: 19 Francuza, 3 Italijana, 1 Grk, 20 Poljaka, 3 Austrijanca, 6 Holanđana, 23 Kurlanđanina i Rusa, 15 Šveđana, 5 Danaca, 13 Švajcaraca, a iz nemačkih zemalja van Pruske — 4 Bavarca, 8 Virtenberžana, 39 Maklenburžana, 10 Anhalđana, 12 Braunšvajgovaca, 108 Saksonaca i Tirinžana, 8 Hanoveraca, 18 Hesenaca i oko 50 iz ostalih nemačkih državica. Još mnogobrojnija i raznoličnija mešavina gotovo svih evropskih naroda (uključujući tu i Engleze, Portugalce i Škotlanđane) bila je među nižim oficirima. U ranglisti nalazilo se više od 1.000 oficira francuskog porekla i imena. Šarolikija mešavina narodnosti nije postojala čak ni među pukovnicima i kapetanima Valenštajnove armije.

U pogledu vojnika, pruska najamnička armija pretstavljala je klasičan obrazac utoliko što je u njoj bila do krajnjih granica razvijena bezdušna disciplina. Dok je u ono doba u francuskoj vojsci bila zabranjena bar upotreba batine, u pruskoj je bila u upotrebi od jutra do mraka. Istina, skoro polovinu vojske sačinjavali su kmetski seljački sinovi, prema kojima bi se mogla primeniti blaža disciplina, ali su i oni bili na silu upućeni u vojsku i navikli na batine još u gospodskom dvorcu, a sem toga, bili su pod zastavom svega jedan mesec godišnje. U veoma neznatnoj meri vojsku su sačinjavali obmanuti mladići, koji su dospeli u ruke onih koji su vršili vrbovanje, ali neuporedivo veći deo vojske sačinjavale su ipak skitnice, koje su se radi novca selile iz jedne vojske u drugu. »To su bile, — kaže Šarnhorst, — lutalice, pijanice, lopovi, nitkovi i ostali zločinci iz cele Nemačke«. Takvo društvo moglo je da se održi u okviru discipline samo pomoću najsurovijih prinudnih mera.

Ipak se pri tome nije radilo samo o surovoj potrebi za ovim sistemom, već i o načelu, ukoliko se to ticalo samog kralja. On nije verovao u postojanje ma kakvih moralnih pobuda kod običnog vojnika; njemu je bilo potpuno svejedno šta su mislili i osećali oni koji su rame uz rame, dobro obučeni, bili povedeni u susret neprijateljskim zrnima. Iz doba Tridesetogodišnjeg rata on je sačuvao, besumnje, izvesnu naklonost prema najamništvu, kao što je od Gustava Adolfa preuzeo i običaj, — koga je mnogo šire primenjivao, — da uvršćuje zarobljenike u svoje jedinice. »Kralj nije video ničeg rđavog u tome da se, prema primeru Mansfelda i Valenštajna, zaključuje pogodba sa pukovnicima koji su se primali obaveze da za njega vrbuju u inostranstvu čitav puk. On je 1744 godine rado primio u svoju službu jedan deo trupa koje su nešto ranije branile od njega Prag; on je prinudio saksonske pukove, koji su kapitulirali 1756

godine kod Pirne, da stupe u redove njegove vojske; idućih godina on je uvrstio u svoje pukove zarobljene Austrijance. Mnoge hiljade regrutovao je u Češkoj i Moravskoj, Saksonskoj i Meklenburgu, Anhaltu i Erfurtu« (M. Leman). Slične metode su se primenjivale i u ostalim najamničkim vojskama, ali se one nigde nisu sprovodile tako sistematski kao u Fridrihovoj vojsci.

Šta je iz ovoga ispalo, kratko i tačno je okarakterisao Šarnhorst: »Nijednog vojnika nisu maltretirali tako strašno kao pruskog a nijedan nije bio tako rđav kao pruski«.

X

Doba procvata stajaće najamničke vojske bilo je takođe i doba procvata strategije usmerene na iznuravanje. Ovo je sa istom nužnošću proisticalo iz vojne organizacije kao što je i sama vojna organizacija proisticala iz ekonomske strukture društva.

U vojnoj literaturi, strategija usmerena na uništenje smatra se višim oblikom ratne veštine, pa čak i njegovom klasičnom formom, pored koje strategija za iznuravanje postoji samo kao nesavršeno pomoćno sredstvo. Na taj način, strategija za uništavanje javlja se, tobože, kao izraz višeg stepena istoriskog razvoja. Ali netačnost ove postavke otkriva se već i pri površnom pogledu na antičku istoriju ratova. Stari Atinjani su vodili Persiski rat po načelima strategije za uništenje, a Peloponeski rat po načelima strategije za iznuravanje; ipak, niko neće da tvrdi da je Atina u doba Miltijada i Temistokla stajala na višem stepenu istoriskog razvoja nego u doba Perikla. Nova istorija ratova otpočela je takođe strategijom za uništenje, tj. strategijom poludivljih Švajcaraca, dok savremeni svetski rat pokazuje iz dana u dan sve više i više znake strategije za iznuravanje. Ako za trenutak ostavimo po strani sve istoriske uslovnosti i utvrdimo opštu razliku između njih, možemo reći da strategija za uništenje nije viša, ali je prostija forma vođenja rata. Napoleon, njen veliki majstor, rekao je jednom: »Ja poznajem u ratu samo tri stvari: dnevno prelaziti po deset milja, tući se i odmarati se«. Uništenje neprijateljske vojske u borbi je jedini cilj strategije za uništenje. Strategija za iznuravanje je, naprotiv, pre sklona da smatra bitku kao pomoćno sredstvo rđavih generala. U svakom slučaju, pored bitke, ona poznaje pa čak i daje prednost otsecanju neprijatelja od izvora hrane, navođenju da razbije glavu o utvrđene položaje, zauzimanju pojedinih njegovih tvrđava i provincija kao zaloga u ruci pri zaključivanju mira, obilasku neprijatelja pomoću strategiskih manevara i tome sličnom.

Na takav način su se vodili ratovi u doba stajaćih najamničkih vojski; mnogi od ovih ratova, pa čak i oni koji su se završili većim osvajanjima, odigravali su se bez ijedne bitke, naprimer: takozvani Devolucioni rat (1667 godine), koji se završio time što je Francuska dobila veliki deo Flandrije; Rat za poljsko nasleđe (1734 godine)

takođe nije video nijedne bitke; iznurenjem Češke, kralj Fridrih je primorao cara Josifa da se odrekne osvajanja Bavarske. Izuzetak pretstavlja prva godina Sedmogodišnjeg rata, za koje su se vreme odigrale četiri bitke (Prag, Kolin, Rosbah, Lajten), ali se broj bitaka smanjivao u toku daljih godina rata, tako da u poslednje dve godine rata kralj nije dao nijednu bitku, kao ni docnije u ratu za bavarsko nasleđe.

Ovo izbegavanje bitaka, koje je bilo karakteristično za doba stajaćih najamničkih vojski, nije dolazilo iz nekih duhovnih ili moralnih pobuda, već je niklo samo od sebe iz suštine najamničke vojske; otkada je musketa pobedila koplje, ili tačnije, otkada je bio pronađen kompromis između ove dve vrste oružja uvođenjem bajoneta, ova vojska je pretstavljala u bici pokretnu mašinu za gađanje. U tri vrste, rame uz rame, u korak, sa vodnim oficirima sa strana i začelnim oficirima, koji su streljali ili sekli svakog begunca, — tako se nastupalo, a plotun bi se ispalio na komandu, posle čega bi se produžilo kretanje kroz neprijateljsku vatru, sve dok ponovo nije komandovano da se stane. Ako neprijatelj ne bi otstupio posle vatre, trebalo ga je izbosti bajonetima, »pri čemu kralj očekuje«, — voleo je radi obodrenja da saopštava Fridrih svojim »momcima«, — »da oni više neće morati da bodu«.

O silovitosti ovih plotuna stvorila se preterana pretstava; ona nije opravdana, jer su puške-kremenjače bile opasne tek na otstojanju od 200 koraka, a prilikom gađanja nije se nišanilo, tako da ova masovna vatra nije bila naročito opasna. Utoliko je razornije bilo dejstvo topova na gusto zbijene redove; artiljerija je upotrebom karteča činila bitke onoga doba vrlo krvavim. Prosečan broj gubitaka dostizao je obično jednu trećinu vojske; kod Kolina su Prusi izgubili 37%, kod Corndorfa — 33% (Rusi — čak 40%), kod Kunersdorfa — 35%, kod Torgaua — 27%. Slične gubitke pretrpeli su 1870 godine pojedini pruski pukovi kod Vionvila i Sen Priva; ali ono što je bilo u XVIII veku redovno, u XIX veku je postalo redak i strašan izuzetak. Pored toga, bitna je razlika bila i u tome što kod najamničkih trupa nije postojala nikakva mogućnost neposredne popune gubitaka u ličnom sastavu i materijalu. Najviše na šta su one mogle računati bilo je novo vrbovanje za ratni pohod u idućoj godini.

Već ove napomene bile bi dovoljne da se objasni zašto su se generali XVIII veka mnogo više potčinjavali nužnosti nego sopstvenoj želji kada su primali ili nudili bitku. Još mnogo važnije je bilo to što su preimućstva koja je mogla dati bitka bila u obrnutoj srazmeri sa gubicima, koji su u bici morali nastupiti. U bici nisu bili rešavajući gubici u ljudstvu, — pobedioci su mogli da pretrpe ne samo gubitke kolike i pobeđeni, nego čak znatno veće, — već se ona rešavala poglavito vojnim i još više moralnim rastrojstvom neprijateljske vojske, a to se obično postizalo samo upornim gonjenjem. Niko to nije znao bolje od kralja Fridriha. On je govorio: ne vršiti gonjenje, znači izgubiti preimućstvo dobijeno u bici; gonjenje je »važnije i korisnije od bitke«; ono mora da bude toliko uporno da

svaka neprijateljska jedinica bude dezorganizovana. No, kralj je, takođe, znao i to da ne može da vrši gonjenje svojom vojskom, delom zbog liniske taktike, delom zbog magacinskog snabdevanja. Ovi stubovi najamničke vojske potpuno bi se srušili pri gonjenju; smaknuti poreci vojske raspali bi se u neredu. Pobednička vojska bi se rastopila zbog opšteg dezerterstva, i to utoliko nezadrživije, ukoliko bi se više udaljavala od svojih magacina. Gonjenje, kao posle bitaka kod Jene i Vaterloa, nije se moglo ni zamisliti, akamoli izvoditi.

U uslovima najamničkih vojski strategija za iznuravanje je bila logična nužnost i, zbog toga, jači oblik vođenja rata. Ako bi pošlo za rukom da se neprijateljski magacini poruše na vreme, u proleće, a zimski pohodi su bili gotovo nemogući, — protivnička vojska bi bila paralisana u mnogo većoj meri i na mnogo duže vreme nego kada bi pretrpela poraz u bici.

Drugi šleski rat pokazuje naročito jasno koliko je u onim uslovima manevar bio važniji od bitke. 1744 godine, kada je kralj Fridrih upao u Češku, iz nje ga je tako spretno isterao austriski maršal Traun jedino pomoću manevara, bez ijedne bitke, da se pruska vojska, pošto je stigla u Šlesku, našla u stanju potpunog raspadanja. Mesecima se kralj nalazio na rubu propasti.

Kada su potom u leto 1745 godine Austrijanci prešli sa velikim snagama preko planina da bi ovladali Šleskom, kralj je morao da primi bitku; u kakvom raspoloženju i sa kakvim je namerama to učinio, vidi se iz njegovog pisma ministru Podevilu o donetoj odluci: »Za mene nema drugog izlaza; od svih mogućnosti koje mi preostaju bitka je još najpogodnija. Ovo sredstvo za povraćanje (émétique) rešiće sudbinu bolesnika u toku nekoliko časova«. Kralj je stvarno 4 juna 1745 godine, u toku četiri jutarnja časa, pobedio kod Hoenfridberga. Ali se, posle toga, na pretstavku generala koji je bio odgovoran za snabdevanje, moralo odustati od gonjenja. Celokupni rezultati ove, pored Lojtena, najsjajnije kraljeve pobede, izrazili su se jedino u tome da su Austrijanci otstupili nekoliko milja u Češku, a obe vojske su posle toga čitava četiri meseca stajale jedna prema drugoj u potpunoj neaktivnosti. Na kraju krajeva, kralj je morao opet da napusti Češku, i pored toga što je kod Sora odneo i drugu, takođe potpuno nekorisnu, pobedu.

Kod takvog stanja stvari potpuno je pogrešno tvrđenje da su generali ovog perioda bili »poklonici« strategije za iznuravanje. O »poklonstvu« ne može biti ni govora; oni su morali da igraju kako im je svirala ondašnja vojna organizacija. Kada se oba kralja, koji su u doba stajaćih najamničkih vojski bili značajne vojskovođe, pruski Fridrih i švedski Karlo, slave za to što su tobože bili »poklonici« strategije za uništenje, to liči na dvosmislen komplimenat, da su izašli iz ludnice. Što se tiče švedskog kralja, bar u nemačkoj vojnoj literaturi, već su doneti odgovarajući zaključci; međutim, Fridrih pruski, se prikazuje, iz istog razloga kao genije koji je prestigao svoje doba. Bez obzira na to što njegova dela pretstavljaju pravi udžbenik strategije za iznuravanje, on se ipak slavi kao majstor stra-

tegije za uništenje. Mi ćemo se još vratiti na pitanje na koji je način stvorena ova protivrečnost i kako se ona završila. U sadašnje vreme Fridrih počinje da se slavi — opet sa izvesnim preterivanjem — kao majstor strategije za iznuravanje, dok se Karlo XII još uvek pominje kao luckast osobenjak, koji je u doba diližanse hteo da se vozi lokomotivom.

Smisao i objašnjenje svih tih raznolikih pretstava je u sledećem: strategija za uništenje poznaje jedini cilj — bitku, dok strategija za iznuravanje poznaje dva — manevar (u najširem smislu ove reči) i bitku. Manevar je, pored manjeg rizika, nudio povoljnije izglede; naprotiv, u bici se rizikovalo vrlo mnogo uz opasnost, da se vrlo malo dobije. Otuda se kod generala, koji su se osećali odgovornim pred višim instancama, lakše razvijala preterana naklonost davanju prednosti manevrima, kao što je, naprimer, to bilo kod maršala Dauna, koga je na dizginima držao bečki dvorski ratni savet. Naprotiv, generali koji su odgovarali jedino sami sebi, ponekiput su primenjivali »sredstva za povraćanje« čak i tamo, gde bi bile umesnije blaže metode. Nije slučajno što su sumnju, da su »poklonici« strategije za uništenje, navukli na sebe baš ona dva kralja, koji su se u ovom periodu pokazali kao istaknute vojskovođe. Njihovi ispadi doneli su im isto tako malo koristi, kao i prekomerno oklevajući metod maršalu Daunu. I Karlo XII kod Poltave i Fridrih II kod Kolina i Kunersdorfa propisno su naseli. Ipak, oni su sprovodili istu onu strategiju za iznuravanje koju i maršal Daun, čiju je metodu priznavao kao »nesumnjivo dobru« čak i sam njegov protivnik, kralj Fridrih.

Na kraju krajeva, nije potrebno naglašavati da se strategija za uništenje i strategija za iznuravanje ne razlikuju između sebe kao viša i niža vrsta ratne veštine, već da smenjuju jedna drugu prema postojećim istoriskim pretpostavkama, a ove pretpostavke ne moraju uvek da budu i nisu uvek jednake. Švajcarska strategija za uništenje u XVI veku je imala sasvim druge uzroke nego Napoleonova strategija za uništenje u XIX veku, a strategija za iznuravanje XX veka ima, prirodno, sasvim druge uzroke nego strategija za iznuravanje u XVIII veku.

XI

S obzirom na sve osobine stajaćih najamničkih vojski potpuno je razumljiv onaj opšti juriš, koji je povelo buržoasko prosvećivanje osamnaestog veka protiv ovakve vojske. Ja sam to već dovoljno opširno izneo u člancima *O miliciji i stajaćoj vojsci,* koji su publikovani na ovom mestu pre godinu dana, na što smatram da je potrebno da ukažem kako se ne bih ponavljao. U njima sam se izjašnjavao i o onom preokretu koji je u vojnom delu izvršila Francuska revolucija i ovde mogu samo ukratko da ponovo napomenem osnovne postavke.

Vrbovanje je zamenila opšta vojna obaveza. Ovo je omogućilo da se prekine sa liniskom taktikom i magacinskim snabdevanjem,

a usled ovoga da se neslućeno poveća pokretljivost stalne vojske i njena sposobnost za borbu. »Veliki broj trupa omogućio je Napoleonu da uvek iskoristi svoju pobedu do krajnjih granica i da posedne cele države. Za njegove spretne konjanike nisu postojali nepristupačni položaji; ako bi neprijatelj jednom stvarno i našao takav položaj, Napoleonu, koji se nije morao plašiti teškoća u snabdevanju, bilo je lako da obiđe takav položaj, pa ako se neprijatelj nije postavio najpovoljnije za njegov napad, Napoleonova je armija bila brojno toliko jaka da je mogla da produži pokret pored neprijatelja i okupira toliki deo neprijateljske teritorije, da je neprijatelj bio primoran, na kraju krajeva, da mu požuri u susret, kako ne bi izgubio sve« (Hans Delbrik). Na taj način, Napoleon je uvek mogao da natera neprijatelja da primi bitku i ne samo da razbije njegove snage, već i da ih goni do potpunog uništenja, čime je postajao neograničeni gospodar situacije. Iz nove organizacije vojske proizlazila je sa istom neizbežnom logikom strategija uništavanja, kao što je iz najamničke vojske proizlazila strategija iznuravanja.

Naravno, pri ovome treba imati stalno u vidu da se ovaj veliki preokret u vojnom delu odigravao postepeno. Opšta vojna obaveza bila je ubrzo ograničena pravom otkupa, i to za pripadnike imućnih klasa; čak i u Pruskoj, gde se načelno u potpunosti uvela, postojala je vrlo dugo, iz ekonomskih razloga, samo na papiru. Zajedno sa najamničkom vojskom iščezlo je i masovno dezerterstvo, a linisku taktiku zamenila je neuporedivo nadmoćnija streljačka taktika, vođenje boja u smaknutim linijama zamenjeno je borbom u rasutim strojevima; ipak, 1813 godine, Napoleonova vojska je teško patila od dezerterstva mladih regruta, a vojnici pruskog landvera bežali su iste godine ispod zastava čak i u masama. Najzad i sistem rekvizicije imao je svoje nedostatke. Zbog ovog sistema propala je uglavnom francuska vojska 1812 godine, za vreme ruskog pohoda; iako je Napoleon, uzimajući u obzir slabo naseljenu i prostranu zemlju, preduzeo brižljive mere za snabdevanje trupa, ove mere su se ipak pokazale daleko nedovoljne. Neprijateljski raspoloženo stanovništvo nije davalo ništa dragovoljno, a nasilne rekvizicije hrane redovno su dovodile do pljačke, što je potpuno srušilo disciplinu francuske vojske. Iste pojave pretile su da pretvore, u zimskom pohodu 1814 godine, pruski landver u »razbojničku bandu«, prema ljutitom izrazu jednog njenog generala.

Ali i ovde, kao uvek, protivrečnosti ratne istorije ne treba shvatiti apsolutno, već relativno; ipak su se od 1792 godine, od početka francuskih revolucionarnih ratova, do 1815 godine, kada su se ovi ratovi konačno završili bitkom kod Vaterloa, ove su se protivrečnosti tako oštro sukobljavale, da je Napoleonova strategija mogla da razvije beskrajna preimućstva. Jedva je potrebno reći da ona nije bila pronađena od strane čoveka čije ime nosi. Ako nova strategija ima kao svoj neizbežni preduslov novu vojnu organizaciju, a nova vojna organizacija isto tako promenu ekonomskih uslova, — to nikada ni najgenijalnija glava ne može da izmisli novu strategiju. Ovu stra-

tegiju, kako je to sjajno prikazao Engels u svom delu *Anti-Diring*-u i kako je to priznato čak i od buržoaskih vojnih istoričara, primenjivali su prvo američki farmeri, koji su branili svoju nezavisnost od engleskih ugnjetača, a ona se naročito pojavila kod masa, koje je Francuska revolucija morala da podigne za svoju odbranu od feudalne Evrope. Stvar genijalne glave je samo to da pravovremeno uoči ono što izrasta iz datih činjenica i da što više pojača ovaj razvoj time što oformljuje teoriju iz prakse i pretvara nesvesni instinkt u svesnu akciju.

Iz svega iznetog razumljivo je, s druge strane, da i najjasnija teorija nailazi na nerazumevanje tamo gde ne postoje praktični preduslovi za nju. Gotovo neshvatljiva, ali potpuno neosporna je činjenica da su još 1813 godine, kada je Napoleonova strategija uništavanja imala takoreći već stotinu izvojevanih uzastopnih pobeda, gotovo svi značajni generali onih vojski, koje su se ujedinile protiv Francuske, ostali kao prilepljeni uz Fridrihovu strategiju iznuravanja: Rus Barklaj de Toli, Austrijanci Švarcenberg i Radecki, Prusi Bilov i Jork, pa čak i Francuzi Bernadot i Žomini, koji su se sami borili ranije pod Napoleonovom zastavom, a da ne govorimo već o Englezu Velingtonu. Nerazumevanje ovoga od strane Velingtona može da se još najpre objasni, jer je engleska vojska u ono doba bila još tipično najamnička vojska po modelu XVIII veka. Jedini izuzetak pretstavljalo je nekoliko pruskih vojnih reformatora, zapravo samo Gnajzenau, pošto je Šarnhorst bio smrtno ranjen već u prvoj bici, a Bojen nije imao baš sasvim određeno gledište po pitanjima strategije. Ali, svejedno, nasilnički postupak koji je Napoleon primenio prema pruskoj državi, kako to nije ni prema jednoj drugoj evropskoj zemlji, bio je jedva dovoljan da tek pet-šest ljudi u celokupnoj pruskoj vojsci shvati o čemu se radi pri ovoj novoj strategiji.

Njene osnove razjasnio je tek u 20-im godinama prošloga veka Klauzevic, najomiljeniji učenik i najbliži prijatelj Gnajzenaua i Šarnhorsta. On je potpuno pripadao generaciji pruskih oficira iz doba pre Jene, i do svoje 12 godine posećivao je gradsku školu u Magdeburgu, a zatim je stupio kao junker u pešadiski puk. U toku celokupnog svog života on nije mogao da savlada izvesne teškoće nemačke gramatike. Malo je previše rečeno ako se tvrdi da njegovo izlaganje raspolaže istom lepotom kao i izražavanje Getea, iako u njegovom jeziku postoji besumnje izvesna slikovitost, koja se može uočiti u sjajnim upoređenjima. Način njegovog izlaganja potseća mnogo više na drugi veliki duh — Hegela, iako Klauzevic nije imao nikakvog filozofskog obrazovanja, pa čak nije ni slutio da postoji filozofski naučni jezik. Karakterističan je odnos Engelsa prema Klauzevicu. Prilikom prvog upoznavanja sa Klauzevicevim delima »ovaj prirodni genije« nije mu se »naročito svideo« i pored mnogih zgodnih stvari; zatim je Engels otkrio kod Klauzevica čudnovat, ali vrlo dobar način filozofiranja; najzad, on ga je nazvao vrlo kratko »zvezdom prve veličine« u oblasti vojne nauke.

Kao i svi pruski vojni reformatori, Klauzevic je posle bitke kod Vaterloa gurnut u pozadinu; do 1830 godine on se nalazio na čelu Ratne škole, na dužnosti koja mu je davala malo mogućnosti da utiče čak i na vaspitanje vojske. U ovo vreme on je napisao svoja dela, ali ih nije štampao. To je bio niz vojno-istoriskih istraživanja, poglavito o Fridrihovim i Napoleonovim ratovima i veliko, na štetu nedovršeno delo o teoriji rata. 1830 godine, kada je na poljskoj granici bilo koncentrisano nekoliko armiskih korpusa pod komandom Gnajzenaua, isti je izabrao Klauzevica za načelnika svoga štaba, ali uskoro su obojica bili pokošeni od kolere.

U svom slavnom delu Klauzevic, potpuno u Hegelovom duhu, iako ne i po njegovom načinu izražavanja, prikazuje rat kao dijalektički proces, koji se razvija u suprotnostima, koje se stalno stapaju u više jedinstvo. Gruba i surova priroda rata, a još više istoriski osećaj koji mu je bio svojstven, čuvali su ga od svake ideološke zablude, mada njegova istoriska znanja nisu bila naročito duboka, ni široka. Napoleonova strategija pretstavljala je za njega, naravno, jedini stvarno pravilan, klasičan način vođenja rata; iako je on uopšte shvatio rat kao produženje politike nasilnim sredstvima i time postavljao ratu političke ciljeve, ipak mu je vojnički cilj ratovodstva bio uništenje neprijateljskih borbenih snaga, a bitka odlučujući cilj celokupne strategije. Boj je u ratu za njega bio isto što i plaćanje u gotovom u trgovanju. Ma koliko se bojevi retko događali, u stvarnosti, ipak je sve usmereno na njih, i, na kraju krajeva, do njih je moralo doći i oni su rešavali položaj.

Ali, bez obzira na ovo njegovo teorisko predubeđenje, Klauzevic se nije spustio u omalovažavajuće osude strategije Gustava Adolfa ili Fridriha; u svakom posebnom slučaju on je pokušavao da shvati stvarne uzroke zašto su oni postupali na ovaj, a ne na onaj način; pri ovome on je umeo da uvede ideje, koje su tada vladale, kao sadejstvujuće osnove njihovih postupaka. Kod tadašnjeg stanja istoriskih istraživanja, Klauzevic, naravno, nije mogao da shvati da onda vladajuće ideje nisu strategiju Gustava Adolfa i Fridriha odvele na stranputicu, već da su je u krajnjoj liniji određivali ekonomski uslovi onoga doba. Da li bi on, prilikom ponovne prerade svoga dela, koju je nameravao da učini, došao bar do jasnog shvatanja razlike između strategije uništenja i strategije iznuravanja, mora se ostaviti kao otvoreno pitanje.

Njegova knjiga nije bila samo naučno, već i vojničko, a po svome smislu i političko delo. Kada je posle rata 1866 godine neki nemački profesor izjavio sa tipično profesorskom dubokomišljenošću da je kod Sadove pobedio pruski osnovnoškolski učitelj, neki pruski general odgovorio mu je dosta grubom dosetkom: »Naravno, a ovaj učitelj zvao se Klauzevic«. Ono što teorija može uopšte učiniti za praktično vođenje rata, to je, za pobedničke ratove pruske vojske 1866 i 1870—1871 godine, uradila Klauzeviceva teorija o ratu. Svaki pruski oficir ju je usvojio kao svoje duhovno blago, pa se stoga lako može uvideti koliko su se smanjile, pa čak i iščezle, opasne posledice

onog »trenja mehanizma«, onog unapred nepoznatog i u datom trenutku neočekivanog, što se svaki čas događa u ratu, kada su svi oficiri jedne vojske znali šta će svaki od njih da uradi u svakom i određenom slučaju.

Četrdeset godina posle Klauzeviceve smrti počela je ova »zvezda prvog reda« da sija punim sjajem. No njegovi zaslepljeni poštovaoci upali su sada u onu grešku, koju je on tako brižljivo izbegavao; oni su tumačili svog Klauzevica na isti način kao što vernici tumače Bibliju, i pošto su se svi njegovi zaključci svodili na načelo bitke, njima je svako vođenje rata koje se nije svodilo na ovo načelo, izgledalo kao neshvatljiva glupost. Stvorila se navika da se o generalima XVII i XVIII veka govori kao o nepopravnim neznalicama, koje nisu mogle da shvate ono što je, na kraju krajeva, bilo razumljivo čak i za svakog đaka. Naravno, pri tome je propadala i slava kralja Fridriha, što se ipak nije moglo dopustiti. Pa on je bio kao izvanredan genije iznad i ispred svoga doba, — tako se pokušalo objašnjavati. On je, tobože, već poznavao onaj način ratovodstva koji je Napoleon otkrio tek posle njega; on je istinski osnivač strategije za uništenje. Ovaj način dokazivanja dostigao je vrhunac u delu od dva toma, koje je objavio Bernhardi stariji 1887 godine pod naslovom »Fridrih Veliki kao vojskovođa«. Bernhardi je bio vrlo obrazovan u vojnom pogledu; Moltke ga je uputio 1866 godine u italijanski Glavni štab kao vojnog punomoćnika. Njegova knjiga o kralju Fridrihu u pojedinostima je puna tačnih zapažanja, ali osnovna ideja koja se provlači kao crven konac kroz knjigu, jednostavno nema nikakvog smisla.

Protiv njega i njegovih jednomišljenika, među kojima se nalazilo nekoliko generalštabnih oficira, podigao se 1881 godine i Hans Delbrik, docent Berlinskog univerziteta, u nastupnom predavanju o temi *O borbi Napoleona protiv stare Evrope*. Ovo predavanje, docnije nešto prošireno, bilo je otštampano pod naslovom *O razlici između strategije Fridriha i Napoleona*. Gotovo na istom broju tabaka, koliko tomova ima Bernhardijevo delo, Delbrik je otkrio neodrživost njegovih opširnih dokaza i, na osnovu analize potpuno različitih ekonomskih uslova u kojima su se borili Fridrih i Napoleon ubedljivo pokazao da je jedan od njih bio primoran da sprovodi strategiju iznuravanja, a drugi — strategiju uništavanja. U svojim docnijim delima, u čitavom nizu vojno-istoriskih rasprava, u biografiji Gnajzenaua, a naročito u velikom delu *Istorija ratne veštine u okviru političke istorije*, od koga su dosad izašla tri toma, Delbrik je potpuno raščistio pitanje o oba glavna načina vođenja rata i predvideo je, dovoljno rano, da će svetski rat u savremenim uslovima morati da odvede ka načelima strategije iznuravanja. Njegova se dela, naravno, ne ograničavaju samo na tome, već sadrže i mnogo drugog najpoučnijeg vojno-istoriskog materijala, tako da Delbrika treba smatrati sada najistaknutijim pretstavnikom vojne nauke. On nadmašuje buržoaske istoričare tehničkim poznavanjem vojnog dela, a vojne pisce svojim istoriskim obrazovanjem. U kako velikoj meri, čak i priznatim veličinama vojne literature, nedostaju često najpro-

stiji pojmovi istoriskog metoda, vidi se iz dela feldmaršala fon der Golca.

Ali i Delbrik ima svoju bolnu tačku — beskrajnu mržnju prema istoriskom materijalizmu. Ovo je utoliko čudnovatije što svako dublje istraživanje u vojnonaučnoj oblasti vodi ka ekonomskim osnovama istoriskog razvoja, kako to pokazuju i dela samoga Delbrika. Ali čamac, koji se ne usuđuje da isplovi na more, utoliko energičnije vesla protiv struje, ukoliko mu ona jače preti da ga odnese na more. Marks ili Engels nisu izmislili istorisko-materijalističku teoriju kao neku maštariju. Ako bi to bilo tako, ova bi se teorija, sutradan posle pojave, rasprsla kao mehur sapunice i ne bi više zadavala strah nijednom buržuju. Zadatak genija nije ni u ovom slučaju da izmisli, već da dođe do saznanja; Marks i Engels crpli su svoju istorisku teoriju iz prakse, koja je postojala pre njih i koja će se razvijati i posle njih; treba samo uporediti buržoasku istorisku literaturu sadašnjeg doba, naprimer, sa istoriskom literaturom sredine prošloga veka, pa bi se uvidelo kako nezadrživo prodire shvatanje o osnovnom značaju ekonomike, nezavisno čak i od teorije istoriskog materijalizma. Teorija Marksa i Engelsa ne uobražava da je gotov šablon kojim će se jednostavno rešiti beskrajna uslovljenost istoriskog zbivanja, već je vodeća nit za istorisko istraživanje. Sa ovim koncem Arijadne mi ćemo, svakako, umeti da iz lavirinta istoriskih zbivanja nađemo onaj izlaz koji može da uplaši buržoaske duhove, ali bez koga bismo besciljno lutali više ili manje ispreplетenim stazama, zašli sporednim putevima u zatvorene sokake ili napravivši jedan krug vraćali se na mesto polaska.

Navešćemo samo jedan očigledan primer. Delbrik je stekao glas naučnika kao vojni istoričar svojim delom koje je dokazalo da je Fridrih mogao da primenjuje jedino strategiju iznuravanja. Od nekog doba on brani gledište da je Fridrih, istina, ugrožen neprijateljskom koalicijom, ipak otpočeo Sedmogodišnji rat po slobodnoj odluci da bi osvojio za sebe izbornu kneževinu Saksonsku i obeštetio njenog svrgnutog izbornog kneza kraljevinom Češkom; ali ova nije mogla biti oduzeta Habzburzima a da se njihova moć potpuno ne razori. Takvim svojim shvatanjem Delbrik je daleko prevazišao svog starog protivnika Bernhardija koji, iako je imao visoko mišljenje o navodnoj Fridrihovoj strategiji uništenja, ipak nije dopuštao pomisao da je kralj nameravao ili mogao misliti na to da na bedemima Beča diktira uslove za mir.

Bez istoriskog materijalizma kao rukovodeće niti istoriskog istraživanja nije moguće logično i povezano shvatiti istoriju. Samo na ovaj način mogu se rešavati i oni vojno-istoriski problemi koje je stavio u prvi plan sadašnji svetski rat: pitanje o ofanzivnom ili defanzivnom ratu, o suštini koalicionih ratova, itd. Uskoro nameravamo prići razmatranju ovih pitanja, pošto smo dosad nizom vojno-istoriskih osvrta pokušali da postavimo osnovne linije dubljeg razumevanja.

XII

Otkako su počeli da izlaze na ovim stranicama »Vojno-istoriski osvrti«, pojedini partiski drugovi, a posebno partiski bibliotekari, izrazili su želju da im se da pregled vojno-istoriske literature, koja bi posebno trebala da se uvrsti u radničke biblioteke. Ne pretendujući na potpunost, hteo bih da dam u tom pogledu bar neka uputstva.

Počeću, kao što je red, sa partiskom literaturom, mada ona baš nije u ovoj oblasti stekla nikakvu slavu. Ona je češće nego što bi to trebalo upadala u malograđanska sanjarenja o miliciji, što ne samo da nije ojačavalo njenu borbu protiv militarizma, već je ovu naprotiv slabilo; još i sada može da se sretne na stranicama većih partiskih listova kao vojni autoritet takav neverovatan šeprtljan kao što je to Blajbtroj. I obrnuto, partiska literatura je u prevelikoj meri zanemarivala ono što je sama dobrog dala u tom pogledu, kao što je to u prvom redu slučaj sa delima Birklija.

Birkli je počeo svoju vojno-istorisku delatnost po dobro smišljenom planu. U vezi sa petstotom godišnjicom bitke kod Sempaha 1386 godine on je, pre svega, opisao ovu bitku i, rušeći legendu o Vinkelridu, objasnio taktiku starih Švajcaraca. Posle ovoga Birkli je nameravao da obradi bitku kod Morgartena i Laupena, kao i druge švajcarske bitke. Potom je hteo, upoređivanjem samoniklog vojnog dela starog Švajcarskog saveza sa militarizmom sadašnjeg, koji je kopiran, da iznese svoje mišljenje o onakvoj vojnoj organizaciji kakvu bi trebalo da ima demokratsko društvo, koje ne misli na osvajanja.

U skromnom obliku ugledalo je svet jedino prvo delo, *Pravi Vinkelrid. Taktika starih Švajcaraca,* a i to samo u komisionom izdanju J. Šabelica. Opis bitke kod Morgartena mogao je otštampati Birkli tek šest godina docnije u novinama *Ciriška pošta;* odlomci iz ovih sastava, i to čak bez pravilnog redosleda, pojavili su se docnije u zasebnom izdanju pod naslovom *Postanak Švajcarskog saveza iz Opštinskog saveza i bitka kod Morgartena.* Na tome se sve i završilo. Birklijeva vojno-istoriska istraživanja naišla su na žestok otpor, a sam on bio je trostruko ocrnjen: kao samouk, kao socijaldemokrata i kao skeptik, koji sumnja u švajcarske legende. Švajcarske biblioteke zatvorile su pred njim svoja vrata i Birkli je imao puno razloga da napiše tužne stihove, koji mu se pripisuju:

»Produži, sine, da koračaš ugaženim putevima;
tako će biti bolje.
Inače, možeš da računaš stim da nikad
nećeš postati profesor«.

Međutim, baš je profesor Delbrik obezbedio našem starom drugu zasluženo počasno mesto u vojno-istoriskoj literaturi. Naša partiska literatura ima sve razloge da slavi uspomenu na Birklija, šireći ponovo njegova vojno-istoriska dela, koja se više ne mogu nabaviti i već su na pola zaboravljena. U njima ima veoma mnogo

polemike o lokalnim švajcarskim stvarima u šta se Birkli, prirodno, morao upuštati, ali su dela pisana veoma živo i sveže. Pored negativnog mišljenja koje su dali Engels i drugi o bitkama starih Švajcaraca, ni on nije slikao ove bitke u ružičastim bojama. Naprotiv, on je sa neprikrivenim zadovoljstvom slikao stare Švajcarce kao veoma nezgodne ljude, i, »krvavu uvredu«, »najveću sramotu« za »kršne i borbene gorštake«, vidi u tome što ih legenda o Telu pretvara u narod koji je pokoran kao ovca i koga je morao da spasava neki »junak«. Ali, on prikazuje u potrebnoj meri i drugu stranu medalje: tek kukavički i razbojnički nasrtaji, naročito od strane manastira Ajnzidelna, koji se nalazio pod pokroviteljstvom Habzburga, na zemljišnu zajednicu predela Švic, kojoj su time bili ugroženi životni interesi, primorali su tadašnje stanovnike da budu »veći lopovi« od »lopova«.

Partija nije ocenila prema njihovoj vrednosti čak ni vojnoistoriske radove koje je objavio *Engels*. Ovo se jednim delom može objasniti potpuno prirodnom činjenicom što su oni većim delom još uvek sahranjeni u američkim i engleskim enciklopedijama i novinama; ipak, izvestan njihov deo stoji nam na raspoloženju već nekoliko decenija preveden na nemački jezik; ali, na veliku nesreću, jedino njegovo delo koje još nije rasprodato može da bude ponajpre i najlakše kritikovano. Mislim na brošuru *Može li Evropa da se razoruža?* Ja sam se o njoj već izjasnio u svojim člancima po temi *Milicija i stajaća vojska*. Ukoliko poznajem vojne rasprave našeg starog učitelja, one daju mnogo potstreka i pružaju plodonosne misli, koje ćemo uzalud tražiti u ostaloj vojnoj literaturi; ali one nisu bez protivrečnosti, a često daju i utisak nepravilnog shvatanja, ukoliko se njihovi zaključci zasnivaju na nepotpunim ili čak nesigurnim novinskim saopštenjima. Njihovo prikupljanje i izdavanje bio bi vrlo zaslužan, ali u isto vreme i težak rad; ako bi stvar dospela u neumešne ruke, to bi moglo doneti više štete nego koristi. Ukoliko mi je poznato, ovim se pre rata bavio Hugo Šulc, i on je besumnje od svih sadašnjih partiskih pisaca najpozvaniji za ovaj zadatak.

Hugo Šulc je napisao za čitaoca-radnika vojnu istoriju do kraja Napoleonovih ratova pod naslovom *Krv i gvožđe* i od Napoleonovih ratova do današnjeg vremena pod naslovom *Svet pod oružjem*. Obe su knjige izašle u izdanju »Forverc«. Prvo sam delo podrobno prikazao u ovome časopisu (26 godište, 1-va knjiga, str. 374) odmah posle njegove pojave. Povodom drugog mogu samo da ponovim ono što sam pisao i onda: »Drug Šulc ima sve potrebne osobine da napiše istoriju ratova sa istorisko-materijalističke tačke gledišta i da obogati partisku literaturu odličnim delom. Bilo bi veoma poželjno da mu se za to omogući nekoliko godina slobodnog vremena«. Obe već napisane rasprave odgovaraju svrsi zbirke, čije delove one pretstavljaju; istina, one su napisane unekoliko isuviše agitaciono-popularno, kao što se to vidi već iz samog naslova; isto tako, one nisu sasvim podjednako obrađene, ali bez obzira na mnoge greške i propuste koji mogu da se nađu u njima pri strogoj kritici, one ipak pretstav-

ljaju odličan uvod u istoriju vojnog dela, tako da bez njih ne bi smela da bude nijedna radnička biblioteka.

U buržoaskoj literaturi nalazi se na čelu *Klauzevic* kao prvi klasičan teoretičar rata. Njegovo glavno delo *O ratu* može da se nađe i u jevtinijim izdanjima. Bez obzira na delimičnu zastarelost, naročito u istoriskim primerima, Klauzevic, ipak, još uvek zaslužuje da se pročitava, pošto daje tako finu i tačnu psihologiju rata kao retko ko drugi. Dela *Delbrika* teško su pristupačna kako za radnike, tako i za radničke biblioteke usled visoke cene i naučnog aparata; njegovu *Istoriju ratne veštine* analizirao sam detaljno u četvrtom prilogu uz *Neue Zeit*, ne iskoristivši, naravno, ni izdaleka celokupno bogatstvo njenog sadržaja. Pored njegove biografije Gnajzenaua, nalazi se, u najmanju ruku sa njom jednaka po vrednosti, biografija Šarnhorsta, koju je napisao Maks Leman. Ova pretstavlja možda najlepšu biografiju u našoj istoriskoj literaturi, koja je dostojna svoga junaka, najprivlačnijeg zbog svoje čovečnosti među svima ratnicima starog i novog doba. Leman, uostalom, ima velike zasluge naročito u rasvetljavanju istorije pruske vojske; on je izbacio mnogo legendi iz ove istorije, kao što su, naprimer, čuveni kantonski propis iz 1733 godine sa opštom vojnom obavezom i mnoge druge.

Ali, ako su dela Delbrika i Lemana dobrim delom teže razumljiva za radnika, to se za radničke biblioteke može preporučiti, iako uz mnoge značajne ograde, nabavka *Opšte istorije vojnog dela* od *Emila Danijelsa*, koja je izašla u 7 knjižica, tim pre što je jevtina (svih 7 knjižica staju 6,30 maraka). Danijels je učenik Delbrika i u mnogim važnim delovima njegovog rada nalazi se gotovo bukvalno ponavljanje Delbrikovih razmatranja, mada to nije naznačio. Ovo ni u kom slučaju ne ide na štetu dela, već, naprotiv, pretstavlja njegovu najveću prednost. Rđavo je jedino to što Danijels nije samo učenik, već i podražavalac Delbrika. Ako je Delbrik obuzet izrazitom mržnjom prema istoriskom materijalizmu, to Danijels prosto plamti njome. Pre nekoliko godina on je prokritikovao u *Pruskom godišnjaku* knjigu druga Kunova o Francuskoj revoluciji sa takvom lakomislenošću, kakva se teško može shvatiti kod naučno obrazovanog pisca. Preimućstvo istoriskog materijalizma ispoljava se već u tome što njegovi sledbenici potpuno nepristrasno priznaju ono što je dobro u idealističkom izlaganju istorije, dok pretstavnici idealizma, blago rečeno, umeju samo da negoduju i psuju, kada govore o istoriskom materijalizmu.

Stoga Danijelsov rad o vojnom delu može da se preporuči, bez obzira na mnogobrojne i velike nedostatke. On daje, uglavnom, dobar pregled i može da se postavi pored dela Huga Šulca, pretstavljajući u izvesnoj meri njihovu sliku sa druge strane. Iz njega može da se nauči mnogo, a idealistička zastranjivanja u njemu, u najmanju ruku jedan deo, nisu naročito opasna. Svaki uzdignutiji radnik sigurno će se smejati njegovoj »ogromnoj transcedentalnoj snazi savremenih moralnih ideja«, koje su tobože stvorile blagostanje Nizozemske u XVI stoleću; a protiv pruskih vojnih legendi, koje on ponova oživ-

ljava, spremljen je već odavno u našoj partiskoj literaturi protivotrov.

Samo u jednom pogledu potrebno je učiniti odlučnu ogradu kada se ovo delo preporučuje u radničkim novinama. To je ograda povodom zaista neverovatnog načina i metoda, kojim se u ovom delu potpuno prećutkuje naš stari partiski drug Birkli i, što je još gore, sasvim se izvrću njegova istraživanja kojima je krčio nove puteve.

Birkli je istupio protiv »patvorene i izmišljenim junacima ukrašene švajcarske istorije«, koja objašnjava najvažnije činjenice pomoću »čuda«, a to znači da ih uopšte ne objašnjava. Tobožnje *lično* delo Vinkelrida pretvorilo se u zločinačko delo u odnosu na *narodno* delo starih Švajcaraca, tj. na otkriće i stvaranje originalne vojne taktike i odgovarajućeg oružja. Ovu osnovnu postavku, koju je Birkli želeo da dokaže, osporava u izvesnom smislu Delbrik.

Usvajajući opis bitke kod Morgartena koji je dao Birkli, on dodaje da Birkli »ipak nije potpuno u pravu« kada smatra ovu bitku kao »neposredno delo naroda«. Po Danijelsu, stanovnici Švica morali su imati vođu, koji je izmislio njihov ratni plan; jer ovo ne bi mogli da urade niti opšte ratno veće, niti proizvoljno izabran vojni komandant. Samo blagodareći svom voćstvu, demokratija je mogla da dobije bitku kod Morgartena, a taj je vođa bio, po mišljenju Delbrika, Verner Štaufaher.

Ovakvo tvrđenje ne opovrgava ni u kom slučaju Birklija; jer ovaj stari ratnik znao je, naravno, da u ratu i bici neko mora da komanduje. Birkli kaže tim povodom doslovno sledeće: »Kod starih Švajcaraca vođe su bile za vreme rata njihovi prvi državnici, a najstarije vojne starešine bile su njihove vođe velikih opštinskih zajednica-landamani. Valdštetske pokrajine bile su vojne republike, u kojima je politička služba obuhvatala i vojne funkcije ili, zapravo, još češće obratno, jer su se za dužnost landamana birali samo oni ljudi koji su bili pogodni za vršenje dužnosti vojnih starešina i ratnih vođa i koji su potrebno ratno iskustvo već pokazali na delu. Zbog toga se samo po sebi razume što imena švajcarskih vojnih starešina nisu čak ni pominjana. Odavde proizlazi i ta činjenica da su imena vojnih starešina u bitkama kod Morgartena, Laupena i Sempaha nepoznata«. Prema mišljenju Birklija, demokratija je imala kod Morgartena kao vođe landamane starih kantona, među kojima je verovatno bio i Verner Štaufaher.

Prema tome, Birkli je u potpunosti dopuštao da je demokratiji potreban vođa. On smatra da je ovo voćstvo potrebno za to da *izvršava* volju demokratije, dok Delbrik misli da je voćstvo potrebno za to da *određuje* ovu volju. To je, svakako, ogromna razlika. Ali na pogrešnom putu nije Birkli, već Delbrik, što se može dokazati njegovim sopstvenim rečima.

On kaže potpuno tačno da je stari švajcarski landaman isto što i stari germanski »huno«, kako su zvali poglavara stotine, sela ili roda; ovaj naziv upotrebljavao se u Švajcarskoj još u XIII veku. A šta kaže Delbrik o takvom »huno« kao vojnom vođi? Baš isto to,

samo u proširenijoj i naučnijoj formi nego što je kazao Birkli, i to 15 godina ranije, o landamanu kao vojnom vođi. Evo: »Na čelu svake opštine nalazi se izabran činovnik, koji se naziva alterman ili huno... Altermani ili huni su poglavari i rukovodioci opština u mirno doba i vođe ljudi za vreme rata. Oni, međutim, žive sa narodom i u narodu, oni su socijalno slobodni članovi opštine kao i svi ostali«. »Huno« je bio »vođa«, čiji je autoritet prema ustaljenom običaju obuhvatao celokupni život kako u mirno, tako i u ratno doba; jedinstvo takve germanske stotine pod rukovodstvom njenog huna imalo je takvu čvrstinu, koju nije mogla da prevaziđe čak ni najstroža disciplina rimskog legiona. Germani nisu imali vojnih vežbanja; huno teško da je imao određenu, a ni u kom slučaju znatniju vlast kažnjavanja; čak je zapravo i sam pojam vojničke poslušnosti bio Germanima tuđ. Svaki poziv hunoa, — o »zapovesti« u pravom smislu ove reči ne može se govoriti, — bio je izvršavan, jer je svako znao da će ga izvršavati i svi ostali... Nismo uzalud utvrdili još u početku da nazivi huno i alterman imaju isto značenje; ne radi se o formalnom sporu, već o utvrđivanju krupnog i bitnog elementa svetske istorije. Rukama bi se moglo opipati, tako je jasno, da huno nije bio vođa koji bi se postavljao od slučaja do slučaja na čelo neke promenljive i slučajno sastavljene jedinice, već da je bio rođeni vođa prirodne jedinice. On nosi isti naziv i vrši u ratu iste funkcije kao i rimski centurion, ali se razlikuje od ovoga, kao što se priroda razlikuje od umetnosti. Huno koji ne bi bio alterman svoga roda, mogao bi u ratu postići isto toliko malo kao i centurion bez discipline. Ali, pošto je on rodovski alterman, on postiže bez ikakve zakletve, bez ratnog prava i bez batine, istu unutrašnju povezanost i poslušnost koju je postizavao njegov rimski sabrat samo pomoću najveće strogosti«. Najzad, Delbrik utvrđuje da su stari Germani mogli, blagodareći svojoj unutrašnjoj povezanosti i jedinstvu, da opstanu i pored »nepostojanja nekog izričitog komandovanja«, a da se pri tom ne razbeže u sve strane i ne gube energiju za borbu.

Tako sjajno i tačno slika Delbrik vojnu organizaciju starih Germana »kao neposredno delo naroda«, o koju se razbila antička ratna veština. Ali njegovo buržoasko predubeđenje ne dopušta mu da u pogledu starih Švajcaraca, o koje se razbila srednjovekovna ratna veština, primeni istu postavku koja je bila tačna za stare Germane. Jer, na čelu novije istorije ratova treba, svakako, da stoji »veliki čovek«.

Na koji je način postigao ovu čast Verner Štaufaher? Pohod vojvode Leopolda Austriskog, koji se tako sramno završio kod Morgartena, trebao je da kazni stanovnike kantona Švica za njihove razbojničke napade na manastir Ajnzidel; a stanovnici Švica su bili izazvani na ovo razbojničkim napadima manastira na njihove opštinske zemlje. Ovde treba priznati da se stanovnici Švica baš nisu ograničili samo na nužnu odbranu, kako bi to bilo pristojno za »ponizni narod pastira«. Naprotiv, bez obzira na crkveno prokletstvo i stavljanje van zakona od strane cara, oni su vratili manastiru dug sa

kamatama i sa kamatama na kamate. Skoro šest godina pre bitke kod Morgartena, spisak žalbi koje je učinio manastir obuhvata najmanje 46 tužbi zbog napada i pljački, koje su izvršile pojedine stotine kantona Švica pod vođstvom svojih landamana.

Ali, dok je landaman Konrad Abiberg jednom upao sa tri stotine ljudi u dolinu Alp, a drugi put pljačkao u Minsterskoj dolini, a njegov se sin Rudolf Štaufaher zadovoljavao čak time da ukrade sa manastirskog pašnjaka pet konja, landaman Verner Štaufaher je udario direktno i na čelu tri stotine ljudi napao 6 januara 1314 godine sam manastir. On je naredio da se silom otvore podrumi i prostorije za stanovanje, da se poruše oltari i rasture mošti svetaca. Pošto su se napili manastirskog vina, ratnici Švica su oskrnavili crkvu, zapalili vatre radi spaljivanja manastirskih dokumenata i odveli u zarobljeništvo devet kanonika. Ovo je i jedina akcija koju postojeći dokumenti pripisuju Verneru Štaufaheru. Činjenica da se posle bitke kod Morgartena on još pominje kao landaman Švica, čini verovatnom pretpostavku da je on učestvovao u bici; ali ni najmanji trag ne nagoveštava, ni posredno ni neposredno, da bi se on istakao ma čime među ostalim kantonskim landamanima.

Ipak Delbrik »smatra« da je Verner Štaufaher dobio bitku kod Morgartena, blagodareći svom strategiskom geniju, a njegovo izlaganje je dovoljno stvarno, pa tako sadrži u sebi sve elemente iz kojih pažljivi čitalac može da uvidi svu neodrživost takvog shvatanja. A tek Danijels! On počinje odmah oduševljenom rečenicom: »Ljudi stvaraju istoriju i dobijaju bitke«. Ovo tvrđenje sigurno obuhvata nezadrživom žestinom one nesrećnike koji bi živeli u uverenju da istoriju stvaraju nedonoščad ili da bitku biju morske zmije; pa ipak bi i ovi ubogi u duhu mogli da prigovore da je prva polovina te silne rečenice samo upola tačna. Žene takođe »prave istoriju«; carica Katarina II, naprimer, »napravila« je više »istorija« nego ma koji muški »stvaralac istorije« XVIII veka.

Posle ovog impozantnog uvoda, Danijels iznosi na sedam stranica (strane 10—16 u trećoj svesci) bitku kod Morgartena prilično doslovno po Delbriku, kao što je Delbrik iznosi po Birkliju, ali pošteno ukazujući na izvor. Sva je razlika u tome što Danijels sve ono što se desilo kod Morgartena pripisuje Verneru Štaufaheru. On počinje ovako: »Landaman Švicaraca Verner Štaufaher je imao dovoljno ratnog iskustva i strategiske misli da ne zasniva svoj operaciski plan samo na pomoći mrtvog kamenja«, a završava na sledeći način: »U licu Vernera Štaufahera masa je dobila vođu koji ju je nadahnuo svojim velikim duhom. Spasonosno delo, na koje je landaman kantona Švic pokrenuo svoje zemljake, čijoj je slobodi pretila opasnost, to delo, — čijeg značaja nisu bili svesni ni sami pobedioci, a ni cela Evropa, — označava novu epohu u svetskoj istoriji«. Od »bisera«, koji su tu razasuti, treba da se ukaže samo na neke, kao da se u Verneru Štaufaheru utelovila »neka vrsta monarhističke veličine«, »jaka i relativno nezavisna vlast«, i da je, tobože, samo blago-

dareći njoj bila omogućena pobeda kod Morgartena; zatim treba uporediti razmatranje Delbrika o starogermanskom hunou.

Eto šta je doživeo Birkli. Da bi ispravio »nepravdu«, koju su švajcarskoj istoriji naneli »izmišljeni junaci«, on otkriva istinsko poreklo i tok bitaka kod Morgartena i Sempaha. Buržoaska istorija priznaje njegovo delo i prihvata ga, ali izražava svoju zahvalnost time što odmah stvara novog »izmišljenog junaka« da bi se umanjila dela švajcarskog naroda. Pri ovome Danijels ne zaboravlja šta duguje dobu pare i elektriciteta. Za stvaranje legende o Vinkelridu bilo je potrebno nekoliko stoleća; legenda o Štaufaheru mogla se isfabrikovati u toku nekoliko časova iz književnih dela Birkli—Delbrika.

»Dosadnost«, »velikorečivost«, »siromaštvo misli«, »otsustvo duha«, »beživotni izrod, naučno potpuno neplodnog, uskogrudog partiskog duha«, — to mi ne govorimo za Danijelsa, — kako bi mogao neko od nas da bude tako drzak? Ne, tako govori Danijels na adresu istorisko-materijalističke literature u svojoj gromovničkoj kritici knjige Kunova. I u tome je suština stvari.

Razbijanje legende o Vinkelridu Danijels opet uzima od Delbrika, a ovaj ga je uzeo od Birklija; ali Delbrik iznosi da je ovo objašnjenje »istinski skupoceni plod« Birklijevog »nesputanog istraživačkog uma«. Danijels ovo prećutkuje. Ni u tekstu, ni u spisku izvora literature ne pominje ime Birklija.

Ovaj pokušaj nanošenja »nepravde« našem drugu nije smeo ostati nerasvetljen iako, uostalom, priznajemo da je Danijels, bez obzira na njegove ideološke greške, spretno izneo u svojih sedam sveski najnovija istraživanja iz oblasti ratne istorije.

O SEDMOGODIŠNJEM RATU[1])

(1756—1763)

FRIDRIHOVA DIPLOMATIJA I STRATEGIJA

Spoljna politika pruske vojne države bila je određena njenim životnim uslovima. Ona nije mogla trajno opstati dogod se, sa izuzetkom nekoliko malih provincija na Rajni, zasnivala jedino na međusobno odvojenim pokrajinama Brandenburgu i Istočnoj Pruskoj od kojih je Istočna Pruska, uz to, bila pod poljskim sizerenstvom. Osloboditi se takvog stanja, obezbediti sebi nezavisan položaj između Poljske i Švedske i prigrabiti u svoje ruke jabuku razdora obe sile — prevlast na Baltičkom Moru — sticanjem drugih istočnoelpskih pokrajina, naročito Pomeranije i Šleske, čijim bi posedovanjem čitava oblast Odre došla pod prusku vlast, i time stvoriti ekonomski i politički zaokrugljenu državnu celinu — to je, pre svega, bila spoljna politika pruske vojne države, koja je bila data već sama po sebi i koja se donekle sama po sebi i sprovodila. Manja ili veća »genijalnost« pojedinih vladara igrala je pri tome neku ulogu samo utoliko ukoliko su oni umeli bolje ili slabije da shvate neminovni tok događaja i prema tome da biraju da li će, prema latinskoj izreci, dobrovoljno sledovati sudbini ili će ih ova vući.

Videli smo da je još izborni knez Fridrih Viljem izradio plan za zauzimanje Šleske, a izumiranje habzburške muške loze predvideo kao trenutak kada treba to osvajanje sprovesti u delo. Sam on najpre je stekao suverenitet nad Pruskim vojvodstvom, na kome je onda njegov naslednik Fridrih I zasnovao kraljevstvo. U tu svrhu izborni knez se u poljsko-švedskim ratovima oko Baltičkog Mora odlučivao čas za jednu, čas za drugu stranu, — bez ustručavanja u pogledu izbora sredstava, da su se zbog toga pomalo zgražali čak i brandenburški dvorski istoriografi. Osim toga, izborni knez uspeo je da zauzme i veći deo Pomeranije, premda je taj deo raspolagao malim brojem pristaništa; međutim, Prednja Pomeranija sa gradom Šteti-

---

[1]) Ovaj članak sadrži VIII i IX glavu prvog dela knjige *Legenda o Lesingu* koja je izašla 1893 godine u Štutgartu. Uglavnom je, sa manjim ispravkama, korišćen prevod Irme Lisičar u izdanju *Kulture*, Beograd, 1950. — Prim. red.

nom ostala je u rukama Šveđana. Dvaput je izborni knez mislio da već ima u svojim rukama i taj deo Pomeranije; dvaput — u Vestfalskom i u Sen-Žermenskom miru — morao je, na svoj najveći jed, da ih se odrekne. Još 1646 godine on je izjavio da od Odre neće i ne može da odustane, jer bi to značilo propast njegove kuće, i on se korak po korak borio za ušće Odre. Ali, ako je znao on, isto tako su znali i njegovi protivnici šta je potrebno brandenburško-pruskoj državi. Ma koliko da su nepobitna bila nasledna prava izbornog kneza na celu Pomeraniju, podjednako su ih osporavali i Francuska, i Austrija, i Švedska. Umesto da mu dadu dominantan položaj na Baltičkom Moru, oni su mu radije zapušili usta biskupijama Kamin, Halberštat, Minden i izgledima na nadbiskupiju Magdeburg, tj. posedom koji je, kako po prostranstvu tako i po kulturi, daleko nadmašivao onaj deo Pomeranije koji su mu uskraćivali.[2]) Ipak je izborni knez potpisao Vestfalski mir sa teškim uzdahom — kamo sreće da nikad nije naučio da piše. Tek je njegov unuk Fridrih Viljem I uspeo da iz propasti švedskog kralja Karla XII izvuče za sebe Štetin i ušće Odre, kao i deo Prednje Pomeranije.

Habzburška muška loza izumrla je 1740 godine, nekoliko meseci po dolasku Fridriha II na presto. Nije, dakle, ni genijalna misao, ni želja za revolucionarnim preokretom, već prosto nepromenljiva politika pruske vojne države pobudila kralja da upadne u Šlesku, čak još pre no što je Marija Terezija i odbila njegove predloge za mirno rešenje spora oko brandenburškog prava na pojedine delove ove pokrajine. O tim pravima na nasleđe govori Fridrih zapravo uvek sa ironijom. On je samo hteo da iskoristi jedinstvenu priliku da bi zaokruglio prusku državu i omogućio da njegova vojska donekle ide u korak sa sve većom vojnom silom velikih država. On je vrlo dobro znao da njegovo polaganje prava na ovo nasleđe neće biti prihvaćeno u Beču, i samo ga je iz taktičkih razloga izneo, — delom da bi svojoj osvajačkoj politici dao »zakoniti« izgled, a delom da bi udovoljio prigovorima maršala Šverina i ministra Podevila. Stoga i ne treba gubiti mnogo reči oko toga što je on zaposeo Šlesku još pre no što je iz Beča stiglo definitivno odbijanje. Ali su ovi »pomirljivi« pregovori svakako još jedan ubedljiv dokaz više da se tu nije radilo o »revolucionarnom ustanku«; da je Marija Terezija pristala na Fridrihove ponude (potpomaganje novcem i oružjem protiv njenih neprijatelja, i glas brandenburškog izbornog kneza za izbor njenog supruga za rimskog cara), i da je za to ustupila makar samo Donju Šleziju, Fridrih bi iz sve snage potpomagao »habzburšku tuđinsku vladavinu« — i kako već sve ne glase današnje lepe parole. Pošto je bio odbijen u Beču, morao se odlučiti na rat, koji stoga nije ličio ni na »revolucionarni ustanak«, ni na »patriotsku reformu«. Naime, ako je habzburška carevina, po milosti pape, bila samo senka, onda je vitelsbahovska, čiju je zastavu sada tobože nosio Fridrih, po mi-

[2]) Bliži podaci o tome kod *Štencela* (Stenzel), *Istorija pruske države* 2, 47 i dalje.

losti Francuske, pretstavljala u najboljem slučaju samo senku senke. Naprotiv, savez sa Francuskom protiv habzburške carevine bila je stara politika brandenburške vladalačke kuće: još 1519 godine obećao je izborni knez Joakim I ugovorom nemačku carsku krunu francuskom kralju Fransoi I, a izborni knez Fridrih Viljem 1679 godine — francuskom kralju Luju XIV.[3])

Uza sve to dolazi još i značajna činjenica da Šlesku nije zapravo osvojio Fridrih nego njegov otac, onaj, caru i državi smerno odani vladar koji je dugo godina, na potsmeh cele Evrope, puštao da ga vodi na uzdi carski poslanik Zekendorf. Iz bitke kod Molvica, koju je vrlo nespretno započeo, pobegao je Fridrih malodušno i pre vremena, posle nekoliko uspelih napada austriske konjice na prusku; ali je pruska pešadija, koju su obučili Fridrih Viljem I i knez fon Desau, stajala kao bedem i odlučila pobedu bez naročitog uticaja više komande. Isto tako, nesrećno je protekla i prva pojava Fridriha kao diplomate. U Klajnšnelendorfskom ugovoru on je svoga francuskog saveznika izdao Austriji i dopustio austriskoj vojsci, »zbog ključeva jedne jedine tvrđave, koja u svojoj osnovi nije ni bila sposobna da pruži otpor«[4]), da udari na njegove francuske saveznike, koji mu, kao što sam priznaje u svojim Uspomenama, nisu dali nikakvog povoda za raskid. O moralu te stvari opet ne treba trošiti mnogo reči. Francuskoj i Pruskoj bilo je podjednako u interesu da oslabe Austriju, ali samo toliko da time suviše ne ojača vlastiti saveznik. Teško je reći da li je više puta naveo Fridrih Francuze na tanak led, ili oni njega; tako ni protest saveznika o Fridrihovom »verolomstvu« uglavnom nije moralno negodovanje nego bolni krik izigranog nevaljalca, kome je podvalio drugi nevaljalac. Fridrihu je već bila poznata Geteova krilatica; on je, u jednom pismu Podevilu, opisuje rečenicom: »Ako treba podvaljivati, onda budimo ugursuzi mi«. Ali je Klajnšnelendorfski ugovor bio ugursuzluk u kome je podvaljeno Fridrihu, mada je Fridrih želeo da on podvali; međutim, nema gore greške za diplomatu nego kad izda svog saveznika, a pritom postiže za sebe dobit jedva vrednu pomena, a najveću za zajedničkog protivnika. Tada je Fridrih stekao rđav glas — koji svojom kasnijom diplomatijom nije više nikad popravio — da on malu dobit u datom trenutku pretpostavlja velikim prednostima u budućnosti. Još bi se pre moglo objasniti jedno drugo izneveravanje saveznika — kad je Fridrih zaključio poseban mir u Breslavi, po kome mu je Marija Terezija, naročito na navaljivanje engleske diplomatije, ustupila Šlesku, da bi se oslobodila najopasnijeg neprijatelja i imala slobodnije ruke prema svojim drugim protivnicima, a to znači, da je pri tome zadržavala potajno sva prava za budućnost.

Vazduh je bio tako pun tih budućih prava, da se opet lako da objasniti zašto je Fridrih 1744 godine, kad su u toku Rata za austrisko nasleđe uspesi Marije Terezije prema Francuskoj i vitels-

[3]) *Drojzen, Istorija pruske politike*, 22, 68 i d. *Ranke, Geneza*, 355 i dalje.
[4]) *Kozer, Kralj Fridrih Veliki*, 1, 753.

bahovskom nazovi — caru postali suviše veliki, sklopio novi savez sa Francuskom, i u ime nemačkih staleža poslao svoje »pomoćne trupe« caru, teško uvređenom u svom dostojanstvu i časti. Samo što je i ovoga puta pao u tešku diplomatsku grešku ugovorivši tajno za prusku državu dobar deo češke kraljevine, koju je nameravao da osvoji za svog suverena. Tajna se uskoro pročula i razgolitila kralja u moralno-političkom pogledu, i to samo zbog nekakvih sasvim iluzornih izgleda. To je bio jedan od slučajeva u kojima je Fridrih ustvari precenio svoje snage. Jer, koliko se lako Šleska, zbog svog geografskog položaja i svojih ekonomskih životnih uslova, mogla pripojiti pruskoj državi, toliko je taj zadatak bio nerešljiv makar samo i za jedan deo Češke. A Fridrih je zaista i doživeo gorka iskustva sa osvajanjem ove kraljevine. Ovoga puta ostavili su ga na cedilu njegovi francuski saveznici, i stari maršal Traun, koga je docnije sam Fridrih — što mu služi na čast — uvek pošteno hvalio kao svog učitelja u ratnoj veštini, uspeo je manevrima, uz skoro potpuno rasulo pruske vojske, da ga potisne preko Šleske granice. Zima 1744—45 godine je bila za Fridriha osobito teško vreme. Kao što je tada, po svedočanstvu stranih poslanika, telesno postao zreo čovek, tako isto se i duhovno oslobodio svih iluzija kojima su ga u oblasti spoljne politike katkad obmanjivali častoljublje, žudnja za slavom, ili, kako se jednom prilikom sam izrazio, neki »tajanstveni instinkt«. Mada je 1745 godine u čitavom nizu bitaka i sukoba (Hoenfridberg, Zor, Katoliš-Henersdorf, Keselsdorf) potukao Austrijance i Saksonce svojom obnovljenom vojskom, ipak je na kraju te godine, na bolno čuđenje Francuske i spočetka nepoverljivo, a zatim radosno čuđenje Austrije, — ponudio drugi poseban mir, ako mu se potvrdi posedovanje Šleske. Kad je ovaj uslov ispunjen vratio se u svoju državu, rešen da za života »ne napadne više ni mačku«.

Ne podleže ni najmanjoj sumnji da je kralj ovu odluku ozbiljno shvatio. Doduše, kad je jedanaest godina kasnije izbio Sedmogodišnji rat, odmah su ga optužili da se opet latio oružja zbog ambicioznih i obesnih namera; i ta optužba izgleda utoliko teža što je najpre potekla od Fridrihove rođene braće i naišla na potajno odobravanje većine njegovih generala i ministara. Zaista, njegov iznenadni napad na Saksonsku i bezobzirno porobljavanje ove zemlje izgledaju kao zločinačko narušenje mira. Ali se kralj na ovo nasilje odlučio veoma nerado i tek pod neumoljivim pritiskom okolnosti. Zahvaljujući izdaji austriskih i saksonskih činovnika, on je već nekoliko godina bio tačno obaveštavan o pregovorima između Austrije, Saksonske i Rusije, koji su bili usmereni na to da ga napadnu i skrše rastuću moć pruske države. Neosporna je činjenica da su ovi pregovori vođeni, a to je bilo poznato i tada, ali su pruski princevi nalazili da je sve to bilo još sasvim maglovito i da bi se možda potpuno i rasplinulo da nije došlo do kraljevog prevremenog napada. Svakako da je to bilo moguće, i kralj je doista i vodio računa o toj mogućnosti, prateći godinama austrisko-saksonsko-ruske pregovore

budnim okom, ali inače potpuno mirno. Međutim, postojala je i suprotna mogućnost, kojoj Fridrih nije smeo dopustiti da postane stvarnost, ako ne želi da zapadne u krajnji škripac. A ta mogućnost razvila se u stvarnost kada su suprotnosti ekonomskih interesa između Engleske i Francuske u severoameričkim kolonijama dovele do otvorenog rata, a time je otpočeo i rat u unutrašnjosti Nemačke, pošto se samo po sebi podrazumevalo da pretstoji napad Francuske na Hanover, kao najosetljivije mesto Engleske. Francusko-pruski savez istekao je u junu 1756 godine, i Fridrihovi pokušaji da ga obnovi pretrpeli su neuspeh. Ne zbog blagonaklonog raspoloženja koje je Marija Terezija, navodno, pokazivala prema madam Pompadur, i neblagonaklonog raspoloženja koje je prema njoj isto tako pokazivao Fridrih, jer su takve stvari čak i u apsolutističkoj Francuskoj XVIII veka mogle igrati, kad je reč o velikim političkim odlukama, u najboljem slučaju samo sporednu ulogu, ili, kako se to kaže sudskim jezikom, ulogu »adminikularnog sporednog dela«[5]), — već zato što nijedna strana nije u tom savezu mogla naći za sebe koristi. Stranka koja je još jednako bila moćna na francuskom dvoru, verna Rišeljeovim i Mazarenovim tradicijama, videla je u nemačkoj pocepanosti izvor francuske moći, pa je zato htela da ostane pri savezu sa Pruskom, uperenom protiv habzburške monarhije. Kad je ona ponovo izdejstvovala slanje posrednika u Berlin, ovaj, vojvoda od Nivernoa, imao je toliko mnogo da traži, a tako malo da nudi, da je Fridrihu bilo nemoguće da se upusti u trgovinu. Tako je, naprimer, vojvoda u naknadu za prusku oružanu pomoć u pretstojećem ratu sa Engleskom ponudio ostrvo Tobago, na šta je Fridrih s opravdanom porugom uzvratio: »Ostrvo Tobago? Vi valjda

[5]) Pošto se ove trice stalno povlače po građanskim istorijama, uzgred ćemo se na njih osvrnuti utoliko ukoliko bacaju izvesnu svetlost na istoriju prošlog stoleća. Sama Marija Terezija odricala je u jednom pismu saksonskoj izbornoj kneginji Mariji Antoniji svoju ličnu prepisku sa madam Pompadur, i ovo njeno jednostavno uveravanje, bar što se njene ličnosti tiče, plemenite i velikodušne žene, obara suprotna prazna ogovaranja, sadržana u memoarima Dikloa, Mongajara, Rišeljea, pa čak i tačnije podatke fon Hormajra, u Kalendaru narodne istorije od 1811 godine. A ako su se austriski poslanici i ministri, da bi razbili francusko-pruski savez udvarali madam Pompadur, oni su samo činili isto ono što je pruski poslanik grof Rotenburg činio dvanaest godina ranije, prilikom zaključenja saveza; sva se razlika sastojala samo u tome što se kraljevska metresa 1744 godine nije zvala Pompadur nego Šatoru. Kozer, koga u novije vreme prusko državno tužioštvo poziva da kao „objektivni i naučni stručnjak" za prusku istoriju učestvuje u suđenjima za uvredu veličanstva, iznosi (1, 219) da je „grof Rotenburg često večerao utroje, sa kraljem i vojvotkinjom de Šatoru", pa dodaje: „Kako bi vojvotkinja de Šatoru mogla da ne podrži viteškog izaslanika pruskog kralja u njegovim nastojanjima, kad je on, kao i ona sama, apelovao na plemenite kraljevske strasti u Lujevim grudima!" Pa dabome, kako bi to ona „mogla"! I tako je „utroje" ostvaren prusko-francuski savez iz 1744 godine, za Prusku — predigra za Drugi šleski rat, za Francusku — novi zamah Rata za austrisko nasleđe, kome je prisustvom Luja XV na bojnom polju — to je ono što Kozer naziva „plemenitim, kraljevskim strastima"! — trebalo dati svežeg potstreka.

Već iz toga proizilazi da Fridrihovo omalovažavanje madam Pompadur nikako ne potiče iz malograđanskih moralnih obzira, koji uopšte nisu spa-

mislite ostrvo Baratarija[6]), za koje ja, međutim, ne mogu da izigravam Sančo Pansu«. Naime, tada pruska politika još nije znala za razmetljive Bizmarkove fanfaronade, za koga je isticanje zastave na bilo kakvom tropskom peščanom ili močvarnom deliću zemlje uvek važilo kao veliko nacionalno delo.

Ukratko: da ne bi zapao u potpunu izolovanost, Fridrih je 16 januara 1756 sklopio sa Engleskom Vestminstersku konvenciju o neutralnosti — uzajamni sporazum da će oružanom snagom isterati svaku oružanu nenemačku silu koja stupi na nemačko tle. Kao protivteža tome usledio je 1 maja iste godine Francusko-austriski odbranbeni savez, i Austrija je počela naveliko da se oruža. Na to je Fridrih dvaput uputio u Beč diplomatsku interpelaciju: prvi put je pitao šta je svrha tog oružanja, a drugi put — da li za ovu i sledeću godinu može biti siguran od bilo kakvog austriskog napada. Oba puta dobio je uvijene, besadržajne, upravo podrugljive odgovore, i sada već, s obzirom na specifičnost vojne države, nije više smeo oklevati ni časa. Po jednom odličnom Karlajlovom poređenju, on je imao nesrazmerno kraći mač od Francuske i Austrije, ali ga je triput brže istrgao iz korica nego ove velike sile, jer jednostavno nije mogao da čeka da ova njegova značajna, ali i jedina prednost, postane iluzorna pred njegovim inače u svakom pogledu nadmoćnijim protivnicima. Sa gledišta njegovog interesa i interesa njegove države, — to je zapravo presudno za njegovu subjektivnu ocenu, — pre bi se moglo reći da je već isuviše oklevao i da je sebi mogao da prištedi bar onu drugu interpelaciju u Beču. Možda bi on to i učinio da mu nije bilo stalo do toga da rat počne u što kasnije doba godine, zbog važnog razloga da u toj godini ne dođe do ulaska francuske vojske na nemačko zemljište. Ali je njegov

---

dali u njegove slabosti. Naprotiv: ako je on, po Valorijevom i Volterovom svedočanstvu, govorio o madam Pompadur sa prezrenjem pre Sedmogodišnjeg rata, — jer u tegobama toga rata on joj je čak (vidi Šefer, *Sedmogodišnji rat* 1, 415) nudio kneževinu Nefšatel na doživotno uživanje, po cenu mira sa Francuskom, — bilo je to prosto zato što se markiza uzdigla kao prosta Antoaneta Poason iz građanskog staleža, nasuprot madam Šatoru, koja je bila rođena markiza de la Turnel. Fridrih je tu činio istu razliku koju su uskoro posle njegove smrti činili dvor i berlinsko „društvo", štaviše, koju i dandanas čine građansko-pruski istoriografi, svaljujući svu sramotu naložničkog gazdovanja pod Fridrihom Viljemom II na groficu Lihtenau, rođenu Enke, prikazujući plemićke naložnice toga kralja — Fosovu, Denhofovu i kako se već sve ne zovu — u herojsko-sentimentalnom briljantskom žaru jedne tragične ljubavne strasti. A „filozofu iz San Susija" samo je utoliko manje priličilo da pravi tu razliku, što je Antoaneta Poason, uprkos svemu, i sama bila mala filozofkinja. Ona je spasla Enciklopediju kad je Parlament u Parizu naredio da se to čuveno delo spali na lomači u velikom dvorištu Palate pravde. Pod njenom zaštitom je Fransoa Kene pisao svoj čuveni *Tablo ekonomik*, a to, kao i mnogo šta drugo, znači ipak nešto više nego kad je „otmena naložnica", kako čak Karlajl naziva madam Šatoru, svoga kraljevskog ljubavnika naterala u ratnu pustolovinu, za koju je on bio sposoban isto toliko koliko i magarac za crkvenjaka.

[6]) Malo ostrvo Tobago nalazi se severno od o. Trinidad kod sev. obale Južne Amerike, a Baratarija na peščanom ušću reke Misisipi. — Prim. red.

plan, da brzim udarcima toliko zbuni najopasnije i najneposrednije protivnike, Saksonce i Austrijance, i da ih natera na sklapanje trajnog mira, bio osujećen ponajpre time što su Saksonci u poslednjem trenutku uspeli da povuku svoje trupe u stenoviti logor Pirne.

Prema tome, Sedmogodišnji rat nije bio pruski osvajački rat; pa šta je onda bio? Građansko-pruski istoriografi odgovaraju: nastavak Tridesetogodišnjeg rata, verski rat, konačno spasavanje nemačke duhovne slobode, prvi temelj nemačke nacionalne države, i slične lepe parole.

Ostavimo po strani tirade bez ikakve opipljive sadržine, i ostanimo pri ovom ratu kao pri verskom, kod koga se, otprilike, može misliti na nešto određenije. I tu je izgleda sve jasno kao na dlanu. Posle grupisanja snaga u Ratu za austrisko nasleđe i u Prvom šleskom ratu: ovde Francuska—Pruska, tamo Engleska—Austrija; posle tih »svetovnih« ratova, u kojima su veroispovesti bile šaroliko izmešane, dolazi sada »verski« rat, koji strogo razdvaja veroispovesti: katoličke sile Francuska i Austrija sa papskim blagoslovom u pozadini, protiv protestantskih sila Engleske i Pruske; tamo mrak, Srednji vek, duhovno ropstvo, a ovde svetlost, budućnost, sloboda duha; tamo romanska degeneracija ili slovensko varvarstvo, a ovde civilizacija u znaku germanstva. Šteta samo što taj rat nije nastao iz verske, već iz trgovačke suprotnosti između Engleske i Francuske; šteta što se završio političkom hegemonijom jedne zaista varvarske države nad jednim borcem za slobodu i svetlost, i to hegemonijom za koju je — opet iz trgovačko-političkih razloga — bio kriv jedan drugi borac za slobodu i svetlost.

Po Vestminsterskom ugovoru, koji je došao godinu dana posle pomenute konvencije o neutralnosti, Engleska je, pored plaćanja pomoći Pruskoj, obećala da će poslati flotu na Baltičko More, osam bojnih brodova i nekoliko fregata, a ako ustreba još i druge brodove. Njihova namena bila je jasna i nedvosmislena, isto tako kao i njihova svrha. Engleska flota u Baltičkom Moru sačuvala bi Fridrihu Istočnu Prusku i Pomeraniju; ona bi, pre svega, zatvaranjem ruskih pristaništa i uništenjem ruske trgovine oduzela ovoj varvarskoj državi volju za mešanje u evropske raspre. Samo što Engleska nikad nije ni pomišljala na to da pošlje u Baltičko More makar i jedan jedini naoružani čamac, ona je, štaviše, za sve vreme rata ostavila svoje poslanstvo u Petrogradu. Nije bio presudan interes protestantskog saveznika, već interes engleske trgovine. Engleska tada još nije posedovala Indisko carstvo; njene severoameričke kolonije bile su tada još slabo razvijene i nastanjene; zato nijedan engleski ministar nije smeo da dirne u baltičku trgovinu. Kad je Pit[7]) uzeo svu vlast u svoje ruke, nije ni tajio od pruskog kralja da ovaj nikad ne sme računati na to da će biti ispunjena ova odredba Vestminsterskog ugovora; jer, svekoliko oduševljenje engleske nacije za protestantsku

[7]) Pit stariji (1708—1778) engleski državnik i pretsednik vlade. — Prim. red.

stvar uopšte, a za Fridriha napose, ništa ne menja činjenicu da bi svaki kabinet koji pošlje ratnu flotu na Baltičko More, smesta izgubio većinu glasova u parlamentu. Mudri državnici vrlo dobro znaju da svetom upravljaju ekonomske činjenice, i oni to među sobom i ne poriču. Ideološko zaodevanje prepuštaju državnim istoriografima, u kojima, na sreću prosvećenog čovečanstva i onog koje još treba prosvetiti, nije oskudevao nijedan narod.

Taj trgovačko-politički interes engleske nacije dao je Sedmogodišnjem ratu otsudan obrt. Obezbeden od svakog napada, ruski carizam je mogao do mile volje da isteruje svoj osvajački i pljačkaški bes. I zaista je sebi tri puta dozvolio taj luksuz da menja svoj stav u Sedmogodišnjem ratu. Najpre i najduže je ruska vojska ratovala protiv Pruske, potpuno prigrabila pokrajinu Istočnu Prusku, zverski opustošila Pomeraniju i Marku, i skoro redovno nanosila pruskim trupama strahovite poraze, jer je i bitka kod Corndorfa pre bila neodlučan sukob nego Fridrihova pobeda; ukratko, doterala je prusku državu do ruba propasti, verna odluci, — koju je ruski senat još 1753 godine bio uzdigao do »stalne državne maksime«, — da će se ne samo suprotstaviti svakom daljem porastu pruske moći, već i iskoristiti prvu zgodnu priliku da nadmoćnom silom suzbije brandenburšku vladalačku kuću i vrati je u njen raniji osrednji položaj. Očevidno da je ova maksima, koja je doneta pod uticajem carice Jelisavete, pijanice i krvoloka, daleko premašila svoj cilj. Ruski interes nije bio političko uništenje pruske države, već politička prevlast nad njom. Pruska nije smela da bude takmac Rusiji, već je morala da postane njen vazal, ali je pritom ipak trebalo da ostane kolac zaboden u telo Austrije. To su iziskivali ruski osvajački ciljevi, pa bili oni usmereni na Poljsku, Tursku, ili samu Nemačku. I zaista, može se sasvim tačno pratiti kako su se ruski generali, sasvim suprotno caričinoj volji, uvek čuvali toga da pruskoj vojsci zadadu posledji, smrtni udarac, što su, naprimer, posle bitke kod Kunersdorfa mogli sasvim lako da učine. Posle iznenadne smrti carice Jelisavete došlo je do Prusko-ruskog saveza, koji nije bio ništa drugo do suludi ćef suludog Petra III. Lesing ga naziva ubogim figurantom, izabranim da pod maskom boga preseče zapetljani čvor jedne krvave drame. Ali je taj čvor razmrsila tek Katarina II. Kad je svoga supruga Petra nitkovski umorila i bez trunke prava sela na ruski carski presto, ova pametna žena smesta je shvatila ruske interese. Svojom neutralnošću ona je pustila Sedmogodišnji rat da umre od opšte iscrpenosti, pa je onda ubrala njegove plodove u Prusko-ruskom savezu od 14 aprila 1764 godine, u čijim je tajnim odredbama već bio utrt put za deobu Poljske. Kralj Fridrih, koji prema ruskim bezobrazlucima nije nikada imao Bizmarkovu tvrdu kožu, osećao se kao ruski satrap, do dna duše ponižen, ali nije mogao da odoli toj »strahovitoj sili«; morao je svojim novcima da potpomaže Katarinine ratove protiv Turaka; morao je prilikom prve deobe Poljske da primi na sebe najveći deo mržnje, a smeo je da odnese samo najmanji deo plena;

morao je, zajedno sa Austrijom, 1779 godine, u Tešenskom miru, kojim je završen Rat za bavarsko nasleđe, da prizna Rusiju za »garanta Vestfalskog mira«.

Zaista, nastavak Tridesetogodišnjeg rata, ali u sasvim drukčijem smislu nego što to misle pruski mitolozi! Kao Tridesetogodišnji, tako se i Sedmogodišnji rat završio neuspehom pokušaja da se Nemačka stavi pod vlast habzburškog katoličkog carstva. Kao Tridesetogodišnji, tako je i Sedmogodišnji rat izdahnuo usled opšte iscrpenosti: opustošenost Nemačke bila je — bar po Fridrihovom svedočanstvu — kako posle prvog, tako i posle drugog rata podjednako velika. Kao god što je Tridesetogodišnji rat okončan »garantijom Vestfalskog mira«, od strane Francuske i Švedske, to jest pravom na proizvoljno mešanje u nemačke prilike, to jest tuđinskom vladavinom dva civilizovana naroda — tako isto je i Sedmogodišnji rat okončan »garantijom Vestfalskog mira« od strane Rusije, tuđinskom vladavinom jedne varvarske države, čije kobne posledice nisu još ni danas savladane, i uopšte, njihovom savladavanju možemo se nadati tek odonda otkada je nemačka radnička klasa stekla političku svest.

Kod svega toga čudno je to kako je baš tim Sedmogodišnjim ratom duhovni život nemačkog naroda stekao, tobože, svoju »prvu višu životnu sadržinu«!

O PSIHOLOGIJI SEDMOGODIŠNJEG RATA

Kaže se, doduše: ishod Sedmogodišnjeg rata bio kakav mu drago, činjenica je, da se jedan pruski vladar sa gotovo natčovečanskom genijalnošću sedam godina sam odupirao čitavom jednom svetu neprijatelja, i do nogu potukao sve neprijatelje svoje države, koji su toliko vremena vršljali po nemačkom zemljištu, — i Ruse, i Mađare, i Francuze, i Šveđane, — ponovo je rasplamsao nacionalni duh nemačkog naroda, ili bar duh njegove protestantske većine. I stvarno, ovakvo shvatanje bilo bi najbliže Geteovom izrazu o »višoj životnoj sadržini«. Samo što je pitanje da li su tadašnji savremenici isto tako gledali na stvar, da li su im Fridrihovi »rodoljubivi ratni poduhvati« ulili onaj nacionalni duh iz koga kažu da je ponikla naša klasična poezija.

Samom kralju ovo bi shvatanje, kad bi mogao da ga pročita, bilo razumljivo otprilike isto toliko koliko i jezik Irokeza*). Najbolja njegova osobina — ozbiljno i trezveno shvatanje stvari, vazda ga je čuvala od svake hvalisavosti; on nije hteo da bude ništa drugo do vojskovođa svoga vremena, a nije ni bio ništa drugo. Doduše, one idealističke preteranosti naišle su u novije vreme na snažan odjek i u pruskoj vojnoj literaturi. Ima već deset godina kako se u njoj bije žestok boj — koji klasičnoj vojnoj državi ne služi baš na čast — oko pitanja da li je Fridrih, zahvaljujući svojoj genijalnoj proniclji-vosti, koja je predviđala stvari za pedeset ili stotinu godina unapred,

*) Staro indijansko pleme u Severnoj Americi. — Prim. red.

primenio napoleonovsku strategiju, koja u munjevitom razbijanju neprijateljske vojske u bici vidi svoj prvi i jedini cilj, ili je vodio rat svoga stoleća, onaj smotreni, spori, metodični rat, koji nastoji da stekne prednost nad neprijateljem time što mu razara magacine za snabdevanje vojske, što mu oduzima ovaj komad zemlje ili ono utvrđenje, što teži za tim da ga onemogući svakojakim veštim manevrima, »pritiscima«, »lažnim uzbunama«, »diverzijama«, što bitku smatra samo za krajnje sredstvo, kome valja pribeći tek u slučaju krajnje nevolje ili ako se time može na sasvim siguran način steći kakva vrlo velika korist. Ne treba dugo razmišljati da bi se videlo koje je gledište tačno. Napoleonovska strategija zasnovana je na narodnoj vojsci, na streljačkoj taktici i sistemu rekvizicija; njena pretpostavka su lako pokretne masovne trupe; one »tiraljiraju«, to jest biju se na svakom zemljištu i rekvirišu, to jest mogu same sebe da snabdevaju namirnicama neposredno od stanovništva. Vojska prethodnog veka bila je, međutim, najamnička i kao takva vezana za linisku taktiku i snabdevanje iz magacina. Ona zbog velikih izdataka oko vrbovanja vojnika nije mogla da naraste iznad izvesnog broja vojnika. Ona se mogla uvesti u udar na neprijatelja samo krutim linijama, to jest održavana batinom i kuršumima koji joj prete od oficira; prema tome, mogla je da se bije gotovo isključivo na otvorenoj ravnici, u neku ruku kao mehanička mašina za pucanje; a brzina masovne paljbe, koju je Fridrih na kraju doterao do šest hitaca u minut, uz još jedno punjenje za sedmi hitac, bila je glavni cilj vojne obuke. Ona se, najzad, morala držati pod strogom stražom u logorima, pa ju je, prema tome, morao snabdevati vrhovni vojni zapovednik; kretanje joj je bilo vezano za magacine i pekare, dakle, imala je vrlo ograničenu slobodu kretanja. Da je Fridrih pokušao sa napoleonovskom strategijom i da je svojim najamnicima dao mogućnost za streljačku taktiku, još istog dana vojska bi mu se razbežala na sve četiri strane. A da je bar omogućio svojim najamnicima da rekviriraju, onda bi se, prema drastičnom izrazu jednog novijeg vojnog istoriografa, bar jedan deo njegove vojske pretvorio naprosto u razbojničku bandu[8]).

[8]) *Jens* 3, 1939. — O raspri u pruskoj vojnoj literaturi uporedi fon Bernhardi, *Fridrih Veliki kao vojskovođa*, i Delbrik, *Istoriski i politički napisi*, 227 i d., *O različitosti Fridrihove i Napoleonove strategije*. Bernhardi i Delbrik su preteče ovog rata što se vodi perom. Bernhardijevo veliko delo u dve knjige sadrži inače mnogo čega poučnog. On uopšte spada među bolje građanske istoričare, ali je njegova osnovna misao o Fridrihovoj napoleonovskoj strategiji potpuno neodrživa. Delbrik ga sjajno pobija na nešto više od dva tabaka hartije. A Delbrik, sa svoje strane, daje neobičan primer za to kakve čudne bitke u jednoj istoj glavi može da vodi idealističko i materijalističko shvatanje istorije. Kao vojni istoriograf, Delbrik zna — doduše ne na iscrpan, ali svakako na opsežan način — da uvek ekonomske prilike uslovljavaju način ratovanja, i on ume da to znanje odlično upotrebi protiv Bernhardija. Ali, kao civilni istoriograf, — ako je ovaj izraz dopušten, — Delbrik u istoj svesci svojih napisa slavi pruski Landrat kao oličenje „tradicionalnog germanskog pojma o slobodi", koji je u „toj okrutnoj državi omogućio dalji život pravdi i časti". Stvarnost vojne države Pruske natura ekonomsku dijalektiku; ideologija pravne države Pruske stvara idealističke pretstave.

Gotovo još veća od praktične, bila je za Fridriha psihološka nemogućnost napoleonovske strategije. On na nju ni u snu nije mogao pomišljati, kao, recimo, ni na to da zavede železnicu ili vojni telegraf. Ni najveći vojni genije ne može da izmisli novu strategiju, koju, u krajnoj instanci, uvek određuje ekonomski razvoj. Napoleonovska strategija ne zove se tako zato što ju je izmislio Napoleon, već zato što je u Napoleonovim ratovima dostigla svoje najveće savršenstvo. Ona je nastala sama od sebe, u Američkom ratu za nezavisnost. U njemu su se engleskoj najamničkoj vojsci suprotstavile ustaničke čete, koje su se borile za svoje najličnije interese (dakle, nisu dezertirale kao vrbovane trupe), koje nisu znale egzercir, ali su utoliko bolje umele da gađaju iz svojih pušaka, koje zato nisu dočekivale Engleze u linijama i na otvorenom polju, već u rasutim streljačkim odredima i po šumama, kojima su se zaklanjale. Već je vrlo pohvalno po Fridriha i to kad se kaže da je tačno pratio Američki rat da bi iz njega izveo pouke. Doduše, zvuči još vrlo ironično kad on, 3 novembra 1777 godine, piše svome bratu Hajnrihu: »Posmatramo Vašingtone, Haue, Burgonje, Karltone, da bismo od njih naučili tu veštinu koja se nikad ne iscrpljuje, da bismo se smejali njihovim glupostima, a odobravali ono što čine shodno pravilima«. Ali, izgleda da je ipak posumnjao u nepogrešivost tih »pravila« i da je donekle shvatio »gluposti« tih Vašingtona, jer je na kratko vreme pred smrt naredio da se formira nekoliko bataljona lake pešadije od domorodaca, »ljudi koji znaju za sebe«, koji treba da nauče da koriste teren, da imaju življu i slobodniju, ukratko, više lovačku obuku[9]).

Time je Fridrih već daleko izmakao ispred učenih ratnih teoretičara svoga vremena i svih svojih oficira. Oni nisu razumeli novu strategiju čak ni onda kad su sa njom imali već sasvim opipljivo posla, kad su u francuskim revolucionarnim ratovima devedesetih godina sakupljene gomile seljaka branile svoje socijalne interese protiv emigranata, koji su se vraćali zajedno sa austrisko-pruskim najamničkim vojskama, isto onako kao što su se američki farmeri i lovci borili protiv engleskih najamnika. Gete je vidovitim pogledom pesnika sagledao značaj vremena kad je posle kanonade kod Valmija rekao pruskim oficirima: »Ovde i od danas nastaje novo razdoblje u svetskoj istoriji, i vi možete reći da ste u tome učestvovali«. Ali ga njegovi slušaoci nisu razumeli, što im se ne može osobito zameriti, jer je i sam Gete tek osećao, a ne još i shvatio ono što je rekao. Jer, kako bi inače mogao dvadeset godina kasnije da otkrije u Sedmogodišnjem ratu »novu, višu životnu sadržinu«! Ali pruske oficire nije poučilo ni nagomilano iskustvo. Najamničke vojske su još duo vremena i u svakom sukobu bile taktički nadmoćnije od francuskih dobrovoljaca, pa ipak se Francuska nije mogla pobediti. Ta činjenica nije se mogla nipošto izmeniti, a razloge joj nisu mogli nikako naći; najzad su je počeli

[9]) Drojzen, *Život Jorka* 1, 50.

smatrati za besmislenu zbrku, koja prkosi svakoj oprobanoj ratnoj veštini, ali koja se, hteli ne hteli, ipak mora priznati. Tako je jedan poznati general fridrihovske škole, knez fon Hoenloe-Ingelfingen, 1794 godine savetovao da se zaključi mir sa Francuskom; od nastavljanja rata ne može se očekivati nikakav ishod, jer se »sa budalama jednostavno ne može nikad izići na kraj«. Sličnu izjavu nalazimo i u jednom istovremenom austriskom zvaničnom memorandumu: »prema običnom toku događaja« Francuzi su pobeđeni, ali oni stalno iznova navaljuju »strahovitom snagom«, kao »neobuzdana bujica«. Štaviše, i u ratovima od 1813—1815 godine među generalima evropske koalicije — pored rano poginulog Šarnhorsta — samo je još Gnajzenau bio na visini napoleonovske strategije. Zato je on sa svojim pruskim podzapovednicima, Bilovom i Jorkom, imao da izdrži najžešće borbe, pa ipak je bio trn u oku savezničkim vladaocima, čiji su vojni savetnici Knezebek na pruskoj, Duka i Langenau na austriskoj strani, obema nogama stajali još na vojnim gledištima osamnaestog veka; u dvorskim krugovima ismevali su njega i njegov štab kao neku vrstu Valenštajnovog logora. Čak je i kod Vaterloa bila u engleskoj vojsci praktično primenjena liniska taktika, — sasvim logično, jer se ova vojska sastojala od vrbovanih najamnika. Ali bi zato bitka bila i izgubljena da nisu na vreme stigli Prusi pod zapovedništvom Blihera i Gnajzenaua. Pruskoj vojsci je napoleonovska strategija tek nekoliko decenija kasnije ušla u krv i meso, preko Klauzevicevih klasičnih spisa, a jedan pruski general je na glupu priču o pruskom uči koji je pobedio kod Kenigreca — dao odličan odgovor: »Tako je, uča se zove Klauzevic«.[10])

Sa »genijem« vojskovođa stvar stoji uopšte vrlo čudno. U svom spisu protiv Diringa Engels izlaže kako se kod Sen-Prive, gde su se borile dve vojske, sa bitno istim taktičkim formacijama, pod strahovitom vatrom Šaspotovih pušaka-ostraguša propisna vodna kolona na nemačkoj strani rasula u gusti streljački stroj, a na dometu neprijateljske puščane vatre trčeći korak postao je jedini način kretanja vojnika. Zatim on nastavlja: »I ovog puta je vojnik bio pametniji od oficira; jedini oblik borbe koji se dosada pokazao dobrim pod vatrom ostraguše on je instinktivno pronašao i sproveo ga uprkos protivljenju vođstva«. To zvuči vrlo nedisciplinovano; ali malo drukčijim rečima i sigurno bez ikakvog plagiranja Engelsa, to isto kaže i pruski Generalštab kad kroz usta jednog od svojih najdarovitijih pretstavnika veli o ratovima Francuske revolucije u prošlom stoleću: »Sasvim je tačno da streljačka taktika tadašnjih Francuza nije uopšte bila pro-

[10]) O ekonomskom razvitku koji je doveo do prelaza od fridrihovske strategije u napoleonovsku — vidi Engels, *Prevrat gospodina Eugena Diringa u nauci*, 140 i d. Ko želi da upozna nadmoćnost istoriskog materijalizma i u ovoj oblasti, neka uporedi Engelsov prikaz sa Klauzevicevim *O ratu*, 3, 91 i d. Razume se da time ne želimo da bacimo nekakvu senku na Klauzevica, čiji su spisi bili epohalni za saznavalačke moći onog vremena, pa još i danas pretstavljaju najbolji izvor za teoriju rata. Sâm ga Engels naziva na jednom mestu „zvezdom prvog reda".

pisana pravilima, jer su ova u svim svojim bitnim crtama bila ista kao i pruska. Borba u rasutom stroju kod Francuza nije bila propisana, već je nastala; od nevolje je načinjena vrlina, i ona je, pošto je odgovarala realnim prilikama, postala sila«. Marksova postavka: Ne određuje svest ljudi njihovo biće, nego, naprotiv, njihovo biće određuje njihovu svest — veoma se jasno ispoljava u oblasti istorije ratova. Što je snažniji i neposredniji dodir sa bićem, utoliko se jasnije i brže razvija svest. U ratu će vojnik mahom mnogo brže osetiti ono što jeste nego oficir, i instinktivno prema tome postupiti, a najviša »genijalnost« vojskovođe sastoji se u tome da to instinktivno postupanje vojnika shvati po njegovim unutrašnjim uzrocima i da odlučno postupi u skladu sa tim saznanjem. Koliko je to teško, čak i vrlo poznatim generalima, može se videti iz izveštaja i uspomena Karnoa, Dimurijea, Hoša, Guvion Sen-Sira i drugih oficira koji su imali zadatak da organizuju i povedu u borbu dobrovoljce Francuske Republike. Po tim svedočanstvima, — koja su potom bila tako revnosno iskorišćavana za to da se narodni element »landvera«, uprkos 1813 i 1814 godine, po mogućstvu ukloni iz pruske vojske, — dobrovoljci su bili sasvim slični Falstafovim regrutima;[11]) pa ipak su se i austriske i pruske uzorne trupe razbijale o bedem koji su im suprotstavljale te tobože tako zapuštene gomile.

Čitava istorija ratova postaje shvatljiva tek onda kad se svede na svoje ekonomske osnove. A pretvara se u istoriski roman ako se za njenu pokretačku polugu proglasi veći ili manji »genije« vojskovođâ. Obrazovani generali osamnaestog veka vrlo su dobro znali kako je to divna stvar »naoružani narod«. To su otvoreno izjavili grof od Lipe i maršal Saksonski, pa i Fridrih, još kao prestolonaslednik, u svom »Antimakijaveliju«. On tu izlaže: Rimljani nisu znali za dezerterstvo, bez koga se danas ne može zamisliti nijedna vojska. Oni su se borili za svoje ognjište, za sve što im je bilo najdraže; stoga nisu ni pomišljali na to da takav veliki cilj osujete kukavičkim bekstvom. A kod naših naroda stvar stoji sasvim drukčije. Građani i seljaci, doduše, izdržavaju vojsku, kaže on, ali sami ne idu u borbu; vojnici moraju da se uzimaju iz narodnog šljama i najokrutnijom silom prikivaju za zastavu. — Neka se zove »genijem« to što su Fridrih i drugi ratnici njegovog vremena sagledali svu slabost najamničke vojske, ali taj »genije« nije ništa izmenio u strategiji i taktici ratovanja pomoću najamničke vojske, niti je imao makar i toliko teoriskog uticaja da učini da učeni stratezi velikih vojnih sila razumeju »naoružani narod« kad se sa njim sretnu na vrlo opipljivoj i osetnoj praksi.

Zajedno sa preokretom u ekonomskim prilikama vrši se preokret i u ustrojstvu vojske, a u prirodi stvari leži da se praksa masa mnogo brže prilagođava izmenjenim prilikama nego teorija pojedinaca. Stoga se oficiri uče od vojnika, a ne vojnici od oficira. Američki

[11]) Falstaf je lik iz Šekspirovih dela, koji pretstavlja razmetljivca i lakomislenog ugursuza. — Prim. red.

i francuski seljaci pronašli su strategiju XIX veka, i stari Cigler je u jednoj vojnoj debati u nemačkom Rajhstagu sasvim tačno rekao: takozvani stručnjaci uvek su se brukali. Oni su se brukali svaki put kad je vojna stručnost htela da pređe konsekvence ekonomskog razvitka. Fridrih je postizao uspehe zato što se pomirio sa najamničkom vojskom, kao jedinom mogućom u njegovo vreme, iako je uviđao prednosti narodne vojske. A posle njegove smrti, najstručniji oficiri njegove vojske, bez obzira na ličnu obdarenost za vojnu službu, imali su najrazličitije sudbine — u zavisnosti od toga da li su umeli ili nisu da svoju stručnost prilagode ekonomskim prilikama, da li su mogli da uče od svojih vojnika ili nisu.

U Fridrihovim poznijim godinama spadali su među najznačajnije oficire njegovog štaba kapetan fon Štojben i major fon Berenhorst. Obojica su iskusili »nemilost« kralja, koji je uvek bio nepoverljiv prema duhovno istaknutim oficirima, i napustili su prusku vojsku. Štojben je otišao u Ameriku, gde je, kao što je poznato, stekao velike zasluge u vojnoj organizaciji ustanika. Tu je on još 1793 godine rekao jednom nemačkom posetiocu, vojnom piscu fon Bilovu, da francuski dobrovoljci, o čijoj nesposobnosti njihovi sopstveni generali nisu mogli da se dovoljno najadikuju, vode isti rat kao i američki farmeri i da će biti isto tako nesavladljivi. Berenhorst nije više stupao u vojnu službu, ali je napisao svoja čuvena razmatranja o ratnoj veštini; u njima je on fridrihovsku vojsku podvrgao oštroj kritici, koju su budući naraštaji potpuno potvrdili. On je za Fridriha vrlo tačno rekao: »Dobro je umeo da se služi mašinom, ali manje dobro da je doteruje«; šibao je »krajnju grubost, okrutnost i robovanje u službi«, »sitničarstvo i bedu paradnih veština«. A taj pronicljivi posmatrač ipak je tako malo razumeo srž stvari, da je dve godine posle bitke kod Jene mogao da napiše da »novi genije taktike« mora izmisliti »kakvo bilo bolje sredstvo« da bi paralisao napoleonovski način ratovanja.

Naše shvatanje još oštrije se odražava na životnom toku dva čuvena generala. Ako je pruska vojska ikad imala genijalnog vojskovođu i organizatora koji se, jedino zahvaljujući sopstvenoj snazi i uprkos svih junkerskih spletki, uprkos svog seljačkog porekla, uzdigao do najviših vojnih položaja, pokazujući pritom uvek da ima srca za narod i ne podajući se nikakvim vojničkim predrasudama, — onda je to bio Šarnhorst. U deceniji pre Jene on je sa krajnjim zalaganjem radio na reformi pruske vojske; ali je, živeći usred te vojske, uprkos svog teoriskog proučavanja Napoleonovih ratnih pohoda, ostao ipak pod uticajem fridrihovske strategije. Sinulo mu je pred očima tek u jesenjem pohodu 1806 godine, kad je lično video manevrovanje francuske vojske u njenim poslednjim šahovskim potezima pred Jensku bitku, kojom je rukovodio kao šef Generalštaba pruskog vrhovnog zapovednika. Smesta je nastojao da podražava nadmoćnu strategiju Francuza, što je pri tadašnjem stanju pruske vojske, naravno, ostalo bez uspeha. Nikakav vojni »genije« nije bio kadar da spreči katastrofalni poraz pruske vojske. Ali se Šarnhorstov pravi genije

ispoljio sada u tome što je shvatio pravi odnos stvari i što nije računao ni sa kakvim »genijem«, već je za sedam godina gotovo nadčovečanskih borbi protiv jednog neverovatno ograničenog kralja i protiv jedne neverovatno samožive junkerske kaste, organizovao prusku vojsku saobrazno novim ekonomskim osnovama i tako joj omogućio uspešnu borbu sa francuskom vojskom. Šarnhorst, kao i njegovi drugovi Gnajzenau, Bojen i Grolman, zahtevali su oslobođenje seljaka u najmanju ruku isto toliko energično kao Štajn, Šen i Hardenberg.

Prilikom sramnog bekstva posle Jene istakao se samo pukovnik Jork, sa svojim lovačkim pukom, uspešnim borbama kod Altencauna i Varena. To su bili jedini sitni uspesi koje je pruska vojska postigla u čitavom tom ratu. Jork je francuske odrede koji su ga gonili tukao njihovom sopstvenom streljačkom taktikom. On je, međutim, u svemu bio sušta protivnost Šarnhorstu: oficir stare škole, koji bi fridrihovsku vojsku najradije sačuvao do poslednjeg dugmeta za dokolenice, mračni i žučni pristalica gvozdene discipline, kašupski junker, pun najograničenijih klasnih predrasuda. No on je stekao položaj služeći u onim bataljonima lake pešadije koje je Fridrih bio formirao na kratko vreme pred svoju smrt. Mada ovi bataljoni, uglavnom, nisu mogli da izbegnu životne uslove pruske vojske, pa su, prema tome, ubrzo postali isto tako kruto izmuštrane liniske trupe kao i svi ostali bataljoni, ipak je u toj vojsci tako postojao jedan puk koji je stajao na približno istim ekonomskim osnovama kao francuska vojska. To je bio baš onaj lovački puk za čijeg je komandanta bio postavljen Jork, nekoliko godina pre Jene. Taj puk Fridrih je obrazovao u Šleskim ratovima, da bi imao bar jednu lako pokretnu trupu protiv Hrvata i pandura austriske vojske; u tu svrhu puk, razumljivo, nije smeo da bude sastavljen od tuđinskih najamnika ni kmetova, već od ljudi koje njihov lični interes vezuje za zastavu. Tako je regrutovan od samih obučenih lovaca, sinova viših i nižih šumara i drugih činovnika, koji su služenjem u puku sticali pravo na zaposlenje u šumarstvu. Takvim ljudima nije se batinama mogao uterati u kosti paradni marš: oni su čak prilikom revija smeli da u labavim odredima maršuju ispred kralja. Za vreme mira taj puk, koji se u ratu odlično pokazao, služio je za potsmeh svima fridrihovskim čizmama: nazivali su ga »starim, baroknim zabatom«, koji je još zaostao na divnom zdanju ove krasne vojske. Puk je postao vojni kuriozitet, i Jork se sasvim protiv volje primio komande. Ali, pošto je bio ambiciozan i sposoban oficir, praktično iskustvo svakodnevne službe naučilo ga je da će od te trupe moći da načini nešto, samo pod uslovom da se prema njoj ophodi s razumevanjem i da je obuči dejstvovanju u rasutom borbenom poretku. Društveno biće vojnika određivalo je vojničku svest oficira. A ta svest odmah se ponovo ugasila čim je Jork, zahvaljujući uspesima kod Altencauna i Varena, bio ubrzo unapređen na jedan tako visok položaj u vojnoj hijerarhiji da je prilikom reforme vojske bilo merodavno i njegovo mišljenje. Tada je sav kipteo od otrova i žuči; tada je tako podmuklo denuncirao ljude kralju da je Šarnhorsta spopala nervna groznica kao pred smrt.

Prilikom Štajnovog otpuštanja, koje je usledilo na Napoleonov zahtev, Jork je likovao da je zgažena jedna bezumna glava, a ostala žgadija svakako će propasti od svog sopstvenog otrova. Štaviše, još u pohodima u 1813 i 1814 godini Jork je, kao komandant korpusa, zbog svojih ideoloških i teoriskih shvatanja činio najteže smetnje Gnajzenauovom nepoleonovskom načinu ratovanja. Ali je, s druge strane, biće landvera, kojim je on komandovao, tako određivalo njegovu vojničku svest da se Bliher mogao pohvaliti kako nikoga nije tako teško uvesti u vatru kao Jorka, ali zato kad je jednom već u njoj, niko se ne angažuje tako odlučno kao on.

Ovih nekoliko primera, koji bi se mogli do mile volje povećati, kako primerima iz pruske, tako i onim iz svake istorije ratova, biće dovoljno za svrhu radi koje se iznose. Izvanredno mnogo bilo je već to što je Fridrih, zahvaljujući teoriskom proučavanju Američkog rata za nezavisnost, naslutio pretstojeći preokret u načinu ratovanja i nameravao da ga predusretne jednim bojažljivim pokušajem. Ali je zato bilo, i praktično i psihološki uzevši, nemoguće da on sa svojom najamničkom vojskom primeni napoleonovsku strategiju i taktiku. Gledana izbliže, idealistička istoriografija nije ni za koga opasnija nego baš za stvarno velike ljude; njih ona teži da naduva do nadljudskih razmera. U sporu oko Fridrihove strategije tačno je rečeno da su njegovi ratni pohodi, mereni merilom napoleonovske strategije, veoma ubogi. I ovde je Fridrihov stvarni značaj bio baš u tome što je umeo da bude potpuno načisto sa tim šta sme a šta ne sme, šta može a šta ne može. U izvesnom smislu mora se čak reći da se na njega svalio strahoviti teret Sedmogodišnjeg rata zato što je on, sasvim bez svoje volje i namere, odneo pobedu napoleonovske vrste, koja bi, ako bi je mogao iskoristiti napoleonovskim sredstvima, jednim udarcem završila rat, a koja se, međutim, baš zato što Fridrih nije mogao da radi napoleonovski, morala pretvoriti u koban protivudarac za njega samog. Radi se, naime, o tome da je njegov ratni plan iz 1756 godine bio, doduše, poremećen u prvom redu time što je saksonska vojska uspela da se u poslednjem trenutku povuče u stenoviti logor u Pirni, tako da je Fridrih morao da gubi dragoceno vreme na čekanje da neprijateljska vojska propadne od gladi; ali je taj plan zaista konačno propao kad je Fridrih, 6 maja 1757, do nogu potukao austrisku vojsku i dve trećine te vojske potisnuo u prašku tvrđavu. Izgledalo je da se Austrija ne može više braniti. Prag je morao pasti, a onda je put ka Beču bio otvoren, izuzev jedne jedine slabe rezervne vojske, koja se približavala pod Daunovom komandom. Ali kad je Fridrih, sa jednim delom trupa koje su opsedale Prag, pošao u susret toj vojsci, on je 18 juna kod Kolina pretrpeo težak poraz, koji ga je prisilio da se smesta povuče iz Češke, dakle, da potpuno digne ruke od uspeha koje je već bio postigao kod Praga.

O bici kod Kolina nastala je čitava literatura da bi se dokazalo kako bi Fridrih, da general Manštajn nije načinio ovu, a princ Moric fon Desau onu grešku, svakako dobio bitku, zauzeo Prag, što bi posle

pobede kod Kolina bilo neminovno, i smesta krenuo na Beč, da na bedemima austriske prestonice diktira mir. Ali je već Klauzevic svu tu literaturu izbrisao jednim jedinim potezom pera, izloživši da bi Fridrih, da nije propao već kod Kolina, morao propasti kasnije, pošto je, sudeći po prirodi tadašnjeg ratnog ustrojstva i obimu Fridrihovih ratnih sredstava, bilo nemoguće da on osvoji austrisku prestonicu, ili čak sruši austrisku državu. Tačnost ove primedbe tako je očigledna da je moraju priznati i fridrihovski mitolozi; samo što oni tome protivstavljaju primedbu da bi Austrijanci, da je Fridrih kod Kolina pobedio, bili tako preneraženi da bi odmah zaključili mir. Međutim, ako se uopšte treba upuštati u takve plitke razloge, valja pre pretpostaviti obrnuto, naime da veličina pruskog uspeha ne bi u Beču izazvala obeshrabrenje nego ohrabrenje. Toliko su pametni bili i Marija Terezija i Kaunic da puste da se kralj uguši u svom sopstvenom salu. Kad fridrihovski mitolozi pripisuju svome junaku natčovečanska svojstva, oni ga zapravo čine mnogo manjim no što je ustvari bio. Fridrihov stvarni ratni plan, koji je bio osujećen baš preteranim uspehom kod Praga, nedavno je objavljen iz engleskih arhiva, iz dokumenata diplomate Mičela koji je bio poslanik kod Fridriha; ovaj plan predviđa jednostavno taj cilj da još u jesen 1756 godine zauzme kao zalogu Saksonsku i jedan deo Češke, zasnivajući se na psihološki potpuno opravdanoj nadi da će Austrijanci i Saksonci tada svakako morati odustati od igre koja bi im postala utoliko teža. Ovaj skromni plan služi kraljevom razumevanju svog položaja na čast isto toliko, koliko ga, naprotiv, hipoteza da je tobože hteo da ratuje i pobeđuje na napoleonovski način — žigoše kao pravog don Kihota.

Bitkom kod Kolina, Fridrih je bio bačen u defanzivu. Doduše, još ne potpuno. Posle pobede kod Rosbaha i Lojtena on je, s proleća 1758 godine, pokušao da izvrši još i napad na Moravsku, da bi osvajanjem tvrđave Olomouc stekao zalogu koja bi mu mogla dobro poslužiti za sklapanje mira; ali su ga Daun i Laudon prisilili da digne opsadu, i veštim manevrovanjem istisli iz Moravske. Ostatak Sedmogodišnjeg rata nije više bio ništa drugo do pomamno pustošenje po Saksonskoj i Šleskoj, Brandenburgu i Pomeraniji; nedostajao mu je čak i onaj privid dramatično-herojske napetosti koji je postojao u 1757 godini. Ono što je Fridrih sledećih godina podnosio uporno stojeći i, kako kaže Lasal, »sa spremljenim otrovom u džepu«, dostojno je poštovanja, a bilo bi dostojno i divljenja da je cena te borbe bio kulturni napredak čovečanstva, a ne samo jačanje militarizma, neprijatelja svake kulture. Ali fridrihovski mitolozi ponovo teško krnje kraljevu pravu veličinu kad Fridriha prikazuju kao genija koji sve savlađuje, a neprijateljske vojskovođe, pa i njegove sopstvene generale, kao manje-više nesposobne ljude. Kakva bi to velika veština bila pobediti nekakve Daune i Laudone? Ustvari su te austriske vojskovođe mogle i te kako da se mere sa Fridrihom; oni zapravo nisu za njim zaostajali po individualnoj darovitosti, već po nečem drugom, što Klauzevic vrlo dobro opisuje rečima: »Vojsko-

vođe koje su stajale naspram Fridriha Velikog bile su ljudi koji su radili po nalogu i kod kojih je obazrivost baš zato bila jedna od glavnih karakternih crta; njihov protivnik je bio, da se kratko izrazimo, sam bog rata«. Time je pogođena suština stvari, onaj delić istine iz koga je ponikla legenda o Fridrihovom napoleonovskom načinu ratovanja.

Razlika nije postojala u vrsti, već u stepenu. Fridrih je vodio rat onako kako je morao da ga vodi svaki vojskovođa prošlog veka, ali ga je vodio smelije nego druge vojskovođe, zato što je neograničenije raspolagao sredstvima za rat. Neograničenije kako u vojnom, tako i u moralnom pogledu. Fridrih nije bio vezan ni za kakve zapovesti i nije se imao bojati nikakve odgovornosti. Da li je sa čisto vojnog stanovišta bio najznačajniji vojskovođa makar samo svoga vremena, to je još pitanje. Po svedočanstvu njegovog ađutanta Berenhorsta, on je u bici uvek bio nespokojan i zbunjen, a da i ne govorimo o zlobnoj primedbi koju je voleo da ponavlja neljubazni princ Hajnrih za svojom trpezom u Rajnsbergu: »Moj brat zapravo nije imao kuraži«. Daun i Laudon žadali su kralju po koji težak udarac koji je on svakako mogao izbeći. Prvi ratni plan za Sedmogodišnji rat poticao je od Šverina i Vinterfelda; bitke kod Rosbaha i Corndorfa dobio je Sajdlic; tako stalno uspešne pohode kakve su vojvoda Ferdinand od Braunšvajga i njegov sekretar Vestfalen vodili protiv Francuza u Zapadnoj Nemačkoj, Fridrih nije vodio, i pored daleko povoljnijih prilika za to.[12]) Prag i Lojten bili su, doduše, njegovo delo, ali su njegovo delo bili i Kolin i Kunersdorf. Samo onaj ko ne mora da se boji odgovornosti za te strahovite poraze smeo je pokušati ratnu sreću tim strahovitim napadima. To je ono na šta je Klauzevic mislio rekavši »bog rata«. Ili, da ovo mitološko poređenje prevedemo na jezik našeg kapitalističkog doba: Fridrih je bio šef koji sam špekuliše na berzi, dok su Dauni i Laudoni bili samo prokuristi, koji uvek moraju prethodno da pitaju šefa pre no što će sav imetak firme staviti na jednu kartu. A pri tadašnjim saobraćajnim prilikama oni su dobijali odgovor obično tek posle nekoliko nedelja, koji je pri situaciji izmenjenoj u međuvremenu bio potpuno bespredmetan. Ali u čemu su Dauni i Laudoni zaostajali iza samog kralja, u tome su, opet, nadmašivali pruske generale, koji su zaista redovno gubili igru čim bi morali da udare na svoju odgovornost, — sa jednim jedinim izuzetkom bitke kod Frajberga, koju bi princ Hajnrih, po Napoleonovom sudu, ipak izgubio da je mesto bednih nemačkih carskih trupa imao pred sobom pravu vojsku. Pruski generali smeli su da izgube neku tvrđavu ili neku bitku samo uz »rizik svoje glave«, što ih, razumljivo, nije činilo junačnijim već obazrivijim, dok je Marija Terezija milostivije sudila o porazima svojih generala i, s obzirom na svoju moć i položaj, i mogla je da sudi milostivije.

[12]) O Vestfalenu, najčudnijem liku iz Sedmogodišnjeg rata, vidi bliže u „Neue Zeit", 10, 2, 481 i dalje.

Uostalom, gore navedeno poređenje ratova prošlog stoleća sa berzom nije baš tako neprikladno kao što to možda na prvi pogled izgleda. Po svojoj formi kabinetski ratovi su po svojoj suštini bili trgovački ratovi, o čemu smo već nagovestili iznoseći ona trgovačko-politička gledišta koja su uslovila početak i tok Sedmogodišnjeg rata. A suština tih ratova dala je obeležje i načinu ratovanja. To je bio takoreći finansisko-kalkulativni posao. Bila su u glavnim crtama poznata protivnikova novčana sredstva, njegove zalihe i krediti; bila je poznata veličina njegove vojske. Znatna povećanja finansiskih i vojnih sredstava bila su isključena u trenutku izbijanja rata. Materijal vojnika bio je svuda takoreći isti; a morao se svuda i na isti način upotrebljavati, to jest sa velikom opreznošću, jer ako bi bila razbijena jedna vojska, nova se nije mogla prikupiti, a osim vojske nije postojalo ništa drugo. Ništa, ili bar gotovo ništa drugo. Jer je, najzad, još dragocenija nego poslednji vojnik bila poslednja para, za koju se mogao vrbovati nov vojnik. Tako se uspeh ovih ratova zasnivao uglavnom na tačnom i sigurnom predračunu ratnog budžeta, i tek u toj vezi postaju potpuno jasne Fridrihove reči o poslednjoj pari kao odlučujućem faktoru pobede. To je za ondašnje vreme bilo tako tačno, da je važilo čak i onda kad je ta poslednja para, kao naprimer u Fridrihovom slučaju, bila — lažna para. Što je kralj istrajao u Sedmogodišnjem ratu, to nije došlo zbog njegovih pobeda, jer on u poslednjim dvema godinama nije uopšte vodio bitke, a o bitkama koje je vodio u vremenu od 1758 do 1760 godine on govori u svojim spisima sa skromnošću koja može da postidi njegove poklonike, govori kao da se opravdava. Naprotiv: on je sebe i svoju krunu spasao krajnjim iscrpljivanjem sopstvene zemlje, strahovitim ceđenjem Saksonske, engleskim supsidijima i — smanjenjem vrednosti novca.

Dakle, to je zaista bio nastavak Tridesetogodišnjeg rata! Proturivači jeksik-novca sedamnaestog veka mogli bi da veselo slave uspostavljanje starog stanja, ma koliko inače Fridrih lično prezirao taj stari kneževski način zarađivanja. On se toga zaista stideo i zato kovao svoj lažni novac sa poljsko-saksonskim žigom, tako da su »poljski petparci« sve do uvođenja nemačkog državnog novca bili prava nevolja za prusko stanovništvo; ili bi potkupio nekoliko braće po milosti božjoj, kao naprimer kneza od Anhalt-Bernburga, da njihovim vladarskim likovima ukrasi svoje limenjake i bakrenjake. Ali sve to nije ništa pomagalo: novac, novac, i po sto puta novac bio je, po Montekukolijevoj tačnoj reči, nerv tadašnjeg ratovanja. A ne treba prevideti ni tu činjenicu da Fridrih nije tek u nevolji pribegao toj svojoj »industriji«, kako je on to stidljivo nazivao. Još pre izbijanja Sedmogodišnjeg rata kralj je sa tri Jevrejina-kovača novca, Hercom Mozesom Gumpercom, Mozesom Isakom i Danijelom Icigom, sklopio ugovor za kovanje sitnog državnog novca, da bi vodio rat uz manji trošak plemenitog metala. Što je beda bivala veća, i novac je postajao gori, za šta je na sebe navukao prokletstvo i mržnju naroda naročito Fajtel Efraim, Fridrihov poslednji Jevrejin-

kovač novca. Vrlo je neprijatno bilo i to što je Fridrih svoje najamnike i podanike plaćao rđavim novcem, dok je sam hteo da mu se plaća dobrim novcem. Zato je on izvlačio iz opticaja sav dobar novac, zamenjujući ga rđavim, i tek kad je potpuno nestalo sveg dobrog novca, dozvolio je 1760 godine da kraljevske blagajne mogu »samo iz milosti« primati i rđav novac. A vrhunac je bilo to što je Fridrih naredio da se sume koje bi stranke položile na sudu u dobrom novcu povlače i po završenim parnicama strankama isplaćuju u rđavom novcu. Kad su se oni čije je poverenje u prusko pravosuđe bilo tako sramno izigrano počeli na to žaliti, morale su se sve instance praviti kao da uopšte ne razumeju u čemu je stvar.[13])

Jasno je da ratovi prošlog stoleća, pošto su prezirali svaku moralnu snagu, nisu mogli ni da vrše moralni uticaj na duh naroda, ni da probuđuju nacionalni duh. Oni to nisu mogli isto onako kao što ni Gumperc, Isak, Icig i Fajtel Efraim nisu bili preteče Lesinga, Herdera, Getea i Šilera. Ali, uprkos tome, mi ipak moramo da ispitamo još dva tvrđenja, koja u novije vreme iznose rodoljubivi istoriografi, da bi Sedmogodišnjem ratu pošto-poto spasli karakter nacionalnog rata, kao navodno vođenog od narodne vojske. Tvrdi se da su slobodni odredi, a osobito zemaljska milicija, koju je Fridrih pozvao pod zastavu, bili prva klica kasnije narodne vojske. Ali, treba se samo za trenutak staviti u Fridrihov položaj, pa da se odmah vidi da kralju nije moglo stati ni do čega drugog do da taj rat sačuva karakter dinastičkog i najamničkog rata, i da mu nije moglo biti ništa odvratnije od pozivanja masa pod oružje. Jer, u tom slučaju, on ne samo što ne bi u vojnom pogledu bio uopšte dorastao beskrajno većem broju stanovništva protivničkih sila, nego bi morao da strahuje od naoružanih seljaka svoje sopstvene zemlje više nego od svih sila na svetu. I ma koliko je pozivanje masa po tadašnjem ustrojstvu vojske bilo potpuno isključeno, Fridrih je ipak pažljivo gasio svaku varnicu koja bi mogla da se razgori u tom pravcu. Dešavalo se, doduše, da se seljaci ovde-onde late svojih vila i kosa, no ne iz oduševljenja za Fridriha ili njegove junkere, već da brane ono malo svoje sirotinje od pljačke, a svoje žene i decu od beščašćenja od strane neprijateljskih najamnika koji su im upali u zemlju. Ali je onda kralj smesta naređivao da se seljaci drže svojih kuća i ne mešaju u rat, inače će se prema njima postupiti kao prema buntovnicima; a stanovnicima Istočne Frizije, koji su se bili oduprli najezdi Francuza i tek onda žestoko nastradali, on je na njihove žalbe zlurado odgovorio da bi on učinio isto što i Francuzi. Čak i građanima Berlina morao je pretsednik Kirhajzen da pod pretnjom najstrože kazne zabrani da se late oružja, kad su grad 1757 godine neko vreme bili poseli Austrijanci. Fridrih je najbrižljivije izbegavao sve što bi ratu moglo dati neku »višu« »nacionalnu životnu sadržinu«, a on je to i morao činiti, ako nije hteo da se jednom zauvek odrekne svog cilja.

[13]) Buš, *Celokupna dela* 2, 408.

Iz toga proizilazi samo po sebi da sa slobodnim odredima i zemaljskom milicijom, koju je Fridrih bio obrazovao u Sedmogodišnjem ratu, mora stvar stajati sasvim drukčije nego što tvrde noviji pruski istoričari. Ove trupe nisu se borile iz oduševljenja za kralja i otadžbinu; nisu to bili elementi bolji od običnih najamnika; baš naprotiv: sastojale su se od otpadaka vojničkog materijala, koji je Fridrih hteo da upotrebi u vojne svrhe tek u krajnjoj nuždi. U svojim »Osnovima taktike« kaže on za »te slobodne odrede« da ih prilikom napada na utvrđene neprijateljske položaje treba stavljati u prve borbene redove, i oni moraju jurišati pravo na neprijatelja, »da bi skrenuli na sebe njegovu vatru i možda prouzrokovali nered među njegovim trupama. Uvek se treba držati toga da se iza slobodnih odreda postavlja regularna pešadija, koja će ih, pretnjom bajonetima, prisiljavati na snažan juriš«. Fridrih dalje kaže: »Kod sukoba u ravnici moraju se slobodni odredi stavljati na krajnje spoljnje krilo, koje se ne uvodi u borbu, gde ta »bagaža« može štititi komoru«. Ovi kraljevski propisi o nameni slobodnih odreda sadrže ujedno i najiscrpniju i najporazniju kritiku tih trupa. Fridrih je kod Kolina, a i inače, imao prilike da iskusi kako je odlična artiljerija Austrijanaca iz utvrđenih položaja ubistveno tukla krute linije njegove pešadije u napadu; tu je onda trebalo pomoću vrhova bajoneta naterati slobodne odrede da krenu ispred ostalih, prosto kao meso za topove, da bi regularnoj pešadiji osigurali što je moguće zaštićeniji napad, pri čemu se »možda« ukazivala i ta srećna okolnost da ti očajnički elementi, u svome očajničkom položaju, pričine neprijatelju i izvesnu štetu. Međutim, na ravnom zemljištu, gde je pruska pešadija mogla da razvije svu svoju snagu, slobodni odredi postavljaju se što dalje od nišana, na bezopasnije mesto, tamo gde ta »bagaža« ne može pričiniti nikakvu štetu, već naprotiv, može možda unekoliko, štiteći komoru, biti i od kakve koristi. To je bio prosto najneupotrebljiviji element u vojsci, a prema svim podacima koji o tim odredima postoje, oni su se sastojali od ljudskog ološa.

Moralno bolji, ali vojnički možda još gori sud zaslužuje zemaljska milicija. Fridrih je naredio da se ona obrazuje onda kad je posle teških gubitaka kod Praga i Kolina morao da dovuče regularne trupe iz Brandenburga i Pomeranije, a te pokrajine ipak nije mogao da ostavi sasvim bez odbrane od upada Rusa i Šveđana. Njome je trebalo da zapovedaju bivši oficiri, a za njeno izdržavanje zemlji su, povrh svega ostalog, nametnuti porez i trošarina za zemaljsku miliciju. A te trupe razlikovale su se od regularne vojske, da još jednom upotrebimo taj izraz, ne po vrsti, već samo po kvalitetu. Bile su isto tako regrutovane i egzercirane kao i vojska, samo što je materijal bio mnogo gori. Sastojao se od seljaka odbeglih u gradove, osiromašenih građana, koji bi inače umrli od gladi, ratnih zarobljenika, invalida i kantonista koji su bili određeni za služenje vojske, ali još nisu stupili u vojsku i koji su na taj način imali da budu obezbeđeni od toga da ih neprijatelj odvuče sobom. Njihova vojna aktivnost uvek je bila sasvim neznatna, i, u svakom slučaju, ta je milicija

imala isto toliko malo veze sa »naoružanim narodom« kao i Fridrihova vojska uopšte.[14])

Drugo tvrđenje, kojim još nastoje da nekako dokažu »nacionalnu životnu sadržinu« Sedmogodišnjeg rata, svodi se na to da je taj rat, navodno, spasao protestantsku slobodu duha itd. Kako uistinu stoji stvar sa tim tvrđenjem, već smo, doduše, videli, ali se i ovde kaže: bilo kako bilo, svet je ipak u Fridrihu video junaka protestantizma, a on je to, svesno ili nesvesno, ipak i bio. Jedno je zacelo tačno: kralj je umeo da se u svojim vojničkim planovima posluži religijom kao važnom pozicijom. Samo ne treba pitati: kako? On u svojim »Opštim principima rata«, pismenim instrukcijama koje je dao svakom svom generalu da bi ih se najstrože pridržavao u slučaju rata, kaže:

> »Ako se rat vodi u nekoj neutralnoj zemlji, važno je samo to koja od dve strane može da stekne prijateljstvo i poverenje stanovništva zemlje. Valja održavati strogu disciplinu... Optuživati treba neprijatelja da ima najgore namere prema toj zemlji. Ako je ona protestantska, kao Saksonska, treba igrati ulogu zaštitnika luteranske vere; ako je zemlja katolička, ne govoriti ni o čem drugom do o trpeljivosti. A ono što vam ovde može štetiti jeste fanatizam. Ako se na neki narod može delovati pomoću ideje o slobodi verskog ubeđenja i ako se on može ubediti u to da ga ugnjetavaju popovi i bogomoljci, onda se na taj narod može sa sigurnošću računati. To zapravo znači uzrečica: »pokrenuti za svoje interese i raj i pakao«.

Je li sada jasno da Fridrihova bezazlena duša nije, ni svesno ni nesvesno, ništa slutila o onome junaštvu »protestantske slobode duha« koje treba da je navodno pokazala u Sedmogodišnjem ratu? Ali svet se, kako kažu, kapricirao da u njemu vidi takvo junaštvo, i stoga rodoljubiva čarobna lampa neprestano projektuje na zidu sliku austriskog maršala sa posvećenim šeširom i mačem. Međutim, i sa tim stoji stvar sasvim drukčije. Fridrih se, doduše, neko vreme veoma trudio ne samo u Saksonskoj, nego i u celoj Nemačkoj da igra »ulogu zaštitnika luteranske vere« ili, kako sam kaže na drugom mestu, »da raspali gnjev onih koji imaju makar i malu naklonost prema Martinu Luteru«. U tu svrhu on je preko markiza d'Aržana poručio da se načini izvestan broj falsifikovanih spisa, kao naprimer, i baš naročito, onu papinu povelju u kojoj je ovaj maršalu Daunu, kao nagradu za prepad kod Hohkirha, navodno, podario posvećeni šešir i mač; a Fridrih je i inače tog svog protivnika, koji nije bio nimalo slabiji od njega, nastojao da na veoma nekraljevski način

[14]) Švarc, *Organizacija i ishrana pruske zemaljske milicije u Sedmogodišnjem ratu.* Pisac bi rado hteo da tu miliciju načini pretečom narodne vojske, ali dokumenta koja on iznosi dokazuju suprotno, sa svom sigurnošću koja se samo poželeti može.

ismeje kao »čoveka sa posvećenom kapom«. Ali ta »No popery«[15]) — inscenacija[16]) nije bila sračunata za naciju, već za manje nemačke dvorove, i to ne samo protestantske. U Sedmogodišnjem ratu na austriskoj strani igrala je, bez sumnje, ulogu i izvesna, iako slabija i ograničena tendencija da se habzburško-papska vladavina proširi na celu Nemačku. Francuski diplomati na nemačkim dvorovima javljali su u svojim izveštajima Versaju da su i katoličke zemaljske staleške skupštine zabrinute za »nemačku slobodu«, i da je preko potrebno da se ta zabrinutost otkloni javnim izjavama. Austriska vlada odbijala je nekoliko puta sumnju da namerava da povredi Vestfalski mir; međutim, ta je sumnja u neku ruku izrasla sama od sebe, iz stanja stvari, i Fridrih je načinio vešt diplomatski potez kada ju je pothranjivao koliko god je to mogao. A on to nije činio bez uspeha. U Rajhstagu u Regensburgu je protestantska staleška skupina svojom odlukom sprečila da on bude proglašen za neprijatelja carstva, kako je to nameravao bečki dvor. A što je »carska kaznena ekspedicija« prema nemoćnom carskom pozivu ispala još mnogo bednija no što bi bila bez toga, bilo je zato što je većina zemaljskih staleških skupština, kako katoličkih tako i protestantskih, tek preko volje i sa oklevanjem davala svoje rđavo opremljene trupe. Zato je Fridrih imao puno razloga da piše markizu d'Aržanu da mu njegovi antipapski falsifikati vrede koliko i dobijena bitka; samo što je pritom mislio jedino na moralno dejstvo na dvorove, a nikako ne na naciju. Uostalom, taj uspeh ostao je u određenim granicama. Jer, sitni nemački dvorovi bili su isuviše plašljivi da bi mogli da donesu kakvu bilo samostalnu odluku; neki od njih, koji su se nalazili isuviše blizu Fridrihovog udarca, spojili su prijatno sa sigurnim, prodavši ili iznajmivši svoje podanike kao pomoćnu vojsku Engleskoj, koja je formalno bila u ratnom stanju samo sa Francuskom, ali ne i sa Austrijom ili nemačkom državom, — a ni u ovom trgovanju ljudima svakako se ne krije »viša životna sadržina« Sedmogodišnjeg rata.

Taj rat bio je rat kao i svi drugi ratovi XVIII veka, koji se, zbog svojih ekonomsko-vojnih mogućnosti, u osnovi nisu uopšte ticali građanskog stanovništva. Baš to je bilo opšte shvatanje tadašnjih savremenika i o Sedmogodišnjem ratu. Pod utiskom toga rata, Fridrih je pisao: »Miroljubivi građanin ne treba ni da primeti kad nacija ratuje«. A Lesing je pisao u prvom pismu o književnosti: »Radije ću Vas i sebe uljuljkivati slatkim snom da rat u našim civilizovanim vremenima nije ništa drugo do krvavi proces između

[15]) *No popery* bila je lozinka odlučnih protivnika katolicizma u Engleskoj. — Prim. red.

[16]) Uzgred: mada je austriska vlada smesta izjavila da je priča sa posvećenim šeširom i mačem izmišljotina i mada je ta izmišljotina otada desetinama puta razotkrivana na najubedljiviji način i do potankosti, ona se ipak istrajno i dalje prenosi u pruskoj istoriografiji. — Vidi Trajčke, 1, 60, Bernhardi 1, 28 i dr., a da već i ne govorimo o delima „drugog" i „trećeg" reda. Pred takvom upornošću prusko-rodoljubive bajke čovek pada u iskušenje da u egipatskim mumijama vidi najprolaznije mušice što jedan dan žive!

nezavisnih vladara, koji ostavlja na miru sve ostale staleže i na nauke nema nikakvog većeg uticaja no da vaskrsava nove Ksenofone i Polibije«.[17]) Klauzevic pak piše o ratovima XVIII stoleća: »Ne samo po svojim sredstvima, već i u pogledu cilja rat je sve više ograničavan na samu vojsku. Vojska, sa svojim tvrđavama i nekoliko organizovanih položaja, bila je država u državi, u kojoj se ratna stihija lagano trošila. Cela Evropa radovala se ovakvom smeranju i smatrala ga neminovnom posledicom duhovnog napretka. Mada je to bila zabluda ... ipak je ova promena, svakako, blagotvorno uticala na narode; samo ne treba prevideti da je ona rat još više pretvorila čisto u posao vlade i još ga više otuđila od narodnih interesa«. Eto tri klasična svedočanstva odjednom; ali, dodajmo im još i nekoliko rečitih činjenica.

Kad je Fridrih u jednom zimovniku u Lajpcigu raspravljao sa Gotšedom[18]) o nemačkoj književnosti, on je jednu francusku odu posvetio »saksonskom labudu«, a Gotšed je javno odgovorio — jednim visokolaskavim panegirikom u stihovima, koji se završava rečima: »A tvoj obožavalac ostaje zauvek tvoj«. Lesing je žestoko ismejao tu budalaštinu, ali niko u ono vreme nije ni najmanje zamerao tome što se jedan izborno-kneževski saksonski profesor na taj način javno ulaguje osvajaču svoje zemlje, smrtnom neprijatelju svoga državnog poglavara. Ono što bi danas izgledalo veleizdajničkom infamijom, izgledalo je tada sasvim prirodno, ili je, u krajnjem slučaju, bilo ismejano samo kao estetski neukusno; toliko se građansko stanovništvo osećalo izvan ratnog stanja. Veoma je poučna i prepiska koju je Lesing, živeći u Lajpcigu, vodio 1757 godine sa svojim berlinskim prijateljima Mozesom Mendelzonom i Nikolaijem. Godina 1757 bila je jedina u Sedmogodišnjem ratu koja je davala nade da može uroditi izvesnim kultom heroja. Bitka kod Praga, kao najveća bitka tog stoleća, a onda nagla promena sreće kod Kolina i, najzad, iz najdubljeg pada ponovo nagli uspon u veseloj pobedi kod Rosbaha i sjajnoj pobedi kod Lojtena! Koliko li su silno mogli da o tome u svojim pismima iz punog srca ćeretaju Fridrihov »sarevolucionar« po duhu Lesing i brandenburško-pruski rodoljub Nikolai! A u tim pismima — takoreći ničega. U njihovoj prepisci iz 1757 godine nalazimo opširna razmatranja o teoriji tragedije, svakojaka mudrovanja o gramatičkim nejasnoćama u Klopštokovoj *Mesijadi*, izmenu misli o štampi i izdanju *Biblioteke lepih nauka* koju su Prusi, Mendelzon i Nikolai, najzad smestili kod jednog saksonskog izdavača ... A o ratu? Takoreći ništa; ukoliko se ne smatra da je od nekog značaja to što Lesing javlja da je pesnik Evald fon Klajst kao major dodeljen nekom pešadiskom puku, čiji se garnizon nalazi u Lajpcigu, ili kad Mozes zadirkuje Lesinga da je svakako vrbovan za zaštitu izbornokneževskog Brandenburga kad toliko odugovlači sa odgovorom.

[17]) Ksenofon i Polibije su bili starogrčki istoričari. — Prim. red.

[18]) Gotšed (Gottsched) J. K. (1700—1766) bio je nemački pesnik. — Prim. red.

Ali, iako su Lesing i Mozes, koji su u ono vreme spadali među najnaprednije elemente građanskog stanovništva u Nemačkoj, imali još uglavnom ravnodušan stav prema ratu, kod njih se, ipak, već javlja svest o onoj »zabludi« o kojoj govori Klauzevic; samo u sasvim drugom pravcu no što bi se to očekivalo po teoriji o »višoj životnoj sadržini«. Iz pomenute Lesingove izjave o »slatkom snu« već izbija sumnja, koja se još jasnije ispoljava u rečenicama koje joj neposredno prethode. One glase: »Mir će se vratiti bez njih (muza); žalostan mir, praćen jednim setnim zadovoljstvom da se oplakuju izgubljena dobra. Skrećem Vaš pogled sa te mračne perspektive. Ne treba vojniku ogaditi njegovo neophodno zanimanje slikama posledica dostojnih oplakivanja tog zanimanja«. Sasvim slično piše Mozes Lesingu 1757 godine, moleći ga da napusti Lajpcig, kao mesto nemira, jada i opšteg očajanja: »Dođite k nama, mi ćemo u našoj usamljenoj baštenskoj kući zaboraviti da zemljinu loptu pustoše ljudske strasti. Kako će nam lako biti da zaboravimo nedostojne kavge gramzivosti kad budemo usmeno nastavili svoju raspru o najvažnijim predmetima, raspru koju smo započeli pismeno!« Čudnovato je da ovi zastupnici građanskih klasa pri kritičkom osvrtu na Sedmogodišnji rat ne kipte od simpatija već od antipatija! Čudnovato, ili, naprotiv, nije čudnovato! Jer je ona pretstava da se rat ništa ne tiče građanskog stanovništva bila moguća samo utoliko i dotle dok je to stanovništvo bilo lišeno svake samosvesti; zajedno sa tom samosvešću moralo se odmah probuditi i saznanje da ono mora samo da snosi troškove rata i da je ono »blagotvorno dejstvo« koje je izgledalo »neminovnom posledicom duhovnog napretka« — stečeno baš po cenu svake »više životne sadržine«. Sedmogodišnji rat je još mogao da ostavi građansko stanovništvo ravnodušnim, i još ga je i ostavljao ravnodušnim; a ukoliko je, recimo, izazivao u njemu neko osećanje, bilo je to pre osećanje užasavanja nego li građanske samosvesti ili nacionalne gordosti. Ovo osećanje nisu građanski savremenici mogli da crpu iz Sedmogodišnjeg rata, isto onako kao što ni Fridrih nije mogao da vodi rat po napoleonovskoj strategiji. Čak ni sama pretstava o takvoj vezi nije bila moguća sve dok američke i francuske revolucionarne borbe nisu ratu dale sasvim drugi oblik i sasvim drugu sadržinu; i stvarno, Gete je tek pod svežim utiskom napoleonovskog ratnog veka pridao Sedmogodišnjem ratu značaj koji Fridrihovi ratovi za njegove građanske savremenike nisu imali, niti su uopšte mogli imati.

MILICIJA I STAJAĆA VOJSKA[1])

Istorija buržoaskih partija pretstavlja istoriju neprekidnih metamorfoza (prevrtanja), sitnih izdajstava načela; ono što se juče veličalo, danas se razapinje na krst.

Nigde se ova promenljiva politika ne ispoljava tako oštro kao u oblasti militarizma. Ko bi pre 50 ili čak i samo 20 godina rekao da će se buržoaski liberalizam, čak i onaj najodlučnijeg pravca, — ako se uopšte može govoriti o odlučnosti buržoaskog liberalizma, — upregnuti bez najmanjeg otpora u kola vojnog budžeta, kakav je nedavno primljen u Rajhstagu, bio bi prosto ismejan. Nikakav socijaldemokratski list ne bi, niti je, sebi dozvolio tako smelo proročanstvo. Ono pak, što danas ni u kom slučaju ne bismo smeli sebi dozvoliti, bilo bi tvrđenje da sa liberalizmom ne bi došlo tako daleko da su Valdek ili barem Evgenije Rihter još u životu. Ovi političari bi se danas isto tako kao i njihovi naslednici preselili u logor Moloha.

Bedan kraj buržoaske opozicije u stvarima militarizma nije tek skorašnjeg datuma i slučajan. Ova opozicija patila je od samog početka od unutrašnje protivrečnosti. Stajaće su vojske *(miles perpetuus)* bile sredstva pomoću koga je moderna monarhija savladala feudalne staleže Srednjeg veka, a utoliko su ove armije odgovarale i interesima gradova. Buržoaskoj trgovini bila je potrebna vojna zaštita. No preduslov stajaćih vojski bili su stalni porezi, a o njima su, međutim, gradovi želeli da znaju što je moguće manje. Ovim se objašnjava buržoaska opozicija protiv stajaćih vojski, koja je počela već u XVII veku i trajala sve do u XX vek, ali, pored svega, ona nije dala nikakvog rezultata. Ustvari, ništa i nije bilo prirodnije, jer, u krajnjem rezultatu, poštenjaković — buržuj više voli da mu se profit malo smanji nego da uopšte nema profita.

Čak i tako siromašnoj i zaostaloj državi, kakva je bila Brandenburška Marka, nametnula se posle Tridesetogodišnjeg rata potreba za stajaćom vojskom. Izborni knez Georg Viljem zahtevao je 1619 godine od feudalnog staleža dva bureta zlata za vrbovanje vojske. Staleži su smatrali da je ova suma nemoguća, ali su već deset godina

[1]) Štampano u časopisu *Neue Zeit*, II, 1912/13, str. 553 i dalje. — Prim. red.

docnije, 1629 godine, samo kontribucije Valenštajna koštale Brandenburg dvesta buradi zlata. Pruski kralj Fridrih branio je sa ove tačke gledišta sistem stajaće vojske. Mada je skupa, ali pošto skraćuje trajanje rata, ona je, u krajnjem rezultatu, jevtinija od stare seljačke milicije. Nijedna država, kaže on, ne bi bila u stanju da izdrži još jedan Tridesetogodišnji rat, jer bi se posle najviše sedam ili osam ratnih pohoda iscrpla sredstva suverenâ za borbu i oni bi postali miroljubivi i spremni na ustupke. Ovo se nije baš sasvim slagalo sa tvrđenjem toga kralja da Sedmogodišnji rat nije opustošio nemačke zemlje manje nego Tridesetogodišnji rat. No ipak, u svakom slučaju, strahote su kraće trajale.

Buržoaska opozicija protiv stajaće vojske nigde nije postigla svoj cilj. Jedina država u kojoj je ova nova ustanova bila ukinuta, Engleska, pretstavlja izuzetak, koji samo potvrđuje pravilo. Ovde je aristokratija, koja je težila parlamentarnoj vlasti, triputa — za vreme Čarlsa I, Olivera Kromvela i Jakoba II — bila ugrožena stajaćom vojskom; posle svoje pobede gledala je na nju sa trajnim nepoverenjem. Poznato je da »Deklaracija prava« proglašava nezakonitim organizovanje ili održavanje stalne vojske u mirno doba; zakon, na kome jedino i u potpunosti treba da se zasniva disciplina u vojsci, morao je da se iznosi pred parlament svake godine. Ovaj izuzetak od pravila već zato nema ničeg zajedničkog sa buržoaskom opozicijom protiv stajaće vojske, što je stvoren od strane aristokratske opozicije. Ovaj izuzetak postao je moguć samo blagodareći ostrvskom položaju Engleske, koja je mogla da osvoji, i osvojila je, svetsko tržište pomoću pomorskog naoružanja, a ne sredstvima militarizma.

Buržoaska opozicija protiv stajaćih armija na kontinentu pojavila se prvo u Francuskoj kao posledica strašnih pustošenja i dubokih poniženja, koje je ova zemlja pretrpela zbog borbe Luja XIV za svetsku prevlast. Borba protiv stajaćih armija postajala je sve oštrija ukoliko je kraljevstvo za vreme njegovog naslednika, Luja XV, padalo u očima nacije sve niže i niže. Ma kako se Monteskije starao da iznova nađe u tradicionalnim ustanovama Francuske opšti i večiti duh zakona, ipak se i on često odlučno izjašnjavao protiv epidemije koja tera kraljeve da beskrajno povećavaju svoje armije. Svaki monarh drži toliko trupa kao da su njegovi narodi izloženi opasnosti da budu istrebljeni, — i takvo stanje naziva se mirom!

Mnogo odlučnije istupa Volter. On naziva vojnike čas najamnim ubicama, talogom nacije, čas ih ismejava kao sirove đavole koji se okreću desno i levo u grubom plavom platnu koje košta po 110 sua[2]) lakat[3]), sa grubim belim ispuskama na kapama, a na čijem čelu maršuje moderni osvajač u susret svojoj slavi, pošto je naveo svoje poslušne državnike da pretstave pravednim zahteve za nekom

[2]) Su (sou) francuski novac u vrednosti od 5 santima (para). — Prim. red.

[3]) Lakat — stara francuska mera za dužinu od oko 50 cm. — Prim. red.

provincijom. Zar stajaće vojske, koje su plaćali građani, nisu bile, čak od vremena Sule[4]), još u većoj meri oruđe za porobljavanje tih istih građana nego za ugnjetavanje drugih naroda? Čuvena »Enciklopedija« govori u istom smislu, ako je moguće još i oštrije, o stajaćoj vojsci, koja je bila potom napadana i od fiziokrata[5]); Tirgo je predlagao da se stajaća vojska, pošto je najneproduktivnija od svih staleža, zameni milicijom.

Sa druge strane, protiv stalne vojske istupa i Žan Žak Ruso. On ukazuje na Švajcarsku, koja živi i bez takve vojske i bez tvrđava. On naziva regularne armije kugom Evrope, koje su upotrebljive samo u dve svrhe: ili za napad na susede da bi ih udavile, ili za okivanje i ugnjetavanje sopstvenih građana. Vojnik i građanin nalaze se međusobno, besumnje, u neprijateljstvu; ovo je zlo nerazdvojno vezano za postojanje regularnih trupa. Zbog toga na mesto ovih stajaćih armija treba postaviti pravu miliciju; takav su vojni sistem imali Rimljani, a danas ga imaju i Švajcarci; takav bi morao da bude sistem svake slobodne države. »Svaki građanin treba po dužnosti da bude vojnik, ali niko ne treba da bude vojnik po zanimanju. Svaki građanin treba da je vojnik, ali samo onda, kada za to postoji potreba«.

Mogli smo da navedemo ovde samo neke od glasova iz »koncerta francuskog prosvetiteljstva«, koji su se izjašnjavali protiv stajaće vojske. Međutim, ovo je dovoljno da se pokaže kako je pri kraju XVIII veka bilo već u Francuskoj rečeno sve ono što je otada buržoaska opozicija u Nemačkoj iznosila protiv stajaćih armija. Ako su, međutim, i Monteskije, i Volter i Ruso govorili u vetar, ne treba se na kraju čuditi što i naši poštovani naprednjaci i »slobodoumni« nisu doživeli bolju sudbinu.

Pogledajmo još za čas savremenike tadašnje Nemačke — Monteskijea, Voltera i Rusoa! Zbog prirode same stvari buržoaska opozicija protiv stajaćih armija u Nemačkoj nije mogla da se pojavi tako rano i da se ispolji sa takvom snagom kao u Engleskoj ili Francuskoj. U Nemačkoj uopšte nije bilo za vreme mira zajedničke savezne vojske, a armije njenih pojedinih država pretežno su imale zapravo smešan izgled[6]). Vojske feudalne Evrope pretrpele su već prve poraze u borbi protiv revolucionarne Francuske kada su neki

[4]) Sula (138—78 pre n. e.) bio je starorimski državnik i vojskovođa. — Prim. red.

[5]) Fiziokrati — pristalice nekadašnjeg ekonomsko-političkog učenja, naročito u Francuskoj od polovine XVIII veka, koje je — pored ostalog — odbacivalo uticanje države na privredu. — Prim. red.

[6]) Kada se Gete protivio igranju vojnika svog vojvode, bio je daleko od stanovišta francuskih prosvetitelja. Šta ga je ispunjavalo odvratnošću pokazuje ovaj dokumenat koji je napisao svojom rukom kao vajmarski vojni ministar: „Referisano nam je šta Vi u Vašem raportu od 10 ovog meseca, kome su bila priložena ovde priključena akta, saopštavate ovamo gore, a što se odnosi na Vašu svađu sa ritmajsterom fon Lihtenbergom oko kožnih čakšira koje je trebalo dati novom husaru Bilkeu upućenom na mesto pobeglog husara Tona".

naši mislioci počeli da se izjašnjavaju. Kant je nalazio da rat prouzrokuje najveće nesreće od kojih pate civilizovani narodi, i to ne toliko sam rat, koliko neprestane mere naoružavanja za buduće ratove koje se neprekidno proširuju. On je zahtevao ukidanje stajaćih vojski iz dva razloga. Prvo, zbog toga što one stalno ugrožavaju druge države ratom i što zbog stalne utakmice u naoružanju čine mir još nepodnošljivijim nego čak i kratak rat, i drugo, što je protivno pravu čoveka da se iznajmljuje za novac za to da bi ubijao druge ili da bi sam bio ubijen. Čovek ne sme da bude obična mašina ili oruđe u rukama drugoga.

Fihte je prevazišao Kanta u opoziciji protiv stajaćih armija kao što je Volter prevazišao Monteskijea. Fihte je naučio iz istorije da je tendencija svake monarhije: neograničeno samodržavlje unutra, a univerzalna monarhija spolja. »Zapušimo ovaj izvor, pa će zlo biti pogođeno u korenu. Ako nas niko više ne bude hteo da napadne, nećemo morati više da se naoružavamo; tada će se pokazati kao nepotrebni kako svi strašni ratovi, tako i još strašnija stalna gotovost za njih, koju moramo da podnosimo«. Fihte neumorno ismejava »uzvišenu službu koja zahteva, međutim, vrlo malo razmišljanja, a sastoji se u okretanju na desno i na levo, u pozdravljanju puškom ili, ako bi nekad došlo do zbilje, u ubijanju, odnosno omogućavanju da mi budemo ubijeni«. Fihte prebacuje kraljevima da oni obučavaju milione ljudi na »najužasniju spretnost da ubijaju« kako bi ih upotrebili protiv svakog ko njihovu volju neće da prihvati za svoj zakon.

Kao trećeg mogli bismo da navedemo Herdera, koji stajaće vojske naziva »užasni jaram čovečanstva«. Zbog njih su Nemci ostali takvi kakvi su bili u doba Tacita, — »u vreme mira naoružani varvari za rat«. Viljem fon Humbolt se izražava u sličnom tonu; on pita koliko mora da je opasno to što znatan deo naroda mora u mirno doba da vodi način života sličan mašini samo radi spremnosti za rat; država mora, prema njegovom mišljenju, da ukine sve ustanove koje služe spremanju naroda za rat.

Vredno je napomenuti da su, kao ranije francuski mislioci koji su istupali protiv najamničkih armija, tako i njihovi nemački naslednici, nailazili na odziv i unutar samih tih armija, a u prvom redu unutar pruske vojske, koja se u XVIII veku smatrala kao ideal stajaće vojske. Pruska vojska razlikovala se prema svom poreklu i osobinama u mnogo čemu od drugih stajaćih vojski toga doba. Ona nije bila stvorena od strane modernih sila, već je pretstavljala oruđe feudalnog junkerstva koje je posle Tridesetogodišnjeg rata moralo da se privoli da bude trajno vojnik kako ne bi postalo plen Šveđana i Poljaka, ali se privolelo na svoj način. Staleži su rešenjem Landtaga 1653 godine odobrili izbornom knezu sredstva za organizaciju stajaće vojske. Ovom prilikom oni su obezbedili za sebe potpuno oslobođenje od poreza, isključivo ili gotovo isključivo pravo na zauzimanje oficirskih položaja i, najzad, neograničeno »gospodstveno pravo«, to jest, neograničeno pravo gospodara nad

seljačkom klasom. Oni su tako dobili mogućnost da kroz vojsku eksploatišu stanovništvo u takvoj meri, kakva im nije bila omogućena ni izdaleka čak ni u doba njihovog nepomućenog feudalnog gospodstva.

Podrobnije nabrajanje svih njihovih lopovluka odvelo bi nas suviše daleko, tim pre što je to dovoljno već učinjeno na drugom mestu, a mi se ovde ograničavamo samo na pitanja milicije i stajaće vojske.

Kako je pak došlo do toga da su junkeri mogli da hvale ovu stajaću vojsku, koja se održavala na okupu samo okrutnom upotrebom batine, kao ideal milicije i da ne budu pri tome ismejani? Kako se desilo da je general Rihel, punokrvni junker, mogao reći da »pruska vojska pretstavlja najmudriju i najlepšu zemaljsku miliciju«? Objašnjenje je vrlo prosto. Iz seljačkog i gradskog stanovništva bili su isceđeni poslednji sokovi da se dobiju sredstva za izdržavanje stajaće vojske. Ova sredstva išla su u džepove oficira u cilju iznajmljivanja i plaćanja vojnika, ali ona dobrom polovinom nisu odlazila dalje od tih džepova. Tamo su ona lepo ostajala na taj način što su oficiri uterivali u vojsku sopstvene kmetove, kojima su kao junkeri slobodno raspolagali. Ovo im je stvaralo mogućnost: prvo, da uštеđuju na novcu za vrbovanje i, drugo, da svedu izdatke na vojničku platu na minimum, jer su takvi regruti morali da se nalaze pod zastavom samo tri meseca, a zatim su u toku od dvadeset godina, pozivani svake godine na jednomesečnu vežbu. Pri ovome su junkeri imali i posebnu korist u tome što su ovi kmetovi, na čiji su račun junkeri varali i potkradali državne kase, bili odvajani od obrađivanja njihove zemlje na što je moguće kraći rok.

Tako je izgledala ova »polumilicija«, koja je, prema uveravanju najnovijih istoričara, sačinjavala staru prusku vojsku. Stvarno se ništa nije promenilo u karakteru stajaće vojske time što se ona gotovo napola sastojala od domorodaca. Naprotiv! Ovi regruti su imali još nešto moralnih snaga, koje je trebalo utoliko bezobzirnije isterivati iz njih bezdušnim svirepostima. Zato se dešavalo da su domoroci dezertirali čak mnogo češće nego stranci — skitnice i zločinci iz svih zemalja sveta, koji su se bavili dezerterstvom kao zanimanjem u cilju stalnog dobijanja nove akontacije. Pruska vojska XVIII stoleća smatrala se baš zbog toga idealom stajaće vojske, što je u njoj sistem uništenja svakog traga samosvesti kod vojnika bio razrađen do najsitnijih detalja, — sistem koji, i pored svih promena koje je donelo vreme, nije zamro sve do danas. Pruski kralj Fridrih odredio je u svom vojničkom testamentu: »Što se tiče vojnika, on treba da se plaši više svojih oficira nego opasnosti kojima ga izlažemo; inače ga nećete moći nikada povesti na juriš pod ubitačnom vatrom tri stotine topova koji ga kose. U takvim opasnostima dobra volja ne može da pokreće običnog čoveka; ovo može da učini samo strah«. Kod takvih gledišta bilo je potpuno svejedno da li će se pru-

ska vojska sastojati od mesnih seljačkih mladića ili od beskućnika-lutalica, ili čak od zarobljenih Francuza.

Međutim, načelo da treba iskoreniti svaku moralnu snagu kod vojnika počelo je da izaziva teške sumnje, doduše, ne kod mase junkerskih oficira, ali, ipak, kod pojedinih svetlijih glava među njima. Francuski general Giber pisao je još 1772 godine u svom delu o taktici: »Savremena taktika može da se održi samo donde dok duh evropskih ustava ostaje stari; čim bi nam se kao protivnik istavila falanga moralnih snaga, ova će poći putem svih pronalazaka«. Nadovezujući na njega, pruski oficir fon Berenhorst pisao je svoja »Razmišljanja o ratnoj veštini, o njenom napretku, njenim protivrečnostima i njenoj pouzdanosti«, — delo koje je od svega što je bilo napisano u XVIII veku protiv stajaćih vojski učinilo najdublji utisak na nemačke savremenike. Ovome nije bio baš najmanji uzrok u tome, što je to delo dolazilo, takoreći neposredno, iz »Molohove kuhinje veštica«. Otac Berenhorsta bio je, naime, stari Desauer, prvi egzercirmajstor pruske vojske, a sam pisac pripadao je štabu kralja Fridriha i prošao je ceo Sedmogodišnji rat kao njegov ađutant.

Berenhorst se u tri sveske svog dela neprekidno obara na »nauku ubijanja prema pravilima«, i na zanat kasapljenja koji obeščašćava čovečanstvo. On govori o četvoronožnim ratnicima-konjima koje nije tako lako dresirati kao dvonožne, jer se konj odupire guranju i udarcima, dok regruti postaju od njih poslušniji i razboritiji. On govori o »određenim za streljanje« koje oblače u mundire i čizme, hrane hlebom i mesom i daju im možda još po dva novčića dnevno, Nemcima za burmut, a Francuzima za duvan. Berenhorst tvrdi da pametnom vladaru nisu potrebne nikakve plaćene bande radi sprovođenja svojih spasonosnih namera u život. Sama misao da uputi takve bande protiv sugrađana, očeva i braće, da bi ih poubijale pri prvoj njihovoj neposlušnosti, trebala bi da ga dovodi do užasa. Što se tiče stvarnih zločinaca, dovoljna je ne baš brojna policija da ih hvata i kažnjava. I tako dalje.

Kao što vidimo, Berenhorst je isto tako malo oskudevao u oštrim i tvrdim rečima protiv stajaćih armija kao i pretstavnici buržoaskog prosvećivanja. No Berenhorst se u jednom razlikovao od njih, kao što su se i u Francuskoj od Rusoa i Voltera razlikovali vojni pretstavnici stajaće vojske, naprimer, Servan, docnije vojni ministar Republike. I pored sve odvratnosti prema stajaćim vojskama, oni nisu bili za njeno potpuno ukidanje. Nešto bi trebalo da ostane, neka »okvirna vojska«, kako se izražavao Berenhorst, u koju će se, u trenutku rata, ulivati mase koje žure da prime oružje. »Kada postoje hrabrost, oružje, tvrđave, hrana, novac, i samo okvirni pukovski kadrovi — tada neka vladar, koji ima poverenje u narod i koji može da računa na njegovo poverenje, samo lupne nogom i potrebna popuna vojske biće ostvarena iz hiljade izvora od stanovništva otadžbine«. Tako kaže Berenhorst.

Slično ograničenje načela milicije može da se nađe takođe kod ljudi koji su uspeli da stvore u vojnoj organizaciji savremenije forme u poređenju sa onima koje srećemo kod najamničkih armija XVIII veka. To su Vašington u Americi, Karno u Francuskoj i Šarnhorst u Nemačkoj. Za to su postojali svojstveni istoriski uzroci.

II

Iskustva Američkog rata za nezavisnost dala su za borbu protiv stajaćih vojski a u korist milicije praktično oružje u ruke buržoaskom prosvećivanju, koje je dotle operisalo samo na ideološkim osnovama. Poznato je, i to više nije potrebno dokazivati, da je ovim iskustvom započet potpuni preokret u dotadašnjoj strategiji i taktici. Ali, ono, ipak, nije bilo potpun dokaz za tvrđenje da je milicija u svima uslovima nadmoćnija od stajaće vojske.

Iz Vašingtonovih pisama znamo da pobednički vojskovođa američkih ustanika nikako nije bio zadovoljan time što komanduje milicijom, već da je težio da se postavi na čelo stajaće vojske. On sam bio je bivši aktivni oficir, kao što je to bilo i nekoliko njegovih komandanata. Glavni egzercirmajstor njegove milicije bio je čak stari pruski oficir Štojben, koji je ranije kao kapetan pripadao štabu starog Frica. Ne može se reći da ovi oficiri nisu shvatili nadmoćnost novog vojnog sistema, koji je proisticao iz socijalnih okolnosti američkih ustanika. Štojben je govorio u početku evropskih revolucionarnih ratova jednome od svojih nemačkih posetilaca da francuski dobrovoljci vode isto takav rat kakav i američki farmeri, pa će biti nepobedivi kao i ovi.

Međutim, novi način vođenja rata bio je pristupačan i stajaćim vojskama, a Vašington i njegovi drugovi nisu bili skloni da stajaću vojsku cene manje od milicije. Ustvari, američka milicija nije mogla da izađe na kraj čak ni sa engleskom najamničkom vojskom, koja se pretežno sastojala od elementa, u vojnom pogledu potpuno nepodesnog, od Nemaca iz Nemačke, koje je kneževski ološ uz grubo nasilje prodavao za novac engleskoj vladi. Vašington je mogao da nanese odlučujući udarac samo uz pomoć francuskog pomoćnog korpusa, sastavljenog od redovnih trupa. Naravno, time nije rečeno da američki ustanici ne bi mogli, na kraju, sami da odnesu pobedu. Ali pobornici stajaćih vojski imali su pravo da kažu da one skraćuju užase rata i da im zbog toga treba dati prednost pred miliciskim armijama baš u interesu čovečanskog napretka.

Sjedinjene Države, kada su se oformile, mogle su se odreći stajaće vojske zahvaljujući svom geografskom položaju. Pitanje o izboru između stajaće vojske i milicije postavilo se stvarno samo pred velike sile evropskog kontinenta. Ovde je ono postalo zaista goruće, prvo u Francuskoj, deset godina posle Američkog rata za nezavisnost, kada su armije feudalne Evrope krenule da uguše Francusku revoluciju, koja je, međutim, iznutra podrila staru francusku

vojsku i tako ostavila zemlju do izvesne mere bez oružja pred ogromnom nadmoćnošću neprijateljskih snaga. Opasnost je bila i velika i bliska, a pretežan deo stanovništva — seljaštva bio je neposredno toliko zainteresovan za odbranu zemlje, kako se to retko dešava. I stvarno, dobrovoljci su uz veliko oduševljenje i u masama hitali ka ugroženim granicama.

No, kakva su bila vojnička postignuća ovih dobrovoljaca? Iz mnogobrojnih i jednodušnih iskaza koje u ovom pogledu imamo izabraćemo izveštaje čoveka, koji je, — prema poznatoj uzrečici, — umeo da organizuje pobedu Francuske revolucije, naime Karnoa. Prusko-austriske trupe, koje je vodio princ Josip Koburški, potukle su u martu 1794 godine Francuze pod komandom Dimurijea. Razbijena vojska se potom gotovo rasturila zbog masovnog dezerterstva dobrovoljaca. Sam Dimurije priznaje da je Francuska usled toga neko vreme ostala gotovo nezaštićena i da se spasla blagodareći samo tome što su savezničke armije koje su dejstvovale protiv Francuske ostale neaktivne i trošile čitave mesece na beznačajne poduhvate na granici. Ovu izjavu potvrđuje Karno, koga je Konvent uputio u armiju posle bitke. On je našao armiju u najtežem stanju potpunog moralnog propadanja. Usto, on se žali na pasivnost i nepokornost trupa, na pljačkaše koji su razarali čak i francuska sela, na bezbrižnost, kukavičluk i nedostatak patriotizma. Karno ukazuje kao na naročito zlo koje je pretilo da potpuno upropasti armiju, na »čopore« žena, koje su pratile jedinice; njih je bilo, po njegovom mišljenju, isto toliko koliko i vojnika.

Karno naročito detaljno opisuje ekspediciju koju je preduzeo deo francuske armije iz Berga (Bergues) na Firn (Furnes). Pošlo je za rukom da se malen holandski garnizon protera bez stvarne borbe. Ali, čim su francuski vojnici ušli u grad, počeli su da pijanče, da pljačkaju i da troše municiju pucajući u vazduh. Karno i generali nisu mogli da nađu drugog sredstva da bi učinili kra, ovome neredu, nego da krenu vojsku na dalji marš prema Nijeporu (Nieuport), mada to nije bilo predviđeno. Trupe su krenule na marš, ali nisu uspele da odu daleko; pokazalo se da je izvršenje marša nemoguće. »Gotovo svi su bili više ili manje pijani; na svakom koraku padalo ih je po nekoliko na zemlju; u kolonama je vladao najveći nered. Rančevi vojnika bili su toliko nabijeni opljačkanim stvarima da su ih ljudi jedva nosili. Prilikom dodira sa prvim neprijateljskim pretstražama osetio se nedostatak u municiji, koja je bila upotrebljena većim delom za šenlučenje, koje su trupe priredile u Firnu«. Tako govori Karno.

Pri takvom stanju stvari, naravno, nije bilo moguće da se ulazi u oblasti u kojima se moglo naići na neprijatelja. Moralo se ići natrag u Firn. Tu je ostao jedan deo trupa, dok je Karno sa ostalima produžio idućeg dana otstupanje prema Bergu. On navodi da su na sve strane bile upućene mnogobrojne patrole da bi se sprečile nove pljačke, ali je to bilo uzalud. »Sa zabrinutošću smo gledali za vreme ovoga marša«, piše Karno, »kako su se vojnici

rasturali na sve strane i kako su, osim dupke punih rančeva koje su vukli na leđima, neki nosili kokoške, drugi vodili konje, volove, ovce i svinje. Gotovo svi su potpuno utrošili municiju, koja im je bila izdata«. Sva savetovanja i prekori generala nisu pomogli. Neko selo bilo je usput potpuno bez potrebe spaljeno i uništeno.

Karno ne priča o ovim stvarima kao o nečem što se jedanput desilo, odnosno nečuvenom, što izlazi iz okvira običnog. O njima govori kao o pojavama, koje treba stalno očekivati s obzirom na sastav armije kakav je dat. On dolazi do zaključka da je opravdano što se ništa nije preduzelo protiv Nijepora i Ostenda i zatim dodaje: »Ustvari, nemoguće je misliti na kakva bilo ozbiljna osvajanja sa takvim trupama, ma kako da su one hrabre. Ništa se ne može suprotstaviti njihovom prvom naletu, ali kada se ovaj izvrši, svi se raziđu narušavajući svaki red i ako bi se neprijatelj vratio, ništa mu ne bi stajalo na putu da ih sve pobije«. Kako je Karno savladao ovu situaciju, poznato je. Kada mu je Komitet javnog spasa poverio, u avgustu 1793 godine, rukovodstvo svima vojnim poslovima, Karno je stvorio armiju sposobnu za ratovanje, spojivši dobrovoljačke formacije sa starim liniskim pukovima.

Ovo je bila opet stajaća vojska u novoj formi, koja se pokazala sposobnom da vrši osvajanja i još itekakva osvajanja. Ubrzo se pokazalo, takođe, da novi način vođenja rata, kakav su uveli američki ustanici, nije ni u kom slučaju nerazdvojivo vezan za miliciju. Baš francuska vojska dovela ga je do najvećeg stepena savršenstva, mada se ona sve više i više približavala, po svojim organzaciskim formama, starim najamničkim vojskama. Opšta vojna obaveza je bila sistemom zamene razorena u korist vladajućih klasa. Najčuveniji vojskovođa francuske vojske davao je toliko prednost starim profesionalnim vojnicima da se sa najvećim prezirom odnosio prema narodnoj miliciji, što ga je koštalo dosta skupo u bitkama kod Grosberena, Denevica i u mnogim drugim.

Davanje prednosti stajaćoj vojsci pred milicijom ispoljava se kod Šarnhorsta još jasnije nego kod Vašingtona i Karnoa. On je vrlo rano postao njihov rečiti zaštitnik iako ga buržoasko prosvetiteljstvo optužuje za suprotno. Nije Šarnhorst maštao o starim najamničkim trupama, — on je prozreo sve njihove nedostatke i preporučivao reforme, koje bi nas veoma obradovale kada bi se sprovele u današnjoj vojsci. Ništa nije bilo nepravilnije nego pozivanje na Šarnhorsta, koje su činili pretstavnici vlade prilikom diskusije u Rajhstagu povodom poslednjeg vojnog budžeta. Međutim, oni to pozivanje i nisu uzimali tako ozbiljno, inače ne bi stogodišnjica smrti toga čoveka, koja je pala nekoliko nedelja pre toga, prošla bez ikakve zvanične svečanosti, — potpuno zaslužena čast za Šarnhorsta, kome je vojska prožeta junkerstvom bila u duši odvratna. S druge strane, mi, naravno, ne možemo da nazivamo Šarnhorsta pobornikom milicije, onakve kakvu mi tražimo. Mi bismo mogli da kažemo da naši sadašnji pogledi na vojno uređenje pretstavljaju logično razvijanje onih misli koje je u svoje vreme iskazao Šarnhorst;

ali je milicija u našem smislu reči bila još potpuno van njegovog vidokruga.

Šarnhorst je, uglavnom, mislio istoriski i shvatao je potpuno da se ratovi u datim istoriskim uslovima ne mogu ukinuti ni duhovitim potsmesima Voltera, ni plamenim optužbama Fihtea. On je shvatio da se vojna organizacija ne može zasnivati na proizvoljnim, mudrim ili glupim obrascima, već da je vezana za date istoriske uslove. On je priznavao da je milicija moguća za neko ostrvo, tvrđavu ili za malu zemlju, ali je smatrao da su za velike države neophodno potrebne stajaće vojske. Šarnhorst je nalazio da je nedovoljna čak i Berenhorstova »okvirna kadrovska vojska«, iako je takav sistem već bitno suzio mogućnost čisto filozofskih optužbi protiv stajaće vojske. Šarnhorst je dokazivao, baš u polemici sa Berenhorstom, da pobeda ili poraz na bojnom polju ne pretstavljaju slepu slučajnost, već da vođenje rata ima svoje istoriske zakone.

Šarnhorst, koji je odrastao usred Fridrihovih gledišta i kome nije bilo strano mišljenje da samo batina može da održi potrebnu disciplinu, a da je moralno oduševljenje uopšte isključeno kod običnog vojnika, poučio se, međutim, na Američkom ratu za nezavisnost, a još više na francuskim revolucionarnim ratovima u kojima je učestvovao kao hanoveranski oficir. Ali, on nije nikad išao toliko daleko da očekuje disciplinu, koja pretstavlja prvi preduslov za uspešno vođenje rata, samo iz moralnih pobuda. Vojska, u kojoj je bezuslovna poslušnost postala čisto mehanička, biće uvek nadmoćnija nad vojskom koja bi stupala u borbu samo zbog političkog ili verskog oduševljenja, — »sanjarenja« kako kaže Šarnhorst.

Šarnhorst je 1801 godine prešao na službu u prusku vojsku, čije je nedostatke mogao sada dobro da prouči iz neposredne blizine i sa prilično istaknutog položaja. Praktične reforme, koje je predložio prema francuskom obrascu, nisu prihvaćene zbog tupoglavosti starofricovskih trupaša. Najznačajniji od Šarnhorstovih pokušaja je memorandum, koji je on predao u proleće 1806 godine i njime hteo u poslednjem trenutku da otkloni katastrofu, koja je pretila staroj pruskoj vojsci. Ovaj memorandum pokazuje Šarnhorstova gledišta na miliciju i stajaću vojsku čak i jasnije nego njegove docnije praktične reforme, koje je mogao da sprovede, zbog ogromnog broja prepreka, ipak samo na parče, sa zaletanjima i tek delimično.

U svom memorandumu Šarnhorst polazi od toga da u ratu ne odlučuju jedino fizičke, već isto toliko i moralne snage. Da bi se rat sa Francuskom, koji je pretio, završio pobedom, potrebno je da armija, narod i celokupna Evropa vide jasno kako kralj vodi borbu isključivo za nezavisnost države, i da se samo suprotstavlja sramnom porobljavanju. Tada mogu da se stvore vanredna pomoćna sredstva kako u obliku povećanja, tako i celishodnog uređenja armije. Povećanje je moguće samo u ograničenoj meri; Šarnhorst računa sa približno 25.000 boraca. Mnogo bi važnije bilo stvaranje nacionalne milicije. »*Samo naoružavajući masu naroda, mala država izravnava*

izglede na uspeh svog odbranbenog rata protiv velike države, koja vodi porobljivački rat i vrši agresiju«. Ova rečenica je podvučena od strane samog Šarnhorsta. Tu postavku on obrazlaže time što napadač nikako nema dovoljno osnova da računa na zaista veliko naprezanje svih narodnih snaga, na naoružanje celokupne narodne mase. Monarh, koji vodi osvajački rat, ne može da zahteva od svojih podanika toliko, koliko može da zahteva napadnuti monarh od svog naroda koji je primoran da vodi borbu za svoj opstanak. Ovde vidimo da se Šarnhorst u potpunosti slaže sa Karnoom: ako je ovaj izjavljivao da se sa milicijom ne mogu voditi osvajački ratovi, Šarnhorst je govorio da je milicija upotrebljiva samo za odbranbeni rat.

Pošto su stari pruski oficiri, s obzirom na preteći rat, počeli da se igraju idejom milicije, Šarnhorst se ogradio od igranja milicijom. Svojom rukom dopisao je u memorandumu: »Slabašna, neznatna milicija pretstavljala bi samo polumeru i takva bi bila više od štete nego od koristi«. On zahteva za svoju nacionalnu miliciju opštu vojnu obavezu; svaki građanin bez izuzetka mora da služi u njoj. Komandne položaje treba da zauzimaju više plemstvo i viši građanski činovnici. Na taj način Šarnhorst računa da prikupi 300.000 ljudi sposobnih da nose oružje — na koji broj može da bude povećana stajaća vojska od 220.000 ljudi. Pri ovome on ne računa na priključene poljske oblasti, koje su pre 1806 godine sačinjavale mnogo veći deo pruske države nego posle te godine. Ali, iako bi nacionalna milicija, prema iznetom trebala da bude od stajaće vojske veća za 80.000 ljudi, Šarnhorst je ipak bio daleko od toga da je u pogledu kvaliteta stavlja na istu visinu.

Jedino pod uslovom ako je u sastavu vojske samo ⅓ ili ¼ nacionalne milicije, ona bi bila sposobna, — kaže on dalje, — da izvršava približno one zadatke, koji se postavljaju operativnim trupama. Ovaj deo nacionalne milicije ne treba nikad da dejstvuje samostalno, već uvek u vezi sa operativnim trupama da zaposeda pređene predele, da ojačava onaj deo vojske, koji je namenjen za vršenje demonstracija, da se koristi za vezivanje pažnje neprijatelja i za odbranu izvesnih položaja. Nacionalna milicija treba da igra, uostalom, onu ulogu u svim delovima vojske, koju je igrala lako naoružana rimska pešadija: kod glavnih kolona da se kreće sporednim putevima, da poseda šumice i šikare koje se nalaze ispred trupa, da napada na bokove neprijatelja i tako dalje, jednom reči, da dejstvuje tamo gde je korisnije vešto iskorišćavanje datih okolnosti i pojedinačna borba u rasutom stroju nego redovna borba.

Šarnhorst ne prebacuje ništa u svom memorandumu stajaćoj vojsci, osim — kratko rečeno — nesposobnosti višeg komandovanja, što, prirodno, u primerku koji je namenjen kralju i višim pretstavnicima vojske, izražava veoma opširno i obilazno. On se i u tom pogledu poučio na francuskim primerima čemu treba dodati i opravdanu mržnju seljačkog sina koji je mnogo propatio od oholog junkerstva. Šarnhorst ne zahteva baš giljotinu, uz pomoć koje je

Komitet javnog spasa stvarao sposobne generale, ali insistira na tome da se pre svakog polaska u rat otstranjuju sve vojne starešine koje su poznate kao nesposobne i da se oficiri nemilostivo kažnjavaju za napravljene greške pri neuspelim akcijama. Odgovornost treba da bude toliko pooštrena, da nijednom čoveku prosečnih karakternih osobina i sposobnosti ne dođe na pamet da traži prva mesta u armiji.

Po svemu, ovaj Šarnhorstov memorandum pokazuje da je on u miliciji gledao samo manje vredne dopunske i pomoćne trupe stajaće vojske. Ostao je veran takvoj liniji memoranduma i kada je posle bitke kod Jene reorganizovao pruski vojni sistem po načelima savremene strategije i taktike. Njegova nastojanja, kao i njegovih drugova u radu, — Gnajzenaua, Grolmana i Bojena, — bila su, u prvom redu, usmerena na stvaranje stajaće vojske. Gnajzenau je, istina, ponekad, napravio poneku potcenjivačku primedbu na račun stajaće vojske, ali se opet ponekad odlučnije nego drugi držao tradicija čak najamničke vojske; on je uprkos prigovora general-auditora[7]) sproveo pravo oficira da buntovnog vojnika ubije na licu mesta.

Kao što je poznato, Šarnhorst je uspeo tek 1813 godine, kada je počeo rat protiv Francuske, da ostvari svoj cilj — narodnu miliciju i da sprovede opštu vojnu obavezu, ali ovu samo za vreme trajanja rata. Landver, kako se na nemačkom nazivala ova milicija, nije imao zaista ničeg zajedničkog sa francuskim dobrovoljcima iz 1792 godine; uopšte je sasvim malo ličio na demokratski organizovanu miliciju. Dobrovoljcima su bile date mogućnosti utoliko što je svaki koji se javio dobrovoljno dobio čin desetara. Ova odredba već pokazuje koliko je Šarnhorst malo računao na masovni pridolazak dobrovoljaca. Pruski landver nije bio u suštini ništa više nego nesrazmerno slabije opremljena kopija stajaće vojske. Gnajzenau se nije snebivao prilikom organizacije šleskog landvera da primeni varvarske telesne kazne, koje su se praktikovale u najamničkim vojskama, bez obzira na svoja poznata razmatranja o »slobodi leđa«.

Landver nije još uzeo učešća u prolećnjem pohodu 1813 godine, sa izuzetkom nekoliko istočnopruskih bataljona; tek po isteku Pojšvickog primirja, sredinom avgusta, dakle, tek 5 meseci posle objave rata, landver je bio osposobljen za ratna dejstva. Brandenburški i pomeranski seljaci borili su se odmah odlično kod Grosberena i Denevica. Sporije je išla stvar sa šleskim landverom, sastavljenim od slabokrvnih tkača, koji ništa nisu izgubili pod tuđinskom vlasti, niti su išta mogli dobiti od njenog obaranja. Oni su gomilama bežali ispod zastava još posle pobedonosne bitke kod Kacbaha; dobro izvežban bio je šleski landver tek u toku relativnog zatišja u septembru, tako da je bio u stanju da sjajno izdrži svoje vatreno krštenje 3 oktobra kod Vartenburga i 18 oktobra kod Mekerna.

[7]) General-auditor = načelnik sudstva. — Prim. red.

Ovo se desilo uz strašne i nesrazmerno velike gubitke. Jorkov korpus, prusko jezgro Šleske armije, brojao je prilikom svog dolaska na Rajnu svega 10.000 ljudi umesto ranijih 40.000. Landver se nije upotrebljavao, uprkos prvobitnim planovima Šarnhorsta, kao lake trupe koje bi dobijale samo sporedne zadatke. Naprotiv. U ljubazna svojstva stajaće vojske spada i njena osobina da sa najvećim prezirom gleda na svaku miliciju, ali da joj sa najvećom spremnošću ustupa prolivanje krvi. Bitke i bojevi, koje je tukao landver 1813 i 1814 godine, a posebno šleski landver, bezbrojni su, dok je pruska garda uvedena u borbu, u toku istih godina, svega dva puta: u prvoj bici, kod Licena, kada još nije ni postojao landver, i u poslednjoj bici, pred kapijama Pariza, gde je garda morala biti upućena u borbu radi slave, ili sramote, pošto je njoj trebala da pripadne čast ulaska u osvojenu neprijateljsku prestonicu, dok su »prljavi ljudi« landvera, prema oholom izrazu časnog kralja iz dinastije Hoencolerna, morali da se smeste u logor van pariskog grada.

Da bi se izvukla potrebna pouka iz ovih istoriskih skica o miliciji i stajaćoj vojsci, treba baciti još i kratak pogled na prusku vojnu istoriju, počev od 1815 godine.

III

Engels je u svome spisu o pruskom vojnom pitanju, koji je objavio 1865 godine, za vreme pruskog ustavnog sukoba, označio opštu vojnu obavezu jedinom demokratskom ustanovom koja postoji u Pruskoj, iako samo na papiru. On je smatrao ovu obavezu takvim ogromnim napretkom u upoređenju sa svima dotadašnjim vojnim ustanovama, da ubuduće neće biti moguće njeno trajno ukidanje tamo gde je ona bila već uvedena.

Postavlja se pitanje: na koji je način došla baš pruska država do takve demokratske ustanove? Šarnhorst se u doba najveće potrebe godinama uzalud zalagao za uvođenje opšte vojne obaveze. Tek onda kada je kralju došao nož pod grlo, on je dao svoj pristanak, da bi ga odmah posle izborene pobede povukao i uspostavio stara oslobođenja od kantonske obaveze ukazom od 27 maja 1814 godine, izdatim u osvojenoj neprijateljskoj prestonici. Potom je opšta vojna obaveza bila, istina, ponovo uspostavljena zakonom od 3 septembra 1814 godine, ali ne zbog toga što se protiv ukaza od 27 maja ispoljilo opšte ili makar kakvo nezadovoljstvo; ovo je bilo učinjeno takoreći ispod ruke, nečujno. Ali se posle obnarodovanja ovog zakona podigla živahna opozicija protiv opšte vojne obaveze, na čijem su se čelu nalazili ondašnji parlamenti, kako su se tada nazivale skupštine gradskih odbornika, stvorene na osnovu novih gradskih statuta. Vrlo je upadljivo ovo: kada je, posle konačnog obaranja Napoleona, ponovo uspostavljena reakcija uništavala sve reforme njegovog doba gde god je mogla, — uz zabrinutost građanskog stanovništva, — ona je, ipak, morala da sačuva jedinu stvarnu demokratsku

reformu, čijim bi ukidanjem pao težak kamen sa srca svih klasa stanovništva, a posebno buržoazije.

Buržoaski istoričari objašnjavaju ovu čudnovatu pojavu ogromnom snagom moralne ideje koja je rušila sve prepreke a bila oličena u opštoj vojnoj obavezi. Ovo objašnjenje pretstavlja samo frazu, kao što su i mnoge druge; mnogo je bliža istini domaća poslovica koja veli da je bič ležao suviše blizu psa. Obaranje Napoleona nije bilo delo samo pruske države, već koalicije evropskih država, koje su imale zajednički interes da slome francusku hegemoniju, ali su ostvarenju toga cilja prilazile sa veoma različitim i suprotnim interesima. Ovi su se sukobljavali očito i oštro još za vreme rata. Kada je Napoleon posle bitke kod Lajpciga potisnut iza Rajne i pristao da se odrekne svih svojih osvajanja, zajednički cilj rata bio je stvarno postignut, a njegovo produžavanje odvijalo se uz žestoka trvenja između saveznika. Ruski car je najtvrdoglavije insistirao na produženju rata, prirodno, pod izgovorom da želi svojim planovima da usreći sve narode, a ustvari da bi nasledio od Napoleona hegemoniju na evropskom kontinentu. Pruski kralj bio je njegov verni vazal. To još ne bi imalo nikakav ozbiljan značaj pri potpunoj bespomoćnosti ovog idiota, da pruski generali, koji su bili najsposobnije vojskovođe koalicionih ratova, nisu, iz mržnje, takođe težili osvetoljubivosti i potpunom uništenju Napoleona, svakako iz čisto vojničkog slavoljublja. Njihovo neobazrivo nadiranje imalo je, međutim, za posledicu osetne poraze, zbog kojih se Napoleonova žudnja za mirom znatno ohladila, a njegova oholost isto toliko porasla. Iako ovo nije uplašilo Blihera, Gnajzenaua i Grolmana, ipak su pruske trupe pretrpele u strašnim naporima zimskog rata nezapamćene gubitke.

Razmere gubitaka uplašile su ipak jednog od rukovodilaca pruske vojske, Bojena, koji je, zajedno sa Gnajzenauom i Grolmanom, stvarao novu prusku vojsku pod vrhovnim rukovodstvom Šarnhorsta, koji je u međuvremenu ranjen kod Licena i umro od rane. Bojen nije uzeo učešća u invaziji Francuske; kao načelnik štaba jednog pruskog korpusa on je u srećnom i lakom pohodu pomogao pri osvajanju Holandije. Kada se u početku marta 1814 godine ponovo priključio pruskoj armiji koja je upala u Francusku, on je bio preneražen njenim užasnim stanjem, a naročito stanjem landverskih bataljona. Bojen je činio svojim starim drugovima Gnajzenauu i Grolmanu najenergičnije pretstavke da zadatak pruske armije nikako nije vađenje kestenja iz vatre za račun svetske hegemonije ruskog cara; pretstojeća podela plena neće se vršiti po tome ko se najviše odlikovao u pobedi nad lavom, već po tome ko će tada imati u svojim rukama veću snagu. Ove pretstavke Bojena bile su, pre svega, uzrok novog krvoprolića: Gnajzenau je spustio ruku, koju je već bio podigao radi poslednjeg udarca, i Napoleon je još jednom umakao sigurnoj propasti. Ovo pokazuje, međutim, kako je jako delovao savet Bojena na Gnajzenaua i Grolmana.

Bojen, koji je već dotle zauzimao, pod rukovodstvom Šarnhorsta, najvažnije položaje u vojnom ministarstvu, bio je posle Pariskog

mira, 3 jula 1814 godine, određen za ministra vojnog. On je bio stvarni rukovodilac Komisije koja je trebala da izradi osnove opšteg vojnog uređenja. Pored njega bili su u Komisiji Gnajzenau i Grolman, dok je pretsedničko mesto formalno zauzimao državni kancelar Hardenberg, koji se nije mnogo razumevao u vojnim poslovima, ali je bio odgovoran za spoljnu politiku. Ova Komisija uspostavila je, zakonom od 14 septembra 1814 godine, opštu vojnu obavezu ukinutu kraljevim ukazom od 27 maja. Ona je to učinila zbog toga što bi inače pruska država bila takoreći nenaoružana pri borbi oko podele plena, koja je trebala baš da počne na Bečkom kongresu. Što je kraljev otpor bio savladan relativno lako, — a to nikad nije uspevao da učini Šarnhorst, — objašnjava se time što su Bojen i njegovi drugovi raspravljali sa kraljem kao vojskovođe pobedničke narodne armije. Ovo su bili dani kada je zahvalni ruski car izjavljivao svojim generalima da ne zna da li će morati jednom da pomogne pruskog kralja protiv njegove sopstvene vojske.

Koliko su bila opravdana predviđanja Komisije, pokazalo se kroz nekoliko nedelja. Kurjaci, koji su se svađali oko nasledstva, ubrzo su zauzeli neprijateljski stav jedni prema drugima, pa su Francuska, Engleska i Austrija već krajem 1814 godine sklopile vojni savez protiv Pruske i Rusije. Tek što se ova preteća oluja malo stišala, Napoleon se vratio sa Elbe. Novi rat protiv njega nije, doduše, bio nikakav narodni rat, već čisto kabinetski rat, sa nepomućenom reakcionarnom tendencijom. Ali je ovaj rat po drugi put pokazao da je za prusku državu, koja je po broju stanovništva i veličini svoje teritorije, znatno zaostajala iza drugih velikih sila, ako hoće da igra ikakvu ulogu u evropskoj politici, vraćanje na vojno uređenje pre Jene bilo nemoguće i besmisleno.

Razume se da je između fridrihovske najamničke vojske i opšte vojne obaveze bio ceo niz međustepena, kao što je, naprimer, konskripcija sa sistemom zamene, koja je postojala u Francuskoj i koju su odatle uvele rajnske nemačke države. Ovaj sistem imao je u Pruskoj jake pristalice; čak i istočnopruski Landtag, koji se sastao u februaru 1813 godine, takoreći u svojstvu revolucionarne vlasti, zaveo je izričito sistem zamene i pristao je samo uz ovaj uslov na organizaciju istočnopruskog landvera, koji se, uostalom, mogao da bori samo unutar svoje oblasti. Šarnhorst je ukinuo ove odluke, ali su shvatanja iz kojih su one proisticale produžila da žive i pojavila su se na površini novom snagom posle zaključenja mira. Konskripcija sa sistemom zamene bila je kompromis, na kome su mogli da se ujedine junkeri i gradovi, koji su bili podjednako neprijateljski raspoloženi prema opštoj vojnoj obavezi. Dobri buržoa je mogao da se otkupi u takvim uslovima od vojne službe, a junkeri su se približavali svom idealu, vojsci od profesionalnih vojnika, koliko je to bilo moguće u ondašnjim uslovima.

Ako je pruskoj državi, uprkos tome, ostala sačuvana njena jedina demokratska ustanova, zasluga za to može, ma kako to čudnovato zvučalo, da se pripiše »prekršenoj kraljevoj reči«. Ovu lepu

frazu pozajmili smo iz buržoaskog rečnika, ne zaboravljajući da se možemo koristiti ovom pozajmicom samo uz izvesnu opreznost. Nema sumnje da je pruski kralj prekršio datu reč, ali je između mnogobrojnih dokaza niske nezahvalnosti koju je kralj pokazao posle 1815 godine, u suštini Jakobijeva formalna agitacija, u danima koji su prethodili martu 1848 godine, istakla baš ovu »prekršenu kraljevu reč«. Marks i Engels nisu u ono vreme uopšte pominjali ovu činjenicu. Ne treba da zaboravimo da bi obećano narodno pretstavništvo, kad bi stvarno bilo sazvano, bilo samo uspostavljanje pretstavništva feudalnih staleža, prema kome bi čak i današnji pruski parlament troklasnog sistema mogao da izgleda kao neka vrsta revolucionarnog Konventa. Glavnu prepreku sazivanju pretstavništva pretstavljao je strah ustajale pruske birokratije da bi ono moglo da stvori mogućnost izražavanja nezadovoljstva u tek priključenim oblastima, koje su vrlo nerado pristajale da ih uguraju u prusku »ludačku košulju«. Brandenburški i pomeranski junkeri brinuli su se uvek do te mere za svoje privilegije, da čak ni drugima, sebi sličnim, nisu hteli da dozvole učešće u njihovim naslednim privilegijama.

U svakom slučaju, ako bi tada bilo održano kraljevo obećanje, to bi, bez svake sumnje, bio kraj jedine demokratske ustanove u pruskoj državi. Bojen i njegovi drugovi uspeli su da sačuvaju opštu vojnu obavezu i ona je izdržala nove bure kada su Bojen i Grolman 1819 godine bili primorani da napuste armiju; Gnajzenau je otišao još 1816 godine. Pokazalo se očigledno da je nemoguće ukinuti već jedanput uvedenu opštu vojnu obavezu. Ona je omogućila državi da održi bar izgled jedne velike sile, a vladajuće klase su se sa njom pomirile, delom blagodareći nedemokratskoj ustanovi jednogodišnjih đaka-dobrovoljaca, delom i poglavito zbog toga, što je ona ostala u suštini samo na papiru.

Beda domartovskog apsolutizma u Pruskoj, koji se usto obavezao pred državnim zajmodavcima da ne pravi nove zajmove i da ne uvodi nikakve poreze bez prethodnog pristanka budućeg narodnog pretstavništva, bezuslovno je primorala da se ograniči, ukoliko je to bilo moguće, veličina stalne vojske. Nije se moglo držati pod oružjem više od 115.000 ljudi, od kojih su dobru trećinu sačinjavali profesionalni vojnici, takozvani kapitulanti, koji su dobrovoljno služili posle zakonske tri godine. Veliki deo mladića, koji su napunili godine starosti za stupanje u vojsku, nije mogao da bude pozvan. Ispomagalo se sistemom landvera. Opšti rok službe bio je određen na 19 godina: pet godina u stalnoj vojsci, od kojih tri godine u kadru i dve godine kao rezervista na otsustvu, a zatim po sedam godina u prvom i drugom pozivu landvera. Rezervisti i obveznici prvog poziva landvera bili su obavezni da vrše službu uz stalnu vojsku kako u zemlji tako i van nje. Oni su, u slučaju mobilizacije, odmah pozivani u redove operativne vojske da budu izvedeni protiv neprijatelja.

Ovo vojno uređenje imalo je neosporno preimućstvo u tome što je čuvalo državu od vojnih avantura. Sa vojskom čija se veća polovina sastojala od starijih ljudi — 7 godišta od ukupno 12 — koji su

imali izvestan položaj u građanskom društvu i bili većim delom očevi porodica, nije se moglo zaratiti kada i gde bi vladi palo na um. Uostalom, ipak je to uređenje bilo daleko od ideala milicije, a naročito demokratske milicije. Ono je nametalo jednom delu muškog stanovništva, koje je bilo sposobno da nosi oružje, vrlo tešku vojnu obavezu, dok je drugi deo ostajao potpuno bez obaveza. To je bilo nešto srednje, između milicije i stajaće vojske, pri čemu je pokazivalo slabosti obeju. Obveznici landvera prvog poziva nisu više bili disciplinovani vojnici, a nisu bili ni dobrovoljci koji bi prihvatali oružje sa žarkim oduševljenjem.

Ovo uređenje landvera bilo je od samog početka ispomoć u nuždi, a liberalna legenda o tome da su organizatori te nove pruske vojske gledali u njoj ideal ima vrlo trošnu osnovu. Šarnhorst je postavljao miliciji, »rezervnim i oblasnim trupama«, za koju se zalagao, zadatke koji su potom pali u deo landveru drugog poziva, naime odbranu unutrašnjosti svoje domaće oblasti. Teška nužda naterala je da se landver upotrebi 1813/14 godine kao stajaća vojska, a posle rata ta ista nužda primorala je da se na tome ostane. Gnajzenau i Grolman nisu se, iz obazrivosti, izjašnjavali o ovom pitanju. Posebno, što se tiče Grolmana, tačno je utvrđeno da je izbegavao svaku diskusiju oko uređenja landvera. Ali, je i Bojen ostavio izričitu izjavu o tome da se nije naročito ponosio slavom tvorca sistema landvera. On piše u prikazu načela starog i novog vojnog uređenja:

»Postoji mišljenje koje je upereno protiv stajaćih vojski. Po njemu je landver potpuno dovoljan za odbranu zemlje. Koliko je nepravilno takvo mišljenje, s obzirom na to da čak i najbolji landver, slično kao i razbacana kantonska vojska, ni u najpovoljnijim okolnostima ne bi mogao nikad da bude na vreme prikupljen prema delovima ugroženih granica, jasno je i pri letimičnom pogledu na postojeće uređenje drugih država, kao i na naše sopstveno iskustvo. Da se nije stajaća vojska tukla kod Licena i Baucena, kakve bismo vremenske mogućnosti imali da stvorimo landver? Ali i srećni rezultati poslednjih ratova mogu da se navedu kao obrasci za podražavanje u korist landvera samo uslovno. Gotovo cela Evropa, koja se ujedinila radi jednog cilja, izvela je tako znatne snage, koje su daleko nadmašivale neprijateljske trupe i samim svojim brojem, ako već ostali prethodni događaji ne bi bili dovoljni za pobedu. Neprijatelj je izgubio veći deo svojih starih i iskusnih vojnika. Našim novopozvanim borcima bili su suprotstavljeni samo mladi regruti. Svi budući ratovi neće se voditi u tako povoljnim uslovima. Veoma bi opasno bilo da se obučavanje naših vojnika, kod savremenog načina vođenja rata, ograniči na obuku od nekoliko nedelja, i to sa prekidima«.

Ako se uzme u obzir da je Bojen na odgovornom položaju vojnog ministra morao naročito obazrivo da govori o uređenju landvera, kada je on već jednom bio utvrđen zakonom i od koga je bilo nemoguće odustati u ono vreme, — postaje potpuno jasno da je za njega sistem landvera pretstavljao samo ispomoć u nuždi.

Taj se sistem docnije pokazao kao potpuno nesposoban pred ozbiljnim iskušenjima. Neznatni neredi na poljskoj granici 1830 godine potresli su ga toliko, da se morao skratiti rok službe u kadru na dve godine i uvesti krajnja ekonomija u pogledu opreme landvera. Veoma umereni zahtevi koji su bili postavljeni spremnosti pruske vojske u Poznanju, Šlezvig-Holštajnu, Badenu i Pfalcu tokom 1848 godine bili su ispunjeni samo u najskromnijoj meri, a uz to je pruski sistem landvera pokazao da nije pogodan čak ni za predupređivanje državnih udara. Prilikom poziva obveznika landvera u vojsku, u proleće 1849 godine, došlo je do izvesnih pojava neposlušnosti; takođe je trebalo neke obveznike landvera upućivati u pukove u pratnji husarskih patrola, ali u celini je kontrarevolucija našla u vojsci poslušno oruđe. Mobilizacija 1850 godine otkrila je ogromne nedostatke u vojnom uređenju, i sam ministar vojni priznao je, kako iznosi Bizmark u svojim uspomenama, da rat sa izgledom na uspeh, u ono vreme, ne bi bio moguć.

U pedesetim godinama stanje je bilo u mnogome poboljšano, ali je mobilizacija 1859 godine uskoro pokazala da je suština dotadašnjeg uređenja landvera potpuno preživela. Engels govori o tome u svome već pomenutom spisu: »Vojska, koja se sastoji većinom od oženjenih ljudi između 26 i 32 godine, ne može da se drži mesecima bez posla na granicama, dok od kuće dolaze svakodnevno pisma da su žena i deca u velikoj oskudici, jer pomoć koja se izdaje porodicama pozvanih u vojsku ni izdaleka nije dovoljna. Uz to ljudi nisu uopšte znali protiv koga bi trebali da se bore, da li protiv Francuza ili protiv Austrijanaca, koji, uostalom, Pruskoj tada nisu uradili ništa na žao. Da li se sa takvom armijom, koja se potpuno demoralisala u toku mnogomesečne neaktivnosti, mogla napasti organizovana i u borbama prekaljena armija?« Baš iz ove neuspele mobilizacije potekla je reorganizacija vojske, koja je dovela do poznatog pruskog ustavnog sukoba.

Ova se reorganizacija sastojala u tome, što se od opšte vojne obaveze napravilo nešto, istina, ne sasvim savršeno, ali mnogo ozbiljnije nego što je bilo dotada. Mobilisani landverski pukovi ostavljeni su da postoje i dalje kao novi liniski pukovi; broj pešadije povećao se na taj način dvostruko, broj konjice i artiljerije ojačan je do mere koja je tome odgovarala, a u srazmeri pola i pola. Težište aktivne operativne armije, koje se dotada nalazilo kod landvera prvog poziva, bilo je pomereno na taj način što su dva najmlađa godišta toga landvera, među kojima je procenat neoženjenih pretežan, pridata rezervi, a ostalih pet godišta priključeno landveru drugog poziva, čija je služba bila skraćena za četiri godine i zadatak ograničen na izvršavanje čisto odbranbenih funkcija. Jednovremeno je bila uspostavljena trogodišnja služba u kadru, koja je formalno postojala od 1814 godine, ali je u stvarnosti od tridesetih godina, skraćena na dve godine.

Ova poslednja mera morala se pokazati kao najneprihvatljivija za buržoasku opoziciju, jer je bila javna tajna da vraćanje na trogo-

dišnju službu nije toliko diktovano vojnom potrebom, koliko težnjom da se u armiju uvede onaj »vojnički duh«, koji pravi od armije tako poslušno oruđe za državne udare. Uostalom, sa liberalističke tačke gledišta nije se moglo ništa prigovoriti takvoj reorganizaciji vojske. Ko je gledao u pruskoj državi proizvod istoriske nužnosti, ili čak tvorevinu koju je proviđenje stvorilo za spas nemačke nacije, — a tako je mislila u prvom redu pruska demokratija, — taj je morao radosno da pozdravi veću borbenu sposobnost i upotrebljivost pruske vojske kakva se stvarala ovom reorganizacijom. K tome je došlo još i to da sredstva za reorganizaciju, u sumi od 10,000.000 talira godišnje, nije trebala da daje buržoazija, pa čak ni proletarijat, već junkerstvo na taj način što mu se ukinulo feudalno oslobođenje od poreze na zemlju. U ovome se baš sastoji tajna takozvane »nove ere«, liberalnog ministarstva, koje je u jesen 1858 godine obrazovao pruski princ-regent, docnije car Viljem. Ograničen i zagrižen reakcionar, kakav je on bio, shvatao je da neće naći nijednog pravog junkera koji bi se usudio da kao ministar posegne na takvu privilegiju junkerskog staleža kakvo je bilo oslobođenje od poreza na zemlju.

Otuda postaje jasno zašto su liberalni ministri ostavili u drugim oblastima državnog života sve po starom, kao što je to bilo za vreme Mantojfela, i bavili se brižljivo samo izvođenjem vojne reforme. Ovo je dovelo buržoasku opoziciju u nedoumicu, pošto je bilo potpuno jasno da ova reforma, inače vojnički nužna, treba da pojača snagu kralja i junkerstva ne samo u odnosu na inostranstvo, već i u zemlji. Stvar je tako imala dve strane, pri čemu ona, za buržoaziju povoljnija strana, zasad nije mogla da bude zapažena ni pomoću mikroskopa. Ništa nije govorilo za to, a mnogo je govorilo protiv toga, da princ-regent i njegovi liberalni ministri nameravaju da iskoriste reorganizovanu vojsku za uspostavljanje tako odmerenog nemačkog jedinstva, kakvo bi odgovaralo interesima buržoazije.

Ona bi u toj situaciji postupila najpametnije ako bi prihvatila vojnu reformu, ali i svoj pristanak povezala takvim uslovima koji bi joj obezbedili izvestan uticaj i na vojsku. Ona je u ono vreme bila u stanju da postigne mnogo. Princ-regent se još nije bio oslobodio straha iz 1848 godine. Koliko se on jako plašio borbe protiv buržoazije pokazuje to što se odlučio da teret izvođenja reforme prebaci na leđa junkerstva i što je u tom cilju, suprotno svojim ličnim željama, stvorio liberalno ministarstvo. Ali, umesto da potegne čvrstom rukom, liberalna većina Pretstavničkog doma učinila je najgluplje što je samo mogla, verovatno najgluplje što je ikad učinila ma koja parlamentarna većina: iz prevelikog poštovanja prema »ljudima od časti«, princu-regentu i liberalnim ministrima, ona je privremeno odobrila troškove za izvođenje vojne organizacije, prvo za jednu, a zatim još za jednu godinu. I tek kada su novi pukovi, eskadroni i baterije bili opremljeni i gotovi, ona je najzad donela čvrstu odluku i uzviknula: »Nestanite!« — zahtev koji, naravno, nije bio uopšte ostvaren.

Sada je buržoazija otpočela da se pogađa, ali u okolnostima mnogo manje povoljnim nego što je to mogla da učini u početku. Uglavnom, radilo se o pitanju dvogodišnje vojne službe. Liberali se ni ovde nisu usudili da uhvate vola za rogove. Oni su se pogađali u najočajnijem smislu te reči, izjavljujući da je, naravno, trogodišnja vojna služba bolja nego dvogodišnja, a da bi četvorogodišnja bila još bolja nego trogodišnja, ali da zemlja to ne može finansiski da izdrži. Na taj način, spor je bio od samog početka prenesen u oblast novčanih troškova, koji su jedino u stanju da uzbude krv kod liberalne buržoazije kad je u pitanju stajaća vojska. Posle pedesetogodišnjih vežbi pod šibom Moloha, ona je, takođe, postala prekaljen veteran, pa se sada zbog milijardi jedva uzbuđivala onoliko koliko se 1863 godine uzbuđivala zbog miliona.

Kako se to odigralo u detaljima, videće se pošto budemo dublje razjasnili istoriske uzajamne odnose između stajaće vojske i milicije.

IV

Kao svaka istorija, tako i istorija vojski i ratova pretstavlja proces neprekidnog razvoja, u kome se smenjuju čas lagani čas brzi preokreti. Činjenica da se ovi preokreti nalaze bezuslovno u najtešnjoj vezi sa preokretima u načinu proizvodnje, pretstavlja već odavno poznatu stvar čak i u buržoaskoj istoriografiji.

Iz ovoga proizlazi pak dalja postavka, da u ratnoj istoriji ne postoje nikakve krute suprotnosti. Milicija i stajaća vojska ne isključuju, takođe, jedna drugu, već jedna prelazi u drugu. Bojni poklik: »Ovde milicija!«, »Ovde stajaća vojska!« — ne kazuje uopšte ništa; sve zavisi uvek od posebnih istoriskih uslova. Kakva beznadežna zbrka nastaje kod ljudi koji žele da miliciju principijelno postave nad stajaćom vojskom u svima uslovima, pokazuju spisi Karla Blajbtroja[5]) na zastrašujući, ali potpuno ubedljiv način.

Slično važi i za pokušaj da se jedanput za svagda stajaćoj vojsci pripiše preimućstvo nad milicijom. Njeni zaštitnici obično traže potvrde za to unazad, u prošlosti, sve do Vegecijusa koji je rekao: *In omni praelio non tam multitudo et virtus indocta, quam ars et exercitum solent praestare victoriam.* (Broj i neobučena hrabrost nisu uvek u svakoj bici toliko preduslov za pobedu, koliko su to veština i vežba.) Vegecijus, doduše, nije, bio veliki mislilac po vojnim pitanjima, već samo kompilator, koji je, iz onih antičkih dela o ratnoj veštini, koja nisu došla do nas, izvukao i prikupio sve što mu je izgledalo vredno; on je živeo u V veku naše ere. Ali se on smatrao u toku mnogih vekova, sve do naših dana, kao autoritet po ovim pitanjima, a navedena njegova izreka sadrži u klici sve ono što pristalice stajaće vojske obično iznose njoj u prilog.

[5]) Vidi članak *Hrana za Moloha* u ovoj knjizi, str. 339. — Prim. red.

Na to treba, pre svega, napomenuti da ono što je Vegecijus rekao za »svaku bitku«, može da vredi tek za svaki ratni pohod u celini. Dosta je, naime, bijeno bitaka u kojima su »broj i neobučena hrabrost« odneli pobedu nad izvežbanim vojnicima. Karno izjavljuje, i pored svoje nipodaštavajuće osude dobrovoljaca 1792 godine, da ništa nije u stanju da se suprotstavi njihovom prvom naletu, a Napoleon je takođe priznavao, bez obzira na njegovu naklonjenost starim profesionalnim vojnicima, da se i sa neiskusnim trupama mogu zauzimati najjači položaji. On je samo dodao da se sa takvim trupama ne može da provede do kraja nijedan ratni plan, ili, kako se još drastičnije izrazio Karno, da se sa njima ne mogu vršiti nikakva osvajanja. On se plašio raspadanja takvih trupa posle pobede isto toliko, ako ne još i više, nego posle poraza. Zbog toga je, u želji da ih nauči mehaničkoj poslušnosti, spajao miliciju sa starim liniskim pukovima[9]).

Ako se, usto, prizna da stroga i oštra disciplina sačinjava alfu i omegu svakog upotrebljivog vojnog uređenja, time nije još rečeno da se takva disciplina može postići isključivo stajaćom vojskom. I milicija može da ima isto tako dobru disciplinu, čak takvu koja daleko nadmašuje disciplinu stajaće vojske. Ko razliku nalazi samo u tome da se disciplina stajaće vojske ograničava na fizičku stranu, a disciplina milicije na moralnu, taj ostaje samo na površini pitanja. I stalne vojske mogu da budu oduševljene visokim moralnim osećanjima, kao što su to bile, naprimer, francuske revolucionarne trupe ili nemačka armija koja se borila kod Gravelota i Sedana[10]). Čak i starim najamničkim trupama ne možemo odricati izvesne moralne kvalitete: vojničku častoljubivost, osećanje vojničke časti itd. I stari Fric nije mogao, uprkos sve svoje ljubavi prema batini, da ih sasvim istera iz svojih vojnika. Istočno-elbskim junkerima bilo je potrebno još nekoliko decenija posle njegove smrti da izbiju svaki trag moralnih osećanja iz armije koja se borila kod Jene 1806 godine. Pruski junkeri imaju u ovom pogledu potpuno pravo na istoriski patent, pošto celokupna vojna istorija, izgleda, ne poznaje sličan primer.

S druge strane, potpuno je jasno da je milicija koja je prožeta isključivo moralnim osećanjima, pa ma ova bila najplemenitija i najuzvišenija, unapred osuđena na neuspeh u borbi protiv obučene vojske. I obratno, slavne i najčuvenije milicije u istoriji, koje su izazvale korenite preokrete u vojnoj istoriji, nisu, bar u izvesnom smislu, imale nikakvih moralnih pokretačkih snaga. Germani, koji

[9]) Ovo je uradio isključivo iz toga razloga, a ne zato što je možda smatrao da su ostaci bivše kraljevske vojske sposobniji za borbu nego dobrovoljci. O tim ostacima sudio je istomišljenik Karnoov, docnije Napoleonov maršal, Guvion Sen Sir, na osnovu vlastitih zapažanja ovako: „Trupa je bila telesno tako slaba kako će biti uvek oni koji duže vremena žive u kasarni. Vojnik dobija samo nedovoljnu hranu; poroci kojima se podaje usled nezaposlenosti i teške bolesti koje odatle potiču ubrzo podriju i najbolje zdravlje pa mu to onemogućava da podnosi ratne napore". Dobrovoljci su, dakle naučili od bivših kraljevskih trupa samo »ars« i »exercitum«.

[10]) Bitke u Nemačko-francuskom ratu 1870/71 godine. — Prim. red.

su uništili Varove legione u Teutoburškoj Šumi[11]) i posle toga pružili nesavladljivi otpor svestrano i smišljeno izgrađenom organizmu rimske vojske, i to ne pomoću brojne nadmoćnosti, već jedino »neobučenom hrabrošću«, bili su razbojnički varvari kao i stari Švajcarci, koji su do nogu potukli jednu za drugom nekoliko feudalnih riterskih armija.

Ovim se, naravno, ne misli smanjiti značaj moralnih snaga u vojnom uređenju. Time se samo želi reći da nije u njima odlučujući elemenat razlike između milicije i stajaće vojske. Težište je ove razlike uglavnom u karakteru discipline, koja se u stajaćoj vojsci stiče pomoću obuke, a kod milicije treba da bude urođena ili, da bi se bolje objasnila ova reč koja može da bude netačno protumačena, ova disciplina treba da bude miliciji data unapred uslovima života i rada zajednice njenog ljudstva. Delbrik je dokazao u svojoj *Istoriji ratne veštine* da su baš ove osobine činile Germane nepobedivim za rimsku vojsku, a naš stari drug Birkli naveo je, još pre Delbrika, sličan dokaz i za stare Švajcarce u pogledu njihove borbe protiv feudalnih riterskih armija.

Ako se ograničimo na vreme od velike Francuske revolucije do Nemačko-francuskog rata 1870/71 godine, zapazićemo činjenicu, na prvi pogled nerazumljivu, ali koja se sa iznete tačke gledišta može lako shvatiti, da se milicija pokazala najuspešnijom u odbrani istoriski preživelih poredaka. Najsjajnija njena dela u ovom periodu bila su seljački ustanak 1792 godine u Vandeji i Tirolski pokret otpora 1809 godine. Seljaci feudalne Vandeje borili su se neuporedivo bolje nego što su se borili u isto vreme dobrovoljci Republike, o čijim smo vojnim osobinama naveli merodavno mišljenje koje je dao Karno. Milicije Vandeje i Tirola crple su svoju snagu iz čvrste povezanosti sa patrijarhalnim odnosima u kojima su živele; izvan toga okvira bile su bez vrednosti. Španski gerilci branili su, takođe, istoriski preživeli poredak na mnogo široj prostoriji i na kraju krajeva nisu bili pobeđeni od stajaće armije. To se desilo, ipak, samo zbog toga, što su se na njihovoj strani takođe borile i stajaće trupe — engleske najamničke trupe, koje su prema svojoj organizaciji čak spadale još u armije predrevolucionarnog tipa.

Ako se osvrnemo na miliciske armije onog perioda, kada su se one stvarale u istoriski već razvijenijim uslovima, to jest kada je kapitalistički način proizvodnje, više ili manje, već raščistio sa starom patrijarhalnom zaostavštinom, moramo sasvim da isključimo njihove slavne stranice koje su ispisali francuski dobrovoljci iz 1792 godine i pruski landver iz 1813 godine. Mi smo još ranije videli da se u ta dva slučaja može govoriti o miliciji samo u vrlo nebitnom smislu te reči. Ako opravdano isključimo još i takve karikirane primere, kao što su bili berlinska građanska odbrana 1848 godine ili revolucionarni borci za ustav carstva 1849 godine, koji su

[11]) Vidi raspravu *Istorija ratne veštine* u ovoj knjizi na str. 1. — Prim. red.

unapred imali protiv sebe i ogromnu brojnu neprijateljsku nadmoćnost, ostaje kao veliki istoriski primer za rešenje pitanja, koje nas sada zanima, jedino milicija koju je stvorio Gambeta posle Sedana i poveo protiv nemačkih armija. Američki građanski rat, koliko god bio vrlo poučan u svakom pogledu, pa i u pogledu milicije, moramo da odbacimo, pošto se tamo milicija borila i sa jedne i sa druge strane. Za francusku miliciju posle Sedana postojali su najpovoljniji preduslovi; ona se, braneći otadžbinu, borila protiv stalne vojske koja je tada vodila samo još osvajački rat, dakle u okolnostima koje su činile miliciju, prema mišljenju Šarnhorsta i njegovih drugova, potpuno prihvatljivom i nužnom. Pruska vojna literatura nikako ne osporava da je milicija Gambete učinila vanredna dela. Uprkos ovome, ona nije mogla da spreči konačnu pobedu nemačke vojske, i ujedno je potvrdila ono što su još ranije govorili Karno i Napoleon: sa milicijom se mogu dobiti sjajne bitke, ali se ne mogu voditi planske vojne operacije.

Neka nam bude dozvoljeno da objasnimo svu istorisku uslovljenost celog pitanja: milicija ili stajaća vojska, i to na jednom naročito jasnom primeru. Feldmaršal fon der Golc, trenutno najkrupnija zvezda pruske vojske, pokušavao je da opravda junkere kod Jene govoreći da je vojska, koju su Francuzi potukli kod Jene 1806 godine, bila ista ona vojska koja je potukla Francuze kod Rozbaha 1757 godine. Njemu su već vrlo tačno odgovorili da je ona baš zbog toga potpuno i zaslužívala da bude sasvim potučena. No, jedva četvrt godine posle bitke kod Jene borila se, međutim, protiv jenskih pobedilaca ruska armija u neodlučenoj bici kod Ajlaua i moglo bi se u pogledu ove armije reći isto tako: ruska armija, koja je 1807 godine zaustavila pobedonosni polet Napoleonove vojske, bila je ista ona armija koja je 1758 godine kod Corndorfa pružila isto takav otpor Fridrihovoj vojsci.

Koliko su bili različiti borbeni postupci Fridrihove i Napoleonove vojske kod Corndorfa i Ajlaua, toliko su ruski bili potpuno istovetni. To su bili masovni i vrlo duboki postroji, koje je podržavala mnogobrojna artiljerija a utvrđenja ojačavala, a strahoviti gubici, koji su nastali baš zbog dubine postroja, iznosili su u obe pomenute bitke gotovo polovinu armije, — pa, ipak je, i pored svega toga, ruska armija pružila žilav i u krajnjoj liniji nesavladljiv otpor. Doduše, pruska ratna istorija smatra bitku kod Corndorfa pruskom pobedom, ali, ako se ovde o pobedi uopšte može govoriti, onda je to bila pobeda u sasvim ograničenom smislu. Neki tadašnji diplomata dao je najbolji prikaz ove bitke uporedivši je sa jakim šamarom od koga se čovek »okrene na levokrug, ali ostaje na nogama«. Ruska armija ostala je stojeći, a kralj je otstupio da bi iduće godine pretrpeo od istih Rusa poraz kod Kunersdorfa, najstrašniji poraz koji je pretrpela pruska armija pre Jene. Napoleon je izvukao mudriju pouku iz iskustva kod Ajlaua i pod njegovim utiskom zaključio Tilziski mir, koji je za njega, naravno, imao, u drugom smislu, koban značaj.

U čemu se sastojala snaga ruske vojske? Francuska armija prevazilazila je tadašnju rusku armiju u svemu onome u čemu je prevazilazila i prusku armiju 1806 godine. Krvava disciplina, sramno mučenje vojnika, rđavo naoružanje i snabdevanje, podmitljiva i glupa administracija, besmislene paradne smicalice, zaglupljujuće gardisanje, — svega toga je bilo u ruskoj armiji u istoj, ako ne i u većoj meri nego u pruskoj armiji, a u pogledu nesposobnosti svojih oficira, ruska armija je daleko prevazišla čak i svoj pruski obrazac. Ruski glavnokomandujući u zimskom ratu 1806/7 godine bio je feldmaršal Kamenski, lud čovek u pravom smislu ove reči, koji je jednog lepog dana jednostavno pobegao sa bojišta. Njegov naslednik bio je general Benigsen, koji je komandovao kod Ajlaua. Za ovo mesto on nije dugovao svom vojnom talentu koji uopšte nije imao, već okolnosti što ga se car Aleksandar plašio kao glavnog ubice svog oca, cara Pavla. Koliko se malo ruski Generalštab, ako se o takvom uopšte može govoriti, razumevao u tada savremenoj strategiji i taktici, vidi se iz toga što je car Aleksandar uzeo generala Pfula, jednog od krivaca za jenski poraz, u svoju službu posle ove bitke i držao ga kao najistaknutijeg stručnjaka sve do 1812 godine.

Ruska armija razlikovala se, međutim, u jednoj bitnoj tački od pruske armije iz 1806 godine. Dok su gotovo polovinu pruske armije sačinjavali vojnici — stranci, ruska armija regrutovala se od domorodaca. Ipak bi bilo pogrešno iz toga izvući zaključak da je ovo bila »nacionalna« vojska sa višim moralnim vrednostima. Neki ruski vojni pisac govori o armiji koja se borila kod Corndorfa i Ajlaua: »Rus ne poznaje strašniju sudbinu, ne može da zamisli ništa strašnije od toga da postane vojnik... Najjača i najefikasnija pretnja, kojom spahija plaši svoje kmetove, jeste pretnja da će biti upućeni u vojsku«. Vlada nije pravila nikakvu tajnu od toga koliko je smatrala surovom sudbinu vojnika, jer je za teške zločine predvidela kaznu dvadesetpetogodišnje redovne vojne službe. Povećanje roka službe smatralo se, kao i u pruskoj najamničkoj vojsci, za tešku disciplinsku kaznu, koja se ničim nije razlikovala od kažnjavanja batinom. Kada se u bici kod Austerlica jedan pešadiski puk dao u bekstvo pred očima cara, on ga je kaznio time što je svima vojnicima bio povećan rok službe od 25 do 30 godina. Stara ruska armija nije istakla nijednog »narodnog heroja«, izuzimajući jedino Suvorova, dok ih je stara pruska armija imala u znatnom broju u licu Derflingera, Šverina, Citena, Sajdlica, Blihera. Opterećenje, prouzrokovano otsustvom svake volje, nametnuto ruskom vojniku strašnom disciplinom za vreme nedoglednog broja godina njegove službe, gušilo je u njemu sva moralna osećanja, — sem jednog.

Nemačko-ruski pisac Bernhardi, koji u svom vrlo poučnom delu daje sliku stare ruske vojske uoči Krimskog rata, to jest ruske Jene, piše između ostalog: »Vladajuće raspoloženje u kome živi ruski vojnik jeste raspoloženje ćutljive rezignacije. On smatra svoju sudbinu kao neminovnu kob, koja mu nalaže obavezu bezuslovne poslušnosti i koja ga nateruje da ne radi ništa i da ne govori ništa pred

očima svojih starešina sem onoga što je naređeno. On ima takvo opšte osećanje kao da se nalazi u vlasti neke beskrajne, neizmerne sile, koja polazi u krajnjoj i najvišoj instanci od cara... Međutim, u njemu postoji određena pretstava, koja proističe iz odnosa vojniku bliskih i najrazumljivijih i koja igra usmeravajuću ulogu u njegovoj osećajnosti, a ispoljava se u svima prilikama bez ikakvog spoljnjeg potsticaja. To je pretstava o »našima«. Vojnik naziva tako u užem smislu reči svoje drugove u puku, a u širem smislu — celokupnu rusku vojsku. On smatra za veliku sramotu i podlost da ostavi »naše« u nevolji i opasnosti i sposoban je, u odnosu na svoje drugove na najveće žrtve.«

Uzroke toga, — a što Bernhardi i drugi poznavaoci ruske vojske pos' ivljaju kao nepobitnu činjenicu, — Engels objašnjava ovako: »Ruski je vojnik nesumnjivo veoma hrabar. Dokle god se taktičko rešenje postizalo napadom smaknutih pešadiskih masa, on je bio u svom elementu. Celokupno njegovo životno iskustvo učilo ga je da se čvrsto drži uz svoje drugove. Polukomunistička opština na selu, zadrugarski rad artelja u gradu, — svuda uzajamno jedinstvo drugova, jednom reči, društveni poredak koji jasno upućuje na udruživanje u kome je jedini spas, i ujedno podvlači bespomoćnost pojedinaca ostavljenih sopstvenoj inicijativi. Ovo duševno raspoloženje ne napušta Ruse ni na vojnoj službi; masirane bataljone skoro nije moguće rasturiti i ukoliko je veća opasnost, utoliko je jača zbijenost pojedinih grupa«. Ono što Engels piše dalje povodom ovog instinkta zajednice, koji je bio od neprocenjive vrednosti još u doba Napoleonovih ratova, a koji je postao direktno štetan u sadašnje vreme za rusku vojsku, — to je zasebna stvar; već sam ukazao na to da je Krimski rat bio Jena stare ruske vojske. U ovom slučaju nas interesuje to što unutrašnja čvrstina njene vojske, baš u onom stoleću kada se neotesana, upola azijatska država počela tako odlučno mešati u život evropskih naroda, nije bila oličena u disciplini stajaće vojske, već u disciplini milicije koja je proisticala iz uske radne i životne povezanosti vojnika. Ta je povezanost bila toliko nerazrušiva, da onaj ogromni preokret u načinu ratovanja, koji je primernu prusku armiju razbio u komadiće, rusku armiju takoreći nije ni dotakao.

Čak i tamo gde se u ruskoj armiji disciplina milicije susretala sa disciplinom knute, pobeđivala je prva. Instinkt zbijenog udruživanja vodio je ka onim gustim, masovnim i neobično dubokim porecima koji su prouzrokovali ogromne gubitke, protiv čega su se borili nemački generali u ruskoj armiji, težeći da izvrše prilagođavanje čas Fridrihovoj liniskoj taktici, čas Napoleonovoj taktici rasutog streljačkog stroja, ali uvek bez uspeha. »Izgleda«, — kaže Bernhardi sa čuđenjem i veoma tačno, — »da se oseća čak neka potreba za čulnim utiskom masovnih postroja«. On iznosi potom i ovu epizodu iz ruske ratne istorije:

»Osećanje potištenosti i sramote ovladalo je na poseban način za vreme juriša na Varšavu 1831 godine celokupnom gardiskom pešadijom, koja se ovde opet, kao u toku celog rata, nalazila u re-

zervi van borbe. Ova osećanja ispoljila su se na kraju vrlo glasno. Gardiski vojnici posmatrali su u daljini, takoreći na horizontu, deo borbe, slušali tutanj vatre i morali da ostanu neaktivni. Ma koliko da je ruski vojnik navikao da ćuti, počeli su da se pojavljuju među njima tu i tamo glasovi nezadovoljstva: »Naši se tuku i teško im je, a nas zadržavaju ovde. To je sramota!« Takvim se rečima izražavalo nezadovoljstvo koje je stalno raslo. Glasova je bilo toliko da je bilo nemoguće stišati ih. Oficiri su se morali praviti kao da ništa ne čuju; drugo nisu mogli ništa da urade.«

Ovaj primer ujedno pokazuje nemoć iskvarenog sistema gardi pred disciplinom milicije. Pruske garde nisu ispoljavale ni najmanje nezadovoljstvo u toku 1813 i 1814 godine, kada su sa sigurnih položaja morale da posmatraju kako pruski landver krvari.

Dovoljno je, međutim, istoriskih primera. Ono što se iz njih vidi, sastoji se uglavnom u ovome. Pitanje »milicija ili stajaća vojska?« jeste pitanje vojnog uređenja, a dušu svakog vojnog uređenja čini disciplina. Uzev načelno i teoriski, disciplina milicije, koja proističe iz uske životne i radne zajednice, beskrajno je viša nego disciplina stajaće vojske, koju ova dobija putem obučavanja i vežbanja, i to toliko viša, koliko može biti, naprimer, život jači od škole. Ne škola, već život izgrađuje borce. No, preduslov svake milicije pretstavljaju uslovi uske životne i radne zajednice, a njih može da stvori samo istoriski razvoj. Tamo gde ovih uslova nema, milicija se nalazi na isto toliko nižem stepenu od stajaće vojske, za koliko je nepismen čovek niži od pismenog.

Istoriski zadatak kapitalističkog načina proizvodnje bio je, međutim, uništenje onih prvobitnih društvenih odnosa, u kojima su se održali ostaci prvobitne zajednice, kao i njihovo pretvaranje u masu koja je u sebi razdrobljena borbom u smislu međusobne konkurencije. Zbog toga se srušilo i vojno uređenje onih društvenih odnosa. Ali, savremene klasne države, koje su stvorene kapitalističkim načinom proizvodnje, osećale su u mnogo većoj meri potrebu za armijama nego raniji društveni odnosi, na čije su mesto ove države stupile. Jer, one su se zasnivale na načelu osvajanja spolja i ugnjetavanju iznutra. Tako su nastale stajaće armije kao oruđa koja su, uvežbana u mehaničkoj poslušnosti, bila svakoga trenutka sposobna da vrše osvajanja i da ugnjetavaju iznutra. Baš zbog toga su one najpre i najneposrednije pokazale da je savremena klasna država sve drugo pre nego početak hiljadugodišnjeg carstva mira i blaženstva.

Buržoaska ideologija, koja je već rano istupila protiv stajaćih armija, nije mogla, i pored svih svojih opravdanih optužbi i žestokog potsmeha, shvatiti da je sistem stajaće vojske nerazdvojno vezan za buržoaski razvitak. Ona je uopšte imala vrlo naivne pretstave o vojnom uređenju. Volter je pisao u nekoj pesmi da nas prvo preleti kuršum, a potom tek zablesne barut. Drugi put on je razveselio kralja Fridriha pitanjem da li ga za vreme bitke obuzima divlji gnev. Fihte je svoje potsmehe okretanju na desno i na levo i pozdravljanju puškom sam podvrgao potsmehu kada se 1813 godine pojavio u

Falstafovoj gardi akademskog landšturma sa zarđalim riterskim kopljem. Karno i Šarnhorst nisu bili nikako ograničene vojničine u upoređenju sa ovim ideolozima, već ljudi sa širokim istoriskim vidokrugom, dobri poznavaoci ratne veštine, koji su umeli potpuno tačno da dokažu, — pošto je savremena klasna država tada već bila stvorena, — zašto je toj državi potrebna stajaća vojska, a da je milicija moguća tek kao uzgredna, u drugom redu i ograničenim razmerama. Ograničenost ovih ljudi sastojala se jedino u tome što nisu mogli da izađu iz okvira svoga doba i što nisu mogli da uoče prolazni karakter klasne države.

Ukoliko se, međutim, više razvijao kapitalistički način proizvodnje, utoliko su njegove državne tvorevine ojačavale svoje osvajačke i ugnjetačke tendencije, i stajaće vojske postajale su tako strašan bič nad narodima kako ni Fihte, ni Volter nisu mogli ni da slute. U istoj meri iščezavala je i svaka nada da će moderne profesionalne armije biti savladane nadmoćnijom disciplinom neke patrijarhalne milicije, slično kao što su nekad Germani nadjačali rimsku profesionalnu vojsku, a stari Švajcarci — srednjovekovne profesionalne vojske. Uostalom, još dobričine feudali otkrili su u praskozorju velike Francuske revolucije, da varvare, koji su nekad došli spolja i uništili antičku civilizaciju, savremena civilizacija rađa u svojoj sopstvenoj utrobi. Drugim rečima, kapitalistički način proizvodnje sam stvara u modernom radničkom pokretu prvi preduslov za stvaranje milicije, koja će obnoviti na neuporedivo višem stepenu nekadašnju disciplinu prvobitnih društvenih odnosa i koja zato nosi u sebi jemstva da će daleko prevazići disciplinu stajaće vojske.

Zahtev za uspostavljanjem milicije isto tako je nerazdvojno vezan za sadašnji program radničke klase, kao što je zahtev za stajaćom vojskom vezan za sadašnju klasnu državu. Savremeni radnički pokret jedini ima koliko istorisku obavezu, toliko i istorisko pravo da zahteva miliciju, jer je samo on u stanju da stvori neophodan preduslov za miliciju — naime, disciplinovanost masa, bez koje ne može da bude reči o miliciji, jer je bez nje svako raspravljanje o miliciji prazna fraza. Zahtev za milicijom koji ističe socijal-demokratija, treba da bude najoštrije odvojen od igre koju izvodi i koju je izvodila radikalna buržoazija sa idejom milicije.

Ali, o ovome i drugom biće reči u sledećoj glavi.

V

Ako se vojna organizacija nalazi u neprekidnom toku istoriskog razvoja, ako se samim protivstavljanjem milicije stajaćoj vojsci ne kazuje ništa, jer sve zavisi od određenih istoriskih uslova, to, ipak, sa svim tim nije u suprotnosti, već u saglasnosti postavka da u datim istoriskim uslovima milicija i stajaća vojska mogu da pretstavljaju međusobnu nepomirljivu protivrečnost. Ovi uslovi postoje danas u istoriskoj svetskoj borbi između buržoazije i proletarijata.

Da bi se dobila jasna pretstava o ovoj protivrečnosti, mora se zahtev za milicijom, onakav kakvim ga postavlja savremena socijaldemokratija, potpuno oštro principijelno odvojiti od buržoaskih ideja o miliciji. Ove se ideje prenose često u socijalističku literaturu koja se bavi milicijom, i to je dosta doprinelo zbrci u rasuđivanju radnika po ovome pitanju, koje ima odlučan značaj u borbi za njihovo oslobođenje. Podrobnije ispitivanje te stvari odvelo bi nas isuviše daleko, pa se moramo ponovo zadovoljiti samo jednim primerom, ali ćemo zato izabrati primer kojim se takoreći hvata vo za rogove.

Niko ne može u većoj meri ceniti zasluge koje je Engels učinio delu vojnog prosvećivanja proletarijata nego pisac ovih redova. On, pisac ovih redova, rado priznaje da je na niz misli, koje je pokušao da razvije u ovim člancima, bio prvo pobuđen rečenicom, koju je našao u jednom od Engelsovih pisama upućenih Marksu. Ta rečenica glasi ovako: »Tek komunistički organizovano i vaspitano društvo može da se veoma približi sistemu milicije, ali i tada samo asimptotski[12])«. Engelsova zasluga sastoji se i u tome što je raščistio sa buržoaskim sanjarenjima o miliciji i dokazao istorisku uslovljenost svakog vojnog uređenja. Njegova vojna studija iz 1865 godine donela je Engelsu prebacivanje, čak i od strane tako značajnog vojnog pisca kakav je bio Ristov, da je njome zadobio pravo da pretenduje na pruski orden *Pour le mérite*.

Međutim, i sam Engels učinio je izvesne ustupke buržoaskim pretstavama po pitanju milicije; to je, svakako, bilo tek u poslednjim godinama njegovog života. Tada sigurno nije mislio manje revolucionarno nego u doba cvetanja svojih životnih snaga, kada ga je moćni razvoj radničkog pokreta, posle četrdesetogodišnjih očekivanja i nada, naveo da potcenjuje prepreke na svom putu. Ovo se desilo zbog istog onog optimizma, koji nije napuštao Engelsa ni u najmračnijim i najtežim danima. Ali zbog toga mi, ipak, ne smemo da previdimo grešku u računu, koju je on učinio u poslednjem svom vojnom spisu, u brošuri *Može li Evropa da se razoruža?* Engels hoće u njoj da pruži dokaz da je pretvaranje stajaće vojske u miliciju, koja je sagrađena na temelju opšteg naoružanja naroda, moguće i »za današnje vlade, u današnjoj političkoj situaciji«. On preporučuje u ovom cilju u prvom redu prenošenje težišta vojne obuke u oblast vaspitanja omladine i baš u tome i vidi razliku između sistema milicije koji on predlaže i svih drugih postojećih sistema, naprimer, švajcarskog.

Ono što piše Engels samo je po sebi, razume se, dobro promišljeno. Isto onako kao što se po sebi razume da je Lasalov spis o ratu 1859 godine bio dobro promišljen. Može se utvrditi izvesna sličnost ta dva spisa u tome što je pruska vlada pokazivala sklonost da prihvati predloge koje su joj učinili Lasal i Engels, ali, naravno, na svoj način. Tako je Lasal zahtevao da pruska vlada uputi trupe u Šlezvig-

[12]) Asimptotski — u geometriji osobina izvesne prave linije koja se stalno i sve više približava određenoj krivoj, ali se sa njom nikad ne spaja. — Prim. red.

Holštajn, što se i desilo nekoliko godina docnije. Naravno, ovo upućivanje nije imalo narodno-revolucionarnu tendenciju, kakvu je hteo Lasal, već reakcionarno-dinastičku. U duhu te tendencije počinje sada vojno vaspitanje omladine pod vrhovnim rukovodstvom istog onog feldmaršala fon der Golca, koji je savijao lavorov venac pokojnim junacima Jene. Ova obuka počela je sa takvim »uspehom«, da se treba pitati šta više zaslužuje ova odvratna karikatura, ogorčenje ili potsmeh. Treba, uostalom, priznati da je drug Šipel predvideo ovakav uspeh još pre petnaest godina u časopisu *Neue Zeit*, mada ni izdaleka ne u takvoj drastičnoj formi, kao što se to iznosi sada svakog dana u svakom partiskom listu.

Međutim, ako bi neko počeo da optužuje prusku vladu za ovo, ona bi mogla da kaže sa čistom savešću pred celim svetom: »Nemojte nikako da zahtevate od mene više nego što sam u stanju da učinim«. Stvarno, kako se može zahtevati od gavrana da peva ili od tigra da se hrani voćem? Za savremenu klasnu državu, koja hoće da bude velika svetska sila, celo pitanje milicije pretvara se u veoma prostu dilemu. Ili ona obrazuje miliciju od atomiziranih masa, kakve kapitalistički način proizvodnje neprekidno stvara, u kom je slučaju država ostavljena na milost i nemilost stajaćoj vojsci prvog jačeg suseda, ili pak stvara miliciju od organizovanih masa, koje čvrsto povezuje klasna borba proletarijata, ali će ona tada skrhati vrat samoj klasnoj državi, svakako uz najbolje posledice za civilizovano čovečanstvo, i zbog toga utoliko temeljitije.

U takvim uslovima ne treba žaliti, već treba pre pozdraviti što se buržoaska opozicija jednom za svagda odrekla otpora savremenom militarizmu. Mi smo već ranije rekli da je, i zašto je, ovaj otpor nosio u sebi unutrašnju protivrečnost, kao i to da je posebno buržoaska opozicija u Pruskoj počela time što je svela suprotstavljanje militarizmu na bedno finansisko pitanje. Pruska skupština izračunala je u svojim protivpredlozima, uperenim protiv plana reorganizacije, predloženog od strane Roona, u početku šezdesetih godina, godišnju uštedu od ciglo 2,500.000 talira. Naprednjačka štampa svodila je agitaciju protiv militarizma nekoliko nedelja pre početka Nemačko-francuskog rata na t. zv. »kapetansku lutku«. Naime, knjigovodstveni genije Evgena Rihtera otkrio je da vojni budžet predviđa platu jednog kapetana garde, koji ustvari nije postojao. Njegovo mesto zauzimao je formalno kralj, koji je onih nekoliko hiljada maraka upotrebljavao za neke izdatke u korist puka. Takve glupe sitnice mogle su da pruže Molohu jedino koju četvrt sata zabave.

Ova opozicija pretstavljala je izgubljenu igru već samim tim što je uopšte bila samo igra. Kada je 1893 godine ondašnji državni kancelar Kaprivi predlagao Slobodoumnoj narodnoj partiji, ili kako se zvalo u ono vreme to promenljivo stvorenje, dvogodišnji rok službe uz uslov da pristane na povećanje vojske, Evgenije Rihter je odbio ovaj predlog, jer bi u protivnom navodno, partija, prestala da bude »narodna«. Takva špekulacija sa otporom narodnih masa prema

militarizmu imala bi smisla samo u tom slučaju, ako bi za nju bio vezan energičan i dosledan opozicioni stav. Ali buržoaska opozicija protiv militarizma svodila se uvek, kao što smo to videli, na slabašno polutanstvo. Ukoliko je opozicija uopšte dozvoljavala sebi ovo polutanstvo, činila je to samo zbog toga što su zaštitnici »isključive slobodne trgovine« uobražavali da će razvoj kapitalizma voditi zbližavanju naroda i opštem miru. Kada je pak početak imperijalističke ere potpuno srušio ovu iluziju, i čim je postalo jasno da je budućnost kapitalizma neraskidivo vezana za bezobzirnu osvajačku politiku, tada je ova »narodna partija« došla do jasnog saznanja da mora napustiti igru sa vatrom, jer bi u njoj mogla jednom da opeče prste, pa je kao grešnica koja se pokajala pala u zagrljaj Molohu.

Ipak, priznavajući da je shvatljivo što buržoaska opozicija ne može da preskoči svoju senku, mi ne možemo da joj oprostimo što nije bila u stanju da nemačku vojsku učini buržoaskom čak ni utoliko, ukoliko su to u postojećim uslovima potpuno dozvoljavali zadaci stajaće vojske. Istoriska je krivica buržoaske opozicije što je nemačko vojno uređenje još u mnogome ostalo u feudalnim formama, koje su Šarnhorst i njegovi drugovi još pre sto godina proglasili kao štetne. Buržoaska opozicija mogla je sa ovim potpuno da raščisti, utoliko pre što su militarizmu bili sve potrebniji buržoaski novac i buržoaska inteligencija. Ali, kada se slobodoumni parlamentarci, tipa Kopše ili Mugdana, postavljaju na potpuno idiotsku tačku gledišta, pošto su od glave do pete plemenito velikodušni ljudi, te ne mogu i neće da vode »politiku iznuđavanja«, tada, zaista, i raznim Šulcima i Milerima, građanima koji su ušli u oficirski kor, nije preostalo ništa pametnije nego da se u svom ponašanju ugledaju na feudalne navike raznih junkerskih Icenplica i Cicevica. Kao kod tolikih mnogih reformi koje su potrebne i moguće u uslovima kapitalističkog društva, njegovi rođeni zaštitnici ostavljaju brigu o ovoj reformi onim triputa prokletim socijaldemokratima koji su se uvek u najvećoj meri za nju zalagali i još se zalažu. Samo moramo da se čuvamo od toga da u ovim reformama gledamo makar i najmanje približavanje onoj miliciji koju mi zahtevamo. Takva milicija oličava revolucionarno načelo, koje je najnepomirljivije suprotno načelu stajaćih armija u njihovom današnjem razvoju. Reformama stajaćih armija, koje dopušta njihova suština, ma koliko da one mogu biti potrebne i korisne, isto se tako malo približavamo načelu milicije, kao što se i zakonima za zaštitu radnika malo približavamo socijalističkom načinu proizvodnje. Zato je i principijelno nepravilno kada se u deklaraciji, koju je socijaldemokratska frakcija Rajhstaga objavila pred glasanje o zakonskom projektu o pokrivanju troškova za povećanje armije, kaže da je frakcija želela da ukloni velike slabosti stajaće vojske i da pripremi njeno pretvaranje u narodnu vojsku. To pretvaranje u narodnu vojsku nipošto ne počinje otklanjanjem nedostataka u stajaćoj vojsci. Isto se tako ne može smatrati kao pravilno ni to što se povećanje naoružanja kvalifikuje kao »potpuno neosnovano«. Tako je to

samo ukoliko se odnosi na bezvredne razloge kojima su Betman-Holveg i Heringen pokušavali da obrazlože to povećanje. Ali je ovo isuviše opravdano kao nužna posledica imperijalističke, i neophodan produkat današnje, klasne države. Baš zbog toga odbijamo ovo naoružanje i odbijali bismo ga čak i onda kada bi ukazivanje Betman-Holvega i Heringena na pojavu novih sila na Balkanu pretstavljalo i nešto više a ne samo jalov izgovor.

Međutim, ako se kod ove dve tačke, radi možda samo još o netačnom i nepravilnom izboru reči, onda zaista zabrinjava završna tačka deklaracije, u kojoj se pristanak na izglasavanje poreza na imovinu motiviše ubeđenjem da »pooštreno angažovanje imućnih u podnošenju vojnih troškova, koje se time uvodi, može da izazove rashlađivanje simpatija ovih krugova za produžavanje groznice naoružanja i time da olakša našu borbu protiv militarizma«. Ova rečenica pokazuje isuviše površno shvatanje vojnog problema i stoga zahteva najodlučniji prigovor. Da li se glasanje za porez na imovinu slaže ili ne sa stavom partije prema porezima uopšte, to je pitanje za sebe, koje nećemo ovde da raspravljamo. Ali »produžavanje groznice naoružanja« je isuviše tesno vezano sa najvažnijim životnim interesima savremene klasne države tako da pitanje o tome da li će finansiska sredstva za ovo biti dobijena u manje ili više neugodnoj formi za posedujuće klase, igra potpuno drugorazrednu ulogu. Ako se i ne obaziremo na primere u drugim zemljama, već prva »groznica naoružanja« u Pruskoj pokazuje koliko je to stanovište malo važno. Troškovi za reorganizaciju vojske 1860 godine bili su prebačeni na junkerstvo ukidanjem feudalnih povlastica u pogledu poreze na zemlju, pa ipak je prusko pretstavništvo gospode posle kratkog oklevanja progutalo i ovaj gorak plod.

Ova nejasnoća u deklaraciji frakcije Rajhstaga svakako je samo znak nejasnoće, koja je vladala u celoj Partiji u pogledu vojnog budžetskog predloga. Široke partiske mase nisu imale dovoljno jasnu pretstavu o nezapamćenom atentatu na njihove životne interese, koji je time učinjen. Isuviše velika bezbrižnost koju one pokazuju može da se objasni delimično time što im se u izvesnom smislu čini poželjno sve dalje proširenje sistema opšte vojne obaveze. Šta bi mogle partiske mase da imaju protiv toga što vladajuće klase obučavaju sve veći i veći deo potlačenih klasa u vojnoj veštini? Ovome se može dodati izvesno osećanje zadovoljstva, pa čak i zluradosti, što ovoga puta mora kesa imućnih klasa da bude izložena izvesnom puštanju krvi. Ali, baš ovakvi razlozi za opravdanje pokazuju najbolje da dublje, načelno gledanje na militarizam počinje da iščezava kod masa naše Partije. O tome na drugoj strani govori i činjenica da je, — ako se blago izrazimo, — kratkovida agitacija nekih lekara, koji pripadaju Partiji, za »bojkot rađanja«, kao oruđe za borbu protiv kapitalizma i militarizma, izazvala mnogo veći interes među berlinskim partiskim drugovima nego agitacija protiv vojnog budžetskog predloga.

Utoliko je utešnije da baš kod partiskih masa ipak počinje da prodire svest da tako više ne može dalje da ide. Kao što se uvek dešava, kod ovakvog buđenja svesti čine se prenagljeni predlozi za poboljšanje i neopravdani prekori na adresu pojedinih lica i instanca, pa je, svakako, potrebno da takvi predlozi, ukoliko su prenagljeni, i takvi prekori, ukoliko nisu pravični, budu odbijeni. Ali se ne treba predavati iluziji da će na taj način sve da dođe opet u ravnotežu i na svoje mesto. Misao koja oživljava ovaj novi masovni pokret, misao da smrtnim neprijateljima radničke klase, koji su se obelodanili na desnici i levici u Rajhstagu prilikom diskusija oko vojnog projekta i njegovog finansiranja, treba ne samo natrljati glavu raznim sredstvima za stišavanje i rashlađivanje, već i da im treba razbiti glavu starim načelnim oružjem Partije, jeste skroz i skroz zdrava misao. Nadati se da ona neće više dozvoliti da je uspavaju slatkorečivim izjavama kako je, kao bajagi, od poslednjih izbora za Rajhstag sve krenulo pravilnim putem.

Najživlja propaganda naših principijelnih gledišta potrebna je baš u oblasti vojnih pitanja, i to više nego skoro u svim drugim oblastima. Ovde treba da otklonimo još veliki broj nesporazuma i nejasnoća, a značajno je, i nimalo laskavo, da su klasična dela naše partiske literature po vojnim pitanjima, dela Engelsa i Birklija, prilično malo poznata u poređenju sa drugim njihovim delima, pa je neka od njih čak i nemoguće nabaviti. Pored toga, mi nemamo nikakvo drugo sredstvo kojim bismo mogli uspešno da se borimo protiv stajaćih armija osim stvaranja one discipline masa, bez koje je danas milicija nemoguća. Stajaće vojske su sastavni deo današnjih klasnih država i nerazdvojno su vezane sa njima. Svi pokušaji da se one unište na tlu kapitalističkog društva unapred su osuđeni na neuspeh. Vladajuće i ugnjetavajuće klase mogu da učine vrlo mnogo, nažalost, i suviše mnogo, ali one ne mogu udarom noge o zemlju da stvore miliciju koja bi bila u stanju i voljna da brani njihove klasne interese.

Ali stajaćim armijama nije dorasla nikakva milicija, koja nije vaspitana u uskoj radnoj i životnoj zajednici i tako tesno i nerazdvojno povezana u jedinstvenu celinu. Organizacija masa putem socijaldemokratske agitacije praktična je prethodna škola za stvaranje milicije sposobne za borbu. Ona stvara jedinstvenu volju, koja jedina daje sposobnost, više nego hrabrost i valjanost pojedinaca, da se ne samo izbore pojedini uspesi, već i da se vodi planska borba i da se postigne pobeda. Ovu volju može da stvori jedino »komunističko vaspitanje«, kako u svima drugim oblastima proleterske klasne borbe, tako i u borbi radničke klase protiv militarizma.

Ne treba ni u kom slučaju prevideti činjenicu da već danas disciplina radničke klase može da kaže po koju značajnu reč u sistemu stajaćih vojski. Ako se mir između velikih vojnih sila Evropskog kontinenta nije narušio već relativno dugo, to nije posledica mudrosti vladajućih klasa, već njihovog straha pred neproračunlji-

vim mogućnostima i snagama koje bi razbesneli rat mogao izneti na površinu. Ali sistem stajaćih vojski ima, uostalom, sam po sebi svoju sopstvenu logiku, koja mora ovako ili onako da ga dovede do katastrofe, pa bilo do ekonomske propasti naroda pod teretom naoružanja, bilo do opšteg rata za potpuno uništenje; u svakom od ovih slučajeva postavljaju se radničkoj klasi zadaci za čije izvršenje nije nikad prerano da se pripremamo. Pri tome nisu u pitanju stoleća već decenije, a možda čak i godine.

Engels izjavljuje s punim pravom u svojoj knjizi protiv Diringa da savremeni militarizam sa sistemom stajaćih armija može da bude srušen samo iznutra. Ukoliko mase, koje Moloh tera pod pušku, budu jasnije shvatile svoje zajedničke interese, i time budu postale svesnije svoje jedinstvene volje, utoliko će pre disciplina milicije nadmašiti disciplinu stajaće vojske, a samim tim biće zapečaćena i njena sudbina.

VOJNOISTORISKI PROBLEMI[1])

U pobedničkom zanosu 1871 godine iz usta jednog popularnog govornika, — ako se ne varamo, to je bilo u poslovnom gradu Lajpcigu, — izletela je krilatica: Neka sada još neko pokuša da nas optužuje da smo narod »mislilaca i pesnika«. Tada je bilo mnogo smeha nad ovom nehotičnom šalom, ali se pokazalo tokom decenija da je taj neuspeli govornik imao u sebi delić proročkoga. Naročito ono, što su u sadašnjem ratu učinili nemački pesnici i profesori, neće nigde i ni u kakvim okolnostima navući na nemački narod sumnju da je on više nego drugi »narod mislilaca i pesnika«.

Pesnici su uništili pravo na ovaj naziv možda još temeljitije nego profesori. Govoreći ovo, mi i nemamo u vidu masovnu produkciju ratnih pesama, koje se pojavljuju svakog dana da bi bile već idućeg dana zaboravljene. To je još i podnošljivo zlo, koje se može nekako trpeti, jer ne staje više od cene štamparske boje i hartije. Ali, osobito je vredna pažnje činjenica da su čak i pesnici kojima se ne može osporavati da se tako nazivaju, — Demel, Hauptman, Holc i njima slični, — tako potpuno podbacili u svojoj ratnoj poeziji, razume se, u estetskom, iako to nisu možda u političkom pogledu. Pitanje nije u tome da li su zauzeli prema ratu ovakav ili onakav stav, već da li su umeli u ovoj ili onoj formi da izraze neizmerne patnje koje je izazvao rat. Ovo uopšte nisu uradili. Oni ne mogu da savladaju čudnovati kapris, koji ih stalno muči u želji da budu »originalni«, dajući time za pravo onima koji u »modernoj poeziji« nikada nisu videli sjajnu zoru kulture koja se rađa, već najviše melanholični suton kulture koja se gasi.

Tipičan obrazac ove vrste pretstavlja knjižica *Fridrih i Velika koalicija* koju je tu skoro objavio Tomas Man. Pisac *Budenbrokovih* je sigurno pesnik koji je dosada imao pravo na izvesne pretenzije; ali, utoliko gore po njega što u ovom delu ne ume da zadovolji čak ni najskromnije zahteve u pogledu književne obrade rata. Zbog nedostatka stvarnog bogatstva duha on samodopadljivo iznosi »duhovitosti« od kojih najzad obuzima muka svakog čitaoca koji još nije

---

[1]) Štampano u časopisu *Neue Zeit*, II. 1914/15, str. 662 i d. — Prim. red.

otupio za osećajni jezik stvarnog života. »Pesničko« oformljavanje njegove radnje svodi se na podgrevanje najotrcanijih otpadaka, koji se više ne trpe čak ni u patriotskim udžbenicima, — kao naprimer, o preziranju koje je tobože Fridrih, pokazao prema Pompaduri, o sestrinskom pozdravu koji je ona tobože dobila od Marije Terezije i drugim sličnim »uzrocima« tadašnje Velike koalicije.

Interesantno je, međutim, »originalno« tumačenje koje daje Tomas Man onoj kupusari starih dokumenata. On priznaje da je stari Fric bio pri svemu tome veoma sumnjiv genije, i u osnovi dosta nezgodan čovek, ali kaže: »On je bio žrtva. On je morao da čini nepravičnosti i da vodi život koji je bio suprotan njegovim gledištima; njemu nije bilo dozvoljeno da bude filozof, već je morao da bude kralj, da bi se ostvarile zemaljske težnje velikog naroda«. On kaže dalje: »Nemačka danas, to je Fridrih Veliki. Ta borba koju mi dovršavamo i koju moramo još jedanput da vodimo, jeste njegova borba. Koalicija se unekoliko promenila, ali to je ista njegova Evropa, Evropa ujedinjena u mržnji, koja neće da nas trpi, koja još uvek neće da trpi njega, kralja, i kojoj treba još jedanput uporno i svestrano, dokazati makar za to trebalo opet 7 godina, da nije celishodno (Vustman[2]) bi rekao: ne valja) otstraniti ga. I ona duša koja se probudila u nama, to je njegova duša, to je nepobediva kombinacija aktivnosti i upornog strpljenja, to je moralni radikalizam, koji je činio da je on izgledao drugima jednovremeno i odvratan i strašan, kao neka nepoznata grabljiva zver«. Slično brbljanje iznosi se i dalje.

Tomas Man je toliko »dubokomislen«, da je jedino »najdubokomisleniji« od buržoaskih listova *Berliner Tagblat* dorastao do njegovih pesničkih visina i pohvalio ga. Druge novine, kao što je naprimer *Hamburgiše Korespondent*, misle kao što je mislio stari feldmaršal Melendorf o Šarnhorstovim reformama: »To je suviše visoko za mene«. One doduše priznaju da se Tomas Man »uzdiže kao kula iznad zlosrećnih piskarala veštačkog i nepročišćenog patriotizma«, ali ga osuđuju što je »u svojoj spisateljskoj oholosti učinio greh prema duhu velikog kralja, što mu neće oprostiti Fridrihovi naslednici i sledbenici«.

Mi nećemo da se mešamo u ovaj spor. Pokušaj Tomasa Mana da objasni Veliku koaliciju od 1914 godine na osnovu Velike koalicije od 1756 godine sadrži u izvesnom smislu trun istine: kod oba svetska rata i onog iz XVIII i onog iz XX veka, moraju da postoje izvesne crte koje se mogu upoređivati, i pored drugojačijeg, kapitalističkog razvoja unutrašnjih istoriskih odnosa. Ove crte leže, istina, dublje ili, ako hoćemo, iznad onoga što misli Tomas Man kad slika ondašnjeg pruskog kralja i današnju nemačku naciju kao »odvratne i ujedno strašne«, kao »nepoznatu grabljivu zver«. Utoliko je opravdaniji pokušaj da se iznađu te crte i da se iz njih dobiju, kao iz ogledala prošlosti, izvesna saznanja u odnosu na probleme sadašnjice.

[2]) Vustman je bio filolog i publicista. — Prim. red.

I

Da bi se dobio pravilan pojam o svetskom ratu XVIII veka, treba iz korena iščupati pretstavu o tome da je pruski kralj Fridrih bio njegov heroj, koji je otporom protiv »Velike koalicije« ostvarivao »težnje velikog naroda«. Mogu se koliko hoće visoko ceniti Fridrihove diplomatske i vojne sposobnosti, ali rezultat Sedmogodišnjeg rata nije bio za prusku državu, a posredno i za celu Nemačku, ništa drugo, nego zavisnost od Rusije. Njome izazvana neizmerna nevolja tako se duboko utisnula u sećanje nemačkog naroda da je još u početku sadašnjeg rata lozinka »borba protiv carizma« izazivala vatreno, iako ne i sasvim svesno oduševljenje. Radi ovog rezultata zaista bi se isplatilo zapaliti buktinju rata na tri kontinenta.

Ako bi se pitanje ograničilo samo na oblast slavljenja herojskih ličnosti, što, naravno, ne može da nas interesuje, Sedmogodišnji rat pruža u svakom slučaju sasvim drugojačije junake nego što je pruski kralj. Već u njegovom prethodnom stadiju pojavljuju se dva čoveka, čija imena još i sada otvaraju svetske perspektive. Englesko društvo »Ohajo« dalo je, za vreme severnoameričkih graničnih sporova između engleskih i francuskih kolonista, svom geometru Džordžu Vašingtonu nalog da u kotlini reke Ohajo zauzme prostrane pašnjake. Vašington je sa 150 ljudi milicije, kojima je komandovao u svojstvu pukovnika, podigao utvrđenje od palisada, ali je brzo bio proteran nadmoćnijim snagama Francuza. Engleska vlada, da bi se osvetila za uvredu, uputila je na mesto događaja neke pukove. Ali, pošto su ti pukovi bili slabo naoružani i loše vođeni, zamalo nisu pomrli od gladi u Alegenskim Planinama. Od takve sudbine spasao ih je Bendžamin Franklin, koji je u Filadelfiji prikupio 300 funti i za taj novac kupio meso i druge namirnice za englesku vojsku.

Drugi junak Sedmogodišnjeg rata, više avanturističko-romantične vrste, bio je onaj Robert Klajv, nepopravljivi nevaljalac, koga se odrekla njegova porodica i koji se kao siromašan pisar obreo u službi Istočnoindiske kompanije u Madrasu, gde je posle dva pokušaja samoubistva otkrio svoj pravi poziv: da osvoji svojoj engleskoj domovini Indiju sa njenim basnoslovnim blagom. On je naneo odlučan udarac protivniku u bici kod Plaseje, pet dana posle bitke kod Kolina, u bici koja ne samo po svojim svetsko-političkim posledicama, već i u čisto vojnom pogledu prevazilazi sve Fridrihove pobede. Kod Plaseje je Klajv sa 3.000 ljudi naterao u divlje bekstvo francusko-indiske trupe od skoro 60.000 ljudi. Ali, dok o Kolinu ume da priča svaki đak, Plaseju pominju neki učeni istoričari Sedmogodišnjeg rata samo usput, ali je neki, kao naprimer, Karlajl, uopšte i ne pominju.

Vilijem Pit, koji je, besumnje, u istoriji ostavio mnogo dublji trag nego Fridrih, obeležio je istinski karakter Sedmogodišnjeg rata rečima: Nemačka je bila samo bojno polje na kome su bačene kocke o sudbini Severne Amerike i Istočne Indije. Ovo jednostavno shvatanje engleskog ministra stoji neuporedivo više od dubokomislene

mudrosti istoričara Rankea, koji je izjavio da je Fridrih, tobože, stupio u Sedmogodišnji rat sa ciljem da spreči francusku invaziju u Nemačku; njegov učenik Zibel produbio je zatim ovu mudrost i izjavio da je pruski kralj izložio sebe strašnoj opasnosti Sedmogodišnjeg rata samo zbog toga da bi omeo da Belgija, a sledstveno tome i leva obala Rajne, postanu francuske.

Nešto slično je sročio i pokojni generalni direktor pruske Državne arhive, mada uopšte nije trebao da kopa po toj arhivi, već samo da prelista davno otštampanu *Istoriju moga doba,* koju je napisao kralj, u kojoj se od reči do reči nalazi sledeće: »Treba samo uzeti u ruke geografsku kartu pa će se odmah videti da se prirodne granice ove monarhije (Francuske), po svemu sudeći, prostiru do Rajne, čiji je tok izgleda namenjen baš za to da deli Francusku od Nemačke, da označava njihove granice i da služi kao granica njihovog gospodarenja«. Tako je napisao kralj 1746 godine, a 10 godina kasnije, on se bacio u uništavajući rat da bi, kao bajagi, zaštitio levu obalu Rajne od pohlepe Francuza!

I Ranke, »neuporedivi« istoričar, čije se idealističko-istorisko shvatanje iskorišćava danas obično protiv istoriskog materijalizma, jednostavno izvrće činjenice tvrdeći da je Fridrih stupio u Sedmogodišnji rat zato što je hteo da spreči francusku invaziju u Nemačku. Baš suprotno je tačno. Fridrih se našao u Sedmogodišnjem ratu zato što nije uspeo da navede Fracuze na invaziju u Nemačku.

Kada se zbog američkih interesa zaoštrio sukob između Engleske i Francuske, Fridrih je, jednog lepog dana u proleće 1755 god., pozvao francuskog poslanika iz Berlina u Potsdam i rekao mu je namerno neformalnim, otsečnim načinom: »Znate li, gospodine, kakvu bih ja odluku doneo u sadašnjoj situaciji da sam francuski kralj? Čim bi Englezi počinili kakav neprijateljski postupak prema Francuskoj, kako su to, izgleda, uradili u Sredozemnom Moru, ja bih uputio u Vestfaliju jači korpus vojske, da bih ga odmah zatim bacio u vojvodstvo Hanover. Ovo je najsigurnije sredstvo da se onome... utera pamet u glavu«. Reče, i ostavi zbunjenog poslanika, koji je u svom izveštaju Versaju izostavio »džentlmentski epitet« kojim je kralj počastvovao svog engleskog strica. Da je sve dobro čuo i shvatio, svedoči pismena instrukcija kralja Fridriha, kojom je naložio pruskom poslaniku u Parizu da »u svoje ime« preporuči francuskoj vladi pohod na Hanover.

Na osnovu ovoga, svakako, ne treba misliti da se kralj pojavljuje u goroj svetlosti zato što se nije rukovodio »nacionalnim« pobudama, koje mu podmeću Ranke i Zibel. Da se on rukovodio ovim pobudama, što je stvarno bilo isključeno prema ondašnjem stanju stvari, on bi igrao Don Kihota svoga doba. Naprotiv, ono što je on praktično uradio, čini čast njegovoj političkoj pronicljivosti; on je krenuo jedinim putem kojim se moglo sprečiti da iz ratnog plamena, koji se zapalio u američkim šumama, ne bukne evropski požar.

II

Evropska ravnoteža pre Sedmogodišnjeg rata održavala se između trojnog saveza — Engleska, Austrija, Rusija, i dvojnog saveza — Pruska i Francuska.

Pri pregledu diplomatskih akata onoga doba, kojih je otada na gomile objavljeno, čovek upada u takvu neprekidnu i isprepletanu mrežu intriga i izdaja, da mu izgleda skoro nemoguće da nađe neki smisao koji bi sve to povezivao. Na kraju krajeva, dolazi se ipak do zaključka da se sva ova prisluškivanja i špijunska traganja, podmićivanja, sva gazdovanja miljenika i metresa, svi veliki i mali dvorski prevrati uzajamno poništavaju, a da ipak neodoljivom snagom dejstvuju istoriski uslovi postojanja država. Ponekad se ovo uzajamno poništavanje vršilo u jednoj jedinoj ličnosti kao, naprimer, u osobi ruskog kancelara Bestuževa, koji je uzornom nepristrasnošću dozvoljavao da ga podmićuju sve ostale države, i upravo zbog toga nije ni mogao da uradi ništa drugo, osim ono što su mu diktovali ruski interesi.

Rusija je tada bila najtešnje vezana sa Austrijom istim onim interesima, koji su sada od njih učinili smrtne neprijatelje. Otomansko carstvo je još zatvaralo prilaz donjem Dunavu i Crnom Moru. Ono je još odnosilo pobede nad hrišćanskim svetom i samo zajedničkim naporima bilo je moguće držati ga u šahu ili ga čak povremeno i suzbijati. Rusija je bila blisko vezana sa Engleskom time što je iz nje dobijala skoro svu industrisku i kolonijalnu robu, dok je za Englesku, koja tada još nije imala Indisko Carstvo, a u Americi tek nešto malo kolonija, pitanje istočne trgovine bilo je pitanje života. Najzad, Engleska i Austrija, ujedinjene vatrom i krvlju za vreme dugogodišnjih zajedničkih ratova protiv francuske prevlasti u Evropi, postale su tako bliske saveznice da britanski istoričari, kao i govornici u parlamentu, nisu nazivali Austriju drugačije nego »starom saveznicom«. One su se skoro četvrt veka borile rame uz rame protiv Luja XIV, sa neznatnim prekidima, tj. od 1689 do 1713 godine; one su zajednički i u Ratu za austrisko nasleđe, 1741—1748 godine, odbile francuski napad na Austriju.

Francuska je ipak još uvek zauzimala prvo mesto u Evropi. Ona je, međutim, mnogo izgubila i znaci unutrašnjeg raspadanja pojavljivali su se tako jasno, da je lord Česterfild već 1753 godine mogao da napiše poznate reči: »Svi znaci, koji su ikad u ranijoj istoriji bili predznaci velikih revolucija, opažaju se sada u Francuskoj i povećavaju se iz dana u dan«. Ali, moć Francuske bila je još velika. Ona je pružala jak otpor težnjama Engleske u Indiji i Kanadi. Ona je ruskog medveda lupila po šapama dosta osetno uvek, kad god je pokazao svoje osvajačke planove: u Švedskoj, gde je još dejstvovao savez Rišeljea sa Gustavom Adolfom; u Poljskoj, gde je na dnevnom redu bilo pitanje izbora francuskog princa za kralja; u Turskoj, gde su najviše cenjeni francuski diplomata i francuski tr-

govac. U Italiji je kuća Burbona stajala barem na istoj visini sa Habzburško-lorenskom kućom, a u Nemačkoj ju je i nadmašivala.

Politički i verski protestantizam održavao se ovde odavna pomoću Francuske, a kada nije uspeo pokušaj Francuske da razbije Austriju pomoću nemačkih kneževa za vreme rata 1741—1748 godine, ona je ipak stvorila Austriji novog smrtnog neprijatelja — novu veliku silu Prusku, koja je držala bečki dvor u stalnom strahu i nemiru. Kralj Fridrih uspeo je da osvoji Šlesku samo pomoću Francuske, oduzevši tako Austriji najbogatiju oblast; sam Fridrih smatrao je svoj savez sa Francuskom neraskidivim do te mere da je Alzas-Loren i Šlesku upoređivao sa dve sestre, od kojih se jedna udala za francuskog, a druga za pruskog kralja. Takvi su bili savezi koji su se suprotstavljali jedan drugome: trojni — Engleska, Austrija i Rusija, i dvojni — Francuska i Pruska.

Otkakao je osvojila Šlesku, Pruska se smatrala petom velikom silom, i to ne zbog toga što bi mogla da se meri sa drugim velikim silama po broju svog stanovništva ili po veličini svoje teritorije, naročito s obzirom na pocepanost svojih granica; svaka od tih sila prevazilazila je u ovom pogledu Prusku najmanje tri puta. Međutim, ako se obrati pažnja na broj stanovnika Pruske, koji je u ono doba zaista bio malen, 4,200.000, onda pada u oči da je ona držala stajaću vojsku od 150.000 ljudi, dok se tada kao krajnja granica vojnih mogućnosti smatralo držanje samo 10.000 vojnika na jedan milion stanovnika. Prema tome, Pruska je izdržavala četiri puta veću vojsku od onog broja koji se smatrao kao dopušten s obzirom na mogućnosti opstanka i sposobnosti stanovništva.

Ova vojska je bila za rat pripremljena više nego ma koja druga. Kada je otpočeo Sedmogodišnji rat, pruska vojna blagajna imala je gotovine više od 16,000.000 talira, što je, prema mišljenju kralja, bilo dovoljno, za tri ratna pohoda. Za svakog pešaka bio je u rezervi jedan komplet odela; artiljeriske municije bilo je pripremljeno za dva pohoda. U magacinima su bile smeštene velike količine pšenice i brašna, koje su se stalno zamenjivale, a sa njima se moglo hraniti 100.000 ljudi za vreme od 18 meseci, što je bilo važno s obzirom na odlučujući značaj koji je u ono doba imao magacinski način snabdevanja. Magacini su bili raspoređeni na velikim rekama i u tvrđavama, tako da su se ove rezerve mogle upotrebiti brzo i bez teškoća. Tvrđave su, pri tadašnjem načinu vođenja rata, imale neuporedivo veći značaj nego što ga imaju u savremenom ratu. Fridrih ih je upoređivao sa velikim ekserima, kojima su se provincije pričvršćivale za državu. On je naročito Šlesku obezbedio tvrđavama: Kozel, Najse, Glac i Švajdnic u prvoj liniji, a Brig, Breslava i Glogau — u drugoj. Šleske tvrđave štitile su novoosvojenu oblast od neprijateljskih napada; one su, pored toga, pretstavljale jake oslonce za vlastiti napad na Češku i Moravsku.

Na taj način, najmlađa i najmanja od velikih sila mogla je u roku od šest dana, — pruska mobilizacija nije trajala duže, — da digne na noge takvu vojsku, kojoj sličnu nije mogla da suprotstavi

nijedna starija i neuporedivo jača država u takvom roku i u takvoj bojnoj gotovosti. Kralj nije preterivao kada je rekao svojim generalima: »Ono što general radi u drugim zemljama iz smelosti, kod nas radi zato što je tako predviđeno obaveznim pravilima. On ume sve ono za šta je sposoban čovek. Naše su trupe u tako odličnom stanju i tako pokretljive da mogu da se dovedu za tren oka u stanje bojne gotovosti; neprijatelj gotovo nije u mogućnosti da ih iznenadi napadom, pošto su njihovi pokreti vrlo brzi i vešti. Ako hoćete da pomenemo naše puške — koja vojska može da otvori tako jaku vatru kao što to može naša? Neprijatelj kaže da je boravak pod vatrom naše pešadije isto što i boravak u vatri pakla. Ako zaželite da naša pešadija pođe na juriš sa bajonetima — koja pešadija može bolje od naše, bez kolebanja, da krene na juriš čvrstim korakom?« I tako dalje. Ali, ma koliko se opravdano kralj ponosio svojom vojskom, ovaj vojni logor, koji se nalazio usred Evrope i bio spreman svakog trenutka za rat, delovao je na svoje susede, potpuno razumljivo, sasvim drugačije. Za njih je on bio stalni izvor uznemirenosti.

Getingenski istoričar Maks Leman, temeljit poznavalac pruske vojne istorije, kaže povodom toga: »Da li se možemo čuditi što su susedi imali tako čudnovato izmešano osećanje poštovanja, straha i ogorčenja?« Ovo osećanje prelazilo je čak i u samoj Nemačkoj u otvorenu odvratnost. Sam Trajčke ograđivao se od ulepšavanja da »duboka mržnja naroda« protiv pruskog militarizma, kao bajagi nije ništa drugo nego skrivena ljubav. »Iz podmukle tišine velike tamnice odjekivali su kroz nemačke zemlje jedino tutanj koraka potsdamske džinovske garde, grube komande oficira i jauci dezertera, koje teraju kroz stroj«. Baš naši klasici pretstavljaju klasične svedoke protiv ovog sistema: Herder i Klopštok su bili pruski vojni dezerteri; poznato je šta je Lesing imao da kaže o »najropskijoj državi« u Evropi, a pogotovo Vinkelman[3]) o »pruskom despotizmu« pred kojim je bojažljivo drhtao od glave do pete.

Stvarno, pruska vojska toga doba bila je osnovana na takvom unižavanju i porobljenosti naroda, kakvi više nisu bili mogući ni u jednoj zemlji Evrope, ako izuzmemo poluvarvarsku Rusiju. Najočigledniji primer za ovo je Austrija, a istorija njene vojske od 1746 do 1756 godine je izuzetno interesantna sa ove tačke gledišta. Pošto je srećno preživela rat 1746/48 godine, koji je pretio njenom opstanku, Austrija je nastojala svim svojim snagama da povrati jedini gubitak koji je pretrpela — Šlesku. Ona je usmerila sav napor na to da, podražavajući pruskom obrascu, podigne austrisku vojsku na istu visinu tehničkog savršenstva, a saobrazno pojmovima i mogućnostima onog doba. Ali, ova nastojanja naišla su na nesavladljiv otpor; pokazalo se, na prvom mestu, da je nemoguće sprovesti pruski kantonski sistem, koji je seljačko stanovništvo podvrgavao bespravlju i nevoljništvu okrutne vlasti knute i šiba.

Otpor carice Marije Terezije već je bio značajan pri tome, mada ni u kom slučaju nije bio odlučujući. Ma koliko da je vatreno

[3]) Vinkelman (1838—1896) — nemački istoričar. — Prim. red.

želela vraćanje Šleske, ona se, ipak, nije mogla odlučiti da, pored teških novčanih opterećenja, uvede još i ovaj krvavi danak; ona je predaju života i zdravlja svojih podanika samovolji kapetana i pukovnika smatrala za neku vrstu ropstva. Ova srećna majka 16 dece, naročito se nije slagala sa obaveznom neženjenošću kantonskih obveznika, koja se predviđala, jer je smatrala da je brak »svakako jedino, u čemu običan čovek nalazi radost i utehu«. Carica je ipak morala da popusti pred zahtevima »državne mudrosti«, ali se ova razbila prilikom prvog pokušaja da se sprovede. Za austrisku vojsku preostalo je samo vrbovanje u inostranstvu, koje je bilo isto toliko skupo koliko i nesigurno. Nabavka opreme i oružja preko najnužnijih potreba, popuna vojnog fonda i građenje tvrđava i magacina, — sve je to bilo potpuno neizvodljivo u uslovima finansiskog siromaštva države, koje ju je pritiskivalo. Tako Austrija nije mogla ni pomišljati da na svoju ruku stupi u oružani sukob sa Pruskom, te je morala da traži saveznike.

Austrija je postigla brz uspeh u Rusiji, koja je gledala u Pruskoj najopasniju suparnicu u poljskom i švedskom nasledstvu. Obe države zaključile su već 1746 godine odbranbeni savez; one su trebale da se međusobno potpomognu armijom od 60.000 ljudi u slučaju da pruski kralj napadne jednu od njih ili Poljsku. Otada su se u Petrogradu sve više uznemiravali usled porasta pruske moći; došlo je do prekida diplomatskih odnosa, a u maju 1753 godine ruski Senat je, posle dvodnevnog savetovanja, doneo odluku da je »stalna potreba države« da »ne samo pruži otpor svakom daljem porastu snaga pruske države, već i da se iskoristi prva pogodna prilika za ugušenje Brandenburške kuće[4]) nadmoćnim snagama i da se ona svede opet na ranije stanje osrednje države«. Austrija je, dakle, mogla da računa na Rusiju, ali za nju je to bilo malo, pošto u ono vreme snaga Rusije još nije mnogo vredela. Centar ovog carstva bio je znatno udaljen od političke pozornice zapadnih država, a putevi, koji su tamo vodili, bili su u vrlo rđavom stanju; činovništvo je bilo podmitljivo i lenjo, vojska spora i neokretna, a uz to je bila paralisana reorganizacijom koja se baš tada izvodila. A što je glavno, državni prihodi su bili tako neznatni i nesigurni, da se nije moglo misliti ni na kakav rat bez tuđe novčane pomoći. Međutim, i samoj Austriji bila je potrebna novčana pomoć, te je pogotovo ona nije mogla dati Rusiji.

Engleska je, naravno, mogla da pomogne otstranjivanju ovog glavnog nedostatka. Međutim, ma koliko da su odnosi Engleske i Pruske bili neprijateljski, Engleska je gledala svog glavnog neprijatelja u Francuskoj, te je imala dovoljno razloga da se ne složi sa gledištem Austrije, koja je videla spas u neposrednom napadu na Prusku; ovo utoliko pre što je Austrija izjavila da ne može da potpomaže Englesku u ratu protiv Francuske, dok iza leđa ima pruskog suseda. »Dok ne bude zazvonilo veliko zvono — engleski novac«, sve

[4]) Misli se na dinastiju Hoencolerna. — Prim. red.

dotle se pruski kralj smatrao sigurnim od svih austro-ruskih zlobnih pokušaja i nije trebao ničega da se boji.

Situacija bi postala ozbiljna tek kada bi buknuo rat između Engleske i Francuske. Ali se i ova opasnost mogla savladati ako bi to bio samo kolonijalni i pomorski rat. Dalje se i nije morao proširiti ovaj rat koji je pretio da izbije zbog američkih kolonija obeju sila. Engleska je u Evropi imala samo jedno jedino osetljivo mesto: izbornu kneževinu Hanover, koja je sa njom bila vezana personalnom unijom i koja je pretstavljala vrata kroz koja je engleska roba dolazila na evropski kontinent. Ako bi Francuska zauzela iznenadnim napadom ovaj istureni položaj Engleske, a ona je to mogla da učini lako i bez svake opasnosti po sebe, moglo bi se potpuno sigurno očekivati da će Engleska baciti sve svoje snage u rat na moru u kolonijama.

Ovo i objašnjava to što je pruski kralj pozvao svoga francuskog saveznika da posedne ovu nemačku oblast. On je to učinio zato da bi obezbedio mir u Evropi i ta namera pokazuje da je bio razuman političar, dok Ranke i Ziber prave od njega sanjalicu usijane glave. Izopačavanje istorije povlači zasluženu kaznu koja najjače pogađa baš onoga koga su hteli uzdići.

III

Francuska je prihvatila predlog Fridriha samo utoliko što je uputila kralja da sam zauzme Hanover. Ona je smatrala pruskog kralja za neku vrstu svog vazala i zahtevala je sada od njega da joj uzvrati za ono što mu je pomogla da dobije Šlesku. Kad bi kod Fridriha i njegovih savremenika čak i postojao pojam zahvalnosti u politici, on ipak ne bi nipošto mogao da pristane na to. Čim bi zauzeo Hanover, učinio bi verovatnom englesku novčanu pomoć Austriji i Rusiji; on bi time natovario na svoj vrat tri velike države, a iz svog sopstvenog iskustva znao je dobro da će Francuska misliti u prvom redu na sebe čim nesreća dođe pred vrata, a tek u drugom redu voditi računa o njemu, što je uostalom isto tako važilo i za njega.

Za vreme ovih kolebanja povoljan momenat za zauzimanje Hanovera bio je propušten. Ako bi se Engleska verovatno i pomirila s tim da joj Hanover bude iznenadno otet, ona nije ni u kom slučaju pristajala da ga se odrekne, čim bi joj bilo dato vreme za uređenje njegove zaštite. Neke pokušaje Engleske da sa pruskim kraljem sklopi sporazum o neutralnosti, ovaj je odbio sa živim negodovanjem, jer nije hteo ni u kom slučaju da nanese takav udarac Francuskoj. Međutim, engleska vlada je umela da natera kralja da bude popustljiviji. Engleski poslanik u Petrogradu iznajmio je, sporazumom od 30 septembra, rusku pomoćnu vojsku od 55.000 ljudi za 500.000 funti sterlinga godišnje za vreme službe, odnosno 100.000 funti sterlinga za vreme prekida ratnih operacija. Posle nekoliko dana doneo je ruski Državni savet ukaz o ratnoj pripravnosti, kako bi se moglo

poći na marš bez odlaganja, bilo da Pruska bude htela da napadne jednog od saveznika Rusije, bilo da jedan od njenih saveznika pripremi napad na Prusku.

Čim je engleski državni sekretar zvanično saopštio pruskom poslaniku u Londonu da je zaključen sporazum sa Rusijom, i pri tome izjavio ponovo spremnost da zaključi sporazum o neutralnosti sa Pruskom, — Fridrih je popustio. On je 15 januara zaključio Vestminstersku konvenciju, po kojoj su se obe strane obavezale da zajedničkim snagama spreče svakoj inostranoj državi, koja bi želela pod bilo kakvim izgovorom da uđe u Nemačku, da naruši postojeći mir. Na taj način, Hanover je bio zatvoren za Ruse, ali i za Francuze.

Fridrih, međutim, nije uspeo da ovu konvenciju učini Francuzima prijatnom, a ni Engleska Rusima. Austriski državni kancelar Kaunic iskoristio je ovaj povoljan momenat, da bi na obema stranama kovao gvožđe dok je još bilo vruće. On je 13 marta 1756 godine naredio da se u Petrogradu upita da li bi carica Jelisaveta potpomogla austriski napad na Prusku, kada bi mogla da pokrene svoje trupe i može li da otpočne operacije još u ovoj godini. Kaunic je dobio »najpovoljniji odgovor, koji je prevazilazio sva očekivanja«. Carica je odmah naredila pokret i izjavila da je spremna za ofanzivni savez; ona je nameravala da uputi u rat 80.000 ljudi i da ne odloži oružje sve dok Šleska ne bude ponovo pripojena Austriji; kao naknadu, ona je tražila Kurlandiju i Zemgaliju[5]), a za to bi se Poljskoj dala Istočna Pruska kao otšteta. Ona je, međutim, bila neprijatno iznenađena kada joj je Kaunic saopštio, kao odgovor, da zasad zadrži upućivanje trupa; da situacija u pogledu Francuske nije još rasvetljena, za što će, izgleda, trebati još nekoliko meseci; da početak rata treba odložiti do idućeg proleća, i da dotle treba »da se igra dobro pokriva«, kako se ne bi pobudila sumnja kod Engleske i Pruske.

Stvar sa Francuskom uistinu je stvarala ozbiljne teškoće. Ma koliko da su Francuzi bili uvređeni zbog zaključenja Vestminsterske konvencije, oni ipak, nisu mogli lako da se reše na prekid svoje dvestagodišnje politike, čija je lozinka bila: nepomirljiva borba protiv Habzburškog doma. Oni bi sami trebali sada da oslobode ovaj dom onih teških lanaca, koje su na njega stavili u obliku nove velike sile — Pruske. Francuske diplomate, kao i najbliži kraljevi savetnici, uplašili su se od ovog »potpunog preokreta starog sistema«. »Mi ne možemo da dozvolimo suzbijanje moći pruskog kralja, pošto strah, koji njegova snaga uliva austriskoj carici, pretstavlja naše najsigurnije obezbeđenje«, — tako se kaže u jednom od memoranduma, koji je poticao iz okoline prestolonaslednika.

Definitivnu prevagu u korist saveza sa Austrijom trebalo bi da je, tobože, dala ženska sujeta markize Pompadur, tadašnje favoritkinje francuskog kralja, koja je, navodno, bila nastrojena protiv Pruske zbog toga što ju je pruski kralj prezirao, a naklonjena Austriji

[5]) Kurlandija i Zemgalija su oblasti u Latviji. — Prim. red.

zbog toga što joj je Marija Terezija laskala. Skoro je neverovatno da je čak i pronicljivi genije Karlajla mogao preko svake mere naširoko da raspravlja o ovoj gluposti. Ako se zaustavimo jedan trenutak na njoj, — mada to ne zaslužuje, — naći ćemo da su i pruski i austriski poslanik imali podjednake instrukcije da ukazuju pažnju Pompaduri i da joj Marija Terezija nije nikada ništa pisala, dok je Fridrih bio čak spreman da joj ustupi svoj suverenitet nad kneževinom Nešatel samo da bi je privukao na svoju stranu. Rđava reputacija markize Pompadur, koja je postala uzrečicom, dugovala je svoje postojanje dvema, inače potpuno izvinjavajućim okolnostima. Prvo, ona nije bila plemićkog, već građanskog porekla, a plemstvo nijedne zemlje nije moglo da bude ravnodušno prema kršenju svoje privilegije da ono isporučuje vladarima ljubimice, pa joj se svetilo krvavim spletkama samo da bi je osramotilo. Drugo, ona se interesovala za duhovne i političke stvari, što se nikad nije moglo reći za ostale, plemićke milosnice francuskih kraljeva. Zato što je, ukoliko je imala uticaja, pomagala francuske prosvetitelje, ona je bila, kad god se izjašnjavala za savez sa Austrijom, samo glasnogovornik one političke stranke, koja je i inače bila jako zastupljena u Francuskoj.

Ova stranka polazila je od toga da nije više Austrija, već Engleska, najopasnija suparnica Francuske. Zbog toga je za nju bilo vrlo primamljivo kada joj je Austrija ponudila, kao naknadu za savez protiv Pruske, svoje posede u Južnoj Nizozemskoj, tj. približno današnju Belgiju, zemlju radi koje je Francuska vodila toliko neuspešnih krvavih ratova sa Engleskom i Austrijom. Za takav dobitak već bi se isplatilo napustiti pruskog »filigranskog« kralja, koji je izvlačio dobre koristi od Francuske, a nije joj ništa pružao u zamenu. Nizozemskom Francuska bi dobila više nego Austrija Šleskom. Napuštena od svoje »stare saveznice«, Engleska bi mogla biti još i pre razbijena, ako bi se Francuska svim svojim snagama bacila na tog najopasnijeg neprijatelja. Ipak ovaj se račun na kraju pokazao kao netačan, pre svega zbog toga što su se vladajuće klase Francuske već pokazale nesposobne da uspešno vode ma kakvu doslednu politiku. Ali, i pored toga, ova politika nije nikad bila samo glupa intriga.

Otpor, na koji je ova politika naišla, bio je u početku tako jak, da je ona imala samo skroman uspeh. Francuska i Austrija su, Versajskim ugovorom od 1 maja 1756 godine, jedna drugoj uzajamno priznale njihove evropske posede i obećale su da, ako budu napadnute, potpomognu jedna drugu snagama od 24.000 ljudi. Više se nije moglo postići; čak je i Pompadur priznala da bi bilo nemoguće naterati kralja da dâ pristanak za napad na Prusku. Na to je Kaunic javio u Petrograd da ruske trupe obustave marš te je sredinom juna 1756 godine izgledalo kao da je evropski mir obezbeđen bar za godinu dana.

Pruski kralj je bio uglavnom dobro obavešten o planovima svojih neprijatelja, ako ne odmah, a ono, u svakom slučaju, vrlo brzo. On je izdržavao, kao uostalom sve ostale države, vrlo razgranatu špijunsku mrežu; tako su, neki činovnik ministarstva spoljnih

poslova u Drezdenu i jedan sekretar austriskog poslanstva u Berlinu bili od njega potplaćivani, te su ga obaveštavali o svemu onome što se dešavalo. Baš sredinom juna, kada je izgledalo da se uzburkano more umirilo, Fridrih je otpočeo svoje pripreme za rat; naredio je da se kupuju konji, da se u pukove pozove ljudstvo sa otsustva, da se topovi postave na bedeme tvrđava, itd. Saznavši o tome, Austrija je takođe preduzela neke mere, mada sa sporošću i neokretnošću uobičajenom u njenom vojnom sistemu. Međutim, ovo je ipak bilo potpuno dovoljno da pruski kralj postavi pitanje u Beču da li Marija Terezija namerava da ga napadne. Ovo je napola već bila objava rata, pošto bečki dvor, da se ne bi ponizio, nije mogao jednostavno da odgovori sa »ne«.

Carica je, 26 jula, primila pruskog poslanika u Šenbrunu[6]) i na pitanje odgovorila kratko i hladno da mere koje je preduzela imaju za cilj njenu sopstvenu sigurnost i zaštitu njenih saveznika, a ne nanošenje štete ma kome. Engleski i francuski poslanici pri pruskom dvoru pojavili su se slučajno istog dana u dvorcu San Susi: prvi — da po nalogu svoje vlade, odvrati od ma kakvog neprijateljskog istupanja protiv Austrije, jer bi to moglo da povuče za sobom zauzimanje Hanovera od strane Francuza, a drugi — da izjavi kako njegov dvor neće ostati miran u slučaju napada na savezničku Austriju, na koji Engleska, izgleda, potstrekava Prusku.

Fridrih nije dozvolio da ga ovo omete, već je produžio svoju igru i u Beč uputio drugo pitanje u kome izjavljuje da su mu poznate austrisko-ruske namere da ga napadnu sledećeg proleća, te zahteva usmeno ili pismeno obećanje carice da od nje ne treba da se pribojava ničeg rđavog ni u ovoj, ni u sledećoj godini. Kao što je trebalo očekivati, on je na ovo dobio otsudno negativan odgovor. Tada je krenuo, ali svoju, u međuvremenu potpuno opremljenu armiju nije uputio ni u Češku ni u Moravsku, već je bez objave rata upao u izbornu kneževinu Saksonsku za koju je tačno znao da ne pripada austro-ruskoj koaliciji. »Ne postoji još nikakav ugovor između bečkog i drezdenskog dvora«, — izvestio ga je njegov poslanik iz Drezdena nekoliko dana pre nego što su pruske trupe prešle granicu Saksonske.

Ovo je bilo grubo kršenje međunarodnog prava, koje je čak i u ono surovo doba bilo oglašeno kao »strašan zločin« i dovelo do najvišeg stepena opšte mržnje prema pruskom sistemu. Ono što nas u toj stvari naročito interesuje, to je činjenica da se vodi žučan spor, — ali ne između ruskih, austriskih i francuskih istoričara, s jedne strane, i pruskih s druge, — već između samih pruskih istoričara o tome da li je Fridrih vodio napadački ili odbranbeni rat. Poreklo Sedmogodišnjeg rata pretstavlja klasičan primer za ovo važno pitanje.

[6]) Carski dvorac kod Beča. — Prim. red.

IV

Invazija pruskog kralja u Saksonsku, u avgustu 1756 godine, dobija naročito obeležje zbog toga što Fridrih nije mogao da izda čak ni ratni manifest, u kome bi bio učinjen pokušaj da se opravda ovaj upad. Istina, Fridrih je bio pripremio koncept proglasa, ali otkrivanje austro-ruskih ratnih namera mogao je zasnivati samo na kopijama depeša koje je primio iz drezdenske arhive od svog špijuna. Fridrih je pretpostavljao, verovatno sa pravom, da će saksonski ministar Bril uništiti originalna dokumenta čim proglas bude obnarodovan.

Na taj način, invazija u Saksonsku izgledala je čitav niz nedelja kao najgrublje kršenje međunarodnog prava, za koje nema nikakvih olakšavajućih okolnosti. Pruske trupe ušle su u Saksonsku 29 avgusta, a vrata kancelarije drezdenske vlade bila su razbijena tek 10 septembra od strane nekoliko bataljona, uz skoro fizički otpor kraljice Marije Jozefine iz habzburške loze. Saksonski izborni knez bio je ujedno i kralj Poljske. On je hteo u početku da se skloni u Varšavu, ali kako putevi koji tamo vode nisu bili sigurni, pobegao je u Kenigštajn, u stenoviti logor kod Pirne, gde su uspele u poslednjem trenutku da se prikupe saksonske trupe. Provala u arhive i njihova pljačka bez prethodne objave rata, to je savremenicima izgledalo kao vrhunac nasilja i podmuklosti. Ali je Fridrih našao dokumenta koja je tražio; ona su bila poslata u Berlin i savetnik poslanstva Hercog je za 8 dana sastavio konačni pruski ratni manifest — *Memoire raisonné* ili »Motivisanu objavu« — u kome je izneto zbog čega je pruski kralj bio primoran da preduhitri napad austriskog dvora.

Na osnovu austrisko-ruskih postupaka u proglasu se izjavljuje da kralj ne vodi napadački, već odbranbeni rat. »Pod napadom se podrazumeva svaka akcija, koja je u dijametralnoj suprotnosti sa smislom mirovnog ugovora. Ofanzivni savez, potsticanje i nagovaranje na rat protiv druge države, planovi za nasilan prolaz kroz drugu zemlju, iznenadan upad, — sve takve akcije potpuno pretstavljaju napad, iako samo iznenadna invazija pretstavlja slučaj otvorenog neprijateljstva. Onaj ko želi da preduhitri sve ovakve napade, može da otpočne otvoreno neprijateljstvo, ali da pri tome ne pretstavlja napadača«. Međutim, pre nego što se pojavio ovaj proglas, sa suprotne strane već se čuo mnogo snažniji glas: nemački car je obnarodovao 13 septembra »dehortatorium«[7]), kojim je očinski savetovao kralja »da prekine svoj nečuveni, skroz zločinački i kažnjivi postupak, da nadoknadi svu štetu koju je naneo poljskom kralju i da se vrati tiho i mirno kući«; obnarodovao je takođe »advokatorium«[8]), kojim je naređivao svim pruskim generalima i pukovnicima da na-

[7]) Opomena i poziv. — Prim. red.

[8]) Poziv i naređenje. — Prim. red.

puste svog »bezbožnog gospodara« i da ne učestvuju u njegovom »strašnom zločinu«.

Fridrih nije sasvim prezirao rat pismenim sastavima, koji obično prati oružani rat, i u slobodnim časovima uzimao je učešća u njemu, naprimer, oko papske povelje kojom je austriskom maršalu Daunu, tobože, trebalo biti poklonjen osvećeni mač za borbu protiv jeretika, a i povodom sličnih gluposti. Međutim, on je ovo koristio samo kao sredstvo za bacanje prašine u oči onima kojima je to trebalo. Naročito ozbiljno on to nije shvatao. On se smejao proglasima »dehortatorium«-a i »advokatorium«-a dobrog cara Franje, jer je znao da je ovaj samo lutka u rukama svoje supruge carice Marije Terezije; ali je isto tako olako shvatio i svoj ratni proglas. »Kada monarsi žele da udare«, — izjavljivao je hladnokrvno, — »pitanje manifesta neće ih zadržati; oni ulaze u igru i počinju rat, ostavljajući njegovo opravdanje nekom marljivom pravniku«. Ovo je politički veoma realno, a sigurno nije ni netačno shvatanje raznih manifesta, koji nikad ne mogu da budu, prema svojoj nameni, istoriski izvori.

U ovom posebnom slučaju priznao je čak i sam sastavljač ratnog proglasa od 1756 godine, istina, tek 30 godina docnije, posle kraljeve smrti, da se vrteo oko odlučujuće tačke kao mačak oko vrućeg lonca. Potonji državni ministar Hercberg pisao je 1786 godine: »Utvrđeno je da su ovi planovi — zaratiti sa kraljem i podeliti njegovu zemlju, stvarno postojali. Ali, pošto su bili samo pogodbeni, predviđali su akciju tek pod uslovom da pruski kralj pruži povod za rat; tako će zauvek ostati nerešeno pitanje da li bi se ovi planovi ikad ostvarili i da li bi bilo opasnije čekati njihovo ostvarenje ili ih preduhitriti«. Ovakvo mišljenje, do koga je Hercberg došao tek 1786 godine, imali su već 1756 godine njegov pretpostavljeni ministar spoljnih poslova fon Podevils, većina pruskih generala, pa čak i pruski prinčevi, kraljeva rođena braća.

Oni su, u svakom slučaju, bili bliži istoriskoj istini nego Fridrih, koji je u *Istoriji Sedmogodišnjeg rata* pisao da je zavera evropskih sila protiv Pruske bila potpuno spremljena; austriska carica i kraljica, ruska carica, kraljevi Francuske i Poljske, svi su bili, tobože, složni i baš spremni da ga napadnu, i kada je pruski kralj odlučio da ih preduhitri, on time nije mogao steći nijednog neprijatelja manje i nijednog neprijatelja više. Kralj je vrlo dobro znao da je u početku bio zaključen samo odbranbeni savez između Austrije i Francuske, kao i između Austrije i Rusije, i da je on imao najmanje 10 meseci vremena za to da spreči njegovo pretvaranje u ofanzivni savez, ako ne i da dovede do njegovog raskida. Čak i kod Rusije, tako ratoborne do tog vremena, počela je da se zapaža promena raspoloženja. Ovo je bila posledica napora Engleske, čiji je uticaj u Petrogradu bio uvek vrlo jak i delovao od doba Vestminsterske konvencije potpuno u pruskom duhu; Kaunic je 29 juna izrazio u svojoj depeši austriskom poslaniku u Parizu zabrinutost »da ruskom dvoru ne dosadi odlaganje operacija, što bi moglo, na kraju krajeva,

da ga navede, zbog težnje za novcem, na prihvatanje engleskih namera i time ne samo da izneveri tajno pripremano delo, već i da davanjem većeg broja trupa dovede u dosta težak položaj francusku krunu«. U svakom slučaju, Petrograd je, sa svojom uvek pijanom caricom i podmitljivim državnim kancelarom, ostao nesiguran, a ni Pariz se nije još ni izdaleka »konačno« dogovorio sa Austrijom i Rusijom, te nije imao nameru da u svakom slučaju napadne Prusku.

Ovo je bilo potpuno jasno i Fridrihu; on je čak isuviše verovao u to da se Francuska neće ozbiljno pozabaviti njime. Docnije, kada je osetio potrebu da odbije od sebe tajne i javne prekore svoje okoline posle strašnog poraza kod Kolina, on je pisao, — u punoj protivrečnosti sa docnijom svojom udešenom *Istorijom Sedmogodišnjeg rata*, — da je smatrao postojanje opšte zavere protiv Pruske kao nemoguće, a naročito je govorio za Francusku: »Kako sam mogao da pomišljam da će Francuska uputiti u Nemačku 150.000 ljudi? Kako sam mogao da predvidim da će suze prestolonaslednikovice (saksonske princeze), klevete poljske kraljice i laži bečkog dvora uvući Francusku u rat, koji je u oštroj suprotnosti sa njenim političkim interesima?« Ako se i ne zadržavamo na tome što kralj svodi velike posledice na sitne uzroke, potpuno u duhu svoga doba, ipak se vidi da on u žestokom razočaranju priznaje gorku istinu da nije računao na stvarnu opasnost od strane Francuske. On je smatrao da će imati posla uglavnom samo sa Austrijom i Rusijom i najviše još sa 24.000 ljudi francuskih pomoćnih trupa, koje je Francuska, po obavezi, trebala da izvede kao pomoć austriskom dvoru u slučaju napada. Fridrih je mislio da će sa tim snagama već izaći na kraj, tim pre, što je tada Francuska bila zauzeta protiv Engleske.

U početku je u pruskoj istoriografiji Hercbergovo priznanje imalo malo odjeka i ona se zasnivala na onome što je kralj naknadno i udešeno izneo o nastanku toga rata. Ali, ukoliko su se više otvarale arhive, i to ne samo pruske već i austriske, francuske i ruske, utoliko je bivalo sve očiglednije da kralj još nije bio ozbiljno ugrožen u onom trenutku kada je upao u Saksonsku i da ovom invazijom ne samo da nije raskinuo koaliciju neprijatelja, već ju je tek tada učvrstio. Politička greška u kraljevom računu bila je očigledna, ali u vojnom pogledu njegovo ovlađivanje Saksonskom trebalo je da pretstavlja, u najmanju ruku, majstorski potez. Pre ili posle trebalo se obračunati sa protivnicima, i u tom smislu je Saksonska pretstavljala vrlo pogodno vojište, jer je ona »Duboko istaknut zatvoreni bastijon, između Šleske i Brandenburga, koji je pretstavljao u neprijateljskim rukama veliku pretnju za Prusku, ali preotet odlično ju je štitio i podjednako odgovarao napadu i odbrani«. Ovo zauzimanje Saksonske opravdavalo se time što je ona udarila u leđa Fridrihu II kada je 1746 godine krenuo u Češku poštujući neutralnost Saksonske.

Fridrih je stvarno tada poštedeo Saksonsku, i pored svojih pobeda kod Katoliš-Henersdorfa i u bici kod Keselsdorfa, pri čemu je potpuno neosporno da se Saksonska nije bila formalno priključila ratnim austro-ruskim planovima samo zato što je bič ležao suviše

blizu psa. Fridrih je još 1753 godine iz depeša, koje mu je izdao njegov drezdenski špijun, video koliko je saksonski poslanik u Petrogradu energično insistirao na tome da njegovoj vladi treba dopustiti da ne ulazi u ovu veliku i opasnu igru i ne napadne tako moćnog suseda sve dotle, dok ne bude toliko oslabljen da neće moći smrviti Saksonsku jednim udarcem. Ruski kancelar se rado složio sa tim da Saksonska ne uđe u arenu u samom početku, već da pričeka dok se riter ne zaljulja u sedlu. Ministar Bril već onda nije ni za trenutak krio neprijateljski stav prema Pruskoj, pa je, dakle, Fridrih samo preduhitrio podmukle planove opravdanom samoodbranom, »smrvivši« Saksonsku odmah, čim je počeo svoju borbu protiv Austrije. Stoga je Fridrih prilikom ovog upada u Saksonsku izjavio da tako dejstvuje samo zbog sticaja nužnih okolnosti i želi da što pre dođe srećan trenutak kada će ove okolnosti biti otstranjene i kada će moći »njegovom veličanstvu poljskom monarhu da vrati izbornu kneževinu kao osveštan posed«; ako se pak, njegovo veličanstvo priključi njemu, neće biti samo bogato obeštećeno za sve, već će se kralj brinuti o njegovim interesima kao o svojim sopstvenim.

Takvo mišljenje još i sada zastupa većina pruskih istoričara. Ali manjina, kojoj ne pripadaju najgori u svojoj struci, vidi »strašno gubljenje dostojanstva« ovog »velikog kralja« u tome što se, navodno, kao nervozan slabić bacio u uništavajući rat iz straha pred opasnostima, koje su se mogle još otkloniti, te je zapravo išao na ruku igri svojih neprijatelja. Ovi istoričari jednostavno okreću oštricu na drugu stranu i kažu: »Naravno, Fridrih je odlično znao da mu nikako još ne preti ozbiljna opasnost, ali mu se prilika činila pogodnom za izvršenje plana koji je on ocrtao u svom političkom testamentu od 1752 godine: u određenim uslovima evropske politike osvojiti Saksonsku, a kao naknadu dati izbornom knezu Češku, koju treba ratom oduzeti od Habzburške kuće«. Oni kažu da je osvajanje Saksonske bio cilj kome je kralj težio tokom cele svoje vladavine. »Granica izborne kneževine Saksonske prolazila je svega 6 milja daleko od Berlina; široki zemljišni pojas sa gradovima: Gerlic, Lauban, Zorau, Guben, Liben, Barut, Jiterbok, Belcig, Vitenberg i Torgau još nije pripadao Pruskoj. Ma koji pruski kralj, koji ne bi svom snagom svoje duše težio pripajanju toga pojasa, morao bi, odričući se svih državnih planova, da se bavi samozadovoljnim razmišljanjima o dinastičkim imanjima. Pa zar o tome da razmišlja veliki Fridrih?« Napadajući Saksonsku, Fridrih po tome mišljenju, dakle, nije imao nameru da preduhitri opasnost koja mu je pretila, već je počeo napadački rat u najneprikrivenijem i najočiglednijem smislu te reči. On, dakle, nije ni mislio da vraća izbornu kneževinu »njegovom veličanstvu poljskom monarhu kao osveštan posed«; ali ovo ne treba shvatiti suviše doslovno, pošto je nameravao »bogato da obešteti« saksonskog izbornog kneza time što bi ga učinio kraljem Češke.

Ovaj spor između pruskih istoričara vodi se već dve decenije i povremeno se zaoštrava do takve mere, da je, izgleda, to bio uzrok prevremene smrti jednog od ovih boraca. Ali, ipak, nije doveo do

određenog nedvosmislenog zaključka. Svaka od te dve strane mogla je da navede značajne razloge za svoje mišljenje, ali nijedna nije iznela uverljiv dokaz. Manjina je izgubila bitku samo utoliko, ukoliko je počela da se bavi demantovanjem strašnog »gubitka dostojanstva velikog kralja«; svojim mišljenjima i pretpostavkama ona je umanjila »dostojanstvo kralja« još »strašnije« nego protivnička strana. Ono što je Fridrih napisao u svom političkom testamentu 1752 godine o zauzimanju Saksonske i razmeni za osvojenu Češku, — pod naslovom »Sanjarenja«, — Ministarstvo spoljnih poslova dosada još nije objavilo. U svakom slučaju, kralj koji je osvojio pokrajinu Šlesku jedino pomoću Francuske, ako bi uobrazio da može sopstvenim snagama osvojiti kraljevinu Češku protiv francusko-austro-ruske koalicije (Engleska, prema Vestminsterskoj konvenciji, nije bila u obavezi da mu pruži oružanu pomoć), pokazao bi se stvarno kao politička sanjalica.

Međutim, same činjenice govore u korist većine pruskih istoričara kada ovi kažu da je pri osvajanju Saksonske pogrešan politički račun bio popravljen vojnim uspehom. Ako je ova invazija ujedinila neprijateljsku koaliciju, ona je sa druge strane obezbedila kralju mogućnost da izdrži rat; bez pomoćnih izvora Saksonske on to ne bi mogao. On je od samog početka smatrao ovu zemlju samo kao vojni položaj. Istina, on bi je rado zadržao, kad je već došla u njegove ruke; on je vrlo često davao na znanje da bi vrlo rado progutao ovaj ukusni komadić. Međutim, da je hteo ovu zemlju da osvoji 1756 godine, on bi postupao drugačije. Osvajači su u svom odnosu prema pobeđenima obično navlačili svilene rukavice na gvozdene pesnice i, u najmanju ruku, prema izrazu koji je rado upotrebljavao Bizmark, izbegavali da razaraju osvojene zemlje. Onaj, koji želi da dobije dragocenu vaznu, ne počinje time što je razbija.

Fridrih je pak počeo time što je u Saksonskoj zaveo strašno nasilje, pre svega u obliku omrznutog kantonskog sistema. Pošto je saksonske trupe, koje su se nalazile u planinskom logoru kod Pirne, primorao glađu na predaju, on je ne samo naterao 17.000 ovih vojnika da mu polože zakletvu i stupe u njegovu vojsku, već je zemlji odmah nametnuo da mu dâ još 9.075 regruta »isključivo zdravih i snažnih ljudi od 18 do 30 godina, i to da ne budu manji od 5 stopa i 3 palca«. Kako je bilo primljeno ovo nasilje pokazuje činjenica da su saksonski vojnici i regruti, bez obzira na streljanja, batine i šibe, u masama bežali preko poljske granice, i to u sve većem broju ukoliko se ovaj krvavi namet povećavao.

Novčani danak se takođe povećavao iz godine u godinu: u 1757 godini je iznosio 3,000.000 talira, 1758 godine — 5,000.000, 1759 godine — 6,000.000, a zatim, do kraja rata, najmanje 12,500.000 talira godišnje. Do kakve je mere zemlja iscrpljivana vidi se iz toga što se dobijanje ovih svota nije moglo postići čak ni najsurovijim prinudnim merama. Tako su Gradski savet i najbogatiji trgovci Lajpciga jednom bili zatvoreni u Plajsenburg, i to bez postelja, ogreva i svetlosti, sve dotle dok nije bila predata polovina od 8 tona zlata, koliko

je morao dati grad. Preko 70 trgovaca koji su pobegli iz grada bilo je poterama husara pohvatano i vraćeno ili im je, ako nisu pronađeni, oduzeta imovina i zapečaćena skladišta i sl. Seme mržnje, koje je tada posejano u Saksonskoj, bilo je u punom procvatu još i sto godina posle toga, kako je to pokazala 1866 godina.

Sada se govori kako je u prilikama Sedmogodišnjeg rata bilo malo važno šta su govorili zemlja i njeni stanovnici o sudbini koja ih je snašla. Ipak, oni su već i tada bili komadić ustava, kako se izražava Lasal. Istočna Pruska pretstavljala je suprotnu sliku Saksonske u Sedmogodišnjem ratu. Svuda, gde su Rusi upali u druge kraljeve oblasti, u Nojmark ili Donju Pomeraniju, oni su pustošili i razarali koliko god je to bilo moguće. Ali sa Istočnom Pruskom koju su držali tokom mnogih godina i smatrali je kao svoj posed, postupali su kao sa živim jajetom. Jedino što su od nje zahtevali, to je bio, izgleda, neznatan porez na imovinu, no zato su oslobodili stanovništvo surovog kantonskog sistema. Dobri tamošnji Prusi podnosili su sa velikom bezbrižnošću ovu tuđinsku vlast tako, da na teritoriju ove nezahvalne oblasti njihov rođeni monarh nije kročio nijedanput u toku čitavih 20 godina, koliko je proživeo posle Sedmogodišnjeg rata. Čak i najmudriji od njenih stanovnika, Emanuel Kant, zamolio je »presvetlu i svemoćnu caricu, samodržicu sverusku, najmilostiviju imperatoricu i veliku ženu Jelisavetu« da ga imenuje profesorom na Kenigsberškom univerzitetu.

Ako je kralj zaista hteo da prisvoji Saksonsku, carica je bolje od njega znala kako se to radi i baš u tome je stvarno bio »strašan gubitak dostojanstva« pruskog kralja.

V

Jedini zaključak koji se može izvući o nastajanju Sedmogodišnjeg rata, kako je ovde opisan u opštim crtama, — to je činjenica da se ne može određeno reći da li je taj rat bio za Prusku odbranbeni ili napadački. Iz ovoga izlazi da ovo pitanje ostaje isto tako nerešivo ako se posmatra sa engleske, francuske, austriske ili ruske strane.

Ali se dolazi do isto tako negativnog zaključka ako se ma koji drugi rat razmatra sa tačke gledišta njegovog nastajanja. Uvek će se naići na takav, više ili manje zamršen sklop uslova, koji imaju više ili manje dubok koren u prošlosti, a koji ne može nikada da se svede na prostu alternativu: ovde su napadači, tamo su branioci, makar i u smislu dobrog Šilera:

> Ne može ni najmirniji da živi u miru.
> Ako se to zlom susedu ne sviđa.

Stvari se odigravaju u istoriji drugačije nego u dečjim bukvarima i rđavim romanima, koji poznaju jedino svetle heroje i crne zlikovce. Ako klasno društvo, sa druge strane, pretstavlja sistem,

koji je, tobože, tu po božjoj volji, kako to kažu visoki autoriteti, to je Moltke pogodio stvar potpuno drugačije nego Šiler kad kaže da je rat elemenat božanskog reda, a da je večiti mir samo san, koji nije ni lep.

U klasnom društvu rat u poslednjoj instanci reguliše sukobe interesa pojedinih naroda ili država; u poslednjoj instanci — to znači onda kada su se sukobi zaoštrili u tolikoj meri, da je nemoguć ma kakav mirni sporazum. Da ratovi počinju tek tako i da se vode zbog ništavnih uzroka i za ništavne ciljeve, — zbog »kaprisa kurtizane«, kako je to nekad nepromišljeno rekao Lasal, ili zbog sličnih gluposti, — to je rasuđivanje koje pripada samo dečjim pričama. Nezasitljivi osvajači, koji bez kraja gutaju zemlje i narode, isto tako su istiniti kao i ljudožderi iz bajke. Da je Napoleon mogao postupati po svojoj volji, on ne bi ratovao 1805 protiv Austrije, 1806 protiv Pruske i Rusije, 1809 protiv Austrije, a 1812 godine protiv Rusije. Ovo sada priznaju čak i iole ozbiljniji nemački istoričari.

Kapitalističko društvo je, pored svih svojih nedostataka i mana, proizvod istorije, te, ako među ovim nedostacima i manama na jednom od prvih mesta stoji potreba da se vode ratovi ako ono hoće da se razvija, onda su i njegovi ratovi podvrgnuti istoriskim zakonima. Ne vode se oni tek radi zabave. Ono što je navodilo na ovakav pogrešan zaključak, to je okolnost što ratovi izbijaju naizgled usled ništavnih razloga, kao naprimer, Sedmogodišnji rat radi nekoliko pucnjeva, koji su odjeknuli u posedima severoameričkih Indijanaca. Zar je skok divokoze uzrok da se lavina uz grmljavinu sručuje u dolinu? Snežne mase moraju da se nagomilaju na padini stene pre nego što se od najmanjeg potiska sruše. Varnica, da bi izazvala požar, mora da padne na visoko nagomilan zapaljivi materijal. Ili pak, da upotrebimo slikovit izraz, koji je Gete jednom upotrebio u odnosu na svoje pesničko stvaranje, »voda koja se u sudu nalazi na tački smrzavanja, pretvara se u čvrst led od najmanjeg potresa«.

Ako se posmatra sa ove tačke gledišta, odmah se može uvideti i teškoća suštinskog razlikovanja između napadačkih i odbranbenih ratova. Pri ovome, svakako, treba uvek odvajati vojnu tačku gledišta od političke. Napad i odbrana pretstavljaju sa vojne tačke gledišta jasne, precizne i za vojnička rasuđivanja neophodne pojmove; ali se ovi pojmovi i ovde međusobno ne isključuju, već prelaze stalno jedan u drugi, odnosno prema poznatom Hegelovom izrazu pretvaraju se jedan u drugi. Pri tome odbrana pretstavlja ili najjači ili najslabiji način vođenja rata; najslabiji, ako se ograničava samo na odbranu i u takvom slučaju dovodi skoro uvek do poraza; najjači, ako ume u povoljnom trenutku da pređe u napad. Klauzevic posvećuje veliki deo svoga dela o ratu dijalektičkoj isprepletanosti napada i odbrane.

Napad i odbrana sa političke tačke gledišta pretstavljaju potpuno zamagljene pojmove. Ako su ratovi sukobi različitih interesa, koji ne mogu više da budu izravnati mirnim putem, njihova istoriska ocena zasniva se na tome, da li je pobeda ovih ili onih interesa za istoriski napredak povoljnija, a ne na oceni slučajnih okolnosti, slič-

nih onima da li će skok divokoze pokrenuti lavinu na ovom ili onom kraju, ili na onoj veoma sporednoj činjenici da li će ova ili ona diplomatija umeti još u poslednjem trenutku da bolje izmeša karte. Svaka od zaraćenih strana tvrdi u svom ratnom manifestu da ona brani svoja najsvetija dobra i proglašuje težnje druge zaraćene strane za ovim dobrima zločinačkim napadom; svaka to radi uz potpunu ubeđenost u svoja prava. Ova čvrsta ubeđenost može da se zasniva na pogrešnim pretpostavkama, i zbog toga je zadatak rata da pogrešne pretpostavke ispravi i utvrdi pravo stanje stvari. Bilo bi besmisleno i nemoguće deliti ratove površno, prema sasvim spoljnim i slučajnim merilima, na pravedne odbranbene i nepravedne napadačke ratove.

Ako ovo gledište nije potpuno iskorenjeno čak ni među socijalistima, objašnjenje se mora tražiti u tome što još nismo potpuno uspeli da se po pitanjima rata oslobodimo mreža buržoaskih shvatanja. Sam Marks govori u proglasu, koji je Internacionala objavila 29 jula 1870 godine povodom Francusko-pruskog rata, o »odbranbenom ratu«, koji vode Nemci. Istina, neposredno iza toga, on dodaje niz činjenica koje bacaju na ovaj «odbranbeni rat« nešto čudnovatu svetlost, ali zatim ponovo govori u istom dokumentu ipak o »simpatijama« na koje mogu »sa pravom« računati Nemci u »odbranbenom ratu protiv bonapartističkih prepada«. Danas znamo da su stvari tada bile potpuno drugačije nego što je pretpostavljao i što je morao da pretpostavlja Marks, prema onome što je tada bilo poznato. Posle svega što mi sada znamo, Bebel je smatrao, neposredno pred svoju smrt, ovaj rat do takve mere napadačkim, da je u svojim uspomenama izrazio žaljenje što se uzdržao od glasanja za vojne kredite 1870 godine i što nije glasao protiv. Mi ćemo se morati još osvrnuti na tadašnju situaciju; ovde ćemo jedino reći da su se 1870 godine sukobile dve ofanzive, tako da je rat 1870 godine, ako se uopšte žele upotrebiti pojmovi o napadu i odbrani, bio i sa nemačke i sa francuske strane i odbranbeni i napadački rat.

Socijaldemokratska štampa Nemačke slavila je pre dve godine landver iz 1813 godine povodom stogodišnjice njegovih borbi. Ipak je rat u kojem je landver uzeo učešće bio, u doslovnom smislu te reči, napadački rat. Otpočeo je izdajom francuskih saveznika Taurogenskom konvencijom, koju su, sa svoje tačke gledišta, Francuzi smatrali, i to ne bez prava, najvećom izdajom, kojoj nema primera; potom se nastavio čitav niz podmuklih i zavaravajućih pregovora i najzad je došla objava rata Francuskoj. Merilo napadačkog i odbranbenog rata pokazuje se i ovde isto tako neupotrebljivo kao i svuda gde se radi o istoriskoj oceni rata.

Zbog toga je Bebel učinio veliku grešku kada je 1907 godine, na Esenskom partiskom kongresu izjavio da radnička klasa treba uvek da sarađuje u odbranbenom ratu, i obrazložio to svoje mišljenje time što će radnici u svakom posebnom slučaju sigurno umeti da procene da li se radi o odbranbenom ili o napadačkom ratu. Međutim, radnici to ne mogu, ni oni kao ni ostali ljudi, jednostavno zbog toga što ne postoje sigurni znaci po kojima bi se mogao razlikovati

napadački rat od odbranbenog. Bebelovo mišljenje bilo je odmah napadnuto i od strane pisca ovih redova kako u lajpciškom »Folkscajtungu« tako i u *Neue-Zeit*-u, ali je Bebelov autoritet, — ovog puta treba reći nažalost, — bio dovoljno jak, te je njegovo mišljenje u izvesnom smislu postalo lozinka za vojnu taktiku partije, što je stvorilo veliku zbrku, kako je to sasvim jasno pokazalo iskustvo iz poslednje godine. Ma kakvo se mišljenje imalo o učešću radničke klase u ratovima, ovakvo protivstavljanje odbranbenih i napadačkih ratova u vezi sa ovim učešćem mora se jednom za uvek izostaviti. Ono ništa ne objašnjava, i ne samo da ne baca pouzdanu svetlost, već je samo nestalan varljivi plamičak.

Sa osvajačkim ratom stvar stoji unekoliko drugačije nego sa odbranbenim i napadačkim ratom. Određivanje ovoga pojma podjednako je i nužno i moguće. Svaki rat je prema svojoj težnji osvajački, pošto svaka zaraćena strana teži da proširi svoje posede na račun neprijatelja, tj. da osvoji nešto što dosada nije posedovala; to se ne mora uvek izraziti u formi priključenja neprijateljskih teritorija i podanika, ali se obično ispoljava u toj formi.

Na taj način, kada je rat po svojim težnjama za obe strane osvajački rat, onda se u stvarnosti događa da u takvom ratu samo tada ne dolazi do osvajanja ako obe strane iscrpe jedna drugu u tolikoj meri, da nijedna od njih ne može u potpunosti da potčini svojoj volji drugu stranu, kao što je to bio slučaj u Sedmogodišnjem ratu, ukoliko se ovaj posmatra na evropskom kontinentu. Ako pak jedna strana pobedi tako odlučno da je u mogućnosti da diktira svom neprijatelju uslove za mir, onda će se u uslovima za mir uvek nalaziti osvajanja u korist pobedioca. Omiljena pretstava da će se država, koja je bila izložena verolomnom napadu i pošto je pobednički odbila napad, zadovoljiti time da stavi mač u korice u radosnom saznanju da je ispunila svoju dužnost, — takođe spada u oblast bajki. Takav rat nije se nikad vodio, niti će se voditi, u najmanju ruku sve dotle dok postoji klasno društvo.

Iz pisanih radova starog Frica može se sastaviti kratka, ali iscrpna zbirka misli o osvajačkim ratovima. On kaže na jednom mestu: »Nova osvajanja nekog monarha ne obogaćuju državu u kojoj on već vlada, njegovi narodi nemaju od toga nikakvu korist, a sam monarh greši ako misli da će posle toga biti srećniji«. Ovo je filozofska strana pitanja. No drugi put, kada razmatra njegovu političku stranu kralj kaže: »Lako je hvalisati se uzvišenim osećanjima (on a beau étaler de grands sentiments). Svaki onaj rat koji ne vodi osvajanjima, slabi pobedioca i lišava državu snage. Nikada ne treba počinjati neprijateljstvo ako nema sigurnih izgleda na osvajanja«. U svom političkom testamentu od 1752 godine kralj u neku ruku ujedinjuje političku i praktičnu tačku gledišta. On izjavljuje: »Makijaveli piše da nekoristoljubiva država, koja se nalazi između koristoljubivih država, mora neminovno da propadne. To me strašno ljuti,

ali moram da priznam da je Makijaveli*) u pravu«. Uzalud su tražili ovu rečenicu kod Makijavelija, ali ona, u svakom slučaju, u potpunosti odgovara njegovom duhu i duhu one državne mudrosti, koja je zavladala jednovremeno sa kapitalističkim načinom proizvodnje.

Neki publicista iz Rišeljeove škole, sto godina posle Makijavelija, razmišljao je ovako: »Pravila Makijavelija su isto toliko stara koliko su stari vreme i država. On ne uči ništa što bi bilo čudovišno, i nezapamćeno; on govori samo što su radili oni koji su živeli pre nas i ono što rade ljudi sada radi svoje koristi i neizbežne potrebe«. A jedan publicista Fridrihove škole pisao je sto godina kasnije: »U politici se treba odreći spekulativnih ideja, kakve sebi stvaraju široke mase o pravičnosti, dozvoljenom, umerenosti, iskrenosti i njima sličnim vrlinama naroda i njihovih rukovodilaca; na kraju, ipak sve zavisi od snage«. Ljudi su u prošlosti govorili mnogo otvorenije nego danas.

Danas se u svima ratnim manifestima zaraćenih strana može naći, pored uveravanja da one vode isključivo odbranbeni rat, i poricanje ma kakvih zavojevačkih namera. Međutim, ovo je samo »način izražavanja« (façon de parler), kako je rekao Lametri kada mu se u samrtnom ropcu oteo uzvik »Jezus-Marija« pa mu je prisutni sveštenik čestitao jer se, tobože, njime vratio u hrišćansku veru. U krunskoj besedi, kojom je, jula 1870 godine, otvoren severonemački parlament, nalazilo se doslovce ovo: »Nemački kao i francuski narod, koji podjednako uživaju darove hrišćanskog morala i rastućeg blagostanja i koji ka njima podjednako teže, pozvani su da vode spasonosniju utakmicu nego što su krvave bitke sa oružjem u ruci. Međutim, gospodari Francuske su za zadovoljenje svojih ličnih interesa i požuda, svojom proračunato naopakom upravom, vešto i opravdano iskoristili vrlo lako razdražljivo osećanje sopstvenog dostojanstva velikog nama susednog naroda«. Prema tome, krunska beseda nije objavila rat francuskom narodu, već »vladi francuskog cara«.

Zatim, kada su nemačke trupe prešle francusku granicu, pruski kralj je izdao »proglas francuskom narodu« u kome je stajalo: »Pošto je car Napoleon napao na suvu i na moru nemački narod, koji je želeo i sada želi da živi u miru sa francuskim narodom, preuzeo sam vrhovno komandovanje nemačkim armijama da bih odbio ovaj napad. Prema razvoju vojnih događaja primoran sam da pređem granice Francuske. Ja vodim rat protiv francuskih vojnika, a ne i protiv građana Francuske. Oni mogu, dakle, i dalje da uživaju potpunu bezbednost svoje ličnosti i imovine«.

Međutim, pošto je »vlada francuskog cara« bila oborena i »građani Francuske« se izjasnili spremnim da izađu u susret težnjama nemačkog naroda ka miru, i to na taj način da čak najdarežljivije nadoknade ratne troškove, pruska vlada je odbila ovaj predlog (vidi poluzvaničnu »Provincijalnu korespondenciju« od 14 septembra 1870

*) Detaljnije o Makijaveliju vidi u delu *Tvorci moderne strategije* od Erla, str. 9—33, izdanje „Vojnog dela", 1952, Beograd. — Prim. red.

godine) kao »jednostrano shvatanje« i pokušavala je, putem stvarno vratolomne sofistike, da dokaže da tu skoro date izjave pruskog kralja nipošto nisu sadržavale ono što je dotle čitao u njima ceo svet, naime odricanje od osvajanja.

Međutim, u ovome se nikako ne može gledati prevara izvršena sa predumišljajem od strane pojedinih lica. Bizmark nije bio kolonijalni političar, a isto tako ni osvajački političar, u najmanju ruku ne u tom smislu da bi osvajanja sama po sebi bila njegov cilj. Najviše ako su mu ova osvajanja bila sredstvo za ostvarenje njegovih političkih ciljeva i on se ogorčeno borio i 1866 i 1871 godine protiv vojničke stranke da bi, po mogućstvu, bar što više ograničio aneksije. Zbog toga je nastalo nepomirljivo neprijateljstvo između njega i Moltkea. I kao što Moltke u *Istoriji Nemačko-francuskog rata* nijednom ne pominje Bizmarkovo ime, tako Bizmarkove uspomene obiluju neljubaznim izjavama o »vojnicima«. Do kakve je oštrine došla ova borba, može se zaključiti prema njenim tako dugotrajnim odjecima. Pa ipak, bez obzira na svu njegovu vlast, koju pruski ministri nisu imali nikad, ni pre Bizmarka ni posle njega, on nije mogao da prodre sa svojom voljom. Prilikom aneksije Alzas-Lorena granice su bile proširene mnogo dublje u Francusku nego što je to Bizmark hteo.

Ako pretpostavimo da rukovodeći ministar neke zaraćene države zaista ne bi hteo da pravi nikakva osvajanja i da je neka stranka dala svoj pristanak na vojne kredite uz uslov da neće biti nikakvih osvajanja, onda bi on kao pošten čovek morao, da odgovori: ako rat bude ostao nerešen, mi nećemo da pravimo nikakva osvajanja, a još manje ćemo to ako nas pobede; ali u slučaju da mi pobedimo, ne mogu da dam željenu obavezu. Vojska, koja je pobedila, neće nikad dozvoliti da joj se zabrane osvajanja. Ovo je možda neprijatna činjenica, ali rat misli uvek radikalno, i pored svih svojih užasa, i ko hoće da mu pruži — ne ruku, već samo mali prst, doživeće uvek neprijatna iskustva.

Kako su stvari uzele potpuno drugačiji obrt nego što smo verovali, želeli i nadali se, to ćemo jednog lepog jutra ili stati sa obe noge na tlo buržoaskog društva, ili ćemo biti primorani da zapevamo žalopojke, što zaista ne priliči političkom radniku.

VI

U buržoaskim istoriskim delima već se odavno vodi spor oko toga da li spoljna politika jedne države određuje njenu unutrašnju politiku ili obratno. Majstor Ranke i njegova škola tvrde da je spoljna politika stvarno vodeći motiv u istoriskom razvoju; oni crpu ovu svoju mudrost u prvom redu iz diplomatskih izveštaja.

Oni buržoaski istoričari koji su saglasni sa mišljenjem staroga Frica da diplomatski pregovori koji nisu podržani oružjem znače isto tako malo kao muzičke note bez instrumenata, gledaju na ovu stvar unekoliko drugačije. Spoljna politika se ne može voditi bez

vojske, a vojna organizacija ovog ili onog naroda zasniva se u potpunosti na njenim unutrašnjim prilikama. Od njih zavisi, u poslednjoj instanci, i njena spoljna politika.

Ova zavisnost ne ograničava se samo na sredstva, već se proširuje i na ciljeve spoljne politike ili, što je tačnije, na njene puteve, pošto učvršćenje i proširenje svoje snage pretstavlja cilj svake države. Tako je došlo, prema opšte upotrebljavanom, iako suviše uopštenom izražavanju, do toga da se razlikuju kabinetski ratovi XVIII veka od narodnih ratova XIX veka. Ako je jedne i druge uslovljavala unutrašnja politika država koje su ih vodile, onda su i ratovi sa svoje strane uticali, razume se, na unutrašnju politiku. Uzajaman uticaj spoljne i unutrašnje politike je isto tako neosporan kao što je netačna pretstava da odlučujući potsticaj daje spoljna politika.

Sedmogodišnji rat bio je poslednji kabinetski rat. Klauzevic objašnjava ovaj izraz na sledeći način: »Kabinet je sebe smatrao posednikom i upravnikom velikih imanja, koja je stalno težio da poveća, ali podanici u tome povećavanju imanja nisu mogli imati nikakvog naročitog interesa. U istoj meri u kojoj se vlada odvajala od naroda i sebe samu smatrala za državu, i rat je postajao samo posao vlade, koji je ona svršavala pomoću talira iz svojih kovčega i besposlenih skitnica iz svojih i susednih oblasti«. Ovo naročito odgovara pruskoj državi, u kojoj se odvajanje vojske od naroda sprovodilo tako oštro da je vlada pod pretnjom stroge kazne zabranjivala građanima opsađenih gradova da uzimaju oružje radi odbrane svojih zidina i smatrala seljake za pobunjenike ako su se hvatali vila i batina radi odbrane svojih kuća od pljačke, a kćeri od silovanja neprijatelja koji je upao.

Ma kako Klauzevic sjajno karakterisao kabinetske ratove, on vidi samo njihove spoljne znake, a ne i njihove istoriske uzroke. To su bili ratovi određenog perioda u istoriji kapitala, — perioda kada je kapitalistički način proizvodnje stvorio sebi savremeni apsolutizam kao najefikasnije oruđe za ispunjenje svojih potreba za proširenjem. Sve države koje su učestvovale u Sedmogodišnjem ratu bile su apsolutne monarhije, mada je engleski apsolutizam pri tome bio ograničen korumpiranim parlamentom, a austriski staležima pojedinih krunskih zemalja. Zadatak vlada svodio se tada u suštini na to da odgovore težnjama kapitala za proširenjem.

Ratovi vlada su potom, prema Klauzevicu, ustupili mesto narodnim ratovima, čije poreklo on vidi u Francuskoj revoluciji 1789 godine. Ako su ratovi vlada pretstavljali »ograničen, skučen oblik rata«, rat je zatim »sasvim iznenada opet postao narodna stvar i to naroda od 30.000.000 stanovnika, koji su sebe smatrali građanima svoje države«. »Ovim učešćem naroda u ratu ušao je u akciju svojom prirodnom snagom, umesto kabineta i vojske, ceo narod«. Klauzevic je imao isuviše dobar istoriski smisao da ne bi uvideo »da se ovaj izvanredni preokret u ratnoj veštini Evrope«, »da se ogromna dejstva Francuske revolucije na okolinu« nisu toliko zasnivala na novim francuskim gledištima o vođenju rata koliko na unutrašnjem preo-

kretu francuske države, »na potpuno izmenjenom načinu državne uprave, na karakteru vlade, stanju naroda itd.« Međutim, »bliže okolnosti« ostale su za njega nejasne. On je više voleo »da se u njih ne upušta« i da se zadržava na njihovim »rezultatima«.

Ove »bliže okolnosti« danas su potpuno jasne. Mada je ondašnji apsolutizam bio prva državna forma kapitalističkog razvoja, on je u sebi imao još hiljadu feudalnih sastojaka, koji su morali da budu otstranjeni čim su kapitalističke proizvodne snage toliko sazrele da su počele u njima osećati nesnosnu smetnju za svoj razvoj. Zaoštrenost ovih suprotnosti nije bila nigde tako jaka kao u Francuskoj. U Engleskoj nije postojao toliki pritisak feudalnih zaostataka, a u kontinentalnim državama nisu se bile još toliko snažno razvile proizvodne snage kapitala kao u Francuskoj. Istoriski smisao Francuske revolucije sastojao se u tome, što je »treći stalež« ili buržoazija, kako mi sada kažemo, koja je bila nosilac snage kapitala, odbacila za nju nepodnošljivo tutorstvo apsolutizma i počela da preobražava svet prema svom liku. Njeno uobraženje da je ona ceo narod spada u one iluzije koje su neodvojive od svake revolucionarne borbe, pa čak i nužne u izvesnom smislu za njen pobednički završetak. I stvarno, potpuno je logično što najnoviji istoričari-filozofi, koji gledaju najviši cilj čovečanstva u oslobođenju od svih iluzija, preporučuju odricanje od svake revolucionarne borbe kao najradikalnije sredstvo za njegovo ozdravljenje. Čovek, koji se nalazi u vlasti zabluda, najkorenitije bi se mogao osloboditi te nevolje ako mu se otseče glava u kojoj bujaju te zablude.

Potpuni preokret, koji je revolucija izvršila u francuskoj državi, izmenio je i njenu vojnu organizaciju. Nas interesuju, baš suprotno Klauzevicu, ne »rezultati«, već »bliže okolnosti« pod kojima su iz revolucije mogli nastati revolucionarni ratovi 1792—1815 godine. O ovome postoji nepregledna literatura u kojoj se na dugačko i široko posebno raspravlja pitanje o odbranbenim i napadačkim ratovima. Međutim, ovo merilo, kao svuda, otkazuje i ovde.

Revolucija je otpočela, u odnosu na inostranstvo, potpuno mirno, i to ne samo zbog svojih iluzija da otvara svetu hiljadugodišnje doba opšte sreće, već i zbog potpuno praktičnih razloga, jer bi spoljni rat samo mogao ponovo da učvrsti poljuljanu kraljevsku vlast pre nego što bi revolucija imala potpuno čvrsto tlo pod nogama. Kada se 1790 godine zbog nekog američkog kolonijalnog sukoba — spora Engleske i Španije oko Nutkasunda — ponovo pojavila opasnost od evropskog rata, i kada je francuska monarhija počela da raspiruje ovu vatru da bi na njoj skuvala svoju supu, Nacionalna skupština ju je lišila prava da rešava pitanja rata i mira, kako bi je sprečila da otpočne rat. Nacionalna skupština je to učinila na vatren zahtev jakobinaca: Barnava, Petiona i Robespjera, ne obzirući se na uporan otpor Miraboa koga je dvor baš tada podmitio. S druge strane, evropski monarsi su gledali na revoluciju sa kratkovide i sebične tačke gledišta kao da ona slabi moć njihovog najopasnijeg suparnika, francuskog kralja. Nemački car je ostao gluv na sve molbe za pomoć francuskoj kraljici,

svojoj rođenoj sestri, a pruski poslanik u Parizu dobio je uputstvo od svoje vlade da održava prijateljske odnose sa jakobincima; Petion je od njega dobio zvaničan materijal da bi ga iskoristio na sednici Nacionalne skupštine koja je oduzela francuskoj monarhiji pravo da rešava pitanje mira i rata.

Razne zađevice su se postepeno javljale, pri čemu je, krivica bila većinom na nemačkoj strani. Francuska je prilikom osvajanja Alzasa priznala feudalna prava nemačkim crkvenim i svetovnim feudalcima, koji su imali stalna sedišta u ovoj oblasti. Ali kada su oni, ne obazirući se na bogatu naknadu koja im se nudila, zatražili da im se zaštite ova prava, čak i pošto je francuska Nacionalna skupština u celoj zemlji zbrisala ovo feudalno ruglo, onda je to bio samo pokvarenjački otpor varvarstva protiv civilizacije. To se može reći i za podršku koju su crkveni kneževi Rajne pružali francuskom emigrantskom šljamu u njegovim izdajničkim intrigama. No razmatranje ovih detalja odvelo bi nas suviše daleko; odlučujući značaj imale su najzad one velike suprotnosti, koje su se i sa jedne i sa druge strane međusobno sukobljavale i koje nisu mogle da budu rešene mirnim putem.

Oslobodilačko zakonodavstvo Francuske revolucije delovalo je uzbuđujući i probuđujući na iscrpljene i potlačene zemlje koje su okružavale Francusku. Njihove vlade dolazile su postepeno do »mudrosti«, koju je Meternih docnije primenjivao do iznemoglosti: ako hoćeš svoju kuću da spaseš od vatre, treba da gasiš požar u kući tvoga suseda. Izdajničke spletke francuskog kraljevskog para sticale su sve veću i veću blagonaklonost kod nemačkog cara, a naročito kod pruskog kralja, ukoliko je kraljevski par više zasluživao poniženja kojima ga je izložila revolucija baš zbog ovih spletki.

S druge strane, revolucija je istupala sve odlučnije ukoliko je dublje puštala korene u francusko tlo, i isto toliko se sve više ispoljavala kao buržoaska revolucija. Prilikom novih izbora u septembru 1791 godine krmilo vlasti u Nacionalnoj skupštini prešlo je u ruke žirondista, koji su otvoreno na svojim zastavama ispisali lozinku rata protiv inostranstva. Prikazivanje žirondista kao najzagriženijih doktrinara, koji su zapalili svet sa sve četiri strane radi utvrđenja republikanskog načina vladavine, ili pak kao sanjalačkih idealista, koji su lebdeli u »plavim nebeskim sferama« i umeli još ponajviše da »bacaju povremeno u uzavrelu bujicu revolucije mirišljave vence rečitosti koji su blistali svima duginim bojama«, pretstavlja — ili je bar doskora pretstavljalo — najgluplju izmišljotinu buržoaske istorije. Žirondisti su pre bili čvrsta, prekaljena buržoaska partija koja je težila ratu zbog kapitalističke potrebe za proširenjem; oni su za ovaj »uzvišeni« cilj vezivali drugi, još »uzvišeniji«, naime da se u ratu oslobode plebejskih masa koje su im pomogle da dođu na vlast, ali su već postale nezgodne, i to na taj način što bi ih upotrebili kao topovsko meso. Oni su iskoristili drskost tuđih vladara, koja je stalno rasla, za raspirivanje nacionalnih osećanja i uspeli su da u proleće 1792 godine potstaknu Zakonodavnu skupštinu na objavu rata nemačkom

caru. Ako bi se na osnovu toga tvrdilo, makar i samo formalno, da je Nemačka vodila odbranbeni rat, to bi bilo najodlučnije opovrgnuto proglasom sa kojim je pruska vojska upala u Francusku, onim čuvenim proglasom njenog glavnokomandujućeg, vojvode od Braunšvajga, u kome je objavljivao napadački, osvajački i opustošavajući rat sa takvom otvorenom bestidnošću, kakva nije zapažena u istoriji ni pre ni posle toga.

Ratovi revolucije od 1792 do 1815 godine bili su zbog toga revolucionarni ratovi i ostali su takvi čak i onda kada je revolucija u Napoleonovoj vojnoj diktaturi stvorila sebi nepobedivo oružje protiv celog sveta neprijatelja. No, revolucija koja se iživljavala u ovim ratovima, bila je buržoaska revolucija. Ratovi su pretstavljali u istoj meri i borbu protiv Engleske za prevlast na svetskom tržištu, kao i borbu protiv feudalnog varvarstva za buržoasku civilizaciju. Ovaj cilj bio je, uglavnom, postignut tokom Napoleonove diktature. Otada Francuska nije više morala da se boji kontinentalnih država i mogla je da koncentriše svoje ratove na borbu protiv Engleske, koja je pomoću zlata vrbovala kontinentalne države kao pomoćne vojske za borbu protiv Francuske.

Francuska nije odnela pobedu u kapitalističkom ratu protiv Engleske, ali je pobedila u civilizatorskom ratu protiv feudalnih kontinentalnih sila. U pogledu ovoga, ne treba da nas vara ni pad Napoleona, ni 15 godina burbonske restauracije, koja je došla posle njega. Napoleon je pao isključivo zato što je to htela francuska buržoazija, kojoj je postala suvišna njegova vojna diktatura, a koja je pretstavljala samo sredstvo za njene ciljeve. Njeno protivljenje je paralisalo njegovu snagu u odlučujućem zimskom pohodu 1813/14 godine. Uz jednako naprezanje snaga, kakvo je u to vreme izvršila Pruska, Francuska bi mogla da izvede još milion boraca, a bilo bi dovoljno 1/10 ili najviše 1/5 ovih snaga da bi se pobeda Napoleona obezbedila; Francuska bi tada sa granicom na Rajni bila još uvek moćnija nego što je bila pre revolucije i ostala bi najjača država na kontinentu. Ali, vojni genije bio je za francusku buržoaziju suviše nesigurno mesto za plasiranje kapitala; ona je radije pristala da dozvoli povratak šupljoglavih Burbona, sa kojima se kasnije lako obračunala u Julskoj revoluciji 1830 godine.

Ratovi revolucije stvorili su ipak novu Evropu. Ako se ranije smatralo da je to koštalo suviše skupo, danas se misli drugačije. Više od 10,000.000 ljudskih žrtava, koliko su oni prema proračunima Ernsta Morica Arnta, tobože, stajali, spalo je prilikom detaljnih razmatranja samo na oko 2,000.000, od kojih na Francusku otpada oko 1/4, a tačnija statistika dala bi možda još daleko manji broj. Ratovi revolucije za čitave 23 godine nisu ni izdaleka doneli takva pustošenja i razaranja kakva je donela samo jedna godina sadašnjeg rata*).

Njihova istoriska nužnost podvučena je izvanredno oštro sramotom koja tereti mir zaključen između Francuske Republike i Pru-

*) Misli se na Prvi svetski rat. — Prim. red.

ske u Bazelu 1795 godine. U istoriji revoluciskih ratova teško se može naći neka druga epizoda o kojoj bi istoričari, od Rankea do Engelsa, imali tako jednoglasno prezrivo mišljenje kakvo imaju o Bazelskom miru i desetogodišnjem zatišju, koje je on stvorio u Severnoj Nemačkoj. Okolnost što je Pruska ovim mirom izdala svoje saveznike i napustila levu obalu Rajne, ima samo sporedan značaj. Tek znatno kasnije došlo se do nacionalnog saznanja da je Rajna »nemačka reka, a ne nemačka granica«. No, pošto se u nuždi ne bira, Pruska je morala da zaključi Bazelski mir, jer su tri ratna pohoda u toj meri iscrpla njene snage i sredstva da više nije mogla da produžava rat. Ona je morala da napusti svoje saveznike shodno uputstvima pruske državne mudrosti, koju je Fridrih tumačio tako kao da su čast privatnoga lica i čast vladara dve različite stvari. Privatno lice mora bez kolebanja da žrtvuje svoje dobro u korist celoga društva, dok vladar, koji mora uvek imati u vidu dobro velikog naroda, mora da žrtvuje sebe i svoje obaveze čim su one u suprotnosti sa dobrom naroda. »Mi zavisimo od naših sredstava i mogućnosti. Ako se naši interesi menjaju, moraju se promeniti i naši savezi. Naš poziv je da bdimo nad dobrima naših podanika; prema tome, ukoliko uočimo u nekom savezu opasnost ili rizik za njih, moramo radije da raskinemo savez, nego da dovedemo u pitanje dobro naroda. Vladar žrtvuje ovde sebe za dobro svojih podanika«. Prema ovom gledištu svog čuvenog strica, pruski kralj Fridrih Viljem II mogao je čak da se sunča u punom sjaju mučeništva, pošto je zaključio mir u Bazelu.

Ali ono što pokriva ovaj mir neizbrisivom sramotom, i što čini ovaj uništavajući poraz kod Jene pravednom kaznom, to je odricanje od rata u ono vreme kada je bila u pitanju borba »za velike vrednosti čovečanstva«. Ovo je bila kukavička i egoistička politika neutralnosti, kojom se htelo isključiti sebe iz borbe velikih istoriskih suprotnosti, u kojoj se moglo stati samo na jednu ili na drugu stranu. Ako u uslovima klasne vlasti treba mir da pretstavlja uvek i u svim uslovima najveće dobro, onda pruske diplomate, koje su zaključile Bazelski mir, treba slaviti u istoj meri u kojoj ih preziru, i to utoliko više što 10 godina mira, koje je ovaj mir dao Severnoj Nemačkoj, pretstavljaju prilično slavan period nemačke istorije.

Godine 1785—1805 bile su godine procvata naše klasične literature i filozofije. Gete i Šiler stvorili su u tesnoj saradnji svoja besmrtna dela; Fihte, Šeling i Hegel predavali su istovremeno na jenskom univerzitetu. Bazelski mir je čak stvorio potsticaj za najčuveniju buržoasku deklaraciju protiv rata, za Kantov »Večiti mir«.

VII

Kant nije bio prvi koji je zahtevao »večiti mir«; imao je prethodnika u licu Francuza Sen-Pijera i Engleza Huma, i dobio je potsticaj od obojice. Hum je objavio rat ratu koliko jednostavno toliko i temeljito kada je napisao: »Kada gledam danas narode, zauzete

ratom jednih protiv drugih, meni se čini da gledam dva pijana momka, koji se tuku tojagama u porculanskoj radnji. Oni će ne samo dugo patiti od čvoruga koje će jedan drugome napraviti, već će morati da nadoknade i svu štetu koju su učinili«. Kant je izabrao ovu rečenicu kao epigraf za svoj spis u kome se izražava, svakako, mnogo obazrivije i opširnije.

Mada je potpuno neosporno da mu je Bazelski mir dao potsticaj za njegovo delo, u njemu se ipak ovaj mir ne spominje, bar ne neposredno. Istina, već prva rečenica kojom Kant počinje delo može posredno da se shvati kao kritika Bazelskog mira. Kant piše: »Nijedno zaključenje mira ne može da se smatra kao takvo, ako sadrži prikrivene podloge za novi rat«. Bazelski mir je sadržao ovu »prikrivenu podlogu«, jer je pruska vlada ugovorila, kao naknadu za svoje odricanje od poseda na levoj obali Rajne, posede na njenoj desnoj obali, koje je, prirodno, prvo trebalo oduzeti od dotadašnjih vlasnika. I zahtev Kanta: »Nijedna država ne treba nasilno da se meša u ustavno uređenje i upravu druge države« može da se smatra kao osuda pruske invazije u Francusku. Međutim, ovi i drugi kategorički imperativi, koje Kant stavlja na čelo svog dela, — stajaće vojske »mora« da se ukinu tokom vremena, nikakvi državni dugovi ne »smeju« da se dopuštaju u vezi sa spoljnim sukobima, — pretstavljaju samo drugostepene stvari. Težište dela nalazi se u »prvom definitivnom članu o večnom miru«, u kome se iznosi da građanski ustav svake države mora da bude republikanski, ako se želi stvoriti mogućnost večnoga mira.

Ovaj zahtev je isto tako malo odgovarao ondašnjem stanju kao što pesnica malo liči na oko, pošto je Francuska Republika očigledno pokazala da joj njen ustav nikako nije smetao da vodi ratove. Međutim, Kant razlikuje *demokratski* državni ustav i *republikanski. Demokratski* državni ustav je prema njegovom mišljenju baš najgora forma despotizma, još nepodnošljivija nego što je »vrhovna vlast pojedinca«, »jer on uspostavlja izvršnu vlast gde većina, ne obziruci se na pojedinca, pa čak i protiv njega (koji se ne slaže), donosi zaključke; sledstveno tome odlučuju svi koji ipak ne pretstavljaju sve, što pretstavlja protivrečnost zajedničke volje u odnosu na nju samu i na slobodu«. Suprotno tome, *republikanski* državni ustav odvaja izvršnu vlast od zakonodavne; on dopušta pretstavnički oblik vladavine, koji je moguć kod monarhije i aristokratije, a ne može da se zamisli kod demokratije, »jer tu svi hoće da budu gospodari«.

Na koji bi način tako opisani republikanski ustav mogao da otstrani ratove i da dovede do večitog mira — Kant objašnjava ovako: »Ako je potreban pristanak građana (drukčije ne može biti kod ovog ustava) kada se rešava da li rat treba da se vodi ili ne, onda će oni morati da reše da njih same zadese sve teškoće rata (kao što su: da se sami lično biju, da sve ratne troškove plaćaju od svoje imovine, da sami mučno popravljaju sve što bude ratom razoreno i, najzad, da prime na sebe, kao vrhunac svih nezgoda, svu težinu ratnih dugova koji se nikada ne mogu otplatiti jer jedan rat povlači za sobom novi

rat te će tako sebi zagorčati i sam mir). Sasvim je prirodno da će oni tada dobro promisliti da li treba početi ovu rđavu igru. Naprotiv, kod takvog državnog uređenja, gde podanici nisu punopravni građani, odluke o otpočinjanju ratova su najprostija stvar na svetu, jer poglavari nisu građani države, već njeni vlasnici; oni ni najmanje ne pate zbog rata: oni se ne lišavaju ni svojih ručkova, ni lovova, ni dvorova za razonodu, ni dvorskih svetkovina i sličnog, zbog čega se odlučuju na rat kao na neku vrstu razonode, radi potpuno neznatnih uzroka, i ravnodušno ostavljaju diplomatskom koru, koji je uvek spreman na usluge takve vrste, da nađe opravdanje za rat«. U ovoj poslednjoj rečenici, iako ni u jednoj drugoj, Kant se potpuno slaže sa kraljem Fridrihom. Jer, ma šta se govorilo o ovom kralju, on ipak nije nikad počinjao rat zbog »neznatnih uzroka, kao neku vrstu razonode« i nije sebe štedeo u ratu ni u kom pogledu; istina, on nije, takođe, nikad ni dopustio svojim građanima da glasaju za rat ili mir, čime bi po Kantu bio otvoren put za večiti mir.

Ne može se govoriti o pitanjima rata i mira detinjastije nego što to čini Kant u svojoj raspravi. Međutim, ovaj prekor se ne odnosi lično na Kanta, već na celokupan buržoaski pogled na svet, čiji je on istaknuti pretstavnik. Dvostruko je značajno to da je jedini naš klasičar, koji se razumevao u ondašnjim državnim poslovima, Viljem fon Humbolt, vrlo olako i neozbiljno uzimao dela Kanta; jedino mu je »demokratizam u njima, koji je ponegde isuviše jarko izbijao«, prouzrokovao izvesnu zabrinutost. Kant bi mogao u svom predgovoru mirno da izostavi »klauzula salvatoria«, to jest »obazrivu primedbu«, jer praktični političar gleda, uz veliko samozadovoljstvo, na političara-teoretičara kao na školskog mudraca, koji ne nanosi državi nikakvu štetu svojim praznim idejama, pošto mora da postupa po iskustvenim načelima; iskusan državnik ne bi u izlaganjima Kanta, na koja se ovaj rešio u optimizmu i javno ih izložio, nalazio nikakvu opasnost po državu. U godini pre štampanja ovog dela Kant je bio uzet na odgovornost za »iskrivljavanje i unižavanje mnogih osnovnih i glavnih učenja Svetog pisma i hrišćanstva«, ali za njegovu propagandu »večitog mira« i »republikansko državno uređenje« nije ga dirao nijedan »iskusan državnik«, bez obzira na vatreno odobravanje, na koje je njegova propaganda naišla u krugovima građanskog prosvetiteljstva.

U izvesnom smislu bilo je građansko prosvetiteljstvo velika iluzija, usled čega ipak nije, uprkos savremenih iskorenjivača iluzija, prestalo da bude svetskoistoriska pojava. Ono nije bilo nigde u većoj meri iluzija nego u njegovoj borbi protiv rata. Ono se borilo protiv rata svim sredstvima koja su mu stajala na raspoloženju: poražavajućom logikom, žarkom duhovitošću, zajedljivim potsmehom, plamenim gnevom, — ali nije moglo da metne ni jednu slamku na put sprečavanja rata. Naprotiv, rat u buržoaskom društvu postao je još moćnija poluga istoriskog razvoja nego što je to bilo u feudalnom društvu. Buržoasko prosvetiteljstvo bombardovalo je rat svetlećim raketama, koje su ga manje ili više jako osvetlile, što nije ni za

trenutak zbunjivalo ovog grubog momka, ali ga nikad nije gađalo zrnima, koja bi ga ranila akamoli pogodila u srce. Ono mu nije moglo biti opasno već i zbog toga što je rat ostajao za njega nevidljivi protivnik i pored sveg užasnog pritiska, kojim je odavao svoju prisutnost; ono nije ništa znalo o njegovom poreklu i o njegovoj suštini, zbog čega je tapkalo u potpunom mraku kada se postavljalo pitanje o tome kako da se rat otstrani.

Ako je Kant svojim »praznim« traktatom o »večitom miru« samo podelio sudbinu buržoaskog prosvetiteljstva, to ni ono ne može da se okrivljuje za to što nije moglo da preskoči svoju sopstvenu senku. To je bila ideologija određene klase, čija je pobeda pretstavljala krupan napredak u ljudskom razvoju, mada, naravno, nije njegov poslednji cilj, kako je ta klasa sama uobražavala. Da bi se ona izlečila od ove zablude, najbolje sredstvo je bilo produženje ratova. Ali bi se buržoasko prosvetiteljstvo moralo odvojiti od onog tla u kome su bili njegovi koreni, moralo bi da prestane da bude ono što jeste, ako bi došlo do saznanja da je rat nerazdvojivi sastavni deo buržoaskog društva, a naročito ako bi trebalo da shvati da rat mora da se razvija u tom društvu utoliko više, ukoliko ono samo bude stajalo više iznad ranijih društvenih formacija. Zato je svima sredstvima ljudske rečitosti pokušavalo da istera nezvanog gosta iz svoje kuće i mora mu se priznati bar to da je izvršilo ovaj posao temeljito; poslednjih sto godina nije bila izrečena ni jedna jedina misao o potrebi mira i štetnosti rata, koja se već ne bi nalazila u delima Monteskijea, Voltera, Rusoa, Kanta, Fihtea i Herdera.

Savremeni socijalizam i savremeni radnički pokret su od ovog sjajnog, ali besplodnog nasleđa usvojili isuviše mnogo; najmanje su se oslobodili baš od najslabijih strana buržoaskog prosvetiteljstva. Ako se buržoaska kritika rata ograničila na prokletstva ili molitve, slično onome čime se borio srednjovekovni kaluđer protiv kuge i drugih harajućih bolesti, to proleterska kritika treba da prouči rat kao lekar, koji pre svega utvrđuje stvarne uzroke bolesti i prema tome određuje potreban lek. Istina, radilo se i na tome, ali se ipak isuviše velika pažnja posvećivala moralnom negodovanju protiv rata, a suviše mala stvarnom njegovom proučavanju.

Jeste, užasi rata su tako strašni da u svakom biću koje čovečanski oseća moraju da probude najpre užas i ogorčenje. Tako isto kod svake epidemije koja pustoši, bolesnik budi mnogo veće saosećanje prema sebi nego lekar koji prividno bez osećanja vrši svoju dužnost. Pa ipak, i sasvim bezosećajan lekar više koristi bolesniku nego naše najtoplije saosećanje. Tako i najmanji doprinos stvarnom upoznavanju rata ima mnogo veću vrednost nego najsjajnije reči negodovanja protivu rata. Ono što je za nas važno nije da dokažemo moralnu besmislicu rata, — o ovome će se pobrinuti sam rat, — već da shvatimo istoriski smisao koji ima rat u klasnom društvu. Ako u tome uspemo, imaćemo čvrstu osnovu za pravilno prosuđivanje rata, pa ma kakav opšti utisak u nama izazvalo njegovo izbijanje, dok ni najvatrenije ogorčenje protiv njega ne daje ni najmanju garantiju

da se ono neće pretvoriti u isto tako plameno oduševljenje njime čim svet zadrhti od njegovog koraka.

Posebna teškoća zadatka koju treba ovde da rešimo leži u tome što moramo da dođemo do *saznanja* stvari onakvih kakve one jesu, ne dozvoljavajući da to saznanje stvari ikad pređe granicu, iza koje bi se pretvorilo u *odobravanje*. Na to smo u pogledu drugih pojava u klasnom društvu sasvim naučili, ali nismo u odnosu na rat, koji uzbuđuje strasti do njihove najveće dubine kao nijedna druga istoriska pojava. Pri svakom proučavanju ratova i njihovih uzroka, koje se vrši bez predubeđenja preti, s jedne strane, opasnost da izgledamo kao pristalice militarizma, kao i, s druge strane, da učinimo militarizmu suviše velike ustupke.

Ovo može da se uoči kod istaknutih socijalista, koji su se dublje bavili pitanjima rata. Stari Birkli bio je proglašen jeretikom zbog toga što je jednom za svagda izbacio iz švajcarske istorije »dobri narod pastira« i na njihovo mesto stavio grube ratne delije, koji kao ljudi nisu bili baš tako ljubazni likovi, ali kojima pripadaju njegove očigledne simpatije. Što se tiče Engelsa, tako značajan vojni pisac kao što je Ristov prebacio mu je težnju da dobije prusko odlikovanje kada je u svome majstorskom delu osvetlio prusku vojnu reformu šezdesetih godina u njenim istoriskim odnosima; ali je potpuno neosporno da se Engels u svom vojno-naučnom izlaganju ponekad približava tonu bitačnih relacija. Čak i takav izvanredan um kao što je Engels, teško je izbegavao uokviravajuće dejstvo istoriskog materijala koji je naučno obrađivao. Tako ga je, naprimer, čvrsto vođenje operacije od strane južnjačkih država u Američkom građanskom ratu 1861/65 godine ponekad zavelo da veruje u njihovu pobedu, dok je Marks, koji je sam sebe uvek smatrao za nestručnog u vojnim pitanjima, nepokolebljivo verovao da će pobediti severne države.

Međutim, treba pokušati da se prođe između Scile i Haribde, pošto samim proklinjanjem rata neće biti urađeno ništa korisno niti će nas spasti od onoga što je štetno.

VIII

Iako je Francuska revolucija 1830 godine ispoljila izvestan uticaj na pojedine zemlje, ipak je evropska revolucija ponova bila izazvana tek ustankom francuskog naroda, koji je u februaru 1848 godine oborio onu istu proslavljenu buržoasku kraljevinu, koja je bila uspostavljena 1830 godine. Iako je ova revolucija uvukla u svoju bujicu evropski kontinent sve do ruskih granica, — revolucionarni rat, koji su tako vatreno zahtevali Marks i Engels, ona nije zapalila.

»Nove rajnske novine« pozivale su neprestano na rat protiv Rusije: »Jedino rat protiv Rusije pretstavlja rat revolucionarne Nemačke, — rat u kome će ona oprati grehe prošlosti, u kome će očvrsnuti, u kome će pobediti svoje sopstvene autokrate, u kome će poneti propagandu civilizacije po cenu žrtvovanja svojih sinova kako je to

dostojno naroda koji zbacuje lance dugog i učmalog ropstva i oslobodiće se unutra oslobađajući se spolja«. A kada je ujesen pretio da izbije evropski rat povodom pitanja Šlezvig — Holštajna, ove su novine pisale: »Ovaj rat biće rat Nemačke protiv Pruske, Engleske i Rusije. Baš takav je rat potreban nemačkom pokretu koji je zadremao, — rat protiv tri velike kontrarevolucionarne države, rat u kome će se Pruska utopiti u Nemačku, rat koji je uperen baš protiv tri stare kontrarevolucionarne saveznice Nemačke iz godina 1792—1815, rat koji dovodi otadžbinu u opasnost i spasava je baš time što čini pobedu Nemačke zavisnom od pobede demokratije«. Nije došlo ni do prvog ni do drugog rata, i to ne krivicom onog pokreta čiji su nosioci bili Marks i Engels.

Oni su, besumnje, bili u pravu i istoriski razvoj dao je njima za pravo kada su zahtevali rat protiv kontrarevolucionarnih sila radi spasavanja revolucije. Zbilo se stvarno ono čega su se oni plašili ako se ne povede rat protiv kontrarevolucionarnih sila, — gvozdena noga Rusije zgazila je, na kraju, revolucionarni požar. Ali, ako rat pretstavlja poslednje sredstvo i lek kako klasnog društva, tako i buržoaske revolucije, ova ima ipak svoje sopstvene zakone. Ona nije proizvod društvene nevolje kao što je proleterska revolucija, već obratno, proizvod društvenog blagostanja. Buržoazija već vlada društvenim bogatstvima pre nego što istupa sa zahtevom po političkoj vlasti; međutim, ako su za osvajanje vlasti potrebni krv i novac, buržoaziji su sopstvena krv i novac bili suviše skupi da bi ih trošila na barikadama i u bitkama. To je ostavljala uvek drugima, a najradije proletarijatu, koji, prema njenom mišljenju, postoji na svetu samo zbog nje. I donde, dok je sama radnička klasa gajila ovo naivno verovanje i uobražavala da će otstraniti svoju društvenu nevolju time što će povećavati blagostanje buržoazije, stvar je išla vrlo dobro, kao što je to dokazala revolucija 1789 godine i revolucionarni ratovi koji su joj sledovali.

Međutim, u revoluciji 1848 godine ubrzo se pokazalo da proletarijat jednostavno neće više da dozvoli buržoaziji da ga koristi kao topovsku hranu. Pariska junska bitka 1848 godine pretstavlja snažan svetionik koji je svedočio celom svetu o buđenju svesti radničke klase. Buržoazija je od onog doba izgubila volju za revolucionarnim ratovima. Ona je svoje ranije ideološke zahteve zapisala u odžak i počela da misli jedino na što je moguće veće zgrtanje profita. A za to, na kraju, njoj samoj nije bilo potrebno da poseduje političku vlast. Još 1848 i 1849 godine buržoazija dva velika kulturna naroda, čija je politička pocepanost pretstavljala najjače smetnje kapitalističkoj mašini za stvaranje profita, počela je da baca svoje molećive poglede na one zasebne države, čije su se vlade ustvari nalazile daleko od njenih ideoloških gledišta, ali su raspolagale najsposobnijim armijama: nemačka buržoazija je bacala takve poglede na Prusku, a italijanska na Pijemont. Međutim, one nisu uspele da sklope savez tako brzo kako su se nadale; obe strane još nisu shvatale jedna drugu u

potpunosti i zaprošene vlade gledale su sa nešto nepoverenja na lepotane koji su im se udvarali.

Tek posle desetak godina došlo je kroz muke i nevolje do uzajamnog razumevanja, iza čega su sledovali ratovi 1859, 1866 i 1870/71 godine. Već u ovim ratovima su se tako čudnovato izmešali još uvek revolucionarni elementi sa reakcionarnim, da su mogli izazvati, i izazivali su, mnogobrojna razmimoilaženja među poštenim i doslednim revolucionarima.

IX

U ratovima za italijansko i nemačko ujedinjenje izmešali su se revolucionarni i reakcionarni elementi, ali ne u podjednakoj meri u jednom i drugom. Vrlo je sumnjiva pohvala Trajčkea i njegovih drugova da je 1866 i 1870/71 godine vođena »uređena politička akcija«, a da se 1859 i 1860 godine išlo »grubim i neuređenim putem«. Ovo može da znači jedino da su srednjeitalijanske i južnoitalijanske države same zbacile svoje ugnjetače i da je revolucionarni pokret bio dovoljno jak da od ustanika Garibaldija stvori nacionalnog heroja.

Pravi mač Italije pretstavljala je ustvari ova »vojno-jezuitska« država, koja je upola izrasla iz italijanskih prilika, a k tome bila prisiljena da po cenu žrtvovanja nekih oblasti kupi pomoć stranog despota da bi stvorila ujedinjenu Italiju, pošto Pijemont nije smeo, posle svog žalosnog iskustva od 1848/49 godine, da preduzme sam na svoju ruku borbu protiv austriske sile, te je time bio sprečen da stavi svoj pečat na italijanski pokret za ujedinjenje. Njegov vodeći ministar Kavur, koji je po uobičajenom shvatanju »stvorio« jedinstvo Italije, pripadao je, doduše, bigotnoj i reakcionarnoj plemićkoj porodici, ali je, ipak, kao italijanski patriota, umeo da se otarasi predanja svoje klase i činio je sve što zahteva, ili barem što je zahtevala, buržoazija od »savremenog državnika«. Teško da bi se danas buržoazija u Italiji, ili ma gde, potpisala ispod Kavurove krilatice o opsadnom stanju, koju je izrekao na samrtnoj postelji.

Uz sve to, italijanski pokret za ujedinjenje, uperen protiv strane, austriske vlasti, pozvao je u pomoć za borbu protiv nje podmuklog Bonapartu, koji je obećao svoju pomoć samo da bi podržao svoju pokolebanu despotiju, čime je stavio evropsku, a naročito nemačku revoluciju u vrlo težak položaj. Nije se moglo reći jednostavno »ne« ili »da«, ako se nije htela potpomoći nelegitimna ili legitimna kontrarevolucija. Koliko je bilo teško odlučiti u čemu je zadatak demokratije u ovoj situaciji pokazuje živ spor, koji je izbio između Lasala, s jedne strane, i Marksa i Engelsa, s druge.

Dosad je, takoreći, samo Lasal imao reč o tome, i to u svojoj brošuri o italijanskom ratu i zadatku Pruske, kao i u svojim pismima Engelsu i Marksu. Sada je dobio pravo da govori i Engels, kada je Bernštajn ponovo izdao Engelsove prigodne spise, koje je ovaj na-

pisao 1859 i 1860 godine: *Po i Rajna* i *Savoja, Nica i Rajna**). Ipak ne postoje pisma koja je Engels pisao Lasalu povodom ovog pitanja, što pretstavlja osetnu prazninu; ako se tek iz Lasalovih pisama mogu prvi put da vide »podzemni argumenti«, koji su uslovili njegovu taktiku 1859 godine, moglo bi isto to da se vidi i iz Engelsovih pisama. Jer, i ovaj je imao svoje »podzemne argumente«. Ako se koriste jedino njegovi spisi, oni dopuštaju isto toliko velike nesporazume kao i Lasalova brošura ako se čita sama. Pojedine partiske novine su ustvari već nepravilno protumačile ove brošure na način koji bi bilo jedva moguće shvatiti u drugim okolnostima.

Razume se, Engels je podjednako malo mario kako za legitimnu tako i za nelegitimnu kontrarevoluciju. Glavna oštrica u prvoj njegovoj brošuri *Po i Rajna*, bila je uperena protiv legitimne kontrarevolucije. Kada je u proleće 1859 godine zapretilo da će zbog austriskih poseda u Severnoj Italiji izbiti rat Pijemonta i njegovog francuskog saveznika protiv Austrije, bečki dvor je bacio lozinku da se na reci Po mora braniti Rajna, drugim rečima, tražio je da dobije oružanu pomoć Nemačkog saveza radi odbrane svojih italijanskih poseda. Engels je istupio protiv ovog pokušaja da se brani održavanje austriske vlasti u Italiji u ime nemačkih interesa; on je oštro osudio ovu vlast i u prvoj brošuri dokazao je, kako on to kaže u drugoj brošuri, »na vojno-naučni način da Nemačkoj nije potreban radi njene odbrane ni najmanji komadić Italije i da Francuska, ukoliko treba da važe samo vojni razlozi, ima još mnogo više prava da pretenduje na Rajnu nego Nemačka na Minčio«. Na taj način, Engels je težio da Nemcima omogući stupanje u nameravanu borbu sa čistim rukama.

Dovde je sve u redu. Ali je Engels izjavio da je, makoliko bila nepravilna lozinka da Rajnu treba braniti na Pou, ona ipak potpuno opravdana s obzirom na pretnje i naoružavanje od strane Bonaparte. U Nemačkoj je čisto instinktivno bilo shvaćeno da Po pretstavlja za Napoleona samo izgovor, dok njegov glavni cilj pretstavlja, u svakom slučaju Rajna. Jedino rat za granice na Rajni može da skrene munje koje prete njegovoj vladavini. Njemu nije potrebna reka Po, već Rajna; on udara po džaku, a misli na magarca. Ali, ako Italija smatra da treba da igra ulogu džaka, Nemačka nema volje da bude magarac. Držanje Poa imalo bi u ovom slučaju taj značaj da Nemačka, nalazeći se pod pretnjom napada pri kome se na kraju postavlja pitanje osvajanja jedne od njenih najboljih oblasti (Rajnske), ne može ni da pomisli na to da se odrekne svojih najjačih vojnih položaja, zapravo najjačeg (Lombardije i Venecije), a da ne pruži vojni otpor. U tom smislu Nemačka je bila svakako zainteresovana u odbrani Poa. Uoči i za vreme samog rata treba da se poseda svaki koristan položaj, sa koga se može ugrožavati i oštetiti neprijatelj, i to bez mnogo razmi-

*) Vidi *Izabrana vojna dela* od Engelsa, I knjiga, str. 391—456, izdanje „Vojnog dela" 1953, Beograd.

šljanja da li to odgovara večitoj pravdi i nacionalnom principu; ovde se mora misliti na to da se čuva sopstvena koža.

Ovo zvuči vrlo ubedljivo, ali ako se pogledaju posledice ove politike, koju je predložio Engels, postaje odmah jasno da on ovde nije u potpunosti izrazio sve svoje misli. Ako bi Austrija, oslanjajući se na svoje italijanske oblasti i podržana od strane Nemačkog saveza, uspešno odbranila svoju kožu, ona bi trajno zadržala svoj »najjači vojni položaj« i niko je ne bi mogao u tome da omete. Drugim rečima, sačuvala bi se austriska vlast u Italiji, koju je Engels na najodlučniji način osudio. Austrija bi, dalje, sačuvala svoju hegemoniju nad Nemačkom, a jadni njen savezni ustav bio bi skroz uzdrman. Najzad, ako bi pobednička Austrija oborila bonapartistički režim u Francuskoj, ona bi dovela na njegovo mesto vladu Burbona, tj. zamenila bi đavola, ako ne Velzevulom, ono, u svakom slučaju, drugim nekim đavolom.

Da bi se shvatilo šta je zapravo hteo Engels, treba sebi pretstaviti opštu evropsku situaciju, kakva je ona izgledala onda u njegovim i Marksovim očima. Oni su polagali velike nade u krizu od 1857 godine u smislu početka nove revolucionarne ere; ove nade su se ispunile u pogledu Francuske, među čijim je proletarijatom počelo da vri, dok je buržoazija počela da biva nezadovoljna bonapartizmom, koji joj nije više obezbeđivao dobre prihode. Da bi stišao ovo preteće nezadovoljstvo, Bonaparta je preduzeo vojnu avanturu protiv Austrije, najveće sile Nemačkog saveza, što je sada, po mišljenju Engelsa i Marksa, oslobodilo revolucionarni pokret i u Nemačkoj.

Engels kaže o tome u svojoj drugoj brošuri: »Prvobitni pokret bio je stvarno nacionalan, mnogo nacionalniji od svih slavljenja Šilera koja su vršena od Arhangelska do San Franciska; on je nikao spontano, prirodno i neposredno. Pitanje da li je Austrija u pravu ili ne, nije imalo u početku neki značaj. Jedan od nas bio je napadnut, i to od strane trećeg koji nema šta da traži u Italiji, ali koji je utoliko više zainteresovan u osvajanju leve obale Rajne, i protiv njega — protiv Luja Napoleona i tradicija starog francuskog carstva — moramo svi da se ujedinimo. Tako je osećao narodni instinkt i on je bio u pravu«. Postavlja se pitanje da li je stvarno postojao ovaj »narodni instinkt« i ovaj »prirodni pokret«. Lasal ovo najodlučnije osporava na osnovu tačnijeg poznavanja nemačkih prilika; on nije gledao u anti-francuskom raspoloženju, koje se ispoljavalo u Južnoj Nemačkoj, revolucionarno ogorčenje protiv otrova i blata bonapartizma, već jedino novo izdanje stare reakcionarne mržnje prema Francuzima, koju nije trebalo podržavati, već iskoreniti; ogorčeni nacionalni rat između Francuske i Nemačke bio je za Lasala strašan poraz evropske kulture.

Druga pretpostavka, od koje su polazili Engels i Marks, bila je pretpostavka o mogućnosti zaključenja francusko-ruskog saveza, koji je pretio da zapali svetski rat. Marks je dokazao u »Njujorškoj tribuni« da oslobođenje Italije od strane Bonaparte pretstavlja samo

izgovor za to da se održi porobljenost Francuske, da se izvrši državni udar u Italiji, prenesu »prirodne granice« Francuske dublje u Nemačku, pretvori Austrija u rusko oruđe i uvuku narodi u rat legitimne kontrarevolucije protiv nelegitimne. Prema mišljenju Engelsa pak, podrška Austrije od strane Nemačkog saveza bila bi odlučujući momenat zbog koga bi Rusija aktivno stupila u borbu u cilju da dobavi Francuskoj levu obalu Rajne a sebi slobodu akcije u Turskoj. Šta je Engels očekivao u ovom slučaju izrazio je u svom pismu Lasalu, koji citira doslovce to mesto u svom odgovoru: »Vive la guerre (živeo rat), ako nas zajednički napadnu Francuzi i Rusi, ako smo blizu propasti, jer u tako krajnje očajnoj situaciji moraće sve vladajuće partije da se istroše i upropaste do kraja, a narod će morati da se obrati, radi svog spasa, na najenergičniju partiju«. Engels je, dakle, video u francusko-ruskom savezu najveću opasnost za Nemačku, pa je sasvim iskreno i pošteno postavljao zahtev da ona mora zasad da drži u rukama svaki pogodan vojni položaj; ali, pri ovome nije očekivao pobedu Nemačke od strane nemačkih vlada, već od nemačke revolucije, čime bi potom bili podjednako temeljito otstranjeni nemački savezni ustav, austriska vlast u Italiji i bonapartističko carstvo.

Lasal sa svoje strane, istina, nije osporavao francusko-ruski savez, ukoliko je on stvarno postojao, ali nije verovao u evropski rat kojim kao da je ovaj savez bio bremenit. On je naročito dokazivao da francuski car, koji se popeo na presto državnim udarom, nije mogao prema celokupnoj svojoj situaciji da pomišlja na svetski rat, bez koga se nije mogla dobiti leva obala Rajne. Ustvari, bila je dovoljna sama mobilizacija pruske vojske, koja onda nije pretstavljala nekog naročitog opasnog protivnika, da bi se isterala ratobornost kako iz prevrtljivog Bonaparte, tako i iz cara. Prvi je žurno zaključio mir u Vila Franki sa Austrijom, po kome je Venecija ostala pod vlašću Austrije, a drugi je, bez potrebe, uputio svoga general-ađutanta u francuski Glavni štab da bi zahtevao sklapanje mira. Engels i sam pominje ovu činjenicu u svojoj drugoj brošuri i navodi vrlo ozbiljne uzroke koji su naterali cara da se uplaši od rata: nemiri u Poljskoj, teškoće sa oslobođenjem seljaka i iscrpenost zemlje, izazvane Krimskim ratom, koje još nisu bile savladane.

Ako se razmotri sav dokumentarni materijal, koji sada postoji, može se reći da se Lasalovo gledište nije tako jako razlikovalo od gledišta njegovih londonskih jednomišljenika kako su to oni sami mislili. Za svu trojicu je oslobođenje radničke klase stajalo iznad svih ostalih obzira i za svu trojicu je nacionalni preporod Nemačke pretstavljao neizbežnu prethodnu stepenicu pri ostvarenju ovog cilja. Ma kako da su oni bili nacionalno raspoloženi, oni su, bez obzira na to, ili tačnije baš zbog toga, razlikovali nemački narod od nemačkih vlada, čiji bi pad za njih označavao nacionalni preporod. Engels i Marks su hteli da nemačke vlade budu uvučene u rat onom revolucionarnom strujom koja je prema njihovom mišljenju postojala u masama nemačkog naroda, dok je Lasal osporavao postojanje ravolucionarne struje i smatrao da ona žudnja za ratom, koju je on pretpostavljao kod ne-

mačkih vlada, mora da bude prikazana masama kao reakcionarna i protivnarodna da bi se time izazvalo revolucionarno raspoloženje u tim masama.

Brzo zaključenje mira omelo je da se izvrši eksperimenat na jednoj ili drugoj strani. Nesigurnost obe ove pretpostavke, koja je bila posledica isuviše zamršene situacije, jasna je danas sama po sebi. Marks i Engels grešili su, pretpostavljajući da u Nemačkoj postoji revolucionarni pokret, kao i da francusko-ruski savez pretstavlja neposrednu pretnju za Nemačku. Mišljenje Lasala bilo je u oba slučaja tačnije, ali se njegov zaključak zasnivao ipak na veoma sumnjivoj pretpostavci, naime na pretstavi da se revolucionarni pokret može razviti iz teškog poraza.

Ovo gledište je i inače vrlo rašireno, ali je već često dovodilo do teških razočarenja. I sam Lasal napisao je jednom za vreme svojih razmimoilaženja sa Marksom i Engelsom: »Naša kraljevska vlast nije bila nikad popularnija nego 1807 godine, i nešto slično može da se ponovi«. On je hteo ovim da kaže: ako mi ovaj rat koji preti, ne učinimo narodu mrskim, onda će poraz baš upravo ujediniti narod sa vladama. Ali pruska monarhija 1807 godine nije bila ni izdaleka »popularna«; mržnja protiv »perjanica« bila je, naprotiv, onda vrlo jaka; a svaki težak poraz oduzima snage pre svega masama, a neposredni pritisak bede, koju izaziva spoljni neprijatelj, deluje suviše jako da bi izazvao svest, — koja se uvek javlja tek posredno, — da je baš drugarica u nesreći, tj. sopstvena vlada — zapravo krivac za ovu nesreću.

1807 godina ili, obuhvatajući pitanje šire, Pruska posle Jene i do izvesne mere posle Olomouca, Rusija posle Sevastopolja, Austrija posle Sadove, dokazuju činjenicu da teški porazi neke države mogu dovesti do unutrašnjih reformi, koje daju izvesna poboljšanja masama, ali koje imaju svoj cilj u tome da ponovo učvrste klasnu vlast uzdrmanu porazom. Pruska plemićka vlast je 1815 godine bila mnogo čvršća nego 1807. Rat ne misli samo veoma radikalno, već i vrlo dosledno; on zna da je njegov postanak i nestanak vezan za klasno društvo; on uvek brine o tome da se izleče rane toga društva koje sam zadaje, dok rado pravi šalu sa onima koji se zauvek odriču klasnog društva a time ujedno i rata.

Igra na rat i na dobitak u ratu pretstavlja za radničku klasu uvek igru sa dve oštrice, koju su Engels, Marks i Lasal uvek izbegavali, svakako i zbog toga što ih je sukob između legitimne i nelegitimne kontrarevolucije stavljao u težak položaj i ograničavao im slobodu njihovih odluka.

X

U ratu 1866 godine primesak revolucionarnih elemenata bio je mnogo manji nego u ratu 1859 godine. Nemačka se buržoazija, doduše, znatno razvila od doba Olomouca i težila je jedinstvu Nemačke,

ali samo u smislu najneprikrivenijih i najogavnijih interesa za profitom. Nacionalno-privredni kongres, koji je hteo da se otstrane feudalno-esnafske ograde, jer su ometale poduhvate kapitalističke mašine, postao je neka vrsta javne vlasti i zadobio izvestan uticaj na vlade; na mesto Rohova, koji nisu hteli dozvoliti da »ograničena pamet podanika« uopšte ima reč, došli su Delbrici, koji su barem otkrili »tajnu našeg doba« u tome da se »ne izgube nikakve kamate«. Nemačko Nacionalno udruženje, koje je trebalo da ostvaruje političke ideale nemačke buržoazije, doteralo je, međutim, samo do zaostalog patvorenog lika svog italijaskog obrasca.

Dok je italijansko Nacionalno udruženje guralo Kavura napred, nemačko se čak odupiralo pokretanju Bizmarka. Kada je Bizmark u početku rata 1866 godine predložio fon Benigsenu, »Mirabou iz Lineburger Hajde«-a i pretsedniku Nacionalnog udruženja da primi privremenu vladu kraljevine Hanovera, ovaj liberalni državnik je ustuknuo pred ovakvim izdajničkim poduhvatom. Nemačka buržoazija, čak i kada joj je sam Bizmark pridržavao uzengiju, plašila se da uzjaše konja, koji je mogao i da pobegne. Benigsen je čak posle 20 godina optužio za klevetu jedan velfski organ, jer mu je prebacio — svakako potpuno neopravdano — da nije pokazao dovoljno dužnog poštovanja i vernosti prema legitimnom velfskom kralju. Dok je italijanska buržoazija kratkim postupkom ukinula sve srednje i male države, nemačka buržoazija je pokušavala da ih sve redom sačuva ali ju je u ispunjenju ovog patriotskog programa omelo jedino to što je Bizmark sam neke od njih likvidirao.

Bizmark je bio velikoprus, ali, ako se i inače ni od koga ne može tražiti da izađe iz sopstvene kože, to je on mnogo manje kriv nego nemačka buržoazija za to što se nemačko jedinstvo ostvarivalo mnogo sporije i nepotpunije nego italijansko. Rat 1866 godine doveo je jedino do još potpuno neoformljenog Severnonemačkog saveza; iz njega nisu bili isključeni samo austriski Nemci, već i svi južni Nemci, a francuski pučistički car je zabranio da se sagradi most preko Majne. Bizmark je isto toliko malo kao i Kavur mogao da prođe bez strane pomoći, mada nije morao da je traži u tako ponižavajućoj formi, pošto je bio ministar velike države. Njegov savez sa Italijom zasnivao se na potpuno prirodnim zajedničkim interesima; on se držao po strani od spasioca naroda na Seni, koliko god je mogao, time što ga je umirivao iako nije mogao da spreči da njegov protest omete pobednički polet pruskog oružja.

Rat 1866 godine ima još jednu interesantnost posmatran kao napadački, odnosno odbranbeni rat. Bizmarka smatraju za njegovog, bilo slavljenog bilo proklinjanog, inspiratora i ne može se poreći da je on svima snagama pripremao ovaj rat, skoro bi se reklo sa sigurnošću mesečara, izazivajući bes i užas onih koji su se nalazili blizu njega. Pre nego što je postao ministar, još kao poslanik rekao je svom pretpostavljenom ministru fon Bernstorfu: »Postavite me za svog državnog potsekretara i ja se obavezujem da Vam pripremim građanski rat najboljeg kvaliteta u roku od 4 nedelje«. Kada je zatim bio od-

ređen za ministra pretsednika, po preporuci vojnog ministra Rona, on je počeo da ubeđuje budžetsku komisiju neprijateljski raspoložene pretstavničke skupštine da se nemačko pitanje može rešiti jedino krvlju i gvožđem, našta je Ron, vraćajući se kući, gunđao kako bi Bizmark trebao da se uzdrži od takvih šala, koje mogu jedino da nanesu štetu stvari konzervativaca. Još je značajniji ovaj treći slučaj. Na sednici vlade, koja se održavala pod pretsedništvom kralja, bilo je stavljeno na diskusiju pitanje Šlezvig — Holštajna. Bizmark se izjasnio za izvršenje aneksije elpskih vojvodstava na isti način na koji je docnije ova aneksija postala sredstvo za istiskivanje Austrije iz Nemačke. Kralj je pak naredio zapisničaru da ne unosi ove Bizmarkove reči u zapisnik, jer su one očigledno izrečene pod uticajem suviše obilnog doručka, te bi njihovo dokumentarno ovekovečenje teško bilo prijatno i samom govorniku.

Pruski istoričari hteli su da oslobode Bizmarka optužbi za napadački rat, ukazujući na to da bi se on najradije prijateljski sporazumeo sa Austrijom, bilo predlogom zajedničke vlasti nad Nemačkom, bilo putem podele Nemačke između Pruske i Austrije na liniji reke Majne. Time je Bizmark dokazao kako se starao da, po mogućstvu, izbegne rat protiv Austrije. Tačno je da je Bizmark učestvovao u takvim pokušajima, poslednji put još u maju 1886 godine, kada je rat već neposredno pretio. Bila bi, međutim, teška i nezaslužena uvreda uspomene na Bizmarka kada bi se mislilo da je on ikad imao u planu takvu besmislicu kao što je zajednička vlast Pruske i Austrije nad Nemačkom ili čak trajno cepanje Nemačke na liniji reke Majne, što se — već kao uzrečica — smatralo najopasnijom izdajom nemačkog naroda. On je uzimao učešća u ovim pokušajima samo zato da bi moćnim protivnicima svoje ratne politike, na čijem su se čelu nalazili kralj i prestolonaslednik, praktično dokazao nemogućnost takve politike, a ujedno i da bi diplomatskim iskorišćavanjem tih pokušaja stvari doterao dotle da se nađu na oštrici mača.

Bizmark je 1866 godine zbacio »bednu masku pretvaranja« i vrlo malo se brinuo o tome da li će ga smatrati prouzrokovačem rata. On je prepustio, kao stari Fric, pitanje odbranbenog ili napadačkog rata vojnim proglasima, u kojima se na ovo, naravno, obratila odgovarajuća pažnja; Moltke je sa svoje strane uradio isto tako. Bizmark nije bio ratoboran čovek i nekoliko puta je, kao naprimer 1875 godine, omeo vojnu partiju u preventivnom ratu. On je smatrao boga rata veoma nesigurnim kantonistom, koga ne treba izazivati i sa kojim se može vezivati samo u slučaju kada preti opasnost životnim interesima države. Kao pruski ministar on je uvideo smrtnu opasnost koja preti budućnosti pruske države ako ne bude pošlo za rukom da se namesti nesalomljiva brana stalnim pokušajima Austrije da se Pruska pomoću raščerupanog nemačkog saveznog ustava »prvo unizi, a zatim uništi« — prema poznatim rečima austriskog ministra Švarcenberga, — čega se Austrija stalno pridržavala od vremena Olomouca do dana Frankfurtskog kongresa kneževa 1863 godine.

Samo se po sebi razume da životni interesi pruske države nipošto nisu imali u Bizmarkovoj politici manji značaj od životnih interesa nemačkog naroda i da je položaj socijalista 1866 godine bio veoma uprošćen, pošto je nemačka buržoazija pokazala smešno malo revolucionarnih težnji. Ukoliko je u to vreme kod socijalista bila manja snaga za suprotstavljanje velikopruskoj politici, utoliko je trebala da bude jača volja za to. Ako je revolucija bila nemoguća, preostajao je samo gorak izbor između austriske ili pruske pobede.

Lasal se već odavno odrekao nade na nemačku revoluciju; njegovi sledbenici gledali su u pruskoj pobedi doduše veliko zlo, ali ipak manje u poređenju sa pobedom Austrije.

Marks i Engels ipak još nisu smatrali nemačku revoluciju nemogućom i želeli su Pruskoj »dobre batine«. Engels je računao još tri nedelje pre Sadove na pobunu pruskog landvera. Ali je rešenje palo kod Sadove i oni su se pomirili sa tim kao sa neizmenljivom činjenicom.

Bebel i Lipkneht su uviđali nemogućnost revolucije, ali su ipak želeli pobedu Austrije kao preduslov za revoluciju. Bebel kaže u svojim *Uspomenama* o tome: »Vrlo je moguće da bi austriska vlada pokušala posle pobede da u Nemačkoj provodi reakcionarnu upravu. No, ovo bi protiv nje podiglo ne samo celokupan pruski narod, već i ostali najveći deo nacije, uključujući tu i dobar deo Austrijanaca. Ako je revolucija bila nesumnjiva i imala izgleda na uspeh, to bi bila samo u slučaju revolucije protiv Austrije. Njena posledica bila bi demokratsko ujedinjenje Rajha. Pobeda Pruske ovo bi isključivala«. Ovo zbog toga, kaže Bebel, što je Austrija po celoj svojoj strukturi bila unutrašnje slaba, a Pruska unutrašnje jaka.

Ova njegova računica je toliko zamršena da se mora ostaviti kao otvoreno pitanje da li ga u ovome ne varaju njegova sećanja. On je u svakom slučaju produžio, kao i Lipkneht, da se bori za to da se obesnaži istoriska odluka koja je pala kod Sadove.

XI

Bizmarkova politika nije bila tako jednostavna 1870 kao što je bila 1866 godine. On je tada mogao da se sunča u sjaju opravdanog odbranbenog rata od zločinačkog napada i ovu je priliku bogato iskoristio. Međutim, otada je dobro osetio prevrtljivost sudbine i sada ga čak tereti sumnja da je 1870 godine počeo rat bez preke potrebe, jer je, navodno, postojala mogućnost da ga izbegne.

Ovo je tačno utoliko što je on stvarno imao mogućnosti da izbegne rat, naime tako da je sačekao slom pariskog carstva, koje je već pucalo na svima šavovima, a zatim pristupio izvršenju ujedinjenja južnonemačkih država sa Severonemačkim savezom. To, međutim, nije odgovaralo interesima velikopruske politike, jer ne bi moglo da se prode bez znatnih ustupaka u korist većih sloboda koje su vladale u Južnoj Nemačkoj. Bizmark je docnije više puta govorio da su južni

Nemci mogli da se pridobiju samo »ako im pokažemo da možemo da tučemo Francuze«, dakle, putem straha, što samo po sebi nije bilo tačno, ali je potpuno odgovaralo duhu velikopruske politike. Ovom istom duhu odgovaralo je u potpunosti i to što je Bizmark otklonio dobrovoljno punuđeno pristupanje Badena Severnonemačkom savezu da ne bi dražio francuskog cara, pa je ovome radije »podmetnuo klopku«, kako se izrazio Lotar Buher, i to u obliku kandidature jednog princa iz kuće Hoencolerna za španski presto.

Buher je mogao to da zna bolje nego iko drugi, pošto ga je Bizmark uputio u Španiju radi »proučavanja« toga pitanja i na osnovu njegovog povoljnog izveštaja radio na kandidaturi Hoencolerna, bez obzira što su se kralj i sam kandidat dugo odupirali. Bizmark je uvek odricao, kao što je poznato, ovaj svoj postupak, i treba priznati da ovaj sigurno ne pretstavlja neko majstorsko delo njegove diplomatske veštine. Španska kandidatura princa iz kuće Hoencolerna mogla je da se završi, pri normalnom toku stvari, diplomatskim porazom za Bizmarka, i on ga je ustvari već i doživeo kada su mu besni nastupi francuskog ministra Gramona ponovo dali prevagu. No, ovo se nije moglo unapred predvideti, tim pre što Gramon nije još ni bio ministar u ono vreme kada je Bizmark otpočeo špansku intrigu.

Otkako se ispostavilo da Bizmark nije bio tako nevino jagnješce kakvim je izgledao 1870 godine, stavljeno mu je isuviše na teret, usled razumljive, mada preterane, reminiscencije, da je on jedini krivac za tadašnji rat. Međutim, u isto vreme dok je Buher vršio »proučavanja« u Španiji, vodili su nadvojvoda Albreht u Parizu, a francuski generalštabni oficir Lebren u Beču pregovore o zaključenju francusko-austriskog vojnog saveza protiv Severnonemačkog saveza; italijanski kralj je bio veoma sklon, prema njegovom sopstvenom priznanju, da kao treći stupi u ovaj savez. Stvar je otišla već vrlo daleko, iako još ne toliko da bi sporazum bio potpisan i zapečaćen, što, uostalom, nije bilo važno. Prvi nemački poraz odmah bi doveo do potpisivanja i udaranja pečata, dok bi brza nemačka pobeda pocepala trojni savez čak i u slučaju da je bio overen potpisima i pečatima.

Nas u ovom ratu naročito interesuje stav, koji je zauzela nemačka socijaldemokratija, koja je prvi put imala mogućnosti da svojim parlamentarnim pretstavništvom takoreći zvanično uzme učešća u vođenju rata. Povodom toga stvorila se tokom decenija legenda, čije nam kritičko razmatranje nije toliko potrebno u istoriskom pogledu, jer bi za to bilo vremena i posle sadašnjeg rata, tim pre što se radi o pravoj legendi koja epigramatski sažima pravi sadržaj određene istoriske situacije baš time što svojevoljno menja mesta i vreme. Ova su nam razmatranja, naprotiv, potrebna zbog onih političkih zaključaka koji mogu da se izvuku iz nje s obzirom na sadašnju taktiku partije.

Socijaldemokratija je 1870 godine bila zastupljena u Rajhstagu ajzenahovcima (Bebel, Lipkneht) i lasalovcima (Švajcer, Hazenklever, Friče, Mende). Obe frakcije zauzele su, kao što je već pomenuto, različit stav u pogledu događaja 1866 godine. Lasalovci su stajali na

poziciji Severnonemačkog saveza, dok su se ajzenahovci borili i pre i posle protiv ovog Saveza. Svaka frakcija je radila saobrazno svom stavu, kada je u julu bio postavljen zahtev severnonemačkom Rajhstagu da izglasa vojne kredite u visini od 120 miliona talira.

Pošto rat sa francuske strane ustvari nije imao nikakav drugi cilj do uništenje novoobrazovane države iz 1866 godine, lasalovci su glasali za kredite; oni nisu ni mogli da postupe drukčije, ako nisu hteli da poreknu svoju dotadašnju politiku. Ajzenahovci ili, tačnije, Bebel i Lipkneht, — jer je znatan deo ove frakcije delio poglede lasalovaca — postupili bi isto tako dosledno da su odbili da glasaju za kredite, pošto je za njih Severnonemački savez značio propast nemačkog naroda. Lipkneht je u početku stvarno hteo da glasa protiv kredita. Ali, najzad su i ajzenahovci morali da plate danak onoj mučnoj situaciji u kojoj se nalazila radnička klasa u svima ratovima od 1859 do 1871 godine, pa su se samo uzdržali od glasanja.

Tako je svaka strana, radila, izgleda, dosledno i logično, ali uza sve to situacija nije bila tako jednostavna. Postojale su još finije razlike. Da bi se pravilno shvatilo stanje stvari, potrebno je ovde navesti doslovce »obrazloženu izjavu«, koju su dali Bebel i Lipkneht u severnonemačkom Rajhstagu 21 jula 1870 godine. Ona je glasila:

»Sadašnji rat je dinastički rat, koji je preduzet u interesu dinastije Bonaparte, kao što je rat 1866 godine bio preduzet za interese dinastije Hoencolerna. Mi ne možemo da odobrimo sredstva koja se zahtevaju od Rajhstaga za vodjenje rata, pošto bi to bilo izglasavanje poverenja pruskoj vladi, koja je svojim postupcima 1866 godine pripremila ovaj rat. Isto tako, mi ne možemo da glasamo protiv davanja traženih sredstava, pošto bi to moglo da se smatra kao odobrenje zločinačke i nasilničke politike Bonaparte.

Kao principijelni protivnici svakog dinastičkog rata, kao socijalisti-republikanci i članovi Međunarodne radničke asocijacije, koja se, bez obzira na nacionalnosti, bori protiv ugnjetača i stara da ujedini sve potlačene u opšti bratski savez, — mi ne možemo ni neposredno ni posredno da se izjasnimo za ovaj rat i zbog toga se uzdržavamo od glasanja, izražavajući svoju potpunu uverenost da će narodi Evrope, poučeni sadašnjim teškim događajima, preduzeti sve napore da sebi osvoje pravo na samoopredeljenje i da uklone sadašnju militarističku i klasnu vlast kao prauzrok svih državnih i društvenih nesreća«.

Na prvi pogled se vidi da ovaj dokumenat sadrži dve potpuno različite tačke gledišta: konkretno obrazloženje uzdržavanja od glasanja i principijelni protest protiv rata. Taj protest bio je potreban sa socijalističkog stanovišta, a bio je propušten od strane lasalovaca. Ovo je pričinilo veliko zadovoljstvo Karlu Marksu; prvi put je bila smelo i slobodno razvijena zastava Međunarodne radničke asocijacije u zvaničnom pretstavništvu, i to po pitanju svetskog značaja. U ovom »trenutku«, — pisao je Marks mesec dana docnije Engelsu, — i »usko naglašavanje principijelnosti« pretstavlja »smeli čin« *(acte de courage)*, i odobrio je ovo Lipknehtu u jednom od svojih pisama.

Već izbor reči dokazuje da je Marks imao pri odobravanju u vidu samo principijelnu stranu »obrazložene izjave«, a ne konkretno obrazloženje uzdržavanja od glasa, koje, prvo, nije pretstavljalo »usku principijelnost«, već je pre bilo protivno, drugo, nije stanovište potpisnika vezalo samo za »trenutak« i, treće, nije pretstavljalo »smeli čin« u tom smislu da bi u sebi sadržalo svoje opravdanje. Ako bi Marks shvatio svoj »smeli čin« u ovom smislu, on bi još više morao da pohvali hrabroga Tjera, koji je smelo govorio u francuskom pretstavničkom domu protiv rata, uprkos toga što su ga mameluci carstva opkoljavali uz divlje pretnje, ili građanske demokrate, vrste Favra i Grevija, koji se nisu samo uzdržali od glasanja za vojne kredite, već su jednostavno glasali protiv, mada patriotska galama u Parizu nije bila manje opasna nego u Berlinu.

Uzdržavanje Bebela i Lipknehta od glasanja u julu 1870 godine stvarno nigde nije ostavilo naročiti utisak, kako se danas može zaključiti prema ondašnjim novinama. Građanska štampa se bunila u najmanju ruku isto toliko i protiv odavno zaboravljene činjenice da su lasalovci Friče i Hazenklever, zajedno sa građanskim demokratom Vigardom, ostali da sede prilikom čitanja projekta adrese, kojom je Rajhstag odgovorio na krunsku besedu, jer nisu hteli da »ustajanjem slave sopstveni rad pretstavničkog doma«, kako je Hazenklever izjavio nekom građanskom listu. Hazenklever je, dabome, potom opet bio taj koji je, kod ondašnje zavađenosti socijaldemokratskih frakcija, najvrednije iskoristio Bebelovo i Lipknehtovo uzdržavanje od glasanja, i to protiv njih samih, i zato se 26 jula na radničkom skupu u Lajpcigu žestoko sukobio sa njima.

Mnogo je važnije da uzdržavanje od glasanja stvarno nije bilo praktična politika, već samo moralna demonstracija, koja, svakako, nije dovoljna s obzirom na političke potrebe situacije, ma kako da je sama po sebi bila opravdana. Dok je u privatnom životu moguće i prema prilikama dovoljno da se kaže dvojici koji se svađaju: obojica niste u pravu i ja se ne mešam u vašu svađu, — dotle to ne važi u državnom životu, gde narodi moraju da plaćaju za svađe svojih kraljeva. Praktične posledice nemoguće neutralnosti ispoljile su se najoštrije u stavu koji je zauzeo list »Folkštat« u prvim nedeljama rata, a koji nije bio ni najmanje jasan niti dosledan. Ta neutralnost je kod Engelsa i Marksa pobudila veliko nezadovoljstvo. Engels se rugao »šaljivom tvrđenju« da je glavni razlog da se ostane neutralan taj, što je Bizmark raniji saučesnik Bonapartin. Ako bi to bilo opšte mišljenje u Nemačkoj, mi bismo uskoro ponovo imali Rajnski Savez. Iscrpno Engelsovo izlaganje — u pismu Marksu od 15 avgusta 1870 godine — zašto radnička klasa mora da radi za poraz bonapartizma i za pobedu Nemačke, izlaganje sa kojim je Marks bio potpuno saglasan, štampalo se često u poslednje vreme, tako da ovde, zbog nedostatka prostora, može da izostane*).

Greška uzdržavanja od glasanja bila je u tome što su Lipkneht i Bebel razmatrali rat poglavito sa moralne tačke gledišta. Ovo je bilo

*) Vidi *Izabrana vojna dela* od Engelsa, II knjiga.

njihovo iskreno ubeđenje, koga su se oni i docnije pridržavali. Treba samo pogledati Lipknehtove članke povodom emske depeše ili Bebelove uspomene, pa bismo se u to uverili. Svakako, ono što je bilo u prvoj polovini rata njihova slabost, postalo je u drugoj polovini rata njihova snaga. Na dan Sedana završile su se »revolucije odozgo«, kako bi se mogli nazvati ratovi 1859, 1866 i 1870 godine; sve što se dešavalo posle toga ne samo da nije imalo u sebi ni trunke revolucije, već je istoriski pretstavljalo najčistiju reakciju i omogućilo je socijaldemokratskoj partiji isto toliko praktičnu koliko i principijelnu politiku. Sve socijaldemokratske frakcije iskoristile su odmah ovu slobodu; i lasalovci su se borili protiv aneksije Alzas-Lorena i radosno pozdravili Parisku komunu; ali su Lipkneht i Bebel vodili borbu sa takvim žarkim zanosom, sa tako izazivačkom smelošću, ukratko sa tako iscrpnim zalaganjem najviših moralnih kvaliteta, da je slava ovih dana sa potpunim pravom vezana u prvom redu za njihova imena. Jedino što legenda, koja je u toku godina i decenija postepeno nicala, greši kada u najslabijoj tački Bebelove i Lipknehtove situacije, koju su oni tada tako slavno branili, vidi njihovu najjaču tačku.

Ako se u prošlosti traže presedani, na osnovu kojih bi se mogla odrediti politika sadašnjeg vremena, jasno je da glasanje 21 jula 1870 godine ne može da posluži za ovu svrhu kao ni Bebelovo i Lipknehtovo uzdržavanje od glasanja, a ni glasanje za kredite od strane lasalovaca. Ovo se glasanje odigralo u mučnoj situaciji, koja se stvorila kao posledica »revolucije odozgo«, i koja je još 1859 godine naterala Engelsa i Lasala da upotrebljavaju »podzemne argumente«.

Kao primer za sadašnje vreme mogla bi da posluži jedino taktika cele partije u danima posle Sedana.

XII

Mnogo je pametnije, međutim, da se ne postupa po presedanima, već po načelima, pošto se istorija nikad ne ponavlja, ma kako često pokazivala da slični preduslovi izazivaju slične posledice. Savremeni rat nema ničeg zajedničkog ni sa ratnom erom od 1792—1815 godine, kada je revolucija odozdo bila pokretačka snaga, ni sa ratnom erom 1859—1870 godine kada je to bila revolucija odozgo.

Unekoliko pak, on liči, zbog toga što je kapitalistički kolonijalni i svetski rat, — samo na mnogo višem stepenu, — na Sedmogodišnji rat. Sa tim ratom ima zajedničku strategiju za iznuravanje i puno isključenje ma kakvog uticaja naroda na ratno upravljanje. Međutim, i u ovome postoji korenita razlika. U Sedmogodišnjem ratu ni na jednoj od zaraćenih strana nije postojala revolucionarna klasa, dok sada u svakoj od njih one postoje, samo što se skoro svuda dobrovoljno zadovoljavaju onim što je već bilo udeljeno građanima i seljacima Evrope u XVIII veku.

Ipak, nije moguće osvetliti ovu razliku u toku rata, a posle rata ovo neće biti potrebno, pošto će tada njegove posledice i same govoriti dovoljno jasno.

HRANA ZA MOLOHA

Mi se podjednako borimo kako protiv kapitalizma, tako i protiv militarizma, čija je unutrašnja međusobna veza za nas potpuno jasna, ali je naše oružje protiv kapitalizma neuporedivo oštrije od oružja koje upotrebljavamo protiv militarizma. Mi u njemu ne vidimo tako jasno kao u kapitalizmu, neizbežan produkt istoriskog razvoja; mi potcenjujemo snage militarizma i ovaj zna da iskoristi to na najbolji način.

Nama treba da posluži kao opomena sudbina one napredne partije koja je, istina, ne sada već odavno, vodila borbu protiv militarizma. Ona je izgubila svoju parnicu za vreme pruskog sukoba u znatnoj meri zbog toga što nije bila dorasla do shvatanja specifično tehničkih pitanja militarizma. Mobilizacije 1850 i 1858 godine pokazale su pred celim svetom opadanje pruske vojne organizacije i vlada je težila da to opadanje zaustavi pomoću takve vojne reforme, koja bi tehnički bila u najvećoj meri pogodna da podigne borbenu sposobnost armije, makar i po cenu izbacivanja poslednjih elemenata demokratije iz nje. Napredna većina pruske Skupštine narodnih pretstavnika odgovorila je na ove projekte vlade veoma diletantskim predlozima, koji su bili ukratko izloženi u brošuri generala Vilizena, a koji nisu mogli da izdrže nikakvu kritiku. Uzalud je Engels tada opominjao da se ne potcenjuje vladin projekt; svršilo se time da su ga čak i takvi radikalni demokrati kao što su Herveg i Ristov osumnjičili da se udvara Bizmarku.

Da bi se stvorio pojam o ondašnjoj zaslepljenosti naprednjaka, dovoljno je ukazati na jednu tačku. Vlada je htela da ukine organizaciju landvera, koja je dotle postojala, pošto je tobože u revolucionarno doba landver pružao otpor kada su ga hteli iskoristiti prilikom reakcionarnih prevrata. Vlada nije ni tajila ove svoje razloge, tako da je napredna partija trebala da izjavi da ne pristaje na promenu uređenja landvera, pošto u njemu vidi oslonac protiv pokušaja državnih prevrata. Umesto toga, ona je izjavila u izveštaju Komisije, koja je sazvana povodom vladinog projekta, da je »čak i u tim danima landver pružio, uopšte i u celini, nesumnjive dokaze svoje vernosti, discipline i poslušnosti, bez obzira na sve moguće pokušaje da ga odvoje od njegove vojne dužnosti. Baš propast svih ovih pokušaja pret-

stavlja najčasniji dokaz kako u korist naroda, tako, i naročito, u korist landvera«.

Napredna partija starala se na taj način da učini za vladu prihvatljivim očuvanje landvera, dokazujući da se landver može upotrebiti i za reakcionarne ciljeve! Moloh, naravno, nije dozvolio da ga prevare takvim jadnim smicalicama; on se nasmejao u sebi i uradio kako je želeo.

Nisu potrebne nikakve potvrde da nemačka socijaldemokratija neće nikad dozvoliti da je gurnu na ovaj put. Međutim, u zahtevu njenog programa, — da se stalna vojska zameni narodnom milicijom, ma koliko da je ovaj zahtev pravilan, ma koliko da ne može da postoji sumnja u njegovu pravičnost, — ukazuje se ipak samo na opšti cilj, koji ostavlja otvorenim čitav niz komplikovanih pitanja. Može se časno voditi borba za ovaj cilj, ali i da se pri tome zaluta na stranputicu, pružajući samim tim zadovoljstvo baš militarizmu. Kao primer može da posluži delo *Vojska*, koje je štampao Karl Blajbtroj u književnom izdavačkom preduzeću u Frankfurtu na Majni. Blajbtroj se temeljno bavio vojnim pitanjima i vodio je kao »građanski strateg« polemiku sa zvaničnim vojnim publicistom povodom svih projekata, pri čemu ponekad i sa izvesnim uspehom; on je bio ujedno i pesnik, te je pisao dosta zabavno, tako da njegova knjižica može da pretenduje na široku prođu. Njoj je glavni cilj da dokaže neosporno preimućstvo narodne milicije nad stajaćom vojskom, tj. da propagira postavke koje odgovaraju pomenutoj tački socijaldemokratskog programa. Biće vrlo korisno da se nešto detaljnije zaustavimo na ovom delu.

Blajbtroj posvećuje antičkoj i srednjovekovnoj vojnoj istoriji približno 20 strana i pokušava da šarolikom mešavinom svih mogućih tvrđenja dokaže da je najamnička vojska u Starom i Srednjem veku bila u najvećoj meri prezirana; smatralo se tobože da je »vojni stalež sam po sebi neprijatelj kulture, prava i slobode«. Pošto je Blajbtroju potpuno tuđe shvatanje istoriskog razvoja, a naročito odnos između organizacije vojske i organizacije države, mi nećemo ni u kom slučaju da pratimo njegove divlje skokove kroz Stari i Srednji vek. Njegovo izlaganje postaje unekoliko doslednije kada prelazi na epohu Renesanse. Najamne trupe, i vojnici i oficiri, patile su tada, prema njegovom tvrđenju, od preziranja društva. Ovo je jednostavno neistina. U ono vreme profesija »soldat de fortune«[1]), »landsknehta«, »kavalerista« nije bila samo dobro plaćena, već i uvažavana; velik broj niskog plemstva, koje je bilo široko rasprostranjeno u evropskim zemljama, smatrao je kao potpuno prirodno da počne svoju karijeru u ulozi običnog konjanika. Najamništvo je bilo prema Blajbtroju naročito prezirano u Mlecima, a sa time se ne slaže činjenica da je 1481 godine, ispred grobnice duždeva, bio podignut spomenik vođi najamničkih trupa Koleoniju, koji je Burkhard nazvao najveličanstvenijim spomenikom riterstva u celom svetu.

[1]) Vojnik od zanata. — Prim. red.

Tek u XVII i XVIII veku postalo je nesreća i sramota da čovek bude vojnik. Ali treba zapaziti da je to važilo samo za obične najamnike; oficiri najamničke vojske ostali su povlašćena klasa. Ali Blajbtroj osporava čak i to; pri tom je toliko ljubazan da nas ne primorava da dugo razbijamo glavu o tome zašto on odriče ovu očiglednu činjenicu. On nas upoznaje pri kraju prve glave sa jednim od dvojice najvećih antimilitarista, koje je on otkrio u toku svetske istorije: to je visoka osoba pruskog kralja Fridriha, koji je, tobože, od junkera pravio oficire isključivo zbog toga što su građani pristajali da se odaju malo poštovanom zvanju oficira samo u vrlo retkim slučajevima, pa je on junkerske oficire obasipao mnogim privilegijama samo radi toga da bi stvorio veći prestiž ovome, tako malo poštovanom staležu. Istina, Blajbtroj tvrdi, dve stranice dalje, da je u Fridrihovoj armiji »znatan deo oficira bio građanskog porekla« samo da bi sa pruskih junkera skinuo odgovornost za Jenu, ali takve male protivrečnosti ne zbunjuju ovog antimilitarističkog mislioca.

Njegova himna kralju Fridrihu spada u one zlobne šale, koje mogu, prema Lesingovim rečima, da obliju čitaoca hladnim znojem. Ovaj je demokratski primerni kralj tobože »ugušio na najsuroviji način svako ispoljavanje militarizma i stavljao uvek građansku vlast iznad vojnih organa«. »Seljak i građanin bili su uvek na prvom mestu prilikom lečenja ekonomskih bolesti«, dok je »razoreno plemstvo dobijalo od države samo najoskudniju podršku« itd. Fridrihov oficirski kor odnosio se prema svom dičnom kralju sa »nibelunškom vernošću«; ova elita imala je po piscu samo jedan nedostatak: ona je imala suviše visoko obrazovanje, što se ispoljilo baš u jenskoj vojsci, čiji su oficiri prezirali neobrazovane buržuje zbog njihovog niskog kulturnog nivoa. Ovi hrabri, gvozdeni borci nisu tobože nikad uprljali svoje zastave nečovečnim postupcima, kao što su to učinili Austrijanci spaljivanjem grada Citau i bombardovanjem Drezdena. Istina, spaljivanje Citaua pada isključivo na teret Austrijanaca, ali bombardovanje Drezdena, koje nimalo ne izostaje po svojoj nečovečnosti iza ovoga, mora u potpunosti da bude stavljeno na račun »hrabrih, gvozdenih boraca« i »krunisanog idealiste« Fridriha, a nepoštovanje njega, pretstavlja, tobože, »kolosalnu grešku« socijaldemokratije.

Period »narodne vojske« počinje, prema mišljenju Blajbtroja, od velike Francuske revolucije i završava se Francusko-pruskim ratom 1870/71 godine. On kaže, — u punoj saglasnosti sa istoriskom istinom, — da su se francuski dobrovoljci u početku borili rđavo, ali zaboravlja da doda kako je preokret na bolje nastupio kod njih tek onda kada ih je Karno spojio sa liniskim trupama, koje su još postojale. U osobine Blajbtroja spada takođe i to da jednostavno prećutkuje činjenice koje govore protiv sistema milicije, umesto da iznese njihovu kritičku ocenu. Pokazujući potpuni nedostatak istoriskog shvatanja, on naziva činjenicu koja je priznata od strane celog sveta, — da je ekonomski preokret izazvan Francuskom revolucijom stvorio novu stra-

tegiju i taktiku, — jednostavno »savremenom vojnom legendom koja ne može da se iskoreni«. Pobede francuske vojske on pripisuje »demonskoj nadmoćnosti Napoleonovog genija, ratnom iskustvu njegovih, u većini slučajeva strahovito neobrazovanih, maršala i oduševljenju njegovih vojnika, izišlih iz naroda, a koje je stvoreno neprekidnim pobedama. Ovo oduševljenje navelo je svakog građanina i svakog člana velike nacije da smatra sebe višim od svih koji nisu Francuzi«. On govori na drugom mestu da su iz »raspoloženja« ove »narodne vojske«, a ne »po volji Napoleona«, iznikli osvajački planovi Korzikanca.

Blajbtroj pretstavlja svojim čitaocima baš u licu Napoleona drugog velikog antimilitaristu. Ovo tvrđenje nije ipak toliko besmisleno koliko je besmisleno u odnosu na kralja Fridriha; međutim, način na koji on pokušava da to dokaže nije ni u kom slučaju ubedljiviji nego ranije. Da bi dokazao da je Napoleon uveo u Francuskoj buržoasko-blagu vlast, Blajbtroj priča da je on, kao kukavica jaja, smeštao svoje »okupatorske korpuse« u tuđa gnezda i hranio svoju vojsku kontribucijama iz tuđih zemalja. Pošto se ovo nikako ne poklapa sa Napoleonovim »antimilitarizmom«, Blajbtroj dodaje u svojoj primedbi da je takav način snabdevanja vojske Napoleon dobio u amanet od revolucije, jedino s tom razlikom što revolucija nije nikad plaćala za oduzeto, dok je Napoleon to radio dosta »često«. Odakle je on uzimao novac za ova plaćanja, radoznali čitalac, nažalost, ne može da sazna. Napoleonovi maršali, kao komandanti narodne vojske, bili su, po njemu, potpuno idealne ličnosti; Nej je uporno molio, 1812 godine, da ga oslobode Virtenberžana koji su opljačkali Insterburg i ovim osramotili svoju francusku sabraću po oružju, pa je čak uhapsio dva nemačka generala; maršali Sult i Siše održavali su »zadivljujuću disciplinu« čak i u doba španskog gerilskog rata. Tako stoji na strani 51-oj; a na strani 148-oj ovaj slavni komplikator hoće da dokaže da su oficiri-plemići bili kud i kamo bolji momci nego oficiri buržoaskog porekla, dok na drugim mestima, prirodno, tvrdi obrnuto; on stare plemiće, Napoleonove oficire čiju nekoristoljubivost slavi, suprotstavlja »nezajažljivoj pohlepi i pljački« Neja, kao i »nesavesnoj trgovini« merino ovcama, koju je vršio Siše i sistematskoj krađi španskih umetničkih vrednosti, kojim se bavio Sult. Usput se ponovo oživljava bajka o tome kako se maršal Bazen od običnog vojnika uspeo do svog položaja. Bazen je bio poreklom iz bogate porodice; njegov je otac bio uvaženi pravnik, a brat general-lajtnant ruske vojske; on je stupio kao dobrovoljac u francusku vojsku zato da bi napravio karijeru i bez Sen-Sirske vojne škole. On može u najboljem slučaju da posluži kao primer za to da dete vladajuće klase nosi u svom rancu maršalsku palicu čak i pored nedostatka vojnog obrazovanja.

Blajbtroj oživljava i bajku o krojačkom šegrtu Derflingeru, pri čemu se prikazivanje pruskih generala nalazi uopšte na istom nivou sa prikazivanjem francuskih maršala. On se zaustavlja vrlo malo na stvarnim reformatorima pruske ratne organizacije posle Jene, na

Šarnhorstu, Gnajzenau, Grolmanu i Bojenu; on, naprotiv, slavi Miflinga kao »tip vojnog naučnika slobodnog po svome duhu«. On kaže da je Mifling bio ranije teolog i Bliherov savetnik, i da se naročito istakao u ovoj ulozi 1815 godine. Pošto je Mifling od 12 godina stupio u vojsku, prema običaju ondašnjeg junkerstva, on je, očigledno, svoje učenje teologije završio još u kolevci. On, takođe, nije bio Bliherov savetnik već je to bio Gnajzenau, a Mifling je stvarno pripadao Glavnom štabu 1813 i 1814 godine. U 1815 godini, kada je Mifling, tobože, bio Bliherov savetnik, on uopšte nije pripadao Bliherovom štabu, već je kao pruski vojni izaslanik bio prikomandovan Velingtonovom štabu. Njegovo izvanredno rukovodstvo u ovoj godini sastojalo se u tome što je snosio bitni deo krivice za poraz kod Linjija zbog svog nepravilnog i nepromišljenog izveštaja pruskom Glavnom štabu. Blajbtroj ovom »slobodnom duhu« stavlja oštro nasuprot »feudalca« Jorka, koji je tobože bio »običan megdandžija«. Jork je bio stvarno pravi junker, i nije mogao da bude »običan megdandžija« već i zbog toga što ga je, bez obzira na njegovu hladnokrvnost, energiju i obazrivost koju je ispoljavao u borbi, bilo veoma teško naterati da uđe u borbu, što je opet Blihera i Gnajzenaua dovodilo do najvećeg očajanja.

Blajbtroj kaže za Blihera da je imao u sebi nešto »demonsko«, no gde se baš nalazilo ovo »demonsko« kod husara koji je voleo život, koji je bio na svoj način dobar general, a van ratne situacije bio landskneht starog kova sa neiscrpnom ljubavi prema vinu, ženama i kartama, — ovo ostaje Blajbtrojeva tajna. Šta će reći današnji pruski oficiri povodom njegovog oštrog pisma kralju 1809 godine: »Molim da mi se uvaži ostavka, pošto ja nisam pruski oficir, već i nemački plemić«. Savremeni pruski oficiri naći će na ovo, prema našem mišljenju, iscrpan odgovor: da ovakvo Bliherovo pismo postoji samo u Blajbtrojevoj mašti.

Isto takav proizvod čiste fantazije pretstavlja, na što se već više puta ukazivalo, i naredba Fridriha Viljema III od 1803 godine, u kojoj se oficirima naređivalo da ne brbljaju o sebi kao o »prvom staležu«, pošto se svi oni, koji su obučeni u kraljevski mundir, izdržavaju od poreze koju plaćaju građani. Blajbtroj plete ovom Hoencolernu raskošne vence. On ga naziva — ovog junaka demagoške hajke i prekršioca ustavnih obećanja — plemenitim u najvećoj meri i najpametnijim čovekom, antifeudalcem po prirodi, potpuno liberalnim prema svom shvatanju i pomazanim demokratskim uljem. Sve ove izuzetne vrline crpe Blajbtroj iz već spomenute mitske naredbe iz 1803 godine i iz patriotskih priča napabirčenih iz zbornika anegdota o Hoencolernima. Tako je za vreme boravka savezničkih trupa na Rajni, posle bitke kod Lajpciga, bio priređen bal u Visbadenu. Kralj Fridrih Viljem III blagoizvoleo je milostivo da kaže nekoliko reči saučešća jednom mladom oficiru koji je u ratu izgubio svoja tri brata; kralj je ovom oficiru, koji je izjavio da su njegova braća rado poginula za njegovo veličanstvo, kao odgovor rekao: »Ne za mene, već za otadžbinu«. Blajbtroj prenosi akciju, radi uvećanja svečanosti, iz visba-

denske balske dvorane na bojno polje kod Lajpciga, a mladog oficira, koji je izgubio tri brata pretvara u starijeg majora kome su izginuli svi sinovi, pa povodom toga lije čitavu reku suza ganutosti pred »krunisanim Hoencolernom« koji je stavljao otadžbinu iznad kralja. Zatim, opalivši usput šamar Trajčkeu za nedovoljno poštovanje Fridriha Viljema IV, Blajbtroj štimuje svoju harfu za Viljema I koji je »u najvećoj meri idealistička priroda, puna najplemenitijeg nemačkog duha«. Baš ovaj pruski kralj ukinuo je organizaciju landvera od 1813 godine, koju toliko uzdiže Blajbtroj, te se zbog toga moglo očekivati da će na njegov račun biti izrečena makar jedna reč kritike, ali je nebo sačuvalo Blajbtroja od nepristojnog ponašanja prema »krunisanom Hoencolernu«.

Naprotiv, po piscu je ukidanje organizacije landvera iz 1813 godine od strane Viljema I bilo »istoriski veliko delo«, jer se predašnji landver pokazao nedovoljno politički pouzdan u revolucionarnim godinama. Koliko »se sjajno pokazala« u Danskom ratu 1864 godine »nova armija« vidi se čak i iz suprotnih činjenica, koje je izneo u svom delu pruski Generalštab. Tako je prvi deo rata protiv Danske bio potpuno neuspešan. Blajbtroj osuđuje »sitničarsko gunđanje« za vreme »bratskog rata« 1866 godine. Njemu se sviđa da ovaj rat za podelu Nemačke naziva »ratom za ujedinjenje«, »pobedom demokratije«, — tvrđenje koje se nalazi na istoj visini kao i njegovo uveravanje da je Bizmark bio primoran da izdejstvuje za Viljema I titulu cara, između ostalog i zbog »težnji kralja Bavarske«.

Blajbtroj stavlja pojavu sistema militarizma u 1871 godinu. Potpuno bez objašnjenja ostavlja pitanje: na koji se način ovaj sistem pojavio odjednom, kao grom iz vedra neba. On sa iskrenim ogorčenjem napada samo neke njegove mračne strane, poglavito vizantiski duh koji vlada u oficirskom kadru; međutim, i ova se bura gasi bez grada, a Blajbtroj neposredno iza toga naziva rat »velikim kulturnim faktorom«, izjavljuje da je ratna flota neophodno potrebna, iako, prema njegovim rečima, onaj koji osporava da ta flota samo povećava ratnu opasnost laže na najnesavesniji način. Posle toga, Blajbtroj brani dvoboj kao isključivo pravo oficira. Koliko malo može da objasni Blajbtroj način pojave militarizma koji osuđuje, isto toliko malo ume da kaže kojim putem može da bude otstranjen taj militarizam. Može se čak posumnjati da on sanja kako će naći anđela spasioca u jednom od »Krunisanih Hoencolerna«. Poslednje poglavlje o »neophodnosti sistema milicije« sadrži u suštini samo izvesna ukazivanja na to da se Gambetina milicija borila bolje nego nemačka vojska, što ponovo ukazuje na zbrku kod Blajbtroja, pošto je nemačka vojska bila, prema njegovim rečima, isto tako narodna vojska, čije stvaranje on smatra »istoriskim podvigom« Viljema I, — i tako se Blajbtroj opet obrukao.

Prezrive primedbe, koje Blajbtroj baca povodom antimilitarističke propagande socijaldemokratije, izazvane su time što socijaldemokratija potkopava militarizam u njegovom korenu, kao sastavni

deo celokupne kapitalističke privrede. Kao što su Karnoovi dobrovoljci i Šarnhorstov landver postali mogući samo posle ekonomskog preokreta u unutrašnjosti starog, skroz istrošenog društva, tako će se i o uvođenju milicije u smislu našeg programa moći misliti tek onda kada kandže kapitalizma budu konačno potkresane. Međutim, ma kako da je jasna i neosporna ova osnovna postavka našeg programa borbe protiv militarizma, bilo bi ipak vrlo poželjno da se ona prodiskutuje pažljivije u raznim pojedinostima. Kakva šarena reakcionarna glupost može da se stvori, čak sa relativnim uspehom, pridržavajući se samo reči našeg antimilitarističkog programa, pokazuje Blajbtrojevo delo.

Ovo je njegova jedina zasluga i samo radi nje mi smo tako pažljivo razmotrili njegovo delo. Ono pretstavlja u svoj svojoj besmislenoj zbrci istinsku apoteozu Moloha militarizma, koji će sigurno naći da je ova hrana dovoljno ukusna.

NEŠTO O MOLTKEU[1])

Nemački glavni grad postao je za poslednjih nekoliko godina grad spomenika, tačnije rečeno neukusnih spomenika. Neukusnost se ne odnosi samo na tehničku obradu spomenika, već i na izbor ličnosti koje su se želele ovekovečiti. Mnoge ličnosti nisu, a trebale su da budu zastupljene, s obzirom na njihove zasluge za narodni kulturni razvoj, ako je ovekovečavanje u bronzi i kamenu uopšte celishodno. A naročito je mnogo među njima takvih ličnosti čija bi imena bilo najbolje da se sakriju u najdublji mrak zaborava, kako zbog njih samih, tako i zbog čovečanstva kome su nanosile samo štetu i sramotu.

Ovaj sport zvaničnog Berlina, međutim, u današnjim prilikama je isuviše beznačajan i sporedan, tako da je potpuno dovoljna njegova povremena kritika u dnevnoj štampi. Mi, uopšte uzev, imamo hitnija i važnija posla nego da se ljutimo na nakaradnosti čije je političko ili čak i estetsko vaspitno delovanje na radničku klasu ravno nuli. I danas dodirujemo ova izopačenja samo usput, jer se to u neku ruku samo nameće povodom otkrivanja Moltkeovog spomenika na Kraljevom trgu. Spomenik je, kao obično, neukusan, a ima i zaista žalosnu predistoriju, naročito zbog načina na koji su prikupljani prilozi. Osim toga, karakteristično je da je Moltke došao na red tek pošto je i šuto i rogato dobilo svoje: ne samo nemogući Fridrih Viljem III koji ima u Berlinu već tri spomenika, već i lenji Oto, debeli Viljem, pa čak i neki francuski admiral iz XVI veka, čije su zasluge za Nemačku u tome što je on jedan od predaka Viljema II.

U čemu je stvar? Najuspešniji vojskovođa prusko-nemačke vojničke države nije u zvaničnim krugovima ove države baš mnogo omiljen. On tu sudbinu deli sa Gnajzenauom i Šarnhorstom, dvojicom donekle sličnih i pored njega najznačajnijih generala pruske istorije. Sva trojica su došla sa strane: ljudi bez dovoljno plave krvi, rođeni od majki građanki, Šarnhorst čak još i od oca seljaka,

[1]) Naslov originalnog članka: *Ein Wort über Moltke*, štampano u časopisu *Die neue Zeit*, 24-to godište, 1905/6, I tom, br. 5, str. 137—141. Sa nemačkog preveo pukovnik Zdravko Seručar.

ali svi od duhovno veoma preduzimljivog soja, sasvim sposobni da — kako se izražavao stari Fric — »koriguju učmalost« istočnopruskog junkerstva. Takvo osveženje bilo je već odavno potrebno tamošnjim Incenplicima i Cicevicima*). I Bizmark je poticao, po majčinoj strani, iz buržoaske naučničke porodice, a takve uljeze gledaju pravi potomci vitezova pljačkaša iz Brandenburga i Pomeranije uvek popreko. Kako se često Bizmark gorko žalio na nesavladljivu kivnost ove »plemenite braće«, u tonu kome se ne može poreći zvuk istine. Usto, on nije ni imao pravo da se meša u vojne stvari; od tog svog domena hermetički su ga odelili staropruski junkeri. Činjenica da su baš u tom svom rođenom domenu morali da ustupe počasna mesta Šarnhorstu, Gnajzenauu i Moltkeu, izaziva u njima posebnu gorčinu.

U nekom pogledu im je Moltke svakako nešto bliži nego seljački sin Šarnhorst i Gnajzenau čije plemstvo po ocu nije sasvim čisto. Moltkeovo je plemstvo neosporno i on nikad nije dao povoda za sumnju da ima »liberalne sklonosti« kao Šarnhorst i Gnajzenau. Pošto ni on kao i ova dvojica nije imao poseda, nije bio obuzet feudalističkom klasnom gramzivošću; ukoliko je imao političkih sklonosti, pripadao je krajnjoj desnici. Setimo se samo njegovih govora povodom zakona o socijalistima, koji su zaslužili i požnjeli odobravanje Bizmarka i Putkamera[2]). Kao tridesetogodišnji poručnik, on je, i pored svega toga, u knjizi o Poljskoj ovim rečima ošinuo besmislicu policiske politike ugnjetavanja: »Pošto i najnevinije stvari nisu smeli da čine javno, oni su skriveno činili krivične stvari«. Istina, kao osamdesetogodišnji feldmaršal, on se pokajao zbog ove mladalačke neobazrivosti; kada je posle objavljivanja zakona o socijalistima njegova knjiga ponovo izdata, on je u njoj izostavio takve kompromitujuće rečenice.

Kada je prešao iz danske u prusku službu, a pošto nije imao takozvanih koneksija[3]), poručnik Moltke je sticao svoju karijeru kroz dvorske ađutantske službe, i to prvo kod nekog suludog hoencolernskog princa koji je živeo u Rimu, dakle, na položaju gde se obično ne razvijaju ratni heroji. Docnije, u pedesetim godinama prošlog stoleća, kada je princ od Pruske — potonji kralj Viljem — izigravao »liberalnog« buntovnika protiv svoga brata, kralja Fridriha Viljema IV, bio je Moltke, baš zbog svojih strogo konzervativnih shvatanja, naturen od strane reakcionarne kamarile Gerlah—Mantojfel[4]) za prvog ađutanta princu Fridrihu Viljemu, docnijem

*) Podrugljivi nadimci za istočnoprusko plemstvo (Prit-vic, Lit-vic, itd.). — Prim. red.

[2]) Robert fon Putkamer (Puttkamer), 1828—1900, pruski državnik, istaknut konzervativac. — Prim. prev.

[3]) Koneksije = poznanstva i veze sa uticajnim ljudima i krugovima. — Prim. prev.

[4]) Leopold fon Gerlah, pruski general i Edvin fon Mantojfel (Manteuffel), pruski feldmaršal, bili su ađutanti kralja Fridriha Viljema IV. — Prim. prev.

caru Fridrihu. To je učinjeno protiv volje njegovog oca, a u cilju da se ovaj mladi čovek »disciplinuje« u potsdamskom smislu. Međutim, izgleda da taj krasan nalog Moltke nije ispunio na zadovoljstvo svojih poslodavaca, ali mu ovi ipak nisu zbog toga odrekli svoju naklonost. Opet ga je reakcionarna kamarila Gerlah—Mantojfel namestila na položaj načelnika Generalštaba; uostalom, ovaj položaj je tada bio prilično bez uticaja. To se desilo ujesen 1857 godine, kada je baš bilo proklamovano regentstvo princa od Pruske, s tim da princ vlada prema, njemu poznatim, intencijama duševno bolesnog kralja, a to znači prema željama kamarile.

Pored najslužbenijeg mišljenja po kome je Viljem »Veliki« bio najsvestraniji veliki genije, koji se Bizmarkom i Moltkeom koristio samo kao običnim pomoćnicima, i pored koga su Aleksandar i Cezar bledi i skromni osrednji ljudi, postoji i drugo, poluslužbeno mišljenje po kome taj Viljem nije bio baš tako vanredan »svetionik sveta«, ali je imao najvažniju sposobnost pravog kralja po milosti božjoj, naime sposobnost da otkriva istinski genijalne ljude, pa je tako i Bizmarka i Moltkea postavio na odgovarajuća mesta. Ali u svemu tome nema ni trunke istine. Bizmarka je uzeo tek kada je zapao u škripac u kome po poznatoj poslovici i đavo jede muve; takođe, on nije ni najmanje odgovoran za to što je Moltke postavljen za načelnika Generalštaba. Viljem je dopuštao ono što nije mogao da spreči, i samo utoliko mu je možda bilo to postavljenje drago, što je na taj način omrznuti Moltke prestao da bude ađutant njegovog sina. Kao utelovljenoj osrednjosti, Viljemu su u duši bili neprijatni Bizmark i Moltke već i zato što su bili iznad prosečnosti. Vojnički miljenici ovoga kasarnskog junaka bili su onaj feldmaršal fon Vrangel, koji je pokvario pohod u Šlezvig-Holštajn, ili general fon Flis, koji je dozvolio da ga kod Langensalca[5]) tuče čak i slepi hanoverski kralj, ili general fon Bonin, koji je izgubio boj kod Trutnova[6]) na mnogo kukavičkiji i sramniji način nego što je ijedan danski, austriski ili francuski general izgubio boj u tadašnjim ratovima.

Kada je Moltke naimenovan za načelnika Generalštaba, bio je po svojim godinama već na pragu staračkog doba; nikada u životu nije komandovao ni velikom ni malom jedinicom, već je obavljao dvorske službe i radio na naučnim delima. Sada je važio kao učen načelnik jedne naučne ustanove, a niko u njemu nije gledao vođu nemačke vojske ni u miru, akamoli u ratu. Takav položaj stvorio je Moltke sam sebi upornošću i snagom koje već nešto znače, naročito u njegovim godinama. Na tvrdom drvetu Viljemove ograničenosti imao je mnogo štošta da sastruže, kao i Bizmark, ali je bio bolji majstor, te je ispod njegovih ruku otpadalo manje iverja. Još za

[5]) Kod mesta Langensalce u Saksonskoj odigrao se 1866 godine boj između pruskih i honoverskih snaga. — Prim. prev.

[6]) Kod mesta Trutnov (Trautenau) u severozapadnoj Češkoj odigrao se 1866 godine boj između pruskih i austriskih trupa. — Prim. prev.

vreme Italijanskog rata 1859 godine postavio je svoj program dovoljno jasno kada je branio postavku da glavnokomandujućem na bojnom polju sme da bude referisano samo j e d n o mišljenje od strane samo j e d n e ličnosti. »Neka ono što bude predloženo i nije uvek i bezuslovno najbolje, ako se to samo dosledno i istrajno sprovodi u određenom smeru, stvar može još uvek uspešno da se razvije. Ali, ako okružimo vojskovođu izvesnim brojem međusobno nezavisnih ljudi, — ukoliko je ovih više, otmenijih i pametnijih, utoliko gore, — i ako on tada bude slušao savet čas jednog čas drugog, ili sprovodio neki, sam po sebi celishodan postupak do izvesne tačke, a potom neki još celishodniji ali u drugom smeru, ili ako prihvati zatim izvesne sasvim opravdane prigovore trećeg i predloge za izmenu četvrtog, — tada se možemo kladiti sa sto prema jedan da će takvim postupcima, osnovanim pojedinačno možda na sasvim opravdanim razlozima, izgubiti ratni pohod«. Ta prilično gorka satira na više otmene i brojne nego pametne Viljemove general-ađutante teško je mogla ostati neprimećena.

Jasno je da čovek koji je sebi postavio takve ciljeve, i koji je umeo i da ih postigne, nije mogao biti »uzor-dečko u svemu« kakvim obično hoće da pretstave Moltkea buržoaski istoričari, čemu se čak i jedan iz njihovog esnafa rugao. On je morao da poseduje u visokom stepenu častoljublje, strastvenost i naročito upornu energiju. Jer, prema svemu iznetom, nije mu bilo lako. Ratni pohod u Šlezvig-Holštajnu, koji je pripremio u vidu brzog i uništavajućeg udara, potpuno mu je upropastio nesposobni Vrangel, a sam Moltke stigao je taman na vreme da kola opet izvuče iz blata. Moltke se potpuno afirmisao tek 1866 godine. Tada je stari Viljem, lično, upola upropastio češki ratni pohod još pre njegovog početka, i to svojom čuvenom politikom koju je Bizmark ljutito označio rečima: tek što je stari konj mukom doteran do prepone, a već uplašeno otskače velikim skokom unazad. Moltke je spasao situaciju u poslednjem trenutku smelom odlukom da bi nadoknadio izgubljeno vreme. To je naime, postigao time što pruske trupe nije sjedinjavao u jednu grupu negde u dubini zemlje, već ih je u Češku vodio koncentrično, na kraju u dve velike grupe iz Lužice i Šleske. To se odigravalo uz bojažljivo Viljemovo drhtanje i poviku svih njegovih generalađutanata, od kojih mu je jedan uputio samo jednog dana ništa manje nego tri zabrinuta pisma. Ali se Moltkeova strategija pokazala sjajnom iako je u pojedinostima nailazio na mnoge neočekivane smetnje, i otada je on vodio igru.

Isto tako malo kao »uzor-dečko u svemu« bio je Moltke »čovek od bitke«, to jest koji samo planira bitke bez obzira na sve okolnosti. U takvom, običnom, smislu koji su često primenjivali i na Moltkea, može biti »čovek od bitke« svaki pukovski pisar koji ima u ruci list hartije, olovku i lenjir. Ništa nije prostije nego planirati najlepše strategiske i taktičke operacije. Ako se želi da se tom izrazu

da uopšte neki istoriski razuman smisao, onda je Moltke bio »čovek od bitke« utoliko što je umeo Klauzevicevu teoriju potpuno, uz male izuzetke, da pretvori u praksu. Naime, umeo je naročito da onaj neproračunljivi, slučajni elemenat, koji prema Klauzevicu prati celo ratovodstvo, sa punim razumevanjem uvede u svoje proračune. Zato je mogao da izabere sebi pogodnu lozinku: prvo odmeriti, pa onda se odlučiti! U tom smislu, naime, kako se savršena teorija može pretvoriti u savršenu praksu, studija Moltkeovog života i njegovih spisa je i sa naše tačke gledišta veoma preporučljiva.

Najzad, s obzirom na sve izneto, razumljivo je zašto ovaj čovek današnjoj zvaničnoj Nemačkoj nije baš mnogo simpatičan.

O SUŠTINI RATA[1])

Rat su od vajkada neki osuđivali, a neki veličali, u čemu su i jedni i drugi išli do krajnjih suprotnosti: na jednoj strani su, kao mnogi buržoaski prosvetitelji, proklinjali rat kao najsurovije ljudsko klanje, a na drugoj, kao naprimer romantičar Fridrih Šlegel, slavili su čak i verske ratove kao najlepši cvet čovečanstva.

Tome se ne treba čuditi, jer rat, što nije slučaj ni sa jednom drugom pojavom u životu naroda, uzbuđuje ljudska osećanja do najvećih dubina. Teže se može shvatiti što, i pored toga, nije istinsko saznanje suštine rata još ni izdaleka svuda prodrlo. Napominjemo da se ne radi o suštini ovog ili onog rata, nego rata uopšte. Jasno je da rat može imati najrazličitije oblike i da je naročito sadašnji rat pokazao nezapamćene pojave koje zasad nisu razumljive ili su pogrešno shvaćene, pa stoga izazivaju preuranjene ili čak i potpuno nepravilne ocene. Ali, potpuno nezavisna od svega toga je prava suština rata, odnosno »pojam« o ratu, kako se izražava Klauzevic, koji svoje čuveno delo o ratu počinje razjašnjavanjem toga »pojma«.

On kaže da je rat »produženje politike drugim sredstvima« i to nasilnim sredstvima, sa ciljem da se protivnik onesposobi za borbu u toj meri da se potčini našoj volji. Rat nije nikada usamljena pojava koja je van normalnog toka stvari; on je nerazdvojna propratna pojava iako ne ljudskoga uopšte, ono ipak — ograničenje koje Klauzevic nije učinio niti ga je u svoje doba mogao učiniti — svakog društva koje je izgrađeno na klasnim suprotnostima. Rat je pražnjenje istoriskih suprotnosti koje su se u tolikoj meri zaoštrile da nema drugog sredstva za izravnavanje, pošto u klasnom društvu nedostaje odgovarajuća sudska ustanova pred kojom bi se sporovi, koji se u ratu rešavaju silom oružja, rešavali na osnovu pravnih i moralnih odredaba.

Stoga je rat stvar politike, a ne stvar pravâ ili moralnosti ili čak krivičnog sudstva. On se ne vodi radi toga da bi se protivnik kaznio za njegove tobožnje ili stvarne grehove, već da se slomi otpor koji se suprotstavio vlastitim interesima. Rat, takođe, nije stvar

---

[1]) Naslov članka u originalu: *Vom Wesen des Krieges*, štampano u časopisu *Die neue Zeit*, 33-će godište, 1914/15 godine, I tom, br. 7, str. 193—197. Sa nemačkog preveo pukovnik Zdravko Seručar.

koja po sebi i sama u sebi sadrži svoju svrhu, već je organski sastavni deo izvesne politike na čije je osnove vezan i sa čijim potrebama mora da saglasi svoje uspehe. Kada su 1866 godine, posle bitke kod Kenigreca (Sadove), pruski generali zahtevali trijumfalan ulazak u Beč, a kralj Viljem se u tome sa njima ne samo saglasio, već i hteo da prisvoji znatne delove austriskih i južnonemačkih pokrajina, Bizmark se tome najoštrije suprotstavio. On je izjavio da se rat vodi samo zato da se ostvare sopstveni interesi a ne da se protivnik kazni za njegove grehove, pogotovo ako su to još tobožnji grehovi. Jer, Austrija i južnonemačke države bile bi sa svog stanovišta isto toliko u pravu koliko i Pruska sa svog stanovišta. Poznato je da je Bizmark tada sproveo svoju volju, iako se to svršilo time što mu je kralj napisao u spomen-knjigu kako je on, pretsednik Ministarskog saveta, njega — kralja — »pred neprijateljem ostavio na cedilu« i prisilio na »sramotni mir«.

Da li su ciljevi politike kojima je Bizmark tada težio bili pravilno postavljeni ili ne, to je pitanje koje u vezi sa našom temom nije važno. Ovde se radi samo o tome da li je Bizmark pravilno shvatio suštinu rata kao neizbežnu pojavu klasnog društva; a na to pitanje treba odlučno odgovoriti sa »da«. »Sramotni mir«, za koji ga je optuživao njegov vlastiti kralj, bio je baš onaj Bizmarkov postupak koji mu još ponajpre obezbeđuje pravo na ime istinskog državnika. Šteta samo što je on sam ovo pravo opet proćerdao u godinama 1870/71 time što se nije zadovoljio postignućem svoga cilja — ujedinjenjem Nemačke pod hegemonijom Pruske, — već je, pored toga, naneo poraženom neprijatelju ranu za koju se moglo predvideti, a bilo je i tada rečeno, da neće zarasti ni kroz desetine godina. Bizmark je u Versaju zaboravio šta je napisao u Mikulovu[2]): »Ako ne preterujemo u našim zahtevima i ne mislimo da smo osvojili svet, onda ćemo i dobiti mir koji vredi truda. Međutim, mi se isto tako brzo zanosimo kao i obeshrabrujemo, a ja imam nezahvalni zadatak da dolevam vodu u penušavo vino i da dokazujem kako mi ne živimo u Evropi sami već pored tri suseda«.

Pravilno shvatanje koje je Bizmark pokazao u pogledu suštine rata 1866 godine, stvarno mu se isplatilo na način koji je zaista vredeo truda. Da je tada izvršio aneksiju nekoliko čeških okruga ili uzeo komad Bavarske, — kralj je naročito priželjkivao nekadašnje hoencolernske kneževine Ansbah i Bajrojt, — on bi dao zadovoljenje trenutnoj pobedničkoj opijenosti i naizgled bi postigao znatno ojačanje pruske moći. Ali, to bi bio potpuno varljiv dobitak, jer bi time onemogućio postizanje stvarnih ciljeva svoje politike. Pri najdubljoj mržnji koju bi osećale Austrija i Južna Nemačka, — nasilne aneksije, kod današnje ekonomske povezanosti, izazivaju u državama koje su njima pogođene uvek takvu mržnju, — ne bi bilo moguće ujedinjenje Nemačke pod pruskom hegemonijom. Kao što

[2]) U Mikulovu (Nikolsburg) u Južnoj Moravskoj zaključen je 1866 godine prethodni mir između Pruske i Austrije. — Prim. prev.

današnji rat, dakle, osvetljava nemudru politiku koju je Bizmark vodio u proleće 1871 godine, tako isto osvetljava i njegovu pametnu politiku koju je vodio u leto 1866 godine.

Iz suštine rata, koju smo ovde pokušali da objasnimo na opšte poznatim istoriskim primerima koji se lako mogu proveriti, proizlaze mnogi zaključci koje treba da ima u vidu baš radnička klasa. Ako rat nije nikada izolovan akt već uvek samo nastavak politike drugim sredstvima, nameće se zaključak da politički razvitak tokom rata ne prestaje. Stoga se poznato shvatanje da prvo treba pobediti spoljnog neprijatelja, pa će se potom već sve urediti u unutrašnjoj politici, zasniva na pogrešnoj postavci. Mnogo je već pisano o tome da li spoljna politika vlada nad unutrašnjom ili obratno, — ali, bilo kako bilo, one su među sobom nerazdvojno povezane i ništa se u jednoj ne može preduzeti a da to ne utiče na drugu.

Ova međusobna povezanost može da se previdi, ali ona time nije uklonjena. Može se odustati od klasne i stranačke borbe tokom rata, rado ili nerado, dobrovoljno ili pod pritiskom, ali ona ipak traje i pored toga dalje, iako samo u latentnom obliku, stim što se pod uticajem rata odnosi snaga raznih klasa i stranaka u znatnoj meri menjaju. Jedne dobijaju, a druge gube na spoljnoj i unutrašnjoj snazi, što će se, prirodno, odmah pokazati kada posle rata bude ponovo počela klasna i stranačka borba. Ova se borba neće ni sa jedne ni sa druge strane voditi sa dobroćudnim obzirima, pa stoga one stranke koje, po svemu sudeći, moraju da trpe najviše pod udarcima rata, imaju sve razloge da to ne gube iz vida.

Kakva su iskustva imale od 1813 do 1815 godine seljačka i građanska klasa koje su se zavaravale mišlju da rat briše sve suprotnosti u interesima klasa i stranaka, možemo saznati čak iz svakog buržoaskog istoriskog spisa koji obrađuje to vreme. Samo, ne treba sa njima naglas sentimentalno jadikovati o »nezahvalnosti« koju su požnjeli tadašnji seljaci i građani za svoje žrtve u krvi i blagu. »Nezahvalnost« ovamo ili onamo; na ovom nesavršenom svetu stvari su uređene tako da svaka klasa zastupa svoje interese prema veličini snaga kojima raspolaže, i u tom pogledu se i u budućnosti neće ništa promeniti. Bolje je sačuvati nego oplakivati! Bolećivom kuknjavom za prevarenim nadama, koju bismo posle toga nadali ne bismo uradili ništa; ona bi samo potsećala na staru uzrečicu: ko pretrpi štetu, neka očekuje i ismejavanje.

Na osnovu svega iznetog moglo bi se postaviti i to da bi se, — ako je rat nastavljanje politike nasilnim sredstvima, — ovo nasilje moglo proširiti, ukoliko je to potrebno za postizanje ratnog cilja, i na unutrašnje odnose, a prema potrebi ono će se i morati proširiti. U kojim granicama i do kog stepena, to je pitanje na koje se mora odgovoriti prema postojećim prilikama, dakle, može se odgovoriti na vrlo različite načine. Ali, ako i hoćemo da odgovorimo potvrdno u najširem smislu, krajnja granica, koja mora biti postavljena, određena je samim ratnim ciljem. Pretpostavimo, dakle, — a time mi to nipošto ujedno i ne priznajemo kao tačno, — da je vojna cenzura,

kakva je sada nametnuta nemačkoj štampi a naročito radničkoj, možda nužna zbog vojnih potreba. Ali iz toga još nikako ne proizlazi da se štampa u tim granicama odriče samostalnog rasuđivanja i da pritisak pod kojim živi pokušava da učini iluzornim time što dobrovoljno čini mnogo više nego što taj pritisak od nje zahteva.

Ono što u ovom pogledu naročito neprijatno bode oči, i to iz dana u dan sve više, jeste novinska hajka protiv naroda sa kojima se nemački Rajh nalazi u ratnom stanju. Svakako, pri razmatranju ovih pojava ne treba biti isuviše velik sitničar. Pošto rat razbuktava ljudske strasti do dna, to svakako nije u pitanju jedna pregršt više ili manje nekih sočnih psovki, odnosno dobrih ili slabih viceva o neprijateljskom narodu. Ali, sasvim je nešto drugo sistematsko raspirivanje mržnje protiv naroda, sistematsko širenje potpuno neproverenih glasova o njihovim ratnim svirepostima, buđenje »krvoždnog tigra« nacionalističke hajke, kako se Lasal jednom izrazio, na šta danas potstiče velik deo buržoaske štampe a, nažalost, i ne baš mali deo radničke štampe.

Sa ostvarivanjem ratnog cilja ovi postupci nemaju nikakve veze. Najbliži i ujedno najbolji dokaz za to je činjenica da nemački vojnici, koji su gledali smrti u oči i lično osetili strahote rata, neće ni da čuju za tako nešto. Ponovo se i na uverljiv način saznalo da su se ranjeni vojnici koji su se vratili sa fronta sa gađenjem i odvratnošću odricali od takvog nadripatriotizma. Kao u 1813 i 1870 godini, tako se i danas iz pisama sa fronta saznaje da su među neprijateljskim pretstražama nastali pre drugarski nego neprijateljski odnosi.

Sa druge strane, nema nikakvog jemstva da lajavci, koji se kraj tople peći prave tako hrabri, neće kukavički puziti pred neprijateljem samo ako ga promenljiva ratna sreća dovede u zemlju. To se, između ostalog, pokazalo 1806 godine i još Lesing je predviđao tako nešto. On je iz »ratnih pesama« filistra Grajma, koje je trebao da sprema za štampu, brisao sve pogrde upućene neprijatelju. Ipak je smatrao za potrebno, kada su Francuzi prodrli do Grajmovog mesta stanovanja, Halberštata, da opomene ovog bukača: »Molim Vas najusrdnije, pokažite sada da ste pravi Nemac! Ostavite svu Vašu duhovitost izraženu u vicevima i ne dajte da išta drugo govori iz Vas do razum. Njega u prvom redu upotrebljavajte da unizite neprijatelja; to je sada jedina osveta nad njim. Neka izgleda da Vam o Fontenelu[3]) ništa drugo nije poznato do da je doživeo 100 godina starosti, pa čak i u pogledu Voltera morate da pretstavljate kao da nikad o njemu ništa drugo niste čuli osim za njegove gluposti i šarlatanstva«. — Svakako, veoma nevina osveta. Ali je Lesing, ipak, već u doba najamničkih vojski, kada građansko stanovništvo nije zapravo imalo nikakvog posla sa ratom, ili bar nije trebalo da ga ima, pravio razliku koju današnji njegovi buržoaski obožavaoci, izgleda, nisu shvatili ni u doba opšte vojne obaveze: razliku između nacionalnog ponosa, koji ne treba da se snebiva da neprijatelju

[3]) Fontenel (Fontenelle), 1657—1757, francuski pisac. — Prim. prev.

katkad pretstavi *X* kao da je *Y*, i nacionalne osionosti koja sebe pretstavlja u najlepšim bojama, a na neprijatelju ne ostavlja celu nijednu dlaku.

Nacionalističku osionost ili, bolje rečeno, protivnarodnu osionost, — jer ona nanosi veoma osetnu štetu nacionalnim interesima kada vlastitim vojnicima uliva samo odvratnost, — neprijatelj pozdravlja sa radošću zato što može njene fanatične izlive upotrebiti kao svedočanstva da bi u neutralnom inostranstvu ugušio simpatije za nemačku politiku. Ova, navodno »nacionalna« hajka protiv protivničkih naroda najsudbonosnije se odražava na unutrašnju politiku. Hegelova uzrečica da nas istorija ne uči ničemu drugom osim tome da ljudi iz nje ništa ne nauče, izgleda ustvari kao nepobitna činjenica. Baš bi Nemci trebali da se još sećaju kako je pre sto godina slepa mržnja prema Francuzima sudbonosno uticala na unutrašnji razvoj Nemačke. A koliko je više opravdana ili bar shvatljiva bila tadašnja hajka protiv Francuza u poređenju sa današnjom hajkom protiv Engleza. Naročito su pruske provincije punih šest godina teško trpele pod francuskom tuđinskom vlašću. Stoga je bilo i razumljivo što istočnoelbski seljaci, kada se krenulo na Francuze, nisu samo mlatili kundacima da bi se postigao ratni cilj već i što su u Francuzima gledali samo lopovsku bandu ubica i pljačkaša.

Od njih se nije mogla očekivati tako visoka kulturna uzdignutost kakvu je tada izrazio Gete: »Ja nisam mrzeo Francuze, iako zahvaljujem bogu što smo ih se otarasili. Kako bih i mogao ja, kome su samo kultura i varvarstvo stvari od značaja, mrzeti narod koji pripada najkulturnijim narodima na zemlji i kome dugujem zahvalnost za tako velik deo svog obrazovanja«. Gete je time u potpunosti odgovorio zahtevu koji mora i usred najžešćeg rata da se postavi duhovnim vođama naroda, naime — veze koje povezuju civilizovane narode ne smeju da se olabave više nego što to traži ratna svrha.

KRATKA OBJAŠNJENJA ISTORISKIH LIČNOSTI, DOGAĐAJA I GEOGRAFSKIH NAZIVA

A

Abukir, grad i poluostrvo u Egiptu, gde su se odigrale tri bitke u vremenu od 1798 do 1801 godine.

Prva bitka se odigrala 1 avgusta 1798 između francuske i engleske flote (pod komandom Nelsona). Francuzi su bitku izgubili, ali su Englezima naneli teške gubitke tako da ovi nisu bili u mogućnosti da vrše gonjenje francuskih ostataka.

Druga bitka se odigrala 25 jula 1799 u kojoj je Bonaparta naterao u more turske trupe od 18.000 ljudi.

Treća bitka se odigrala 8 marta 1801 u kojoj je engleski general uspeo da iskrca 20.000 ljudi, zauzme grad i zarobi 1.600 požrtvovanih branilaca pod komandom generala Frijana.

Alba, grad u Španiji, na reci Tormes, gde su Francuzi u Napoleonovim ratovima, 1809, odneli pobedu nad Špancima.

Albreht (Albrecht, Charles-Théodore), nemački astronom, rođen 1843 u Drezdenu, umro 1915 u Potsdamu. Čuven je po svojim radovima iz oblasti oscilacija zemljine ose. Bio je dopisni član Akademije nauka.

Albrehtsberger (Albrechtsberger Johan Georg), nemački orguljaš (1736—1809), učitelj Betovenov i Humelov.

Aleksandar Veliki, makedonski kralj (356—323 p. n. e.). (Detaljnije vidi u delu *Strategija posrednog prilaženja* od Lidel Harta).

Aleksandar I, ruski car (1777—1825). 1801 godine zaključio je savez sa Engleskom. Pošto je Napoleon 1805 prodro u Austriju, Aleksandar I je ušao u Treću koaliciju. Posle izgubljenih bitaka kod Austerlica (1805), Ojlaua i Fridlanda (1807), zaključio je sa Napoleonom na reci Njemenu *Tilzitski mir* (1807), koji je raskinut 1812 godine Napoleonovim pohodom na Rusiju. Posle bitke kod Vaterloa (1815) Aleksandar je ušao u Pariz i sa Engleskom i Austrijom potpisao ugovor o savezu *Svete alijanse* (1815).

Alkibijad, vojskovođa, govornik i državnik stare Grčke (450—404 pre naše ere). Periklov učenik, isticao se od rane mladosti svojom raskoši i avanturama. Proteran iz Atine, stavio se u službu Spartanaca da bi se osvetio svojoj državi, ali su ga ubrzo i Spartanci proterali.

Američki rat za nezavisnost vođen je od 1774—1783 protiv Engleske. Vašington je bio vrhovni komandant američkih snaga. Posle niza pobeda (uz pomoć

francuskih trupa pod Lafajetom) zaključen je mir 1783 u Versalju kojim je Engleska priznala nezavisnost SAD.

Američki građanski rat (1861—1865), vođen je između južnih zemljoradničkih i severnih trgovačkih država. Najzad, pobedom Granta, 2 aprila 1865, kod Fajv Foksa, kapitulirale su snage južnih država čime je i rat završen.

Amfipolj, grad stare Grčke, kolonija Atine, koju je osvojio Filip Makedonski 358 godine pre naše ere.

Amijenski mir, zaključen između Engleske i Napoleona 27 marta 1802 u Amijenu. Svet je očekivao da će ovaj mir biti dugotrajan, dok je on stvarno značio samo jedno primirje. U dugim pregovorima Englezi su zahtevali da Napoleon evakuiše svoje trupe iz Egipta, dok je on hteo da zadrži i Maltu. Najzad, Egipat su napustili i Francuzi i Englezi i predali ga Turskoj. Engleska je dobila Cejlon i Indiju, a Francuska Martinik i Gvadelupu, dok je Malta bila predata Jerusalimu.

Anri IV (Henri IV), francuski kralj, rođen 1553, ubijen u Parizu 1610. Vodio je mnogobrojne verske ratove protiv Španije, kao i za nasleđe pokrajina Anrija III, koji je ubijen 1589 u Sen Kluu.

»Antimakijaveli«, delo koje je napisao Fridrih Veliki protiv Makijavelija. (Detaljnije o Makijaveliju vidi u delu *Tvorci moderne strategije* od Erla.)

Aristofan, jedan od najslavnijih grčkih pesnika (445—386 p. n. e.) i pisac 44 pozorišna dela. Pisanjem satira i političkih pamfleta vodio je borbu protiv svemoćnog Kleona.

Arminije, latinsko ime za Hermana (Hermann), germanskog vojskovođu koji je potukao rimske legione pod Varom u čuvenoj Teutoburškoj Šumi u Nemačkoj, 9 aprila prve godine naše ere. U svojoj mladosti služio je u rimskoj vojsci gde je izučio ratnu veštinu. Njegovo je ime ostalo u Nemačkoj kao sinonim herojstva.

Arnold fon Vinkelrid (Arnold fon Winkelried), poznat pod nadimkom *Decius des Suisses*, koji se herojski borio i poginuo u bici kod Sempaha, kraj Lucerna, 9 jula 1386.

U ovoj bici je švajcarska pešadija prvi put otsudno potukla srednjovekovne ritere pod austriskim vojvodom Leopoldom čime je učinjena značajna prekretnica u istoriji ratne veštine.

Aspern, varoš na levoj obali Dunava, u Nemačkoj, prema ostrvu Lobau, gde je Napoleon 1809 godine potukao austriske trupe pod komandom nadvojvode Karla. Bitka je dobila naziv *Bitka kod Eslingena.*

Atina, glavni grad stare i današnje Grčke. Atinska država je bila prva pomorska sila na svetu za vreme Temistokla, Aristida i Perikla.

Auerštet, selo u Saksonskoj, gde je francuski maršal Davu, 14 oktobra 1806, potukao pruske snage, dok je Napoleon u isto vreme bio glavnu bitku kod Jene.

Bitkom kod Jene i Auerštета srušena je Pruska 1806 godine.

Austerlic, grad u Moravskoj, gde je Napoleon 1805 godine odneo pobedu nad austriskim i ruskim snagama.

B

Bagration, ruski general (1765—1812), koji je u ratu protiv Napoleona (1812) komandovao 2 ruskom armijom.

Bajron (Byron), engleski pesnik (1788—1824), koji je dobrovoljno učestvovao u grčkom ustanku protiv Turaka, kad je i umro od kuge 19 aprila 1824.

Barklaj de Toli, ruski maršal (1761—1818), koji je u ratu protiv Napoleona (1812) komandovao 1 ruskom armijom.

Barnav (Barnave), francuski državnik (rođen 1761 — giljotiniran 1793).

Baucen (Bautzen), nemačka varoš u Saksonskoj, severno od Drezdena, gde je Napoleon 20 i 21 maja 1813 odneo pobedu nad Prusima i Rusima.

Napoleon je gonio Pruse i Ruse od Licena (2 maja) do Baucena, gde su se, pozadi reke Spreje, ovi zadržali i dobro utvrdili. Tog istog dana su Nej i Loriston otpočeli na levom krilu da natkriljavaju Barklaja de Tolija. 20 maja su Udino, Makdonald i Marmon zauzeli prvi položaj. Bliher je ogorčeno branio »Termopile Nemačke«, ali ga je Nej svojim prodorom na krilu naterao na povlačenje. Nedostatak francuske konjice onemogućio je eksploataciju ove pobede.

Bazel (Bazelles), mesto na 3 km od Sedana, u Ardenima, gde su Francuzi 1 septembra 1870 dali ogorčen otpor Nemcima. U Bazelu je zaključen *Bazelski mir* o kome Mering govori u ovom delu.

Bazelski mir je 1795 zaključen u Bazelu između Pruske i Francuske. Po njemu je Francuskoj bila priznata leva obala Rajne.

Bazen (Bazaine, Achile), francuski maršal (1811—1888). Učesnik u Krimskom ratu (1851), zatim u ratu u Italiji (1859) i po kolonijama, unapređen je u čin maršala 1864 godine. U ratu 1870 bio je komandant Lorenske armije, a od 12 avgusta generalisim francuske vojske. Posle boja kod Rezonvila trebao je da naredi ofanzivu, a ne da se povlači na Mec i dozvoli Nemcima da preurede svoje snage. Kod Sen Priva (18 avgusta 1870) njegova inercija je bila glavni uzrok za neuspeh. Posle toga, ostao je neaktivan u Mecu, vodeći pregovore sa Bizmarkom, nemačkom vladom, Napoleonom III i caricom. Posle rata bio je osuđen na smrt što je predao Mec a nije učinio sve što je bilo moguće za njegovu odbranu. Smrtna kazna je docnije zamenjena večitom robijom, čije je izdržavanje prekinuto njegovim bekstvom u Španiju.

Bebel (Bebel, August), jedan od vođa nemačke socijalističke partije. Rođen je 22 februara 1840 u Kelnu, a umro 13 avgusta 1913 u Švajcarskoj. Sa Lipknehtom je 1868 godine počeo da izdaje list *Demokratska nedelja,* a 1869 i *Volksstaat.* Izabran za poslanika, ušao je u Rajhstag 1867 godine i odlučno glasao protiv kredita za rat 1870 godine. 1871 godine bio je protiv aneksije Alzasa i Lorena. Šireći socijalističke ideje borio se protiv Bizmarkove politike zbog čega je 1872 godine osuđen na 2 godine robije. Pisac je mnogobrojnih političkih članaka i rasprava.

Bernhardi fon Fridrih, nemački general i vojni pisac, istoričar, poznat protivnik Delbrika. Rođen je 22 novembra 1849 u Petrogradu (Lenjingradu) gde mu je otac bio u diplomatskoj službi. Stupio je u prusku vojsku 1869 godine. Naročito se bavio izučavanjem vojne istorije. Poznatije mu je delo *Deutschland und der nächste Krieg* (»Nemačka i idući rat«) koje je doživelo šesto izdanje 1913 godine. Delo je izazvalo senzaciju u inostranstvu i smatrano pretečom Prvog svetskog rata. Zato je Bernhardi smatran, pored Hajnriha Trajčkea i Fridriha Ničea, za duhovnog raspaljivača nemačkog šovinizma.

Berenhorst (1733—1800), ađutant Fridriha Velikog i vojni pisac. Poznatije mu je delo zbog kojeg ga i Mering pominje: *Razmatranja o ratnoj veštini, njenom napretku, protivurečnosti i nepouzdanosti.*

Bernadot, kralj Švedske i Norveške pod imenom Karlo XIV, bio je francuski maršal (1763—1844). U bici kod Flerisa (1794) naročito se istakao sa revolucionarnim trupama. Smatran je za najboljeg generala Francuske revolucije i za najvećeg Napoleonovog rivala. 1809 godine Napoleon mu je oduzeo komandu nad 9 korpusom, posle čega je, ogorčen, primio ponuđeni mu švedski presto i prešao u tabor Napoleonovih neprijatelja. U 1812 bio je saveznik ruski, a 1813, u bici kod Lajpciga, odigrao je presudnu ulogu u pobedi nad Napoleonom.

Berhardi Fridrih, (1849—1930), nemački general i vojni pisac, učesnik u ratu 1870/71 kao i 1914—18 godine. Napisao je sledeća dela: *Istorija Fridrihovih ratova, Savremeni rat, Naša budućnost, Budući rat* (1920) i dr.

Bernhardi Teodor, nemački diplomata i istoričar (1802—1887), koji je napisao više istoriskih dela na koja se Mering poziva u svojim člancima.

Betman-Holveg (Bethmann-Hollweg), nemački državnik (1856—1921), koji je kao kancelar glavni krivac za nemačku politiku uoči Prvog svetskog rata. Diskutujući sa engleskim ambasadorom pitanje belgiske neutralnosti, rekao je: »Engleska neće poći u rat zbog jednog parčeta hartije«, ciljajući na nemačko gaženje belgiske neutralnosti.

Biblija (grčki znači knjiga), svetovni rukopisi Starog i Novog zaveta.

Bilov (Bülow), nemački diplomata i državnik (1849—1929), koji je obnovio Trojni savez pre Prvog svetskog rata. Poznat kao ogorčeni protivnik socijalizma svoga vremena. Njegov brat, *Bilov Karl,* komandovao je 2 nemačkom armijom u bici na Marni, 1914 godine.

Bitka kod Brajtenfelda, selo u Saksonskoj, 5 km od Lajpciga, gde je Gustav Adolf 1631 godine odneo pobedu nad Papenhajmom, a 1642 godine Švedani potukli cariste. Ove se dve bitke u istoriji zovu »bitke kod Lajpciga« za razliku od bitke iz 1813 godine u kojoj su saveznici (Rusi, Austrijanci i Nemci) tukli Napoleona.

Mering se poziva na prvu bitku, iz 1631 godine.

Blajbtroj (Bleibtreu, Georg), nemački slikar bitaka (1828—1892) čija su poznatija dela: *Bitka kod Kacbaha* (1857), *Vojvoda od Braunšvajga u bici kod Krefelda* (1858), *Bitka kod Kenigreca,* i dr.

Blajbtroj (Bleibtreu, Karl), nemački pisac i istoričar (1859—1928). Bio je jedan od nosilaca nemačke revolucije u književnosti koja se odigrala oko 1890 godine. Najznačajnije mu je delo *Ludost veličina* (1887), roman u kome je oštro kritikovao savremene pisce, radi čega ga Mering često pominje u svojim člancima.

Bliher (Blücher), pruski feldmaršal (1742—1819), koji se prvo istakao u Sedmogodišnjem ratu, mada ga zbog grubosti nije trpeo Fridrih Veliki. Posle izgubljene bitke kod Jene i Auerštetа, 1806 godine, otstupao je sve do Libeka gde je kapitulirao. 1813 i 1815 godine bio je glavni komandant celokupne pruske vojske. Naročito se istakao u bici kod Vaterloa, iako je bio u 73 godini života. Kao taktičar bio je osrednjih sposobnosti i za uspehe je imao da zahvali svojoj energiji i gvozdenoj volji, radi čega je i dobio nadimak *General Vorwärts* (napred).

Bojen (Boyen, Hermann), pruski general (1771—1848), koji je učestvovao u ratu protiv Napoleona i bio ranjen u bici kod Aueršteta. Od 1814 do 1819 bio je pruski ministar rata i mnogo je doprineo reorganizaciji i stvaranju nove pruske vojske, te ga zato Mering pominje sa Šarnhorstom i drugima.

Borodino, selo zapadno od Moskve, gde se odigrala bitka 7 septembra 1812 između ruskih i Napoleonovih snaga. Mada su Francuzima naneli teške gubitke, naročito svojom artiljerijom, Rusi su se ipak povukli i otvorili neprijatelju put za Moskvu.

Braunšvajg (Braunschweig, Karl, 1735—1806), pruski vojskovođa koji se istakao u Sedmogodišnjem ratu. Smatran je za najsposobnijeg generala u Evropi svoga vremena, mada je kod Valmija bežao ispred revolucionarnih generala — Dimurija i Kelermana (1792). U ratu protiv Napoleona, 1806 godine, komandovao je pruskim trupama i bio teško ranjen u bici kod Aueršteta posle čega je ubrzo i umro.

Braunšvajg-Bevern (Braunsweig-Bevern, 1775—1781), nemački vojvoda koji se istakao u bitkama kod Molvica, Hoenfridberga, Rajhenberga, Praga i Kolina.

Brazid, spartanski general iz Peloponeskih ratova. U bici kod Amfipolja, braneći ovu varoš od Atinjana, pobedio je Kleona, ali je i sam u istoj poginuo (422 p. n. e.).

Bren (Brenus), galski vojskovođa, koji je 390 godine p. n. e. osvojio Etruriju, opseo Kluzijum, potukao Rimljane kod Alija i prodro u Rim, gde je izvršio strahoviti pokolj i rušenja. Pristao je da napusti grad po cenu od hiljadu funti (oko 500 kgr) zlata koje je stanovništvo imalo da sakupi i preda zavojevaču. Dok je ovo zlato mereno, Bren je bacio svoj mač na terazije i uzviknuo: *Vae victis!* (»Teško pobeđenim!«).

C

Cezar (Caius — Julius), rimski diktator (101—44 p. n. e.). Prolazeći kroz jedno alpisko selo rekao je da bi više voleo u njemu biti *prvi* nego u Rimu *drugi*.

Posle svoga povratka iz Španije obrazovao je sa Pompejem i Krasom prvi trijumvirat. 59 godine postao je konzul. Posle osvajanja Galije postao je jako popularan, te se Senat počeo pribojavati. Pompej mu je postao rival. Zato je Cezar, pošto Senat nije hteo da pristane na njegove zahteve o oduzimanju komande Pompeju, prešao reku Rubikon, uzviknuvši: *Alea jacta est!* (»Kocka je bačena«). U ovoj borbi Cezar je likvidirao Pompeja i njegove pristalice i u Africi, i od 48 godine p. n. e. postao je apsolutni diktator (posle bike kod Farzale). Kao diktator borio se da ne bude ova vlast sveta u rukama trista patriciskih porodica. Ali se počela stvarati zavera u kojoj je učestvovao i njegov posinak Brut koji je uživao sve moguće raskoši. U momentu napada zaverenika Cezar se iznenadio kada je video i mač svoga Bruta, pa je uzviknuo: »Zar i ti, sine Brute!« Pao je pored statue Pompeja.

Cezar je bio, posle Cicerona, najveći govornik svoga vremena. Erudita, istoričar, poznat je i kao pisac koji je napisao sledeća dela: *O Galskom ratu (De Bello Gallico), Građanski rat, Studija analogija, Anti-Katon,* i dr.

»Cicenicima«, naziv za sva prezimena Prusa, koja se završavaju na »ic«, kao Klauzevic, itd.

Corndorf (Zorndorf), prusko selo u Brandenburgu gde je 25 avgusta 1758 Fridrih Veliki odneo pobedu nad Rusima.

Č

Čarls I, engleski kralj iz dinastije Stjuart (1600—1649). Pošto se Parlament suprotstavljao njegovoj vladavini, raspustio ga je i vladao bez njega od 1629 do 1640. Ali je ubrzo potom izbio građanski rat u kome su rojalisti tučeni u bitkama kod Njuberija (1643), Marston Mura (1644) i Nezbija (1645). Kralj je pobegao u Škotsku, gde je uhvaćen i isporučen narodu koji ga je izveo pred sud. Osuđen kao *tiranin, izdajnik, ubica i neprijatelj naroda,* Čarls I je pogubljen pred palatom *Whithall* u Londonu.

D

Danajci, narod koji je prema staroj grčkoj mitologiji postao na taj način što se 50 devojaka danajskog kralja udalo za 50 mladića njegova brata Egiptosa. Kako su braća bila u zavadi, to su, po naređenju kralja danajskog, prve bračne noći svih 50 devojaka ubile svoje muževe, koje su potom bile osuđene da u paklu večito donose i sipaju vodu u neku veliku vaznu koja je bila bez dna.

Danton, (Georges-Jacques), jedan od vođa Francuske revolucije (1759—1794). Uoči bitke kod Valmija, u kojoj je spasena Revolucija, Danton je rekao da je za pobedu neprijatelja i spas otadžbine potrebno *»de l'audace, encore de l'audace et toujours de l'audace«* (»smelosti, još smelosti i uvek smelosti«). U sukobu sa Robespijerom, zatvoren je i giljotiniran 31 marta 1794. Pred pogubljenje rekao je svome dželatu: »Tu montreras ma tête au peuple, elle en vaut bien la peine!« (Ti ćeš pokazati moju glavu narodu, jer ona to vredi).

Darije, persiski kralj (550—486 p. n. e.). Pošto je osvojio Grčku, probio se i preko Dunava. Okupirana Grčka se pobunila, što je dovelo do čuvene Maratonske bitke (490) u kojoj su Grci pod Miltijadom potukli Persijance.

Davu (Davout, Louis-Nicolas), francuski maršal, vojvoda od Aueršteta i princ od Ekmila (1770—1823). Pred izbijanje Revolucije bio je konjički potporučnik koji se otpočetka svrstao u redove revolucionara i učestvovao u svim ratovima. Naročito se istakao u bici kod Aueršteta u kojoj je sa svojim 3 korpusom razbio glavne snage pruske armije. Po svom vojničkom talentu Davu se smatra za najsposobnijeg Napoleonovog generala.

Daun (Joseph-Marie-Leopold), austriski feldmaršal (1754), koji je otvorio vojnu školu u Vinernajštatu (kod Beča) i imao mnogo zasluga u Sedmogodišnjem ratu protiv Fridriha Velikog. Dobio je bitku kod Hohkirhena (1758), ali je izgubio kod Lojtena i Torgaua.

Delbrik Hans (Delbrück, Hans, 1848—1929), nemački istoričar i poznati pisac vojnoistoriskih dela. Po završetku univerzitetskih studija ušao je u Parlament gde se isticao svojim kritičkim govorima i napisima u *Preussische Jahrbücher,* čiji je bio direktor. Zbog ovakvog stava bio je kažnjavan. Njegova važnija dela su: *Strategija Perikla, objašnjena strategijom Fridriha Velikog* (1890); *Fridrih, Napoleon, Moltke, stara i nova strategija* (1892); *Rat i politika 1914—1917* (2 sveske, 1918—1919); *Opšta istorija* (I knjiga — *Stari vek,* 1924; II knjiga — *Srednji vek,* 1925). Bio je protivnik Ludendorfa i napisao brošuru protiv njega, optužujući ga za počinjene greške u Prvom svetskom ratu.

Devolucioni ratovi su vođeni za špansko nasleđe Nizozemske i drugih pokrajina posle smrti španskog kralja Filipa IV (1665). Francuski kraj Luj XIV polagao je pravo na Braban i deo Nizozemske u ime svoje žene, Marije Terezije, ćerke Filipa IV iz prvog braka, na što je polagao pravo i

Karlo II, novi španski kralj, sin Filipa IV iz drugog braka. U tom cilju Luj XIV je umaširao u Flandriju sa trupama pod komandom Tirena (1667). Iduće godine Kondé je osvojio i oblast Franškonte koja je pripadala Španiji. Holandija, uplašena prodiranjem Francuza, zaključila je savez sa Engleskom i Švedskom, ali je došlo do mira u Ahenu (Ekslašapelu) 1668 godine, po kome su osvojeni: Šarlroa, Turne, Due, Udenard, Lil i Kurtre i ostali francuski gradovi.

Deze (Desaiz), francuski general, rođen 1768, poginuo u bici kod Marenga 1800 godine. Posle učešća u operacijama na Rajni i u Italiji učestvovao je u Napoleonovom pohodu u Egipat gde se naročito istakao u bici kod Piramida. U bici kod Marenga Deze je pretvorio siguran poraz u onako sjajnu pobedu.

Didro (Diderot, Denis), francuski pisac i naučnik (1713—1784). Čuven je naročito po svojoj *Enciklopediji*. Zbog objavljivanja svog dela *Pisma slepima* (1749) bio je kažnjen sa 3 meseca zatvora. Pored toga, naročito je značajno njegovo delo *Misli o tumačenju prirode* (1754). Enciklopediju je završio 1772 godine, posle čega je na poziv Katarine II otišao u Rusiju. Posle svoje smrti ostavio je još nekoliko neobjavljenih dela. Svojim radovima Didro je mnogo doprineo pripremama Francuske revolucije.

Dimurije, (Dumouriez, Charles-François), francuski general (1739—1823). Pred izbijanje Francuske revolucije nalazio se u zatvoru u Bastilji. Naročito se istakao u bici kod Valmija (1792). Docnije, polažući svu nadu u žirondince, zbližio se sa Dantonom.

Direktorijum, ime fruancuske vlade koja se sastojala od 5 članova i koja je upravljala Francuskom od 27 oktobra 1795 do 18 brimera (9 novembra) 1799. Karno (Carnot) je bio jedan od prvih 5 članova Direktorijuma. Direktorijum se borio protiv rojalista, koji su bili digli ustanak u Vandeji, kao i protiv jakobinskih ekstremista. 28 maja 1796 postavio je Bonapartu za komandanta vojske u Italiji. Dok je Bonaparta bio u Egiptu, obrazovana je jaka koalicija protiv Francuske u koju su ušle: Austrija, Rusija, Engleska, Turska i Napuljska Kraljevina. Došavši iz Egipta, Bonaparta je izvršio udar 9 novembra 1799 i srušio Direktorijum.

E

Efijalt, izdajnik koji je kod Termopila pokazao Persijancima put da obiđu tesnac i izmanevruju odbranu Leonide i njegovih drugova. Docnije je otkriven, uhvaćen i pogubljen.

Emska depeša je inscenirana vest (Bizmark) o tobožnjem upadu Francuza u Nemačku 1870 godine, što je sa nemačke strane iskorišćeno kao neposredan povod za rat koji je Bizmark želeo.

Engijen (Enghien), vojvoda od Engijena (1772—1804), koji je osumnjičen kao zaverenik protiv Napoleona, uhvaćen i streljan u Vensenu 1804 uprkos odbrane svoje majke Jozefine, prve Napoleonove žene.

Eugen Savojski, jedan od najvećih vojskovođa svoga vremena (1663—1736). Predestiniran da postane sveštenik, odlučio je da stupi u vojsku Luja XIV, ali ga ovaj nije primio, te je 1683 stupio u austrisku vojsku. Prva svoja vatrena krštenja dobio je u borbi protiv Turaka, posle čega je učestvovao u čitavom nizu bitaka i postao feldmaršal (1691). Posle ope-

racija na Dunavu, u Lombardiji, kod Tulona i u Holandiji, odneo je pobedu kod Malplake (1709), ali ga je 1712 francuski maršal Vilar potukao kod Denena. 1716 potukao je Turke kod Petrovaradina, a 1717 kod Beograda.

F

Farzala, stari grad u Tesaliji gde je Cezar stigao i potukao Pompeja (48 p. n. e.).

Favr (Favre, Gabriel-Jules), advokat i francuski državnik (1809—1880). Vatreni republikanac, postao je narodni poslanik 1848 i vidno se isticao u borbi protiv državnog udara koji je 1851 izvršio Napoleon III. Posle kapitulacije Francuske i ugovora u Frankfurtu 1871 povukao se iz javnog života i postao član Akademije nauka.

Fihte (Fichte, Johan Gottlieb), nemački filozof (1762—1814). Pristalica Kantove filozofije, branio je Žan Žak Rusoa i Francusku revoluciju. Njegova filozofija, kao i Kantova, odlikuje se apsolutnim idealizmom.

Fojerbah (Feuerbach, Ludwig), poznati nemački filozof (1804—1872).

Fosa Druzijana (Fossa Drusiana), ime kanala koji je prokopao Druzus, Tiberijev brat, između Rajne i Okeana, preko jezera Flevo. Pored ovog kanala poznati su i drugi rimski kanali, kao: *Fosa Korbulomis,* između Meze i Rajne; *Fosa Marijana,* između Rone i Sredozemnog Mora; *Fosa Neronis,* između Oste i Puteole, itd.

Francuska ili Julska revolucija (1830), koja je otpočela julskim ustankom 80.000 Parižana protiv Burbona. Pošto radnička klasa nije bila organizovana, to su liberali uspeli da dovedu na presto Luja Filipa koji je bio blizak buržoaziji.

Francusko-pruski rat (1870/71). — Ovaj je rat Pruska želela. Pruska vojska je brojala 390.000, a francuska 260.000 ljudi. Francuska je bila pobeđena i kapitulirala je 26 februara 1871, posle čega je došlo do ujedinjenja Nemačke.

Fransoa I (François I), francuski kralj (1494—1547). 1515 nasledio je Luja XII. Iste godine pobedio je u bici kod Marinjana i ušao u Milano.

Fronda je pobunjenički pokret u Parizu protiv vladavine austriske Ane i Mazarena, nazvan po praćki *(la fronde)* kojom su se igrali mladići toga vremena. Pokret je trajao od 1648 do 1653 i deli se na dva perioda:

Parlamentarnu frondu (od avgusta 1648 do marta 1649), i *Frondu princeva* (od oktobra 1649 do septembra 1653). Prvoj je bio uzrok rđava uprava Mazarena koja je pritiskavala buržoaziju velikim nametima i porezima da bi se popunila iscrpljenost u Tridesetogodišnjem ratu kao i drugi izdaci.

Drugi period je čista borba princeva protiv kraljevske austriske vlasti u Parizu. Konde je uspeo da sa svojim trupama prodre u Pariz (4 jula 1652). Rezultat ovog građanskog rata bio je za narod ravan nuli.

Frundsberg, nemački general (1473—1528), učestvovao je u svima ratovima između francuskog kralja Fransoe I i Karla V, a naročito se istakao u bici kod Pavije (1525). 1527 sišao je sa luteranskim pristalicama u Italiju u nameri da uhvati i obesi papu, ali je u Ferari dobio zapaljenje pluća i ubrzo umro. Frundsberg je osnivač čuvenih nemačkih *landsknehta* tj. nemačkih pešaka iz XV i XVI veka), te ga zato Mering pominje.

G

Gambeta (Gambetta, Léon), francuski advokat i državnik (1838—1882). Istaknut u Parlamentu, izbegao je (1870) iz opsednutog Pariza pomoću slobodnog balona i u Turu postao ministar unutrašnjih poslova i rata. Odmah je pristupio prikupljanju vojske za produženje rata.

Garibaldi (Giuseppe), italijanski general (1807—1882), koji je bio jedna od značajnijih ličnosti nacionalnog preporoda. Još u mladosti republikanac, bio je odan stvari nezavisnosti naroda. Ubrzo je morao da beži u Francusku, a potom u Ameriku, gde je 1836 godine postao glavni komandant urugvajskih snaga u borbi protiv argentinskog diktatora Rozasa. Po povratku u Italiju 1848, posvetio se borbi za ujedinjenje i nezavisnost svoje zemlje, organizujući dobrovoljce sa kojima je potukao Austrijance. 1859 godine on opet vodi borbu protiv Austrijanaca. Energično je protestovao protiv davanja Nice i Savoje Francuskoj. 1867 godine pokušao je da zauzme Rim. Svoju doslednost u borbi za nezavisnost naroda posvedočio je i u ratu protiv Pruske 1870/71, kada se sa svojim »crvenim košuljama« stavio na stranu Francuske.

Germanikus (Tiberius, Drusus, Nero), rimski vojskovođa, rođen 16 godine p. n. e., umro je 19 godine n. e. Postao je kvestor u dvadesetoj godini, dva puta ugušio pobune u Dalmaciji i Panonskoj oblasti. Uživao je veliko poverenje kod cara Avgusta koji mu je poverio komandu nad 8 legija na Rajni. Posle smrti cara Avgusta legije su zahtevale da Germanikus preuzme carstvo, ali je on to odbio. Pobedio je Arminija i povratio Varove orlove. Tiberije, ljubomoran, pozvao ga je u Rim da bi ga poslao u Aziju gde je ubrzo i umro.

Giber (Guibert), francuski general i vojni pisac (1743—1790). Učestvovao je u Sedmogodišnjem ratu, posle koga je objavio svoje delo u 2 sveske: *Essai de tactique générale* (1772), i *Défense du systéme de guerre moderne* (1779). 1786 godine dobio je maršalski čin i bio izabran za člana Akademije nauka.

Giljotina, sprava za izvršenje smrtne kazne otsecanjem glave koju je izmislio lekar i francuski političar dr *Guillotin Joseph-Ignace.* Rođen 1738, umro 1814, bio je profesor anatomije na Pariskom fakultetu.

Gnajzenau (Gneisenau), pruski feldmaršal (1760—1831). Učestvovao je 1780 u Američkom građanskom ratu. U ratu 1806 bio je u činu kapetana. Naročito se istakao u reorganizaciji nove pruske vojske. 1813 bio je Bliherov načelnik štaba, kao i na Vaterlou 1815. Umro je od kolere kao komandant pruske armije koja je gušivala pobunu Poljaka (1831).

Golc (Colmar fon der Goltz), pruski general i poznati vojni pisac (1843—1916). Učestvovao je u ratovima 1866 i 1870/71 i istakao se pisanjem istoriskih dela o ovim ratovima. Docnije je objavio svoje čuveno delo *Das Volk in Waffen,* a zatim *Rosbach und Jena* u kome je dao analizu francuskog i pruskog neuspeha. 1883 otišao je u Tursku gde je reorganizovao tursku vojsku. U Prvom svetskom ratu komandovao je 1915/16 godine 1-vom a potom 6-tom turskom armijom.

Grandson ili Granson, varoš u Švajcarskoj (u kantonu Vod), na obali Nešatela, koju je osvojio vojvoda Burgonjski, Šarl le Temerer (Neustrašivi) i poklao posadu. Na vest o ovom pokolju cela se Švajcarska uzbudila i pobunila i svojim snagama uz zvuke truba pojurila koncentrično ka Grandsonu. Neprijatelj, preplašen, dade se u bekstvo (2 marta 1476), ostavivši sve zlato sa drugim mnogobrojnim dragocenostima.

Grot (Nikolaj Jakovljević), ruski filozof, rođen u Petrogradu (Lenjingradu) 1852, umro u Moskvi 1899. Napisao je čitav niz filozofskih rasprava i dela, od kojih mnoga na francuskom jeziku.

Gruši (Grouchy), francuski maršal (1766—1847). Po rođenju plemić, pred početak Revolucije poručnik, prihvatio je nove revolucionarne ideje i ubrzo na bojnom polju stekao čin generala. Na Vaterlou je učinio strašnu grešku što se nije krenuo u pravcu topovske paljbe, mada su ga potčinjeni komandanti za to preklinjali. Povratkom Burbona bio je konfiniran u Filadelfiji gde je proveo pet godina. 1831 godine Luj Filip mu je vratio čin maršala i sva ostala dostojanstva. Ostavio je svoje *Mémoires.*

Gustav Adolf, švedski kralj (1594—1632) koji je poginuo u bici kod Licena. Za vreme svoje vladavine vodio je skoro neprestano ratove protiv Danske, Poljske i Rusije. U bici kod Licena (Lutzen, 1632) odneo je pobedu, ali je i sam u njoj poginuo. Imao je najmoderniju vojsku u Evropi svoga vremena kako u pogledu organizacije, opreme i naoružanja, tako i u pogledu obuke.

Guvion Sen Sir (Gouvion-Saint-Cyr), maršal Francuske (1764—1830). U vojsku je stupio kao dobrovoljac 1792 i učestvovao u svima ratovima Revolucije i Carstva. Posle mnogobrojnih pobeda bio je 1813 godine primoran da zbog nedostatka municije kapitulira u Drezdenu. Posle pada Napoleona bio je u dva maha ministar rata i istakao se u stvaranju francuske oružane sile. Kao pisac poznat je po svojim memoarima: *Mémoires pour servir à l'histoire militaire sous le Directoire, le Consulat et l'Empire (1831).*

H

Hanibal (247—183 p. n. e.), kartaginski vojskovođa, koji se još u mladosti zakleo da će mrzeti Rimljane. Pošto je osvojio Španiju, prešao je Pirineje, a potom i Alpe. U svom prodiranju ka Rimu tukao je Rimljane 218 godine kod Trebije, 217 kod Trazimenskog Jezera i 216 kod Kane. U Rimu je bio zavladao toliki strah od Hanibala da je otuda potekao poznati izraz *Hanibal ante portas* (Hanibal je pred vratima).

Hardenberg, pruski državnik (1750—1822), koji se naročito istakao na podizanju Pruske posle 1810 godine, koristeći tekovine Francuske buržoaske revolucije.

Haugvic (Haugwitz), pruski državnik (1752—1832). 1804 godine zamenio ga je Hardenberg. Haugvic je zaključio Šenbrunski mir.

Hegel (Georg Wilhelm Friedrich), nemački filozof (1770—1831). 1801 godine došao je u Jenu gde je od Šelinga (Schelling) prihvatio filozofiju prirode. Kao profesor Hajdelberškog univerziteta, 1816 godine, izdao je *Enciklopediju filozofskih nauka.* 1818 godine primio je katedru na Berlinskom univerzitetu gde je sve do smrti radio na izdavanju svojih filozofskih dela.

Herder (Johan Gottfried), nemački pisac, istoričar i filozof (1744—1803). Sin radničke porodice, imao je težak život u mladosti. Svoje školovanje završio je u Kenigsbergu (Istočna Pruska) gde je slušao Kantova predavanja. Bio je profesor u Rigi, a proveo je izvesno vreme u Francuskoj, u Strasburu, gde se upoznao sa Geteom. Zapojen novim idejama, Herder je ispoljio jak uticaj na evoluciju nemačke literature. Kao isto-

ričar naročito je poznat po svom čuvenom delu: *Idées sur la philosophie de l'histoire de l'humanité (1785—1792).*

Herodot, grčki istoričar (484—425 p. n. e.). Od rane mladosti počeo se strasno interesovati prošlošću. Mnogo je putovao i prikupljao građu za svoja istoriska dela. U Atini je bio blizak Periklu i Sofoklu.

Hoenfridberg, mesto u Šleskoj gde je Fridrih Veliki pobedio Austrijance 1745 godine.

Hoenlinden, selo u Bavarskoj gde je francuski general Moro odneo pobedu 3 decembra 1800 nad austro-bavarskim trupama. Moro je komandovao svima francuskim snagama na Rajni protiv austriskog nadvojvode Johana. Austro-bavarske trupe dočekane su kod Hoenlindena sa fronta od strane Neja i Grušija, dok ih je iz pozadine napao Rišpans. Stešnjene sa čela i iz pozadine, dale su se u bekstvo, po najvećoj mećavi. Put za Beč bio je otvoren. Neprijatelj je ostavio svu artiljeriju i 12.000 u zarobljenim.

Hoenloe-Ingelfingen, Karlo, pruski general (1827—1892), istaknuti artiljerac, učestvovao je u ratovima 1866 i 1870/71. Pri opsadi Pariza bio je komandant artiljerije. Poznata su mu dela *Vojnička pisma.*

Hoenloe-Ingelfingen, Fridrih (Hohenlohe-Ingelfingen), pruski general (1746—1818). Učestvovao je 1806 u bici kod Jene kao komandant korpusa. Pošto je vojvoda od Braunšvajga ranjen kod Auerštета, Hoenloe je preuzeo komandu nad ostacima pruske vojske i doveo ih je do Odre gde je kapitulirao kod Prenslaua sa 15.000 vojnika.

Hoš (Hoche), francuski general (1768—1797) iz doba Revolucije. Odbranivši Denkerk od Engleza 1792, ubrzo je postao komandant Mozelske armije. U ugušenju ustanka u Vandeji uzeo je vidnog učešća. 1797 potukao je Austrijance kod Altenkirhena. Umro je u 29 godini života od pluća. Hoš je ostao svetao vojnički lik Francuske revolucije.

J

Jena, nemačka varoš u Tiringiji gde je Napoleon 14 oktobra 1806 odneo sjajnu pobedu nad Prusima. Došavši u Jenu 13 oktobra, Napoleon je rasporedio Lanov korpus i Gardu duž kose Landgrafenberg. U toku noći privukao je i svoju artiljeriju, postavljajući Ožroa levo, a Sulta desno. Pruske snage pod komandom kneza Hoenloea bile su raspoređene duž puta Jena—Vajmar, frontom jugo-istok. 14 oktobra, iako je bila gusta magla, Napoleon je naredio početak napada. Lan je do 9 časova zauzeo oba sela pred sobom, dok je Ožro pošao ka Vajmaru. Hoenloe je počeo da pregrupisava svoje trupe, kada je Nej upao između Lana i Ožroa i prodro do centra bojišta. Tada je nastao odlučujući trenutak. Nej je uspeo da odbije juriš 30 pruskih eskadrona i da krene u napad uz podršku Ožroa. Napoleon je tada naredio opšti napad. U tom trenutku Rihel je doveo 15.000 vojnika iz Vajmara na koje je Mira izvršio juriš sa svojom konjicom i naterao ih u bekstvo. Rihel je poginuo. U 16.00 časova bitka je bila odlučena. Ostaci Prusa bežali su ka Auerštetu, gde je Davu u isto vreme bio uništio fon Braunšvajga. 40.000 Francuza pobedilo je 70.000 Prusa koji su ostavili 200 topova na bojnom polju.

Jork, pruski feldmaršal (1759—1830), koji je učestvovao u svima ratovima protiv Napoleona.

K

Kališ (Kalisz), poljska varoš u oblasti Loda, na reci Varti. Mering ovo mesto pominje zbog čuvenog Kališkog proglasa od 28 II 1813 godine.

Kampoformiski mir, nazvan po istoimenom gradu u Severnoj Italiji u kome je zaključen 17 oktobra 1797 mir između Francuske i Austrije posle sjajnih Bonapartinih pobeda u Lombardiji.

Francuska je dobila Belgiju i levu obalu Rajne, dok je Austriji priznat posed Krfa i drugih ostrva u Jonskom Moru, koja su oduzeta Veneciji. Pored toga, Austrija je dobila Istru, Dalmaciju, Friul i deo Republike Venecije istočno od reke Adidže. Lombardija je ušla u Cisalpisku Republiku sa mletačkim gradovima (Mantova, Kremona, Breščija, Bergano, Modena i dr.) i potpala je pod francusku vlast.

Kant (Emmanuel), nemački filozof (1724—1804), bio je sin škotskog sedlara. Kao student teologije u Kenigsbergu više je izučavao matematiku, fiziku i njutonovsku filozofiju nego teologiju. 1781 postao je profesor istog fakulteta u Kenigsbergu kada je objavio i svoje čuveno delo *Critique de la raison pure* (»Kritika čistoga uma«). Svojim radom i objavljenim delima mnogo je doprineo razvoju filozofije.

Karlajl (Carlyle, Thomas, 1795—1821), engleski istoričar i biograf, koji je sa pasijom proučavao nemački jezik i literaturu. Naročito je poznat po svom pogrešnom tvrđenju da istoriju čine pojedine ličnosti, što je dokazivao kroz biografije Lutera, Šekspira, Muhameda, Dantea, Bernsa, Napoleona i dr. Značajno mu je delo *Francuska revolucija* koje je objavljeno 1837 godine.

Karlo Veliki ili Šarlemanj (Charlemagne ili latinski *Carolus Magnus*), franački kralj i car Zapada (742—814).

Karlo XII (1682—1718), švedski kralj koji je u svojim mladim godinama pokazao veliku čvrstinu karaktera i odlučnost u ratu protiv koalicije Danske, Rusije i Poljske. 1700 godine iskrcao se kod Zelanda i proterao Dance do Kopenhagena. Potom se okrenuo protiv Petra Velikog i poljskog kralja Avgusta II, koje je pobedio kod Narve (1700) i Dune (1701). Pošto je osvojio Poljsku, postavio je za njenog kralja Stanislava Leščinskog. Rešen da osvoji Moskvu, ali je iscrpljen prostorom i teškoćama snabdevanja, bio potučen kod Poltave (1709). Spasao se bekstvom u Tursku odakle je potsticao Turke na rat protiv Rusije. U Švedsku se vratio tek 1715, ali je ubrzo ubijen. U vojnoj nauci Karlo XII je poznat kao pretstavnik avanturističke strategije.

Karlsbad (češki Karlovy Vary), čuvena banja sa 17 toplih izvora, na reci Tepelu, pritoci Ore. U ovom gradu zasedavao je Kongres 1819 godine.

Karno (Carnot, 1837—1894), pretsednik Francuske Republike, na koga je izvršen atentat za vreme izložbe u Lionu (1894).

Kaunic (Kaunitz, Wenzel), austriski diplomata i državnik (1711—1794). Vodio je pregovore i zaključio Ahenski mir (1748). Postavši kancelar 1753 godine rukovodio je skoro trideset godina austriskom politikom. Zbog unutrašnjih reformi koje je hteo sprovesti pao je u nemilost kod Josifa II.

Kenigrec, grad u Češkoj, istočno od Praga, gde je pruska vojska pobedila austrisku (1866). Ova se bitka ponegde zove i bitka kod Sadove.

Kleon (Cleon), atinski demagog (umro 422 p. n. e.). Posle smrti svoga protivnika Perikla (429) postao je šef Narodne stranke koja je bila za rat Atine protiv Sparte. U bici protiv Brazidasa (kod Amfipolisa, 422) poginuli su i Kleon i Brazidas. Kleon je bio veliki govornik. Tukidid je u svojim istoriskim delima bio neobjektivan prema Kleonu jer ga je ovaj bio proterao iz zemlje.

Klopštok (Klopstock, Friedrich-Gottlieb), nemački pesnik (1724—1803). Studirao je teologiju i filologiju u Jeni i Lajpcigu. Od rane mladosti imao je ambiciju da postane nemački Milton, pa je u tom smislu odlučio da speva *Mesijadu*, koja je trebala da odgovara Miltonovom *Izgubljenom raju*. Na ovom je delu radio punih trideset godina, pa ipak nije uspeo. Glavni junak *Mesijade* je germanski nacionalni junak Arminije (Herman) koji je u Teutoburškoj Šumi potukao rimske legije pod Varom.

Kolin, češki grad na Elbi gde je austriski maršal Daun pobedio Fridriha Velikog (1757).

Komitet javnog spasa (Comité de salut public), obrazovan 6 aprila 1793 pred opasnošću spolja i na predlog Dantona, imao je svu izvršnu vlast Republike u svojim rukama. Kako je Robespijer imao u Komitetu većinu, to je bio u mogućnosti da sprovede krvavi teror nad svojom protivnicima, postavši tako apsolutni diktator sve dok nije i njegova glava došla na red. Inače, Komitet je mnogo doprineo stvaranju francuskih armija i odbrani Revolucije spolja.

Konvent (Convent, *Convention nationale*), francuska politička skupština koja je zamenila Zakonodavnu skupštinu i bila na čelu Francuske od 1792—1795. Njeno trajanje bilo je ispunjeno neprestanim borbama, kako unutra — međupartiskim, tako i spolja — protiv reakcionarne Evrope, i može se podeliti u tri perioda:

I period — od 21 septembra 1792 do 2 juna 1793 — kada su dominirali žirondinci. Sve su se partije složile za proglas Republike od 22 septembra 1792, ali su se podelile na osudi kralja Luja XVI.

II period — vladavina »montanjara« — koja je 1 aprila 1794 obrazovala Komitet javnog spasa *(Comité de salut public)* koji je ugušio pobunu žirondinaca u Normandiji i u Bordou, rojalista u Lijonu, Tulonu i Vandeji i odbranio zemlju od reakcionarne koalicije. U ovom periodu i sami montanjari su se podelili u tri frakcije: na centar — pod Robespijerom, levicu i umerenu desnicu — pod Dantonom. Ovaj period je završen 27 jula 1794.

III period, koji je trajao 14 meseci, pretstavljao je režim koji je bio protiv preteranog terora, te se morao braniti naizmenično od žirondinaca i rojalista.

Blagodareći zavedenoj opštoj vojnoj obavezi i poletu svojih mladih generala: Hoša, Žurdana, Pišegrija, Moroa i dr., Revolucija je ne samo uspela sebe da odbrani, već je izbila na Rajnu i anektirala austrisku Nizozemsku (Pays-Bas), dovršavajući tako cilj bivše monarhije.

Vladavina Konventa dala je između ostalog: metarski sistem, razne naučne institute, muzeje, visoke tehničke, medicinske i druge škole. 26 oktobra 1795 došao je *Direktorijum*.

Košćuško (Tadija), poljski patriot (1746—1817). Pošto je završio Vojno učilište u Varšavi i francuske vojne škole u Versalju i Brestu, otišao je u SAD gde je u Ratu za nezavisnost bio Vašingtonov adutant. Po povratku u Poljsku otpočeo je borbu protiv Rusije. Posle podele Poljske između Rusije i Pruske otišao je za SAD gde mu je za ranije zasluge Kongres izglasao novčanu pomoć od koje je živeo do smrti.

Kromvel (Cromvell, Oliver), protektor Engleske Republike (1599—1658). Pod rukovodstvom Hampdena pripremao je revoluciju protiv Čarlsa I i mnogo doprineo pobedi nad rojalistima kod Marston-Mura (1644) i Nezbija (1645). Iako poslanik u Parlamentu, ostao je u vojsci gde je dobio čin general-potpukovnika. Pošto je pročistio Parlament, obrazovao je sud za suđenje Čarlsu I, koji je pogubljen pred palatom Hvajthol *(Whithall)*. Odbio je kraljevsku titulu koju mu je Parlament ponudio. Ostao je kao jedan od najvećih ljudi u engleskoj istoriji.

Kunersdorf, pruski grad gde je Fridrih Veliki bio potučen od austriskih (Laudon) i ruskih snaga (Soltikov), 12 avgusta 1759.

Kutuzov, ruski maršal (1745—1813). Pod komandom Suvorova istakao se pri zauzimanju Akermana od Turaka kada je ostao bez oka. U ratovima protiv Napoleona komandovao je, 1805, kod Austerlica, austrisko-ruskom vojskom. 1812 godine postao je vrhovni komandant u najkritičnijem času, te je zato ostao vrlo popularan u Rusiji, mada ga Mering za mnoge stvari napada, između ostalog i da je pijančio za vreme bitke kod Borodina.

Kserks, persiski kralj (485—465) čiji se pohod u Grčkoj završio porazom kod Plateje (479) i Salamine (480).

L

Landšturm (Landsturm) je u ratu Pruske protiv Napoleona obuhvatao sposobne obveznike od 18 do 40 godine starosti, koji nisu bili upisani u *Landver*. Ustvari, ovi su obveznici imali da se bore na gerilski način protiv okupatora, dok je *Landver* sačinjavao regularnu vojsku.

Uloga i naziv se menjao kroz istoriju, tako da se u bivšoj Austriji tako zvala neka vrsta poslednje odbrane.

Lasal (Lassalle Ferdinand), jedan od osnivača nemačkog socijalizma (1825—1864). Pokušao je da organizuje radničku partiju pa je 1862 godine u Berlinu formulisao i program. Ubrzo je bio uhapšen, ali je ipak napisao više brošura i članaka za razvijanje radničkog pokreta. Poginuo je u jednom dvoboju.

Laudon, austriski general (1716—1790). Prvo je bio u ruskoj vojsci, pa je želeo da pređe kod Fridriha Velikog, ali ga ovaj nije hteo primiti, te su ga primili Austrijanci kojima je bio jedan od najboljih generala. Naročito se istakao u Sedmogodišnjem ratu (u bici kod Landshuta). U ratu protiv Turaka 1788 zauzeo je Beograd.

Lesing (Lessing, Gotthold), nemački pisac (1729—1781). Poznat je kao dramski pisac, a još više kao pisac basni, ali je najznačajniji po svojim kritikama iz oblasti umetnosti i filozofije. Pored toga, bio je jedan od najboljih nemačkih stilista.

Licen (Lützen), nemačka varoš na reci Sali gde su se u istoriji odigrale dve velike bitke: prva, za vreme Tridesetogodišnjeg rata (1632), između Valenštajna i Gustava Adolfa koji je i sam u njoj poginuo; druga je bila između Napoleona (1813) i rusko-pruskih trupa.

Liga (Ligue), savez, konfederacija više država. Kroz istoriju su postojale mnogobrojne lige — savezi naroda počev od najstarijih vremena pa do Lige (Društva) naroda stvorene posle Prvog svetskog rata. Takva je liga postojala i u Sedmogodišnjem ratu o kome Mering govori.

Lipkneht (Liebknecht, Wilhelm), nemački publicista i socijalista (1826—1900). Tražio je 1848 godine osnivanje republike u Nemačkoj. Iduće godine učestvovao je u Badenskom ustanku, ali je potom morao izbeći u Švajcarsku, a odatle u London, gde je došao u vezu sa Karlom Marksom. Po povratku u Nemačku otpočeo je sa Bebelom da izdaje list *Volksstaat* (»Narodna država«), kao najnapredniji socijalistički list. Iste godine ušao je u Parlament. 1870 godine protestovao je protiv rata i bio je protiv aneksije Alzasa i Lorena. Ušavši u Rajhstag 1874 godine, postao je jedna od najznačajnijih ličnosti nemačke Socijalističke partije koju je 1875 godine uspeo da ujedini. Vodio je energičnu borbu protiv Bizmarka, a 1895 bio je uhapšen i osuđen na 4 meseca zatvora za uvredu carskog veličanstva. Njegov sin *Karlo* (1871—1919) bio je jedini iz nemačke Socijalističke partije koji je 1914 godine glasao protiv kredita za rat. 1916 godine osuđen je na 2 godine zatvora zbog pacifističkih manifestacija. Oslobođen Novembarskom revolucijom 1918, postao je vođa grupe *Spartacus*. Ubijen je za vreme pobuna u Berlinu (januara 1919).

Lojten (Leuthen), mesto kod Breslave gde je Fridrih Veliki 1757 potukao austrisku vojsku pod komandom princa Lorenskog.

Fridrihove snage nastupale su u 4 kolone; krilne su bile sastavljene od konjice, a dve srednje od pešadije. Iz ovakvog rasporeda Fridrih je razvio svoj čuveni *kosi borbeni poredak*, sličan poretku koji je Epaminonda primenio u bici kod Leuktre (371 p. n. e.).

Svojim kosim poretkom Fridrih je zahvatio austrisko levo krilo i pojavio se u pozadini neprijatelja čime je bitka bila odlučena.

Lombard je pripadnik istoimenog plemena koje je u VI veku osvojilo Severnu Italiju.

Luj XI (Louis XI), francuski kralj, sin Šarla VII i Marije Anžujske (1423—1483).

Luj XIV (Louis XIV), francuski kralj (1638—1715). Još kao mlad izdržao je tešku borbu sa Frondom. Mazaren je igrao u to vreme vrlo veliku ulogu; srećno je završio Tridesetogodišnji rat Vestfalskim mirom (1648) po kome je Alzas postao francuski. Posle smrti Mazarena (1661) Luj XIV je uzeo svu vlast u svoje ruke i postao apsolutistički vladar.

Luj XV, francuski kralj (1715—1774). Učestvovao je u Sedmogodišnjem ratu. Za vreme njegove vladavine Francuska je izgubila svoje kolonije u Indiji i Kanadu, koje su pripale Engleskoj. Inače je Luj XV poznat kao mekušac i razvratnik.

Luj XVI, francuski kralj od 1774 do 1793, kada je za vreme Francuske revolucije optužen za izdaju i osuđen na smrt. Prva glava otsečena novom spravom za pogubljenje, koju je izmislio lekar Gilotin, bila je glava Luja XVI.

Luj XVIII, francuski kralj (1755—1824) koji je vladao od 1815—1824. Posle pada Napoleona vratio se u Francusku i zaključio mir sa Saveznicima. Francuska je vraćena u granice od pre Revolucije.

Za vreme njegove vladavine francuske trupe su učestvovale u ugušivanju revolucije u Španiji (1823).

Luksemburg, francuski maršal (1628—1695). Postavši adutant Kondea, učestvovao je u svima borbama Fronde, a posle hapšenja Kondea, prišao je Tirenu. U ratu protiv Augsburške lige Luj XIV mu je poverio komandu nad vojskom u Flandriji gde je Luksemburg opravdao poverenje:

1690 dobio je bitku kod Flerisa (Fleurus), 1691 kod Leze (Leize), 1692 kod Štajnkerka i 1693 kod Nervindena. Maršal Luksemburg je bio izvanredan taktičar, sličan Kondeu.

Luter (Luther, Martin), verski reformator (1483—1546), koji je došao u sukob sa papom i crkvom.

M

Makdonald, francuski maršal (1765—1840), koji je bio jedan od najtalentovanijih Napoleonovih generala. Suvorov ga je pobedio u bici kod Trebije (1799).

Makijaveli, florentinski državnik i pisac. Poznata su mu dela: *Vladalac*, zatim *O ratnoj veštini* i *Rasprava o prvoj dekadi Tita Livija*.

(Detaljnije o Makijaveliju vidi u delu *Tvorci moderne strategije* od Erla).

Maraton, mesto u staroj Grčkoj, oko 40 km od Atine, blizu morske obale, gde su Atinjani 490 p. n. e., pod komandom Miltijada, potukli Persijance. Vest o pobedi doneo je u Atinu jedan trkač koji je pretrčao 40 km, stigao na glavni trg Atine, izgovorio reč »pobeda« i pao mrtav. Otuda se i danas trče »Maratonske trke«.

U bici kod Maratona učestvovalo je oko 10.000 Atinjana, a Persijanaca nešto više. Persijanci su imali na centru elitne trupe, takozvane »besmrtnike«. Atinjani su otpočeli napad, prešavši u trk čim su došli u domet persiskih strela. »Besmrtnici« su na centru izdržali udar, ali su potom prešli u protivnapad probijajući se u grčki raspored dok su grčka krila razvijala uspeh protiv slabijih persiskih vazalnih trupa, posle čega su zatvorila obruč u pozadini. »Besmrtnici« su, videći opasnost koja im preti, pojurili nazad, ka pristaništu, gde je grčki obruč već bio zatvoren. Tako je 490 godine p. n. e. završena prva opkoljavajuća bitka, koja se potom kroz vekove obnavljala kod Kane (216), Sedana, Tanenberga, Staljingrada i dr.

Marbo (Marbot), francuski general (1782—1854). Stupivši dobrovoljno sasvim mlad u vojsku, učestvovao je kao Ožroov ađutant u bici kod Austerlica, Jene i Ojlaua. U pohodu na Moskvu, 1812, bio je kao pukovnik na čelu husarskog puka. U bici kod Lajpciga (1813) teško je ranjen. Naročito je poznat po svome delu iz 1820 godine *Remarques critiques sur les Considérations du général Rogniat sur l'art de la guerre*, kojim je Napoleon bio toliko zadovoljan da je testamentom ostavio autoru 100.000 franaka. Njegovi *Mémoires*-i, poučni i zanimljivi, objavljeni 1891, pretstavljaju izvrstan primer vojničkih memoara.

Marija Terezija Austriska, francuska kraljica (1638—1683) žena Luja XIV. Svoje pravo nasleđa na španski presto, kao ćerka Filipa IV, bila je prodala za 500.000. Međutim, španska vlada je odbila da isplati obećani miraz, te je tako došlo do *Devoluciskog rata* između Francuske i Španije (1665—1668).

Marija Terezija, austriska carica (1717—1780). Posle smrti svoga oca došla je na presto 1740 i vodila dva velika rata: prvi, protiv Fridriha Velikog za odbranu Šleske, a drugi, za odbranu svog prestola od bavarskih kneževa. Pred kraj svoje vladavine uspela je da zauzme Galiciju od Turaka.

Marengo, italijansko selo u Pijemontu, istočno od Alesandrije, gde je Bonaparta 1800 godine odneo pobedu nad Melasom, austriskim komandantom.

Marmon (Marmont), francuski maršal (1774—1853). Prvo se istakao pri odbrani Tulona sa Bonapartom, a zatim u bici kod Austerlica, u Portugaliji i kod Lajpciga. Bio je guverner naše Dalmacije dok je ona potpadala pod upravu Napoleona.

Mazaren (Mazarin, Jules), francuski državnik (1602—1661). Dugogodišnji ministar unutrašnjih poslova u francuskoj vladi, vidno se istakao u Tridesetogodišnjem ratu, kao i u borbama sa prinčevskom Frondom. Političko vaspitanje Luja XIV pripisuje se Mazarenovom staranju.

Mendelson (Mendelssohn, Moses), nemački filozof (1729—1786). Poreklo vodi iz siromašne jevrejske porodice. U svojim filozofskim studijama i raspravama branio je Lajbnicov optimizam protiv Voltera. Takođe je 1785 branio Lesinga.

Mesijada (La Messiade, Der Messias), nemačka verska epopeja koju je napisao Klopštok (Klopstock). Prve tri pesme *Mesijade* objavljene su 1748, a dvadeseta i poslednja 1773. Delo je inspirisano Miltonovim *Izgubljenim rajem (Paradis perdu).*

Meternik, austriski kancelar (1773—1859), bio je jedan od glavnih vođa reakcije posle Francuske revolucije.

Miltijad, atinski vojskovođa, koji je odneo čuvenu pobedu kod Maratona (490 p. n. e.) nad Persijancima, ostvarivši prvu opkoljavajuću i uništavajuću bitku.

Mirabo (Mirabeau), francuski državnik (1749—1791). 1789 stupio je u Skupštinu tri staleža u kojoj je 23 juna 1789 izgovorio reči koje su objavljivale početak Francuske revolucije: *Mi smo ovde po volji naroda i ustuknućemo samo pred moći bajoneta.* Međutim, Revolucija je i njega odnela 1791 godine.

Moloh je, po mitologiji, bog rata kod Feničana.

Moltke (Helmuth), pruski feldmaršal (1800—1891). Po završetku Vojne akademije u Kopenhagenu postao je danski oficir, a potom je prešao u prusku vojsku. Mnogo je putovao po inostranstvu. U Turskoj je reorganizovao vojsku. Napisao je *Tursko-ruski rat 1828/29.* 1857 postavljen je za načelnika pruskog Generalštaba. Na ovom položaju mnogo je doprineo izgradnji pruske vojske. Ratovi protiv Danske (1864), Austrije (1866) i Francuske 1870/71 njegovo su delo. 1875 hteo je ponovo rat protiv Francuske, ali je Viljem I, pod pritiskom ruskog cara Aleksandra II, to odbio. Poznat je kao vrlo plodan vojni pisac. Ostavio je, pored dela iz oblasti strategije, svoje *Memoare* i *Vojnu korespondenciju.*

Moltke mlađi (Helmuth), nemački general (1848—1916), sinovac feldmaršala Moltkea, koji je ubrzo postao pomoćnik načelnika Generalštaba. U ratu 1914 godine bio je načelnik štaba nemačke Vrhovne komande. On je »razvodnjikavao« čuveni Šlifenov plan o upadu u Francusku jakim desnim krilom preko neutralne Belgije time što je ojačao levo krilo na račun desnog. U ratu je pokazao svu svoju nesposobnost: ostavši daleko pozadi fronta, nije ispoljio nikakav uticaj na svoje armije, koje su bile tučene na Marni (1914). Posle izgubljene bitke na mesto Moltkea došao je Falkenhajn za načelnika štaba nemačke Vrhovne komande.

Montekukoli (Montecucoli), austriski maršal (1609—1686), koji se naročito istakao u Holandskim ratovima.

Monteskije (Montesquieu), poznati francuski filozof i pisac (1689—1755) kome je Žan Žak Ruso odao poštovanje. Prvi je u svom delu *De l'esprit des lois* naučno obradio podelu vlasti na zakonodavnu, izvršnu i sudsku.

Moro (Moreau, Jean-Vicktor), francuski general (1763—1813). U 1796 komandovao je Rajnsko-mozelskom armijom. 1800 godine potukao je austriske trupe kod Hoenlindena. Rival Bonapartin, proteran je iz Francuske zbog zavere sa rojalistima. 1813 godine stupio je u rusku vojsku. Poginuo je u bici kod Drezdena 1813 godine.

N

Nej (Ney, Michel), francuski maršal (1769—1815). 1788 bio je običan vojnik, 1796 postao brigadni general, a 1804 maršal. Istakao se kod Ulma (1805), Jene (1806), Fridlanda (1807), gde je proglašen »najhrabrijim među hrabrim« (*Le Brave des braves*). Posle Vaterloa, po povratku Burbona, suđen je kao veleizdajnik i streljan.

O

Ojlau (Ojlava, Eylau), varoš u Litvaniji, gde je Napoleon I pobedio Ruse i Pruse (1807).

P

Peloponeski rat (La guerre du Péloponnèse) označava slabljenje stare jelinske moći. Rat je vođen (od 429—404 pre n. e.) između Atine i Sparte (na Peloponezu) koje su imale svoje saveznike. Posle dugih borbi i promena u savezničkim odnosima, Atina je kapitulirala 404 godine pre n. e. Teba i Korint hteli su da je sravne sa zemljom. Sparta, međutim, oduzela joj je sve osvojene teritorije i naredila je da se poruše utvrđenja u Pireju. Otada je nastala hegemonija Sparte, koja je trajala samo do 379 godine, jer se tada Teba sa ostalim državama digla na ustanak protiv Sparte. U ovom periodu odigrao je važnu ulogu Epaminonda kao vojskovođa na strani Tebe, koji je dobio bitku kod Mantineje (362) u kojoj je i sam poginuo.

Perikle, atinski državnik (499—429 pre n. e.), vođ Demokratske stranke i reformator. Za vreme njegove vladavine Atina je bila na vrhuncu svoga procvata, te je to doba zato i prozvano »Periklovo doba«.

Persiski ratovi (Les Guerres Médiques) vođeni su u V veku pre n. e. između Grčke i Persije. Persijanci su hteli pod carevima Kirom i Darijem da osvoje stare grčke zemlje na zapadnoj obali Male Azije. Ovome se suprotstavila naročito Atina:

Prvi pohod Darije je poveo protiv Eretrije i Atine. Persiska flota od 1.200 brodova bila je potopljena kod Atose od nevremena, a Mardonijeva vojska bila je primorana da se vrati u Aziju, desetkovana glađu i boleštinama koje su tada vladale u Makedoniji. Ali iduće godine, 491, Atina je morala da primi bitku na Maratonskom Polju. Posle toga, Atina je za vreme Temistokla postala jaka sila na moru.

Drugi pohod (480—479) predvodio je Kserks, naslednik Darijev. Blagodareći Temistoklu, Grci su dočekali napad sa više jedinstva i složnosti nego 491. Sparta i Atina bile su ujedinjene sa još oko 30 država. Leonida je dao ogorčen otpor na kopnu, naročito kod Termopila, gde je i poginuo. Na moru su Grci odneli sjajnu pobedu kod Salamine, 480, te se Kserks morao povući natrag u Aziju. Njegov vojskovođa,

Mardonije, ostavši u Grčkoj, bio je potučen iduće godine kod Plateje, a ostaci njegove flote kod Mikale, 479. Posle toga nastalo je doba grčke premoći na moru. (Poznate su vojskovođe iz toga doba: Miltijad, Temistokle i Pauzanije.)

Petion de Vilnev (Pétion de Villeneuve, Jérome), francuski državnik (1756—1794). Advokat iz Šartra, izvanredan govornik i vatreni revolucionar, ušao je u Skupštinu i ubrzo postao njen pretsednik. Docnije je došao u sukob sa Robespijerom. Osumnjičen da kuje zaveru sa Dimurijem, pobegao je i, pred opasnošću da bude uhvaćen, izvršio samoubistvo.

Pišegri, francuski general (1726—1807) koji je 1788 bio ministar rata. U Revoluciji je bio na strani rojalista.

Pit (William Pitt), britanski državnik (1759—1806). Naročito se istakao kao pretsednik vlade (bio dva puta) za vreme ratova protiv Napoleona.

Podevil (Podewils, Henrich), pruski državnik (1695—1760), koji je najtešnje sarađivao sa Fridrihom Velikim po pitanjima spoljne politike.

Polibije, grčki istoričar (210—125 p. n. e.). Za vreme rata između Rima i Makedonije bio je neutralan. Posle pobede Rima morao je kao talac provesti 16 godina u Rimu gde je imao prilike da se zbliži sa Scipionom. Poznat je po svojim istoriskim i filozofskim delima među kojima se nalazi i poznato delo *Udžbenik iz taktike (Traité de tactique).*

Poltava, varoš u Ukrajini gde je Petar Veliki potukao Švеđane 9 jula 1709. Porazom u ovoj bici počelo je rušenje moći Karla XII.

Poltavu je branilo 5.000 Rusa protiv 30.000 Švеđana, ali je Petar Veliki prispeo sa još 50.000 vojnika. Bitka se začela 8 jula, a Švеđani su sutradan bili potučeni do nogu. Karlo XII se spasao bekstvom u Tursku. Ova ruska pobeda inspirisala je mnoge pisce i pesnike, a i Volter ju je opisao u svojoj *Istoriji Karla XII.*

Pompadur (Madame de Pompadour), ljubavnica francuskog kralja Luja XV (1721—1764) koja se mešala i u politički život Francuske.

Plateja, grčka varoš gde su Grci odneli pobedu nad Persijancima 479 godine p. n. e.

Prag, grad u Češkoj gde se 1757 odigrala bitka u kojoj je Fridrih Veliki potukao austriskog maršala Brauna.

Pful (Pfuel, Ernest), pruski general (1779—1866). Posle pruskog poraza kod Jene (1806) prešao je u austrisku, a 1812 u rusku vojsku. Međutim, 1815 godine ponovo se vratio u pruski Generalštab. U istoriji ratne veštine poznat je po svojim šablonskim planovima.

R

Radecki (Feodor Feodorović), ruski general (1820—1896) koji je bio komandant korpusa u ratu protiv Turske i odbranio Šipka-prelaz na Balkanu (avgust—septembar 1877). U januaru 1878 naterao je turske snage da kapituliraju posle čega je ušao u Jedrene.

Radecki fon Radec, austriski general (1766—1858). Učestvovao je u ratu protiv Turske 1788—1789, kao i protiv Napoleona. Postao je maršal posle bitke kod Asperna. 23 marta 1849 potukao je Pijemontsku armiju kod Novare. 1850 godine odigrao je važnu ulogu u sprečavanju rata između Pruske i Austrije kojom je prilikom ugušio pobunu u Milanu.

Ranke-Leopold, nemački istoričar (1795—1886) koji je naročito proučavao epohu nacionalnog preporoda i napisao mnogobrojna istoriska dela, zahvatajući i jugoslovenske narode.

Rat za poljsko nasleđe (1733—1735) vođen je zbog dva pretendenta na poljski presto posle smrti Avgusta II. U rat su stupile Rusija i Austrija, koje su podržavale Avgusta III, sina Avgusta II, protiv Francuske, Španije i Sardinije, koje su podržavale Leščinskog. Rat je završen mirom u Beču kojim je priznat Avgust III za kralja Poljske.

RATOVI EPOHE FRANCUSKE REVOLUCIJE

Organizacija vojske. — Francuska buržoaska revolucija unela je novi duh u francusku vojsku, kao i u sve ostale državne institucije. Na mesto nekadašnje male, plaćeničke vojske, koja je vodila ratove sa ograničenim ciljem i bez neke veće mržnje protivnika, jer se sve svodilo na osvajanje pojedinih delova teritorije ili opsađivanje nekih utvrđenih gradova, javlja se vojska novog doba, zadahnuta revolucionarnim duhom, koja je bila spremna da se bori na život i smrt do konačne pobede ili poraza.

Reorganizovana vojska Revolucije brojala je 1789 godine: 121.000 pešaka, 33.000 konjanika, 9.000 artiljeraca sa ukupno 9.000 oficira i oko 58.000 teritorijalne milicije. Pored toga, mornarica je imala 226 ratnih brodova i 75.000 mornara. U novoj vojsci bilo je ostvareno pravilno shvatanje »vojnika-građanina« *(soldat-citoyen).* Vojska je bila formirana u bataljone, polubrigade i divizije. Njeno brojno stanje brzo je raslo, tako da je već 1794 godine iznosilo 1,169.000 vojnika.

Operacije 1792 izvođene su u severnom delu Francuske i u Nemačkoj. Francuska vojska imala je 4 armije: *Severnu* (Rochenbeau), *Centralnu* (La Fayette), *Rajnsku* (Luckner) i *Alpisku* (Montesquieu).

Reakcionarna koalicija smatrala je da će lako izaći na kraj sa »sankilotima« *(sans culottes)* i odmah produžiti na Pariz. Zato se pruski komandant Braunšvajg odlučio na ofanzivu i 20 septembra 1792 došlo je do bitke kod Valmija gde je pretrpeo poraz od mlade revolucionarne armije. Po rečima nemačkog pesnika Getea, koji je bio prisutan bici kod Valmija, sa ovom bitkom nastalo je »novo doba«.

Dimurije, komandant Centralne armije, posle Lafajeta, prešao je 6 novembra 1792 u protivofanzivu i bio je drugu bitku kod Žemapa (Zemmapes) koja je omogućila izbijanje francuskih trupa do Mozela. Na ostalim vojištima nije bilo važnijih događaja u 1792 godini.

Operacije 1793 izvođene su, uglavnom, na Severnom vojištu. Francuska je bila okružena neprijateljima sa svih strana, sem na granici Švajcarske. Dimurije je hteo da zauzme Holandiju. U tom cilju došlo je do bitke sa Austrijancima kod Nervindena (18 marta 1793). Na jugu su se Lion i Vandeja digli na ustanak; Englezi su zauzeli Tulon. Na Severnom vojištu preuzeo je komandu Žurdan, posle Hušara, koji je bio oslobodio Denkerk i potukao Frajtaga kod Hondšuta (8 septembra 1793). Na Rajni nije bilo krupnijih događaja, dok su iz Tulona proterani Englezi (19 decembra 1793), pri čemu se naročito istakao kapetan Bonaparta. U Pirinejima su španske trupe zauzele Rusijon, ali je njihovo dalje nadiranje zaustavio sedamdesetogodišnji general Dagober.

Operacije 1794. — Koalicija je nastavila sa svojim pritiskom, naročito u Belgiji i na Rajni. Međutim, francuske snage su sada ponovo reorganizovane, bolje obučene, čvršće komandovane i više disciplinovane no ranije. Svi pokušaji neprijatelja bili su odbijeni. Borbe u Belgiji i na Rajni produžene su u leto povećanom žestinom. Žurdan je potukao Koburga kod Flerija

(26 juna) gde su vazdušni baloni za osmatranje bojišta bili prvi put upotrebljeni od strane Francuza. U Alpima je general Dima zauzeo prevoje Mali Sv. Bernard i Mon Senis. U Pirinejima su španske trupe potisnute, pa su Francuzi prodrli u Kataloniju.

Operacije 1795. — U Holandiji je general Pišegri prešao reku Val. Savezničko komandovanje nije bilo složno, pa nije ni moglo da istavi neki ozbiljniji otpor. Pišegri je zauzeo Amsterdam (20 januara) posle čega je okupirao celu Holandiju. Mir je zaključen 16 maja 1795 u Hagu. Ovaj uspeh u Holandiji zadavao je strah Koaliciji. Pišegri i Žurdan prešli su Rajnu na više mesta, zauzeli prelaze na Majni i dospeli do Hajdelberga, ali su brzo bili prisiljeni da se povuku preko Rajne. Cela godina na Rajnskom vojištu prošla je u besciljnim marševima i, najzad, trupe su zazimile razdvojene rekom Rajnom. U Alpima nije bilo ništa, sem nekih čarki. U Pirinejima je Šerer naterao Špance na kapitulaciju kod Rozosa i zauzeo je celu pokrajinu Kataloniju. Pored toga, Francuzi su zauzeli i Biskaj. Međutim, pobuna u Vandeji uzimala je sve većeg maha. Rojalisti su zauzeli grad Somir, ali su ih snage Revolucije krvavo ugušile uprkos engleske podrške. Tom prilikom su se naročito istakli Hoš i Kleber. Rojalisti, potučeni, nastavili su gerilski rat, koji je posle izvesnog vremena likvidiran.

Operacije 1796—1797. — Posle ugovora o miru zaključenih u Hagu i Balu, Direktorijum je imao da se dalje bori protiv Engleske, Austrije i Sardinije. Mada su glavne austriske snage bile na Rajni pod nadvojvodom Karlom, pomoćne snage su bile u Italiji. Zato je sada francuska vojska bila podeljena u tri nove armije: na Sambri i Mezi pod Žurdanom, na Rajni i Mozelu pod Moroom i u Italiji pod Bonapartom. Dok su Žurdan i Moro nadirali ka Beču, Bonaparta je bio krenuo niz reku Po. Kelerman je obezbeđivao prelaze preko Alpa. U Nemačkoj su Žurdan i Moro, bez veze i sadejstva, često tučeni od nadvojvode Karla i vraćeni preko Rajne. U proleće 1797 obe su francuske armije opet prešle u ofanzivu i dospele do Frankfurta, ali je mir u Londonu zaključen 18 avgusta prekinuo neprijateljstva.

U Italiji su francuske trupe bile u više nego bednom stanju kada je Boparta nad njima preuzeo komandu (28 marta 1796). Bonapartina armija od 38.000 ljudi bila je toga trenutka ugrožena od 40.000 Austrijanaca pod Bolijem i 20.000 Pijemonteza pod Kolijem. Bonaparta je prvo potukao Bolija, 12 aprila kod Montenote, a zatim, 21 aprila, Kolija kod Mondove. Zato su Sardinci ponudili mir, koji je bio zaključen u Šeraskou, 28 aprila 1796. Bonaparta je 15 maja ušao u Milano, organizovao vlast i nastavio rat protiv Austrije. Bolija je smenio Vurmzer, koji se iz Tirola spustio u dve kolone, razdvojene jezerom Garda. Desnom kolonom komandovao je Gvozdenović, a levom sam Vurmzer, koji je išao da oslobodi Mantovu i da Bonaparti preseče komunikacije. Bonaparta je napustio opsadu Mantove, potukao Gvozdenovića kod Lonata (30 jula), pa se okrenuo na Vurmzera koga je potukao kod Kastiljone (5 avgusta). Vurmzer je ponovo organizovao svoje snage i opet pošao da oslobodi Mantovu. Bonaparta je i ovog puta primenio način dejstva po unutrašnjim operaciskim pravcima: prvo je potukao Davidovića, a potom je opseo Vurmzera koji je sada u Mantovi. Austriski vojskovođa Alvinci pošao je u pomoć Vurmzeru, ali ga je Bonaparta potukao kod Arkole (17 novembra). Vurmzer je, bez ikakve nade da bude oslobođen iz opsednute Mantove, kapitulirao 2 februara 1797. Operacije na ovom vojištu završene su Kampoformiskim mirom.

Operacije u Egiptu (1798—1800). — Posle francuskih uspeha na Rajni, a naročito u Italiji 1796/97 godine, kao neprijatelj Francuske bila je ostala još samo Engleska. Bonaparta je predložio Direktorijumu da zauzme Egipat, kako bi Englesku naterao na mir. Iz Egipta je ciljao na Indiju. Direktorijum, srećan da bude što dalje od ovog opasnog generala, saglasio se sa ovim planom. 19 maja 1798 krenuo je Bonaparta iz Tulona, okružen naučnicima svih vrsta. Na moru nije bio presretnut od engleske flote, a usput je osvojio Maltu, i 1 jula 1798 iskrcao se kod Aleksandrije. 21 jula već je bio bitku kod

Piramida, a 23 jula ušao je u Kairo. Međutim, Nelson mu je uništio flotu kod Abukira (2 avgusta) čime je Bonaparta bio otsečen od Francuske. Videći besciljnost cele ove operacije, Bonaparta je predao komandu generalu Kleberu, a on se tajno ukrcao 22 avgusta i otplovio za Francusku. Kleber je herojski protivstajao svima pobunama i napadima dok nije 14 juna 1800 mučki ubijen, posle čega su se ostaci francuskih trupa sami vratili u Francusku.

Operacije 1799. — Dok je Bonaparta izvodio besciljni pohod na Egipat, Francuska je s mukom odolevala Drugoj koaliciji koju je bila organizovala Engleska. Protiv jakih snaga nadvojvode Karla, kome je u pomoć bio prispeo i ruski general Suvorov, Francuska je imala samo Žurdanovu armiju na Rajni i Maseninu u Švajcarskoj. 27 marta Masena je odbranio Cirih, što je bilo od presudnog značaja za Francusku. Komandovanje na strani Koalicije bilo je razjedinjeno, te iako su snage bile nadmoćnije, nisu postigle vidnijih rezultata. Suvorov, sav ogorčen, prešao je Alpe i vratio se u Rusiju. Na ostalim vojištima nije bilo značajnijih događaja.

Operacije 1800. — Austrija je sada bila glavni protivnik na kopnu. Ona je imala dve jake armije: jednu na Rajni, pod Krejom, drugu u Lombardiji, pod Melasom. Bonaparta je, postavši sada prvi konzul, uputio Moroa protiv Kreja, a Masenu na Melasa. Pored toga, obrazovao je kod Dižona Rezervnu armiju. U *Italiji* je Masena ubrzo bio opkoljen na kopnu i blokiran engleskom flotom. Bonaparta je sa Rezervnom armijom prešao Alpe kod Simplona i Velikog Sv. Bernarda. Masena je u Đenovi izdržao od 6 aprila do 4 juna i time privezao za sebe jake neprijateljske snage, što je Bonaparta pravilno iskoristio. U tom cilju Bonaparta se, gotovo bez artiljerije, jer mu je skoro sva bila ostala u Alpima, uputio na Aleksandriju da bi Melasu presekao komunikacije. Melas je, međutim, hteo da parira ovaj manevar, što je dovelo do čuvene bitke sa obrnutim frontovima kod Marenga (14 juna 1800), koji je Bonaparta dobio blagodareći velikim delom inicijativi generala Dezea koji je sa svojom divizijom dojurio na bojište čim je čuo topovski pucanj. Melas je odmah potpisao mir i ustupio teritoriju sve do reke Minčio. — Na *Rajni* je Moro pokušao da izmanevruje Kreja kod Švarcvalda i uspeo je da zauzme Augsburg, ali ne i Ulm, u koji se povukao Krej. U ovoj operaciji naročitu pažnju zaslužuje odbranbena bitka kod Hoenlindena (3 decembra), gde je Moro pobedio. Austrijanci su napadali u tri kolone, koje je sa fronta zadržavao Nej, dok su na bokove udarili Rišpans i Dekaen.

RATOVI FRANCUSKOG CARSTVA (OD 1805—1815)

Operacije 1805. — Glavni protivnik je i dalje Engleska, stub Koalicije koja sada ima 5 armija: nadvojvodu Karla — za osvajanje Pijemonta; u Tirolu — nadvojvodu Jovana, koji treba da se spoji na Dunavu sa Makom, dok ne stignu i ruske armije pod Kutuzovom i Bukshevdenom. Kada se sve snage prikupe, treba upasti u Francusku. To je bio opšti plan Treće koalicije. Napoleon se, pošto je odustao od svog prvobitnog plana da vrši desant na Englesku (jer mu je Nelson blokirao flotu kod Kadiksa, a docnije je uništio u čuvenoj bici kod Trafalgara 21 oktobra 1805), odlučio da napadne Evropu. Italijansko vojište postalo je sada pomoćno, a Rajnsko glavno. Napoleon je stvorio plan da uništi Maka pre no što pristignu Rusi. Napoleonova »Velika armija« *(Grande Armée)* imala je 5 korpusa, konjičku rezervu (Mira) i gardu. Velika armija prešla je Rajnu na delu od Strasbura do Majnca (26 septembra), obišla Švarcvald sa severa i izbila na Dunav između Donauverta i Ingolštata. Mak, videći ovaj manevar, povukao se u Ulm sa 70.000 vojnika gde je kapitulirao (20 oktobra) posle neuspelih pokušaja da se probije. Posle bitke kod Ulma Napoleon je potukao saveznike kod Austerlica, blizu Beča, 2 decembra 1805. U ovoj bici učestvovao je i Kutuzov koji se, posle

poraza, povukao u Mađarsku. Rat se završio mirom u Bratislavi, 26 decembra 1805.

Operacije 1806. — Uspesi kod Ulma i Austerlica, kao i postavljanje Napoleonove braće, Žozefa za kralja Napulja i Luja za kralja Holandije, izazvalo je kod Koalicije (Engleska, Pruska i Rusija) još veću mržnju i strah. U međuvremenu Marmon je zauzeo našu Dalmaciju. Pruska, ohola i još zaneta nekadašnjim uspesima staroga Fridriha, nije uspela da shvati revolucionarne promene koje su izvedene u francuskoj vojsci (njenoj strategiji i taktici). To naročito nije mogao da shvati vojvoda od Braunšvajga, iako je učestvovao u bici kod Valmija (1792). Pruske snage imale su tri grupe koje su bile pod komandom kralja i prinčeva Hoenloea i Rihela. Vojvoda od Braunšvajga smislio je plan da se probije kroz Tirinšku Šumu u dolinu Majne u cilju presecanja Napoleonovih komunikacija u dolini Rajne. Napoleon je, ne čekajući ostvarenje plana vojvode od Braunšvajga, izveo svoj čuveni maršmanevar kroz Frankenvald (*»en bataillons carrées«*) u tri kolone, pod zaštitom jake prethodnice kojom je komandovao Mira. Rezultat ovoga pokreta i neodlučnosti Braunšvajga bio je potpun poraz Prusa u bitkama kod Jene i Aueršteta (14 oktobra 1806). Bliher se povlačio sve do Libeka, gde je kapitulirao 7 novembra. Cela Pruska je okupirana bez ikakvog daljeg otpora.

Operacije 1807. — Trebalo je uništiti još ruske snage. U tom cilju Napoleon je odmah zauzeo Varšavu i pridobio Poljsku za sebe. U svom nadiranju Napoleon je sustigao Benigsena kod Ojlaua (Eylau) gde ga je potukao 7 februara. U ovoj bici, po strašnoj mećavi, pretrpljeni su ogromni gubici (40.000 Rusa i oko 10.000 Francuza ostalo je na bojištu). 26 maja pao je Dancig posle sjajnog otpora. Sledeću bitku Rusi su primili kod Fridlanda, 14 juna, gde su potučeni, posle čega su potpisali Tilzitski mir (9 jula 1807).

Operacije u Španiji (1808—1814). — Gaženjem Pruske i stvaranjem Poljskog Vojvodstva, Napoleon je bio obezbedio svoje carstvo sa istoka. Trebalo je sada oterati Burbone i sa prestola u Madridu, a na španski presto postaviti jednog iz Bonapartine familije. Povod za rat nije bilo teško naći i za najkraće vreme Žino (Junot) je umarširao u Lisabon, a Mira (Murat) u Madrid. Na španski presto je postavljen Žozef Bonaparta, a Mira je otišao u Napulj za kralja. Ali se španski narod digao na ustanak. Da bi ugušio pobunu i povratio autoritet kako Žozefa, tako i svojih snaga, Napoleon se sa 8 korpusa pod ličnom komandom uputio u Španiju. Hunta (španska Skupština) je organizovala očajan otpor. U novembru 1808 došlo je do jakih sudara na celom frontu. 30 novembra Napoleon je umarširao u Madrid. Sva dalja nastojanja da se zarobe engleske snage, kojima su u Portugaliji komandovali generali Mur (Moore) i Blejk (Blake), ostala su bez uspeha, jer su se ostaci ovih trupa ukrcali za Englesku 10 januara 1809. Napoleon je bio primoran da otputuje za Pariz, jer se Austrija žurno oružala. Ustanak u Španiji rasplamteo se naglo, čemu je doprinelo i novo iskrcavanje Engleskih snaga kojima je u početku komandovao Velesli (Wellesly), a potom Velington. Masena je pretrpeo prvi poraz kod Tores Vedrasa, a docnije kod Fuentes d'Onoro (11 maja 1811). Marmon je, međutim, potisnuo Engleze sa Badajoza, ali se ustanak širio sve većom brzinom, naročito od kada su počele pristizati vesti sa ruskog fronta. Marta 1813 Žozef je morao definitivno da napusti Madrid. Velington je preduzeo energično gonjenje, pa pošto je došao do Pirineja, probio se u Francusku čak do Tuluze (12 marta 1814). Sjajan otpor španskog naroda bio je prvi ozbiljan udarac evropskom kolosu toga vremena od koga se nije oporavio sve do svoje abdikacije u Fontenblou (1814).

Operacije 1809. — Dok je Napoleon izvodio operacije u Španiji, austriski nadvojvoda Karlo reorganizovao je vojsku i otpočeo pokrete protiv francuskih snaga pod Bertijeom u Bavarskoj. Engleska je obećala iskrcavanje u Belgiji i Italiji. 17 aprila Napoleon je prispeo u Donauvert. Nadvojvoda Karlo odmah je počeo sa povlačenjem svojih snaga. Napoleon se upravio na Beč, koji je kao prestonica pretstavljao glavni strategiski objekat u ovom ratu. 21 maja Masenin korpus imao je da izdrži jak pritisak kod Asperna i

Eslingena. Maršal Lan mu je pritekao u pomoć, ali je poginuo; most preko Dunava bio je ponovo prekinut, a municije nestalo, te su se snage morale povući na ostrvo Lobau (na Dunavu). Noću 3/4 jula Napoleon je ponovo prešao Dunav sa 3 korpusa i uspeo da potuče Austrijance kod Vagrama, 6 jula 1809. U ovoj bici naročito se istakla artiljerija pod komandom generala Drua. Rat se završio mirom u Beču (14 oktobra 1809).

Pohod na Rusiju 1812. — Pošto je rat sa Rusijom postao neizbežan, Napoleon je razvio svoju armiju kakvu dotada nije svet video: 12 korpusa sa 4 konjičke divizije od ukupno preko 600.000 vojnika, formiranih u 3 armije sa 2 armiska odreda na bokovima. Napoleon je bio na levom krilu sa Francuzima, princ Eugen na centru sa Italijanima, a Žerom na desnom krilu sa Nemcima i Poljacima, dok je Švarcenberg sa Austrijancima prodirao u Galiciju. Makdonald sa Prusima bio je u Istočnoj Pruskoj kod Kenigsberga. Rusija je imala takođe 3 armije: Barklaj de Toli sa 150.000 ljudi bio je na Njemenu, Bagration sa 100.000 u Voliniji, a Tomasov u pokretu iz Besarabije. Napoleon je prešao Njemen 24 juna 1812. Rusi su izbegavali odlučnu bitku, a Napoleon ju je želeo, ali nije uspeo da ih na to primora. Posle Smolenska, mesto Barklaja došao je Kutuzov za generalisima. 7 septembra došlo je do nerešene bitke kod Borodina gde je ostalo 80.000 mrtvih i ranjenih, od čega 30.000 Francuza. 14 septembra 1812 Napoleon je ušao u Moskvu koja je već bila sva u plamenu. Ostavši bez životnih potreba, Napoleon je 13 oktobra otpočeo svoje povlačenje. Hladnoća, glad, partizani, dejstvo na bokove od strane Vitgenštajna s desna i Čičagova s leva (sa Kozacima), — sve je to uslovilo strašnu tragediju Napoleonove armije. Berezina je pređena 28 i 29 novembra. U Smorgonu, 5 decembra 1812, Napoleon je predao komandu maršalu Miratu, a on žurno otišao za Pariz da organizuje nove snage. Mira je uspeo da spase svega desetak hiljada vojnika, koje je doveo do Kenigsberga, gde ih je predao Eugenu, a on je požurio za Italiju da spasava svoj presto u Napulju.

Operacije 1813. — Posle poraza »Velike armije« u Rusiji, Prusi i Rusi stupili su u savez 26 februara 1813. Napoleon je sakupio novu armiju od 300.000 mladih i neobučenih vojnika sa svega 12.000 konjanika, što je bilo nedovoljno za izviđačku službu. Kutuzov je ubrzo umro te ga je zamenio Vitgenštajn; a njega opet ubrzo Barklaj de Toli. Važniji sudari odigrali su se kod Licena (2 maja), Baucena (20 i 21 maja), Gros Berena (23 avgusta), Kacbaha (26 avgusta), Drezdena (26 i 27 avgusta), Kulma (30 avgusta), Denevica (6 septembra), Libervolkvica (14 oktobra), Vašaua (16 oktobra), a najotsudniji sudar od svih bila je bitka kod Lajpciga (18 i 19 oktobra).

Operacije 1814. — Savezničke armije prešle su preko Rajne 1 januara 1814. Vincigerode se uputio kroz Ardene ka Holandiji, Bliher u pravcu Marne, a Švarcenberg pravo na Pariz. Napoleon je prikupio svoje glavne snage oko Vitrija. Prvi sudari otpočeli su sa Bliherovom armijom: 27 januara kod Sen-Dizijea, a 29 januara kod Brijena. 10 februara Napoleon je opet potukao Blihera kod Šampobera (Champaubert), a Jorka kod Monmiraja (11 februara) i kod Šato Tijerija (12 februara), zatim kod Vošampa (Vauschamps) 14 februara, čime je Bliherova armija bila potpuno rastrojena. Za ovo vreme Švarcenberg je bio duboko prodro u dolinu Sene. Napoleon se bacio tada na njega, ali se Švarcenberg odmah povukao i spojio sa Bliherom. Koncentričan pritisak u pravcu Pariza nastavljen je i dalje, sve dok 30 marta 1814 nije došlo do borbe na zidinama prestonice. Kad se Napoleon vratio sa gonjenja Vincigeroda, sve je bilo dockan, jer je Pariz kapitulirao. Napoleon je hteo da prikupi nove snage na Loari i da produži borbe, ali su ga maršali primorali u Fontenblou (6 aprila 1814) da abdicira. Saveznici su ušli u Pariz i izdiktirali mir pod pretsedništvom ruskog cara Aleksandra I.

Operacije u Belgiji (Vaterlo) 1815. — Čim se Napoleon vratio sa ostrva Elbe (20 marta 1815), Saveznici se odlučiše da ponovo zauzmu Pariz. Velington beše najbliži, kod Brisela, sa svojih 100.000 vojnika i Bliher sa 115.000 kod Namira, dok je 150.000 Rusa, pod komandom Barklaja de Tolija, bilo kod

Majnca, i 250.000 Austrijanaca kod Bala (pod Švarcenbergom). Napoleon je jedva uspeo da prikupi 250.000 ljudi. Plan Saveznika bio je prost: sačekati dolazak Rusa i Austrijanaca na Rajni, pa zatim koncentrično svim snagama udariti na Pariz. Napoleon je prozreo takav plan i odlučio je da potuče najbliže neprijateljske snage pod Velingtonom i Bliherom pre nego što im pristignu ostale snage. U tom cilju Napoleon je već 15 juna prešao Sambru i zauzeo Katr Bra. 16 juna Nej je bio boj kod Linjija. 17 juna Napoleon je uputio Grušija sa dva korpusa u gonjenje Blihera, a sa Nejom se uputio na Velingtona. 18 juna ujutru otpočela je bitka kod Vaterloa, bez učešća Grušija koji se nije blagovremeno vratio u duhu poslatog naređenja. Međutim, Bliher je prispeo u najkritičnijem momentu. Tada je Napoleon upotrebio svoju poslednju rezervu — mladu gardu, ali se ipak nije moglo odoleti anglo-pruskom naletu, te je bitka izgubljena. 20 juna 1815 Napoleon je stigao u Pariz gde je Skupština izglasala dovođenje Luja XVII na presto. Napoleon se predao Englezima koji su ga odveli na Sv. Jelenu, ostrvce u Atlantskom Okeanu, gde je ostao do svoje smrti 1821 godine. Na taj način, Napoleonovim porazom kod Vaterloa (18 juna 1815) završen je dugi period ratova koje je Francuska revolucija otpočela svojom pobedom kod Valmija (20 septembra 1792).

Ričard I, »Lavovo Srce«, engleski kralj (1157—1199). Učestvovao je u Krstaškom ratu, ali nije uspeo da uđe u Jerusalim. Pri povratku bio je uhapšen u Beču i isporučen nemačkom caru Henrihu IV odakle se izbavio po cenu teškog otkupa. Kao vladalac dobro je poznat po svojoj tiraniji i surovosti nad narodom.

Ristov (Rüstow, Wilhelm), pruski oficir i poznati vojni pisac (1821—1878) koji je prešao u Švajcarsku i bio nastavnik Vojne akademije. Bio je načelnik štaba kod Garibaldija za vreme osvajanja Sicilije i pri maršu na Napulj (1860). U vojnoj literaturi XIX veka važio je kao pretstavnik geometriske strategije.

Rišelje (Richelieu), francuski državnik (1585—1642). Rezultate njegove politike pobrao je Mazaren zaključenjem Vestfalskog mira (1648).

Ron (Roon, Albert-Theodor-Emil), pruski feldmaršal i državnik (1803—1879). 1859 postao je ministar vojske i mornarice i izveo potrebne pripreme za ratove 1866 i 1870. 1873 godine Ron je nasledio Bizmarka na položaju pretsednika ministarskog saveta.

Rozbah, mesto u Saksonskoj, kod koga je Fridrih Veliki 5 novembra 1757 pobedio Francuze i njihove saveznike.

S

Sadova, selo kod Kenigreca, poznato po bici iz 1866 iz Prusko-austriskog rata.

Sajdlic, pruski konjički general (1721—1773), koji se naročito istakao u Sedmogodišnjem ratu.

Salamina, ostrvo u Jegejskom Arhipelagu, gde se odigrala čuvena pomorska bitka 480 godine p.n.e., u kojoj su Grci uništili persisku flotu. Grci su bili pod komandom Temistokla. Imali su bolji vetar i bolju taktiku i pobedili su. Ovom je bitkom zaustavljena invazija Persijanaca.

San Susi (Sans-Soussis), dvorac i park kod Potsdama, sagrađen za vreme Fridriha Velikog (za odmor — bezbrižne časove).

Scila i Haribda je izraz koji se upotrebljava kada se radi o prolazu između dve postojeće opasnosti. On je došao po imenu stena u Mesinskom Kanalu (odvaja Siciliju od kopna Italije), između kojih je bilo veoma teško proći brodom, a da brod ne nastrada zbog udara o jednu ili drugu stenu. Ove su stene sa njihovim vrtlozima vode opevane u Odiseji.

Sedan, francuski grad kod Meca gde je kapitulirala francuska vojska 1870. Tom je prilikom zarobljen i car Napoleon III.

Sedmogodišnji rat (1756—1763) vođen je između Pruske i Engleske s jedne strane i Francuske, Austrije i Rusije, sa druge strane. Rat je završen bez teritorijalnih promena u Evropi, ali je Francuska izgubila: Indiju, Senegal, Kanadu i deo Lujizijane.

Sempah, švajcarska varoš, u blizini Lucerna, kod koje su Švajcarci (1386) potukli austriske ritere pod vojvodom Leopoldom. Na švajcarskoj strani naročito se istakao Vinkelrid (Winkelried) koga Mering pominje u svojim člancima.

Sen Priva (Saint-Privat), selo kod Meca gde se odigrala bitka u Francusko-pruskom ratu 1870 godine.

Simplicisimus (Simplicisimus), roman nemačkog pisca Grimelshauzena koji je objavljen 1668 godine. Glavni junak ovoga romana bio je neka vrsta dvorskog lakrdijaša po kome je i roman dobio ime. Budući od rođenja avanturista, lakrdijaš je pobegao iz roditeljske kolibe za vreme Tridesetogodišnjeg rata i bio naizmenično: vojnik, razbojnik i hodočasnik. Prvo je otišao za Pariz, zatim natrag u Nemačku, a odatle u Rusiju, gde su ga Tatari zarobili i prodali Kinezima. Posle niza daljih avantura, završio je svoj život kao pustinjak na nekom usamljenom ostrvu.

Roman *Simplicisimus* je bio jedna od najčitanijih knjiga XVIII veka, kako zbog avantura glavnog junaka, tako i zbog izvanrednih opisa predela sveta.

Simplicisimus je ime jednog šaljivog i satiričnog nemačkog ilustrovanog lista koji je počeo da izlazi 1896 godine u Minhenu i vatreno napadao nemački militarizam i klerikalizam, ismejavajući ondašnje državne autoritete i kraljevska veličanstva radi čega je redakcija mnogo puta izvođena pred sud. Glavni urednici su bili: Albert Langen (osnivač), Teodor Hajne, Bruno Paul, Edvard Toni, Vilhelm Šulc, Frank Vedekind i dr., o kojima Mering govori u svojim delima.

Siše (Suchet), francuski maršal (1772—1826). Učestvovao je u svima ratovima Francuske od 1789—1815.

Sult (Soult, Nicolas-Joan), maršal Francuske (1769—1851).

Suvorov ruski vojskovođa (1728—1800). Učestvovao je u Sedmogodišnjem ratu (1757—1763), zatim u Italiji 1799 odakle je prešao Sen Gothard i operisao u Švajcarskoj.

T

Taljeran (Charles Maurice), francuski državnik (1754—1838) iz vremena Francuske revolucije. Bio je poslanik u Londonu i Napoleonov ministar spoljnih poslova.

Taurogen je nemački grad u kome je sklopljena takozvana *Taurogenska konvencija,* 12 decembra 1812, između ruskog generala Dibiča i pruskog generala Jorka, koji je komandovao pruskim korpusom u sastavu francuske vojske pod Napoleonom. Ovom konvencijom oglašen je Jorkov korpus neutralnim.

Temistokle, atinski vojskovođa koji je u bici kod Salamine (480 p. n. e.) potukao persiske trupe.

Termopile (Thermopyles), tesnac u Tesaliji (Grčka), gde je Leonida, spartanski kralj i vojskovođa, sa 300 Spartanaca pokušao da zadrži persisku vojsku pod komandom cara Kserksa. Međutim, izdajica Efijalt je Persijancima pokazao stazu kojom se tesnac mogao obići, te su tako svi Spartanci, opkoljeni, hrabro izginuli 480 godine p.n.e.

Tiljerije (Tuilleries), rezidencija francuskih kraljeva do Revolucije. Za vreme Revolucije tu je bilo sedište izvršne vlasti, a potom rezidencija Napoleona.

Tilije (Tillier), švajcarski istoričar (1792—1854) koji je napisao više značajnih istoriskih dela radi kojih ga i Mering pominje.

Tilzitski mir, nazvan po gradu Tilzitu (na Njemenu) u kome su Napoleon I i ruski car Aleksandar zaključili mir po kome je Pruska 1807 izgubila polovinu svojih poseda.

Tiren (Turenne, Henri), francuski maršal (1611—1675). Učestvovao je u osvajačkim ratovima Luja XIV, poginuo je od topovskog zrna kod Sasbaha. Smatran je za jednog od najsjajnijih francuskih vojskovođa svoga vremena.

Torgau, tvrđava na Elbi koju je Fridrih Veliki osvojio 3 novembra 1760. Za ovu bitku Napoleon je rekao da je to jedina bitka kod koje Fridrih Veliki nije pokazao baš nimalo talenta.

Tridesetogodišnji rat bio je stvarno unutrašnji rat Nemačke. Trajao je od 1618 do 1648 godine. Pored nemačkih kneževa umešale su se Španija, Holandija, Švedska i Francuska. Uzroci su bili verski i politički. Rat je otpočeo u Češkoj. Gustav Adolf se iskrcao 1631 u Nemačku i pobedio Tilija kod Brajtenfelda (1631). Valenštajn, ponovo postavljen za vrhovnog komandanta, proterao je Saksonce iz Češke i odupro se Gustavu Adolfu kod Nirnberga. U bici kod Licena (1632) poginuo je Gustav Adolf. Rat se završio Vestfalskim mirom (1648) koji je zaključen u Minsteru i Osnabriku.

Tugendbund, ime udruženja koje je osnovano u Kenigsbergu 1808 godine sa ciljem da radi na ponovnom uzdizanju Pruske, posle njenog poraza kod Jene i Aueršteta (1806), ali je moralo biti ukinuto 1809 zbog nekih slobodnijih pogleda.

V

Vagram, mesto na 15 km severno od Beča, gde je Napoleon odneo pobedu 1809 godine nad austriskom vojskom pod komandom nadvojvode Karla. U ovoj bici Napoleon je prvi put upotrebio masovnu artiljeriju, čuvenu »bateriju« od sto topova pod komandom generala Loristona.

Valenštajn (Albrecht Wenzel von Wallenstein), nemački vojskovođa iz Tridesetogodišnjeg rata i organizator najamničke vojske. Uspešno se borio protiv švedskog kralja Gustava Adolfa.

Valmi (Valmy), varoš u Istočnoj Francuskoj, oko 50 km jugozapadno od Verdena, gde je 20 septembra 1792 godine francuska revolucionarna vojska pobedila udruženu evropsku reakciju. Nemački pesnik Gete, koji je prisustvovao ovoj bici izgovorio je uveče toga dana sledeće reči: »Od ovog trenutka i na ovom mestu nastaje novo doba«.

Vandam (Vandame), francuski general (1770—1830), koji je učestvovao u više Napoleonovih bitaka.

Vaterlo (Waterloo), selo na 15 km južno od Brisela, gde je Napoleon izgubio 18 juna 1815 godine svoju poslednju bitku.

Vašington (Washington, Georg), prvi pretsednik SAD i vrhovni komandant oružanih snaga u Ratu za nezavisnost SAD (1774—1783). Kao pretsednik mnogo je doprineo održanju, izgradnji i učvršćenju mlade savezne republike, te je kod Amerikanaca ostao kao uzor vernog republikanca.

Vegecije (Flavius Renatus Vegecius), rimski vojni pisac koji je oko 400 godina naše ere napisao svoje delo o vojsci *Epitoma rei militaris,* koje je prevedeno i kod nas pod naslovom *Rasprava o vojnoj veštini,* izdanje »Vojnog dela«, 1954, Beograd.

Velington (Welington), engleski maršal (1769—1852). Učestvovao je u svima ratovima protiv Francuske za vreme Napoleona i naročito se istakao kod Vaterloa (18 juna 1815).

Vitgenštajn (Wittgenstein, Petar) ruski knez i maršal (1769—1843). U ratovima protiv Napoleona (1812—1813/14) komandovao je delovima ruske vojske, a posle smrti Kutuzova (1813) primio je vrhovnu komandu nad Ruskom armijom.

Volter (Voltaire), pseudonim francuskog pisca, kritičara i filozofa (Aruet-a), koji je živeo od 1694—1778.

Vurmzer (Wurmzer), austriski maršal (1724—1797). Naročito je poznat iz ratova protiv Bonaparte u Severnoj Italiji (1796/7).

Š

Šarl (Karlo) Smeli (Charles le Téméraire), poslednji vojvoda Burgonjski, sin Filipa Dobrog (1433—1477). Sanjao je da stvori državu koja bi razdvajala Francusku od Nemačke, ali je pao kao žrtva razapete mreže francuskog kralja Šarla XI.

Šarl V (Karlo V, 1500—1558), nemački car i španski kralj, koji je držao pod svojom vlašću: Španiju i Američke kolonije, Flandriju, Austriju, Nemačku i Severnu Italiju tako da se govorilo da »sunce ne zalazi u njegovom carstvu». Stesnivši Francusku sa svih strana, postao je veliki protivnik Fransoe I sa kojim je ratovao sa prekidima punih 30 godina. 1532 godine Karlo V sprečio je Turke da okupiraju Madžarsku.

Šarnhorst (Scharnhorst), pruski general (1755—1813). Posle poraza Pruske 1806/7 godine bio je organizator nove pruske vojske i vojni pisac.

Šlegel (Schlegel, Vilhelm), nemački pisac i pesnik (1767—1845), koji je jedno vreme živeo u Jeni gde se upoznao sa Geteom i Šilerom sa kojima je docnije došao u sukob.

Šlegel (Schlegel, Fridrih), nemački pesnik, književnik i naučnik (1772—1829), brat prethodnog, naročito poznat kao književni kritičar i filolog.

Šleski ratovi su vođeni između Pruske i Austrije po pitanju nasleđa, i to:

Prvi Šleski rat (1740—1742), kada je Pruska pod Fridrihom Velikim htela da otme od Austrije Šlesku, što je i uspela;

Drugi Šleski rat (1744—1745) vođen je opet iz bojazni Fridriha Velikog da mu Austrija ne povrati Šlesku. Zato je osvojio Prag. Šleska je ponovo data Pruskoj.

Švarcenberg, austriski maršal (1771—1820), koji je učestvovao u ratovima protiv Turske pod Laudanom, kao i u ratovima protiv Francuske od 1792—1815.

Šverin (Schwerin, Cristophe), pruski general (1684—1757). 1740 godine Fridrih Veliki mu je dao maršalski čin. Naročito se istakao u bici kod Molnica, kao i u Sedmogodišnjem ratu. Poginuo je u bici kod Praga.

Z

Zastrov (Zastrov, Henrih-Adolph), pruski general (1811—1875). Istakao se u ratu protiv Austrije, 1866. U ratu 1870/71 godine komandovao je 7 korpusom i učestvovao u bici kod Meca. Poznat je kao pisac fortifikaciskih dela.

Ž

Žomini (Jomini, Henri), francuski general i vojni pisac (1779—1869). Od rane mladosti kao oficir odao se izučavanju ratne veštine i 1804 godine objavio svoje prvo delo *Traité des grandes operations militaires* u kome je kritički obradio ratove Fridriha Velikog.

U francuskoj vojsci bio je načelnik štaba VI korpusa kod Neja. 1814 i 1815 bio je u ruskoj vojsci, ali nije aktivno učestvovao u operacijama protiv Napoleona. Najvažnije njegovo delo po kome je ušao u red klasika jeste *Précis de l'art de la guerre* (1837) — *»Pregled ratne veštine«*, izdanje »Vojnog dela«, Beograd, 1952.

Žironda, oblast koju ispunjava, uglavnom, sliv reke Žironde sa pet okruga: Bordo, Blej, Langon, Libivin i Lepar. Ova je oblast odigrala vrlo važnu ulogu za vreme Francuske revolucije (1791—1793) sa svojim Žirondincima, koji su obrazovali i vodili oštru borbu protiv Dantona, Robespijera i Maraa.

Jezički redaktor
DOBRIVOJE ALIMPIĆ, prof.

*

Tehnički urednik
major SLOBODAN MITIĆ

*

Korektori
DANICA ŽIVANOVIĆ
i
LJUBICA ANTIĆ

*

Štampanje završeno 1 februara 1955 god.
Tiraž 4.000, cena 420 dinara.

RATOVI EPOHE FRANCUSKE REVOLUCIJE I NAPOLEONA

FRANCUSKA REVOLUCIJA [1])

KRSTAŠKI RAT PROTIV REVOLUCIJE

Revolucija je u početku zauzela sasvim miroljubiv stav prema inostranstvu; ona je, još prilikom spora oko Nutkasunda,[2]) lišila krunu prava samostalnog rešavanja po pitanju rata i mira, da bi je sprečila da otpočne rat. Ona je to učinila, naravno, iz sopstvenih interesa, no inostranstvo ipak nije imalo razloga da se žali na ovo, utoliko pre što je i pruska kruna isto tako energično dejstvovala u tom pravcu.

Potstrekavanje na revoluciju u inostranstvu njoj se dotle nije moglo prebacivati. Iz samog stanja stvari proisticalo je da je buržoaska revolucija u Parizu izazvala radosno ushićenje svuda gde su mase stanovništva čamile pod feudalnim jarmom; treba samo da se potsetimo na ono oduševljenje sa kojim su Klopštok i Herder, Kant i Fihte dočekali novu zoru svetske istorije. Ova simpatija prema buržoaskoj revoluciji ostala je u Nemačkoj, nažalost, čisto teoriska; to što su se u rajnskim oblastima desili neki mali seljački neredi ne može, naravno, da se uzme u obzir. U drugim zemljama — u Belgiji, Holandiji i Italiji — revolucija je naišla na više ili manje praktično podražavanje, ali ovo se objašnjava stanjem u ovim zemljama, a ne »potstrekavanjem« francuskih revolucionara.

Revolucija je narušila međunarodne ugovore samo u jednoj tački; ovo je bilo učinjeno u samom njenom početku, i to u odluci, u poznatoj noći u avgustu, koja je ukinula srednjovekovne povlastice feudalnog plemstva i feudalnog sveštenstva. Ovom odlukom bili su oštećeni izrabljivački interesi velikog broja nemačkih carskih staleža, kako crkvenih, tako i svetovnih, koji su imali više ili manje

---

[1]) *Zur preussischen Geschichte*, tom III Meringovih sabranih dela, Soziologische Verlagsanstalt, Berlin, 1930, str. 266 i dalje. — Ovde i u sledećem odeljku *Katastrofa* dati su iz opširnije rasprave pod naslovom *Jena i Tilzit* samo oni delovi koji su od vojnoistoriskog interesa. — Prim. red.

[2]) Nutkasund (Nootkasound) — zaliv na o. Vankuveru, na zapadnoj obali Kanade. Spor oko njegovog poseda izbio je 1790 godine između Španije i Engleske. — Prim. red.

krupne posede u Alzasu. Njihov se broj nešto kasnije još više povećao sveštenim plemstvom koje je stradalo od konfiskacije crkvene imovine i od novih zakona o crkvi. Ova gospoda nisu bila stavljena pod gore uslove nego francuski plemići i popovi; ali su njihove privilegije bile zajemčene od strane francuske vlade prilikom ustupanja Alzasa Francuskoj i zasnivale su se, dakle, na međunarodnim ugovorima, te ih zbog toga nije mogla jednostrano da ukine sama Francuska. Uništenje ovih privilegija pretstavljalo je, prirodno, velik kulturni korak unapred koji je stvarno spojio Alzas sa Francuskom; celom svetu već je u to doba bilo poznato kako su alzaški podanici teško ugnjetavani dvostrukom zavisnošću — kao poreski obveznici francuske krune i kao feudalni podanici nemačkog plemstva. Na taj način, ovde je pretstojao sukob koji je mogao da bude otklonjen, i to najbolje nekom novčanom naknadom koju je Francuska trebala da dâ postradalim plemićima, na što je bila spremna i Narodna skupština. Međutim, postradali staleži carstva zahtevali su puno uspostavljanje njihove feudalne samovolje, našta Francuska, potpuno razumljivo, nije mogla da pristane.

Oni su podneli svoje žalbe Rajhstagu u Regensburgu, koji je, zbog svoje sporosti, odugovlačio ovu stvar čitave godine. Nekima od ovih feudalnih izrabljivača nije se nikako sviđalo da tako dugo čekaju. Zbog toga su crkveni izborni kneževi pored Rajne objavili revoluciji otvoreni rat na svoj način time što su primali emigrante i dozvoljavali im da pripremaju oružani upad u Francusku. Tako su se grof od Provanse i grof od Artoa, braća francuskog kralja, smestili sa velikim brojem emigranata u Koblencu, koji je pripadao izbornoj kneževini Trijer; oni su vodili takav raspusni i raskošni život, da je podriveno i upropašćeno poštovanje čak i nemačkih filistera prema njima; ujedno, oni su obrazovali sopstvena ministarstva finansija, policije i vojske, naoružali i obučili nekoliko hiljada ljudi i javno se razmetali ratom, koji su nameravali da otpočnu preko francuske granice da bi uspostavili staro feudalno društvo, kakvo je postojalo pre 1789 godine. Nemački kneževi ne samo da su ovo trpeli, nego su im pružali i podršku. Izborni knez Trijera ne samo da im je ustupio državne zgrade, već je dozvoljavao da se osnuju magacini, da se izdaju otvoreni pozivi za vrbovanje trupa, pa im je čak izdavao oružje iz kneževskog arsenala. Drugi nemački kneževi potpomagali su ih novčano; čak je i pruski kralj bio dovoljno neskrupulozan da je dao prinčevima, koji su pobegli, u toku od 10 meseci, još pre početka otvorenog rata, ništa manje nego 5,000.000 franaka onog državnog novca koji je bio isceđen pomoću krvave poreske prese; pri tome, pruski kralj nije imao čak ni prividnog povoda za žalbe protiv Francuske.

Ovo grubo narušavanje međunarodnog prava imalo je samo jednu olakšavajuću okolnost: banda emigranata bila je isto toliko kukavička koliko i raspusna, te zbog toga njena izdaja nije pretstavljala stvarnu opasnost za Francusku. Utoliko veću osudu zaslužívala je zvanična podrška, koju je ova banda nalazila u Nemačkoj,

a raspusni način života emigranata privlačio je na njih vrlo živu pažnju masa francuske nacije. Mase su u tome očigledno videle šta ih očekuje ako ovo društvo uzme ponovo vlast u svoje ruke. Koblenc im je prikazivao u smanjenoj slici sve užase stare Francuske. Zato je pokušaj kraljevog bekstva i učinio tako ogroman utisak. Francuski narod bio je obuzet samo mišlju da će se kralj na granici ujediniti sa svojom braćom i vratiti natrag, oslanjajući se na stotine hiljada stranih vojnika, da bi ponovo kroz suze i krv stvorio staru Francusku. Može se reći bez preterivanja, da se pri takvim izgledima sav narod podigao kao jedan čovek. Narodna skupština iskoristila je potsticaj, koji je stvorio kraljev pokušaj bekstva, da u celoj državi stvori jedinstvenu organizaciju građanske garde, pa je i obrazovala 169 bataljona nacionalnih dobrovoljaca sa izbornim oficirima; od ovih bataljona 60 ih je krenulo posle nekoliko nedelja u garnizone na severnu granicu.

Istina, Luj XVI i kraljica vatreno su odricali svoje veze sa emigrantima. No, isto tako je tačno da su mase imale potpuno pravo da ne poklanjaju ni najmanju pažnju ovim odricanjima! Ako bi uz pomoć inostranstva pošlo za rukom da se uspostavi monarhija, emigranti bi bili na vođstvu, a kralj i kraljica bi bili igračka u njihovim rukama; i već se tada videla vrednost kraljevskih obećanja, koja su davana u teškim trenucima. Usred negodovanja koje je izazvala vest o kraljevom pokušaju bekstva, doznalo se još i za raspis koji je car Leopold 6 jula izdao u Padovi o zaključivanju austro-pruskog saveza kao i za izjavu u Pilnicu [3]) sa njegovim neprikrivenim pretnjama. Nije čudnovato da su se nacionalna osećanja francuskog naroda veoma uzburkala.

Potom, kada je Narodna skupština objavila, u septembru 1791 godine, novi Ustav i kralj položio na njega zakletvu, izgledalo je da se sve još jednom primirilo. Austrija i Pruska priznale su Ustav, te je mir izgledao obezbeđen. Ali se stranica istorije okrenula; u novoj Narodnoj skupštini, koju su sačinjavali novi ljudi, istupila je republikanska levica, koja je zbog svojih članova iz Bordoa dobila naziv »Žironda«. Ona je istupila protiv inostranstva tako preteći i ponosno, da se situacija u najvećoj meri zaoštrila i primorala kralja da 20 aprila 1792 godine objavi rat Austriji.

Tako pričaju pruski istoričari Zibel i Trajčke; prema njihovom mišljenju, jadne nevine ovčice, Austrija i Pruska bile su izložene napadu Žironde, koja je iz doktrinarske privrženosti prema republikanskom načinu vladavine želela da obori monarhiju putem rata protiv kraljevog zeta. Ovo je takva besmislica, da je ne treba ni opovrgavati. Uopšte nije mogla da postoji nikakva parlamentarna frakcija koja bi bila u stanju da iz doktrinarskih pobuda zapali svet sa svih strana. Istoriska je, međutim, činjenica da je car Leopold i dalje dozvoljavao emigrantima, bez obzira na njegove dužnosti kao šefa države, da besne na predašnji način u rajnskim kneževinama i

[3]) Izjava se odnosila na ugušivanje revolucije u Francuskoj. — Prim. red.

da je pobožni kralj Francuske produžio, i posle polaganja zakletve, da izdaje zemlju na isti način kao i ranije. Kako Luj XVI, tako i Marija Antoaneta bombardovali su sve evropske dvorove suznim molbama da se sazove evropski kongres, koji je trebao da nađe načina, uz pomoć oružja, da se ukrote partije, ukine ustav i omete širenje revolucije. Nije to bilo ni izdaleka besmisleno ratničko oduševljenje kada je nova skupština na radost ne samo žirondista, već i svih ostalih partija, donela odluku, 29 novembra 1791 godine, da kralj treba da zatraži od rajnskih izbornih kneževa raspuštanje emigrantskih trupa, da brzo likvidira isplatu naknade štete nemačkim kneževima u Alzasu, da zameni diplomatske pretstavnike drugima, rodoljubima po svom raspoloženju, i da odmah koncentriše na granici potrebne vojne snage da bi se podvukao značaj svih ovih mera. Kralj je 14 decembra obećao da će postupiti po ovim uputstvima i uputio je protestne note izbornom knezu Trijera i caru.

Izborni knez je odgovorio oholom laži da se u njegovoj zemlji ne odigrava ništa neprijateljsko prema Francuskoj. Francuska je na to uputila u Koblenc svog izaslanika, da bi još jednom usmeno iznela svoje zahteve. Ovo je dovelo do toga, da je 3 januara 1792 godine objavljena naredba izbornog kneza, koja je zabranjivala organizaciju vojnih udruženja, vojno nastanjivanje i vršenje vojnih vežbi. Međutim, izborni knez nije sprečio emigrante da vređaju na najbezobzirniji način pretstavnika njihovog kralja, da ga izviču i izvižde, da prljaju njegov stan raznim nečistoćama iako on nije ni jednom reči prešao granice dostojanstvene učtivosti. Emigranti su se uopšte drsko i tvrdoglavo protivili naređenjima svog zaštitnika, izbornog kneza, i produžili da obučavaju svoje trupe. Kada je francuski poslanik predao notu svoje vlade, kojom se ona zahvaljivala za naredbu od 3 januara i izveštavala da je izdala naređenje svima građanskim i vojnim vlastima na granici da izbegavaju sukob, — zvanični list izbornog kneza napao je na sledeći način poslanika: »O sramote, večite li sramote! Ona ne može da se opere nikakvom krvlju. Špijun iz Jakobinskog kluba, pitomac Miraboa i Nekera, usudio se da se pojavi pred Klimentom Venceslavom, najvrlijim od kneževa našega doba«. Ovo je mali primer onih nedostojnih ispada kojima je bila izvrgnuta revolucionarna Francuska od strane nemačkih despota-patuljaka.

Odgovor cara na francuske zahteve u pogledu emigranata nije bio tako grub, ali je bio, u svakom slučaju, dovoljno potsmešljiv i uvredljiv. On je pisao 21 decembra da je trijerski izborni knez odavno razoružao emigrante, — što je bila, naravno, gola laž, — i molio ga je za pomoć u slučaju francuskog napada. Car ima poverenje u lojalnost kralja Luja, ali se ipak plaši da će, uprkos njegove umerenosti, biti izvršena nasilja prema Trijeru, zbog čega je naredio maršalu Benderu, u Luksemburgu, da u slučaju potrebe pruži energičnu pomoć izbornom knezu. Međutim, on se nada da ove krajnje mere neće biti potrebne ni caru, ni carstvu, ni drugim državama koje su se ujedinile radi održavanja mira i sigurnosti krunisane vlasti. Na

taj način, Leopold ovde otvoreno preti ujedinjavanjem evropskih država, na koje je fracuski kraljevski par polagao svoje potajne izdajničke nade. Potpuno je razumljivo što je Narodna skupština posle ovoga zahtevala odlučno odricanje svih planova za intervenciju i, kada ovo odricanje nije usledilo, objavila rat Leopoldu ili, tačnije, njegovom nasledniku Francu, pošto je Leopold umro 1 marta 1792 godine.

Naravno, mogu da se nađu olakšavajuće okolnosti za ovu prusku legendu u tome, da ona pretstavlja samo odgovor na francusku legendu, po kojoj je feudalna Evropa otpočela rat uništenja protiv Francuske revolucije. To u takvoj formi, takođe, nije tačno; stvarno, principijelni feudalni rat hteo je da vodi samo poluludi kralj Švedske, a lukava carica Katarina pravila se kao da želi da ga vodi. Pravi odnosi koji su tada postojali mogu da se shvate iz iskustva proleterske revolucije našeg doba. Vladajuće klase potcenjuju u početku revolucionarni pokret i staraju se obično da ga kao neopasnog iskoriste radi međusobnog obračunavanja. Kada pak on dostigne izvesnu snagu, vladajuće klase opažaju da se pred njima pojavio neprijatelj od koga im preti smrt i propast i tada pokušavaju da se ujedine u »reakcionarnu masu« da bi ugušile revoluciju. Međutim, visina revolucionarnog pokreta odgovara obično dubini njihovog reakcionarnog raspadanja; one više ne raspolažu potrebnim intelektualnim i moralnim snagama da bi vodile principijelnu borbu onom energijom i izdržljivošću, onom disciplinom i samopožrtvovanjem, koji jedino mogu da im obezbede pobedu. Vladajuće klase su već i suviše navikle da kratkovido idu samo za svojim uskim interesima, tako da ne mogu da žrtvuju ni najmanje od njih radi zajedničkog interesa; mnogo više nego pobeda njih interesuje plen koji će im pasti u deo posle pobede; koračajući napred rame uz rame, one se na svakom koraku bojažljivo okreću unaokolo pazeći da im njihov najbliži sused ne priredi kakvo iznenađenje. One nemaju nikakvog međusobnog poverenja, a za to postoje svi razlozi; između njih izbijaju razne svađe još pre nego što se one sretnu sa neprijateljem; ako se one ipak i sukobe sa njim, zbijenijim revolucionarnim falangama je lako da proteraju sa bojnog polja njihove demoralisane bande. Zastava u ritama, koju oni podižu, seje u njihovim sopstvenim redovima jedino svađu i podvojenost, ubijajući jednovremeno u klici sve razmirice u redovima protivnika, koji sada zbija svoje redove sve jače i jače.

Ovo iskustvo, koje revolucionarni proletarijat stalno dobija iz savremenih događaja, može da se izvuče već i iz svih feudalnih koalicija protiv Francuske revolucije, a naročito jasno još iz Prve koalicije. Dok je izgledalo da opasnost preti jedino francuskoj monarhiji, drugi monarsi su gledali na nesreću svoje suparnice sa skrivenom zluradošću. Staropruska država je čak podmetnula nekoliko cepanica u vatru, koja je plamtela oko francuskog prestola. A potom je »reakcionarna masa« počela da se prikuplja kada su osetna poniženja, kojima je bio izložen francuski kraljevski par posle neuspelog

pokušaja bekstva, obelodanila opasnost koja preti svima evropskim prestolima, kako je to izjavio car Leopold u svom cirkularu iz Padove. On je potpuno pravilno skicirao i program, koji bi trebala da ima »reakcionarna masa«, ako bude htela da računa na uspeh, naime, da radi velike opšte stvari svaka država mora da se odrekne samostalnih pretenzija. Međutim, prvi saveznik, na koga se on obratio, izjavio je odlučno: »A šta ću ja dobiti za to?« Na tome je insistirala i pruska vlada kada se približila neposredna opasnost rata i austriska vlada morala je da pristane, prema uslovima odbranbenog saveza kojim je ona, februara 1792 godine, potvrdila Julski ugovor iz prethodne godine, na priznanje pruskih zahteva za naknadu ratnih troškova. Ukoliko se više debeli Viljem oduševljavao idejom da pomoću zarđalog koplja uništi zmaja revolucije, utoliko je upornije zahtevao dobru napojnicu za svoju dobrovoljnu službu, koju je, navodno, vršio za opšte dobro čovečanstva.

Carica je sa đavolskom lukavošću umela da poseje seme unutrašnjeg razdora među nemačkim državama, koje je svim silama huškala na rat protiv Francuske. Stavljajući pred pruskog kralja kao mamac komad Poljske, na način koji nju nije ni u čemu obavezivao, ona je jednovremeno u Beču potsticala da se, kao naknada, ponovo pokrene omiljeni stari austriski plan o razmeni Belgije za Bavarsku, tj. uspostavljanje austriske vlasti nad Južnom Nemačkom. I u Berlinu i u Beču mamac je delovao, ali su ga u Berlinu progutali još pohlepnije nego u Beču. »Viteški« kralj Pruske zaboravio je da se svečanim dogovorom obavezao na zaštitu poljske oblasti, kao i da je na isti, svečani način, priznao poljski Majski ustav, te je mogao da otpočne novu otimačinu Poljske samo uprljavši na najsramniji način svoju čast. On je, takođe, zaboravio da su se njegovi prethodnici na najodlučniji način, — sve do same opasnosti da izazovu rat, — borili protiv proširenja austriske vlasti na Južnu Nemačku, i to sa pruske tačke gledišta sigurno iz značajnih razloga. U Beču, isto tako, pošto su po pitanju naknade već jednom stupili na klizavo tle, nisu želeli da se zaustave na pola puta; pod izgovorom da razmena ne daje nikakvo realno povećanje poseda i stanovništva, zahtevali su još i posede starih Hoencolerna — marke Ansbah i Bajrojt, — koji su tek pripali pruskoj kruni, posle abdikacije poslednjeg markgrafa. Ovo se nije svidelo pruskom kralju i on je odbio zahtev; ali, naravno, rezultat je bio da je Austrija, koja je bila u najvećoj meri još uvek zainteresovana u održavanju Poljske, počela da ispoljava sve više podozrivosti prema planovima svoga saveznika u pogledu Poljske.

Na taj način, u julu 1792 godine, kada su se Austrija i Pruska spremale za skok na revolucionarnu Francusku, one su jedna drugu gledale nakostrešeno kao dve grabljivice koje ne veruju jedna drugoj. Bez obzira na to što je rat objavljen jedino Austriji, a Pruska je istupila samo kao njena saveznica, ona je uputila na Rajnu svoju glavnu vojsku i glavnokomandujućeg: 42.000 ljudi pod komandom vojvode Karla Viljema od Braunšvajga krenulo je od Koblenca prema Francuskoj i trebalo je, prema prilikama, da osvoji Pariz, a to je,

kako su pričali koblenski emigranti, pretstavljalo potpuno bezopasnu šetnju. Vojvoda od Braunšvajga nije, istina, u dubini svoga srca delio ovo mišljenje. On je bio mali nemački despot, koji se istakao, među sebi sličnim, kao najzloglasniji trgovac ljudima, a pored toga bio je i mučitelj ljudi, koji je pretvorio poslednjih 10 godina života Lesinga u neprekidnu patnju; ali je ujedno bio toliko obrazovan da je osećao potajnu drhtavicu pred demonskim snagama revolucije. On je vodio rat samo sa pola srca, naročito zbog toga što, potpuno opravdano, nije verovao u svoj talent vojskovođe, jer, on nije mogao toliko da ga ispolji na delu koliko je, kao najomiljeniji sinovac ostarelog kralja Fridriha, o njemu slušao od svojih laskavaca.

Međutim, bez obzira na ove potajne sumnje, vojvoda je dozvolio emigrantskom šljamu da mu priča svašta i krenuo je uz onaj čuveni proglas kojim je pretio da će sravniti Pariz sa zemljom, pretskazujući francuskom narodu sve užase neprijateljske invazije, a pored toga — vraćanje despotizma i odmazdu. Ovo je bila jedna od onih beznadežnih gluposti, koje mogu da se sretnu jedino u pruskoj istoriji, i to na tuceta: u momentu kada je prusko-austriski savez pucao na svim šavovima, bio je objavljen feudalni rat za principe, koji je uzbunio celokupan francuski narod. Odgovor na ovaj besramni proglas bili su besmrtni zvuci Marseljeze, koja je napisana u Strasburu: »Aux armes, citoyens!«[4]) Pre nego što je pruska vojska, koja je htela da oslobodi kralja, stigla na francusku granicu, francuska monarhija je bila oborena.

Vojvoda od Braunšvajga prešao je ipak granicu sa onom veličanstvenom sporošću, koja je izgleda jedino odgovarala dostojanstvu Fridrihove armije, i zauzeo je čak nekoliko malih tvrđava. Međutim, kad je kod Valmija naišao na vojsku koja je, iako nije bila još dorasla njegovoj armiji, mogla da mu pruži ozbiljan otpor, vojvoda je, sa istom svečanom sporošću, okrenuo natrag posle nepotrebne i neefikasne kanonade. Francuzi su ostavili uništenje pruske vojske jesenjem nevremenu i blatu u Šampanji, tako da su Prusi izgubili polovinu svog ljudstva pre nego što su ponovo stigli na nemačko tle. Sami pak Francuzi zauzeli su Belgiju i Majnc, glavnu tvrđavu Nemačke, i na taj način krstaški rat protiv revolucije dobio je svoj neslavni, ali zasluženi kraj.

CRVENI TEROR

Novo otimanje delova Poljske delovalo je razbijački na savez Pruske i Austrije, koji je iznutra već bio počeo da se raspada.

Novi vladar u Beču, koga su izabrali kao i njegovog prethodnika za nemačkog cara, mlad čovek od oko 20 godina, nije raspolagao niti prosvećenim despotizmom svoga strica Josifa, niti hladnokrvnošću svog oca, koji strpljivo meri sve okolnosti. Car Franc je bio vrlo kratkovid despot »čovekomrzac, egoističan, bezbožan a slepo pobožan,

[4]) „K oružju, građani!" — Prim. red.

slab i tvrdoglav«, kako ga je okarakterisao jedan dobar poznavalac ljudi. Na pljačku Poljske on je odgovorio određivanjem Tuguta za svog rukovodećeg ministra, koji je mrzeo Pruse više od svih njegovih diplomata. Tugut je počeo da sprovodi izrazitu zavojevačku politiku cara Josifa, ali ne prihvatajući ni najmanje i njegove unutrašnje reforme. Prva briga bila mu je da oslabi pruski uticaj u Poljskoj i da se približi carici. Carica je to dočekala sa najvećom blagonaklonošću, jer je vrlo nerado ustupila Pruskoj deo poljskog plena.

Pruska se za ovo osvetila time što je počela raznim preprekama da ometa ostvarenje plana o razmeni Bavarske za Belgiju; ona je učinila ovu razmenu zavisnom od dobrovoljnog pristanka kuće Vitelsbaha, sa kojim se uopšte nije moglo da računa, a, uostalom, izjavila je da vraćanje Belgije nikako ne pretstavlja njen posao, već posao Austrije. Pruska je uopšte, posle dobijanja plena u Poljskoj, izgubila želju da ratuje protiv Francuske, bez obzira na to što je revolucionarna propaganda, izazvana glupim napadom na Francusku, imala sada mnogo opasnije posledice za feudalnu Evropu koja je i 1793 godine, sa izuzetkom Danske, Švajcarske, Turske i još nekoliko malih zemalja, stajala pod oružjem spremna da krene protiv Francuske revolucije.

Dan posle kanonade kod Valmija sastao se u Parizu Narodni konvent, koji je posle obaranja kraljevine izabran kao vrhovna vlast u Francuskoj. Njegov rad odvijao se pod pretsedništvom istog onog Petiona, koji je nekad uživao pomoć Pruske da bi oduzeo francuskoj monarhiji njeno najvažnije pravo, i koji je dobio čestitku od Fridriha Viljema II za svoje demokratske govore. Konvent je dejstvovao shodno rečima Dantona od 2 septembra 1792 godine: »Zvono koje odjekuje ne daje znak uzbune, već je poziv u borbu protiv neprijatelja otadžbine. Da bi se oni uništili, potrebna je smelost, opet smelost i još jedanput smelost, i Francuska će biti spasena«. Stvarno, baš je ova smelost i spasla Francusku.

Konvent je otpočeo postupak protiv kralja-krivca, i izvršio je 23 januara 1793 godine smrtnu kaznu nad njim. Engleska je povodom toga proterala francuskog poslanika, naravno, ne iz sentimentalnog sažaljenja prema Luju XVI, već zbog toga što se plašila porasta francuske moći usled pripajanja Belgije. Ona se isto toliko plašila i prenošenja revolucionarne vatre u Irsku i Englesku, gde se sakupilo dosta zapaljivog materijala. Kao odgovor na to, Konvent je 1 februara objavio rat Engleskoj i njenoj saveznici Holandiji. Mesec dana docnije objavljen je rat Španiji, a istovremeno i Papi, pošto je poslanik republike u Rimu bio ubijen od strane fanatične rulje. Posle toga, priključili su se ratu protiv Francuske revolucije Portugalija, Sardinija i Napulj, a pored toga pobunio se protiv revolucije ceo niz oblasti i gradova u unutrašnjosti same zemlje. Revolucija je izgledala gotovo goloruka, pošto se stara vojna organizacija bila raspala, a nova još nije stvorena.

Revolucija se spasla od ovih svestranih opasnosti pomoću crvenog terora. Jezgro njenih trupa pretstavljali su pariski proleteri, koji su ovim ispunili veliku istorisku misiju, bez obzira na to što nisu uspeli da za uvek zadrže u svojim rukama vlast, za koju u ono vreme još nisu postojali realni preduslovi. Kao što se ekonomski razvoj Francuske tada nalazio tek na pragu krupne industrije, tako su se i pariski radnici nalazili na pragu savremenog proletarijata; socijalistički pogled na svet lebdeo je još onda u svetu snova i čak su i najvatreniji jakobinci, najdoslednije pristalice crvenog terora, videli u ovom pogledu na svet samo »strašilo koje su izmislili nitkovi radi zaglupljivanja slabih glava«. Jakobinstvo je bilo u svojoj istoriskoj suštini u svemu proizvod malograđanštine; a čak i u onim najkrupnijim događajima, koje je ono ikad izazvalo, malograđanstvo nije moglo da osvoji vlast, koja je prema istoriskom pravu pripadala buržoaziji.

Kao što je to svojstveno malograđanstvu, ono nije uzimalo, čak ni u danima crvenog terora, heroje i ideologe iz sopstvenih redova, već iz redova buržoaske inteligencije; to su bili lekari, advokati, pisci; među njima je bilo mnogo lenjih i izopačenih individua, ali takođe i besmrtnih revolucionara, ljudi koji su zaslužili divljenje i zahvalnost potomstva, uprkos tome što je reakcija — i ne samo buržoaska — na sve moguće načine težila da sahrani njihovu uspomenu pod čitavim brdom kleveta. Gotovo svi oni zapečatili su životom svoje zasluge i platili svoje greške, pre svega ona trojica čija su imena postala nerazdvojna od dana crvenog terora: Mara, Danton i Robespjer. Mara, koji je bolje od drugih umeo da uzbudi kod pariskih radnika proleterski živac, pao je pod podmuklim nožem zavedene sanjalice o plavoj republici. Danton, najgenijalniji od njih, nije bio čovek bez mane, ali je ujedno bio »plamena buktinja sa velike vatre same prirode«; on je brzo shvatio koliko krvavi postupak ima malo izgleda da uspostavi trajne stalożene prilike, ali nije mogao da zaustavi čudovište, koje je sam izazvao, i pao je kao njegova žrtva. Robespjer, ovaploćena formula, čovek sa nepokolebljivom verom u pravičnost, vrlinu i dobrotu, mogao je u mirno doba da pretstavlja suvi obrazac za svakog filistra; sada je pomoću giljotine čistio sve što je stajalo na putu pravičnosti, vrline i dobra čovečanstva, dok nije najzad suprotnost pravičnosti i vrline otstranila i njega samog pomoću iste giljotine.

Broj žrtava crvenog terora računa se na 4.000 ljudi; povodom toga Tomas Karlajl, — genijalan, iako ponajmanje revolucionaran istoričar Francuske revolucije, — beleži u svom delu: »Ovo je broj ljudskih života koji užasava; u bitkama se, međutim, ubija deset puta više i takav se svečan dan završava pevanjem blagodarenja u crkvi. Ovaj broj je približno dvestotiniti deo svih poginulih u toku Sedmogodišnjeg rata. A kakav je cilj imao Sedmogodišnji rat? Prigrabiti jedan komadić zemlje i osvetiti se za jedan potsmešljiv epigram. Ako se istorija okrene i posmatra onu staru Francusku, naprimer doba Tirgoa, kada je ćutljiva gomila patnika posrtala ka

dvoru svoga kralja i pružala mu bledog lica, u blatu i dronjcima, svoju žalbu, koja je bila pisana kao hijeroglifima, i dobijala kao odgovor nova vešala visoka 40 stopa, — istorija će morati žalosno da prizna da je u doba, koje se zove vladavinom terora, 25,000.000 stanovništva patilo, uopšte uzev, manje, nego u ma kom drugom periodu. Ali, ovde nisu patili ćutljivi milioni; ovde su patile hiljade i stotine i pojedinci koji su govorili, ljudi koji su vikali i pisali koliko su mogli i širili svoju kuknjavu kroz svet. Eto u čemu je osobenost«. Stvarno, ovo je glavna osobenost koja je mogla da se odmah ispolji u obrnutom pravcu, kada je posle pada Robespjera počeo da besni nad »ćutljivim milionima« beli teror sa mnogo većim besom nego što je to radio crveni teror sa manjinom, koja je pisala i govorila; umirući, Robespjer je žigosao ovaj beli teror rečima: »Razbojnici trijumfuju«.

Međutim, ma kako da je crveni teror bio neophodan da bi se spasla Francuska, on ne bi mogao da postigne ovaj cilj da mu nije unutrašnji razdor u neprijateljskom taboru stvorio potrebno vreme radi iskorišćavanja za ovo svih izvora pomoći: masovnu mobilizaciju, neograničenu rekviziciju svih sredstava potrebnih za rat, džinovsko pripremanje i izradu oružja i opreme. Dobro obučene trupe neprijateljske koalicije bile su, u vojnom pogledu, još uvek bolje od francuskih dobrovoljaca, koji u početku nisu bili ni izdaleka takvi heroji kakvima ih je docnije napravila revolucionarna legenda. I pored sve lenjosti sa kojom su Prusi vodili rat, uspeli su da zauzmu ponovo Majnc, a Belgija je vrlo brzo dospela ponovo u ruke Austrije. Na kraju su te mase narasle na više od 250.000 ljudi, za koje je put u Francusku bio otvoren, i kojima francuska vojna snaga nije bila ni izdaleka dorasla.

Međutim, Englezi i Austrijanci su se tako dugo svađali u Belgiji, da su propustili za sebe povoljan trenutak; Englezi su zahtevali Denkerk, a Austrijanci su hteli da prigrabe Pikardiju. Uz to, Francuzi su postigli nove uspehe, čiji je rezultat bio taj, da su znatno ojačali moralnu snagu svojih mladih trupa, iako nisu ovladali Belgijom. Isto se odigravalo i na Rajnskom vojištu gde je vojvoda od Braunšvajga, koji je opet komandovao pruskim trupama, trebao da dejstvuje zajedno sa austriskim generalom Vurmzerom, ali se stvarno nalazio u stalnoj svađi sa ovim. Vurmzer je za Austriju hteo da osvoji Alzas kao naknadu, a vojvoda od Braunšvajga nije imao ni najmanju želju da mu pomaže. On je stajao u neradu na brdima Pfalca i uspeo da odbije kod Pirmanzensa i Kajzerslauterna napade mladog generala Hoša. Ovaj general koji je ranije bio seiz, spadao je među prve od onih sjajnih vojničkih talenata, koje je počela da rađa Francuska revolucija. Hoš se bacio potom na Vurmzera, potukao ga u nizu bojeva, oslobodio Landau, koji su saveznici opsađivali, i proterao Austrijance natrag preko Rajne, zbog čega su i Prusi morali da napuste Pfalc. Jedini rezultat njihovog pohoda bilo je vraćanje Majnca.

Ovo je opet bio vrlo žalostan rezultat; pruska vojska je izgubila više od 10.000 ljudi, a pruska vojna blagajna, koju je kralj Fridrih ostavio sa 50,000.000 talira, bila je potpuno iscrpena. Nasuprot tome, vojne snage Francuza su se znatno razvile. Karno, »organizator pobede«, umeo je sjajno da spoji stare liniske trupe i novu građansku gardu i da stvori sposoban oficirski kor, kod koga je giljotina uništila svaku sklonost ka izdaji. Iz mobilisanih masa, koje su se borile za svoje životne interese, nikao je novi način vođenja rata, koji je sa svojom narodnom vojskom, njenom pomamnom streljačkom taktikom i brzo dejstvujućim sistemom rekvizicije prešao kao metla preko zemalja i znatno prerastao staru najamničku vojsku, sa njenom krutom liniskom taktikom i veoma sporim magacinskim snabdevanjem.

KRAJ POLJSKE

Pre nego što je pruska vojska stupila u treći sukob sa Francuskom revolucijom, morala je da učestvuje u suzbijanju poljskog ustanka, koji je buknuo 1794 godine protiv ruske vlasti. Ovo je bilo poslednje rasplamsavanje nacionalne snage, koja nije bila bez uzvišenih i velikih poteza; nije se našao nijedan izdajica među 700 saveza, koji su brojali više od 20.000 ljudi, i koji su se zakleli na život i smrt da izvršavaju slepo sva naređenja nacionalnog vođe Košćuška; u celoj zemlji je preteći drhtalo tle pod nogama Rusa, pre no što su videli pred sobom ijednog neprijatelja koga bi mogli da uhvate.

Postojala je namera da se početak ustanka odloži dok ruske armije ne budu uvučene u novi rat protiv Turske, koji je carica ponovo otpočela čim je poverovala da je Poljska za nju obezbeđena. Njene su se trupe već nalazile na maršu ka Turskoj; u Poljskoj je ostalo najviše 10.000 ljudi i da bi se bolje obezbedila, carica je naterala poljsku vladu da pristane na razoružanje jednog dela poljskih pukova. Ovo je značilo bacanje znatnog broja oficira i vojnika u zagrljaj bede. Otpor, koji su oni pružili prilikom svoga raspuštanja, onemogućio je dalje odugovlačenje. Košćuško je uputio 6 marta 1794 pismo u Pariz sa molbom da mu se dadu novac i oficiri i obavestio da je dan ustanka blizu. On se jednovremeno izvinjavao da ne može da istupi sa čistom demokratijom, jer mu je i suviše potrebna pomoć plemstva i sveštenstva i pošto mora u prvom redu da se brine o čuvanju unutrašnjeg jedinstva nacije. U Parizu su mu dali ono što je tražio, računajući da će ustanak u Poljskoj paralisati istočne države. Prema osnovnim postavkama buržoaskog shvatanja između Francuske i Poljske revolucije nije bilo ničeg zajedničkog.

Na taj način, Poljska revolucija je bila unapred osuđena na propast, bez obzira na to što je ovladala Varšavom posle dvodnevnih uličnih borbi, proterala ruskog generala Igelstrema nanevši mu teške gubitke, što se obračunala i sa pruskim trupama. Košćuško je izjavio pruskom poslaniku u Varšavi da je gotov da održi mir sa

Pruskom i da dâ čak i garanciju o neprikosnovenosti postojećih pruskih granica ako Pruska ne bude pružila nikakve podrške ruskim trupama. Ovaj predlog učinio je izvestan utisak na kralja. Međutim, junkeri, koji su ga okružavali, uvukli su ga u rat protiv Poljske, pošto su žudeli za plenom; 12 maja on je lično prešao granicu; posledica ovog bila je da je na Istoku otpočeo još sramniji rat od onog na Zapadu.

Na dva dana pre toga u Poljsku je upao pruski general Fafrat sa 11.000 vojnika; bilo bi potpuno dovoljno dva dana odlučnog marša da se dođe do gotovo nezaštićenog Krakova i zaplene Košćuškove vojne rezerve i blagajna. Ali je Fafrat spadao u onu vrstu pruskih formalista koji su tada preplavili već celokupnu vojsku i o kojima piše jedan pruski istoričar: »Oni su razrađivali u kancelarijama, uz naprezanje svih svojih umnih sposobnosti, izveštačene marševske i borbene poretke trupa, koji bi trebali da budu kadri da unište svakog neprijatelja, koji bi se suprotstavio, ali na bojnom polju oni pokazuju da nisu u stanju ni da se krenu s mesta akamoli da se bore, pošto kod njihovih trupa ne postoji ni pravilno organizovano pečenje hleba, ni organizovano snabdevanje«. Fafratu je bilo potrebno čitavih 8 dana da se reši da napadne na mali broj Krakovljana, koje je Košćuško postavio na 2 milje od Krakova. Kada su se oni rasturili prilikom približavanja Fafrata, ostavivši u njegovim rukama samo jednog zarobljenika, on se toliko naljutio zbog neuspeha svog plana zamišljenog za zelenim stolom, da je ostao mirno na mestu, a zatim, pošto je ispaljen samo jedan jedini metak kao za uzbunu, vratio se natrag. Njemu ne dolikuje da završi rat, — tako je on saopštio jednom ruskom generalu koji ga je potsticao na bržu akciju, — on treba da dočeka kralja. Na taj način, Košćuško je dobio tako potreban predah od nekoliko nedelja za pripreme za uspešan otpor.

Košćuško je 6 juna pretrpeo poraz kod Ravke od nadmoćnih prusko-ruskih snaga, koje su brojale 25.000 dobro obučenih vojnika, dok je on imao svega oko 17.000 ljudi, čija se polovina sastojala od tek mobilisanih seljaka, koji su bili naoružani samo kosama. Pruski kralj, koji se pojavio sa znatnim pojačanjima u logoru Fafrata, uneo je samo na kratko vreme živost u ratne operacije. Kada je Košćuško posle svoga poraza napustio Krakov i povukao se u Varšavu, Prusi su ga sledili tako lagano da su podišli slabo utvrđenoj prestonici tek 13 jula 1794. Protiv poljskih pobunjenika dejstvovalo je sada ukupno 50.000 pruskih trupa; 25.000 od njih u savezu sa 13.000 Rusa nalazilo se pred Varšavom, tako da je juriš na grad morao da ima sigurne izglede na uspeh. Ovaj juriš su diktovali politički razlozi, — ako se ovaj izraz može da upotrebi za prusku razbojničku politiku, — pošto bi osvajanjem Varšave kralj dobio prvenstvo u poljskoj igri, što mu ovoga puta ni Rusija ni Austrija nisu mogle poželeti.

Međutim, baš zbog toga što je on to znao, kralja je jedan caričin tajni agent, sa izgledom vernog prijatelja koji ga upozorava, nagovarao da štedi svoje vojne snage za mogući sukob sa Austrijom

i Rusijom. Carica je naredila svojim trupama, koje su maršovale protiv Turske, da okrenu natrag da bi prvo osvojile Poljsku. Do pojave ruskih trupa ispred Varšave carica je nastojala da omete svaki ozbiljan pokušaj pruskog kralja da učvrsti svoju vlast u Poljskoj i, ma koliko da je bila prozirna njena igra, ona je sjajno uspela da prevari krunisanog glupaka. Fridrih Viljem odrekao se juriša na Varšavu, koji je čak i takav junak kao Fafrat smatrao potpuno izvodljivim, i preduzeo je metodičku opsadu. Opsada se izvodila svom uobičajenom tehničkom nespretnošću, zbog čega nije napredovala, te je čak bila narušavana i stalnim ispadima Košćuška; ona se završila time što je junačka vojska sa kraljem-herojem na čelu otpočela 6 septembra smešno otstupanje u otadžbinu. Tamo, u poljskim krajevima, njih je očekivao novi ustanak, koji je bio rasplamsavan smelim naletima vođa poljskih ustanika. Ustanici su privukli u svoje redove hiljade regruta iz Južne Pruske, — tako se zvao pruski deo poljskog plena, prigrabljenog drugom deobom Poljske, — i čak su, 2 oktobra 1794, zauzeli grad Bromberg, što je kod kralja u Potsdamu izazvalo pravi napad nemoćnog besa.

Sudbina Poljske bila je odlučena onda kada je carica prikupila dovoljne snage i uputila ih pod komandom svog najboljeg vojskovođe Suvorova protiv ustanika. Suvorov je potukao Poljake u čitavom nizu bojeva, a teško ranjeni Košćuško pao je 10 oktobra kod Macijevića u rusko zarobljeništvo. 4 novembra Suvorov je uz užasno krvoproliće zauzeo na juriš Pragu — predgrađe Varšave, posle čega je poljska prestonica kapitulirala. Suvorov je, sa njemu svojstvenim potsmešljivim lakonizmom, saopštio pruskom generalu Šverinu: »Ja sam ovde sa svojim pobedničkim trupama« i pruskom kralju: »Praga se dimi, Varšava drhti. Na bedemima sam Prage. Suvorov«.

Ali je još odvratnija nego ovaj pobednički krik iskonskog varvarstva bila krilatica kojom se pruska civilizacija priključila propasti Poljske — ona »sramna kleveta«, kako je nazvao tu krilaticu Košćuško, na koga se ona odnosila. Zvanične »Južno-nemačke novine« saopštile su 25 oktobra da je Košćuško predao svoju sablju Rusima, uskliknuvši: »Sa Poljskom je svršeno. Kraj Poljske!«. Ovo je bila zlobna i kukavička laž, dva puta zlobna i kukavička u odnosu na ono herojsko samopožrtvovanje kojim su Košćuško i njegovi ratni drugovi pokušavali da u poslednjem trenutku promene sudbinu svoje otadžbine. Ali ovo je bila i zlobna grimasa Terzita[5]) pored svog sopstvenog već iskopanog groba, u koji ga je definitivno gurnula izdaja Poljske.

BAZELSKI MIR

Rat Francuske protiv Pruske bio je završen pola godine pre 19 oktobra 1795 godine, koga je dana donesena konačna odluka o sudbini Poljske od strane Rusije, Austrije i Pruske.

[5]) Terzit = mitski grčki lik, personifikacija zlobne izmišljotine i lažnog optuživanja. — Prim. red.

Treći pohod 1794 godine protiv Francuske doneo je pruskom oružju isto tako malo lavorika kao i prva dva. Vojvoda od Braunšvajga odrekao se glavne komande još pri kraju drugog pohoda, osećajući da je, prema njegovim rečima, »moralno bolestan«. Strah pred demonskim snagama revolucije, koji je ponekad probudio u njegovom ograničenom i sporom mozgu iskru svesti, naveo ga je da ukaže na bolesno mesto koalicije. On je izjavio da ako oduševljenje i opasnost guraju veliku francusku naciju na velika dela, onda mora i kod ujedinjenih protivnika svaki korak da bude rukovođen jedinstvenim ciljem i jedinstvenom voljom; ako pak, svaka armija bude dejstvovala sama za sebe, bez čvrstog plana, bez jedinstva, bez principa i metoda, onda iz toga neće izaći ništa, sem opšte zbrke.

Ovo je bilo pravilno, ali usled preživelih osnova »reakcionarnih masa« potpuno neplodno saznanje. Takve mase cepaju se stalno iznutra, ali pritisak napredne pobedničke revolucije nateruje ih da se ponovo zbijaju. I pruski kralj još nije hteo da se odrekne borbe protiv jakobinaca; junkerska okolina uspela je velikom mukom da ga uvuče u poljski rat, jer je on žudeo za kontra-revolucionarnim lavorikama na Rajni, iako su one postajale sve skuplje. Istina, iako je bilo lako zameniti vojvodu od Braunšvajga Melendorfom, — jednog kaplarčinu drugim, — nedostajao je najglavniji uslov za vođenje rata — novac. Nije ostajalo ništa drugo nego da se pruska vojska od 62.400 ljudi izda pod najam pomorskim državama. Na taj način, Pruska je spala na nivo sitnih nemačkih država, koje su nekoliko godina ranije prodavale svoje trupe Engleskoj za rat u Americi. Haškim ugovorom od 17 aprila 1794 godine predviđeno je da sva osvajanja pruskih trupa pripadaju pomorskim državama i da se trupe moraju upotrebljavati tamo gde će to biti potrebno radi interesa pomorskih država, ali ipak, uz prethodan vojni sporazum Engleske, Holandije i Pruske, kako su to izdejstvovali pretstavnici Pruske, posedujući još ostatke osećanja sramote.

U isto vreme, dok su se činili ovakvi očajnički pokušaji da se održi koalicija koja se ljuljala, Francuzi su se naveliko spremali za rat, stavivši u pokret sva sredstva. Oni su nameravali da uprave svoj glavni napad protiv Nizozemske, tj. da isteraju Engleze i Austrijance iz Belgije i da osvoje Holandiju. Oni su rasporedili oko 300.000 ljudi od Ardena do Denkerka. Operacijama je rukovodio Karno. Severnom armijom komandovao je Pišegri, vojskovođa revolucionarnog porekla i brzih odluka; pod njegovom komandom nalazili su se Moro, Makdonald, Vandam, Bernadot i drugi vojnički talenti, koji su se smelo izdizali. Kao i pre, saveznici su mogli da imaju taktičko preimućstvo u nekom rodu vojske, ali nisu mogli da se uporede sa Francuzima ni u pogledu energičnog vođenja rata, ni u pogledu lude hrabrosti trupa, koje su išle nezadrživo u napad. Pomorske države pozvale su u pomoć pruske najamničke trupe, ali je Melendorf, oslanjajući se na gore navedeni dvosmisleni paragraf Haškog ugovora, odlučno izjavio da bez njegovog pristanka niko ne može da raspolaže njegovim trupama; on pak neće ni u kom slučaju da ide

u Belgiju; ratne operacije u Nizozemskoj on će najbolje potpomoći uspešnim pokretom na Alzas i Loren. Na taj način, tek sklopljena koalicija počela je da se para na svima šavovima; došlo je do neprijatnih i žestokih razmirica koje su najzad dovele do konačnog raskida između Engleske i Pruske.

Pomorske države bile su potpuno u pravu prema duhu ugovora, a čak je i pruski ministar Hardenberg govorio: »Mi ćemo, bez sumnje, da se saglasimo u tome da je spas Holandije najvažniji i da mi moramo po mogućnostima verno i tačno da ispunjavamo ugovor koji smo zaključili sa pomorskim državama, ako ne želimo da se još više izložimo optužbi za izdajničku politiku i da budemo opšte omrznuti i napušteni«. Ipak Hardenberg nije uspeo ništa da učini protiv svog vrlo uticajnog kolege Haugvica, koji je baš i uneo ovaj paragraf u Haški ugovor, i sada je stajao na strani Melendorfa.

Tada su Englezi obustavili isplatu prinadležnosti i pruska vojna dejstva bila su ponovo paralisana. O pohodu na Alzas i Loren nije bilo, naravno, ni reči. Melendorf je zauzeo samo one položaje u Pfalcu sa kojih su Prusi bili isterani prošle godine. Potom, u jesen, on je bio primoran da ih ponovo napusti i otstupi preko Rajne, kada su Austrijanci takođe bili isterani iz Belgije i povukli se preko Rajne. Na taj način, Francuzi su dobili kao rezultat svoga pohoda ne samo Belgiju, već i levu obalu Rajne; ali je i to bilo malo. Pišegri je do Božića te godine osvojio još i Holandiju, proglasivši je Batavskom Republikom. Ovo je bila prva kćer — republika, kojima je počela da se okružava Francuska.

Staropruska država nalazila se sada u punom raspadanju. Bila je odvojena od Francuske širokom provalijom revolucije, sa Engleskom u neizgladivoj zavadi, a sa oba carska dvora mir se nalazio na oštrici mača; grcajući zbog pljačke u Poljskoj u potpunom finansiskom rasulu, sa vojskom obeščašćenom bednim ratovima, ona je visila nad provalijom. Za nju više nije bilo spasa, radilo se samo o odlaganju njene propasti, a odlaganje je moglo da se kupi zaključenjem ponižavajućeg mira, prepuštajući se na milost revolucionarne Francuske. Sve junačenje u proglasu od 1792 godine bilo je konačno iščezlo iz pruskog junkerstva. Kako generali, tako i diplomate nastojali su da se sklopi mir sa Francuskom, bez obzira na oronulog kralja koji nikako nije mogao da se odrekne svoje sumanute ideje, da on, kao »viteški monarh«, ne može da vodi pregovore sa »ubicama kraljeva«. Oni su učinili da on ipak prihvati ove pregovore, ukazavši mu na to da je Robespjer svrgnut i obećavši da će se pregovori voditi preko Bartelemija, francuskog poslanika u Švajcarskoj — diplomate iz doba Luja XVI.

U Parizu su vrlo rado izašli u susret pruskim predlozima za mir. Ovde su živeli još uvek u naivnom verovanju da staropruska država ima još relativno savremen karakter i bili su spremni čak da zaključe savez sa Pruskom. Naravno, pri ovome nisu zaboravili obezbediti i svoje sopstvene interese i staviti na pobeđenog »kau-

dinski jaram[6])«. Pruska je, naime, morala jednostavno da izađe iz koalicionog rata i da se odrekne svojih poseda na levoj obali Rajne u slučaju ako Francuska uspe da zauzme ovu obalu; u naknadu za to, ona je trebala prilikom zaključenja opšteg mira da dobije, prema prećutnom prijateljskom sporazumu, posede od zemalja oduzetih crkvenim kneževima na desnoj obali Rajne. Mir, koji je zatim zaključen u Bazelu 5 aprila 1795 godine, određivao je demarkacionu liniju, koja je počinjala na istočnoj obali Frizije, protezala se prema jugu do Majne, a odatle išla na istok do Šleske, obuhvatajući na taj način celu Severnu i Srednju Nemačku; Francuzi su obećali da će poštovati ovu liniju ako staleži carstva, obuhvaćeni ovom granicom, budu sačuvali najstrožu neutralnost.

Pretstavnik Pruske prilikom zaključivanja ovoga mira bio je lično Hardenberg koji je tu nedavno opominjao da se napusti politika koja može da odgurne svakog od Pruske i da na nju navuče opšti prezir; baš on je morao da dovede ovu politiku do one granice koju dotada još nije dostigla. Odavde se izvlačio zaključak da je Bazelski mir, pored sve svoje sramote, bio neophodan Pruskoj. I ovo je, naravno, tačno; može biti čak i tačnije nego što pretpostavljaju pisci koji ulepšavaju istoriju. Od celokupne feudalne koalicije ponestao je dah najpre staropruskoj državi; ona je bila potpuno iscrpena posle kraće borbe protiv revolucije, u intelektualnom, moralnom, finansiskom i vojnom pogledu, dok su druge države feudalne koalicije mogle još prilično vremena da se suprotstavljaju revoluciji sa promenljivom srećom. Stara pruska država izašla je iz toka velikih događaja i životarila je bedno pod zaštitom kukavičke neutralnosti; omrznuta i prezrena od sviju, ona je po skupu cenu kupila poslednju deceniju svoga života.

KONAČNA ODLUKA CARSKOG PRETSTAVNIŠTVA

Prvi koalicioni rat završio se još pre promene pruskog monarha. Austrija je zaključila sa Francuskom prethodni mir u Leobenu, dve godine posle Bazelskog mira, a pola godine posle toga bio je zaključen, 17 oktobra 1797 godine, definitivni mir u Kampo-Formiju.

Austrija se borila za opšte feudalne ciljeve sa većom energijom nego Pruska, i imala je izvesne uspehe nad Francuzima u Južnoj Nemačkoj. No, najzad, pretrpela je poraz na italijanskom vojištu od nadmoćnog vojnog talenta mladog generala Bonaparte, koji je, iako nije ni izdaleka pronašao novi način ratovanja, umeo da ga upotrebi i iskoristi genijalnije nego svi drugi vojni talenti Francuske revolucije.

Uslovi mirovnog ugovora nisu bili ni izdaleka nepovoljni za austrisku monarhiju. Ona je ustupila Francuskoj Belgiju, koju je već odavno smatrala kao izgubljenu pretstražu, odrekla se takođe

[6]) Izraz za stanje nemoći iz kojeg nema izlaza bez poniženja. Izraz potiče iz starorimske istorije kada su jednom neke pobeđene legije morale u Kaudinskom tesnacu proći ispod jarma u znak poniženja. — Prim. red.

Lombardije i pristala na stvaranje Cisapliske Republike, sastavljene od Lombardije, Modene, dela papske oblasti i dela Venecije, gde je Napoleon srušio trošnu oligarhisku državu. Za ovo je Austrija dobila veći deo Venecije, a i Istru i Dalmaciju, što je stvaralo odlično zaokrugljivanje njenih poseda i stavilo je ujedno u dobar pomorski položaj. Sramota ovoga mira za Austriju se sastojala u onome u čemu je bila i sramota Bazelskog mira za Prusku; car se obavezao da opljačka nemačko carstvo obećavši Francuskoj Republici pomoć u zadobijanju leve obale Rajne. Pregovori po ovome vođeni su na Kongresu u Raštatu od strane opunomoćnika carstva i pretstavnika Francuske Republike.

Ovaj Kongres je otpočeo rad u decembru 1797 godine i trajao je celu godinu; on je bio praćen istim onim zlobnim i uzaludnim svađama, sa kojima je otpočela pljačka leša Svete Rimske Imperije nemačke nacije[7]). Francuski opunomoćnici su se ponašali kao pravi gospodari i naredbodavci Nemačke i imali su za to sve osnove; Nemački kneževi su se vrteli snishodljivo oko njih kao gomila gladnih lovačkih pasa. Nijedan od ovih plemića nije osećao nacionalnu uvredu zbog gubitka leve obale Rajne, naprotiv, svaki od njih je hteo da dobije svoj deo kroz pljačku crkvene imovine. U Bazelu se, kao i Kampo-Formiju, prećutno podrazumevalo da će gubici, koje pretrpe svetovni kneževi ustupanjem leve obale Rajne, biti nadoknađeni konfiskacijom crkvenih poseda na desnoj obali Rajne; nezajažljiva pohlepa kneževa dobila je puni zamah i oni su se tako ponižavali da je Bonaparta, koji je na kratko vreme posetio Kongres, sačuvao za uvek u svom srcu prezir prema ovom kneževskom ološu.

Na Raštatskom kongresu pred očima celog sveta prvi put se ispoljilo koliko je nisko pao moralni nivo Pruske. Uloga posrednika, koju je ona igrala zbog svoje neutralnosti, pokazala se kao potpuna iluzija. Nemački kneževi, koji su bili štićenici Pruske, jurili su, ne obraćajući nikakvu pažnju na Prusku, prema francuskim poslanicima kao stvarnim darodavcima. Pruska je trebala da se zadovolji, kako kaže sam Trajčke, tužnom ulogom da bude prva između ovih sitnih državica, pohlepnih na plen. Ali, Austrija je Pruskoj ponajmanje želela povećanje; u tajnim klauzulama ugovora u Kampo-Formiju ona se ogradila pristajući da jedino pruski posedi, na levoj obali Rajne ne smeju da pređu u posed Francuske, te da na ovaj način ne bi dala Pruskoj povoda za druga osvajanja.

U istim tajnim klauzulama Austrija je izdejstvovala francusko posredovanje za pripajanje episkopata Salcburg; ona je, takođe, htela da kusa crkvenu hranu. Ipak joj ova luda jagma u Raštatu nije prijala; ako bi svi crkveni posedi bili podeljeni, njena vlast nad carstvom, koja se zasnivala uglavnom na tri crkvene izborne kneževine, bila bi jako poljuljana; uz ovo treba dodati još i to da se revolucionarna propaganda širila sve više i više. Bonaparta se uputio u Egipat da napadne englesku svetsku prevlast na najosetljivijem

[7]) Naziv nekadašnjeg nemačkog Rajha (962—1806) koji se upotrebljavao počev od XV veka. — Prim. red.

mestu; potom je, 15 februara 1798 godine, bila proglašena Rimska Republika, a 12 aprila — Helvetska[8]). Kada su u novembru 1798 godine napuljske trupe upale u rimsku oblast, one su bile odbačene; francuske trupe su zauzele Napulj, koji je 25 januara 1799 godine bio pretvoren u Partenopejsku Republiku.

Tako su se već u leto 1798 godine vezivali konci za drugu feudalnu koaliciju protiv Francuske revolucije. Austrija je odlučila da se ponovo lati oružja, koje Engleska još nije bila odložila, a Rusija joj se ovoga puta priključila ne samo rečima, već i delom. Caricu Katarinu je nasledio njen sin Pavle, isto tako polusumanut kao i njegov otac, i počeo je istom fanatičnom marljivošću da sprovodi onaj krstaški rat protiv Francuske, kojim je Katarina samo varala nemačke države. Ova Druga koalicija, u koju su stupili još i Napulj, Portugalija, Švedska i Turska, bila je mnogo opasnija za Francusku nego prva; predznak surovosti kojom se sada nameravalo boriti pretstavlja sramno ubistvo francuskih poslanika od strane austriskih husara, kada se razišao Raštatski kongres posle objave rata 1799 godine.

Pruska vlada je pri tome radosno trljala ruke. Uobražavala je da je ona središte Evrope stoga što prikuplja svoje snage, dok su ostale države međusobno uništavale snage jedna drugoj. Ipak su Francuzi počeli da nagađaju stvarno stanje staropruske države. Sijes, francuski poslanik u Berlinu, izveštavao je Pariz: »Pruski kralj je doneo najgore rešenje, naime, da se ne odlučuje ni na šta. Pruska želi da ostane sama, što je vrlo povoljno za Francusku; za vreme ovog pruskog slepila, ona može da izađe na kraj sa drugima. Potpuno se netačno govori da je Berlin centar evropskih pregovora; celokupna mudrost berlinskog dvora sastoji se u tome da igra uporno i stalno pasivnu ulogu«. Na suprotnoj strani u početku su uveliko sumnjali da li se tu radi o zajedničkoj igri Pruske i Francuske, ali kada se obelodanilo da je po sredi samo potpuno ništavilo Pruske, strah je zamenilo osećanje koje je bilo vrlo daleko od poštovanja.

Druga koalicija je postigla velike uspehe. U Nemačkoj su se srećno borili Austrijanci. Englezi su uništili kod Abukira francusku ratnu flotu; zatim je bila osvojena Italija, i to ustvari ruskim pobedama. Italijanske kćeri-republike, koje je obrazovala Francuska, iščezle su; na njihovo mesto je došla papska država i Napuljska Kraljevina. Zajedno sa spoljnim teškoćama porastao je i unutrašnji rascep u Francuskoj Republici. Vlada Direktorijuma, u kojoj se neposredno oličavala vlast buržoazije, nije mogla da savlada ni spoljne ni unutrašnje teškoće. Međutim, francuski narod držao se čvrsto tekovina revolucije. On je dočekao sa velikom radošću generala Bonapartu, koji se vratio iz Egipta na vest o porazu u Italiji, i voljno je podneo prevrat kojim je Bonaparta 18 brimera (9 novembra) 1799 godine rasterao Direktorijum i postao samodržac, u početku u vidu konzula sa dva druga, koji su, naravno, imali samo figurativni značaj.

[8]) *Helvetska Republika* (1798—1803) — naziv za Švajcarsku u državnoj formi kakvu joj je dala Francuska. — Prim. red.

Bonaparta je crpeo svoje snage iz nasleđa buržoaske revolucije, koju je on počeo da likvidira i spolja i iznutra; prva reč koja je izrečena o pobediocu 18 brimera pokazala se i kao najtačnija. »Ovo je jakobinstvo u punom smislu, koncentrisano u jednom čoveku i naoružano celokupnim oružjem revolucije« — rekao je grof Markov, ruski poslanik u Parizu.

Ovde nije mesto da raspravljamo o unutrašnjoj politici Bonaparte; u spoljnoj politici on je našao znatno uprošćenu situaciju. Druga koalicija počela je ubrzo, kao i sve feudalne koalicije, bez obzira na njene uspehe, da se nagriza od uzajamne mržnje i zavisti; baš u Italiji, gde se borila najuspešnije, tu se baš odigrao raskid između Austrijanaca i Rusa. Tugut, koji je želeo da dobije potpunu slobodu za habzburšku dvorsku politiku na poluostrvu, odgurao je ruskog generala Suvorova sa njegovog pobedničkog puta preko Alpa u Švajcarsku. Ovo je toliko naljutilo ruskog cara, da je istupio iz koalicije oktobra 1799 godine, baš onda kada se Bonaparta vratio iz Egipta. Sa svojstvenom mu suludošću bacio se car u potpuno suprotnu stranu; videći manje jasno nego njegov pariski poslanik, on je smatrao da je Bonaparta opet uspostavio red i poredak posle 18 brimera i počeo je da za njega vezuje sanjarije koje je dotada vezivao za staru francusku kraljevsku porodicu.

Što se tiče Engleske i Austrije, novi prvi konzul se pokazao spremnim na mir. Istina, to je mogao da bude samo taktički korak, iako i buržoaski istoričari počinju danas da odriču bajku o nezajažljivom osvajaču, koji je stalno napadao miroljubive feudalne kneževe da bi sebi ostvario svetsku vlast. Ali, iako je to bio samo taktički korak, bio je u svakom slučaju dosta vešt; Pit mlađi[9]) je odgovorio grubo da je jedini put ka miru uspostavljanje stare Francuske u njenim pređašnjim granicama; odgovor Tuguta je bio umereniji po formi, ali je i on odbio mir, koji je Bonaparta predložio pod uslovima dogovora u Kampo-Formiju. Na taj način je otpočeo vojni pohod 1800 godine, koji je ponovo doneo u bitkama kod Marenga i Hoenlindena pobedu francuskim zastavama. Austrija je morala da pristane na mir, koji je bio zaključen 9 februara 1801 godine u Linevilu i koji je doneo Austriji mnogo teže uslove od mira u Kampo-Formiju.

AUSTERLIC

Zemlje, koje su odlukom pretstavnika Rajha bile bačene kao naknada staropruskoj državi, bile su poslednji prividni uspeh neutralne politike posle Bazelskog mira. U leto 1803 godine, kada su Francuzi zauzeli izbornu kneževinu Hanover, počeli su da sazrevaju gorki plodovi ove politike.

Ovo je bila posledica Anglo-francuskog rata koji je opet izbio posle Amijenskog mira, za koji se ispostavilo da je samo nesigurno

[9]) *Pit mlađi* (1759—1806) engleski državnik i dugogodišnji pretsednik vlade. — Prim. red.

primirje. Za ovaj rat nije bila kriva ni jedna ni druga strana sa tačke gledišta istoričara — moralista; rat između Francuske i Engleske bio je istoriska nužnost, borba najrazvijenijih nacija za svetsko tržište, kako je to proročanski uviđao nemački pesnik:

Dva moćna naroda vode borbu
Za prevlast na zemlji,
Preteći slobodi svih nacija
Oni vijaju trozupcima i munjama.
Sve zemlje moraju davati zlato
I kao Bren u varvarskom veku
Frank baca na terazije pravde
Svoj čelični mač.
Britanci šire svoju flotu
Požudno kao polip svoje krake
I ogromno carstvo slobodne Amfitrite
Hoće da zatvore kao svoju kuću.

No, to je bila borba lava sa ajkulom. Moćni protivnici nisu mogli da se uhvate neposredno u koštac. Francuska nije mogla da uništi englesku flotu, a Engleska francusku suvozemnu vojsku. Jedino osetljivo mesto za englesku na kontinentu bio je Hanover, koji je bio vezan sa Engleskom personalnom unijom. Baš namera da se zatvori ova glavna tačka za uvoz engleske robe na kontinent i dovela je do posedanja Hanovera od strane francuskih trupa. To je, međutim, veoma ugrozilo neutralnost Severne Nemačke, koja je bila garantovana Bazelskim mirom. Hanover se graničio sa matičnim zemljama pruske države, okružavao je Bremen i Hamburg, vladao donjom Elbom i Vezerom i širio se do kapija Libeka i obala Baltičkog Mora. Francuske trupe su se nalazile sada na dva dnevna marša od Magdeburga, na pet marševa od Berlina i na sedam od Štetina.

U Berlinu je ipak nedostajalo hrabrosti da se uloži odlučan protest protiv narušavanja čuvene demarkacione linije. Savetnik vlade Lombard uputio se sa bojažljivo protestnim pismom u Brisel, gde se nalazio Bonaparta, i dozvolio je da ga ovaj ismeje. Lombardov referat spada u najzabavnija dokumenta pruske gluposti. »Nemoguće je preneti, — stoji tamo, — onaj ton plemenite iskrenosti i dobrote, sa kojom je prvi konzul izrazio svoje poštovanje Vaših prava, da bi ulio Vašem veličanstvu ono poverenje koje on (Bonaparta) zaslužuje«. Lombard je hvalio »Plemenitu jednostavnost i tako privlačivu iskrenost« Bonaparte. »Meni se čini da se on čvrsto rešio da poštuje prava neutralnih. Pored toga, on vanredno poštuje vojnu snagu Vašeg veličanstva, i, ako se ja potpuno ne varam u svojim zapažanjima, on se nikada neće usuditi da navuče na sebe, radi nekog nepravednog dela, svu težinu Vašeg oružja«. Bonaparta je imao sve razloge da podmetne ovu šipku namazanu lepkom, na koju su tako

rado sleteli pruski klipani. On je hteo, prema rečima jednog francuskog istoričara, da stvori od Pruske branu, koja bi za englesku robu potpuno zatvarala obale kontinenta. On je čak bio spreman da napusti Hanover ako Pruska hoće da stupi sa njim u savez protiv Engleske; ali, kako je ovde opet bila potrebna odluka, na koju se pruska nemoć nije usuđivala, stvar se završila time što su francuske trupe i dalje iskorišćavale Hanover, zatvarale Elbu i Vezer, a pruska trgovina je faktično prestala da postoji.

Za to vreme Bonaparta je u logoru kod Bulonja koncentrisao veliku armiju da bi izvršio iskrcavanje u Englesku i naneo odlučujući udarac svom smrtnom neprijatelju na njegovoj sopstvenoj zemlji. Njegova je moć neprekidno rasla; on je primorao da ga 1804 godine proglase carem Napoleonom i da ga kruniše papa; krunisao se takođe i gvozdenom krunom kraljeva Lombardije; postao je njen kralj, a svoga pastorka, Evgenija Boarnea, postavio je za vice-kralja Italije i pripojio je Đenovu i Parmu Francuskom carstvu. Njegova volja je vladala u Holandiji i Švajcarskoj; južnonemački kneževi gledali su u njemu svog pokrovitelja, a zaposedanjem Hanovera on je probio široku brešu u Severnoj Nemačkoj.

Da bi oborio tako jakog neprijatelja, Pit je počeo da stvara Treću koaliciju i uspeo je da u nju uvuče Austriju i Rusiju, pored nekoliko malih država. U Beču su isto tako nerado trpeli Linevilski mir kao i nekad mir u Kampo-Formiju, a još manje ono što je iz Linevilskog mira proisticalo: gubitak moći Habzburga u Nemačkoj i Italiji. Tamo su instinktivno shvatali da je stara nemačka carska titula izgubila svaki sadržaj i vrednost; posle stvaranja Francuskog carstva bilo je proglašeno nasledno Austrisko carstvo. Pre nego što bi se odrekli zauvek prava i predanja stoleća, hteli su još jednom da okušaju sreću oružja.

Car Aleksandar odlučio je da stupi u Treću koaliciju iz potpuno drugih razloga. Njegov pokušaj da podeli svetsku prevlast sa francuskim vladaocem nije mu doneo ništa, dok je druga strana dobila isuviše. Takvi rđavi poslovi nisu se nikad sviđali ruskoj pohlepnosti. Aleksandar je hteo sada jedanput da pokuša sa suprotnim polom svoje dvostruke politike primivši na sebe ulogu oslobodioca Evrope od galske tiranije. Potpuno je razumljivo što je, shodno čvrstim carističkim tradicijama, skrivao svoje osvajačke planove. On je najradije isticao u prvi plan svoju najveću tugu povodom smrti vojvode od Engijena, princa iz stare francuske kraljevske kuće, koga su po nalogu prvog konzula uhvatili u Badenu i streljali u foru Vensen kao odmazdu za rojalističke atentate kojima je bio ugrožavan njegov život. Ko bi i bio pogodniji za ulogu zaštitnika uvređenog legitimiteta nego kuća Romanova, pošto je u ovoj kući pravo nasleđa bilo vrlo oprezno regulisano drskim brakolomstvima i tajnim ubistvima. Sam car Aleksandar, glava kuće, čuvao je brižljivo i mazio ubice svog oca i poveravao im je, bez obzira na njihovu potpunu vojničku nesposobnost, komandovanje u ratu za najveća dobra čovečanstva.

U aprilu 1805 godine Treća koalicija bila je spremna; ona je bila isto tako reakcionarna kao i dve prve. Ona je proglasila za svoj cilj vraćanje Francuske u pređašnje granice, stvaranje, — putem podele osvojenih zemalja, — čvrste granice prema Francuskoj i sporazum o opštem sistemu javnog prava u Evropi, tj. uspostavljanje feudalnog društva. Nova koalicija ipak je naučila nešto od svojih prethodnica — da prvo treba ubiti medveda, a potom deliti njegovu kožu, pri čemu, međutim, tri velike države nisu bile ubeđene da će uspeti, makar i ujedinjenim snagama, da savladaju naslednika revolucije. One su htele da imaju kao saveznicu, bilo to dobrovoljno ili ne, i prusku državu.

Na taj način, pruskom dvoru činjene su ponude sa obe strane i ondašnji zvanični krugovi izjavljivali su sa istom onom hvalisavošću koju su potpuno očuvanu nasledili sadašnji njihovi potomci: »Nikada još nije pruska politika dostizala onu uzvišenost na kojoj se sada nalazi; Berlin je sada središte diplomatije«. Štajn je, međutim, gledao pesimistički na ovu situaciju i pretskazivao: »Mi nećemo izvući nikakve koristi zbog perfidnosti naših načela; besprincipijelnost našeg ponašanja čini od nas objekt opšteg preziranja i odvratnosti«. I stvarno, sudbina staropruske države rešavala se usred opšteg prezrenja.

Prvi je ovo preziranje otvoreno izrazio car Aleksandar. Pit je špekulisao na pruskoj pohlepi; on je hteo da kupi stupanje Pruske u koaliciju po cenu obećanja leve obale Rajne, a u krajnjem slučaju Belgije. Ali je caru to izgledalo suviše za pruskog vazala; on je predlagao znatno, ali neodređeno proširenje prema zapadu i pokušavao da upotpuni privlačnu snagu ovog zemljišnog kolača veoma realnim pucanjem biča. Ovo nije privlačilo Berlin, utoliko pre što je Napoleon ponovo nudio Hanover za ofanzivno-defanzivni savez između Francuske i Pruske. Hardenberg je bio za, Haugvic protiv i, posle dugotrajnog kolebanja tamo i ovamo, kralj je doneo odluku za koju je jedino bio sposoban, tj. nije doneo nikakvu odluku i ostao je u starom zatarabljenom ležištu najstrožije neutralnosti.

Međutim, Austrija je 8 septembra počela rat; austriske trupe prešle su In i ušle u Bavarsku. Pri tome su se odmah ispoljile nesuglasice i trvenja u ovoj feudalnoj koaliciji; predviđalo se dizanje na noge svih raspoloživih snaga od Štetina do Napulja i njihova pojava na Rajni pre nego što Napoleon može da posumnja kakva mu opasnost preti. U stvarnosti pak, Napoleon se već nalazio u Švapskoj sa nadmoćnim vojnim snagama. Kurir iz Vilne sa pismom od cara došao je u Berlin tek 19 septembra. Car je u pismu zahtevao sastanak sa kraljem i jednovremeno ga ukratko obaveštavao da će se 100.000 ruskih vojnika odmah uputiti preko Južne Pruske i Šleske da se sjedine sa austriskim trupama. Pošto su se u Berlinu tek nedavno obavezali na najstrožu neutralnost prema Francuskoj, Hardenberg i Haugvic održali su veliko savetovanje sa najistaknutijim generalima, na kome je bilo odlučeno da se neutralnost i nezavisnost Pruske brani oružjem. Ali, za naoružanje je potrebno da se dobije,

pre svega, u vremenu. Zbog toga nije bilo moguće odbiti susret kralja i cara, nije bilo moguće prekinuti mirne pregovore; trebalo je da se u Beču i Petrogradu pripreti da će se Pruska baciti u zagrljaj Francuske, ako se car lati nasilnih mera.

U tom je cilju bila objavljena mobilizacija vojske, ali, još dok je ona trajala, došao je izveštaj da je Napoleon, ne pitajući Berlin, uputio deo svojih trupa preko oblasti Ansbah da bi brže podišao neprijatelju. Raspoloženje u Berlinu iz temelja se promenilo, naročito zbog toga što je u taboru koalicije došlo do opravdanog potsmevanja, jer, ako će Pruska kažnjavati svakog narušioca njene neutralnosti oružjem, neka se okrene sad protiv onog stvarnog. 14 oktobra došlo je do pruskog protesta u kome je pisalo da bi kralj mogao na osnovu događaja u Ansbahu doneti »ozbiljne zaključke o namerama cara«, ali da se ograničava na to, da »smatra sebe oslobođenim svih ranijih obaveza«. Time nije baš mnogo rečeno, utoliko manje što je pruska vlada mirno primila onih 66.000 guldena, koje je Napoleon nudio kao naknadu za štete nanesene Ansbahu.

Koalicione države su, međutim, žurile da kuju gvožđe dok je vruće. 25 oktobra došao je u Berlin ruski car, a dva dana docnije austriski nadvojvoda Anton. Car je napregao sve svoje glumačke sposobnosti i uspeo da izazove ratničko oduševljenje kod polaskane kraljice. 3 novembra bio je zaključen Potsdamski ugovor, prema kome je Pruska primila na sebe oružano posredovanje između zaraćenih strana, s tim da osnova bude takav mir, koji bi pre svega obezbedio nezavisnost Nemačkog carstva, Holandije i Švajcarske i kojim bi se odvojila italijanska kruna od francuske. Ako u toku od 4 nedelje Napoleon ne bi prihvatio ovo posredovanje, — ovaj rok je zahtevao vojvoda od Baunšvajga da bi doveo vojsku u stanje borbene gotovosti, — Pruska bi stupila u koaliciju sa vojskom od 180.000 ljudi, uz uslov da joj se prošire njeni posedi. U tajnoj klauzuli ugovora car je obećao da poradi na tome da Engleska pristane da ustupi ili dâ zamenu za Hanover. Ovaj savez je bio potvrđen komedijom, koju je odigrao car sa kraljem u ponoć nad grobom starog Frica[10]).

Sada je stvar bila u tome da Pruska radi brzo i da austriske i ruske trupe izbegavaju odlučne ratne sukobe dok u rat ne stupe pruske snage. Napoleon je otpočeo rat, u savezu sa južnonemačkim kneževima, teškim udarcima kojima je, usled kapitulacije kod Ulma, zarobio jednu celu austrisku armiju i zauzeo Beč. Sada se nalazi u Moravskoj, pred ujedinjenom austrisko-ruskom vojskom koja je bila znatno nadmoćnija. Njegova situacija onda, uopšte uzev, nije bila povoljna. Nelson je uništio kod Trafalgara francusku flotu, a jedna se austriska armija kretala iz Italije i Tirola prema Beču; da je sad stupila još i Pruska u rat, Napoleon bi upao u opasna klešta.

Ali su baš nedostajala oba glavna uslova od kojih je zavisio uspeh koalicije. Bez obzira na to što je ugovor od 3 septembra pred-

[10]) Misli se na pruskog kralja Fridriha II. — Prim. red.

viđao da pruski pretstavnici moraju odmah da se upute u francuski Glavni štab, Haugvic je napustio prusku prestonicu tek 14 novembra, noseći u džepu ne samo Potsdamski ugovor, već i tajnu kraljevsku instrukciju da po svaku cenu obezbedi mir između Francuske i Pruske. Haugvic je putovao tako sporo da je stigao u Brno kod Napoleona tek 23 novembra. U toku pregovora od četiri časa on nije rekao ni reči o svojoj misiji i dozvolio je da ga upute u Beč radi pregovaranja sa ministrom Taljeranom, koji ga je primio sa praznom učtivošću. Četiri dana posle ove audijencije kod Napoleona, ruski je car, u nastupu sumanutog samopouzdanja, ubrzao napad na francusku armiju i austrisko-ruske trupe bile su do nogu potučene kod Austerlica. Sa istom preteranom užurbanošću austriski car je dva dana zatim zaključio primirje, čiji je glavni uslov bio odlazak Rusa. Treća koalicija je bila razbijena i to utoliko odlučnije, što je između Austrije i Rusije otpočela žestoka svađa.

Haugvic je dočekao saopštenje o bici kod Austerlica usklikom: »Hvala bogu, spaseni smo!« Sa trakom Legije časti obilazio je pragove francuskih dostojanstvenika, ali je dobio audijenciju kod cara tek 7 decembra. Ni ovoga puta on nije ni reči rekao o svojoj misiji, već je samo čestitao caru pobedu kod Austerlica. »Ovo je kompliment, — odgovorio je suvo Napoleon, — čija se adresa promenila zahvaljujući sudbini«. Međutim, situacija je još bila takva da je on smatrao za potrebno da pokaže izvesnu uzdržljivost; jedino u svom biltenu on se već izrazio sa dosta potcenjivanja o pruskoj snazi, a u razgovoru je rekao: »Da sam izgubio bitku kod Austerlica, berlinski prefekt bi pobegao od mene i postao bi austro-ruski čovek«.

Pošto je Austrijance do takve mere uplašio, ostalo je još samo da im se oduzme nada na prusku pomoć, te Napoleon ponovo pozove pruskog poslanika i sruči na njega bujicu pretnji. On mu je izdiktirao ugovor prema kome je Pruska zaključivala sa Francuskom defanzivno-ofanzivni savez. Obe države su uzajamno garantovale posede i obećavale da izvrše ratifikaciju ugovora u roku od tri nedelje. Pruska je Bavarskoj ustupila grofoviju Ansbah, a oblast Kleve na desnoj obali Rajne i tvrđavu Vezel — Francuskoj; kao naknadu, Pruska je trebala da dobije Hanover i oblast sa 20.0000 stanovnika, koju je trebala da joj ustupi Bavarska. Ovaj ugovor u Šenbrunu bio je zaključen 25 decembra, baš na onaj dan kada su pruske trupe trebale da istupe protiv Napoleona.

Haugvic se vratio u Berlin sa ovim dragocenim dokumentom u džepu. On nije bio dočekan kao izdajica zemlje i naroda, već kao čovek koji zaslužuje potpuno poverenje svoga kralja, čije je oruđe on ustvari i bio. Uostalom, opet se nije reklo ni da, ni ne, već je Haugvic ponovo upućen u Pariz da bi izdejstvovao izvesne izmene u ugovoru; naročito su teritorijalna ustupanja bila veoma nepoželjna, ili je bar trebalo tu stvar odložiti na neodređeno vreme. U Berlinu je preovladalo osećanje potpune bezbednosti i armija je demobilisana kao da su nastupili sušti mir i blagostanje u celom svetu.

Međutim, naivnog Haugvica čekala je u Parizu nova bura od strane Napoleona, koji je dobro uočio da je Pruska isto toliko glupa koliko i podmukla. Ipak, on je pristao na neke izmene u ugovoru, ali samo na one koje su odgovarale njegovim interesima i samo utoliko, ukoliko su one išle na štetu pruskog kralja. On je brisao naknadu koju bi Bavarska morala da plati za Ansbah i uneo obavezu za Prusku da za engleske brodove zatvori ušća Elbe i Vezera, kao i sve pomorske luke. Na taj način pogoršan ugovor bio je zaključen 15 februara i prihvaćen u Berlinu nekoliko nedelja docnije.

Takav je bio zasluženi kraj diplomatsko-vojne kampanje, koja stvarno pretstavlja neupotrebivu smešu gluposti i laži, jedinstvenu čak i u istoriji monarhija.

KATASTROFA

KAKO JE NASTAO RAT

Pruska država je navukla na sebe neizmerno težak teret sramote u toku zime 1805—1806 godine: od Potsdamskog novembarskog ugovora, koji je zaključila sa Rusko-engleskom koalicijom, do Pariskog februarskog sporazuma, zaključenog sa Napoleonom. Mi bismo jako potcenjivali nemanje stida koje je tako svojstveno pruskom junkerstvu, kada bismo pomislili da će se primetiti tragovi kajanja.

Naprotiv, ukoliko je više postajalo već poslovično prusko verolomstvo, utoliko je drskije postajalo prusko junkerstvo. Samo je malo njih, kao Šarnhorst i Štajn, naslućivalo propast koja je pretila i činilo ozbiljne pokušaje da se ona spreči, ali su se ti pokušaji razbijali o nesavladljivu kraljevu ograničenost. Klika Haugvic—Lombard, koju je on štitio, produžila je mirno svoju nečasnu izdaju otadžbine. Istina, ova klika ipak nije bila toliko zaslepljena da uopšte ne vidi onu opasnost kojoj je išla u susret, ali se nadala da će je izbeći »svima mogućim smicalicama i lukavstvom«, kako se izrazio sam Lombard, koji je otvoreno igrao ulogu špijuna francuskog poslanika, kome je dostavljao tačne izveštaje o svima sednicama vlade, zbog čega je od njega bio otvoreno preporučen u Parizu za nagradu.

Uporedo sa ovim, gardiski junkerski oficiri zveckali su sabljama, razbijali prozore Haugvicu i uz zvuke truba i doboša klicali »Živeo« Hardenbergu, koga je Napoleon proganjao. Čak je kraljica od vremena posete ruskog cara Potsdamu, izvolela da igra ulogu orleanske device, iako joj je za ovo nedostajalo upravo sve ono što je potrebno. Izgleda da je bio mnogo ozbiljniji ratnički zanos princa Luja Ferdinanda, čiji je otac, navodno, bio jedan od braće starog Frica, dok je ustvari to bio general Šmetau. Svi njegovi maniri pretstavljali su osvežavajući kontrast apatičnom kraljevom karakteru. Iako se njegova, »genijalnost« ispoljavala dotada u priličnoj

raspuštenosti, ipak prijateljstvo, koje su mu iskazivali Šarnhorst i Štajn, govori do izvesne mere da je on bio sazdan od drugog materijala nego što su bili ostali pruski prinčevi. On je proklinjao »nitkove koji su nas izdali« — Haugvica, Lombarda i društvo — i dosta duhovito ismejavao protivrečni Berlin, koji je pozdravljao vojsku, a plašio se rata, igrao i dopuštao da stvari idu kako hoće, jer se na taj način ide u susret ili dugotrajnom ratu punom preokreta, ili miru, koji nosi u sebi klicu rata, koji preti da uništi »našu političku slobodu«.

Napoleon je takođe poznavao Berlin i odnosio se prema njemu sa otmenim prezirom. On je nalazio da su Prusi još gluplji od Austrijanaca. Svoje nove saveznike izvrgavao je poniženju za poniženjem, sramotio u svojim zvaničnim novinama pruskog ministra Hardenberga kao engleskog najamnika, usled čega je hrabri kralj odmah uklonio Hardenberga i pored toga što je ovaj bio potpuno nevin. Napoleon je proširio granice Rajnske oblasti ustupljene prema februarskom ugovoru, ostavljao bez odgovora pisma kralja Fridriha Viljema i nije ga čak ni obavestio o stvaranju Rajnskog Saveza. I, naravno, to je bio samo uvredljivi potsmeh kada je Taljeran, kao usput, rekao pruskom poslaniku Lukeziniju da ako se Pruska oseća stešnjena obrazovanjem Rajnskog Saveza, može da osnuje Severnonemačko carstvo.

U Berlinu su, međutim, u tome gledali blagonakloni potsticaj francuskog cara i osećali su se utoliko zadovoljniji što su posle prvih vesti o postojećem uspostavljanju Rajnskog Saveza i sami već bili obuzeti sličnim veličanstvenim maštanjima. Povodom ovoga vođeni su pregovori sa oba severnonemačka izborna kneza u Drezdenu i Kaselu; oni su trebali da postanu kraljevi i da se namire na račun sitnijih članova carstva, a pruski kralj trebalo je da postane car i glavnokomandujući savezne armije. U Drezdenu, kao i Kaselu, ovo je nailazilo, međutim, na malo odjeka. U Drezdenu nisu hteli ni da čuju o pruskom carstvu, a kada se Pruska odrekla ove težnje, na isto odbijanje naišlo je i prusko vrhovno komandovanje za slučaj rata. Drezdenski dvor zahtevao je, naprotiv, savezni direktorij koji bi redom obavljale Pruska, Saksonska i Hesen, a umesto savezne armije — tri zasebne armije pod vođstvom ove tri najveće države. Ujedno, on je tražio i pripajanje svojim posedima saksonskih vojvodstava. Kaselski dvor bio je popustljiviji, ali po cenu mnogo većeg proširenja granica nego što je to mogla da pristane Pruska. Oba dvora bila su pre sklona da stupe u Rajnski Savez nego da se stave pod pruski protektorat, a njihovo instinktivno predosećanje da će kao dinastičke lutke tamo bolje prolaziti podupirala je, naročito u Drezdenu, i francuska diplomatija.

U atmosferi ovih besmislenih težnji delovala je kao bomba novost koja je od pariskog poslanika Lukezinija stigla u Berlin 7 avgusta 1806. Francuska se u ono vreme još nalazila u ratnom stanju sa Engleskom i Rusijom, a Pruska — u najmanju ruku sa Engleskom, koja je blokirala pruske brodove u engleskim lukama u znak protesta protiv zauzimanja Hanovera, izvršila blokadu severno-

nemačkih luka i izdavala dozvole za gusarenje radi uništavanja pruske trgovačke flote. Francuska je dobila mogućnost, posle smrti Pita, koji nije dugo živeo posle bitke kod Austerlica, da zaključi mir sa Engleskom. Lord Jarmut vodio je povodom toga pregovore sa Taljeranom u Parizu, a ruski car je uputio državnog savetnika Ubrija u prestonicu Francuske radi vođenja pregovora o miru. Kada je lord Jarmut izneo da je glavna prepreka zaključenju sporazuma hanoversko pitanje, Taljeran je izrazio mišljenje da se ne treba naročito snebivati po ovom pitanju, pošto engleski kralj može da dobije Hanover natrag kad god to zaželi. Engleski poslanik je saopštio ove reči svom pruskom kolegi Lukeziniju za vreme prijatnog ručka, sa namernom indiskrecijom, a ovaj je to odmah javio u Berlin.

Usled ovoga je već 9 avgusta 1806 bila izdata naredba o mobilizaciji većeg dela pruske vojske. To je bila najveća ludost, pošto se, posle svega onoga što je već bilo progutano, moglo sasvim pomiriti i sa ovom uvredom, tim pre što je bilo potpuno neverovatno da će uspeti mirovni pregovori između Francuske, Rusije i Engleske, koji su, stvarno, ubrzo i prekinuti. O »korzikanskoj podmuklosti« trebalo je ćutati, jer je »pošteni« Fridrih Viljem smatrao da je potpuno u skladu sa njegovom političkom savešću dalje održavanje u dubokoj tajnosti prijateljskih odnosa sa ruskim carem, uprkos savezu sa Napoleonom. Ustvari, u Berlinu nisu nikako želeli rat, već su težili da budu naoružani »za svaki slučaj«, i mislili su da i ovoga puta nađu srećan izlaz iz situacije pomoću politike »provlačenja«, kako je obično govorio Bejme. Lukezini, koji je počeo da svira u ratnu trubu, bio je prema Napoleonovoj želji opozvan iz Pariza, a na njegovo je mesto određen general Knobelsdorf, koji je trebao da uveri cara u miroljubive namere Pruske. Napoleon je to prihvatio; on je izjavio: neka se Pruska samo odmah razoruža, i onda neće ništa stajati na putu uspostavljanja prijateljstva.

Lisice su se, međutim, zbog mobilizacije našle uhvaćene u kljusu. Oni nisu mogli da se razoružaju bez neke garancije da Napoleon neće izdiktirati razoružanoj državi još neke, sramnije uslove. U pruskoj vojsci počelo je da se ispoljava nezadovoljstvo i otpor. Mnogi generali, kao naprimer Bliher i Rihel, zahtevali su odlučno rat; gardiski oficiri galamili su više nego ikada, neki od njih tražili su otsustvo za Pariz, a na pitanje zašto, odgovorili su: da bi videli junaka na prestolu. — Drugi su oštrili svoje sablje na stepenicama koje su vodile u palatu francuskog poslanstva. Pruski kraljevi su imali uvek otvorene uši za ovakve razgovore u gardi.

U dvoru je vladala neverovatna zabuna. Kralj je bio potišten i često plakao; govorio je o abdikaciji sa prestola. Ali, kako se sav sastojao iz slabosti i tvrdoglavosti, to je u septembru vrlo nemilostivo dočekao molbu mnogih generala i prinčeva, a takođe i ministra Štajna, da najzad otpusti Bejma, Haugvica i Lombarda i opet je poverio vrhovno komandovanje onom istom vojvodi od Braunšvajga, koji je već pre 14 godina dokazao svoju potpunu nesposobnost na ovom poslu. Međutim, on nije mogao da se razoruža, a da ne postigne

bar neki uspeh. Odlučio je da kao svoj ultimatum postavi dva uslova: Francuska ne sme više da se meša u unutrašnje odnose Severne Nemačke, i njene trupe iz Južne Nemačke moraju da se povuku iza Rajne. Ovo je bilo, zaista, najmanje što je mogao da zahteva, ali je to bilo neuporedivo više od onoga što je Napoleon mogao da dozvoli da mu se iznudi pretnjom rata.

Napoleon nije nameravao da ustupi ni za jotu, ali je, ne štedeći miroljubive reči, utoliko brižljivije pripremao strašan udarac. Njegova pobednička vojska od 1805 godine stajala je u borbenoj gotovosti na južnoj granici Pruske. Napoleon je naredio da se ona koncentriše u Frankoniji i pozvao kontingente od Rajnskog Saveza, a 24 septembra 1806 je napustio Pariz i uputio se na Rajnu. Bio je toliko siguran u svoju pobedu, da je za svoju ratnu blagajnu uzeo svega 24.000 franaka.

Međutim, i u Berlinu su odlučili da pređu u ofanzivu, ali nipošto sa jasnom odlučnošću koja već sama po sebi nije bila moguća u ovome mestu. U traženju saveznika nailazilo se svuda na zatvorena vrata; niko više nije verovao, posle svih izdaja, pruskoj politici. Ko je u Berlinu mogao da garantuje da neće u poslednjem trenutku biti doneta druga odluka? Traži se mir sa Engleskom, kucalo se na vrata u Petrogradu i Beču; svuda se nailazilo na duboko i potpuno opravdano nepoverenje. Sam Haugvic počeo je onda da insistira na ofanzivi i ruski car je najzad pristao da pošalje vojsku od 70.000 ljudi u pomoć, koja je mogla, istina, da dođe tek onda kada kocka već bude bačena. Pruska je uspela više da primora nego da privoli na savez jedino Saksonsku. Napoleon je, sa svoje strane, izjavio da vodi rat da bi očuvao Saksonsku od pokušaja nepoštenog suseda i njegov proglas je obaveštavao »narode Saksonske« da on ide da ih oslobodi. Svi su znali da drezdenski dvor očekuje samo pogodan trenutak za otcepljenje od Pruske. Hesenski dvor je objavio neutralnost, kao i vojvodstvo Braunšvajg, čiji je vojvoda trebao da komanduje pruskom vojskom.

Ofanzivne težnje bile su stalno paralisane nadom na mir. Istoga dana kada je Napoleon napustio Pariz, pruska vojska od 130.000 ljudi nalazila se u Tiringiji. Ovom broju treba dodati još 20.000 Saksonaca. Kralj i ratoborna kraljica stigli su u Naumburg. Ipak je bilo odlučeno, posle velikog savetovanja pruskog Glavnog štaba, da se upad u Frankoniju odloži do 8 oktobra, pošto je izjavljeno da će se do ovoga dana čekati Napoleonov odgovor na pruski ultimatum od 1 oktobra. Haugvic i Lombard su se, međutim, potpuno neshvatljivo, nadali da će se francuski car predomisliti i dati obavezu da neće povrediti Severnonemački Savez i čak da će povući svoje trupe iza Rajne. Napoleon, pak, kada je 7 oktobra u Bambergu primio ultimatum, koji mu je bio poslat preko Pariza, prsnuo je u glasan smeh. U svom biltenu on je nazvao pismo kralja »jednim od onih loših pamfleta kakve englesko ministarstvo naručuje da se pripremaju za 500 funti sterlinga godišnje« i obratio se svojim trupama ovim rečima: »Oni hoće da mi napustimo Nemačku čim ugledamo njihovu armiju.

Ludaci! Mi možemo da se vratimo u Francusku samo kroz trijumfalnu kapiju«.

Na to se 9 oktobra 1806 u Erfurtu pojavio pruski proglas za rat, koji je sastavio Lombard, mnogoglagoljiva i jadna tvorevina, koja je, osuđujući, nabrojala sve francuske grehove unazad čak do dana Revolucije i uzdizala sa pohvalom prusku snishodljivost prema ovim grehovima. Engleske novine su pisale da je to bio jezik zavedene žene, koja prebacuje zavodniku sve svoje slabosti, koje je imala prema njemu. U proglasu su se nalazile sledeće reči: »Nacije imaju svoja prava bez obzira na ma kakve ugovore«. Ove reči nisu mogle da izgledaju ni u jednim ustima žalosnije nego u ustima staropruske države.

POLAZAK U RAT

Na taj način, junkerski ološ je više upao nego ušao u rat; on je težinom svojih zločina, bio gurnut na nizbrdicu, kojom je nezadrživo klizio sve niže, u provaliju neviđene sramote.

Još pre prvog pucnja zavladala je neopisiva zabuna. Partija za rat i partija za mir takmičile su se u potpunoj zaslepljenosti. Hvalisave pretnje Blihera i Rihela bile su na ravnoj nozi sa plašljivim smicalicama Haugvica i Lombarda. Obe strane su bile suprotni polovi iste strašne dekadencije. Bliher je prevazišao samog sebe u sledećem hvalisanju: »Francuzi će naći svoju smrt još s ove strane Rajne i oni koji je pređu doneće isto tako prijatne vesti kao i o Rosbahu«. Drugi, sličan njemu heroj, čak je žalio što slavna armija nosi u rat puške i sablje, — za proterivanje Francuza bile bi dovoljne i tojage.

Jedino izvinjenje ovih ludih ispada moglo bi da se nađe, izgleda, samo u paničnom strahu. Veći deo viših oficira, bespomoćni starci, koji su usled rata gubili znatan deo svojih prihoda, nisu bili ni izdaleka ratnički raspoloženi. Isto to, ako ne i više, moglo se reći i o vojnicima. Stari vojnici, većim delom oženjeni, koji su bili prinuđeni da ostave kod kuće žene i decu, a navikli da žive na otsustvu ili privremenom otpustu u najmanju ruku veći deo godine poluslobodnim životom, vrlo su se nerado odazivali na poziv bojne trube, koja ih je zvala na nova gladovanja i nove batine. Izmišljeno je skupoceno sredstvo da se vojnici potstaknu na herojske podvige — vodili su ih u pozorište, gde se prikazivao »Valenštajn« i »Orleanska devica« od jadnog Šilera, radi oduševljenja vojnika. Išlo se i dalje; pruski birokrati naštimovali su svoje harfe u istom pravcu: član Ratnog saveta Mihler opisuje pesničkom vidovitošću kako će Fridrihovi najamnici tući francusku narodnu vojsku. »Evo, oni beže, plašljivi najamnici, i, kao pre 50 godina smeli očevi, unuci postaju pobedioci«. Ipak, bedni robovi rata, praznih stomaka i raskrvavljenih leđa, nisu ni izdaleka bili dirnuti svim ovim, i pevali su kraj svojih logorskih vatri u Tiringiji: »Neko želi da umre za otadžbinu, ali ja bih više voleo da nasledim 10.000 talira. Otadžbina je nezahvalna. I ginuti za nju? Ala si budala!«.

Ova poezija ima pred zvaničnim ratnim pobedničkim pesmama makar to preimućstvo što odražava raspoloženje samog naroda, koji se u svojoj masi odnosio prema ratu potpuno ravnodušno. Kako je i moglo drugačije biti? Kako se mogao oduševljavati narod za »otadžbinu« koja nije postojala nigde, sem u brbljanju omrznutih književnika ili u obliku fantastične aveti, koja se izdizala pred uplašenom savešću pruskog junkerstva koga je obuzeo strah? Jedna od najdražesnijih osobina ove klase je veština zloupotrebljavanja državnog mehanizma radi ceđenja poslednje kapi krvi i poslednje pare iz narodne mase, a ako se pri ovome desi da junkerstvo dođe u škripac, ono svim moralnim zanosom povređene nevinosti zahteva da iznurene mase bace još svoje napaćeno telo na klanicu »za otadžbinu«, tj. za uspostavljanje iste junkerske slave i blagostanja. Ako se ovaj čudnovati zahtev ne ispunjava, junkerstvo se žali da su se mase raznežile usled »prosvete i humanosti«. Ovo bi, ako bi bilo tačno i bilo gledano sa određene tačke gledišta — svakako spaslo pruske junkere njihove Jene. Da su prosveta i humanost u Nemačkoj tako bile razvijene kao u Francuskoj, onda bi istočno-elpski junkeri bili još mnogo pre Jene oterani đavola.

»Ona polumitska i teška avet iz davno zaboravljenih vremena«, koja je pošla u rat ujesen 1806 godine u obliku pruske vojske, nije mogla da izazove u ondašnjoj situaciji ništa što bi bilo nalik na nacionalno oduševljenje. Celokupna nakaradnost ove vojske obelodanila se već prilikom mobilizacije 1805 godine, ali, naravno, nisu bila izvršena nikakva poboljšanja, čak ni u onim oblastima koje su mogle biti donekle poboljšane. Blagodareći četnom načinu snabdevanja, ishrana, naoružanje i odelo vojske bili su gori nego u ma kojoj evropskoj armiji onoga doba. Bluze su bile napravljene od tako grubog i retko tkanog materijala, da bi se kroz njega mogao prosejavati grah, a pored toga bile su spreda tako kratko skrojene, da nisu ni stomak pokrivale. Nije bilo ni šinjela, ni prsluka, ni gaća; leti nije bilo čakšira od sukna, već su bile od platna, u kojima su vojnici morali da izdržavaju hladne jesenje noći pred bitku kod Jene. Svaki čovek dobijao je obrok koji se sastojao od dve funte[1]) slabo pečenog hleba na dan i jedne funte mesa na nedelju dana. Puške su bile pogodne samo za bleštave parade, ali ne i za bitke; desio se slučaj da su cevi pušaka jednog čitavog puka bile toliko tanke, da nisu mogle da izdrže gađanje bojevom municijom.

Suprotnost je pretstavljala glomazna komora, koju su vukli radi udobnosti oficira. Sve na šta su za vreme mira navikli ili što im je bilo ugodno, oni su nosili sa sobom. Sedamdesetgodišnji glavnokomandujući vozio je sa sobom Francuskinju, svoju ljubavnicu, jedan general svoju živinu, jedan poručnik svoj klavir. Svi pešadiski oficiri, do potporučnika zaključno, jahali su na konjima; svi oficiri, sem husara, mogli su imati najmanje po jednog tovarnog konja; veći deo komandira četa imao je po 5 a najmanje po 3 konja. U teret

[1]) Stara pruska funta = 468 grama. — Prim. red.

koji su vozili spadao je i šator, poljski sto i stolica i poljski krevet. Beskrajnu komoru, koja je već prema zakonu pripadala, junkerski oficiri su povećavali još i seljačkim kolima i fijakerima, u kojima su često vozili u rat žene i decu; pa i sam kralj vodio je sobom svoju Lujzu.

Prilikom mobilizacije 1805 godine najočiglednije se ispoljilo, koliko je teško opterećena vojska takvom komorom. Neki od junkera, koji su još bili sposobni za nekakva razmišljanja, pokušavali su da umanje ovo zlo do izvesnih granica, a da pri tome ipak ne naruše Fridrihov sjaj. Ali su pri tome loše prošli. Viši vojni kolegijum odgovorio im je potsmešljivo da se čak pokazalo kao potrebno da se za konjicu predvidi i povećanje udobnosti i da je »bolje marševati sa većim teškoćama ali neprijatelja sigurnije pobediti nego lakše marševati, a zatim izgubiti«. Predlog da se nižim oficirima oduzmu jahaći i tovarni konji bio je odbijen kao naročito drzak pokušaj: »Pruski plemić ne ide peške« — tvrdio je Rihel, a berlinski guverner grof Šulenburg-Kenert izjavio je sa zaista patriotskim negodovanjem da se mnogobrojno plemstvo, koje služi u redovima nižih oficira i pretstavlja, prema priznanju Evrope, najlepši ukras i najveću snagu armije, ne sme uvođenjem mere koja ih ravna sa običnim vojnicima da vređa i ponižava. Ničim se ne bi mogla bolje dokazati nemogućnost reformisanja ove junkerske države čak i u sitnicama.

Kao naoružanje i organizacija vojske, tako su se i njena strategija i taktika nalazile još potpuno na stupnju Fridrihovog doba. Sa sujevernom upornošću držali su se liniske taktike i magacinskog snabdevanja, koji su nastali i razvili se u doba najamničkih vojski, čijim su potrebama i odgovarali. Osim Šarnhorsta, nije bilo verovatno nijednog oficira u armiji koji bi iole predosećao da će se morati suprotstaviti novoj ratnoj veštini, koja ima nesravnjivo veće mogućnosti, blagodareći streljačkoj vatri i sistemu rekvizicije. Naprotiv, u najvećem zamahu bilo je ono što je još stari Fric ismejavao kao »vojnu veštinu« otupelih formalista: egzerciranje na paradnoj poljani gde su bataljoni kao lenjiri pomerani tamo i ovamo. Glavni cilj vojnog pregalaštva bio je potpuno jednaka dužina kose perčina kod vojnika. Dešavalo se da je sam feldmaršal na većim paradama vadio iz džepa meru za dužinu kose i vršio merenje. Ako dužina kod nekog regruta nije odgovarala, to je odmah značilo 20 batina takvom seoskom klipanu. Na sam dan bitke kod Salfelda izašla je naredba da se uvojci kose prave što jednoobraznije.

Prema svemu ovome može se otprilike zaključiti šta se odigravalo u Generalštabu. Najbolji njegovi radnici bili su učene cepidlake iz inostranstva, koje nisu znale ništa o moralnom elementu savremenog vođenja rata, već su tražile odlučujuće momente u zemljišnim i prostornim odnosima, planinskim grebenima i vodenim tokovima, sukobima prednjih odreda i pretstraža, donoseći na osnovu potpuno proizvoljnih postavki isto toliko naučne, koliko i besmislene zaključke. Oni su potpuno utonuli u one strategiske i taktičke pojmove koji su pretstavljali samo ostatke stvarnosti koja je odavno prošla. Jedini

izuzetak bio je Šarnhorst, ali kako nije bio istočno-elpski plemić, njegov uticaj nije stizao daleko; a i on sam još nije bio bez mnogih nesvesnih zabluda; njemu, je, kao i Štajnu, bila potrebna surova škola, da bi došao do potpune jasnoće u svojim gledištima.

Na čelu armije nalazili su se, pored vojvode od Braunšvajga, Melendorfa i Rihela, još i knez Hoenloe i general Kalkrojt. Kneževina kneza Hoenloe bila je likvidirana posle zaključenja Rajnskog Saveza, ali je on, kao dotle suvereni vladar, pretstavljao kao nekog suparnika glavnokomandujućem. General Kalkrojt bio je u Sedmogodišnjem ratu ađutant princa Hajnriha i dugo je potom živeo na njegovom dvoru punom intriga. U vojnom pogledu obojica su bili iste takve nule kao i svi ostali.

Ipak je vojvoda od Braunšvajga imao i ovde ponekad, kao i u ratovima protiv revolucije, svetle trenutke. Tek što je ova bezoblična ratna mašina krenula u pokret, počela je da prska na svima šavovima pri čemu se potpuno ispoljila nemogućnost njene opravke. Vojvoda se žalio da ne može pobediti Napoleona sa takvim ljudima kao što su Hoenloe, Melendorf, Rihel i Kalkrojt. On je nazvao Hoenloa izlapelim starcem, Kalkrojta — lukavim intrigantom, a generale drugog reda — nesposobnim rutinerima. Sve je to bilo potpuno tačno, ali je medalja imala i drugu stranu. Tri dana pre bitke kod Jene došla je kod Kalkrojta delegacija oficira, koja je zahtevala da se vojvodi oduzme glavna komanda, jer on ne zna ni šta radi ni šta hoće da radi, niti zna gde ide i gde se nalazi, a pored toga, da bi zbrku doterao do vrhunca, posvađao se sa svojim načelnikom štaba, generalom Šarnhorstom.

U ovim uslovima odigrala se 14 oktobra 1806 dvostruka bitka, koja je uništila staru prusku državu.

DVOSTRUKA BITKA

Smešna nada da će Napoleon na zahtev pruskog ultimatuma položiti oružje navela je prusku vojsku, koja je još od početka septembra stajala u Tiringiji potpuno spremna, da izgubi mnogo dragocenog vremena. Bila je propuštena jedina mogućnost da se postigne uspeh snažnim i brzim napredovanjem u Frankoniju i napadom na neprijateljske trupe koje su tek počele da se koncentrišu.

Istina, ne treba stvar shvatati tako kao da bi pokret bio stvarno i izvršen da se Prusi nisu prepustili ovom besmislenom očekivanju. Bio bi pronađen drugi izgovor za neaktivnost, kao što su se nalazili izgovori za nju i posle početka stvarne borbe. Ono malo odlučnosti, koje je bilo u vojvode od Braunšvajga i koju su verovatno podržavali razboriti saveti Šarnhorsta, bilo je u velikoj meri oslabljeno prisustvom kralja u Glavnom štabu. Tako je vojvoda imao pogodnu priliku da prebaci celokupnu odgovornost na njega kao pravog vrhovnog komandanta, a pošto je ovaj bio potpuno nesposoban za vođenje rata, neizbežna posledica bile su neprekidne sednice Ratnog

saveta, što je pretstavljalo, još prema mišljenju starog Frica, najsigurnije sredstvo za gubljenje ratnih pohoda i bitaka.

Ovome treba dodati još i stalna trvenja između Glavnog štaba vojvode od Braunšvajga i Glavnog štaba Hoenloa u kome je gazdovao tašti i nepromišljeni Masenbah. Nije moguće, a i ne pretstavlja danas nikakav interes, da se opisuju sve uzajamne svađe i izukrštani pokreti trupa, koji su zbog tih svađa nastajali. Ovo utoliko pre, što bi to vodilo do istoriski potpuno pogrešnih gledišta, tako da bismo poslednje samrtne trzaje žrtve, odavno već osuđene na smrt, smatrali kao stvarne uzroke njene smrti. Ako bi Braunšvajg, Hoenloe i Masenbah bili i triput genijalniji nego stari Fric, i dejstvovali međusobno u punoj harmoniji, rezultati bi bili isti. Prvi razlog poraza nije bio to što su se ovi bedni ljudi nalazili na čelu vojske, već su stvarni uzroci bili ti, koji su te bednike i doveli na čelo vojske.

Kad su se već odrekli ofanzive zbog ništavnih razloga, ovi formalisti nisu čak ni shvatili da je energična koncentracija svih vojnih snaga neizbežna nužnost, ako ne žele da svesno srljaju u propast. Veći deo trupa bio je mobilisan prvi put 9 avgusta; trupe istočnog dela zemlje bile su ostavljene u garnizonima, verovatno zbog toga što je postojala bojazan od ustanka u Poljskoj; naredba o njihovoj mobilizaciji bila je izdata tek 30 septembra 1806. Prema 200.000 Napoleonovih vojnika, koji su navikli na pobede, nalazilo se u Tiringiji svega 150.000 ljudi, ubrajajući tu i Saksonce, a i ova snaga je bila rasturena i razbacana na najnečuveniji način.

Na dan 9 oktobra 1806, kada je najzad trebala da počne bitka, pruske trupe su bile razbacane na prostoru od 120 km. Rihel je stajao sa svojim trupama kod Krojcburga i Ajzenaha; glavne snage, pod komandom vojvode od Braunšvajga — kod Gote; njegova prethodnica, cela divizija pod komandom vojvode od Vajmara (koji je i pored svoga igranja sa vojnicima, koje je tako zlobno ismejao Gete, ipak naučio samo da kvari vojsku po pruskom uzoru) lutala je u Tirinškoj Šumi, navodno u cilju napada na neprijateljske komunikacije. Dalje na istok, na levoj obali reke Sale, nalazila se grupa jedinica Hoenloa koji je isturio svoju prethodnicu pod komandom princa Ludviga Ferdinanda na jug do Salfelda. Na desnoj obali Sale, kod Rodea, nalazile su se saksonske trupe, koje su trebale da se spoje sa Hoenloem, a kod Hofa stajala je jedna slaba divizija, koja se sastojala, kao i prethodnica Hoenloa, većim delom od saksonskih trupa. Ovom divizijom komandovao je general Tauencin, dvorjanin, potpuno nesposoban za vojničke poslove. Najzad, kod Halea bio je prikupljen još jedan pruski rezervni korpus pod komandom uobraženog vojvode od Virtemberga.

Napoleon je počeo rat čim su pripreme za njega bile gotove, zanemarujući, naravno, u potpunosii ma kakve diplomatske obzire. On je naredio 7 oktobra da tri kolone otpočnu pokret desnom obalom Sale radi nadiranja na Lajpcig, preko zemljišta koje se nalazi između Tirinške Šume i Rudnih Planina. Njegov plan bio je isto toliko prost koliko i jasan. On je znao šta se dešavalo u neprijateljskom logoru:

»Sva uhvaćena pisma pokazuju«, — tako je on pisao jednom od svojih generala, — »da je neprijatelj izgubio glavu. Oni konferišu danima i noćima i ne znaju šta da rade«. Pošto oni sami nisu znali šta će da urade, Napoleon je još manje mogao da zna ovo; ali ako je on pošao na Lajpcig i Berlin, oni su morali da mu negde izađu na megdan i tako nije bilo ništa sigurnije nego da će ih on prosto pregaziti.

Prvi njegovi udarci sručili su se 9 oktobra 1806 na diviziju Tauencina, a 10 oktobra na prethodnicu Hoenloa. Oba boja su odmah obelodanila šta se sprema. Pred nadmoćnim francuskim snagama Tauencin je otstupio od Hofa ka Šlajcu, ali je tu tražio vreme, bio je stignut i izgubio 600 ljudi. Jedan pruski husarski puk i dva saksonska eskadrona lake konjice bili su potpuno posečeni. Topovi saksonskog pešadiskog puka »Maksimilijan« tukli su bez razlike i neprijatelja i svoje. Dalje bekstvo odigravalo se još brže dok najzad nije razbijena i iznurena divizija stigla do Mitel-Pelnica, gde ju je očekivao još strašniji neprijatelj—glad. Zarđali prehranbeni aparat pokazao se potpuno nesposoban, dok su se Francuzi vrlo lako snabdevali u tom bogatom predelu pomoću svoga sistema rekvizicije.

Mnogo je potresniji bio mučan utisak koji je stvorio sledećeg dana boj kod Salfelda. Princ Ludvig Ferdinand pokušao je sa 8.000 ljudi da zadrži nastupanje 14.000 Francuza. Moglo bi se diskutovati da li je on primio beznadežni boj u potpunom očajanju ili u budalastom zanosu; na kraju krajeva on je poginuo u borbi prsa u prsa, a boj je koštao 1.800 poginulih, ranjenih i zarobljenih; u ruke Francuza palo je osim toga 15 pruskih i 18 saksonskih topova sa municijom i celokupnom komorom. Prusko-saksonske trupe slabo su se pokazale. Konjica je bila opet posečena, artiljerci su napuštali čitave baterije; jedan artiljeriski podoficir, koji je komandovao sa dva oruđa, nije mogao da bude nateran ni pretnjama ni molbama da otvori vatru onog trenutka kada se francuska konjica razvijala za borbu na otstojanju sigurnog pogotka.

Panični strah obuhvatio je Glavni štab. Bilo je odlučeno da se izvrši koncentracija armije unazad ka Vajmaru i Jeni; trebalo je da se glavne snage prikupe kod Vajmara, a armija Hoenloa kod Jene*). Desna obala Sale bila je potpuno napuštena do poslednjeg čoveka tako, da se izgubio svaki dodir sa neprijateljem. Prelazi preko Sale ostali su neposednuti, a kod vojske se stvorila strašna uzbuna 11 oktobra popodne na sam glas o približavanju Francuza. Zvaničan izveštaj daje gotovo neverovatne pojedinosti. Oruđa i kare su se u jurnjavi tako zaglavile, da su putevi izgledali kao da su zabarikadirani. Saksonska artiljerija odjurila je sa prednjacima ka Jeni. Saksonski vojnici, koje je mučila glad, bacili su puške i sakrivali se po kućama. Trebalo je batinati vojnike da bi se naterali da raskrče oruđa i kola. Pruski vojnici pljačkali su saksonsku komoru, saksonski vojnici prusku. Van grada svi putevi i prelazi bili su posejani bače-

*) Detaljnije o bici kod Jene vidi u napomenama na kraju knjige pod „Jena i Auerštet". — Prim. red.

nim puškama, bajonetima, torbicama; u rovovima pored puteva strčala su prevrnuta oruđa napuštena od posluge. »Slično stanje teško da se može naći u čitavoj istoriji ratova«, piše zvanični istoričar.

Zbivši se u gomilu, kao plašljivo stado ovaca, stajala je prusko-saksonska armija oko Vajmara i Jene. Još je postojala mogućnost da se pređe Sala i da se udari u bok neprijatelja, ali za ovo nisu postojale ni snaga, ni hrabrost, ni volja. Napoleon je, naprotiv, odlično shvatio situaciju. Ma kako da je malo cenio Pruse, ipak ih je bio precenio, pretpostavljajući da će mu se suprotstaviti na putu za Lajpcig; zato se odmah odlučio da im zatvori put za Berlin. On je naredio svojim kolonama da izvrše veliki zaokret levo i da zauzmu front prema Sali: 12 oktobra, dok je prusko-saksonska vojska čamila u tupoj neaktivnosti, francuske trupe zauzele su već Naumburg i tako došle u neprijateljsku pozadinu.

Tada se vojvoda od Braunšvajga ponovo rešio na otstupanje, naravno, posle dugog savetovanja i gubitka u vremenu, što je za njega postalo kobno. On je naredio da se otstupa preko Unstruta na Merzeburg da bi oslobodio svoju pozadinu, ujedinio se sa rezervnim korpusom vojvode od Virtemberga i potom primio odlučnu bitku u ravnici između Sale i Elbe. Iz ovoga ne bi, naravno, takođe ništa ispalo da je on i uspeo da ostvari ovu svoju nameru. No, on je više nije mogao da ostvari.

Hteo je prvo da otstupi sa glavnim snagama; Hoenloe je trebao da ostane kod Jene, a Rihel kod Vajmara radi zaštite otstupanja; posle toga, oni su trebali da se povuku izbegavajući svaki sukob sa neprijateljem. Jedina mogućnost uspeha bila je uslovljena što većom brzinom; ako bi 13 oktobra otpočeo pokret u 3 časa ujutru i ako bi se do 9 časova stiglo do Aueršteta, put bi bio još slobodan. Ali je vojvoda smatrao za potrebno da raspravlja, prema navici, o svojoj nameri još sa celim svetom; general Šmetau takođe nije hteo da se posle svog noćnog preznojavanja izloži hladnom jutarnjem vazduhu. Pet divizija glavnih snaga otpočelo je pokret tek u podne; tek predveče, delom u noći, trupe su stigle do Aueršteta i rasporedile se gladne i prozeble u očekivanju svanuća.

Za ovo vreme francuski napad na prusko-saksonske trupe Hoenloa bio je u punom jeku. Napoleon je nameravao 13 oktobra da dâ predanak svojim vojnicima, koji su se tokom cele nedelje nalazili na maršu, ali, čim je čuo o otstupanju koje je preduzeo vojvoda od Braunšvajga, — izgleda da je on dobio izveštaj iz neprijateljskog logora preko svojih špijuna, jer je saznao ovo već u 9 časova ujutro 13 oktobra u Geri, — naredio je da se kod Jene sasrede velike snage i lično je pohitao tamo. Siguran plen nije smeo da isklizne iz njegove gvozdene pesnice ni za jedan dan. On je našao svoje trupe na drugoj obali Sale, preko koje prelazi nisu bili branjeni; grad Jena bio je u njihovim rukama i one su se čak popele na Landgrafenberg, gde se pred njima otvorila visoravan na kojoj su logorovale trupe Hoenloa. Glavni štab Hoenloa smestio se u Kapelendorfu, na pola puta između

Jene i Vajmara. Toga dana on je morao da smiri bunu usled gladi u saksonskim trupama. Pošto je u tome donekle uspeo, on je uobrazio da je zaveo red u svojoj armiji, koja je međutim, bila već odavno dezorganizovana, kako u vojnom tako i u moralnom pogledu. Hoenloe je bio tako raspoložen da je za rekognosciranje neprijatelja pozivao dobrovoljce i, bez obzira na to što je na Landgrafenbergu spazio Francuze u tako malom broju da je mogao odande da ih izbaci uz mali napor, vratio se potpuno spokojno u Kapelendorf i legao da odrema.

Napoleon se ponašao drukčije, pošto je jednim pogledom ocenio opasnu situaciju svojih trupa. Čitava noć je bila upotrebljena na izvlačenje topova na strmo brdo i sasređivanje novih bataljona, pri čemu se Napoleon, sa buktinjom u ruci nalazio na čelu svojih vojnika. U rano jutro 14 oktobra 1806 prikupio je na Landgrafenbergu takve snage, da je sa potpunom sigurnošću u uspeh mogao u 6 časova dati znak za napad. On je najpre razbio prethodnicu od 8.000 ljudi, kojoj je sada komandovao Tauencin. Za vreme toga boja u pruskom Glavnom štabu vladalo je najlepše spokojstvo. Hoenloe je pisao izveštaj kralju, a njegova pratnja rugala se francuskom dvorskom komorniku, koji je trebao da preda odgovor Napoleona na pismo Fridriha Viljema, napisano vrlo odlučnim tonom, a koga su presreli i priveli pruski husari.

Tek Tauencinove trupe, koje su bežale, naterale su kneza Hoenloa da shvati da se opasnost nalazi pred nosom. On je napisao u 8 časova Rihelu u Vajmar da što je moguće pre dođe u pomoć sa svojim trupama. Sam je pak žurio da prikupi svoje trupe iz udaljenih bivaka razbacanih na milje jedan od drugoga; cepanje trupa bila je najomiljenija pruska navika kako kroz čitav rat, tako i u pojedinim bitkama. Osim Tauencinovih 8.000 ljudi, uništeno je na odvojenom delu bojnog polja još i 5.000 ljudi generala Holcendorfa. Hoenloe je prikupio najviše do 25.000 ljudi i naterao ih je da idu napred prema svim pravilima liniske taktike otvarajući masovnu vatru bez nišanjenja.

Ovo je bio proslavljeni i, navodno, nepobedivi metod Fridrihove taktike. Ovoga puta on se pokazao potpuno neuspešan; on uopšte nije dolazio u obzir protiv neprijatelja koji je do savršenstva doveo borbu razvijenim streljačkim strojem; prusko-saksonske trupe su pretrpele teške gubitke, a pri tom nisu nanele odgovarajuće gubitke neprijatelju. »Nemogućnost da se ma šta učini protiv uništavajuće vatre neprijateljskih strelaca, lišila je ljude kontrole nad sobom«, kaže se u zvaničnom izveštaju saksonskog generala Lekoka. Nije pošlo za rukom da se Francuzi isteraju iz Fircenhajligena, gde su se bili utvrdili; iz zgrada i seoskih ograda francuski strelci su gađali u pruske linije, koje su stajale nedaleko pred njima, kao u mete na streliŠtu.

Jedini spas od potpunog uništenja bilo bi blagovremeno otstupanje. Ali Hoenloe nije bio sposoban da donese bilo kakvu odluku; on je sa besmislenom tupoglavošću čekao Rihela, a Rihel nije dolazio.

Zašto je toliko odugovlačio ovaj hvalisavac, koji je od ranog jutra slušao topovsku paljbu i bio više puta obaveštavan preko Hoenloevog kurira, nikad nije razjašnjeno. Napoleon je, naprotiv, dobijao pojačanje za pojačanjem. U jedan sat posle podne on je probio prusko-saksonske trupe nadmoćnim udarom i preko bojnog polja razlila se bujica begunaca. Jedino se saksonski grenadirski bataljon Vinkela držao čvrsto: on je primio u svoj postroj kneza Hoenloa i izvršio uredno otstupanje.

U trenutku kada je bitka bila nepovratno izgubljena, u dva sata posle podne, pojavio se najzad Rihel sa svojih 15.000 ljudi. Još pola sata krvave borbe i oni su takođe bili očišćeni sa bojnog polja.

Glavne snage koje su se borile kod Aueršteta bile su pobeđene gotovo na još žalosniji način. Kod Jene je tukla bitku prusko-saksonska armija od oko 53.000 ljudi protiv gotovo dvostrukog broja Francuza, i feudalno-kneževski klipan protiv genijalnog majstora rata buržoaske revolucije. Kod Aueršteta je 27.000 Francuza, kojima je komandovao običan maršal, pobedilo 50.000 Prusa pod komandom pruskog kralja i vojvode od Braunšvajga. Već uveče 13 oktobra izbili su među pruskim trupama veliki neredi. Nalazeći se u krajnjoj nemaštini, bez hrane, drva i slame, one su opljačkale Auerštet, gde su se nalazili kralj i vojvoda; a o rekognosciranju okoline niko nije ni mislio. Kada su pruske trupe krenule 14 oktobra u 6 časova, one su naišle, u gustoj jutarnjoj magli, na armiski korpus maršala Davua, koji je, prema Napoleonovoj zapovesti, krenuo iz Naumburga da bi zašao neprijatelju za leđa.

Ovde Prusima nije nedostajao ofanzivni duh. Pošto je vojvoda od Vajmara sa prethodnicom glavne snage još lutao negde u Tirinškoj Šumi, iz kolone Rihela bio je izdvojen Bliher radi obrazovanja nove prethodnice. Ali je on uspeo da prikupi u haosu, koji je vladao, jedva 6 eskadrona i jednu konjičku bateriju, sa kojima je pokušao da spreči neprijatelja da zauzme selo Hasenhauzen. On je očistio selo od neprijateljske konjice, ali je iza njega naišao na liniju francuske pešadije, za koju je u magli pomislio da je taraba. Bliher je bio dočekan takvom uništavajućom vatrom da je bio primoran da napusti bateriju, dok su se njegovi eskadroni dali u divlje bekstvo. Francuzi su zauzeli Hasenhauzen i događaji su se odigrali prilikom borbe za selo na potpuno isti način kao i kod Jene u borbi za Fircenhajligen. Dugačka linija pruskog borbenog poretka pokazala se potpuno nesposobnom da učini nešto protiv francuske streljačke taktike.

Kod ogromne brojne nadmoćnosti Prusa postojala je ipak mogućnost za uspeh da nije vojvoda od Braunšvajga uputio, u nastupu lošeg raspoloženja, odmah u početku bitke, jedinog čoveka koji je mogao da pomogne, generala Šarnhorsta, na levo krilo armije. Tamo je Šarnhorst činio sve što je mogao, ali ipak, nije bio u stanju da ispolji uticaj na opšti tok bitke. Uskoro posle toga, vojvoda je, pogođen metkom, izgubio oba oka i na taj se način potpuno prekinulo svako komandovanje pruskom vojskom. Potpuno nesposoban, kralj nije imao razboritosti i lične skromnosti da odredi drugog glavno-

komandujućeg, te sramota poraza pada pre svega na njega. Svaki general je dejstvovao prema sopstvenom nahođenju i često pod uticajem sramnih pobuda. Jedan konjički general-potpukovnik, koji je trebao da primi komandovanje, odgovorio je bez okolišavanja da je on od samog početka rata toliko uvređen i zapostavljen da uopšte nema volje da ma šta dragovoljno radi. General Kalkrojt je stajao sa rezervom od 13 bataljona i 13 topova na uzvišenju, koje se nalazilo na 4.000 koraka od odlučujućeg mesta bitke »kojom je upravljao njemu mrski vojvoda od Braunšvajga, i posmatrao je kako ona besni pred njegovim očima, kao da prisustvuje pozorišnoj pretstavi, koja se njega uopšte ne tiče«. Svima mlađim oficirima koji su ga pozivali da krene u pomoć pukovima koji su umirali od krvavljenja, on je hladnokrvno ukazivao na dobijene instrukcije, koje ga nisu obavezivale na nešto drugo nego što je činio. Tupoglavim merama ostalih generala bili su zadržani drugi delovi trupa na velikom udaljenju od bojnog polja; 2/5 pruskih glavnih snaga nije uopšte uzelo nikakvog učešća u borbi.

Kada je Davu prešao na obuhvat već pokolebanih pruskih redova, nije ostalo ništa drugo nego otstupanje. Šarnhorst je napustio bojište među poslednjima, peške kao običan strelac, pošto mu je konj bio ubijen. Krvareći od dobijene rane, on nije osećao njen bol usled stida i besnog gneva koji su buktali u njegovom srcu.

OTSTUPANJE

Vojska kod Auerštета svakako nije bila tako potpuno razbijena kao ona kod Jene. Pošto je put kojim je nameravala da prođe prema Elbi bio preprečen od strane Davua, to je jedini put, kojim se ona mogla nadati da će pre Francuza izbiti na Elbu, bio sada drum preko Arterna na gornjem Unstrutu. Ali je kraljeva tupoglavost i ovo omela. On je težio prema Rihelu i Hoenloeu, kod kojih se nadao da nađe utehu u nesreći, te je naredio otstupanje prema Jeni i Vajmaru.

Ubrzo posle toga on je dobio izveštaj o onome što se desilo kod Jene. Logorske vatre pobednika Francuza buktale su već kod Vajmara, a put prema Erfurtu bio je zatvoren. Moralo se krenuti na desno da bi se preko Zemerde, Nordhauzena i Harca stiglo do Magdeburga. Bujice begunaca od Jene i Auerštета spojile su se kod Butelšteta, gde se zatro i poslednji trag reda, koji se bio sačuvao još kod onih bataljona, koji su se borili kod Auerštета. Došla je noć o kojoj je Gnajzenau rekao: »Sto puta bolje je umreti nego ovo ponovo preživeti«, i o kojoj zvanični izveštaj govori: »Niko nije poznavao ni zemljište ni put; kuriri nisu mogli da se dobiju; pešadija, konjica, komorska kola, oruđa, tiskali su se u divljem metežu kroz duboko usečene puteve. Iz gustih kolona odjekivali su puščani pucnji. Noć je bila toliko mračna da se moralo držati za opasač za fišeklije onih koji su išli napred da se ne bi izgubio put. Pojedine jedinice, koje su još sačuvale red, naprimer gardiski grenadirski bataljon, bile su uvu-

čene u bujicu mase onih koji su bežali«. Tako se kotrljala ova bezoblična masa, posrćući i padajući pri svakom koraku, pa ipak nezadrživo brzo. »Trupe koje su dosada bile tako slabo pokretljive na maršu, stigle su već u noći posle bitke do Zemerde, koja se nalazi 40 kilometara severozapadno od Jene«, — žali se tužne duše neki sledbenik Rihela i Hoenloa.

Deo begunaca stigao je u Erfurt, a ova tvrđava kapitulirala je već 15 oktobra u noć kada se nešto francuske konjice pojavilo pod zidinama. Erfurt je bio dupke pun generala, od kojih niko nije pomislio ni da izvede trupe iz tvrđave, ni da je brani. Feldmaršal Melendorf pao je od staračke nemoći i izgubio svest; princ od Orana, bliski kraljev rođak, diktirao je generalštabnom oficiru uslove kapitulacije. 10.000 ljudi i vrlo velike rezerve municije pali su neprijatelju u ruke.

Velika bujica begunaca kotrljala se dalekim okolnim putem preko Harca prema Magdeburgu. Napred je jurio kralj; kraljica je napustila armiju još uoči bitke kod Aueršteta. Pre nego što je Fridrih Viljem pošao na put, uputio je 15 oktobra ujutru sramno ponizno pismo Napoleonu, u kojem je izjavljivao da je gotov da »preda zaboravu sve što nas je delilo, jer naše prijateljstvo, van svake sumnje, mora da bude sačuvano. Vaše veličanstvo naći će me spremna na sve što može za uvek da uspostavi naše jedinstvo. Velikodušnost i pravičnost Vašeg veličanstva služe mi unapred kao jemstvo da nećete tražiti ništa što bi bilo suprotno mojoj časti i bezbednosti moje države«. Lako je shvatiti prezir sa kojim je Napoleon pročitao ovu kuknjavu; dvorski ađutant, koji je doneo ovo pismo, morao je, posle ličnog razgovora sa carem, da izvesti kako njegov rezultat »nije povoljan s obzirom na želje njegovog veličanstva«. Ovo, ipak, nije smetalo kralju da 18 oktobra preko Lukezinija opet uputi caru drugo pismo istog karaktera.

Fridrih Viljem nije hteo da se odreče Hoenloa i Kalkrojta, kao ni Lombarda i Lukezinija; on je preneo glavno komandovanje pruskim snagama na Hoenloa, a sam je pobegao. Samo Kalkrojt je trebao da ostane samostalan u komandovanju nad trupama sa kojima nije mogao da bude nateran da stupi u borbu kod Aueršteta. Protiv toga je besneo Najdhart: »Ako je kralj predao komandovanje knezu, to neka sam gleda kako će dalje, ja neću da se brinem ni za šta više«. Pritom je i on bio isto tako nesposoban kao i Hoenloe. 15 oktobra on je izdao u Zemerdi ovu zapovest: »Trupama mora da se izdaje hleb; ako hleba nema, treba da se izdaje novac za ishranu«. Ovo je bila potpuna besmislica, koja je naterala čak i princa Augusta da izvrši u krajnjoj liniji logičan prevod: dajte ljudima novac, koji nemate, da bi kupovali hleb tamo gde ga nema. Baš ovaj princ, brat Ludviga Ferdinanda, sprečio je, zajedno sa Bliherom, kukavicu Kalkrojta da kod Vajsenzea pred 800 konjanika kapitulira sa svoje dve divizije. Posle toga je iščezao, da bi se ipak uskoro ponovo pojavio.

Hoenloe je na taj način sada imao sam vrhovno komandovanje u svojim rukama. Ali, potpuno potresen svojim porazom, nije više

mogao da spase ništa, ako se uopšte nešto moglo još spasti. U Nordhauzenu su se odigravali strašni prizori pljačke; jedinice nisu izvršavale zapovesti oficira već su ih čak ismejavale; ulice su bile pune zaostalih vojnika; dezerterstvo se povećavalo iz dana u dan. Velika glad je primoravala da zastavu napuštaju ne samo stranci, već i domoroci. U istom smislu je delovala i njihova potpuno razumljiva želja da ne dozvole da ih nemilosrdno tuku isti oni junkeri, koji su i sami bili sada nemilosrdno bijeni. Kada je neki poručnik Helvig sa 50 husara uspeo da razbije kod Ajzenaha konvoj sa 10.000 zarobljenika i da ih oslobodi, oni su svi odreda odbili da ponovo stupe u službu.

Izvestan red se jedino održao kod teške artiljerije, koja se sastojala od 30 topova od 12 funti, — poslednjih topova kojima je još raspolagala armija. Ona nije mogla da se kreće pomoću svojih iznurenih konja preko strmih brdskih puteva, te joj je Šarnhorst ukazao put koji obilazi Harc sa zapada i jugozapada. Sam je primio komandu nad ovom kolonom, ali kako su nedostajali ljudi za njenu zaštitu, on se obratio Bliheru koji je imao još jedan bataljon i jednu kombinovanu konjičku jedinicu. Ova artiljerija je krenula 17 oktobra, istog dana kada je kod Halea bio razbijen pruski rezervni korpus i pobegao prema Magdeburgu, usled čega je neprijatelj uklonio i poslednju prepreku na drumu ka Berlinu. Bliher i Šarnhorst su stigli uz velike teškoće do Volfenbitela, gde su našli vojvodu od Vajmara, koga je vest o porazu kod Jene naterala da prekine svoja avanturistička rekognosciranja u Tirinškoj Šumi. On je jurio brzim marševima pored Erfurta, preko Langenzalca i Milhauzena, ka Hajligenštatu, gde je izašao na isti put kojim su se kretali Bliher i Šarnhorst sa svojom artiljeriskom kolonom. Vojvoda je imao sa sobom još 11.000 ljudi. Na predlog Blihera, on se odrekao svoje namere da krene prema Magdeburgu. Da bi stigli do Elbe, bila je potrebna najveća brzina, a pošto prelaz Elbe kod Tangerminda više nije bio moguć, oni su se uputili prema Sandau. Bliher i Šarnhorst prešli su Elbu sa svojom artiljeriskom kolonom 24 oktobra, a to isto učinio je dva dana kasnije i vojvoda od Vajmara.

Hoenloe je stigao u Magdeburg 20 oktobra sa ostacima trupa, koje su, usled dezerterstva, teških puteva, nedovoljnog snabdevanja i upornog neprijateljskog gonjenja, još uvek bile u isto tako lošem stanju kao na dan poraza. U Magdeburgu nije bilo spremljeno ništa za njihovo snabdevanje, nije bilo ni hleba, ni furaži, ni municije. Ogromna komora je zakrčila ulice po kojima su se već muvali preobučeni francuski oficiri. Usto, Francuzi su se već nalazili kod Vitenberga, na samoj Elbi. Nije se moglo računati na neki mir i bezbednost ni iza Elbe, ni iza Odre.

Tako je Hoenloe ponovo otpočeo pokret sa jadnim ostacima svoje vojske, da bi stigao do Štetina preko Burga, Gentina, Ratenova, Rupina i Prenclaua.

PRENCLAU I RATKAU

Tri prva dnevna marša od Magdeburga bila su uglavnom izvršena putem koji neposredno vodi prema Štetinu. Ovo je bilo neophodno, pošto su 23 oktobra 3 francuska armiska korpusa stigla već u Trojenbricen, nedaleko od Berlina. Samo u slučaju ako bi Hoenloe maršovao najkraćim putem, ne plašeći se teških marševa i odlučno napadajući svakog neprijatelja koji bi pokušavao da mu prepreči put, postojala je nada da će spasti svoje trupe.

Ali, time je već rečeno da ovoj nadi nije bilo suđeno da se ostvari. Hoenloe je učinio prvu grešku 24-og, kada je, umesto marša od Ratenova na Frizak, napravio obilazak preko Nojštata na Dosi, izgubivši time ceo dan. Ovo je učinjeno po savetu Masenbaha, koji je patio od nekih svojih geografsko-strategiskih mudrovanja. U Nojštatu su se Bliher i Šarnhorst susreli sa Hoenloem. Na njegov predlog, oni su primili komandovanje nad zaštitnicom koja je bila sastavljena od ostataka rezervnog korpusa, i koja je trebala da bude pojačana trupama vojvode od Vajmara čim one pređu Elbu.

Do ovog, međutim, nije došlo. Francuzi su ušli 25-og u Berlin, a istog dana je kapitulirala i tvrđava Špandau. Francuzi su odmah preduzeli gonjenje Hoenloa. Njihovi konjanici su 26-og već kružili na boku pruskih trupa. Ove su bile do te mere iznurene i izmorene, da su ostajale da leže na putu i proklinjale svoje oficire. Nije pomoglo ni to što je Hoenloe jednom naredio da se jedan vojnik strelja pred frontom; ali je, na svoje zaprepašćenje, doživeo da je više vojnika izvršilo samoubistvo, jer je za njih smrt bila prijatnija nego produženje patnji. I Bliher je, na vest o približavanju neprijatelja, tmurno odgovorio »da se više plaši noćnih marševa nego neprijatelja«. Ukoliko su se trupe više približavale rodnim krajevima, utoliko se, i sve više, povećavalo dezerterstvo.

Ipak, trupe nisu još bile sasvim propale kada je Hoenloe, 28 oktobra, kod Prenclaua kapitulirao sa 10.000 ljudi pešadije i 1.800 konjanika. Potpuna premorenost njegovih ljudi, koji su dan ranije izvršili marš od 14 časova, a zatim slabo obučeni proveli hladnu noć na otvorenom polju, detinjasta strahovaja njegovog načelnika štaba Masenbaha i, najzad, podvale koje su francuski generali izvodili sa samim knezom, lišili su jadnog glupaka poslednjih ostataka pameti, kao i skoro sve njegove štabne oficire iz čije se sredine nije čula nijedna reč protivljenja kada su upitani da li treba da se položi oružje.

Zaštitnica je, pod komandom Blihera i Šarnhorsta, dobila izveštaj o kapitulaciji Hoenloa baš u vreme kada se spemala za pokret ka Prenclauu. Njeni komandanti odlučili su da skrenu nešto zapadnije u cilju da, ujedinjeni sa trupama vojvode od Vajmara, krenu u Hanover i Vestfaliju i time odvuku deo neprijateljskih snaga iz glavnih pruskih zemalja, oslobođavajući na taj način put trupama istočnih oblasti koje su najzad bile mobilisane i Rusima koji su se približavali. Međutim, vojvoda od Vajmara napustio je, prema naređenju Napoleona, službu pruskog generala, a trupe koje su bile pod njegovom komandom nalazile su se na putu za Rostok, gde su trebale

da se ukrcaju u brodove. U početku Bliherovi kuriri nisu mogli da ih pronađu, ali su se putevi obe trupe slučajno ukrstili 30 oktobra u Meklenburg—Strelicu, pa se general Vining, naslednik vojvode od Vajmara, stavio pod Bliherovu komandu. Sada je Bliherova vojska brojala oko 22.000 ljudi, ali je iznutra bila demoralisana; vrlo je malo pomogao njegov pokušaj da časnom rečju priveže oficire uza se, kao i naredba, izdata 31 oktobra, prema kojoj je svaki koji nije želeo da učestvuje u otstupanju mogao da se vrati.

Poduhvat je bio unapred osuđen na neuspeh. Tri francuska armiska korpusa od 50.000 ljudi gonila su u stopu iznurenu vojsku. Ona se hrabro branila, ali nije mogla ni da pomisli na to da pređe Elbu; ukoliko ne bude mogla da se izvuče preko mora, kapitulacija je bila neizbežna. Već 4 novembra ona je bila skoro opkoljena nadmoćnim neprijateljskim snagama, i završila bi svoje bitisanje sa većom čašću da nije produžila da daje uporan otpor jedan dan više po cenu beskorisnog i besmislenog žrtvovanja grada Libeka.

Bliher je 5 novembra uveče upao u ovaj slobodan grad koji se nije nalazio u ratu ni protiv Francuske ni protiv Pruske. On je zatražio odmah 80.000 raženih i pšeničnih hlebova, 40.000 funti goveđine i svinjetine, 30.000 flaša vina i rakije, 50.000 dukata itd. i pokušao da na brzinu popravi zapuštena utvrđenja. Ali, idućeg dana po podne Francuzi su već bili gospodari grada. Sam Bliher još jednom je uspeo da umakne sa delom svoje vojske, ali je posle jednog dana, u svanuće 7 novembra 1806, morao da položi oružje kod Ratkaua zajedno sa 7.500 ljudi koji su se nalazili pod njegovom komandom.

Nesrećni Libek platio je ovaj varvarski heroizam mnogim danima pljačke, koju su francuski generali samo velikom mukom uspeli da zaustave.

KAPITULACIJA TVRĐAVA

Kapitulacije kod Prenclaua i Štetina bile su najznačajniji iako ne i jedini primeri predaje na otvorenom polju. Od kapitulacija tvrđava mogu se ovde zabeležiti samo najznačajnije. Dovoljno je reći da su svuda, uz male izuzetke, junkerski komandanti ispoljili podjednako kukavičko i izdajničko ponašanje.

Početak predaje tvrđava otvorio je u Erfurtu bliski kraljev rođak, a zatim je sledovala tvrđava Špandau, citadela Berlina. Uređenje tvrđava bilo je trulo i zapušteno, kao i sve u staroj pruskoj državi. Tvrđava u Špandau uopšte nije bila naoružana; tek posle gubitka obe bitke počeli su u nju da šalju neka oruđa i inžinjere iz Berlina, no bez municije. Komandant, major Benkendorf, obećao je 23 oktobra da će neprijatelju ostaviti jedino ruševine tvrđave, a posle dva dana ju je predao ne ispalivši nijedan metak. Ratni savet, koji je sazvao, izjasnio se, osim glavnog inžinjera, za predaju tvrđave.

30 oktobra pao je Štetin. On nije bio podešen za jak otpor, ali je od 4 oktobra bio osposobljen za odbranu toliko da se mogao smatrati potpuno obezbeđenim od prepada i da može izdržati pravilnu opsadu od tri nedelje. Garnizon su sačinjavali 100 oficira i 5.184

vojnika; tvrđava je imala 187 potpuno ispravnih topova i 97 topova koji su mogli da se upotrebe za nuždu; municije i hrane bilo je u izobilju. Ali je komandant Romburg bio starac od 81 godine, koji se kasnije pozivao na to da mu je ovu dužnost dao mudri kralj kao mesto za odmor. Kada se, posle kapitulacije Hoenloa, pred Štetinom pojavilo nekoliko patrola francuske konjice i kada je francuski konjički oficir u pratnji trubača veselo ušao u tvrđavu predlažući da komandant tvrđave kapitulira, — ovaj je izjavio da će braniti poverenu mu tvrđavu do krajnjih mogućnosti. No već posle nekoliko časova sišlo mu je srce u pete i izgubio je svako samopouzdanje kada se pojavio drugi parlamentarac sa oštrijim zahtevom. Ratni savet nije bio sazvan, ali su oba komandanta kao i ostali oficiri bili jednodušni. Ceo garnizon je položio oružje pred 800 neprijateljskih konjanika sa dva oruđa. »Konjanici Vašeg veličanstva ovladali su gradom kroz gradsku kapiju«, — javljao je Napoleonu francuski maršal uz prezrivi potsmeh.

Idućeg dana pao je i Kistrin, druga tvrđava na Odri, na ovaj isti sraman način. Kistrin je takođe bio pravilno obezbeđen oruđima i municijom, kao i hranom za 3 meseca; garnizon je raspolagao dovoljnim brojem ljudi — 2.400 ljudi, od njih 1.600 potpuno sposobnih za borbu; komandant je bio pukovnik Ingersleben, koji isto tako nije sačekao nijedan topovski pucanj i predao je tvrđavu čim se prethodnica francuske divizije pojavila u njenoj blizini. Nisu pomogle čak ni molbe njegove žene koja ga je zadržavala kada je hteo da se uputi preko Odre Francuzima, moleći ga da »ne unesrećuje svoju porodicu«; ni ove molbe nisu mogle da ga ometu da se ne baci glavačke u svu dubinu sramote. Istina, na ratnom savetu je energično protestovao bar jedan smeli inžinjeriski poručnik. Garnizon se takođe protivio, trebalo je silom odvlačiti artiljerce od oruđa na bedemima.

Magdeburg je kapitulirao 8 novembra, posle slabog bombardovanja u toku 4 i 5 novembra. Komandant fon Klajst bio je starac od 73 godine, pravi pruski junker, koji se hvalisao još 1 novembra da neće predati tvrđavu dok mu se maramica ne zapali u džepu. On je stupio u pregovore sa neprijateljem već 6 novembra, iako je Magdeburg mogao da bude zauzet pri ozbiljnoj odbrani tek pomoću pravilne opsade. Svakako je mnogo nedostajalo i ovoj najjačoj i najvažnijoj tvrđavi; naprimer, nedostajala je gotovo u potpunosti konjica, a minera uopšte nije bilo. Bilo je izgubljeno iz vida da se u grad dotera stoka, iako je za to bilo dovoljno vremena i mogućnosti, s obzirom na bogatu okolinu na desnoj obali Elbe. No, u svakom slučaju, hleba i brašna je bilo dovoljno.

Svi oficiri garnizona nisu bili tolike kukavice kao komandant, i mnogi od posade hteli su da »ubiju starog psa-generala«. Klajst nije smeo da sazove pravi ratni savet, na koji bi imali pristupa svi viši oficiri garnizona; on je skupio samo generale koji su bili u gradu. Ali, i njima nije dao mogućnosti da se izjasne, već je oštro odbio njihove predloge i zvanično naredio da se potpiše protokol kojim se prihvata kapitulacija. U ruke neprijatelja palo je 22.000 ljudi svih

rodova vojske, 20 generala, 800 oficira, 700 topova, milion funti baruta, 80.000 gotovih artiljeriskih bombi, gvožđa u izobilju, pontonski park, masa pešadiskih i konjičkih zastava.

Na isti sramni način kapitulirali su Hameln u Hanoveru, Švajdnic u Šleskoj i dr. Izuzeci od ovog pravila, patentiranog kukavičluka, bili su vrlo retki: Kozel u Šleskoj, Graudenc u Zapadnoj Pruskoj, a naročito Kolberg u Pomeraniji. Ovde je komandovao Gnajzenau, čovek blizu 50 godina, poreklom iz siromašne porodice koji se kiselio čitave decenije po malim garnizonima, ali je sačuvao svežinu blagodareći umnom radu, radi čega je i dobio od praznoglavog junkerstva potsmešljivi nadimak »vojskovođa iz Kapernauma[2])«. On je bio jedini oficir u celoj vojsci, pored Šarnhorsta, koji je shvatio novi način ratovanja Francuza i umeo da ga primeni u praksi.

Docnije, kada su komandanti tvrđava, koji su zaboravili na čast i pogazili zakletvu, bili uzeti na odgovornost, blagodareći, uglavnom, zahtevima Šarnhorsta, svi su se pozivali na humanitarne obzire, kojima su se, navodno, rukovodili. Iz toga su današnji junkeri spleli bajku da se nekadašnja Fridrihova vojska raznežila usled prosvećivanja i humanizma. Kao da je u prazne lobanje Ingerslebena, Klajsta i Romberga mogla ikad da padne ma i senka misli Kanta, Lesinga ili Šilera!

RAT U ISTOČNOJ PRUSKOJ

Borba koja se od decembra 1806 do juna 1807 godine vodila u pruskim oblastima istočno od Visle, bila je borba između Francuza i Rusa, u kojoj su Prusi igrali potpuno podređenu ulogu. Oni su skupili malu pomoćnu vojsku za Ruse i branili su, uz rusku pomoć, tvrđavu Dancig. Uostalom, njihovo je učešće bilo potpuno pasivno, a Istočna Pruska je bila opustošena na najužasniji način, i to mnogo više od strane Rusa nego Francuza.

Razmatrati rat u Istočnoj Pruskoj kao produženje rata u Tiringiji pravilno je samo u hronološkom, a ne i u istoriskom pogledu. U Tiringiji je feudalna, skroz trula država bila razbijena od strane naslednika buržoaske revolucije; pred francuskom narodnom armijom iščezla je pruska najamnička vojska kao jutarnja magla pred suncem, kako je hvalisavo, ali ne i netačno, prikazivao Napoleon. U Istočnoj Pruskoj sukobila se osvajajuća propaganda buržoaske revolucije sa divljim zavojevačkim težnjama aziskog despotizma. Francuske i ruske trupe borile su se međusobno već više puta u revolucionarnim ratovima, ali na italijanskoj, švajcarskoj i moravskoj zemlji; tako — oči u oči — one se nisu još nikada sretale, kao što se to desilo sada kada je francuska vojska stajala na ruskoj granici.

Obe strane su bile prožete neugodnim osećanjem da se ovde sukobljavaju protivnici koji su bili nepobedivi jedan za drugoga.

[2]) Kapernaum je mesto u Palestini gde je, po Bibliji, živeo neki rimski oficir. — Prim. red.

Francuske trupe nisu se još nikada borile u ovakvim surovim i negostoljuvibim predelima; veština njihovih strelaca, koji su umeli da obaraju svojom tačnom vatrom tanke i dugačke linije najamničke vojske, bila je nemoćna protiv čvrstih, beskrajnih redova zbijeno ešeloniranih masa ruske pešadije, koja je navikla na sve nepogode severne klime. Napoleon je bio primoran da se vrati u izvesnoj meri na staru, već preživelu metodu ratovanja na taj način što je rasporedio svoje trupe u zimske kantonmane i počeo da zauzima tvrđave koje su se nalazile u njegovoj pozadini. S druge strane, ruski vlastodršci izgubili su svaku volju da se igraju vatrom revolucije čim je francuska vojska došla na granice Rusije. Oni se nisu plašili samo ustanka u predašnjim poljskim oblastima, nego, i još više, da bi Napoleon mogao, daleko u unutrašnjosti države, da potstakne ruski narod na ustanak ako pređe granicu i obeća slobodu seljacima-kmetovima.

Francuska vojska je bila brojno mnogo nadmoćnija od prusko-ruske: oko 140.000 prema 105.000. Još veća je bila razlika u komandovanju; ratnom majstoru Napoleonu suprotstavljao se u ruskoj Glavnoj komandi potpuno prosečan strojevi oficir — general Benigzen, poreklom iz Hanovera, koji je dugovao svoj položaj onoj plašljivoj odvratnosti koju je kao ubica cara Pavla ulivao sinu svoje žrtve. On je preduzeo, u januaru 1807 godine, neuspelu ofanzivu na francuske zimske kantonmane. Napoleon je hteo, prema svom običaju, da iskoristi priliku i strahovitim udarcem da odbaci rusko-pruske snage do ruske granice ili i iza nje. Benigzen je, ipak, posle početnog otstupanja, prihvatio bitku kod Pruskog Ojlaua. Bitka se rasplamtela 7 i 8 februara takvom žestinom, kakve izgleda još nije bilo u ono, bitkama bogato doba. Desno krilo Rusa već se pokolebalo kada su se pojavile u pomoć pruske pomoćne trupe od 6.000 ljudi, kojima je zvanično komandovao slaboumni junker Lestok, a stvarno Šarnhorst. Bitka je ostala nerešena. Ovo je bila prva bitka koju Napoleon nije dobio; iako ju je u svom biltenu objavio kao pobedu, vrednosni papiri na pariskoj berzi su pali kao posle poraza.

Pet dana posle ovoga, francuski car uputio je pruskom kralju generala Bertrana i predložio mu mir. On je hteo, prema njegovim rečima, da učini kraj nesrećama zemlje i da uspostavi prusku monarhiju, koja je, kao centralna država, neophodna radi mira u Evropi. On Poljskoj ne pridaje više nikakvu vrednost od onoga doba kada ju je upoznao, a čim mir bude zaključen, on bi povukao svoje trupe iz pruskih zemalja. Kralj je, međutim, dao negativan odgovor; on će ostati veran svojim saveznicima, kako Rusima, tako i Englezima, sa kojima je tek zaključio mirovni ugovor.

Ovaj postupak se pretstavlja u rodoljubivim istorijama kao ubedljiv dokaz »korzikanske podmuklosti« i »pruske vernosti«. Pri ovome se tvrdi da je Napoleon hteo lažnim obećanjima da dobije prusku pomoć da bi razbio prvo Rusiju, a zatim da bi se još žešće obračunao sa Pruskom, ali je pri tome naišao na dostojan otpor u riterskom načinu mišljenja pruskog kralja. Ne može se, međutim, shvatiti kakav bi značaj za francuskog cara mogla da ima pruska

pomoćna vojska od nekoliko hiljada ljudi, kod one brojne nadmoćnosti kojom je raspolagao i bez toga. Pobeda u bici bila je za njega nesumnjiva, pošto je mogao do pogodnog godišnjeg doba da prikupi neuporedivo veće snage nego do kraja iznureni Rusi i Prusi. Prave teškoće, koje je on morao da savlada, nalazile su se u drugome. One nisu mogle da se otklone onim tajnim namerama, koje je on navodno imao čineći svoj predlog za mir; one su mogle da se otklone samo onim putem na koji je on otvoreno stupio u svom predlogu.

Napoleon je želeo da završi rat koji je vodio na ruskoj granici. On je stvarno hteo da uspostavi prusku monarhiju, naravno, ne radi toga da učini milost istočno-elpskom junkerstvu ili dinastiji Hoencolerna, već radi toga da bi zaštitio civilizovanu Evropu od pritiska Rusa koji su žudeli za osvajanjima. U sličnoj situaciji nalazio se nekad kralj Fridrih pri svojim osvajačkim težnjama. Stavljen pred izbor: ili sačuvati Poljsku kao evropski odbojnik protiv Rusije ili natovariti samom sebi na vrat celokupan teret ruske žudnje za osvajanjima — on je izabrao ipak gori deo, iako je vrlo jasno video posledice. Napoleon je osetio sasvim prirodno strahovanje pred ovakvom samoubilačkom politikom. Naslednik buržoaske revolucije ustuknuo je da ne bi pokliznuo u veliku grešku koja nije bila u njegovoj situaciji potrebna i koja je mogla da postane za njega kobna, kao što je ustvari i postala, a naime, da podeli vlast nad svetom sa azijatskim despotizmom.

Kao što se Napoleon, prilikom svog predloga, malo rukovodio »korzikanskom podmuklošću«, tako isto ga je malo odbila izvikana »pruska vernost«. Ovo bi bilo istovetno sa govorom onoga kome bi palo na pamet da priča o čednosti šarmantne dame, koja bi, poigravši se rado sa 99 ljubavnika, odbila stotog. Francuski predlog je u Memelu, kao obično, izazvao potpunu zabunu. Castrov je, kao ministar spoljnih poslova, hteo da ga prihvati, naravno, iz kukavičluka, ne shvatajući o čemu se stvarno radi. Hardenberg je bio protiv, ali samo zbog toga što nije shvatao da Napoleonov predlog pruža u ruke polugu koja bi mogla u znatnoj meri da olakša jaku i samostalnu politiku i da Pruskoj, iz temelja reformisanoj, obezbedi čvrst položaj između Rusije i Francuske. Hardenberg nije shvatao potrebu izvesne unutrašnje reforme i još se nije potpuno oslobodio kabinetske politike Haugvica, u čijim je grehovima imao isuviše velikog učešća. On je od Bazelskog mira do same bitke kod Jene bio vatreni zaštitnik saveza sa Francuskom kao protivteže austriskom uticaju u Nemačkoj. Sada se bacio u suprotnu stranu i zaklinjao na prusko-austriski dualizam kao na jedini spas Nemačke. On nije hteo više ni da čuje o savezu sa Francuskom i nalazio je kod kralja utoliko veći odziv što je ovaj potpao pod jak uticaj ruskog cara i od njega očekivao potpuno uspostavljanje stare pruske države.

Rusi su mnogo više nego Francuzi računali na Pruse, i to čak iz čisto vojnih razloga; nekoliko hiljada ljudi već je imalo za njih izvesnog značaja, jer ih je kod Pruskog Ojlaua spaslo od odlučnog poraza. Osim toga, bilo je u njihovom interesu da za sebe zadrže

Istočnu Prusku, što ne bi bilo moguće kad bi postojao francusko-pruski savez. Oni su hteli da ostanu tamo da bi ovu oblast pretvorili u potpunu pustinju i da bi na taj način Francuzima onemogućili prelaz ruske granice. Ruski saveznici su tako strašno pustošili ovu oblast, da su se nesrećni stanovnici na kolenima molili da dođu Francuzi.

Knezebek, jedan od viših pruskih oficira, pisao je Šarnhorstu i molio ga da poradi u korist mira. »Nemaština i ugnjetavanje seljaka pod nagajkom prelazi sve granice. Stanovnici većine sela opljačkani su tako potpuno, da su primorani da prose od kozaka mrvice hleba da ne bi pomrli od gladi. Pa ipak, mnogi umiru od gladi i mogu se videti nesahranjeni leševi po kućama, u mnogim selima zauzetim od trupa ... Možete da mi verujete: sada misle samo na to da se zemlja opustoši i da od pustinje načine za sebe zaklon ... Vi sami, poštovani druže, ne možete ni da zamislite ovo gazdovanje i politiku Rusa koje sam ja upoznao u toku svog dugog boravka u ovoj armiji. Međutim, ovo što vam kažem jeste najčistija istina. Ti ljudi ne žele ništa drugo nego da pustoše i da iscede našu zemlju da bi se sami posle zaklonili iza ove pustinje. Plemeniti Aleksandar može da naređuje izdaleka šta hoće, ali od toga neće ništa ispasti«.

Iz ovoga stvarno nije ništa ispalo, jer »plemeniti Aleksandar« nije ništa drugo ni radio nego vukao za nos pruskog kralja. On mu je iz Petrograda (danas Lenjingrada) saopštio da je pre spreman da izgubi svoju krunu nego da pristane da kralj izgubi zrno peska iz svoje kraljevine. Zatim je car lično došao sa novim trupama, koje je prikazao kralju na paradi, da bi posle toga, pred narodima, odglumio zagrljaj, kao što je to voleo da radi, i uskliknuo sa suzama: »Zar ne, ni jedan od nas dvojice neće propasti sam! Ili obojica zajedno, ili ni jedan«. Prava budala, kralj je verovao svemu ovome i besneo protiv Napoleona, kome je malopre ljubio čizme.

Carski komedijaš verovao je takođe donekle u svoje priče. On je još težio da igra ulogu rukovodioca feudalne reakcije; on i Hardenberg su pripremili 26 aprila 1807 Bartenštajnski ugovor kao temelj za novu koaliciju. Obe države su se obavezale da ne polažu oružje sve dotle dok Nemačka ne bude oslobođena i dok Francuska ne bude odbačena iza Rajne. Leva obala Rajne treba da bude zaštićena nizom tvrđava. Austrija je trebala da se obezbedi sa jugozapada Tirolom i linijom reke Minčo; umesto Rajnskog Saveza trebao je da se obrazuje Nemački savez suverenih država, pod zajedničkim rukovodstvom Pruske i Austrije. Pruska je trebala, naravno, da ustane iz groba sa ispravljenim i učvršćenim granicama. Bilo je predviđeno čak i proširenje poseda Velfske kuće[3]) na nemačkoj zemlji. Ovim su hteli da podmite Englesku, koja je postala vrlo škrta u novčanoj pomoći otkada su se Francuska i Rusija uhvatile u koštac. Ona nije imala ništa protiv toga da se obe države uzajamno iscrpljuju; ali je engleska vlada odbila da garantuje, na

[3]) Dinastija (hanoveranska) koja je od 1714—1837 godine vladala u personalnoj uniji Engleskom i Hanoverom. — Prim. red.

veliku carevu žalost, zajam od 6,000.000 funti sterlinga, koji je on hteo da zaključi na engleskom novčanom tržištu.

Još tegobniju brigu stvaralo mu je neraspoloženje ruske vojske prema ratu, koje je stalno raslo. Posle bitke kod Ojlaua, ratne operacije su potpuno zastale; jedino su Dancig opsađivali Francuzi, a Benigzen nije činio ozbiljnije pokušaje da oslobodi tvrđavu. Ona je kapitulirala 23 maja 1807. Kalkrojt je branio ovu tvrđavu dosta slabo, ali kako je, ipak, izdržao nekoliko meseci, stekao je, u ono doba bibliskih čuda, kada su zidovi pruskih tvrđava padali od samog zvuka neprijateljskih truba, neku vrstu autoriteta, koji je mogao odmah da upotrebi, i upotrebio ga je na najveću štetu za prusku državu.

Pad Danciga pobudio je Benigzena da preduzme neke veoma nepromišljene pokrete protiv neprijatelja, koji je za to vreme povećao svoje snage na 200.000 ljudi, dok su rusko-pruske trupe sa svima svojim pojačanjima jedva brojale 120.000 ljudi. Napoleon je brzo iskoristio priliku i uspeo je sada u onome što nije mogao da postigne u februaru; on je 14 juna, u bici kod Fridlanda, razbio neprijateljsku armiju, koja se u paničnom bekstvu povukla ka Tilzitu, na samu rusku granicu.

Benigzen je lično objasnio raspoloženje vojske koja je uporno tražila mir. Car je, 3 dana posle bitke kod Fridlanda, uputio svoje punomoćnike Napoleonu, čak uopšte i ne obaveštavajući svog pruskog saveznika.

OD TILZITA DO TAUROGENA[1])

(1807—1812)

UVOD

Velika Francuska revolucija 1789 godine pokrenula je epohu ratova, koji su gotovo četvrt veka potresali i rušili evropske — i ne samo evropske — države u njihovim temeljima.

Stara pruska država bila je u početku ove epohe među prvim kolovođama rata. Pruska vojska je otpočela napad na Francusku onim zloglasnim proglasom, u kome je obećano da će francuska prestonica biti sravnjena sa zemljom. Stara pruska država, iznutra skroz trula, kakva je u to vreme već bila, izdržala je ovu železnu igru sa revolucijom svega nekoliko godina.

Pruska je u aprilu 1795 godine zaključila Bazelski mir sa Francuskom Republikom, kojim je izdala svoje saveznike i ustupila francuskim zavojevačima levu obalu Rajne. Francuzi su joj za to dozvolili da se povuče iz svakog aktivnog učešća u velikoj među-

[1]) *Zur preussischen Geschichte*, tom IV Meringovih sabranih dela, Soziologische Verlagsanstalt, Berlin, 1930, str. 22 i d. — Ovde su dati samo oni delovi opširnije rasprave pod gornjim naslovom, koji su od vojno-istoriskog interesa. — Prim. red.

narodnoj politici .U Bazelu je određena demarkaciona linija, koja je počinjala na istočno-friziskoj obali, protezala se prema jugu do Majne, a odatle na istok do Šleske, tj. obuhvatila je celu Severnu i Srednju Nemačku. Francuzi su obećali da će poštovati nepovredivost ove linije pod uslovom da sve državne formacije, koje se nalaze u unutrašnjosti te linije, održavaju strogu neutralnost.

Stara pruska država, na svoju nesreću, kupila je ovim neslavnim mirom odlaganje svoje propasti. Tešila se lažnom bezbednošću, dok se trulež u unutrašnjosti države širila sve više, a evropski ugled Pruske bio potpuno podriven. Ranije ili docnije morao je doći dan kada će ona, sa potpuno oslabljenim snagama, biti uvučena u vrtlog evropskog rata. Ovaj je dan počeo da sviće na granici između dva stoleća, kada je Šiler, vidovitošću pesnika, proricao da će se silne nacije sukobiti u borbi za neograničenu svetsku prevlast.

Ova borba je progutala prvih 15 godina novog stoleća. Francuska revolucija se zaštitila od svih kontinentalnih država Napoleonovom vojnom diktaturom. Legenda da je Napoleon, navodno, obuhvaćen nezajažljivom strašću za osvajanjem, napadao neprekidno na ove države, spada u političke bajke za decu. Tvrđenje, koje je on stalno ponavljao, da nikada nije pretstavljao napadačku stranu, već da je uvek samo odbijao napade koji su mu pretili, to tvrđenje, — ismejavano u toku decenija kao najneverovatnija izmišljotina bonapartske legende, — osvaja sve šire i šire priznanje od strane istoričara, koji su koliko-toliko nepristrasni. Napoleon bi ostavio na miru države na kontinentu, u najmanju ruku od trenutka svog krunisanja 1804 godine, da mu one nisu neposredno naturale rat. Suprotno tome, odavnu bajku pretstavlja sladunjava legenda da je, navodno, grabljivi ruski carizam spasao evropsku slobodu od naslednika Francuske revolucije.

Pravilno shvatanje epohe Napoleonovih ratova moguće je samo ako se ona razmatra kao epoha borbe između Engleske i Francuske za prevlast na svetskom tržištu. Ova borba je bila istoriska nužnost u onim okolnostima, čak i ako se posmatra sa moralne tačke gledišta, Napoleon nije bio veći krivac od engleske oligarhije. Međutim, stvar nije u tome da se radujemo ili tužimo povodom događaja, već u tome da ih shvatimo. Da bi se shvatio istoriski razvoj u početku XIX veka, treba sve vreme imati u vidu da njegove pokretačke snage imaju korena u suprotnostima ekonomskih interesa Engleske i Francuske.

Neutralnost, pomoću koje je stara pruska država mislila da se zakloni od bura toga doba, takođe se razbila na suprotnostima ovih interesa. Napoleon je 1803 godine povredio čuvenu demarkacionu liniju, utvrđenu Bazelskim ugovorom, da bi onemogućio prodiranje engleske robe kroz vrata koja je pretstavljao Hanover vezan personalnom unijom sa Engleskom. On je naredio francuskim trupama da zauzmu Hanover i podišao je na otstojanje dvodnevnog marša bedemima Magdeburga, glavne pruske tvrđave. Ipak to nije urađeno u neprijateljskoj nameri prema ovoj državi. Napoleon je

gledao u Pruskoj, kao i mnogi Francuzi, a posebno mnogi francuski revolucionari, starog saveznika Francuske, savremenu državu među feudalnim državama. Koliko je francuskog zlata otišlo od doba Reformacije u džepove Hoencolerna da bi se nagradila njihova izdaja u odnosu na nemačkog cara i carstvo; kako je rado trpeo kralj Fridrih feudalnu zavisnost od Francuza, koja mu je obezbeđivala Šlesku; koliko su živi bili njegovi odnosi sa francuskim prosvetiteljima, koji su sa svoje strane bili neumorni u slavljenju severnog Solomona!

Napoleon ne bi ni s kim radije zaključio savez u svojoj borbi protiv Engleske nego sa Pruskom, čiju je vojnu snagu, pored toga, znatno precenjivao. Njemu bi se najviše sviđalo da učini od Pruske, prema izrazu jednog francuskog istoričara, branu, koja je trebala uopšte da spreči engleskoj robi pristup na kontinent. Ali, jadni tupoglavci u Berlinu nisu našli u sebi hrabrosti niti da uđu u savez sa Napoleonom, niti da mu pruže otpor. Kod njihove potpune nesposobnosti da misle i dejstvuju, oni su se kolebali čas na jednu, čas na drugu stranu između zaraćenih država. Kada je engleski ministar Pit pripremio, u proleće 1805 godine, novu koaliciju protiv Napoleona, uključujući u nju Austriju i Rusiju, Prusi su odbili da uđu u koaliciju, i čak su mobilisali armiju da bi se suprotstavili prolazu ruskih trupa kroz Prusku. Ali je Napoleon u međuvremenu već krenuo francuske trupe preko pruske teritorije. Onda se pruski kralj priključio uz anglo-austro-rusku koaliciju. On je uputio Napoleonu grofa Haugvica sa ultimatumom, a kada je Napoleon u bici kod Austerlica razbio rusko-austrisku armiju, taj isti pruski pretstavnik je zaključio sa njim defanzivno-ofanzivni savez, i to onog istog 15 decembra 1805 godine kada je pruski kralj, prema sporazumu zaključenom sa njegovim saveznicima, trebao da krene svoju armiju protiv Napoleona.

Posledica ovoga bila je da je Austrija primorana da sa Napoleonom zaključi mir 26 decembra u Bratislavi. Rezultat ovoga mira bio je potpuno uništenje one ruševine, koja je još nosila naziv Nemačkog carstva. Napoleon je bogato obdario južnonemačke države iz austriskog plena: Bavarska i Virtemberg pretvorili su se u kraljevine, a Baden se uzdigao na stepen velikog vojvodstva. Ove i druge manje države — svega njih 16 — izašle su u junu 1806 godine iz sastava carstva, proglasile su zakone carstva za nevažeće i obrazovale Rajnski Savez, za čijeg su protektora izabrale francuskog cara. Car Franja je proglasio 6 avgusta 1806 godine da vrhovna carska vlast više ne postoji.

Defanzivno-ofanzivni savez, koji je grof Haugvic zaključio sa Napoleonom na svoju ruku, doneo je Pruskoj pripajanje Hanovera na račun otcepljenja nekih drugih oblasti, a time i rat sa Engleskom i rastrojstvo pruske trgovine. Engleska je u martu 1806 godine proglasila blokadu cele obale od Elbe do Bresta i uhvatila u toku kratkog vremena 400 trgovačkih brodova pod pruskom zastavom. Napoleon je tretirao novog saveznika sa prezirom, koji je ovaj

mnogo zaslužio. »Pruska vlada zaslužuje toliko prezira«, — smatrao je Napoleon, — »a njen vladar je toliko nekarakteran, da se na ovu državu ne može više računati. Ona će stalno postupati tako kako je činila dosada: ona će se naoružavati i razoružavati; ona će se naoružavati i, dok se mi bijemo, vrebaće povoljan trenutak da se dogovori sa pobediocem«.

U potpunosti se, ipak, ovako nije desilo, jer je pruska vlada, pošto je tokom nekoliko meseci dozvoljavala da Napoleon tako prezrivo postupa, došla do očajničke odluke — da uperi vrh svoga mača u grudi Napoleona.

I ovoga puta radilo se o Hanoveru. Posle smrti Pita vodili su se u Parizu pregovori o miru između Francuske, s jedne strane, i Engleske i Rusije s druge. Na primedbu engleskog poslanika da preduslov sporazuma pretstavlja vraćanje Hanovera, Taljeran, francuski ministar spoljnih poslova, odgovorio je da ovo neće izazvati nikakve teškoće. Kao odgovor na ove reči, iako su one bile tek usput nabačene od Taljerana, Pruska je odmah proglasila mobilizaciju; ali, potom, sa razoružanjem stvar nije išla tako brzo kao sa mobilizacijom. Pruski zahtevi bili su dosta skromni; oni su se ograničavali na to da Napoleon treba da povuče svoje trupe iz Južne Nemačke i da se ne meša u poslove Severne Nemačke. Ali francuski car nije bio čovek koji bi se uplašio od vojnih pretnji države koju je prezirao ceo svet.

Poznato je šta se zatim desilo: dvostruka bitka kod Jene i Aueršteta, sramni poraz fridrihovske armije i još sramnija kapitulacija tvrđava na Elbi i Odri; pruski kralj je sedeo na kraju godine kao begunac u Memelu, najudaljenijem gradu svoje države, neposredno pored same ruske granice. Iako potučen do nogu, on je još uvek bio zanesen ludilom o svome pravu »po milosti božijoj« i proslavio je početak nove godine na taj način što je oterao od sebe jedinog ministra koji nije izgubio samopouzdanje posle ove besprimerne katastrofe i koji je hteo da pomogne nesposobnom kralju da stane makar malo na noge, — fon Štajna, kao »nepokornog, upornog, tvrdoglavog i neposlušnog državnog službenika«.

U međuvremenu je Napoleon u osvojenom Berlinu, kao odgovor na englesku blokadu, izdao Dekret o kontinentalnoj blokadi kojim je zabranjivao svaku trgovinu i saobraćaj sa Velikom Britanijom na celokupnoj teritoriji podređenoj Francuskoj i proglasio da sva roba, koja dolazi iz britanskih kolonija i radionica, podleže konfiskaciji. Napoleon je preneo zatim svoj Glavni štab u Poznanj da bi izvršio pripreme za zimski rat. Ove pripreme nisu vršene protiv pruskih trupa, koje su brojale samo još nekoliko hiljada ljudi, već protiv ruske armije, koja je došla njima u pomoć u Istočnu Prusku. Napoleon je u Poznanju doveo u red i severnonemačke stvari; on je lišio prestola neke srednje i sitne kneževe, kao naprimer izbornog kneza hesen-kaselskog i vojvodu od Braunšvajga; većinu pak, ovih kneževa pripojio je Rajnskom Savezu; izbornog kneza Saksonskog uzdigao je na kraljevsko dostojanstvo kao nagradu

za svojevremenu izdaju, koju je ovaj čestiti čovek izvršio prema svome pruskom sabratu po milosti božijoj.

Sam rat dobio je sada drugi karakter. Propaganda buržoaske revolucije bila je ono što je vodilo francuske zastave od jedne pobede do druge; niko to nije znao bolje od samog Napoleona. Svuda, gde je uzdigao svoje pobedničke orlove, on je uvodio i buržoaske reforme. Ali azijatski despotizam, pun varvarske i još nesalomljive snage, imao je oklop koji je štitio od udarca i bodova tog moćnog oružja, ma koliko da je inače bio strašan neprijatelj koji je nosio to oružje. Ovde su se sukobile dve neprijateljske sile, od kojih je svaka bila nesavladljiva za drugu. Prva bitka između njih kod Pruskog Ojlaua (Ilave) 7 i 8 oktobra 1807 godine ostala je stvarno nerešena. Ovo je bila najkrvavija bitka od svih bitaka kojima je Napoleon dotle rukovodio i u isto vreme prva bitka koju on nije dobio

O Napoleonovoj razboritosti svedoči činjenica da je pet dana docnije uputio poslanika pruskom kralju sa predlogom za mir. Napoleon bi želeo da uspostavi prusku monarhiju, koja je neophodna kao međusila radi mira u Evropi; on ne pridaje nikakav značaj Poljskoj otkako je upoznao Poljake; on će povući svoje trupe iz pruske oblasti odmah po zaključenju mira.

Bila bi neosnovana izmišljotina kad bi se tvrdilo kako je Napoleon licemernim izjavama hteo da dobije pomoć Prusa da bi prvo pobedio Rusiju, a zatim da bi se bacio na Prusku sa još većom zlobom. Pruski kralj nije imao ni talira, a vojska od nekoliko hiljada ljudi, kojom je još raspolagao, imala je za Napoleona utoliko manji značaj, što je posedovao znatno brojniju nadmoćnost u vojsci i neuporedivo bogatije izvore za popunu nego što su ih imali njegovi do kraja istrošeni protivnici. Sve svedoči o tome da je on učinio u ovom slučaju pošten predlog, naravno, ne radi veličine Hoencolerna, već zato da stvori od pruske države branu između civilizovane Evrope i varvarske države ruskog cara.

Međutim, pruski kralj, koji je još donedavno moljakao za mir Napoleona u pismima lišenim svakog osećanja dostojanstva i koji je uspeo da za poslednjih nekoliko godina učini više neverstva i izdaje nego stari Fric u toku pola veka, sada je izigravao »vernog druga« ruskog cara. Ovaj je, sa svoje strane, umeo da obrlati pruskog idiota čisto ruskim verolomstvom. On nije samo pismeno obećao da će pre izgubiti svoju krunu nego što će dozvoliti da kralj izgubi makar zrno peska od svoje države, već je sa njim zaključio u Bartenštajnu svečani ugovor po kome je primio obavezu da neće voditi nikakve samostalne pregovore sa zajedničkim neprijateljem i da će učiniti sve za uspostavljanje pruske monarhije. U isto vreme, ovaj prijatni saveznik poplavio je svojim trupama Istočnu Prusku, tako da su nesrećni stanovnici molili na kolenima za dolazak Francuza. Car je hteo, — ovo su shvatili i otvoreno izjavljivali i pruski oficiri, — da pretvori poslednji preostali deo pruske države u pustinju da bi zaštitio rusku granicu.

Što se tiče Napoleona, on se pripremao za produženje rata, pošto je pruski kralj odbio mir. On je do nogu potukao Ruse 14 juna kod Fridlanda. Sada je ruska armija hitno tražila mir. Ma koliko da je car bio tvrdoglav, sama ličnost Benigzena, koji je spadao među ubice njegovog oca, potsećala ga je na onaj kraj koji ubistvo može da pripremi carskom despotizmu. On je uputio svoje posrednike Napoleonu, koji je odmah pristao na primirje.

Aleksandar i Napoleon sastali su se prvi put 25 juna kod Tilzita, na splavu usred Njemena, da bi poveli pregovore o miru.

TILZITSKI MIR

Napoleon, koji je navikao da diktira uslove mira, bio je prvi put primoran da se dogovara o miru sa neprijateljem, koji je, doduše, bio pobeđen u bici, ali koji ne bi mogao biti pobeđen u ratu. Znatno prevazilazeći svoga partnera u pogledu genijalne obdarenosti, Napoleon ga je, kako je izgledalo, dobro nasamario; ali, kada je laskao divljim osvajačkim instinktima aziskog despota, pa se tako morao i sam tome prilagoditi, on je time podrivao pravi izvor svoje sopstvene moći. U oblasti koristoljubive trgovine lukavstvo obično, tokom vremena, odnosi pobedu nad genijem. Tilzitski mir je prividno uzdigao francuskog cara na vrhunac njegove moći, ali je ustvari bio najveća greška u njegovom životu.

Rusija i Francuska zaključile su u Tilzitu najtešnji savez; sve ratove u Evropi one su trebale da vode zajednički. Rusija se uključila u kontinentalni sistem i primila na sebe posredništvo između Engleske i Francuske; u slučaju ako to posredništvo ne bi uspelo, — a ovo se podrazumevalo samo po sebi, — Rusija je trebala odmah da istupi zajedno sa Francuskom protiv Engleske. Trebalo je zahtevati od Švedske, Danske i Portugalije da objave rat Engleskoj, a u slučaju ako se one budu protivile — otpočeti rat protiv njih. Francuska je primila na sebe posredništvo između Rusije i Turske, koje su se nalazile u ratnom stanju. Ako Turska odbije ovo posredništvo ili ako ne zaključi mir u roku od tri meseca posle prihvatanja ovog, sve njene evropske oblasti, sa izuzetkom grada Carigrada i Rumelije, trebale su da budu oslobođene turskog jarma. Na kraju je Napoleon »iz pažnje« prema caru vratio manji deo pruske monarhije pruskom kralju; on je zadržao za sebe pruske oblasti na levoj obali Elbe i bivše poljske oblasti, od kojih je ipak ustupio caru Bjalostočki okrug, teritoriju od 206 kvadratnih milja sa 186.000 stanovnika.

Ovaj mir izgleda na prvi pogled kao lavovska podela u korist Napoleona. On je postigao saradnju Rusije u akciji protiv Engleske gotovo u formi pokorne vazalne zavisnosti, dobio je uz to veći deo pruske kraljevine, a sve što je postigao bilo je izraženo jasnim i nedvosmislenim rečima. Naprotiv, udeo Rusije u opštem plenu izražen je u veoma nejasnim crtama. Bilo je ugovoreno da Rusija treba da

dobije švedski deo Finske i turske dunavske kneževine, ali se ovo, međutim, moglo pročitati u najboljem slučaju samo između redova mirovnog ugovora. Jedini opipljivi dobitak cara bio je Bjalostočki okrug, koji je bio oduzet od onog istog kralja, sa kojim je car tek nedavno bio zaključio svečani defanzivno-ofanzivni savez. Sramniji dobitak nije mogao ni da se zamisli, pa je čak i savremenicima, koji nisu bili u tom pogledu ni izdaleka naročito osetljivi, izgledalo neverovatno da je »moćni ruski samodržac« dozvolio da se izloži u Tilzitu moralnom uniženju od strane plebejskog zavojevača, koga je, u odgovor na to, obasipao vatrenim uveravanjem u svoje prijateljstvo, i to isto onako kako je to činio pre nekoliko nedelja prema pruskom kralju.

Ali je Talleran ipak bio u pravu kada je ovaj ugovor, koji je zaključio u svojstvu Napoleonovog ministra, sležući ramenima okarakterisao sledećim rečima: »Ovaj ugovor je samo sredstvo za sondiranje terena, koje bi htelo da se prikaže kao sistem«. Talleran je osetio zadah leša i ubrzo je počeo da se upušta u konspirativne veze sa ruskim carem protiv svog gospodara i učitelja. Uobrazivši da ruski car može jednim vladarskim potezom pera da uključi svoje carstvo u kontinentalni sistem, Napoleon je upao u grešku stare kabinetske politike. Isto tako je uobrazio pruski kralj Fridrih prilikom zaključivanja Vestminsterske konvencije 1756 godine, koja mu je natovarila Sedmogodišnji rat, da engleska vlada može da žrtvuje i da će žrtvovati svoju trgovinu sa Rusijom radi zaštite Pruske od Rusa. A Engleska je, ipak, mogla lakše da žrtvuje trgovinu sa Rusijom nego Rusija sa Engleskom. Uključivanje Rusije u kontinentalni sistem značilo je krah ruske trgovine, a samim tim i ruskih finansija, potpuni i nedogledni poremećaj svih imovinskih vrednosti u unutrašnjosti zemlje, propadanje ogromnog broja porodica, tako da je pitanje raspadanja francusko-ruskog saveza iznutra bilo pitanje najskorijeg vremena.

Osim toga, car je postigao značajan uspeh baš u onoj tački, u kojoj je izgledalo da je najsramnije izgubio. Iako su prvi pregovori između Napoleona i Aleksandra vođeni u četiri oka, ne može se sumnjati, i to na osnovu njihovih sopstvenih iskaza i iskaza njihovih ministara, da je Napoleon zahtevao potpuno uništenje pruske države i pokušavao da dobije carev pristanak, nudeći mu za to poljsko-pruske oblasti i poljsku krunu. Ma koliko da je bio primamljiv ovaj predlog za Aleksandra, on ga ipak nije prihvatio. Nema nikakvog značaja da li su pri tome igrali ulogu moralni obziri, jer bi potpuno svrgavanje Hoencolerna po ruskom pristanku i tako brzo posle ugovora zaključenog u Bartenštajnu, pretstavljao težak teret čak i za carevu grubu savest. Njegovi sopstveni interesi su zahtevali da odbije Napoleonov predlog.

Ovde može, takođe, da se potseti na analogiju iz doba Sedmogodišnjeg rata. Carica Katarina je u poslednjim godinama ovoga rata mogla da nanese smrtni udarac pruskoj kraljevini i da za sebe prigrabi deo Istočne Pruske, koju su već od početka rata zauzele

ruske trupe, a koju pruski kralj nije mogao da iščupa iz njihovih ruku. Katarina je, ipak, više volela da očuva ovog kralja kao svog vazala, koji je trebao da potpomogne uterivanje poljske i turske divljači u njene mreže, i pri tome je napravila unosne poslove, što, naravno, nije moglo da ostane nepoznato njenom unuku Aleksandru. Čak i ako bi hteo da prenebregne ovu tradicionalnu politiku ruskih careva, on to ne bi mogao da ostvari. Nedavno su ga njegovi generali i ministri bili primorali da obustavi rat iz straha da će francuske armije, ako pređu rusku granicu, izazvati ustanak u bivšim poljskim oblastima na isti način kao što su rasplamtele ustanak u bivšim poljskim oblastima pruske države; ovi su se generali i ministri plašili i za samu Rusiju, ako bi Francuzi obećali slobodu kmetovima. Prema tome, car bi naišao na nesavladljiv otpor u sopstvenom logoru ako bi dozvolio proširenje francuske vlasti do same Visle.

Nepristanak cara bio je osetljiv neuspeh za Napoleona. Kada je on uspostavljao odnose sa pruskim kraljem posle bitke kod Ojlaua, nameravao je da sebi načini od pruske države istureni bedem protiv Rusije. Pošto je ovaj plan pretrpeo neuspeh, mogao je da dođe do istog ubeđenja, koje je u ono vreme ruski general Budberg izrazio sledećim rečima, upućenim jednom pruskom činovniku: »Sa takvim vladarem kakav je vaš, niko ne može da spase zemlju. On sluša i postupa samo prema savetima slabića i nitkova. Pruska će propasti zbog njega«. Napoleon je hteo da likvidira prusku monarhiju, nameravajući očigledno, kako je ponekad to i napominjao, da preda zemlju pruske dinastije svome bratu Žeromu, naravno, u obliku vazalne države prema Francuskoj i sa zadatkom da se Pruska reformiše prema savremenim načelima. On je docnije ostvario svoju nameru, u manjim razmerama, u pogledu kraljevine Vestfalije, čije su jezgro sačinjavale bivše pruske oblasti na levoj obali Elbe. Car je omeo ovaj plan, ali je Napoleon odmah načinio dvostruki suprotni potez. On je od bivših poljskih oblasti, koje su mu pripale po Tilzitskom miru, stvorio Varšavsko Vojvodstvo i predao ga novopečenom saksonskom kralju, koji će se uskoro za tim pokazati kao najposlušniji od svih njegovih nemačkih vazala. Izvesno vreme 30.000 Francuza je produžilo boravak u ovim oblastima »radi obezbeđenja granica«, dok se nova vlada ne organizuje kako treba i dok poljska armija ne završi u potpunosti svoju reorganizaciju. Na taj način, Napoleon se ipak ugnjezdio pored ruske granice na najopasnijem i najlakše zapaljivom mestu. Kako je, posle ovog početka obrazovanja nove poljske države, lako mogao da dođe nastavak, u najvećoj meri opasan za Rusiju! Car je odmah shvatio opasnost i tvrdoglavo se pogađao da bi suzio granice nove države; u ovom cilju on se nije snebivao da za sebe zahteva komad pruskog plena, koji je bio ustvari predviđen za povećanje Varšavskog Vojvodstva.

No, Napoleon je tada izvukao zaključke iz činjenice da je prusku monarhiju spasao car i da ona treba da igra ulogu ruskog predzemljišta. Koliko god je mogao da naudi ovoj monarhiji i da

je ponizi, čak i u bednom stanju u koje je zapala posle tilzitskih pregovora, Napoleon je to i učinio sa najvećim zadovoljstvom. Njegova naročita mržnja prema Pruskoj bila je isto toliko očigledna posle Tilzita, koliko je pre Jene bila očigledna njegova naročita naklonost prema njoj. Buržoaski istoričari staraju se da na svoj način objasne lične pobude koje su izazvale ovu mržnju: srušene iluzije, isto toliko bezgraničan koliko i opravdan prezir prema pruskom kralju, strašna bojazan od severnonemačkih »ideologa«; ali sve je ovo moglo da igra i da ne igra ulogu: odlučujući su bili Napoleonovi politički interesi, koji su zahtevali neutralisanje ruske nadmoćnosti.

Napoleonove namere potpomagala je u znatnoj meri nesposobnost pruskih generala i ministara. Konvencija o evakuaciji francuskih trupa iz zemlje, koju je 12 jula 1807 godine zaključio feldmaršal Kalkrojt sa Napoleonovim načelnikom štaba Bertijeom, pretstavlja unikum u istoriji diplomatskih ugovora. Kalkrojt je bio jedan od najopasnijih, a u isto vreme i najglupljih ljudi u pruskom junkerstvu, ali je bio baš zbog toga kraljev ljubimac; za ono što je postigao u pregovorima sa Bertijeom zaslužio je, prema izrazu jednog pruskog rodoljuba, ili vešala ili ludnicu. Istina, konvencija od 12 jula je odredila da evakuacija Francuza iz posednutih oblasti pruske države otpočne odmah i da treba da se završi 1 novembra 1807 godine. Međutim, prema drugoj tački Konvencije, evakuacija je trebala da otpočne tek onda kada budu isplaćene kontribucije, koje su bile nametnute državi. A do tog vremena, svi državni prihodi u oblastima koje su poseli Francuzi morali su da idu u francusku blagajnu, dok je izdržavanje francuskih trupa padalo na teret Pruske. Bilo je ostavljeno Napoleonovoj dobroj volji da li će brojno stanje francuskih trupa iznositi hiljade ili stotine hiljada ljudi. Nije baš ništa uslovljeno ni u pogledu veličine kontribucije. Po zaključenju konvencije, Napoleon je prvo odredio njen iznos na 73,000.000, zatim na 80,000.000, a docnije na više od 120,000.000 franaka; on je pri ovome vragolasto izjavio svojim punomoćnicima: ako može da se dobije suma od 200,000.000 franaka, utoliko bolje. Na kraju krajeva on se zaustavio na sumi od 150,000.000, koju je siromašna, razorena i ratom iscrpena zemlja mogla da isplati samo tokom mnogih godina.

Tako je pruska država dugo ostala u čvrstim rukama zavojevača, koji je mogao da se ponaša prema njoj još nemilosrdnije nego prema svojim dobrovoljnim vazalnim državama, koje je morao više ili manje štedeti u svom sopstvenom interesu. A u pogledu pruske države on se nikada nije snebivao, ni u najmanjoj meri, te je samim tim izazvao mržnju prema sebi, koja je kasnije postala pogibeljna po njega.

Na taj način, Tilzitski mir je nosio u sebi neizbežnu klicu novih razmirica. I pored svih vatrenih uveravanja u iskreno prijateljstvo, kojima su obasipali jedan drugoga imperator i car, obojica su ispali prevarene varalice.

VOJNA REFORMA

Stara pruska vojska po svom poreklu bila je najamnička. Regrutovanje za ovu vojsku vršilo se na izgled dobrovoljno; u stvarnosti pak, ukoliko docnije, utoliko se sve više i više vršilo putem nasilja i svih mogućih lukavstava. Ovo regrutovanje pretvaralo se često u odvratnu otmicu ljudi, što je dovodilo čak i u sopstvenoj zemlji, a već da se ne govori o stranim zemljama, do krvavih sukoba. A pre svega, stajalo je veoma skupo. Ove žalosne činjenice navele su četne komandire iz redova junkera na lukavu misao: dobijajući paušalno iz kraljeve vojne blagajne troškove izdržavanja za podoficire i vojnike, oni su bili dužni da se staraju za propisano brojno stanje svojih četa, pa su upućivali u njih svoje kmetove. Njihovo vrbovanje nije koštalo ništa, retko su dezertirali, a ako su i dezertirali, mogli su lako da budu zamenjeni istim takvim novim regrutima.

Pri svemu tome nije postojala ni potreba da se oni stalno drže pod zastavom kao što je to bio slučaj sa nesigurnim strancima ili domaćim ološem, od koga se ranije regrutovala vojska. Oni su mogli da budu pozivani samo za vreme obuke, koja se u početku ograničavala na nekoliko meseci, a docnije samo na nekoliko nedelja u godini. Odavde je proisticalo to da su četni komandiri mogli mirno da trpaju u svoj džep troškove izdržavanja podoficira i vojnika, dok su oni veći deo godine provodili na otsustvu, a druga dobit ovoga bila je u tome što se potrebne snage za poljoprivredu nisu odvajale za duži period vremena od zemlje. Ne može se ustanoviti dokumentima kada je tačno nastao ovaj način regrutovanja; u svakom slučaju, on je nastao toliko rano da se već u četvrtoj deceniji XVIII stoleća mogao, pa čak i morao, da pretvori u sistem.

Ova metoda je imala, međutim, i svoje loše strane; njen rezultat je bio taj da se stara navika pukova — grabiti regrute jedan od drugoga — razvila još više, a apetit za ovakvo jelo razvio se toliko da su junkeri — oficiri počeli da »angažuju na vojnu službu« (»einrollieren« — prema tehničkom terminu onog doba) ne samo svoje kmetove, već i gradsko stanovništvo. Usled ovoga bili su ugroženi trgovina, zanatstvo i industrija, a kraljevi su morali da se umešaju ako nisu želeli da dođe kraj i njima i celokupnom njihovom vojnom sjaju. Oni su odredili svakom puku mesto za regrutovanje — okrug iz koga je on mogao da vrši »regrutovanje«. Ovaj okrug nazvao se zvanično »kanton«. Posle toga, oni su uveli mnogobrojne klase »oslobođenih« od »kantonske obaveze«; često su se cele oblasti ili pojedini gradovi, a delimično i pojedine klase stanovništva, proglašavali slobodnim od kantona.

Ovaj »kantonski« sistem je postao jedan od stubova stare pruske vojske, iako ne jedini. Pored njega se zadržalo i vrbovanje vojnika-najamnika, pošto se u slabo naseljenoj zemlji nije mogao da prikupi potreban broj regruta, a naročito zbog velikog broja oslobođenih. Čvrsto određeni brojni odnos između domaćeg stanovništva i stra-

naca nije postojao, on je bio različit u raznim pukovima i rodovima vojske; čitavi pukovi od vrbovanih vojnika postojali su čak i u doba kralja Fridriha. Ovaj je kralj, uopšte, više davao prednosti najamničkim vojnicima, pa čak i zarobljenicima, nego »kantonskim obveznicima« iz redova stanovništva, čiji je broj pokušavao da ograniči na 1/3 od opšteg brojnog stanja trupa. On nije hteo da odvaja suviše veliki broj ruku od poljoprivrede, industrije i zanatstva, zbog čega je ograničio vreme obuke, proširio pravo vojnika na otsustvo i povećao broj oslobođenih. On je oslobodio od kantonske službe zapadne oblasti i najveće gradove na istoku: Berlin, Potsdam, Brandenburg, Breslavu, Magdeburg, Štetin, a takođe i čitave staleže činovnika, fabrikanata, trgovaca, rentijera, boljih zanatlija, pa čak i »zaista stalno nastanjene građane i seljake«; kao kantonski obveznici ostali su samo najsiromašniji i najnezaštićeniji slojevi stanovništva.

U doba njegovog naslednika odnos se promenio u korist domaćih stanovnika. Ne toliko zbog toga što je prevaga stranaca, koji su, prema rečima Šarnhorsta, pretstavljali, uglavnom, lopove, pijanice, razbojnike, neradnike i zločince sakupljene iz cele Nemačke, moralno kvarili celu vojsku, — sa ovakvim gledištem ne bismo mogli da se ne složimo, — već poglavito zbog toga, što su usled teritorijalnih promena, koje su se desile na pragu novog stoleća, otpala najpogodnija mesta za vrbovanje. Poljska država je većim delom pripala Austriji i Rusiji; leva obala Rajne pripala je Francuskoj; crkvene države i carski gradovi su gotovo potpuno iščezli, a rajnske države, u koje su oni uglavnom ušli, morale su da liferuju trupe svojim francuskim gospodarima. Na taj način, ma kuda da su se obraćali pruski oficiri određeni za vrbovanje, svuda su nailazili na zatvorena vrata.

Do 1806 godine u armiji nije bila izvršena nikakva stvarna reforma. Istina, jezgro domaćeg stanovništva je znatno poraslo, ali potreban kontingent regruta nije mogao da bude prikupljen u unutrašnjosti zemlje, usled beskrajnog broja oslobođenih od kantonske službe. Mada se samo jedan deo vojske sastojao od najamnika, vojna služba je ipak bila tako sramna i zahtevala tako strogu disciplinu, da se nije moglo ni misliti na ukidanje oslobođenja. Iz ovoga skučenog kruga nije se moglo izaći sve dotle, dok ga nije razbila bitka kod Jene. Posle ovoga strašnog poraza, dezertirali su gotovo svi strani vojnici koji su još sačinjavali manji deo celokupne pruske vojske.

Kralj je obrazovao posle Tilzitskog mira kako specijalnu Komisiju za izvršenje finansiskih obaveza, tako i reorganizacionu Komisiju za uspostavljanje razbijene vojske. On je pozvao u nju, pored većine starijih pruskih junkera, i dva oficira, koji su se istakli u ovom nesrećnom ratu: general-majora Šarnhorsta, poznatog još pre rata kao jednog od najboljih umova Generalštaba, potpukovnika Gnajzenaua, čije se ime pročulo, posle dvadesetogodišnje strojeve službe u beznačajnim garnizonima, hrabrom odbranom

Kolberga. Obojica su bili u početku u rđavim odnosima sa pretstavnicima starog javašluka, ali su i ovi morali u nuždi da se opamete. Posle oštrih sukoba otstranjeno je nekoliko »cokula«, koje nisu mogle da se ubede, i na njihovo mesto stupila su dva mlađa oficira: majori Bojen i Grolman, koji su bili u stanju da prihvate ideje Šarnhorsta i Gnajzenaua i da dejstvuju u njihovom pravcu; na taj način su reformatori dobili sada većinu u Komisiji.

Ovi ljudi — Šarnhorst, Gnajzenau, Bojen i Grolman, kojima se docnije priključio Klauzevic, stvorili su, zajedno sa Štajnom, koji je dobio mesto i glas u Komisiji, novu vojsku, koja je trebala da vodi pobedničke bitke protiv Napoleona. Oni, ili nisu bili nikako vezani sa istočno-elpskim junkerstvom, ili su bili sa njim u vrlo slaboj vezi; dvojica su bili stranci (Šarnhorst i Gnajzenau); dvojica su bili iz građanskog staleža, iako su imali pravo da ispred svojih prezimena stave potpuno novo »fon« (Šarnhorst je bio sin seljaka, Grolman — sin sudskog činovnika). Plemstvo ostalih takođe nije bilo mnogo dužeg veka i nije im davalo ni u kom slučaju pravo na pretenzije brandenburških visokih plemića koji su bili u Marki još pre Hoencolerna; plemstvo Gnajzenaua bilo je unekoliko sumnjivo i izgleda austriskog porekla. Bojen je vodio poreklo iz češke emigrantske porodice koja se nalazila u Istočnoj Pruskoj, a Klauzevic iz stare svešteničke porodice, koja se tokom mnogih generacija udaljila od plemstva.

»Pruski« patriotizam ovih ljudi nije bio punokrvan i bilo je potpuno u duhu Prusa što nijedan od njih nije imao nikada samostalno komandovanje u vojsci koju su stvorili. Fridrihove tradicije održale su se najviše kod Bojena, ali su bile ublažene etikom Kanta, kojoj se on klanjao. Kada su ovi reformatori došli do očajanja zbog kraljeve glupave ograničenosti, oni su ga bez ikakvog kolebanja ostavili i stupili u tuđu službu: Gnajzenau u englesku, Grolman u početku u austrisku a zatim u špansku, Bojen i Klauzevic u rusku. Jedino je Šarnhorst ostao veran pruskoj zastavi uprkos primamljivim predlozima, koje mu je engleska vlada više puta činila. Međutim, i on je, uz melanholični uzdah, pustio svoje sinove u englesku vojsku. Hrabrost i patriotizam bili su u pruskoj državi štetniji od ma kakvog poroka.

Kao što danas odnos prema socijalizmu pretstavlja probni kamen za umove, takvu je istu ulogu onda igrao odnos prema Francuskoj revoluciji. Vojni reformatori su mislili o njoj približno tako kao i Štajn: oni su bili njeni neprijatelji, naročito usled strane prevlasti, koju je naslednik Francuske revolucije nametnuo Nemačkoj. Ali, pošto su osećali ovo neprijateljstvo zato što su bili više Nemci nego Prusi, oni su uvideli da je uspostavljanje stare pruske države bila reakcionarna i potpuno besmislena utopija. Ono što im se dopadalo, kao i Štajnu, kod Francuske revolucije, bila je njena vojna sposobnost za borbu i jedinstvo njenih snaga. Oni su vrlo dobro shvatili da vojna reforma nije moguća bez građanske reforme i da Napoleona može da pobedi jedino Napoleon. »Bonaparta je bio moj

učitelj u ratu i politici«, — priznao je docnije Gnajzenau pobedivši Bonapartu. On je ovim rečima na najuspeliji način iskazao celokupnu suštinu vojne reforme.

Ovim su bile određene i granice njihove delatnosti, koje je liberalna legenda pomerila u tom smislu, kao da su Šarnhorst i njegove pristalice ispovedali, navodno, demokratska ubeđenja u savremenom smislu te reči. Odricanje od stajaće vojske, koje im je pripisivano, nalazilo se van kruga njihovih ideja i bilo je zasnovano na nepravilnoj upotrebi reči ili na neshvatanju »milicije«, koju su oni zahtevali. Šarnhorst je stekao priznanje baš time što je kao vojni pisac uporno istupio 1792 godine, i docnije, u korist stajaće vojske, protiv koje su istupali engleski, francuski i nemački mislioci, pa čak i Fridrihovi oficiri, kao Bernhorst, sin starog Desauera, pređašnjeg ađutanta kralja Fridriha. Šta je Šarnhorst podrazumevao pod milicijom — on je to na najdetaljniji način izneo govoreći o »rezervnim i oblasnim trupama«. On je pod tim podrazumevao dopunske odrede stajaće vojske, namenjene u početku samo za defanzivne ciljeve, tj. nešto, što je odgovaralo francuskoj nacionalnoj gardi. Gnajzenau se pod utiskom poraza kod Jene jednom izjasnio veoma negativno o stajaćoj vojsci, ali je to bilo samo privremeno raspoloženje. Stvarno su se vojni reformatori, koji su ipak bili pre svega vojnici, držali čvrsto za stajaću vojsku i prevazišli su francuski obrazac samo u tom pogledu što su se strogo držali načela opšte vojne obaveze, dok je u Francuskoj taj sistem bio narušen sistemom zamene. Ovi od rođenja siromašni ljudi — Šarnhorst i njegovi drugovi — nisu imali nikakvog razumevanja za privilegiju vladajućih klasa da se otkupljuju od vojne službe.

Zadatak, koji je trebalo rešiti, bio je dosta težak: stara vojska sastojala se jedino još od ruševina. Od 233 bataljona bilo je ostalo svega 50, od 255 eskadrona — još 86; čak i ove jedinice nisu mogle da se održavaju u odgovarajućem stanju zbog nedostatka novca. Kada je bio sačinjen predračun za prva tri meseca 1808 godine, prihod je iznosio 386.000 talira, a rashod 2,586.000 talira; nedostajalo je dakle, 2,200.000 talira. Trebalo se nekako ispomoći malim sumama gotovine, a grozna avet francuske kontribucije uništavala je sve izglede na bolje finansisko stanje. Komisija je u početku nameravala da brojno stanje vojske odredi na 50.000 ljudi, ali je morala da smanji broj gotovo na polovinu.

Usled smanjenja vojske bile su hiljade oficira izbačene na ulicu, i to nisu bili samo oni koji nisu vršili svoju dužnost ili su postali nesposobni zbog toga što su bili potpuni invalidi. Kada su vojni sudovi, koji su sudili krivcima, donosili relativno blage presude, ovo se nije sviđalo Komisiji, koja je zahtevala strožije presude; ona je sama bez milosti raščišćavala pitanje invalida tako, da je od 143 generala, koliko ih je bilo 1806 godine, ostalo 1812 godine u aktivnoj službi svega 8. Ovo je moralo da izazove beskrajno negodovanje i mržnju prema Komisiji, koju su uz to sačinjavali mlađi štabni oficiri; sam Šarnhorst je bio unapređen u čin general-majora tek posle Til-

zitskog mira. Još strašnija je bila nužnost da se otpuštaju oficiri koji su bili bez zamerke, sa pola plate, sa kojom se nije moglo ni živeti ni umreti. »Situacija je užasna«, — priznavao je Gnajzenau, — »izbaciti 3.000 oficira ne dajući im ništa, sem svedočanstva o siromaštvu«.

Kralj je, kao podrška Komisije, pretstavljao samo kolebljivu trsku. On je pružao čak i veći otpor vojnoj reformi nego agrarnoj, jer je uobražavao, naučivši da se igra vojnika, da nešto razume u vojnom delu. Ali je, u svakom slučaju, Šarnhorst umeo bolje nego Štajn da se ophodi prema čoveku »po milosti božijoj«. Štajn je plašio kralja svojom bujnom naravi. Posle jedno dva meseca po svom vraćanju, on je izjavio da je zadovoljan time što ga se kralj plaši, ne misleći na još veću opasnost koja preti ukrotitelju ako strah jednom prođe. Šarnhorst, naprotiv, prilazio je ovoj uobraženoj neznalici sa »istoriskim dokazima«; on je umeo da ga ubedi istinskom seljačkom lukavošću da reforma, koja nailazi na kraljev otpor, pretstavlja staru mudrost Hoencolerna. Tako je Šarnhorst, naprimer, izmislio onu veliku prusku legendu, koja se još i sada šepuri u patriotskim istorijama: Kantonski sistem od 1733 godine, kojim je, navodno, još Fridrih Viljem I proglasio opštu vojnu obavezu.

Vojni reformatori su imali pred sobom, u svakom slučaju, u jednoj važnoj tački slobodan put: pitanje vrbovanja u inostranstvu bilo je rešeno temeljno i prosto masovnim dezerterstvom vojnika — stranaca. Odavde je nikla ne samo mogućnost, već i potreba ukidanja svirepih telesnih kazni, koje su obeščastile staru prusku vojsku. Ovo je bilo omogućeno time što je otpala potreba za dvostrukim obzirima, koji su bili neophodni u pogledu stranih nevaljalaca: prvo, što su oni mogli da se nateraju na poslušnost jedino batinom, drugo, što zbog skupoće vrbovanja nije bilo probitačno da se kaznama zatvora za duže vreme odvajaju od službe. Ukidanje telesne kazne bilo je neophodno i zbog toga, što su telesne kazne posle ukidanja kmetstva postale vrlo tugaljive za zemljoposednike i vrlo nepoželjne za oficire. Postojali su, naime, svi razlozi, pošto je raspuštena najamnička vojska, da se njena hronična mana — dezerterstvo, nipošto veštački ne zadrži u novoj vojsci.

Reorganizaciona komisija je ispoljila u ovoj borbi protiv telesnih kazni energiju koju treba istaći. Dva njena člana, Gnajzenau i Bojen, latili su se čak jednog sredstva, koje je bilo vrlo neuobičajeno u ono doba, štampe, da bi se odbranila »sloboda leđa«. Oni su postigli u najbitnijem ono što su hteli i što je bilo utoliko značajnije, jer se čak i sam Štajn odlučno izjašnjavao za batine. On je navodio da su u Srednjem veku kažnjavali batinama čak i lica duhovnog zvanja i ritere ne vređajući njihovu čast, i potsećao je na sluge koje su za vreme turnira izvršavale ovu kaznu (Prügelknechte). Međutim, Štajn je popustio, a sam kralj je od svih sramnih kazni najamničke vojske uspeo da spase jedino prezrive psovke i produženje roka vojne službe.

Ma koliko da je ova Komisija bila prožeta ubeđenjem da u ratu ne odlučuju samo fizičke već i moralne snage, ona nije, ipak, mogla

da se odrekne krute iznuravajuće discipline koja ne može da se odvoji od stajaće vojske kao takve. Ona je stvorila vojnike drugog razreda — kažnjeničke čete za potpuno nepopravljive tipove, u kojima su oni i nadalje podvrgavani telesnim kaznama. Ali ovo je još najmanje zlo koje je ona dopustila; znatno je gore bilo to što je Gnajzenau lično sproveo, uprkos protivljenju sudskog generala Kenena, pravo oficira da ubijaju nepokorne vojnike na licu mesta, ako se protive njihovim naređenjima, a najgore je bilo uvođenje i odmeravanje kazne lišenja slobode, koja se ustvari kao tortura malo razlikovala od dotada postojećih telesnih kazni. Povodom strogog zatvora, koji nije bio najsurovija među novim kaznama, stari Cigler, pored svega svog poštovanja pruske discipline, govorio je još 1872 godine u Rajhstagu da na tako rafiniranu kaznu nije naišao ni u zbirci vojnih zakona *(Corpus juris militaris)* od 1712 godine, mada se tamo govorilo o streljanju iz luka, pušaka i o šibama. Vojni reformatori su se na taj način čvrsto pridržavali sistema discipline muštranja i njihova borba protiv telesnih kazni u vojsci, ma kako se ona vatreno i ubeđeno sprovodila, dovela je samo do toga, da je batina sa javnih trgova i ulica prešla u tajna kasarnska skrovišta.

Odustajanjem od vrbovanja stranih vojnika srušio se jedan od stubova stare pruske vojske. Drugi stub — kantonski sistem, i pored svih otstupanja od njega, hteli su vojni reformatori da zamene opštom vojnom obavezom. Međutim, ovde su naišli na najjači otpor kralja i starih pruskih formalista, a i sam posao stvarao je u svojoj suštini velike teškoće. Dosada je vojna služba bila doživotna i prestajala je samo smrću ili potpunom nesposobnošću vojnika; jedino za kantonske obveznike stvorio se običaj prema kome se ona ograničavala na rok od 20 godina. Sistem otsustvovanja je u svakom slučaju znatno skraćivao ovaj rok; novoregrutovani kantonisti morali su da služe u stroju takozvano egzercirno vreme: u samom početku obuke tri meseca, a zatim po jedan mesec godišnje — svega 22 meseca. Šarnhorst je hteo da skrati opšti rok službe na 6 godina, ali, u ovom slučaju, raspoloživi kadrovi, čiji je broj morao da bude ograničen zbog finansiskih prilika, nisu bili ni izdaleka dovoljni da se izvrši obuka samo kantonskih obveznika, a da se i ne govori o celokupnom muškom stanovništvu sposobnom da nosi oružje, a usto je još uvek postojala nesavladljiva odvratnost prema prezrenoj vojnoj službi, svih klasa koje su zbog nje imale nešto da izgube.

Na taj način, Šarnhorst je došao na ideju da podeli sve obveznike na dve grupe, od kojih je jedna bila namenjena za popunu stajaće vojske, a druga za stupanje u oblasne trupe, kako je on tada nazivao miliciju. U stajaću vojsku trebali su da stupaju svi koji se ne bi mogli u toku služenja roka sami da izdržavaju, odevaju i naoružavaju, a u oblasne odrede oni koji su to mogli. Za vojnu obuku u oblasnim trupama bilo je predviđeno osam nedelja u početku službe, a zatim četiri nedelje godišnje; obveznici ovih jedinica trebali su da učestvuju u izboru mlađih oficira. U mirno doba oblasne trupe su trebale da vrše prvenstveno garnizonsku službu, stvarajući time

stalnoj vojsci veću mogućnost za vežbe van garnizona i obuku u gađanju; u ratno doba one su trebale da budu upotrebljene, u prvom redu, za odbranu svoje oblasti, ali, takođe, i van njenih granica kada se stvar ticala odbrane celokupne monarhije. Komisija je pri ovom obratila pažnju na organizaciju predvojničkog obrazovanja još u školama, stim da se ukinu kadetske škole, o kojima Komisija nije htela ni da čuje, smatrajući ih za rasadnike plemićke oholosti.

Ovaj prvi pokušaj uvođenja opšte vojne obaveze nije uopšte uspeo iako se Reorganizaciona komisija jednoglasno izjasnila za nju. Njoj se suprotstavio ne samo kralj zbog svoje ograničene kaplarske tačke gledišta, već i deo buržoaskih reformatora, koji su gledali u opštoj vojnoj obavezi grobnicu kulture. Takvi ljudi, kao što su Altenštajn i Nibur, izjašnjavali su se protiv nje vrlo oštro, a čak i sam Štajn nije se u potpunosti sa njom slagao. Istina, on je naginjao da se ukine oslobođenje od vojne obaveze ukoliko je ono bilo prošireno na cele oblasti i gradove bez razlike, ali se nije slagao da se ono ukine i za pojedine profesije, što je baš izuzimalo iz vojske obrazovane elemente stanovništva.

Na taj način ostalo se kod istog kantonskog sistema, koji je bio uveden kantonskim uređenjem 1792 godine. Da bi se izvršila, u najmanju ruku, obuka svih kantonskih obveznika, Komisija je izdejstvovala vladinu naredbu po kojoj je svaka pešadiska četa morala da pusti na otsustvo tri do pet, pa čak i više ljudi iz svog sastava i da primi isti broj kantonista, koje je trebala obučavati u toku jednog meseca, zatim otpuštati i na njihovo mesto uzimati na obuku nove kantoniste. Na taj način obučeni vojnici dobili su u narodnom govoru nadimak »krimper«, čije se poreklo ne može više utvrditi. Ovaj sistem izmislio je Šarnhorst, ali je podozrivog kralja ubedio da mu je ovo savetovao jedan stari pruski oficir.

Ako je ukidanje kmetstva odigralo određenu ulogu u promeni položaja vojnika, sloboda prodaje zemljišnih poseda odigrala je ulogu u reorganizaciji oficirskog kora. U Fridrihovoj državi plemićki monopol na velike zemljišne posede bio je unutrašnje povezan sa monopolom na oficirsko zvanje i, ako se ukidao prvi, morao je da otpadne i drugi. Kako prilikom dozvole da građanin može biti vlasnik riterskog poseda, tako i prilikom ulaska građana u redove oficira, pitanje se sastojalo u tome da dotadašnji izuzetak postane pravilo; lično je Šarnhorst bio živi svedok toga da čak i stara pruska vojska nije mogla u potpunosti da postoji bez građanske inteligencije, koja je doprla i na viša komandna mesta. Ali, pošto je postojao veliki višak oficira-plemića, ova reforma nije imala velik praktičan značaj.

Šarnhorst i njegovi saradnici su bili vrlo daleko od ideje da ukinu aristokratski karakter oficirskog kora. Predlog da se podoficiri biraju od strane vojnika, a niži oficiri od strane podoficira, nije poticao od njih, već od bivšeg ministra Hardenberga. Vojni reformatori su bili, naprotiv, najodlučnije protiv ovoga, oni nisu hteli da prepuste izbor nižih oficira njihovim potčinjenim, već njihovim budućim drugovima i pretpostavljenima, a to je, — pošto je oficirski kor za

dogledno vreme bio čisto junkerskog sastava, — stavljalo izbor oficira iz građanstva u zavisnost od volje junkerskih oficira. Koliko je takva odredba poslužila stvarno održavanju plemićkog monopola na zvanje oficira, nema potrebe dokazivati posle stogodišnjeg iskustva.

Sem toga, stupanje na put oficirske karijere ubuduće je zavisilo još od dva uslova: od najmanje starosti kandidata od 17 godina i izvesnog određenog obima znanja. Na ovaj način ukinuta je ona nepravilnost, da su junkeri stupali u vojsku već sa 14, a ponekad čak i sa 13 i 12 godina, često ne raspolažući ni najnužnijim elementarnim znanjem. Takvo stanje dalo je povoda Komisiji da izjavi »da se prema svom obrazovanju oficiri nalaze daleko iza svih ostalih staleža«. Ako joj se pripisuje u zaslugu da je htela aristokratiju po rođenju zameniti aristokratijom po znanju, — onda je to tačno samo u ograničenom smislu. Ovaj deo reforme imao je, takođe, dve strane: merilo znanja, koje je bilo propisano za oficirski i zastavnički ispit, bilo je toliko skromno da ni u kom slučaju nije moglo da stvori »aristokratiju po obrazovanju«, ali je, sa druge strane, ipak, bilo toliko veliko, da je bilo nedostižno za one klase iz kojih su se regrutovali podoficiri. Na taj način, odredba na osnovu koje bi podoficiri mogli da postanu oficiri, a pri tome nisu bile dozvoljene olakšice za minimum znanja u njihovu korist, bio je pozlaćen, ali prazan orah.

Komisija nije štedela napore da podigne moralnu svest oficirskog kora. Oficiri su pozvani da prema vojnicima postupaju čovečno, da ne psuju i ne tuku regrute na egzerciru, kao i da paze na skromnost i poštovanje prema licima građanskog staleža. Međutim, dejstvo ovih saveta nije moglo da bude pojačano time što su kazne za oficire bile znatno ublažene. Budući oficir nije se u staroj pruskoj vojsci kažnjavao batinom, već pljoštimičnim udarcima sabljom. Sada ova telesna kazna nije bila zamenjena lišenjem slobode kao za vojnike, već samo usmenim ili pismenim ukorom. Samo onim oficirima, koji su često ponavljali greške ili su izvršili težak prestup, pretio je, kao najteža disciplinska kazna, zatvor u oficirskoj zatvoreničkoj sobi. Raspusan način života oficira trebao je da bude popravljen od strane sudova časti; jedina kazna koju su oni mogli da izreknu bilo je rešenje da krivac ne može biti unapređen dok se ne popravi. Ove mere bile su zamišljene dobro, ali svako zna danas da su se one pretvorile u oslonac za odvratnu i čak opasnu stalešku taštinu. Komisija se zaustavila na pola puta u pogledu vojno-sudske nadležnosti. Ona je od nje izuzela porodice i poslugu vojnih lica kao i građansko-pravne stvari oficira i vojnika, ali nije izuzela obična krivična dela čak i kad nisu imala nikakve veze sa vojnom disciplinom.

Ali je zato Komisija sprovela do kraja rad na otklanjanju zastarelih nedostataka, koji su paralisali borbenu sposobnost, stare pruske vojske. Ona je ukinula prljavo četno gazdinstvo, koje je, prema rečima Bojena, pravilo od oficira »zelenaške trgovce«. Ona je ukinula, takođe, i glomaznu komoru, iako je to izazvalo strašne žalbe zbog toga što su time niži oficiri lišeni jahaćih konja, i što se trupe neće više snabdevati na pradedovski način iz Sedmogodišnjeg rata.

Ona je odredila stražarskoj službi mesto posle borbene obuke, naredila je da se vojnici obučavaju borbi u rastresitim strojevima i da gađaju u metu, slala je oficire nedeljom u selo da izvode obuku u smislu nove taktike sa starim vojnicima na otsustvu.

I pored sve mržnje koju su članovi Komisije gajili prema Francuzima, ipak su se u svemu rukovodili francuskim obrascem. Ovo je baš bila njena istoriska zasluga; a naročito se Šarnhorst pokazao kao prvorazredni organizator. On je bio vojnik podjednako obrazovan u pogledu teorije i prakse; uz to je umeo da savlađuje, i pored veoma ograničenih sredstava, najteže prepreke upornim strpljenjem donjosaksonskog seljaka.

RAT 1809 GODINE

Na Erfurtskom sastanku bio je još jednom obnovljen savez između francuskog i ruskog cara. Aleksandar je ovoga puta dobio sigurnu menicu na Finsku i dunavske kneževine, priznavši sa svoje strane novog kralja Španije. Time su, međutim, bile pukotine na zgradi tek za nuždu zatvorene. Car je, pre svega, odugovlačio da sa Napoleonom zajednički istupi prema Austriji: iako je obećao svoju pomoć, obe strane su znale da će ona biti samo prividna. Aleksandar u tom pogledu nije izazvao nikakve sumnje u Beču. Ali je erfurtski prizor rashladio austriske pristalice rata i Napoleon je usled toga dobio u vremenu da brzim ratom uguši španski ustanak, ukoliko je to bilo moguće učiniti sa redovnom vojskom.

U januaru 1809 godine on je imao potpuno odrešene ruke, u isto vreme kada je pruski kraljevski par boravio u Petrogradu, gde je car do rasipništva luksuzno slavio njihovo prisustvo. Putovanje je imalo one rđave posledice kojih su se plašili Štajn i njegovi reformatori. Ono je stavilo na Prusku, pred celim svetom, žig zavisnosti, učinilo je kralja još nepopustljivijim i zadrtijim u unutrašnjoj politici i beznačelnijim i slabijim u spoljnoj. Car je igrao sa njim dvoličnu igru. Izjavio je da bi sasvim rado video Prusku u savezu sa Austrijom, ali nije hteo da uzme na sebe ni najmanji rizik u slučaju ako bi to dovelo do neželjenih posledica. On je odrekao svaku pomoć i zaštitu u slučaju sukoba između pruskog kralja i Napoleona; ali je, ipak, izrazio mišljenje da nikakva popustljivost neće na kraju krajeva da pomogne i da za Rusiju neće biti nikakve štete od toga ako se Pruska upusti u rat protiv Francuske. Ova zagonetna proricanja potpuno su zbunila pruskog kralja, koji je i bez toga patio od urođene neodlučnosti.

Šarnhorst i njegovi pomoćnici, koji su težili ratu, došli su time u težak položaj. Neumornim naporima oni su uspeli da učine vojsku sposobnom za rat ukoliko je to dozvoljavao Septembarski sporazum. Šarnhorst se nadao da popne brojno stanje vojske čak na 100.000 ljudi pomoću engleskog novca i »krimpera«. Pošto je Septembarski sporazum zabranjivao formiranje jedinica milicije, Šarnhorst je hteo

da ostvari opštu vojnu obavezu, na taj način što bi neobučene obveznike propustio kroz vojsku. Kod neznatnog brojnog stanja kadrovske vojske, rok službe trebao je da bude skraćen kako bi se stvorila mogućnost za obučavanje svih onih koji su sposobni da nose oružje. On je predložio rok od dvadeset dva meseca, pošto su kantonisti provodili baš toliko vremena u stroju kod dotadašnjeg načina 20-godišnje vojne službe (tri meseca početne obuke, a zatim godišnje po jedan mesec vežbe). Kralj je, međutim, i po drugi put odbio da uvede vojnu obavezu i Šarnhorstu su bili potrebni veliki napori da se zadrži na svom položaju usled neprekidnih intriga i sumnjičenja od strane starih pruskih zatučenjaka. On sam je izdržao borbu do kraja, dok je Gnajzenauu i Grolmanu dosadila ova gadna igra i oni su napustili prusku službu u proleće 1809 godine.

Ratoborno raspoloženje, koje se ispoljavalo u svima pruskim oblastima i van njihovih granica u Severnoj Nemačkoj, nije toliko pomagalo Šarnhorstu koliko mu je smetalo, barem u očima kralja. Ovo raspoloženje može se objasniti strahovitim pljačkama Francuza; po proračunu jednog pruskog istoričara, koji je možda nešto preterivao, ali u svakom slučaju nije daleko otišao od istine, bilo je isceđeno samo iz pruskog stanovništva za dve godine francuske okupacije više od 100,000.000 franaka, za ono doba i za veličinu pruskih oblasti zaista nesrazmerno ogromna svota. Ovo je jedna strana stvari, koju nikada ne treba ispustiti iz vida ako se želi da se istoriski pravilno ocenjuje borba protiv francuske okupacije. Nijedan narod ne može da podnosi takvo zlostavljanje, a da se na kraju ne lati oružja, pa makar onaj koji vrši zlostavljanje bio prožet najlepšim težnjama ka miru i slobodi naroda. Isti veliki mislilac, koji je deset godina ranije gledao u zavojevačima — Francuzima poslednje spasioce slobode nemačke misli, sada je vatreno pozivao na borbu protiv njih.

Koliko je, ipak, ovaj narodni pokret bio u sebi još nejasan, može se uočiti čim se uporede najsnažniji njegovi izražaji, koji spadaju još i danas u najlepša dela nemačke književnosti: govori Fihtea nemačkoj naciji i pesme Hajnriha Klajsta. Fihte postavlja tako velike i široke opštečovečanske ciljeve, da bi, kad se ne bi borba vodila baš za njih, izgledalo potpuno svejedno ko upravlja delom Nemačke: da li francuski maršal, pored koga su ranije bar prošle očaravajuće slike slobode, ili nemački naduveni plemić, nemoralan, grub i ohol. Naprotiv, kod Klajsta nalazimo demonsku slepu mržnju uokvirenu u shvatanja baš one klase koja je kriva za najsramniji poraz uslovljen njenom grubošću i drskom ohološću; on je tražio ideal nemačkih junaka u heruskim prašumama i smatrao je da mir na zemlji neće biti obezbeđen sve dotle dok ne bude grad revolucije potpuno uništen i dok se ne bude vijala samo još crna zastava nad njegovim opustelim ruševinama. Na još nižem stepenu susrećemo istu protivrečnost između religioznih poziva veoma obrazovanog Šlajermahera na pokajanje i moralni preokret da bi se stvorio put za borbu protiv zla, i grubih poziva siledžije na rečima, Jana, koji bi hteo da pretvori Alzas i Loren i Rajnske zemlje u veštačku pustinju naseljenu div-

ljim zverima, samo da bi onemogućio drskim i nemoralnim Francuzima da kvare čedne i skromne Nemce.

Ovaj pokret nije, međutim, doveo do čvrste organizacije. Mnogo pominjani Tugendbund isto je tako malo zaslužio potsmehe Klajsta kao i sumnje francuskih špijuna. Njemu su pripadali smeli ljudi, kao što su Bojen i Grolman, ali je on brojao svega nekoliko stotina članova, koji su sami bili više izloženi pretnjama plašljivih vlasti nego što su oni mogli nekome da priprete. Najsmeliji podvig je izvršio pojedinac, major Šil, koji se odlikovao prilikom opsade Kolberga smelim naletima i time stekao veliku popularnost. On je 28 aprila 1809 godine izveo svoje husare iz Berlina, i to na svoju ruku, pogazivši time zakletvu. Međutim, on nije dobio pojačanja u koja se nadao; posle kratkovremenog tumaranja on je našao smrt na ulicama Štralsunda. Isto tako nisu uspeli neki ustanci u kraljevini Vestfaliji. Ministar Golc, koji je živeo u Berlinu, pisao je, istina, u Kenigsberg: »Ako kralj bude još odugovlačio, neminovno će buknuti revolucija«. Međutim, on se suviše plašio ove aveti. Revolucija nije dolazila, iako kralja niko nije mogao nagovoriti da objavi rat Francuskoj; to se nije desilo takođe ni posle energičnog istupanja Austrije u aprilu, koje nije ostavljalo nikakvih sumnji u ozbiljnost njenih namera.

Kralj je tražio, pre nego što izvadi mač, neutralnost Rusije, koja nije postojala, i značajnije uspehe austriske vojske, do kojih takođe nije došlo. Nadvojvoda Karlo je izgubio u ovom ratu onu slavu koju je stekao u ranijim ratovima; on se nije pokazao ni izdaleka dorastao francuskom ratnom majstoru i gubio je jedan položaj za drugim, uprkos sve hrabrosti vojnika. Čak i navodna pobeda za koju se govorilo da ju je odneo 21 i 22 maja 1809 kod Asperna bila je nerešena bitka i prikazala je, više od svih poraza, nesposobnost nadvojvode. Njegova situacija u ovoj bici bila je toliko povoljna da je mogao uništiti neprijatelja da je bio bar malo talentovan. U prvim danima jula pretrpeo je kod Vagrama poraz kojim je rat bio završen, iako su mirovni pregovori trajali sve do sredine oktobra 1809.

Za sve to vreme u Pruskoj su produžili da se gube u neodlučnom kolebanju; na samo reformatori, ne samo umerena vlada Done—Altenštajna, već čak i stari pruski junkeri izjašnjavali su se za rat na strani Austrije; povremeno je izgledalo da će i sam kralj prikupiti u sebi snage za ovakvu odluku. Za Francuze nije bila tajna ova vojna struja i Napoleon se nije usudio da traži pomoćni korpus, koji bi Pruska morala prema Septembarskom ugovoru da uputi protiv Austrije. U vreme bitke kod Asperna bila je prekinuta isplata kontribucije Francuskoj i obrazovana je komisija za naoružanje pod predsedništvom Šarnhorsta. Ali, pokret koji je težio ratu više je plašio kralja nego što ga je privlačio, naročito otkako mu je junker fon Krakov napričao da reformatori, na čelu sa Šarnhorstom, nameravaju da ga svrgnu sa prestola i da na njegovo mesto dovedu princa Viljema. Neverovatna glupost ovog izveštaja bila je istina uskoro raskrinkana, ali je kralja ipak bilo teško umiriti i kada je princ August, jedan od njegove braće od stričeva, zajedno sa berlinskim

državnicima učinio pretstavku za rat, bio je na vrlo grub način upućen u granice podaničke nadležnosti.

Dalje razmatranje ovih kraljevih kolebanja nije ni od kakvog interesa, jer dovodi uvek do jednog te istog rezultata: nesposobnosti da se donese neka određena odluka. Deo krivice snosila je, naravno, i austriska vlada, koja je u početku vrlo tromo išla u susret željama pruske vojne partije. Posle lažne pobede kod Asperna, ona je upala u takvu oholost, da je to stvaralo veoma slabe uslove za zaključenje saveza. U Austriji, kao i u Pruskoj, narodni pokret se pokazao nedovoljno jak da rasplamti nacionalni rat, koji bi mogao da zaštiti Nemačku od tuđinske prevlasti, koja je podjednako pretila i sa istoka i sa zapada. Naprotiv, nemačke države koje su sačinjavale Rajnski Savez, dale su baš osnovno jezgro vojske, sa kojom je Napoleon dobio bitke u ratu 1809 godine.

Herojsku epizodu ovoga rata pretstavljale su borbe u Tirolu. One su isto tako kao i španski ustanak ostavile jak utisak na savremenike i svoje tragove čak i u pruskoj vojnoj istoriji. U Tirolu je bavarska birokratija pokušavala da modernizuje srednjovekovno uređenje, ali tako glupo i neumešno, da je to palo kao beda i nevolja svom svojom težinom na pleća stanovništva. Protiv ovoga su se podigli tirolski seljaci, lovci i pastiri, ali ne za habzburškog dvoglavog orla i svetu religiju. I utoliko je njihova borba bila revolucionarna, iako se odigravala u znaku dinastičke vernosti i pod vođstvom veoma zatucanog, ali ipak narodnog sveštenstva.

No, u strogo istoriskom smislu ove reči, borba u Tirolu bila je, međutim, samo reakcionarna epizoda. Tirolski borci su se ovde sukobili ne sa umirućom, već sa rađajućom se civilizacijom. Oni nisu imali one mladićke snage koja se smelo baca u burni tok istorije; oni su samo težili da ograde od ovog toka svoj uski sokak u kome su živeli. Hebel je, uprkos sve njegove crnožute lojalnosti, rekao sa potpunim pravom da ustanak Tirolaca, ma kako da je bio junački, ostavlja dirljiv, ali ne i uzvišeni utisak. Dirljivo, ali u svakom slučaju ne i uzvišeno, bilo je »ono dečije neznanje, koje nije ni najmanje slutilo veliki istoriski proces koji se odigravao u ono vreme, i nije čak ništa znalo o uzajamnim geografskim i statističkim odnosima između pojedinih zemalja, brinući se samo o tome da se zauvek sačuvaju i ograde od Evrope pomoću svojih planina i stena«. Ali, čak i dirljiv utisak, koji su činili Tirolci, pretio je da iščezne kad se videlo kako su ovi pobednički Tirolci dozvolili da ih upropasti lukavstvo bečkog dvora; onaj koji ima u sebi makar iskru revolucionarnog duha, ne bi dozvolio da ga tako nasamare.

Napoleon je postupio vrlo nerazborito dozvolivši da preki vojni sud strelja Andreju Hofera, vođu tirolskog ustanka, koji je bio klasičan pretstavnik skromne naivnosti i bezgranične hrabrosti. Ovaj krvavi svedok ustajao je neprestano sledećih godina protiv Napoleona, kao i senke oficira majora Šila koji su takođe poginuli uz iskopani grob. Mnogi francuski generali, a među njima i Napoleonov pastorak, rado bi spasli Hofera, ali Napoleon, koji je bio nosilac

buržoaske civilizacije, morao je pokazati da i ova civilizacija na kraju krajeva počiva na grubom nasilju. Mi smo preživeli nešto slično u ratu 1870/71 godine, kada je Bizmark zabavljao svoje versaljske goste eksplozijama divljeg gnjeva povodom toga što nemački vojnici nisu hteli da zarobljenim francuskim slobodnim strelcima prirede sudbinu Hofera, već su, naprotiv, gledali u njima hrabre borce.

Sa isto takvom ravnodušnošću, sa kojom je predao svoje verne tirolske strelce osveti pobedioca, austriski car Franc je žrtvovao i svoju kćer francuskom imperatoru, po njegovom zahtevu. Još pre no što su streljali Andreju Hofera, Marija Lujza bila je verena sa Napoleonom; sličnu prosidbu krunisanog plebejca ruski car je umeo vešto da izbegne. Ma koliko da su obojica — Napoleon i Franc — bili daleki od sentimentalnih obzira, ipak je porodična veza, iako izdaleka, pretstavljala, ako ne uzrok, a ono u svakom slučaju rečiti znak promenjene politike. U Beču je ministar Stadion, Štajnov drug iz mladosti, koji je želeo, takođe, da igra ulogu neke vrste reformatora, morao da ustupi svoje mesto hladnokrvnom starom diplomati Meternihu, zakletom neprijatelju svih liberalnih i nacionalnih težnji, i austriski uspon od 1809 godine došao je na taj način do svog tužnog kraja.

Nije mali značaj imalo pri tome ni to što je prestala nužda da se postupa sa nepopustljivom odlučnošću. Prema Bečkom miru od 14 oktobra 1809 godine, Austrija je morala da podnosi srazmerno teške žrtve — ona je izgubila 2.000 kvadratnih milja sa približno 4,000.000 stanovnika. Ali je ona sačuvala svoj položaj velike sile; morala je da plati svega 85,000.000 ratne kontribucije. I pored finansiskog rastrojstva države, ovo je bio neznatan teret u poređenju sa onim čudovišnim svotama koje je, na osnovu Tilzitskog mira, Pruska, znatno manja i siromašnija od Austrije, morala još uvek da plaća u vidu kontribucija, liferacija i gubitka državnih prihoda. Ako su tako austriski generali i ministri težili ka tešnjem povezivanju sa Francuskom, čiji je spoljni znak bila veridba Napoleona sa austriskom nadvojvotkinjom, onda je ovo zbliženje, ipak, bilo bar donekle savez jednakih; oni su mogli da se, sa tačke gledišta državne potrebe za ovu politiku, pozivaju bar na zabrinutost od ruskih osvajačkih planova.

Ruski car je održao svoje obećanje i vodio je u Galiciji kao Napoleonov saveznik samo fiktivan rat, koji Austrijancima nije doneo štete. Ali, taj rat je učinio francuskom imperatoru ipak veliku uslugu, pošto je paralisao prusku vojnu partiju. Za ovo je dobio dosta mršavu nagradu. Napoleon je pripojio Varšavskom Vojvodstvu pređašnje poljske posede, koji su prema Bečkom miru bili oduzeti od Austrije — oblasti koje su zauzele ruske trupe u ovom ratu, sa 1,500.000 stanovnika i uz to važnim mestima: Zamošćem, Lublinom i Krakovom, a caru je bacio samo neznatne mrvice svog plena — Tarnopoljski okrug sa 400.000 stanovnika. Ovo je bio dar Danajaca, koji car, u svakom slučaju, nije želeo; pred očima celog sveta

Aleksandar je bio plaćen kao uslužni pomoćnik za službu koju nije ni vršio. Njegove pak, prigovore povodom suviše velikog proširenja Varšavskog Vojvodstva, Napoleon je odbio sa jedva prikrivenim potsmehom; zahvalnost, nerazdvojna vrlina čoveka, i vođenje računa o časti, najviši zakon za njega, navodno su ga obavezivali da spase od austriske prevlasti onaj narod, koji se podigao jednodušno za njega. Na uspostavljanje poljske države on bajagi i ne misli.

Prema izloženom, Austrija nije bez razloga računala na raspad francusko-ruskog saveza. Prevarene varalice iz Tilzita počele su da pokazuju jedan drugome zube.

RUSKI RAT

U proleće 1812 godine situacija je već bila sazrela za donošenje odluke sa oružjem u ruci.

Rusija je, Bukureškim mirom, koji joj je doneo dobar komad zemlje, skinula Tursku sebi sa vrata. Sa Švedskom, kojoj je oduzela Finsku, Rusija je čak zaključila i savez. Švedski prestolonaslednik bio je u ono vreme bivši francuski maršal Bernadot, koji je izdejstvovao da mu se, umesto finske, obeća norveška, a u slučaju obaranja Napoleona — čak i francuska kruna. Ruski car je zvanično zaključio mir sa Engleskom, a uspostavio je veze i sa španskim ustanicima. Najzad, on je pozvao u svoj dvor barona fon Štajna da bi potsticao nered u Nemačkoj.

Međutim, sva ova pitanja bila su manje ili više drugostepenog značaja. Odlučujući značaj je imalo pitanje ruskih oružanih snaga. One su pak ulivale vrlo slabo poverenje.

Vojska koja je trebala da štiti granicu brojala je najviše do 180.000 ljudi. Car je bio vrlo daleko od onoga genijalnog plana, koji su mu docnije pripisivali; on je dozvolio generalu Fulu, metodičnom mudracu, koji je već naneo ogromnu štetu pruskoj vojsci kod Jene, ali je, ipak, stekao poverenje cara, da mu nametne glupu zamisao da koncentriše ruske trupe u cilju pobedonosnog otpora u utvrđenom logoru kod Drise. Ful je pri ovome mislio delom na logor kod Buncelvica u Sedmogodišnjem ratu, a delom na linije kod Tores — Vedrasa. Baš ove linije su tada činile fascinirajući utisak, samo što se to kod Šarnhorsta i njegovih drugova odražavalo razborito, a kod Fula — nerazborito. Logoru kod Drise nedostajalo je sve ono što je učinilo linije Tores — Vedras nesavladljivim: samo neznatna neprijateljska nadmoćnost, more kao oslonac i flota, koja je vladala morem, kao rezerva.

Napoleon je bio naoružan bolje. On je dobio još jednog saveznika u licu Austrije, koja je svoju pomoć od 30.000 ljudi i 60 topova dala pod nesumnjivo boljim uslovima nego Pruska. Ali je teško bilo očekivati od ovoga saveznika više nego od ruskog saveznika u ratu 1809 godine. Glavna Napoleonova snaga sastojala se iz jakih vojnih masa, koje je dobio iz Francuske i država zavisnih

od nje (Rajnski Savez, Italija, Švajcarska, Varšavsko Vojvodstvo). Brojno stanje ovih snaga dostizalo je 619.000 ljudi, od kojih je neposredno u operativnu armiju ulazilo 467.000 ljudi. Napoleon je 29 maja 1812 godine izdao zapovest za polazak iz Drezdena, gde je još jednom izvršio smotru nad svojim nemačkim vazalima. Pruske oblasti su postale prva žrtva rata. One su izgubile usled marša francuske armije kroz njih, prema proračunu pruskog ministra finansija, u najmanju ruku još 140,000.000 franaka preko one sume, koja je bila ostala za isplatu zaostale kontribucije; prema proračunu Hardenberga, gubitak je iznosio svega 94,000.000 franaka više od ostatka kontribucije, ali su ove oblasti pored toga pretrpele štetu od 309,000.000 franaka. Ovi računi su možda više ili manje preterani, ali su pruske oblasti pretrpele, u svakom slučaju, ponovo strašna pustošenja.

Francuska vojska prešla je 23 juna 1812 godine preko Njemena. Rusi su podelili svoje trupe na dve armije, od kojih je jedna pod komandom Barklaja de Tolija lagano otstupala prema logoru kod Drise, a druga, pod komandom Bagrationa, trebala je sa bokova i iz pozadine da uznemirava neprijatelja koji je nastupao. Međutim, ovaj operaciski plan je propao sam od sebe pred masama francuskih trupa. Da bi izbegle poraz u samom početku, ruske snage su morale da otstupaju ubrzanim marševima u dubinu zemlje, da bi se tamo sjedinile, što im je pošlo za rukom tek u Smolensku. Logor kod Drise je iščezao kao avet čim je stvar primila ozbiljan obrt. Tek u Smolensku moglo se pomisliti na bitku; ovde je već došlo do upornih bojeva, ali je Barklaj de Toli, pošto mu je pretstojao siguran poraz, izbegavao odlučnu bitku i produžio otstupanje dok ne nađe takav položaj, gde bi mogao da primi bitku, makar i sa malo nade na uspeh.

Ovo otstupanje se odigravalo uz gromku poviku o izdaji svete Rusije od strane »Nemaca«, koji su se nalazili kod cara; sam Barklaj de Toli je bio sin protestantskog sveštenika iz Letonije. Najglasnije se vikalo u njegovom Glavnom štabu; na čelu nezadovoljnih nalazio se carev rođeni brat veliki knez Konstantin. Nijedan od bukača nije ni slutio da je otstupanje bilo ustvari spas Rusije. Od toga saznanja bili su takođe daleko i Barklaj i car. Barklaj nije bio genijalan vojskovođa, ali je bio sposoban general. On samo nije hteo da stupi u bitku predviđajući nesumnjivi poraz; car, koji je najzad unekoliko naslutio istinsku veličinu opasnosti, pokušavao je da ga podržava. Opšte ogorčenje protiv »izdaje« Nemaca bilo je, međutim, toliko veliko da je car bio primoran da preda glavno komandovanje punokrvnom Rusu, feldmaršalu Kutuzovu, iživelom i nesposobnom starcu, čije je vojničke sposobnosti i sam car cenio kao veoma slabe. Kutuzov je 7 septembra 1812 godine pokušavao da preokrene sudbinu kod Borodina i izgubio je igru. Ako je ova užasna bitka pretstavljala ipak još častan poraz Rusa, bila je to zasluga Barklaja, a ne Kutuzova, koji je pijančio pozadi bojne linije i bio toliko

besraman da izvesti cara o navodnoj pobedi. Odgovor na to bio je 14 septembra — ulazak Napoleona u Moskvu.

Ali je Napoleon upao u veliku zabludu misleći da je sada dostigao svoj cilj. Već od prvog dana njegovog ulaska u Rusiju otpočelo je unutrašnje raspadanje njegove ogromne armije. Francuske trupe su svuda nailazile na pustoš; sela su bila napuštena i prazna. Ovo se nije dešavalo po naređenju vlade kako su to mislili Francuzi, već zbog pretstave o ratu kakvu je imao ruski narod. Unutrašnja Rusija nije već odavno videla neprijatelja na svojoj zemlji i u pretstavi seljaka živele su uspomene o požarima i pustošenjima, pljačkama i ubistvima, koje su vršile tatarske horde. Kao što su njihovi pradedovi bežali od Tatara, tako su i oni bežali od Francuza. Njihove drvene kolibe, koje su mogli vrlo brzo izgraditi ponovo, nisu pretstavljale za njih veliku vrednost. Ono što je za njih stvarno bilo, tj. žetvu i stoku, spasavali su bekstvom.

Usled ovoga, francuske trupe su od samog početka počele da osećaju velike teškoće u snabdevanju, bez obzira na sve obimne i dalekovide mere, koje je u ovom pogledu preduzeo Napoleon. Vrlo brzo su otpočele pljačke i maroderstva, a time i opadanje vojne discipline. Svaki marš unapred povećavao je nevolju; ukoliko je više, kako je izgledalo, slabio otpor ruske vojske usled njenog otstupanja, utoliko se više povećavao prostor, nesavladljivi element snage Rusije. Šarnhorst je pre cara i Napoleona shvatio istoriski karakter rata u Rusiji; izrazio je mišljenje da Napoleon mora da propadne usled ogromnih prostranstava ruske države, samo ako Rusija upotrebi ovaj svoj adut u igri i ako ni u kom slučaju ne pristane na mir.

Napoleon je, pošto je ušao u Moskvu, polagao jedinu nadu u zaključenje mira. Njegove vojne snage su se već opasno smanjile: bitku kod Borodina tukao je sa svega oko 120.000 ljudi. On je upućivao svoje poruke u Petrograd (danas Lenjingrad), ali nije pomislio na to da će o miru odlučivati ruski narod, a ne onaj car koji je pred njim već dvaputa bio tako jadan i popustljiv, posle bitaka kod Fridlanda i Austerlica. A za šta je sve bio sposoban ovaj narod, trebao je da ga pouči moskovski požar. Car nije bio čvrst usled svoje hrabrosti, koju nije ni imao, niti blagodareći baronu fon Štajnu, kao što bi to hteo da pretstavi nemački patriotizam, već isključivo zbog toga što je dobro pamtio sudbinu svog oca i dede.

Pošto je proćerdao u Moskvi oko pet nedelja bez svrhe, Napoleon je morao 18 oktobra da preduzme neizbežno otstupanje. Blaga i topla jesen je bila vrlo povoljna za njega; još i u novembru su bili samo neznatni mrazevi. Tek 4 decembra mraz se pojačao na —16°, u sledećim danima na —18—20°, a 8 decembra na —28°. Ovi su mrazevi naneli i poslednji udarac potpuno demoralisanoj vojsci i srušili poslednje ostatke discipline. Počev od sredine decembra 1812, povlačila se senka Velike armije laganim i samrtno tihim marševima kroz Istočnu Prusku, koju je surovo opljačkala pre pola godine. Ovo su bile neuređene gomile svih nacionalnosti

i rodova oružja, strašna vojska aveti, pojave koje su izgledale kao da su izašle iz grobova: oslabeli kao kosturi, mnogi unakaženi ili sa smrznutim delovima tela, licima mrtvačke boje, sa mutnim i zakrvavljenim očima, mnogi gotovo slepi ili ludi, zavijeni u dronjke, konjsku ćebad, ovčije kožuhe, životinjsku kožu, gotovo svi bez oružja, a većina hramajući na štakama i štapovima. »Poslednja dva dana« — izveštava pretsednik Auersvald 18 decembra iz Kenigsberga u Berlin — »prošlo je poglavito peške ili na seljačkim saonicama, bez spreme, ponekad bez košulja i čizama, pa čak i u ženskim haljinama, sa smrznutim udovima, 84 generala, 106 pukovnika, 1.171 oficir. Svi su vojnici, koji prolaze kroz oblast u svima pravcima, u grupama ili pojedinačno, u većini slučajeva nenaoružani«. Posle tri dana on je pisao: »Prema izveštajima, u Kenigsbergu se nalazi još 225 generala, 699 pukovnika, 4.412 kapetana i poručnika, 26.950 podoficira i vojnika; svi su oni u veoma žalosnom stanju«. Već iz ovih kratkih izveštaja možemo uočiti veoma važnu i značajnu činjenicu: relativno veliki broj oficira i podoficira, koji su ostali u životu posle strašnog sloma francuske vojske. Ovo je omogućilo Napoleonu da stvori srazmerno brzo novu vojsku iz svojih još uvek neiscrpnih izvora. On je dobio ovu mogućnost blagodareći bednom načinu vođenja rata od strane Rusa. Kutuzov se nije usudio da uhvati vola za rogove, čak ni onda kada je ovaj bio već smrtno ranjen. On je propustio mogućnost, koja mu se nudila, da uništi neprijateljsku vojsku do poslednjg vojnika na reci Vjazmi i kod Krasnog isto tako kao što to nisu učinili ni komandanti njegovih bočnih armija — general Vitgenštajn i admiral Čičagov. Napoleon je čak uspeo da kod Berezine, poslednjih dana novembra, sa jadnim ostacima svoje vojske, odnese nešto kao pobedu.

Ovde treba napomenuti da nemačko-ruska legija, koju je baron fon Štajn nastojao da organizuje kao jezgro buduće nemačke vojske, nije opravdala nade koje su se u nju polagale. Ona je ostala nesrećno nedonošče i ništa više. Štajn je privukao na svoju stranu Ernesta Morica Arnta, sebi srodnog nemačkog patriotu, koji je imao napola srednjovekovne, a napola nove poglede, i oni su zajednički sastavljali pamflete da bi vojnike Rajnskog Saveza koji su se nalazili u francuskoj vojsci potstakli na odlazak iz nje. Arnt je umeo odlično da imitira jezik Biblije i ono što je on pisao u svome »Kratkom katihizisu za nemačke vojnike« o moralnoj uslovljenosti zakletve, tako je tačno i mudro, da se danas ne bi moglo otvoreno propovedati na ulicama i trgovima novog Nemačkog carstva, a da se ne rizikuje optužba za državnu izdaju i uvredu veličanstva. Šteta je samo što su se te mudre stvari objavile 1812 godine pod zaštitom »baćuške cara«, i što su ih se već posle godinu dana stidljivo odrekli ti isti ljudi.

Dok je u ogromnoj katastrofi Napoleon sačuvao još sredstava i mogućnosti da brzo organizuje novu vojsku, dotle je situacija na ruskoj strani bila mnogo žalosnija. Ruska vojska se veoma istopila, iako se nije tako strašno raspala kao francuska, ali se i ona sastojala

iz ostataka, koji nisu bili sposobni da produže rat s one strane Njemena čim su naišli na ozbiljnog neprijatelja. Ako se ostaci Napoleonove Velike armije uopšte ne računaju, on je ipak raspolagao trupama u pobočnicama, od kojih je jedna operisala u Kurlandiji pod komandom Makdonalda, a druga u Voliniji pod komandom Švarcenberga; one su pretrpele srazmerno male gubitke i iz njih se moglo prikupiti još oko 40.000 ljudi, potpuno sposobnih za borbu, i to većinom Poljaka i vojnika Rajnskog Saveza. Oko 70.000 Francuza bilo je u tvrđavama na liniji Visle i Odre, a osim toga se nalazilo u Brandenburgu, ili je uskoro trebalo tamo da dođe, još 20.000 ljudi. Teško da postoji bezočnije izvrtanje istorije nego što je tvrđenje da se ruski car pojavio na Njemenu kao »oslobodilac Nemaca«; on se nalazio još u nepovoljnijem položaju nego Napoleon, pošto, usled finansiskih i prostornih razloga, nije mogao istom brzinom da organizuje novu vojsku. Njega je naročito sputavalo još i to što se jaka vojna stranka, na čelu sa Kutuzovom, opirala tome da se rat prenese preko granica ruske zemlje.

Rešenje nije zavisilo od cara, već od Poljaka i Prusa, na čijim se granicama on sada nalazio. Ove su države ranije bile Napoleonove saveznice, a Poljaci su još i sada čvrsto stajali na strani Francuza. Na taj način, caru je samo preostalo da ispolji prekomernu nežnost prema uspostavljanju pruske države, što naravno, nije trebalo da učini naročiti utisak u Berlinu. Kralj i Hardenberg bili su izveštajima istočnopruskih činovnika, pa čak i od njega samog, odlično obavešteni o strašnom porazu Napoleona, koji je, napustivši 5 decembra svoju vojsku, iz Drezdena zahtevao od kralja da pojača pruski pomoćni korpus na 30.000 ljudi. Pri svem tom, ipak, plašljivost je prevladala kod kralja i ostalih njegovih bliskih saradnika; čak i Hardenberg nije nalazio ništa bolje nego da sprečava svaki istup masa i da sa bečkim kabinetom vodi diplomatske pregovore o oružanom posredništvu između Francuske i Rusije.

Na taj se način desilo da je smeli postupak jednog pruskog junkera rešio stvar mimo kralja i njegovih ministara.

TAUROGENSKI SPORAZUM

Prilikom zaključenja saveza, 24 februara 1812 godine, Napoleon je predvideo da komandant pruskog pomoćnog korpusa bude general Gravert, poznat po svom prijateljskom odnosu prema Francuzima. Prusi nisu mogli da se protive ovom predlogu, ali je Šarnhorst uspeo u poslednjem trenutku, pod izgovorom bolešljivosti i starosti generala Graverta, da ovome, kao drugog komandujućeg, pridadu generala Jorka.

Ovaj izbor čini čast Šarnhorstovoj umešnosti u poznavanju ljudi. Jork je bio jedan od najotvorenijih i najogorčenijih neprijatelja reformatorske stranke, i, van svake sumnje, on nije imao ničeg zajedničkog sa »genijima« i »fantastima« tipa Gnajzenaua.

On je uvek ostajao vojnik stare škole, ali je bio sposoban i uredan vojnik, koji je umeo da se postepeno saživi sa reformama, ukoliko su one zahvatale u njegov domen. Biografi, koji su mu bili naklonjeni, izvodili su njegovo poreklo od engleske plemićke porodice Jork; ustvari, on je vodio poreklo od sitnih kašupskih plemića, kojih je bilo mnogo kao peska u moru. Otac njegove majke bio je zanatlija, pa Jork, koji nije imao ni neko porodično poreklo ni imanje, i pored svog junkerskog načina mišljenja nije bio zahvaćen onom niskom požudom za bogaćenjem koja je dovodila mnoge junkere dotle da se sprijatelje sa tuđinskom vlasti. Pre svega oficir, on je mrzeo Francuze, koji su tako duboko ponizili slavu pruske zastave. Bio je baš onaj čovek koji je mogao dobro da vodi pruski pomoćni korpus i da mu obezbedi izvesnu samostalnost unutar francuske vojske.

U ovom pogledu Jork je opravdao sve nade koje je u njega polagao Šarnhorst, pošto je Gravert morao uskoro da se povuče. Pruske trupe sačinjavale su polovinu 10 armiskog korpusa, koji je, pod komandom maršala Makdonalda, vodio malo značajan, pomoćni rat u ruskim oblastima uz Baltičko More, rat »mostobrana«, kako se rugao sam Makdonald. Odlična disciplina, koju je održavao Jork, i vanredna umešnost koju je ispoljio u mnogim malim borbama, stekli su mu poštovanje Francuza, tako da su se nesporazumi između Makdonalda i Jorka dešavali isključivo zbog teškoća u snabdevanju. Ali oni nisu imali uticaja na tok stvari, kao ni pokušaji pregovora za prelazak Jorka na rusku stranu, koje su težili da povedu u početku general Esen, a zatim markiz Pauluči, guverner Rige.

Tek pošto je bilo moguće sagledati razmere nesreće, koja je zadesila veliku Napoleonovu armiju, mogla se pojaviti ozbiljna sumnja da će kralj ostati veran francuskom savezu. Jork, koji je pedantno shvatao vojnu disciplinu, obaveštavao je stalno kralja o toku događaja; on je slao ađutanta za ađutantom u Berlin sa izveštajima o predlozima Esena i Paulučija, o svom prekidu sa Makdonaldom, o propasti francuske vojske, i molio da mu se dadu određena naređenja kako da postupa. No, on je kao odgovor dobijao jedino sibilske izreke kraljevim stilom, koji je veoma površno vladao nemačkim jezikom: »Prema okolnostima postupiti. Napoleon je veliki genije. Ne izlaziti iz postojećih granica«. Ovo nije mogao da razume ni sam đavo.

Da ne bi bio otsečen, Makdonald je morao 18 decembra 1812 da preduzme otstupanje prema Tilzitu. On je sam otpočeo marš sa Granžanovom divizijom, koju su sačinjavali Poljaci i vojnici Rajnskog Saveza i koja je pretstavljala drugu polovinu njegovog korpusa. Jork je 20 decembra pošao za njim sa pruskim trupama. Ovo je bio užasan marš pri —23° —24° hladnoće, po putu vrlo rđavom, pokrivenom poledicom i snegom. Jork je vukao sa sobom komoru, koja je morala svakog trenutka da se zaustavlja, te je zbog toga ubrzo zaostao na nekoliko dana marša od Makdonalda. Ruske trupe su, međutim, počele da ga pritiskuju iz pozadine i sa bokova.

Uveče, 24 decembra 1812, ruska artiljerija i konjica presekle su mu put. Ovima je komandovao general Dibič, po poreklu i vaspitanju Prus; od 20 oficira njegovog štaba dva su oficira bila od onih, koji su prešli iz pruske u rusku vojsku zbog savezničkog ugovora između Pruske i Francuske: Klauzevic i grof Fridrih Dona; prvi je bio najmiliji Šarnhorstov učenik, a drugi njegov zet. Dibič je zamolio Jorka za pregovore, u kojima nije sakrio da on nema dovoljno snage da konačno prepreči put pruskim trupama, ali ih ima dovoljno da od njih oduzme komoru, pa čak i jedan deo oruđa. On je predložio ugovor o neutralnosti, na koji u početku Jork nije pristao. Oni su se saglasili samo u tome da u toku ove noći ništa ne preduzimaju. Sutradan su pregovori nastavljeni. Blagodareći obaveštenjima ova dva oficira, koji su još nedavno bili u pruskoj službi, Jork je stekao ubeđenje da je njegova mala, ali dobro očuvana vojska, — ona je brojala još 17.500 ljudi, od kojih su međutim 2.500 bili bolesni i ranjenici, — dobila iznenadno veliki značaj. Ako on ostane sa Francuzima, ovi će biti dovoljno jaki da ometu Rusima prelazak preko pruske granice; u suprotnom slučaju, Francuzi to neće moći da učine.

Savladavši mnogobrojne teškoće i izdržavši tešku borbu sa samim sobom, Jork je 30 decembra 1812 godine u Pošerunskom mlinu sklopio sporazum sa Dibičem, prema kome je morao da se uputi sa svojom vojskom u oblast između Memela, Tilzita i Hafa, koja je bila proglašena neutralnom i tu da sačeka odluku kralja. Ako ova odluka ispadne tako da se pruske trupe vrate pod francusku zastavu, one se obavezuju da ne vode borbu protiv Rusa do 1 marta 1813. Sporazum su zaključili samo Prusi: Dibiča su pratili Klauzevic i Dona, a Jorka — njegov načelnik štaba Reder i ađutant Sajdlic.

Klauzevic, koji, uopšte uzev, nije mario Jorka, naziva Taurogenski sporazum najsmelijim delom koje je ikada izvršeno u istoriji. Treba ga ubrojiti bar u najsmelije pothvate u pruskoj istoriji. Protiv volje kralja, koji se uz to nalazio pod vlašću Francuza, Jork se otcepio od Francuza da bi samostalno odredio politiku svoje države. Dugo vremena se tvrdilo — navodno, radi spasavanja časti pruske vojske — da je Jork postupao prema kraljevoj tajnoj instrukciji, ali sada čak i pruski istoričari priznaju da u ovome nema ni reči istine. Prema njihovom mišljenju, kralj je, preko svojih sibilskih izjava Jorkovim ađutantima, baš zabranjivao svaki sporazum sličan onome koji je zaključio general — sporazum sa političkim posledicama — već je hteo, prema prilikama, da eventualno dozvoli samo čisto vojnu konvenciju u cilju izbegavanja nekorisnog prolivanja krvi, o kakvoj, naravno, u postojećoj situaciji nije moglo biti ni reči. U svakom slučaju, ovo bi značilo samo to, da su kraljeva nejasna uputstva bila na istoj visini kao i njegova smušena uobraženost.

Sam Jork znao je da reskira svoju glavu. U pismu kojim je izvestio kralja o zaključenom sporazumu, on je to izražavao potpuno otvoreno. Ovo je i dalo povoda Fridrihu Kepenu, drugu Karla Marksa

iz mladosti, da nazove »izdaju« Jorka formalno klasičnim delom, jer je ono davalo vladi mogućnost da skine sa sebe svaku odgovornost i izbegne nezgodan položaj time što bi osudila krivca za ovaj događaj. Kralj je stvarno i pokušao da krene ovim putem, ali mu je ovaj samo formalno bio otvoren. U stvarnosti, Taurogenski sporazum ga je zatvorio, jer je pokrenuo dalji hod događaja.

OD KALIŠA DO KARLSBADA[1])

KALIŠKI PROGLAS

Prvih nedelja 1813 godine nalazila se pruska vlada u stanju potpune bespomoćnosti i bezglavosti.

Čak i jedina jadna misao, koja joj je došla u glavu, — plan da se pokuša oružano posredništvo zajedno sa Austrijom, između Francuske i Rusije, — sprovođena je u život vrlo nemarno. Pukovnik Knezebek koji je, posle ostavke Šarnhorsta, postao prvi kraljev vojni savetnik, uputio se u Beč tek 4 januara. Naoružanje se vršilo isto tako sporo kao i posredništvo, a ustvari ono je trebalo da bude preduslov za posredovanje. Od sredine decembra 1812 do sredine januara 1813 godine izdata je svega jedna vojna naredba; generalu fon Bilovu, koji je, zbog Jorkovog otsustva, vršio dužnost istočnopruskog guvernera, naređeno je da iz oblasti sa one strane Visle, usled preteće mogućnosti ulaska ruskih trupa, povuče sve ljude i sav materijal, koji bi mogli da budu izgubljeni za prusku vojsku i da koriste Rusima. Od prikupljenih kantonista i krimpera Bilov je trebao da obrazuje rezervu na levoj obali Visle.

Tada je, u prvim danima januara, stigla vest da je Jork zaključio Taurogensku konvenciju, — strašna novost za kralja i državnog kancelara Hardenberga, koji su dobili ovaj izveštaj baš za vreme prijateljskog ručka sa francuskim poslanikom Sen-Marsenom i francuskim maršalom Ožerom. Približno u isto vreme došlo je i pismo od Bojena, u kome je ovaj saopštavao da je ruski car spreman da zaključi savez i obećava da će se Pruskoj ponova vratiti njen uticajan položaj, koji je zauzimala pre bitke kod Jene, no ujedno i preti uključenjem Istočne Pruske u Rusko carstvo ako kralj ne pristane na savez.

Čak i ovi snažni udari nisu još narušili sistem »svakojakih uvijanja i lukavstva« kojima je pruska diplomatija pokušavala da se spase i sada kao što je to činila i pred Jenu. Hardenberg je izrazio francuskom poslaniku svoje duboko ogorčenje povodom Taurogenske konvencije i izjavio da će kralj uputiti svog ađutanta fon Nacmera u Kenigsberg da oduzme Jorku komandovanje, da ga uhapsi i preda Ratnom sudu. Nacmer je stvarno odmah otišao, ali ne u Kenigsberg, već samo u tom pravcu, sa tajnim naređenjem da se uputi ruskom

[1]) *Zur preussischen Geschichte*, tom IV Meringovih sabranih dela, Sozialogische Verlagsanstalt, Berlin, 1930, str. 151 i d. — Ovde su dati samo oni delovi iz opširnije rasprave pod gornjim naslovom koji su od vojno-istoriskog interesa. — Prim. red.

caru čim stigne do ruskih pretstraža i da stupi sa carem u pregovore o savezu. Međutim, upućivanje Knezebeka u Beč, zasnovano na potpuno drugim preduslovima, nije bilo obustavljeno. I još više. U Pariz je bio upućen knez Hacfeld u svojstvu izvanrednog poslanika da bi izrazio imperatoru kraljevo duboko ogorčenje povodom »demarša« generala Jorka i da ga ubedi u vernost francuskom savezu. Kralj namerava, navodno, da mobiliše nove pomoćne trupe, ali mu nedostaje novac, zbog čega moli za izvesne izmene u pogledu prošlogodišnjih akontacija. Hardenberg je išao tako daleko da je pokazao grofu Sen-Marsenu instrukcije date knezu Hacfeldu u originalu i predložio brak između pruskog prestolonaslednika i bonapartističke princeze.

Ovu Hardenbergovu politiku opravdavali su silom okolnosti ili su čak pokušavali da je prikažu kao mrežu lukavstava u koju se potom neprijatelj i upleo. Međutim, ovo se malo slagalo sa stalnim kraljevim izjavama da bi francuski savez mogao da se raskine jedino u tom slučaju ako sam Napoleon za to pruži povod; uz to je Hardenberg bio isuviše lukav da bi se nadao da će Napoleon tako grubo upasti u klopku. Čak šta više, ako je Hardenberg, koliko je god mogao više, ropski izlazio u susret Napoleonu, on je to činio zato što bi i sam rado pristao da se ostane u savezu sa Francuskom, samo kad bi mu Napoleon dao zamašniju svotu novaca i poveći komad zemlje. On je uporno odbijao da dopusti preseljenje kralja iz Berlina i Potsdama, gde se nalazio u potpunoj vlasti francuskih pukova, u onaj deo provincije Šleske koji je bio oglašen kao neutralan i uglavnom nije bio posednut francuskim trupama. Naredba o povećanju armije, koja je objavljena 12 januara 1813, nije imala ni u kom slučaju neprijateljski karakter prema Francuzima, već je mnogo pre pokazivala da se time ispunjava Napoleonova želja da se pojačaju pruske pomoćne trupe.

Međutim, upravljanje događajima počelo je da se izmiče iz ruku kralja i državnog kancelara. Iznuđavanja i pljačke Francuza stvorile su kod stanovništva beskrajnu mržnju prema Francuskoj; stanovništvo nije želelo ništa drugo do oslobođenje od francuskog jarma, makar i pomoću Rusa. Ovo se raspoloženje nije ispoljavalo samo kod seljačkih i građanskih krugova koji u ono doba skoro i nisu imali mogućnosti da javno iskazuju svoje mišljenje, već i u vojsci i junkerstvu, čije zahteve monarhija nije mogla dugo da prenebregava. Isto tako svečano kao što je kralj naredio da se u berlinskim novinama objavi otpuštanje Jorka, objavio je general Jork u kenigsberškom listu da novine u pruskoj državi ne pretstavljaju zvaničan državni organ i da još nijedan general nije dobijao preko novina naredbu o otpuštanju. Primer Jorka počeo je da nailazi na podražavanje; general fon Bilov, čiji je štab bio u Nojštetinu, postupao je u potpunoj saglasnosti sa Jorkom; nešto je teže popuštao general fon Borstel, koji je komandovao u Kolbergu i još nije mogao da se odluči da radi na svoju ruku. Ipak je i on preklinjao kralja da prekine sa Francuskom; ako stanovništvo podigne ustanak, on — prema njegovim rečima — neće biti siguran u svoje vojnike.

Svi ovi junkerski generali pripadali su staroj školi. Borstel i Jork pružali su veoma ogorčen otpor vojnim reformama, ali su postupali u duhu svoje klase zahtevajući sada rat protiv Francuske. Zadrti junker Marvic je još o novoj godini otišao svom smrtnom neprijatelju Hardenbergu i izjavio mu da će sve biti oprošteno ako bude objavljen rat Francuskoj. To je bio isti onaj Marvic od koga je poticala krilatica da je Štajn naneo više štete pruskoj državi nego Napoleon. Naravno, mržnja junkera prema Francuzima imala je veoma sumnjivo poreklo: i njih je pritiskivao tuđinski jaram, pa su se nadali da će posle isterivanja Francuza ponovo uspostaviti svoje privilegije koje su izgubili usled francuskih osvajanja. Ali, oni su time ujedno stupali na čelo narodnog pokreta, čime su i dokazali da svoja nastojanja mogu provesti i na suprot kraljevoj volji.

U pruskoj Zemaljskoj skupštini, koja je zasedala prvih dana februara u Kenigsbergu, ova se činjenica pojavila isto tako nedvosmisleno kao i u Taurogenskoj konvenciji. Posle otcepljenja Jorka, ostaci francuskih trupa povukli su se prema Visli; Istočna Pruska i deo Zapadne Pruske bili su slobodni. Građanske vlasti, daleko od sedišta vlade, bile su međutim bespomoćne, a široka punomoća, koje je imao Jork kao general-guverner, bila su sumnjive vrednosti pošto ga je kralj smenio sa dužnosti. Tada je general Štajn izdejstvovao od ruskog cara punomoće, kojim se njemu poveravalo upravljanje oblašću do definitivnog sporazuma sa pruskim kraljem.

Taj dokument bio je napisan 18 januara u mestu Roški, na samoj granici prema Pruskoj. Štajn se u njemu obavezao da vojna novčana sredstva upotrebi za podršku ruskih poduhvata protiv francuskih trupa i da pazi na to da se prihodi sa okupiranih oblasti pravilno prikupljaju i troše saobrazno predviđenom cilju. On se još obavezao i da izvrši konfiskaciju imovine Francuza i njihovih saveznika, da završi u što kraćem vremenu naoružanje landvera i landšturma prema planovima iz 1808 godine, a takođe i da brzo i redovno dostavlja potrebnu hranu i transportna sredstva za rusku vojsku. Radi ispunjavanja ove obaveze, Štajn je imao da upotrebi sva sredstva koja smatra pogodnim: da otstranjuje nesposobne i nepouzdane činovnike, da pazi na sumnjiva lica i čak da ih hapsi, itd. Ovaj dokument, koji je nesumnjivo sastavio sam Štajn, pretstavlja vrlo čudnovatu pojavu. Car se ponašao prema Istočnoj Pruskoj kao prema osvojenoj oblasti i odredio joj diktatora sa upravo neograničenim punomoćem. Ako su pruski činovnici ustajali protiv ove diktature, to se nije dešavalo zbog birokratskog straha ili samo zbog njega; njihova je dužnost bila da se suprotstave izaslaniku zavojevača, pa još takvog zavojevača koji je svoju podmuklost i nevernost baš prema Pruskoj već dovoljno posvedočio. Već 20 januara, kada je Štajn, na putu za Kenigsberg, stigao u Gumbinen, gde je okružni načelnik bio u ono vreme njegov stari saradnik Šen, između njih je došlo do sukoba. Šen je izjavio da neće verovati ni za groš Rusima čak i u slučaju ako donose darove i da neće zvanično da primi na znanje punomoće, koje je Štajn dobio od Rusa. Na kraju, oni su se

složili da će Štajn, uzimajući u obzir okupaciju zemlje od strane Rusa, sazvati istočnoprusku skupštinu (*Landtag*) da bi se rešavalo pitanje landvera i landšturma.

Ovaj Landtag je postojao od 1788 godine. On je u početku rešavao samo o poljoprivrednim kreditima; međutim, Štajn je za vreme svog drugog ministrovanja proširio njegova punomoća, obećavši mu da će se sastajati svake godine, a ostavio je i nekoliko mesta kolmercima (nižim staležima), iako samo polovinu od onog broja mesta koja su pripadala plemstvu. Landtag nije imao pravo da donosi odluke niti da saziva vanredne sednice; to pravo pripadalo je kruni. Međutim, Štajn je uspeo da potstakne hofmajstora fon Auersvalda, koji je bio nadležan za staleške poslove, da raspiše izbore za vanredni Landtag, koji je trebao da se sastane 5 februara 1813 u Kenigsbergu. Posle nekoliko dana, Auersvald se u nekoliko popravio izjavivši da je on imao nameru da sazove samo »sastanak poslanika«, a ne Landtag. To je bila jedna od onih polumera kojima slabi karakteri pokušavaju da se zaklanjaju, a stvarno njima samo otkrivaju nečistu savest. Štajn je pristao na to, jer je potpuno pravilno računao da će unutrašnja logika stvari već sama nadvladati.

Tek što je bio postignut nekakav sporazum povodom ove glavne tačke, otpočela je ponovo ogorčena svađa. Štajn je, naime, počeo diktatorski da upravlja ne obazirući se na pruske vlasti. On je uzeo blagajne pod svoje i odredio isporuke za ruske trupe; uz opšte likovanje stanovništva, on je objavio da je kontinentalna blokada ukinuta i zahtevao čak da se prekinu sve službene veze sa Berlinom i da Jork i Bilov odmah počnu akciju protiv Francuza. Izgledalo je da će doći do potpunog rascepa. Kada se sastao Landtag i kada je bilo postavljeno pitanje ko će da ga otvori i vodi sednice, izgledalo je da će doći do potpunog rascepa. Auersvald, »dremljivko«, kako ga je ironično nazvao Štajn, objavio je da je bolestan i odredio za svog zamenika tajnog pravnog savetnika Branta. Štajn je hteo da na čelu Landtaga, čija je zakonitost sazivanja svakako bila sporna, vidi neku uvaženu i jaku ličnost. Pozvao je Šena u Kenigsberg, ali ovaj nije prihvatio taj položaj. Jork je takođe odbijao da primi pretsedništvo, tako da je između njega i Štajna došlo do oštrih sukoba. Ali je u poslednjem trenutku došlo do sporazuma, u kome je izgleda najvažniju ulogu odigrao Šen. Brant je ostao pretsednik. Jork se obavezao da istupi i podnese vojne predloge, ako to Landtag zahteva, a Štajn se odrekao svojih ruskih punomoća. Posle otvaranja Landtaga, on je napustio Kenigsberg i otišao natrag caru.

Landtag je jednoglasno odlučio, na predlog Jorka, da mobiliše 20.000 landvera, rezervu od 10.000 i jedan konjički puk od »sinova otadžbine koji to dobrovoljno žele«, a sve to na trošak oblasti. Od opšte vojne obaveze odustalo se utoliko što je bila dopuštena zamena; landver nije trebao da bude upotrebljen van oblasti. Ova odluka nametnula je, i pored ovih ograda, tešku žrtvu stanovništvu, koje je brojalo oko jedan milion, pošto je blagostanje stanovnika bilo poljuljano ratom 1807 godine, kontinentalnom blokadom i ratom

1812 godine, a broj muškaraca sposobnih da nose oružje znatno smanjen zbog onih 10.000 ljudi, koji su bili dati u toku poslednjih meseci trupama Jorka i Bilova kao krimperi i regruti.

U Berlinu su, međutim, doneli, najzad, odluku o prenošenju kraljevog sedišta iz Potsdama u Breslavu. Bojazan da Francuzi ne izvrše neki prepad i povoljne vesti, koje je doneo major Nacmer od ruskog cara poslužili su kao potstrek za ovaj stav koji zapravo još nije pretstavljao »raskid« sa Francuskom. O mogućnosti prelaska kralja u Breslavu bio je izvešten francuski imperator i on tome nije ništa prigovorio; francuski poslanik otišao je sa kraljem u Breslavu. Ali, čim je kralj došao, 25 januara, u prestonicu Šleske, dobio je 27 januara dva pisma od ruskog cara u kojima ovaj blagonaklono odobrava ono što se desilo u Istočnoj Pruskoj i opominje na hitno zaključenje saveza. Pruski poslanik iz Pariza saopštio je idućeg dana da se od Napoleona ne može ništa dobiti, sem nekoliko prijateljskih reči; nezahvalnik, čak nije poklonio nikakvu pažnju predlogu za stupanje u srodničke veze sa uzvišenom kućom Hoencolerna. »Napoleon, izgleda, računa na našu neodlučnost; kako u sreći, tako i u nesreći, on se ponaša prema Pruskoj sa najvećim nepoverenjem i prezirom«, — pisao je Šarnhorst kada mu je Hardenberg saopštio izveštaj pariskog poslanika.

Hardenberg se sada odlučio na savez sa Rusima. On je istog dana nagovorio kralja da odredi komisiju za naoružanje, čiji je formalni pretstavnik pred svetom bio Hardenberg a duša Šarnhorst. Knezebek je bio hitno pozvan iz Beča radi odlaska ruskom caru. Ali zbog svoje čuvene neodlučnosti kralj nije još nikako mogao da donese odluku. On je, istina, morao da se odrekne oružanog posredništva, koje je mislio da ostvari zajednički sa Austrijom, jer nije naišao na odziv u Beču, a sada je hteo da posreduje na svoju ruku. On je 4 februara dao svom dvorskom svešteniku Ansijonu da sastavi memorandum, koji je preporučivao savez sa ruskim carem i ubrzanje dolaska ruskih trupa na Odru radi veće bezbednosti Pruske. Posle ovoga, Pruska je trebala da uzme na sebe posredovanje između Francuske i Rusije uz sledeće uslove: francuske trupe povlače se iza Elbe, ruske iza Visle, a Pruska će učiniti odgovarajuće predloge za mir. Prema Ansijonovom projektu ovi su predlozi obuhvatali sledeće: francuski imperator zadržava vlast nad Zapadnom Nemačkom, Holandijom, Italijom i Španijom; Prusi dobijaju natrag svoje tvrđave na Odri, Magdeburg, verovatno još i Staru Marku, u svakom slučaju Varšavsko Vojvodstvo.

Ovaj bedan, ujedno ludo pretenciozan memorandum bio je u toku nekoliko nedelja osnova kraljeve politike. Jednomišljenik Ansijona, Knezebek, bio je, posle nekoliko dana kolebanja, upućen u ruski Glavni štab; jedan dan posle toga došla je u Breslavu Napoleonova zabrana da se vode pregovori sa Rusima, čak i po pitanju neutralnosti Šleske. Hardenberg je odgovorio na ovu zabranu 15 februara. On je pravdao upućivanje Knezebeka time što je trebalo obezbediti neutralnost Šleske i sa ruske strane; dalje, u svojoj noti, pozivajući

se na »pravičnost« imperatora, molio je da se vrati polovina akontiranih suma, dobijenih od Pruske, svega 47,000.000 franaka i, najzad, činio predlog za primirje koje je izmislio Ansijon. Na ovo nije odmah dobijen odgovor iz Pariza.

Isto tako, odugovlačili su se i pregovori sa ruskom stranom. Hardenberg je povećao Ansijonove zahteve utoliko što je tražio uspostavljanje Pruske u granicama koje je imala pre rata 1806 godine, izuzimajući jedino Hanover, ali je zato još upornije nego Ansijon tražio vraćanje nekadašnjih poljskih zemalja Pruskoj. Hardenberg je ostavljao caru jedino okrug Bjalistok pristajući i na izvesno njegovo povećanje radi zaokrugljivanja. Knezebek, koji je utrošio šest dana samo za svoje putovanje u ruski Glavni štab, uporno je insistirao, protivno jasnim odredbama svoje instrukcije, i na vraćanju Bjalistoka, mada su i oni koji su ga uputili znali da car ne samo da žudi za poljskim plenom, već i da smatra Poljsku, koju nisu osvojile pruske već njegove sopstvene trupe, svojom pravičnom otštetom. Ove ruske želje i težnje bile su, svakako, opasne za prusku državu, iako ih je car tek napola ispoljio; no pruska pohlepa za poljskim plenom, koja je toliko mnogo doprinela propasti stare pruske države, nije zato bila niukoliko lepša ni pametnija. Naknada na zapadu bila bi za Prusku mnogo povoljnija i zadatak pruskog pregovarača sastojao bi se baš u tome da se ova naknada obezbedi i da se carevi poljski planovi učine po mogućstvu bezopasnim.

Ali se sada sve zbilo onako kako je pesnik docnije pevao o pruskim oblastima:

> Kada se kola zaglibe u blato,
> Ej, tada nastaje divlja jurnjava
> I zaprežnice se kidaju u komade.

Jork je krenuo 19 februara 1813 sa svojim trupama da bi prešao Vislu. On i Bilov sastali su se 22 februara u Konicu sa ruskim generalom Vitgenštajnom i dogovorili se o nastupanju prema Odri. U Kolbergu pojavio se Gnajzenau i povukao sa sobom i generala fon Borstela, koji je, bez kraljeve naredbe, zapovedio svojim trupama da krenu radi oslobođenja Berlina od Francuza.

Još odlučnije su bile mere koje je preduzeo Šarnhorst kao vodeća snaga Komisije za naoružanje. Sada je dostigao cilj kome je sa beskrajnim strpljenjem težio tokom tolikih godina; 3 februara upućen je proglas obrazovanoj i imućnoj omladini da se dobrovoljno lati oružja, a 9 februara bila su ukinuta oslobođenja od kantonske službe i uvedena opšta vojna obaveza, istina samo za vreme ovoga rata. Još se nije smelo reći protiv koga je upereno ovo naoružanje, ali je, ipak, proglas od 3 februara sve naelektrisao. Iz svih krajeva države jurili su dobrovoljci u Breslavu, Kolberg i Graudenc, a poglavito u Breslavu, jer su ta mesta bila proglašena za mobilizaciska mesta. U Berlinu, gde se za proglas saznalo tek 9 februara, upisalo se u toku prva tri dana najmanje 3.000 dobrovoljaca. Neki Španac koji je živeo u pruskoj prestonici pisao je pre toga u svoju otadžbinu:

»Nemci su sasvim drukčiji od Španaca; oni su zadovoljni svačim, samo ako imaju svoj kupus u ostavama«. Sada je taj isti Španac, neobično začuđen, pisao u Madrid: »U Severnoj Nemačkoj probudio se duh nacionalne nezavisnosti i nigde se ovo plemenito osećanje ne ispoljava tako vatreno niti ima toliko sličnosti sa slavnom Španijom kao što je to u pruskoj državi«. Štajnu je po povratku iz Rusije i Gnajzenauu po povratku iz Engleske izgledalo kao da vide sasvim drugi narod.

Ma koliko da su francuske trupe bile prekaljene u borbi, one su osećale kao da tutnji zemlja pod njima. »Mi smo ih videli« — piše jedan Francuz o dobrovoljcima — »kako su prolazili kroz naše bataljone bez oružja i bez starešina; oni su radosno vikali i preteći gledali naše vojnike«. Francuski garnizon u Berlinu od 6.000 ljudi i 40 oruđa, pod komandom maršala Ožeroa, bio je skoro nemoćan kada se 20 februara 1813 u Berlinu pojavio zalutali odred kozaka, koga je stanovništvo radosno pozdravljalo. Austriski poslanik pisao je iz Berlina u Beč: »Duhovi se nalaze u vrenju, koje je teško opisati... Vojnici i vođe pojedinih stranaka prigrabili su, pod maskom patriotizma, dizgine vlasti u svoje ruke. Kancelar je uvučen u ovu bujicu«. Još značajnije su bile reči engleskog agenta Omptede: »Ako kralj bude još oklevao, smatram da je revolucija neizbežna; vojska će dati za nju prvi znak«.

Pod ovim pritiskom, koji je stalno rastao, kralj je najzad popustio, ali i sada samo kao plašljiv i tvrdoglav slabić kome je počela da se ljulja kruna na glavi. Štajn mu je dao konačan potsticaj nagovorivši ruskog cara da njega (Štajna) i ruskog državnog savetnika Anšteta uputi u Breslavu sa predlogom o savezu, koji možda nije napisao sam Štajn, ali je ipak bio sastavljen pod njegovim jakim uticajem. Prema ovom ugovoru car i kralj su zaključivali ofanzivni i defanzivni savez radi oslobođenja Evrope, a najpre radi uspostavljanja pruske države. Car se obavezao da ne položi oružje sve dotle dok Pruska ne postigne istu snagu koju je imala pre bitke kod Jene. Međutim, ona je dobijala od svojih ranijih poljskih poseda samo toliko, koliko je bilo potrebno da se uspostavi veza između Istočne Pruske i Šleske. Ostalu naknadu trebala je da nađe u Severnoj Nemačkoj, izuzimajući Hanover. Ovo ograničenje bilo je uslovljeno engleskom novčanom pomoći, koju su i Pruska i Rusija dobijale za vođenje rata. Pored toga, predviđao se savez sa Austrijom i Švedskom. Rusija se obavezala da uvede u rat 150.000 ljudi, Pruska 80.000, a osim toga imala je da napregne sve svoje vojne snage i da obrazuje landver.

Uz ove uslove, po dolasku Štajna i Anšteta u Breslavu, bio je zaključen savez. Anštet i Hardenberg potpisali su 27 februara 1813 ovaj ugovor u Breslavi, a Šarnhorst i Kutuzov potpisali su ga 28 februara u ruskom Glavnom štabu u Kališu. Međutim, iako je proćerdano već toliko dragocenog vremena, upropašćeno je još skoro tri nedelje. Napoleon je trebao da ispadne krivac ako ne bude odgovorio na pruski predlog od 15 februara. Kada njegov odgovor nije bio

dobijen ni do 15 marta, Hardenberg je 16 marta uručio objavu rata grofu Sen-Marsenu, koji je posle svojih energičnih nastojanja baš dobio napola popustljiv Napoleonov odgovor. No, već je bilo dockan, i kralj je 17 marta 1813 izdao proglas narodu o objavi rata Francuskoj. Proglas je bio dostojanstven, a napisao ga je državni savetnik Hipel prema uputstvima Gnajzenaua, pri čemu je ovaj najpre odbacio jadno trućanje Ansijonovo, sastavljeno u kraljevom duhu.

Mnogo nesrećnije prošao je Štajn sa proglasom upućenim Nemcima. Njemu je stalo veoma malo do pojedinih dinastija i posebnih država, ali mu je utoliko više bilo do nemačke nacije. Da bi se ona pokrenula u borbu protiv Napoleona, Štajn je predviđao dve mere: prvu — poziv Nemcima, koji je ustvari trebao da natera u strah i rajnske kneževe, i drugu — obrazovanje Centralnog državnog saveta, koji je trebao da iskoristi snage i sredstva severnonemačkih država koje je trebalo osvojiti. Ovaj je savet bio uspostavljen, za njegovog pretsednika određen je Štajn, koji mu je, uostalom, i pripadao kao ruski pretstavnik. Proglas Nemcima nije bio sastavljen tako kako je to hteo Štajn; iz njega je bila izbrisana pretnja rajnskim kneževima da će, ako se ne odluče u roku od šest nedelja, biti svrgnuti. Štajn je znao jezik kojim je trebalo govoriti sa ovim ljudima. Međutim, kralj i car su našli da je nečasno govoriti takvim tonom sa svojom sabraćom »po milosti božjoj« i zadovoljili su se izjavom smešnog uverenja da nijedan nemački knez neće svojim ostajanjem u Rajnskom Savezu dovesti sebe u položaj da bude uništen osudom javnog mnjenja i silom pravednog oružja.

Car i kralj se nisu ustezali da potpišu obećanja koja je Štajn hteo da se dadu nemačkoj naciji: uspostavljanje slavnog Rajha, slobodu i nezavisnost »kao neotuđivo osnovno pravo naroda«, samostalno upravljanje svojim domaćim i unutrašnjim poslovima posle zaključenja mira. Ova obećanja, koja je Štajn davao potpuno iskreno, nisu imala za plemenite vladaoce nikakvog značaja.

Docnije, kada je sve potpuno uspelo, njihova plaćena piskarala pokušavala su da odreknu Kališki proglas kao tobožnji falsifikat. To se radilo zbog izvesnih ostataka stida, pošto je pred celim svetom bilo očigledno da nijedan bonapartistički bilten nije nikada pretstavljao takvu podlu prevaru kao što je ova svečana izjava pobožnih monarha. Ipak, ovaj proglas stvarno je postojao. Kao glavnokomandujući savezničke armije, Kutuzov ga je, u ime oba vladara, obnarodovao u Kališu 25 marta 1813.

LANDVER I LANDŠTURM

Neumorna energija kojom je Šarnhorst sprovodio naoružanje od momenta njegovog poziva u Komisiju za naoružanje pri kraju januara, nalazila se u oštroj suprotnosti sa jadnom Hardenbergovom diplomatijom. Već četvrtog marta on je mogao izvestiti da se redovna vojska, od decembra prošle godine, povećala gotovo trostruko i dostigla broj od 120.000 ljudi.

Šarnhorst je postigao ovaj uspeh delimično pojačavanjem postojećih jedinica, a delimično organizacijom novih. Kao potreban ljudski materijal služili su mu, pored novih regruta, naročito krimperi. Ovaj se pronalazak sada bogato isplaćivao. Neuporedive teškoće pretstavljale su za njega odevanje, naoružanje i ishrana ovih masa. U ratnoj kasi nalazilo se svega 3.000 talira; pokušaj izdavanja vrednosnih papira u sumi od 10,000.000 sa prinudnim kursom završio se potpunim krahom, a engleska novčana pomoć bila je još daleko, blagodareći besmislenom tapkanju pruske diplomatije.

Šarnhorst je bio, međutim, čovek za koga je sama stvar bila visoko iznad sitnica, ma koliko to užasavalo tupave sitničare. Tamo gde nije bilo uniformi u boji, on je naredio da se regruti oblače u suro odelo, koje su opštine jednim delom trebale da daju pozvanim kantonistima i krimperima; gde nije bilo ranaca, tamo su se upotrebljavali džakovi od debelog platna; posuđe za jelo i piće su zajednički morali da koriste po nekoliko ljudi. Naoružanje je bilo ograničeno na zaista najpotrebnije. Remonti i artiljeriski konji morali su da se daju bez naknade, a sve trupe su trebale, najzad, besplatno da stanuju u kantonmanima.

Ali, ma koliko da je veliko bilo ovo povećanje vojske, ono je, ipak, ostajalo u okviru starog kantonskog sistema. Šarnhorst je izašao iz njegovih okvira tek posle izdavanja dekreta od 3 i 9 februara, od kojih je prvi pozivao na dobrovoljno stupanje u vojsku »prvenstveno« mladiće imućnih i obrazovanih klasa, a drugi ukidao oslobođenja od kantonske službe i uvodio, za vreme rata, opštu vojnu obavezu. Pokušalo se da se između ova dva dekreta utvrdi izvesna protivrečnost koja je bila zapažena već u vreme njihove pojave. Protivrečnost je bila u tome što je dekret od 3 februara bio zasnovan na principu dobrovoljnosti, a dekret od 9 februara na principu prinude. Ali ova protivrečnost nije postojala u Šarnhorstovom shvatanju. On je hteo baš opštu vojnu obavezu kao zakonsku prinudu. Samo, oni koji su stupali dobrovoljno i naoružavali se na svoj način, trebali su da dobiju izvesne povlastice. Dobrovoljci su se raspoređivali u lovačke jedinice, koje su bile najslobodniji delovi vojske, sa najmanje stega. Svaki pešadiski bataljon i svaki konjički puk dobijao je jedno odeljenje lovaca, koje su sačinjavali isključivo dobrovoljci. Dobrovoljci su mogli slobodno da biraju puk ili bataljon u kome su hteli da služe. Oni su mogli u svako doba, osim za vreme pohoda, da napuste službu; mogli su da biraju oficire i podoficire iz svoje sredine, itd.

Cilj ove ustanove nije ni u kom slučaju bila ušteda, odnosno ona je bila sasvim sporedna, jer ušteda nije mogla da bude osetna pri brojnom stanju dobrovoljaca od 12.000 ljudi, a još manje je ona bila glavno za Šarnhorsta koji je obraćao najveću pažnju na moralni faktor. Mada je ukidanjem najamničkog načela vojska bila lišena svoje najveće rak-rane, ipak su vojsku sačinjavali, dok su postojala oslobođenja od kantonske službe, najsiromašniji i najzaostaliji elementi stanovništva. Razlika između ovih elemenata i omladine, koja

se zanosila Geteom i Šilerom, Kantom i Fihteom, bila je toliko velika da između njih nije mogao da se razvije nikakav osećaj drugarstva. Uz to je dolazio još i opšti prezir prema vojnoj službi; pothranjivan u toku vekova, on nije mogao da iščezne u toku nekoliko godina. Izaći iz ove situacije moglo se samo stvaranjem dobrovoljaca-lovaca, koji su trebali da obrazuju školu za pripremu oficira, čiji se nedostatak porastom vojske osećao sve više i više.

Šarnhorst je postigao u potpunosti onaj moralni efekat koji je hteo da postigne svojim proglasom od 3 februara. Nije samo obrazovana omladina u masi pohitala da sa radošću uzme oružje, već su i svi slojevi stanovništva davali znatne žrtve da bi opremili one dobrovoljce koji nisu imali sopstvenih sredstava, jer obrazovanje i bogatstvo bili su tada već veoma različiti pojmovi. Izračunato je da su dobrovoljni prilozi za ovaj cilj dostigli sumu veću od milion talira. Skoro još popularniji nego dobrovoljci-lovci bili su frajkori (dobrovoljački odredi), koji su se formirali od dobrovoljaca iz Nemačke izvan pruskih granica. Najpoznatiji od njih bio je Licov dobrovoljački odred, koji je obrazovao major Licov, Šilov[2]) drug po oružju. Svakako, Šarnhorst nije imao veliko poverenje u njega, možda zato što je sumnjao u vojničke sposobnosti Licova, a možda i zato što je bio isuviše oficir po zanatu, pa je sa izvesnim nepoverenjem gledao na dobrovoljačke formacije. Izgleda da su dobrovoljci Licova i zaslužili ovakvo nepoverenje svojim neznatnim uspesima u ratu, ukoliko sa druge strane to nepoverenje nije bilo uzrok da su »dobrovoljačke trupe«, koje su se borile pored kadrovskih, bile stalno potiskivane od strane ovih na sporedno mesto.

Takve je razmere postiglo Šarnhorstovo naoružavanje u trenutku objave rata Francuskoj. Sada je on mogao da završi svoje delo uvođenjem landvera, koji je bio zabranjen u pruskoj državi prema Septembarskom sporazumu od 1808 godine. Kralj je ovim ugovorom prikrivao svoju veliku odvratnost prema landveru; da bi mu se onemogućilo svako dalje zatezanje, Šarnhorst i Štajn uključili su u prusko-ruski ugovor o savezu odredbu kojom se Pruska obavezala da organizuje landver. Šarnhorstov plan bio je izrađen već prvog dana po objavi rata, jer je trebao samo da zabeleži one misli koje su sazrevale u njegovoj glavi tokom mnogih godina.

Kao i februarski, tako se i ovaj dekret zasniva na ujedinjenju principa dobrovoljnosti i obavezne službe. Trebalo je da bude prikupljeno svega 120.000 ljudi, oko 1/40 celokupnog stanovništva, srazmerno raspodeljenih na pojedine oblasti i okruge. Oni koji su se prijavili dobrovoljno, dobijali su odmah čin desetara i garancije da će imati ubuduće preimućstva u napredovanju u službi. Ako u nekom okrugu broj dobrovoljaca nije dostigao broj regruta landvera predviđen za ovaj okrug, dopuna se vršila kockom. Ovo vučenje kocke morali su da vrše svi za vojsku sposobni od navršene osamnaeste do

[2]) O majoru Šilu vidi u odeljku »Od Tilzita do Taurogena«, str. 199. — Prim. red.

četrdesete godine starosti, i to svako godište u istom srazmeru. Izuzeci od opšte obaveze landvera dozvoljeni su vrlo škrto: poglavito za sveštenstvo, učitelje i naročito za nezamenljive činovnike. Zamena, koja je još bila dozvoljena od strane istočnopruskog Landtaga, bila je potpuno isključena.

Glavni deo troškova oko izdržavanja landvera država je prebacila na okruge. Država je liferovala jedino vatreno oružje, municiju i konjičke sablje. Okruzi su morali davati koplja, kojima je trebao da bude naoružan prvi red pešadije, fišeklije, doboše, trube, značarske trube; oni su, takođe, davali konje i sedla za konjicu, koja je mogla da sačinjava do 1/8 landvera, a morala da obrazuje najmanje 1/15 deo. Obveznik je trebao da nabavlja odelo sam, a ako nije mogao, to je opet morao da učini okrug. Sve je to trebalo da bude, po mogućstvu, što prostije i skromnije. Bilo je potpuno dovoljno ako je obveznik imao bluzu, koja je mogla vrlo lako da se prekroji od seljačkog pražničkog kaputa. Kragna i ivica kape imale su boju oblasti. Nije bio dopušten nikakav vez na oficirskoj uniformi. Landver se okupljao dvaputa nedeljno radi vojnih vežbi, nedeljom i sredom. Najvažnijom veštinom, koja je bila slabo poznata u staroj pruskoj vojsci, smatralo se gađanje u metu.

Pošto je država gotovo potpuno prebacila izdržavanje landvera na okruge, nije mogla da ih isključi iz organizacije landvera. U svakom okrugu bio je obrazovan odbor (dva zemljoposednika-plemića, jedan građanin-varošanin i jedan seljak), koji je rukovodio regrutovanjem, vršio zakletvu regruta i birao oficire zaključno sa komandirima četa i eskadrona. Ovaj izbor nije zavisio ni od godina starosti ni od staleža onih koji su birani. Kralj je zadržao za sebe određivanje na više oficirske položaje, ali su okružni odbori imali pravo da predlažu svoje kandidate. Kada landver bude već organizovan, oficirska mesta su trebala da se popunjavaju prema izboru oficira; biranje oficira od strane vojnika nije bilo dozvoljeno.

Ovaj landver, naravno, bio je daleko od ideala demokratske milicije. Iako je u odborima bilo dvaputa više plemića nego građana i seljaka, pretstavnike plemstva je biralo samo plemstvo, dok je pretstavnike građana i seljaka određivala vlada. Osim toga, pored određivanja viših oficira, kralju je bilo ostavljeno pravo da potvrđuje izbor nižih oficira koji su izvršili okružni odbori, te je uvek postojala mogućnost da se neka »šugava ovca« izbaci iz stada. Sam Gnajzenau, koji se veoma zalagao u organizaciji šleskog landvera, bio je tobože zaprepašćen kada je, prilikom smotre landvera, ugledao u svom nekadašnjem garnizonu Jauer svog ranijeg krojača kao landverskog potporučnika. On je drugarskim savetima uspeo da popravi ovaj i slične »propuste«.

Dekret o landveru od 17 marta 1813 nije izazvao takvo oduševljenje kao dekret od 3 februara. Iako bi bilo nepravično poricati odlučujuću ulogu landvera u konačnoj pobedi, ipak je nesumnjivo da nedostatak vojne obuke nije bio u potpunosti nadoknađen njegovim moralnim preimućstvima. Landver je izvršio podvige najveće

hrabrosti, ali, i pored toga, nije bio usamljen slučaj da se po neki bataljon landvera rasprsne još pri prvom topovskom pucnju. Gnajzenau se plašio da će se veći deo šleskog landvera razbeći ako ne bude držan na okupu najstrožijim sredstvima discipline. On je zahtevao strog postupak i slabu ishranu, kao i žig sramote za dezertere, a isto tako i stroge kazne za one opštine koje ne bi vraćale vezane one dezertere koji su se vratili kućama. Pukovnik Štajnmec, koji je u svoje vreme branio Kolberg zajedno sa Gnajzenauom, izveštava čak i posle pobedonosne bitke kod Kacbaha: »Komandanti bataljona dobili su strogi ukor, mnogi oficiri su kažnjeni zatvorom; veći deo landvera preveden je u drugi razred i proteran kroz stroj u izvrnutom odelu i kažnjen batinama i glađu. Više ne ostaje ništa sem streljanja«.

Reakcionarna strana iskoristila je ove pojave radi podrivanja landvera kao »demokratske ustanove«. Ovo bi značilo okrenuti stvar na glavu. Landver ponekad nije bio na visini baš zbog toga što nije bio »demokratska ustanova«, već, prema celokupnoj svojoj ondašnjoj organizaciji, samo rđava kopija stalne vojske. On je izostajao iza vojske kako u pogledu obuke, tako i u pogledu naoružanja, i ovaj se nedostatak nije otklanjao »roditeljski i sa ljubavlju«, kao kod dobrovoljaca-lovaca, već putem najstrožije primene vojne discipline, kako su to zahtevali sam Gnajzenau i njegovi drugovi. Svaki knežić ili grofić, koji se upisao dobrovoljno u lovce, obasipan je lavorikama i uz suze ganuća slavi se još i danas u patriotskim istorijama; šleski, pak, tkači, »verovatno najsiromašniji stanovnici Evrope«, rđavo naoružani i obučeni, često i bez čizama, telesno iznureni, bili su izloženi svima mukama gladi i nevremena, a kod najmanjeg propusta i svima onim surovim kaznama koje se primenjuju samo u najamničkoj vojsci. Utoliko je veća moralna snaga ovog landvera, koja ga je, uprkos svemu, vodila od pobede do pobede.

Kao poslednje, Šarnhorst je u oružane snage ugradio »landšturm«, koji je trebao da bude organizovan tek pošto se završi organizacija landvera. Ovde su se ispoljili isti oni planovi podizanja masa koje su Gnajzenau i Šarnhorst uočili kod Francuske revolucije. Tvorac proglasa o landšturmu bio je, u strogom smislu ove reči, Jakov Bartoldi, činovnik kod državnog kancelara, koji je kao potporučnik učestvovao u Tirolskom ustanku 1809 godine. Odredbe dekreta odlikovale su se drakonskom strogošću. Proglas o landšturmu obavezivao je na vojnu službu sve muško stanovništvo države koje nije spadalo u redovnu vojsku ili landver; izuzimali su se samo dečaci, starci i bolesnici. Obveznici landšturma u ugroženim oblastima morali su sa svojim ženama, decom i starcima da budu uvek spremni za iseljivanje iz njih. Rezerve namirnica trebale su, u slučaju nužde, da budu odvezene ili uništene; pivo, vino i rakija morali su da budu prosuti, bunari u napuštenim oblastima zatrpani, mlinovi, čamci, skele i mostovi spaljeni; sela su morala da budu porušena i opustošena, itd. dok gradovi, po pravilu, nisu, itd.

Ovaj proglas je unapred naišao na energičan otpor, čak i kod relativno najradikalnijih reformatora; vojni savetnik Šarnveber posvađao se oko njega sa Gnajzenauom toliko, da je samo s mukom mogao da se izbegne dvoboj između njih. Nije se ni pokušavalo da se ovaj dekret primeni u praksi. Njegove odredbe bile su ubrzo ublažene novim ukazima, a pored toga i rat se vrlo brzo odmakao od pruskih zemalja. Da li bi se mogao dekret sprovesti sa potpunom strogošću, može da se sumnja. Stvar je imala dve strane. Tu i tamo, naročito u oblastima koje su se nalazile blizu vojišta ili u okolnim tvrđavama koje su držali Francuzi, na Elbi kod Sandaua i Tangerminda, u Oderbruhu i kod Štetina, seljačko stanovništvo je na svoju ruku organizovalo svoj landšturm, kojim je neprijatelju nanelo mnogo štete.

S druge strane, stvar je izgledala ovako: »Profesori Berlinskog univerziteta obrazovali su svoj odred i često učili da rukuju oružjem; maleni grbavi Šlajermaher, koji je jedva mogao da drži koplje, stajao je na krajnjem levom krilu, a dugački Savinji — na desnom; živahni kepec Nibur vežbao je tako da su njegove ruke, koje su dotle bile navikle samo na pero, dobile velike žuljeve; ideološki smeli Fihte pojavio se naoružan do zuba, sa dva pištolja za širokim pojasom i vukao je za sobom dugačku sablju; u pretsoblju njegovog stana bila su spremna riterska koplja i štitovi za njega i njegovog sina. Stari Šadov komandovao je odredom slikara i Ifland-riterima[3]) pozorišta; odelo i naoružanje većine njih imalo je srednjovekovni fantastično-pozorišni karakter: pojavili su se šlemovi i kacige, oklopi, pa čak i buzdovani. Na mestu obuke moglo se videti ubojno naoružanje Talbota i vojvode od Burgonje, Valenštajna i Ričarda Lavovog srca. Sam Ifland pojavio se jednom u oklopu i sa štitom device Orleanske, čime je izazvao veliko veselje«.

Fridrih Kepen, iz čijeg zaboravljenog dela od 1813 godine uzimamo ovaj opis, dodaje uz to da je zakonom o landšturmu bila postignuta »suština načela«, ali da je, ipak, od uzvišenog do smešnog samo jedan korak.

PROLEĆNI POHOD

Prusko naoružavanje bilo je još u punom toku, landver tek u periodu stvaranja, a novi bataljoni liniske vojske u formiranju, kada je Napoleon već mogao da počne rat nadmoćnim snagama; ovome je dosta doprinela nesposobna spora politika pruskog kralja, za koju su njegovi podanici morali platiti potoke krvi.

Francuski imperator umeo je mnogo bolje da iskoristi ovo vreme. Vrativši se u Pariz, on je u njemu zatekao 140.000 regruta iz 1813-og godišta, okupljenih po njegovom pozivu, objavljenom još

[3]) A. V. Ifland (1759—1814) bio je čuven pozorišni glumac i direktor Berlinskog nacionalnog pozorišta; ovim izrazom misli se na glumce iz tog pozorišta. — Prim. red.

za vreme pohoda na Moskvu. Oni su bili skupljeni u oktobru, završili su tromesečnu obuku i bili sposobni za vojnu službu. Isto se moglo reći još u većoj meri i za 100.000 ljudi Nacionalne garde, koji su se nalazili pod oružjem od proleća 1812 godine. Istina, Nacionalna garda nije smela prema zakonu da bude upotrebljena van francuskih granica. Ali, popustljivom Senatu bila je dovoljna samo jedna Napoleonova reč, pa da se ukine zakonska zabrana. Pored svega ovoga, bila je izvršena mobilizacija 100.000 ljudi iz četiri poslednja godišta i 150.000 ljudi iz 1814-og godišta, koji su, istina, bili predviđeni za popunu rezervnih jedinica, a ne kao operativna vojska.

Teška katastrofa ruskog pohoda nije ostala bez posledica. U zemlji se zapažao izvestan potajni otpor; dešavalo se da su regrute morali u lancima da dovode u njihove pukove. Ali, u velikoj većini je silna ratna mašina bila još poslušna genijalnoj ruci svoga majstora. Bar na izgled dobrovoljno, francuski gradovi su predložili imperatoru da uzmu na sebe jedan deo naoružanja, i to ono koje mu je bilo najteže ostvariti, naime, da mu isporuče konje i u potpunosti uspostave uništenu konjicu. Kao »potpuno dragovoljan poklon i izraz dubokog poštovanja« Pariz je dao 500 konjanika, Lion 120, Strasbur 100, Bordo 80, itd., sve do malih mesta i zaselaka koji su dali po dva ili jednog konjanika. Ali sa praktičnim rezultatima ovih poklona nije bilo ništa bolje nego sa njihovom dobrovoljnošću. Konji i konjanici nisu mogli biti isporučeni u većini slučajeva »u naturi«, već su se isplaćivali na oltar otadžbine zvečećom monetom prema taksi koju je ustalila vlada. Ovo je bio, u svakom slučaju, skroman izvor prihoda u poređenju sa onih 370,000.000 franaka, koje je Napoleon dobio na taj način što je oduzeo od opština njihove posede i prodao ih; u zamenu za ove zemlje on je davao dotadašnjim vlasnicima državnu rentu od pet procenata.

Napoleon, zauzet svojim energičnim naoružavanjem, koje je sprovodio neustrašivom energijom i kolosalnim organizatorskim talentom, i koji je svojim pronicljivim umom nalazio sve nove i nove izvore, nije hteo, razumljivo, ni da čuje za pruske posredničke predloge. On je znao da sve dotle dok ne nanese strahovit udarac svojim neprijateljima neće doći do časnog mira kako ga je on shvatao i kako ga je shvatala francuska nacija. Uz to, — iako se starao da nemačke vazale u Rajnskom Savezu drži čvrsto u ruci i da vodi ozbiljne pregovore sa Austrijom radi obezbeđenja saveza sa njom, — on je, ipak, sačuvao prema Pruskoj svoj predašnji, napola prezrivi, napola nepoverljivi stav. Primajući objavu rata od Pruske, on je hladno slegao ramenima rekavši: »Bolje je imati otvorenog neprijatelja nego nesigurnog prijatelja«, — i poslao je preko svog ministra spoljnih poslova potsmešljivi odgovor, u kome je zajedljivo, ali sasvim tačno, primetio da je sveto nasleđe, čiji povratak zahteva kralj, prigrabljeno putem stalne izdaje nemačkog cara i Rajha.

Napoleon je već 15 aprila 1813 pošao iz Sen Klua i uputio se u Majnc, gde je boravio oko nedelju dana. Tu je izvršio smotru nad 130.000 vojnika, sa kojima je nameravao da krene krajem aprila u

Saksonsku ravnicu da bi se tamo ujedinio sa italijanskim vice-kraljem, svojim pastorkom Eugenom Boarneom, koji je trebao da mu pođe od Elbe u susret sa 40.000—50.000 ljudi. Ovo su bili ostaci »Velike armije«, koja je bila u međuvremenu popunjena i reorganizovana, ali ipak potisnuta do Elbe od strane nastupajućih ruskih i pruskih trupa. Ako se ovome dodadu neki odredi koji su počeli da se formiraju u Vezelu i Vitenbergu, sve aktivne snage, sa kojima je Napoleon mogao da otpočne pohod, brojale su ukupno više od 200.000 ljudi. U to treba uračunati još i 60.000 ljudi, koji su se nalazili u tvrđavama na Visli i Odri, od kojih su bile izgubljene samo Torn i Čenstohov.

Rusi i Prusi, naprotiv, znatno su zaostali za Napoleonom; čak i posle pruske objave rata nije bilo kraja zatezanjima i kolebanjima. Glavnokomandujućeg saveznih armija, generala Kutuzova, koji je ležao gotovo na samrti, teško je bilo izvući iz njegovog Glavnog štaba u Kališu. On nije nikako hteo da produži rat na nemačkoj zemlji, i tačno je znao kakvu veliku nesrazmeru pretstavlja stvarna snaga ruske vojske u poređenju sa snagom koja joj je pripisivana. Smeli Šarnhorstovi planovi da pređe preko Elbe, da razbije Rajnski Savez i podigne severozapadnu Nemačku na ustanak bili su unapred osuđeni na neuspeh. Za prvo vreme bilo je postignuto samo nastupanje oba krilna korpusa prema Elbi, između kojih je zatim trebala lagano da se pomera glavna armija.

Severni od ova dva krilna korpusa nalazio se pod komandom ruskog generala Vitgenštajna, sa kojim su se sjedinile pruske jedinice generala Jorka, Bilova i Borstela; on se kretao od Berlina kroz pokrajinu Brandenburg prema Magdeburgu, gde je vice-kralj Italije prikupio svoje trupe. Između obe vojske došlo je 5 aprila do malog boja kod mesta Mekern, koji se završio pobedom saveznika. Idućih dana Vitgenštajn je prešao Elbu i razmestio se u kantonmanu kod Desaua i Ketena, sa namerom da ovde sačeka glavne ruske snage, koje su, najzad, 6 aprila 1813 pošle iz Kališa.

Leteći odredi korpusa Vitgenštajna pokušali su u to vreme da u Severnoj Nemačkoj dignu ustanak protiv francuske vlasti. Ruski pukovnik Tetenborn krenuo je već 12 marta iz Berlina sa nekoliko kozačkih pukova i meklenburške vojvode primorao na otcepljenje od Rajnskog Saveza, a 18 marta bio je dočekan u Hamburgu radosnim likovanjem. Jedan dan posle toga otcepio se od Francuza Libek, a zatim na levoj obali Elbe Harburg, Štade, Lineburg, sve do Bremena.

Međutim, čitava ova ekspedicija nije bila ništa drugo do kozački nalet i imala je za posledicu jedino žestoko kažnjavanje, koje su izvršili maršal Davu i general Vandam u ustaničkim oblastima. Oni su sa nadmoćnim snagama prešli na levu obalu Elbe i izvršenim streljanjima ugušili svaku volju za nove ustanke. Velika greška saveznika bila je to što su Francuzima prepustili Hamburg, koji je imao veliki značaj blagodareći svojim bogatim rezervama, a nisu učinili nikakav ozbiljan pokušaj da njime ojačaju svoju snagu. Jedino je

drugi leteći odred iz korpusa Vitgenštajna, pod komandom generala Dernberga, pokušao da pomogne Tetenbornovim kozacima; on je tukao 2 aprila na ulicama Lineburga sjajan boj, ali nije mogao da omete Davua da od Hamburga stvori prvorazrednu tvrđavu, koja je bila u stanju da pruža otpor čak i onda kada je sam Pariz bio već pao.

Na gornjoj Elbi nade na nacionalni uspeh Nemačke takođe su propale, mada na nešto drugačiji način nego na donjoj Elbi. Južni krilni korpus rusko-pruske vojske napredovao je bez ozbiljnog otpora do Drezdena. Njega su sačinjavale pruske trupe, koje su se dotle nalazile u Šleskoj, i ruski korpus Vincingeroda. Komandant je bio pruski general Bliher, koga je lično Šarnhorst preporučio, iako je, u prvom redu, on sam, prema svojim zaslugama, imao pravo na ovo mesto. Bliher je bio stari megdandžija bez ikakvog, pa čak i vojnog obrazovanja u pravom smislu ove reči. »On ništa ne razume o ratu« — govorio je Šarnhorst, no on je bio ne samo fizički hrabar vojnik, koji se najbolje oseća u bučnom konjičkom sukobu, već i vojskovođa sa onom visokom moralnom smelošću koji se ne plaši nikakve odgovornosti kada se radi o iskorišćavanju pogodnog trenutka koji u ratu ne trpi čekanje i odlaganje. Usto je bio po karakteru častan i nije bio zavidljiv, primao je velikodušno na sebe greške, ne prebacujući ih na svoje potčinjene. Vojnici su ga zbog njegove surovo-dobrodušne naravi i snalažljivosti voleli kao nijednog drugog višeg komandanta. Bliher je ostario u staroj pruskoj vojsci, ali, rukovođen svojim zdravim instinktom, postao je posle Jene pristalica vojne reforme i sada je krenuo u rat sa Šarnhorstom i Gnajzenauom uza sebe.

Zauzimanjem kraljevine Saksonske nisu se mogle zadobiti vojničke lavorike; međutim, odmah se moralo pokazati koliko je ozbiljnosti i značaja pridavano Kališkom proglasu. On nije učinio nikakav utisak na kneževe iz Rajnskog Saveza; izuzev meklenburških vojvoda, koje su preobratili Tetenbornovi kozaci, svi su se oni verno držali uz Napoleonovu zastavu. Oni su znali da ovaj plebejac neće dozvoliti da sa njim teraju šegu, dok su, sa druge strane, od svojih legitimnih protivnika sa sigurnošću mogli očekivati da vrana vrani, ipak, oči ne vadi. U Drezdenu se ubrzo ispoljilo da je ovaj osećaj bio pravilan. Saksonski kralj je bio odavno najodaniji Napoleonov vazal. Njegove trupe su se nalazile u francuskom ratnom taboru i borile su se ogorčeno još u Lineburgu protiv pruskih i ruskih trupa. Kad se približio Bliher, on je sa svojom riznicom kukavički pobegao iz zemlje, ostavljajući svoje verne »podanike« pod zaštitom vladine Komisije, koju je pokušao da zaštiti od vlasti pobedioca time što je sebe i zemlju proglasio neutralnima.

Ako ikada, sada je bilo ne samo moguće, već i neophodno da se izdajničkom sitnom kneževstvu zada smrtni udarac. Svi su znali da saksonski kralj očekuje samo prvu Napoleonovu pobedu da bi mu se opet bacio pred noge. Ovome je trebalo dodati i tajnu želju ruskog cara da svrgne saksonskog kralja, pošto je predviđao ovu zemlju kao naknadu Pruskoj, što je opet trebalo da spreči njene pretenzije na

poljske posede. Ali, uprkos svemu, pobedili su dinastički interesi. Šest nedelja vođeni su bez rezultata pregovori sa kraljem, koji je pobegao; vladinoj Komisiji, koju je on ostavio, dozvoljeno je da mirno produži rad. Bio je učinjen, istina, pokušaj da se general Tilman, koji se nalazio u Torgauu sa 8.000 ljudi saksonske vojske, nagovori da pređe na stranu saveznika. Međutim, i pored sve predusretljivosti stvar nije bila ni ovde krunisana uspehom. Tilman je na kraju krajeva izjavio da on nije Jork, a to je bilo potpuno tačno. Deo krivice za ovo saksonsko razočaranje padao je na Šarnhorsta, no i ovde se ispoljio kraljev dvolični karakter. Šarnhorst je mislio da će zadobiti saksonsko stanovništvo blagim postupkom, ali se žestoko prevario.

Šarnhorst se utoliko odlučnije zalagao za energično vođenje rata što su sada ruske trupe u Saksonskoj postepeno napredovale. Stari Kutuzov je umro za vreme ovog marša, a vrhovno komandovanje primio je Vitgenštajn, koji je bio mnogo mlađi od Blihera prema službi i godinama, ali je imao za sobom slavu nekoliko pobeda u toku rata u Rusiji. On nije bio toliko bespomoćan i džandrljiv kao Kutuzov, ali nije imao neki naročiti vojnički talent. Rusi su imali u svakom slučaju dobre razloge da odbiju smeli Šarnhorstov plan. Prema ovome planu glavni deo vojske trebao je da napadne italijanskog vice-kralja pre nego što se Napoleon sjedini sa njim, da ga posle pobede neprekidno goni, a uz to i da izazove još i narodni ustanak u Severnoj Nemačkoj, a za to vreme trebao je manji deo vojske da dočeka Napoleona i da otstupa pod njegovim pritiskom preko Elbe, pa zatim, kada francuski imperator krene u pomoć svome pastorku, da ponovo krene napred.

Rusi nisu hteli da napuštaju svoju otstupnicu i nisu imali nikakvog razloga da vode ovakav riskantan rat, kakav je predlagao Šarnhorst. Vrlo je verovatno da ne bi ni on išao tako daleko, da je rusko-pruskom Glavnom štabu bilo poznato sa kakvom nadmoćnošću raspolaže neprijatelj. Protiv 200.000 ljudi, koliko je Napoleon mogao da izvede na bojište, saveznici su imali zajedno sa trupama koje su osmatrale Magdeburg i Vitenberg svega 123.000 ljudi (69.000 Rusa i 54.000 Prusa). Oni su mogli da se brojno izjednače sa Francuzima samo u tom slučaju ako bi otstupili, sjedinili se sa pojačanjima koja su se približavala i prikupili trupe koje su opsađivale tvrđave na Odri i Visli. Razlika u broju bila je donekle ublažena time što su savezničke trupe većinom bile sastavljene od iskusnih vojnika, dok su francusku vojsku sačinjavali većinom mladi regruti, koji još nisu dobili vatreno krštenje. Osim toga, saveznici su raspolagali odličnom i mnogobrojnom konjicom, dok je neprijatelj gotovo nije ni imao. Nadmoćnost u artiljeriji bila je takođe na njihovoj strani.

Pošto se Napoleon bez ikakvog ometanja od strane neprijatelja sjedinio sa vice-kraljem, uputio se starim putem od Frankfurta na Lajpcig da bi obišao rusko-prusku armiju i odbacio je prema Rudnim Planinama (Erzgebirge) ili čak prema Fihtelgebirgeu, čime bi rat bio rešen. Radi otklanjanja ove opasnosti, saveznici su odlučili da izvrše

napad, čiji je plan bio vrlo pametan. Napoleon je maršovao u tri velike grupe, koje su bile udaljene jedna od druge po nekoliko sati marša: napred se kretao sam Napoleon sa gardom, zatim naročito jak Nejov korpus i najzad drugi francuski korpusi, koji su se prikupljali od donje Sale. Saveznici su trebali da probiju ovu marševsku kolonu udarom na centralnu grupu. Oni su 2 maja 1813 izvršili napad, te su kod Licena stvarno i iznenadili Nejov korpus. Ali, ipak ne u dovoljnoj meri, te je francuski maršal brzom odlukom ne samo poseo četiri sela — Grosgeršen, Klajngeršen, Ranu i Kaju — već je uspeo i da ih održi dok nisu došli ostali korpusi. Sam Napoleon, koji je već bio na putu prema Lajpcigu, pohitao je natrag posle prvih topovskih pucnjeva i preuzeo vođenje bitke.

Savezničke trupe su uspele da zauzmu ova četiri sela, ali nisu mogle da ih održe. Borile su se vrlo hrabro, ali Vitgenštajn je pokazao da nije na visini svog položaja, a nije bio ni dovoljno odlučnog karaktera, niti je imao autoriteta da spreči diletantsko carevo uplitanje u borbeno komandovanje. Potpuno nepotrebna parada pred oba monarha zadržala je početak napada, a pogrešna naređenja dovela su do toga da su se mnogi korpusi u nastupanju ukrštali, usled čega je došlo do velikog nereda i gubitka u vremenu. Počesno zalaganje snaga prouzrokovano je i time što je prvi napad izvršen suviše slabim snagama. Korpus od 12.000 Rusa stajao je bez ikakvog posla na nekoliko sati marša od bojnog polja, a konjica je bila onemogućena time što je celokupan prostor između četiri sela bio pokriven džbunjem, rovovima, živicama i ribnjacima. Pobedu je odnela francuska brojna nadmoćnost. Savezničke trupe bile su uveče potisnute iz sva četira sela, osim iz nekoliko zgrada sela Grosgeršena.

Francuzi, ipak, nisu dobili ništa više, sem prvobitnog položaja, a njihovi gubici bili su u najmanju ruku isti kao i gubici saveznika. Saveznici su mislili da idućeg dana nastave bitku, ali se Ratni savet, koga je sazvao Vitgenštajn, izjasnio za otstupanje stoga što je Napoleon imao veće rezerve nego saveznici, a ruska artiljerija je već osećala nestašicu municije. Otstupanje je izvršeno pod zaštitom konjice i u relativnom redu. Što se otstupalo preko Elbe za Šlesku i Berlin ostavio nezaštićen — to je odlučeno s obzirom na Austriju, čija je pomoć postajala sve neophodnija. Želelo se ostati u blizini češke granice.

Saksonska sa svojom prestonicom pala je ponovo u Napoleonove ruke, koji je odmah pokazao kako se treba ponašati prema legitimnim zemaljskim upravljačima. Dok su savezнички monarsi utrošili 6 nedelja na pregovore sa saksonskim kraljem, i to bez ikakva uspeha, Napoleon ga je stavio pred izbor da se u roku od 6 časova odluči da li želi da izgubi presto ili da se vrati u svoju državu i stavi na raspoloženje Francuzima sa svim onim što je imao. Samo se po sebi razume da je ovaj jasni način izražavanja učinio svoje i saksonski kralj je odmah otpuzio kao verni vazal pred noge krunisanog plebejca.

Savezničke armije su se za to vreme željno obazirale za austriskom pomoći. Šarnhorst, koji je bio ranjen kod Licena u nogu, uputio se u Češku da bi ubrzao ovu pomoć. Pošto je suviše malo čuvao sebe, njegova se rana, koja u početku nije bila opasna, pozledila i on je umro posle nekoliko nedelja u Pragu, ne ugledavši nikad pobedu one vojske koju je, uglavnom baš on stvorio blagodareći svojoj izvanrednoj energiji i predviđanju. Ali, da je on i ostao u životu, teško da bi to uskoro dočekao. Savezničke trupe bile su zasada ostavljene same sebi i odlučile su da prime odbranbenu bitku kod Baucena, utoliko pre što su Rusi dobili za to vreme samo malo pojačanje od nekih 10.000 do 12.000 ljudi koje je Barklaj de Toli doveo iz zauzetog Torna.

Ova bitka se odigrala 20 i 21 maja 1813 i bila je ponovo izgubljena, delom zbog znatne Napoleonove nadmoćnosti koji je ovde imao 150.000 prema 90.000 ljudi, a delom zbog maloumnosti cara, koji se meša u izdavanje borbenih zapovesti utoliko smelije, ukoliko je više opadao autoritet Vitgenštajna usled neuspeha kod Licena. Otstupanje je vršeno u Šlesku, a Barklaj de Toli, koji je zauzeo mesto Vitgenštajna kao glavnokomandujući, želeo je da se povuče čak u Poljsku da bi obnovio rusku vojsku.

Ovome su se najodlučnije oduprli pruski generali te je savezu pretio raspad, ali je 4 juna 1813 bilo zaključeno primirje u Pojšvicu, koje je privremeno okončalo rat.

PRIMIRJE

Napoleon je, posle svoga pada, primirje u Pojšvicu nazvao najvećom greškom u svom životu i sigurno je da je ovo primirje donelo veću korist njegovim neprijateljima nego njemu. Ipak, imao je ozbiljnih razloga da ga predloži.

Napoleonova situacija nije bila ni izdaleka tako sjajna kako je to spolja izgledalo. On je pobednički izdržao sa svojim mladim regrutima dve velike bitke, ali uz srazmerno velike gubitke; bar kod Baucena je izgubio mnogo više ljudi nego protivnik. Usto, on nije mogao da iskoristi rezultat svojih pobeda, jer ga je nedostatak konjice omeo da energično goni neprijatelja. Redovi njegove vojske proređivali su se za vreme marševa još više nego za vreme bitaka. To nisu bili veterani, koji su navikli na sve ratne napore i bili im dorasli, već mladići koji su brzo gubili moral pod uticajem surovih lišavanja. Unutrašnje raspadanje vojske raslo je iz dana u dan; otimačine, pljačke i dezerterstvo širili su se sve više i više, slično kao i prilikom kobnog pohoda na Moskvu.

Uporedo sa početkom popuštanja njegove sopstvene vojske, Napoleon nije mogao a da ne vidi da ima posla sa mnogo ozbiljnijim neprijateljima nego ranije. Vojnici protiv kojih se borio kod Baucena i Licena nisu bili više oni pruski vojnici koje je tukao kod Jene. Njegova nečista savest primoravala ga je da se naročito plaši na-

rodnog ustanka u pruskim oblastima, koje je tako žestoko opljačkao. Genijalni naslednik Francuske revolucije, ne stideći se samog sebe, nije se ustručavao da plaši svet navodnom »crvenom aveti« i prebacivao je svojim neprijateljima da su stvorili oko njega »anarhiju i revoluciju«, dok se on u borbi protiv njih ne bi nikada latio ovakvih niskih sredstava. Njegov potajni strah ispoljavao se, uporedo sa ovim pričama, u surovosti kojom je naredio da se pobije Licov dobrovoljački odred u kome su u neku ruku bili oličeni narodski elementi rata. Ovaj odred bio je 17 juna napadnut kod Kicena, nedaleko od mesta bitke kod Licena, snagama od 4.000 ljudi, među kojima i dva virtenberška puka, tj. desetostrukom brojnom nadmoćnošću. Istina, i sam Licov nije bio bez greške. Posle zaključenja primirja on je mogao do 12 juna 1813 da otstupi na desnu obalu Elbe. Međutim, Napoleon je postigao obratan rezultat od onoga kome je težio: umesto da utera strah, on je pojačao mržnju protiv svoje vlasti.

Diplomatski razlozi takođe su naveli Napoleona da želi primirje. Austrija je, još pre bitke kod Baucena, predložila svoje posredništvo između zaraćenih strana, ali je ovo bilo u najvećoj meri mrsko francuskom imperatoru. On je vatreno tražio pomoć Austrije, nudeći joj, posle prekida sa Pruskom, Šlesku oblast. Međutim, Meternih je umeo plašljivo i obazrivo, iako dosta vešto, da se oslobodi saveza sa Francuskom, u koji je stupio u proleće 1812 godine.

Prekori, koji su se činili ondašnjoj Meternihovoj politici, ukoliko su dolazili sa pruske strane, ne mogu, u najmanju ruku, da se smatraju kao opravdani. Meternih, u pogledu svoje antipatije prema narodnom pokretu, nije bio više kriv nego sam pruski kralj, a s obzirom na prusku diplomatiju, koja je trošila skupoceno vreme na rešavanje pitanja kome da se priključi — Francuskoj ili Rusiji, — on je težio da se obezbedi kako od francuske tako i od ruske prevlasti i da se za to vreme naoružava dok se ne učvrsti toliko da zauzme odlučujući položaj između obe strane. Meternihova politika je bila, svakako, sebična, ali nije bila sebičnija od politike svih ostalih vlada. U njenu korist govori već i to što je Napoleon smatrao da je prevaren od strane Meterniha, te je bio pre spreman da vodi pregovore sa ruskim carem nego sa ovakvim posrednikom koji nije ništa uradio i ništa izgubio, već je samo težio da dobije visoku nagradu za svoje posredovanje. Na taj način, pokušaj da se dogovori sa carem bio je za Napoleona jedan povod više za zaključivanje primirja. On je mogao ili opet da nadmudri cara, ili, u slučaju da Aleksandar ostane veran svom pruskom savezniku, da upotrebi primirje radi naoružanja koje bi mu pomoglo da završi rat pobedom, čak i ako bi Austrija stupila na stranu njegovih neprijatelja.

Međutim, on se prevario u svojim računima utoliko što je car odbio separatne pregovore, a nije čak ni hteo da primi Napoleonovog poslanika, koji je trebao da mu učini veoma primamljiv predlog. Napoleon je postigao da dobije čak i primirje samo pod uslovom da će se mirovni pregovori voditi za vreme primirja posredovanjem

Austrije. Napoleon je samim tim bio prisiljen na novo naoružavanje, ali je bio pri tome u gorim uslovima nego Rusija i Pruska, koje su se mogle izdašnije naoružavati, pošto su se nalazile ili na svojoj teritoriji ili u njihovoj blizini. Pruski landver duguje baš ovom primirju svoju organizaciju, a usto su iz Rusije pridošla i znatna pojačanja.

Primirje je trebalo da traje do 20 jula 1813. Demarkaciona linija bila je povučena tako, da su Francuzima ostajale cela Saksonska i deo donje Šleske do Odre. Zemljišni pojas od 5—7 milja širine, sa gradom Breslavom, bio je proglašen neutralnim. Ovo primirje izazvalo je kako vatrenu opoziciju od strane pruskih generala, tako i duboku potištenost kod stanovništva, koje ga je smatralo kao predznak gnjilog mira. Da bi se oslabio ovaj mučan utisak, Klauzevic je štampao malu brošuru, u kojoj je iznosio — što su činjenice potvrdile — da će za vreme primirja saveznici moći da pojačaju svoje snage više nego Napoleon.

Najpre je 14 juna u Rajhenbahu bio zaključen savez između Pruske i Engleske, za koji su pregovori počeli da se vode još odavno, ali dotada nisu bili završeni; za ovo nije bila kriva Pruska, koja nije mogla ni da misli na produženje rata bez engleske novčane pomoći, već to što su se engleski pretstavnici zaista sramno pogađali za proširenje granica Hanovera na račun ranijih pruskih poseda. Hardenberg je najzad obećao »zaokrugljenje« od 250.000 do 300.000 duša pa je, najzad, bilo ugovoreno da će Engleska isplatiti Pruskoj do kraja godine 666.666 funti sterlinga, a da će Pruska za to postaviti vojsku od 80.000 ljudi. Ova suma bila je relativno mala, a pored toga bila je delimično isplaćena u uniformama, koje su bile preskupo naplaćene ili su bile čak neupotrebljive. Car se idućeg dana priključio savezu sa Engleskom. Za 160.000 ljudi, koliko se on obavezao da uputi u rat, dobio je 1,333.333 funte sterlinga, pri čemu, usled geografskog položaja Rusije, barem nije morao da se bori sa velfskom pohlepom.

Pregovori sa Švedskom, koji su takođe završeni za vreme primirja, bili su još manje ohrabrujući. Od onoga doba kada je raniji francuski maršal*) bio izabran za švedskog prestolonaslednika, sve su njegove misli i želje bile upravljene na dobijanje Norveške. On je hteo da se učvrsti u zemlji, time što bi dobio Norvešku kao naknadu za Finsku, koju su zauzeli Rusi. Međutim, kod Napoleona, čijom je pomoći i došlo do njegovog izbora za švedskog prestolonaslednika, nije naišao ni na kakav odziv samim tim što je Norveška onda pripadala Danskoj, koja je bila tesno vezana sa Francuskom. Zato je Bernadot odlučio da stane na rusku stranu kada je izbio rat između Rusije i Francuske. On se, istina, obazrivo povukao kada je Napoleon pobednički išao na Moskvu, ali samo zato da bi se posle katastrofe Velike armije ponovo bacio u zagrljaj Rusije i Engleske,

*) Misli se na Bernadota. — Prim. red.

a i oduševljavao se oslobođenjem Evrope, svakako uz uslov da dobije Norvešku.

Rusija i Engleska pokušavale su sa svoje strane da zavedu Dansku, nudeći joj u naknadu za Norvešku oba Meklenburga uz švedsku, a možda čak i prusku Pomeraniju. Bernadot je kao dodatak nudio još i gradove Libek i Hamburg. U Kopenhagenu nisu dugo mogli da donesu konačnu odluku i rešili su se, najzad, da ostanu verni francuskom savezu. Tada se Bernadot, 18 maja 1813, iskrcao sa malom vojskom u Štralsundu, da bi osvojio Norvešku u Nemačkoj. Prvi njegov podvig u delu oslobođenja naroda sastojao se u tome što je predao Ratnom sudu i lišio čina jednog od svojih generala, zato što je na poziv Hamburga, koji je maršal Davu bio žestoko pritisnuo, pošao tamo u pomoć.

Pruska je zaključila savez sa Švedskom još u aprilu 1813, obavezavši se da Bernadotu stavi na raspoloženje 27.000 vojnika čim se ovaj iskrca u Nemačkoj. Međutim, Pruska je oklevala da primi na sebe obavezu u pogledu dobijanja Norveške sve dotle, dok je postojala neka nada da će se Danska otcepiti od Napoleona. Kada je ova nada iščezla, pruski kralj je 22 juna 1813 garantovao švedskoj kruni, koja je zbog toga stupila u Kališki savez, norveški plen sa sramnom obavezom da pruži Danskoj, po potrebi, naknadu u nemačkoj teritoriji.

Mnogo veći značaj nego pregovori sa Švedskom, pa čak i sa Engleskom, imali su pregovori sa Austrijom. Kao uslove mira, za čije je zaključenje hteo da posreduje, Meternih je postavljao: vraćanje Austriji Ilirske oblasti, koju je Napoleon oduzeo 1809 godine, da bi Austrija ponovo dobila izgubljene pozicije na Jadranskom Moru; zatim, da se Napoleon odrekne Varšavskog Vojvodstva, koje je trebalo da bude podeljeno između Austrije, Pruske i Rusije, kao i da napusti tvrđave na Odri, i, najzad, da se uspostave hanzeatski gradovi Libek i Hamburg[4]). Ovi uslovi odgovarali su, pre svega, austriskim interesima i nije se ni moglo u suštini očekivati od austriskog ministra ništa drugo prema ondašnjim vladajućim gledištima o državničkoj mudrosti. Ali, Meternih nije bio nepristrasan kao posrednik. On je nameravao da pravi manje ustupke u savezničkim zahtevima, koji su se sastojali u uspostavljanju pruske i austriske prevlasti, ukidanju Rajnskog Saveza i Varšavskog Vojvodstva, vraćanju obale Severnog Mora i, najzad, u uspostavljanju nezavisnosti Italije, Holandije i Španije. Naprotiv, Napoleon je trebao da žrtvuje neke spoljne pozicije, koje nisu bile naročito važne, a da zadrži punu moć svoga položaja, koju mu je davalo gospodarenje nad Francuskom, Holandijom, Španijom i Rajnskim Savezom.

Meternihovo ponašanje može se objasniti time što je on stvarno želeo mir. On je želeo da svojoj zemlji ponovo stvori i obezbedi častan i nezavisan položaj između Francuske i Rusije. Ratne namere i sklonosti bile su mu tuđe, a još više su to bile njegovom vladaru,

[4]) „Hanza" zvao se savez nekoliko gradova na obalama Severnog i Baltičkog Mora, koji je bio više ili manje samostalan. — Prim. red.

caru Franji. On se više plašio Napoleona nego ruskog cara, a pruskog kralja još manje nego ruskog cara: njima je pre mogao nešto i da predloži nego Napoleonu.

Uopšte, on se nije prevario u računu. Saveznici su se vrlo dugo kolebali da li da prime austriske predloge za mir. Oni su to na kraju učinili 27 juna 1813, kada su zaključili Rajhenbaški sporazum, ali samo uz uslov da će Austrija, u slučaju da Napoleon do 20 jula ne primi Meternihov predlog, odmah stati pod oružje i ojačati ih vojskom od 150.000 ljudi. Oni su bili ubeđeni da Meternih neće imati sreće kod Napoleona i, takođe, nisu se prevarili.

Kada je Meternih doputovao 25 juna u Drezden radi pregovora sa Napoleonom, bio je isprva dočekan oštrim prekorima zbog neiskrene igre austriske vlade. Imperator nije hteo ništa ni da čuje za austriske mirovne predloge, što ne treba, ipak, pripisivati isključivo njegovoj tvrdoglavosti i oholosti, kao što se to nebrojeno puta radilo. Zasada, on je bio, ipak, još pobedilac na bojnom polju, pa iako su žrtve koje su se od njega zahtevale bile relativno male, ipak se radilo o oblastima i gradovima koji su se još nalazili u njegovim rukama. Rusija je zauzela Varšavsko Vojvodstvo, tvrđave na Odri bile su bar opsednute od strane savezničkih trupa, ali Ilirija i gradovi Hanze bili su potpuno neosporni Napoleonovi posedi. Da dobrovoljno napusti ono što se nije moglo od njega oduzeti silom oružja, pretstavljalo je nešto što bi na njegovom mestu odbio svaki suveren, tim pre što je glavni deo plena trebao da pripadne državi koja je posredovala, a koja nije čak ni prstom makla u ratu.

Napoleon i Meternih shvatili su da su dalji pregovori besciljni. Što su se ipak dogovorili da produže primirje do 16 avgusta i da u međuvremenu sazovu mirovni kongres u Pragu, to je zato što je obema stranama bilo potrebno još neko izvesno vreme za naoružanje. Meternih je sa ovim naišao na slab prijem kod Rusa, a naročito kod Prusa. Oni nisu prikrivali da će u krajnjem slučaju produžiti rat i bez Austrije. Od Meterniha se, dakle, zahtevalo i sa te strane da donese određenu odluku; on sada nije više mogao da izađe iz igre, a da ne stavi Austriju u najopasniju situaciju, bez obzira na to da li će Francuzi ili saveznici odneti pobedu na bojnom polju.

U takvim okolnostima, mirovni kongres u Pragu pretstavljao je pravo šegačenje. Nije došlo čak ni do zajedničke sednice opunomoćnika; bilo je izmenjeno samo nekoliko zajedljivih nota povodom čisto formalnih pitanja. Do 16 avgusta 1813, kada je istekao rok primirja, nije bio učinjen još nikakav pokušaj stvarnog dogovora.

JESENJI POHOD

U toku primirja obe su se strane energično naoružavale, a obe neprijateljske vojske dostigle su gotovo ravnotežu snaga. Saveznici su za operacije na otvorenom polju raspolagali sa 492.000 ljudi, od kojih je bilo 165.000 Prusa, a u Poljskoj je general Benigsen prikupljao novu rusku armiju. Napoleon je imao protiv njih samo

400.000 ljudi, ne računajući garnizone tvrđava koje su se nalazile na vojišnoj prostoriji; on je bio još uvek relativno slabiji od svojih neprijatelja u konjici i artiljeriji, ali je zato imao neocenjivo preimućstvo jedinstvenog vrhovnog komandovanja. Saveznici su podelili svoje trupe u tri armije da bi zaštitili svoje teritorije od Napoleonovog napada, jer je on dosad vodio rat uvek kao napadač. Najjača od ovih armija, koja je dostizala gotovo polovinu brojnog stanja ukupnih savezničkih snaga, nalazila se u Češkoj, pošto se u prvom redu pretpostavljala velika Napoleonova ofanziva na Beč. Ovom armijom komandovao je knez Švarcenberg, austriski magnat, koji se dosada nije istakao nijednim značajnijim vojnim delom i koji je pored toga, imao u svom logoru i tri monarha. U ovu armiju ulazile su sve austriske snage, a takođe i neke ruske i pruske jedinice. Od pruskih trupa bio je tu korpus generala Klajsta, kome je bio pridodat Grolman kao načelnik štaba.

Druga, i to najmanja armija — brojala je oko 100.000 ljudi — nalazila se u Šleskoj, pod komandom Blihera, koji takođe nije dosada odneo još ni jednu pobedu, ali se u prolećnom ratu pokazao vrlo dobar. Njegov glavni savetnik, posle smrti Šarnhorsta, bio je sada Gnajzenau. Ova se armija sastojala iz tri nejednaka korpusa: dva ruska, jedan veći, od približno 40.000 ljudi, drugi manji, od približno 18.000 ljudi, i jednog pruskog pod komandom generala Jorka. Dok su se oba ruska generala nerado potčinjavala pruskom komandovanju, Jork je bio nepomirljivi protivnik Gnajzenaua. Jork je bio, i pored svojih vojničkih sposobnosti, suviše privržen metodičnom vođenju rata stare škole; genijalnija metoda Gnajzenaua, koji je savršeno osvojio Napoleonovu strategiju i taktiku, nije mogla da ne izazove negativan odnos Jorka prema njemu, i to u najvećoj meri. Ovome je trebalo dodati još i ličnu zavist, pošto je Jork bio stariji general od Gnajzenaua.

Najzad, treća armija je bila približno za polovinu veća nego Šleska. Bila je raspoređena na severu, poglavito u pokrajini Brandenburg, u cilju zaštite Berlina, a nalazila se pod komandom švedskog prestolonaslednika, koga su u logoru saveznika smatrali, ma kako da je to smešno, neuporedivim vojnim genijem samo zbog toga, što je nekad bio francuski maršal. Međutim, Bernadot se nije naročito odlikovao ni dok je bio u francuskoj službi. On je za svoj maršalski čin pre dugovao okolnosti što je bio pašenog jednog od Napoleonove braće nego svojim istaknutim vojnim zaslugama; u upoređenju sa Davuom, Masenom, Nejom, Sultom i drugim maršalima on se nalazio uvek u drugom redu, a sa Napoleonom se nije mogao ni izdaleka uporediti. Njegovi docniji ratni uspesi bili su isto tako skromni kao i raniji, mada noviji istraživači tvrde da je zavist potčinjenih mu pruskih generala pretstavila njegovu tromu i dvosmislenu taktiku u suviše crnoj boji.

Jezgro Severne armije sačinjavala su dva korpusa pruskih trupa, od kojih je jedan bio pod komandom generala Bilova, a drugi generala Tauencina. Tauencin je bio dvorski general koji se slabo

pokazao 1806 godine i koga je naročito general Gnajzenau malo cenio. On se održao blagodareći naklonosti kralja i ruskog cara. Njegov korpus, koji je bio sastavljen isključivo od landvera, prvenstveno je bio namenjen za opsade. Neuporedivo značajniji bio je general Bilov, iako je on, slično Klajstu i Jorku, naginjao više staroj školi; usto, njegov načelnik štaba je bio Bojen. Pored oba pruska korpusa, Severnoj armiji pripadao je i jedan ruski korpus pod komandom generala Vincingerodea, zatim 24.000 Šveđana slabo sposobnih za borbu, koje je doveo Bernadot i, najzad, različiti delovi razasuti između Elbe, Odre i morske obale kao: rusko-nemačka legija iz 1812 godine, ostaci Licovog odreda, meklenburški landver i još nekoliko hiljada hanoverskih i engleskih vojnika.

Ratni plan saveznika nije se odlikovao velikom jasnoćom, kao što se to uvek dešava u koalicionim ratovima. U početku su sve tri armije trebale da nastupaju koncentrično ka neprijatelju i da se sastanu pred njim. To je bilo zamišljeno sasvim napoleonovski i predloženo od strane Barklaj de Tolija, najsposobnijeg stratega ruske armije. Ali su zatim nastupila strahovanja i savezнички štabovi su primili Bernadotov predlog da se sve tri armije kreću odvojeno, pri čemu bi ona koja bude naišla na glavne Napoleonove snage trebala da otpočne povlačenje, a dve ostale armije da napadnu neprijatelja u bok i pozadinu kada bude vršio gonjenje. U početku se radilo po tom planu sve dok surova stvarnost nije sama odvela na prvobitni smeliji plan.

Francuski ratni plan je takođe izazvao velike diskusije, pošto se Napoleon odrekao napada prvi put u toku svoje duge karijere kao vojskovođe. Čemu je on težio vidi se iz njegovih postupaka. On je najmanje nameravao ono što su njegovi protivnici smatrali kao najverovatnije; on nije uopšte mislio da maršuje na Beč, jer bi u tom slučaju morao da napusti svoju poziciju u Saksonskoj i Severnoj Nemačkoj. Napoleon je, svakako, mislio i pre i posle bitke kod Baucena o pohodu na Berlin, na koji je posle ove bitke čak bio i uputio maršala Udinoa, koga je razbio Bilov 4 juna u krvavom boju kod gradića Lukau. Toga dana je otpočelo i primirje, po čijem je isteku Napoleon odmah uputio maršala Udinoa opet na Berlin, ali ovoga puta sa tri korpusa. U ovim korpusima bilo je 70.000 ljudi, od kojih su samo jednu trećinu sačinjavali Francuzi, a veći deo nemačke trupe. Jednovremeno je trebalo iz Magdeburga da krene na Berlin i general Žirar sa 9.000 ljudi, a takođe i maršal Davu iz Hamburga sa francuskim i danskim trupama.

Napoleon je, u odnosu na Česku i Šlesku armiju, nameravao da se sa glavnom snagom u toku ovoga pohoda na Berlin drži defanzive. Ako bi mu uspelo da na severu razbije neprijateljske snage i odbaci ih u more ili preko Odre, on bi imao obezbeđenu pozadinu, a veći deo Pruske, naročito njena prestonica, bili bi u njegovim rukama. On bi mogao da razbije ognjište narodnog otpora i, oslanjajući se na tvrđave na Odri i Visli, koje su bile još u njegovim rukama, a uz to snabdevajući se na licu mesta, mogao bi da preduzme snažnu

ofanzivu prema jugu, gde bi sva preimućstva bila na njegovoj strani, ukoliko mu ne bi pruske i ruske trupe i same pošle u susret.

Ovaj plan pohoda je, međutim, propao, pre svega, zato što nije uspeo pohod na Berlin. Udino je stigao do Grosberena, odakle mu je ostalo svega nekoliko milja do cilja. Bernadot je hteo da napusti grad, ali su se pruski generali tome suprotstavili i uspeli su da 23 avgusta 1813 kod Grosberena razbiju jedan od tri francuska korpusa — korpus Rejnijea, našto je Udino otstupio prema Vitenbergu. Landver se odlično borio kod Grosberena. Brandenburški seljak borio se ovde u punom smislu za svoju kuću i ognjište. Kad su njihove, više ili manje loše puške po kišovitom vremenu otkazivale, borbu su vodili kundacima; ali su se i saksonske trupe, koje su sačinjavale deo korpusa Rejnijea, borile hrabro. Krivica za ovaj poraz ne pada na njih, kako to obično tvrde francuski istoričari, već na francusku diviziju Deruta, koja je i inače uživala rđav glas i koja je zajedno sa Saksoncima sačinjavala razbijeni korpus. Gonjenje razbijenog neprijatelja nije bilo izvršeno, blagodareći obazrivom Bernadotovom ratovanju.

Trupe Davua i Žirara takođe su otstupile kada su dobile izveštaj o Grosberenu. Međutim, korpus brandenburškog landvera, koji je vršio osmatranje Magdeburga, napao je Žirara 27 avgusta 1813 kod Hagelberga i potukao ga do nogu. Ovde je landver takođe upotrebio kundake, ali krvoždna fantazija pruskih istoričara, koja je opisivala gomile od 4.000 francuskih leševa sa razbijenim glavama i prosutim mozgovima, pretstavlja na sreću samo zversko ispoljavanje glupog patriotizma. Stvarno, na takav način ubijeno je samo oko 30 Francuza.

Glavne Napoleonove snage su se za ovo vreme sukobile sa Češkom i Šleskom armijom. Najenergičnije je dejstvovala Šleska armija, mada je bila neuporedivo slabija od Češke i trebala da igra, prema savezničkom planu, manje istaknutu ulogu. Bliher je samo uz velike muke uspeo da dobije polupristanak na to da može, u slučaju vrlo povoljnih uslova, da primi bitku. Ali, mozak i srce savezničkih armija bio je u Glavnom štabu Šleske armije; Bliher i Gnajzenau su svojim znanjem i odlučnošću daleko prevazilazili Bernadota i Švarcenberga. Stvar se ticala pruskih generala sasvim drugačije nego austriskih, ruskih, a pogotovo švedskih!

Šleski Glavni štab se pri tome tačno pridržavao opšteg ratnog plana. Šleska armija je otstupila uz uporne borbe istim putem kojim je energično nastupala i time privukla na sebe nadmoćnije neprijateljske snage. Ovo je, svakako, bilo skopčano sa velikim teškoćama za trupe, naročito za Jorkov korpus, koji je od 45 bataljona imao ništa manje nego 24 bataljona landvera, i to vrlo rđavo naoružanih. Mnoge jedinice su morale da izvrše po tri noćna marša jedan za drugim, ne dobijajući 4 dana toplu hranu. Jork se žestoko posvađao sa Bliherom i Gnajzenauom i optuživao ih je pred kraljem za potpuno rastrojavanje armije.

Postupci Glavnog štaba bili su predodređeni njegovom odlukom da se prvom prilikom nanese snažan udar neprijatelju, ali, ipak,

da se uvek blagovremeno uzmakne pred mnogo nadmoćnijim neprijateljskim snagama. Već posle nekoliko dana mogao je da se nanese ovaj snažan udar. Čim je Napoleon uvideo da se Bliher izmiče ispred njega, a u isto vreme dobio izveštaj da Češka armija nastupa preko Rudnih Planina i ugrožava Drezden, okrenuo je natrag sa delom svoje armije. On je ostavio u Šleskoj oko 80.000 ljudi pod komandom maršala Makdonalda i naredio mu je da Bliherovu otstupajuću armiju protera preko reke Jauera, pa da potom zauzme siguran položaj na reci Bober. Makdonald je otpočeo pokret 26 avgusta, ali je iznenadno naišao na neprijatelja koji je opet prešao u nastupanje. Ovo se desilo na rečici Kacbahu, koja se pretvorila u nabujalu reku usled kiša koje su padale u toku više dana. Šleska armija u rđavom raspoloženju zbog napora koji su narasli do krajnjih granica pripremala se baš da pređe reku kada su pretstraže javile da su Francuzi otpočeli prelaz reke u masama. Odmah je bila doneta odluka: dozvoliti Francuzima prelaz, a zatim ih baciti sa obale, koja se visoko uzdizala iznad reke.

Uspeh je bio vanredan. Pošto se jedna od Makdonaldovih divizija nalazila još daleko od bojnog polja, Šleska armija, koja je bila i inače jača, imala je brojnu nadmoćnost i uspela je da u Kacbah i njegovu divlju pritoku Najsu baci dve francuske divizije i glavni deo konjice. Neprekidno gonjenje, koje je konačno rastrojilo ovu francusku armiju, dovršilo je pobedu. Istina je da su užasni napori, kojima je dobijena pobeda, veoma jako rastrojili i landver, tako da su mnogi vojnici landvera napustili vojsku.

Istoga dana, 26 avgusta i sledećeg dana nastupao je Napoleon prema Češkoj armiji, koja je bila prodrla do Drezdena. Saobrazno planu, ona se sada povukla iza Rudnih Planina, ali uz vrlo velike gubitke od oko 50.000 ljudi. Napoleon je, takođe, pretrpeo ozbiljan neuspeh; smatrajući da su savezničke trupe otstupile na zapad, uputio je Vandamov korpus preko Rudnih Planina radi prepada na neprijateljsku komoru. Korpus je, međutim, naišao baš na centar Češke armije, koja je otstupala kroz Rudne Planine i bio je potpuno uništen 30 avgusta 1813 kod Kulma.

Ovi prvi bojevi i bitke nisu još toliko bitno promenili ravnotežu snaga dve zaraćene strane da bi naterali Napoleona da se odrekne svog ratnog plana. On je sada hteo lično da maršuje na Berlin, ali ga je u ovome ponovo omelo energično nastupanje Blihera, koji je pred sobom gonio ostatke Makdonaldove armije. Stoga je postavio maršala Neja na čelo trupa, koje je Udino trebao da vodi na Berlin i koje su bile znatno pojačane. No, dok on sam nije ništa mogao da uradi sa Bliherom, koji mu je kao i ranije izmakao, Nej je bio 6 septembra kod Denevica »potpuno potučen«, kako je sam izvestio svoga cara.

Ovim je Napoleonov ratni plan bio potpuno poremećen i njegova opšta situacija se znatno pogoršala. U zamornim marševima napred i nazad, kao i ponovljenim porazima, on je izgubio neuporedivo više nego saveznici, a stradalo je i moralno stanje njegovih trupa; hiljade zaostalih lutale su zemljom, starajući se da se vrate

u otadžbinu. Snabdevanje je postalo skoro nemoguće u opustošenoj zemlji; osećao se veliki nedostatak u svemu, a dovoz, naročito municije, bio je jako otežan mnogobrojnim letećim odredima saveznika. Usto, počeli su da se kolebaju verni vazali Rajnskog Saveza; već kod Denevica je jedan bataljon saksonskog puka telesne garde prišao Prusima, a najveća rajnska država, obasuta Napoleonovom milošću i blagonaklonošću — Bavarska, stupila je u pregovore sa Austrijom da bi svoj prelazak u suprotni tabor iskoristila što bolje.

Tako je u ratnim operacijama nastupio prekid koji je trajao nekoliko nedelja. Češka armija je očekivala ruski rezervni korpus, koga je Benigsen vodio iz Šleske; Šleska armija morala je da štiti marš Benigsena, a Severna armija nije se usudila da pređe Elbu, koja je od Drezdena do Hamburga bila još u rukama neprijatelja. Napoleon je morao da se ograniči isključivo na odbranu; on je vrebao da neprijatelj učini kakvu neopreznost, koja bi mu omogućila da ga napadne nadmoćnim snagama.

Diplomatija je, međutim, ponovo otpočela rad. U Teplicu su 9 septembra 1813 bili potpisani novi ugovori o savezu, koji su daleko prelazili okvire Rajhenbaških sporazuma. Sve savezničke države priznale su kao cilj rata: raspuštanje Rajnskog Saveza, potpuno otstranjenje francuskog gospodarenja na desnoj obali Rajne i uspostavljanje Austrije i Pruske u granicama od 1805 godine. Sudbina Varšavskog Vojvodstva bila je ostavljena »prijateljskom sporazumu«; nemačkim državama, koje su se nalazile između Austrije, Pruske i Rajne, bila je obećana »bezuslovna i potpuna nezavisnost«.

Sa »prijateljskim sporazumom« bilo je, međutim, izvesnih začkoljica. Car još nije mogao da se usudi da ispolji svoje pohlepne želje u pogledu Poljske, koje su morale, — a to je on znao, — da naiđu na najjači otpor, naročito od strane Austrije. Austrija se držala tako kao da ne zna šta se podrazumeva pod »prijateljskim sporazumom«. No, zasad, svi su oni još bili potrebni jedan drugom. Drugi nesporazum odnosio se na »punu i bezuslovnu nezavisnost« srednjih i sitnih nemačkih država. Ove su reči zvučale tako kao da se njima htelo ukazati samo na nezavisnost od tuđinske, francuske prevlasti; pod njima se, međutim, podrazumevao bezuslovni suverenitet ovih država, kao što se to pokazalo posle mesec dana, kada je Austrija, oktobra, zaključila u Ridu pogodbu sa Bavarskom.

Pobude, koje su navele najvažniju državu Rajnskog Saveza da se otcepi od Napoleona, nisu uopšte proisticale iz nacionalnog motiva. To je bila samo kukavička lukavost pacova koji napuštaju brod koji tone. Bavarski kralj stupio je u evropsku koaliciju kao ravnopravna sila i u isto vreme dobio priznanje prava na sve svoje posede, uz razmenu izvesnih oblasti između njega i Austrije, kao i uverenje da može da uživa »potpuni suverenitet«. Ovim je ujedno bio nanesen poslednji udarac Kališkom dekretu; ono što je bilo dozvoljeno jednom monarhu iz Rajnskog Saveza moralo je da bude dozvoljeno i ostalim; ako je svaki od ovih jadnih izdajica otadžbine mogao da

bude suveren na svome posedu — nije moglo da bude ni reči o nacionalnom preporodu nemačke države.

Pruski istoričari se teše time što prenose propast ovih nacionalnih nada na račun Meterniha, koji je tobože uvukao u svoje mreže, pomoću podmukle lukavosti, naivne duše pruskog kralja i državnog kancelara Hardenberga. Ovo ne treba, naravno, uzimati ozbiljno. Meternih ima, nesumnjivo, vrlo dug spisak grehova, ali kao ministar države čiji se opstanak kao evropske sile zasnivao na razjedinjenoj Nemačkoj i razjedinjenoj Italiji, naravno, nije trebao da se oduševljava italijanskim ili nemačkim ujedinjenjem; ako se on, pri tome razbacivao dvosmislenim frazama, ovo se moglo pre upisati njemu kao dobra strana a ne kao krivica. Kao trezven političar, on je rado žrtvovao otrcane ukrase Habzburškog carstva, koje je hteo da mu opet nametne čak i sam Štajn; on je mnogo jače obezbedio austrisku prevlast nad Nemačkom putem suvereniteta srednjih i malih država.

Pruski istoričari prolivaju suze zapravo zbog toga što je Meternih bio otvoreniji, a naročto zato što je postizao bolje uspehe nego pruski ministri, čije nacionalno osećanje nije bilo ništa veće nego njegovo. Ono čemu su oni težili svodilo se na plan da dobiju ono što je posle nekoliko decenija bilo smatrano kao najveća izdaja — liniju na Majni; Pruska je trebala da gospodari nad Severnom Nemačkom, a Austrija nad Južnom. Ni Hardenberg ni Štajn nisu umeli da predlože ništa bolje i baš zbog takvog svog plana ograničili su delokrug rada Centralnog upravnog saveta Severne Nemačke, dok je austriskoj vladi bilo ostavljeno na volju da se dogovori sa državama Južne Nemačke, što je Meternih iskoristio prilikom zaključivanja Ridskog ugovora za svoje habzburške interese.

Međutim, medved, čiju su kožu spremali da dele, nije još bio ubijen. Savezničke trupe brižljivo su se čuvale od pojedinačnog mogućeg Napoleonovog napada na njih, a sami se nisu usudili da ga napadnu na jakom položaju oko Drezdena naslonjenom na Rudne Planine i Elbu. Na taj način, sve se svodilo na to da ga saveznici izmanevrišu sa ovog položaja time što će ga prelaskom na levu obalu Elbe ugroziti iz pozadine; na Saksonskoj ravnici, oko Lajpciga, pre se moglo računati da se dobije velika odlučna bitka. U širokom obilasku, koji je predviđao Švarcenberg, Šleska armija je trebala da bude privučena uz Češku armiju, ali se Bliher tome usprotivio: on nije imao nikakvu želju da ratuje pod komandom takvog osrednjeg glavnokomandujućeg kakav je bio Švarcenberg, koji je, pored toga, u svom logoru imao još i tri monarha. Umesto pokreta ulevo, prema Češkoj armiji, on je zahtevao smeliji pokret udesno, prema Severnoj armiji, gde su se pruski generali već otvoreno bunili protiv »izdaje« Bernadota i izjavljivali svoju želju da se ujedine sa Bliherom. Ako bi Šleska armija otišla u Češku, time ne bi bila paralisana samo njena aktivnost, već bi se moglo sa potpunom sigurnošću očekivati da će Bernadot upasti u krajnju neaktivnost.

Bliher je delom dobio pristanak monarha na svoj plan, a delom ga je ostvario svojevoljno. On je otpočeo marš 26 septembra 1813, kada su stigle ruske rezerve pod komandom Benigsena, bez obzira na energičan protest ruskih opunomoćnika u njegovom logoru i uprkos zapovesti Glavnog štaba, kojom su mu istavljene nove prepreke na putu. On je stigao 3 oktobra do Vartenburga na Elbi i prešao preko nje uz žestok boj kojim je rukovodio Jork. U boju su učestvovale, kao kod Grosberena i Denevica, samo pruske trupe, i to poglavito landver; šleski tkači stekli su u ovoj bici isto takvu slavu, kakvu su brandenburški stekli u drugim bitkama. Gnajzenau, koji posle bitke kod Kacbaha nije mogo da nađe dovoljno oštrih izraza da bi osudio šleski landver, ovoga puta nije mogao da se sa njima nahvali. Izražavajući se sa naročito velikom pohvalom o bataljonu iz Hiršbergerskog okruga, koga su sačinjavali pretežno tkači, on dodaje pri kraju svog izveštaja Hardenbergu: »Kad bi Vaša ekselencija videla ove hrabre siromahe, koji nemaju čak ni potrebnog odela, a koji su usto iznureni bolestima i patnjama, Vaše bi se srce zgrčilo od sažaljenja«.

Pošto je Šleska armija prešla preko Elbe, za njom se uputio idućeg dana i Bernadot, koga su pruski, pa čak i ruski generali odavno terali da to učini. Ovo je izvršeno kod Akena i Desaua bez ikakvog ometanja od strane neprijatelja. Češka armija je krenula istovremeno iz Rudnih Planina i uputila se prema Lajpcigu, prema kome su sa severa podilazile druge dve armije. Na taj način, Napoleonov položaj kod Drezdena bio je zaobiđen i sve su se protivnikove snage sada nalazile u njegovoj pozadini.

Ovo mu je bilo sasvim dobrodošlo. Imao je najzad priliku da bije bitku, što je tako strasno želeo. Ostavio je u Drezdenu garnizon od 30.000 ljudi, a sam se bacio na levu obalu Elbe. Protiv Češke armije, koja je nastupala s juga, uputio je nekoliko jedinica pod komandom svoga zeta Mirata, napuljskog kralja. Sam je sa glavnim snagama krenuo protiv obe severne armije, koje je nameravao da razbije jednovremeno ili pojedinačno, a zatim da se do kraja razračuna sa Češkom armijom.

Njegov plan imao je veliki izgled na uspeh, ukoliko se stvar ticala Bernadota. Ovaj vrli Gaskonjac odmah je zahtevao opšte otstupanje čim je osetio da se približuje Napoleon. Bliher je, naprotiv, hteo da primi bitku, pošto je imao oko 60.000 ljudi, Bernadot skoro 90.000 ljudi, a Napoleon samo nekih 130.000—140.000 ljudi. Međutim, bilo je nemoguće nagovoriti Bernadota na ovo; sa velikom mukom mogao se navesti tek na to da ne prelazi preko reka Mulde i Sale, radi izbegavanja Napoleonovog napada, tako da su obe armije ostale na levoj obali Elbe. Kao odgovoran za bezbednost, Bernadot je zahtevao da Bliherove trupe zauzmu najopasnije mesto, a sam se postavio pozadi Blihera. Napoleon, koji je energično nastupao prema Elbi u pravcu na kome je očekivao da sretne neprijatelja, otkrio je suviše kasno kuda je neprijatelj izmakao; posle toga koncentrisao je svoje trupe oko Lajpciga.

Ovde se od 16 do 19 oktobra 1813 rešila sudbina jesenjeg pohoda. Snage obe strane bile su 16 oktobra približno jednake, od 440.000 ljudi, sa kojima je Napoleon otpočeo rat, nalazilo se na mestu bitke 185.000 ljudi, a 15.000 ljudi došlo je tek sledećeg jutra. Od ukupnog početnog brojnog stanja Napoleon je izgubio za dva meseca 180.000 ljudi poginulih, ranjenih, bolesnih i dezertera, 30.000 ljudi je zaostalo, a oko 90.000 ljudi bilo je izdvojeno za garnizone, naročito u Drezdenu i Hamburgu. Saveznici, takođe, nisu imali više od 200.000 ljudi, pošto Bernadota nije bilo moguće isterati na bojno polje ni milom ni silom. Bliher je napadao sa severa, a Švarcenberg sa juga na francuske položaje, koji su bili zaštićeni na zapadu Lajpcigom i Ratsholcem, zemljištem koje je bilo pokriveno močvarama i džbunjem, a nalazilo se između reka Elstera i Plajse.

Na severu se odigrao žestoki boj za selo Mekern, koje je uporno branio maršal Marmon na vrlo jakom položaju sa 27.000 ljudi protiv Šleske armije od 60.000 ljudi. Glavni deo krvavog rada pao je ponovo na Jorkov korpus, koji je, uz gubitak od 5.000 ljudi, više od četvrtine svojih snaga, uspeo, na kraju krajeva, da odnese pobedu. Švarcenberg se na jugu kod sela Vahaua borio protiv samog Napoleona. Ovde je nadmoćnost bila na francuskoj strani, tim pre što je Švarcenberg rasporedio deo svojih trupa tako nezgodno da nisu mogle da uzmu nikakvog učešća u boju. Napoleon je izborio pobedu, ali to nije bio onakav uništavajući udarac kakav je on ranije navikao da zadaje. Izgleda da je on još uveče prvog dana bitke smatrao da je ratni pohod izgubljen.

U prilog ovome govori i to što se on, u nedelju 17 oktobra, odrekao novog napada na razbijenog neprijatelja, — a taj bi ga napad jedino mogao spasti, — već je uputio zarobljenog austriskog generala Merfelda savezničkim monarsima sa pomirljivim predlozima za mir. Ovi, međutim, nisu dali nikakav odgovor. Oni su se, takođe, uzdržali ovoga dana od napada, pošto su mogli da očekuju znatna pojačanja: Benigsen je privodio korpus od 50.000 ljudi, a najzad je i Bernadot ušao u borbenu liniju. Vojni punomoćnici savezničkih armija u njegovom logoru postavljali su mu u ovom pogledu najoštrije zahteve, a potčinjeni mu ruski i pruski generali nisu više krili svoje namere da mu u krajnjem slučaju odreknu poslušnost.

Napoleon je već uveče 17 oktobra izdao prve zapovesti za otstupanje, koje je trebalo da se vrši kroz grad u pravcu zapada. On je noću prikupio svoje trupe na uzan polukrug oko Lajpciga. Ako ga saveznici ne budu napali ujutru 18 oktobra, on bi mogao da se povuče, sačuvavši spoljni izgled dobrovoljnog otstupanja. U protivnom, on se još nadao da će ih moći odbaciti sa velikim gubicima. Ali su savezničke trupe već bile znatno nadmoćnije — brojni odnos njihovih trupa prema francuskim iznosio je 3 : 2; stvarno, ovaj odnos bio je nešto malo povoljniji za Napoleona pošto je Bernadot kao i ranije zadržao svoje skupocene Švedane daleko od bitke, kao i saveznički monarsi svoju nezamenljivu paradnu igračku — gardu. Ovde se borilo svega oko 150.000 Francuza protiv 180.000 ljudi savezničkih

trupa i Francuzi su čak i sada mogli uspešno da brane deo svojih položaja. Međutim, na drugim mestima protivnik se toliko približio gradu, da je Napoleonu pretilo potpuno uništenje u slučaju ako bi idućeg dana nastavio bitku; ostajalo je jedino otstupanje. Na taj način, »Bitka naroda kod Lajpciga« bila je izgubljena za Napoleona bez velikog rešenja u samoj borbi. Ova toliko opevana bitka bila je ustvari samo ogromna zaštitnička borba, kako ju je karakterisao jedan od novijih vojnih istoričara, istina, ne tako hvalisavo, ali zato vrlo uspelo.

Dok se masa francuskih trupa 19 oktobra tiskala po uzanim ulicama grada, težeći da stigne na jedini put za otstupanje, dotle su savezničke trupe preduzele juriš na grad, koji je na mnogim mestima bio krunisan uspehom. Ipak, Francuzi su mogli da organizuju svoje otstupanje; jedino je prevremeno rušenje mosta preko Elstera otseklo priličan broj ljudi koji su bili zarobljeni.

Tako je Napoleon prešao u otstupanje sa još prilično uređenim trupama. Gonjenje nije odgovaralo zahtevima Gnajzenaua. Gnajzenau je naročito oštro prekorevao Jorkov korpus, koji je jako stradao još kod Vartenburga i Mekerna; on je od 40.000 spao na 10.000 ljudi. Međutim, samo otstupanje razorilo je i one trupe koje je Napoleon bio sačuvao, jer su 3.000 do 4.000 Saksonaca, a isto tako i deo Virtemberžana trećeg dana bitke kod Lajpciga prešli na stranu saveznika, tako da su sada nemački vojnici u gomilama napuštali francuske zastave. Mladi francuski regruti su takođe bežali hiljadama. Iako je Napoleon uspeo da razbije kod Hanaua bavarsko-austriski korpus koji je pokušao da mu prepreči put, on je posle trinaest dana marša, 2 novembra, kada je prešao Rajnu, pored 60.000 zaostalih imao svega 40.000 naoružanih vojnika. Među njima je besnela zarazna groznica praveći strašnu pustoš.

Osim toga, bili su izgubljeni jaki garnizoni u tvrđavama duž Elbe, Odre i Visle.

ZIMSKI POHOD

Koalicija četiri države protiv Francuske održala se nekako u toku jesenjeg rata, mada se povremeno kolebala, naročito u onom trenutku kada je Napoleon odbacio Češku armiju, koja je došla do Drezdena. Opšta želja da se slomi francuska prevlast održavala je ipak, na kraju krajeva, u jedinstvu Englesku, Austriju, Prusku i Rusiju. Ali, kada je cilj bio postignut, ispoljili su se suprotni interesi i u savezničkim vojskama obrazovale su se dve partije: partija za mir i partija za rat, koje su se uporno borile između sebe, što je dovelo do petomesečnog smenjivanja čas diplomatskih lukavstava, a čas — ukupno uzev — jadnih ratnih operacija.

Ali, da je bilo koja od ove dve partije dobila prevagu, situacija bi bila u oba slučaja vrlo prosta. U slučaju rata savezničke trupe su trebale samo da pređu Rajnu, i da, pošto su bile gotovo deset puta

brojno jače od razbijenih ostataka Napoleonovih trupa, mirno nastupaju na Pariz. U slučaju mira, Napoleon je bio sada spreman da se odrekne vlasti nad Holandijom, Italijom i Španijom i da se ograniči na Francusku sa njenim prirodnim granicama (Alpi, Rajna i Pireneji). Partija za mir u savezničkim vojskama nije više ništa ni želela.

Ovoj partiji su pripadali Austrija i Engleska. Obe države su postigle ono što su smatrale da je uopšte moguće dobiti; one stoga nisu imale ni najmanju nameru da izlažu riziku ono što su tako teško postigle. Odmah po dolasku savezničkih glavnih štabova u Frankfurt na Majni, Meternih je zaključio ugovore sa Virtembergom i ostalim rajnskim kneževima na istoj osnovi na kojoj je to učinio ranije sa Bavarskom, samo su morali da prime sasvim neodređenu odredbu da se obavezuju na ono što će od njih zahtevati nezavisnost Nemačke kada se stvari konačno srede. Meternih je ovim težio da umiri zavist Pruske. Štajn, čiji je Centralni upravni savet spao na nulu, pričao je o ovoj poplavi knežića, koja se slegla u Frankfurtu, da su oni sami bili veoma začuđeni kada su videli da se prema njima postupa sa toliko obzira posle njihovog sramnog ponašanja, ali, čim su osetili da im ni dlaka sa glave neće pasti, odmah su postali kočoperni i počeli da se jogune.

Bili su ukinuti samo kraljevina Vestfalija, veliko vojvodstvo Berg i veliko vojvodstvo Frankfurt, gde su vladali Napoleonovi rođaci ili gde su oni imali pravo nasledstva. Domaći vladari su svečano ušli u Hanover, Braunšvajg i Kasel i počeli su odmah uništavanje blagotvornih tragova tuđe vlasti i uspostavljanje ranijih zloupotreba, gde je to samo bilo moguće. Najsramnije se ponašao hesenski izborni knez. Ali je Meternih bio za sve njih milostivi zaštitnik, vezujući ih na taj način za habzburške interese. Kao u Nemačkoj, on je požnjeo žetvu i u Italiji. Napuljski kralj otcepio se od svoga šuraka Napoleona već posle bitke kod Lajpciga, a u Severnoj Italiji je austriska vojska nadvladala Evgenija Boarnea.

Engleska je takođe vatreno težila miru: prvo, zbog toga što je zemlja bila oslabljena dugogodišnjom borbom protiv Francuske, a takođe i zbog toga što je dobro obezbedila svoj bogati kolonijalni plen i smatrala da su ostvarene njene želje prekidanjem kontinentalne blokade i uspostavljanjem Holandije i Španije na evropskom kontinentu. Usto, ona je odnela veliku pobedu u vrlo važnom pitanju, u kome je Napoleon, ako ikad, zastupao opšti interes civilizovanih nacija. Kao nezamenljivi blagajnik koalicije, Engleska je isplatu nove novčane pomoći u iznosu od 5,000.000 funti sterlinga učinila zavisnom od toga da li će pitanje o pomorskom pravu biti isključeno iz svih pregovora između država. Na taj način ostalo je na tome da je pomorski rat sačuvao karakter povlašćene pljačke, koju je vršila na svima morima samo jedna jedina država.

Austrija i Engleska težile su miru ne samo zbog toga što su se zasitile, već i zbog toga što su se pribojavale, i to sa razlogom, da će produženje rata dovesti do još nepodnošljivije prevlasti ruskog cara nego što ju je Napoleon ikada imao. Bez obzira na svu spoljašnu oba-

zrivost koju je pokazivao Aleksandar, njegove pretenzije na Poljsku izbijale su na videlo i lebdele kao preteća oluja iznad koalicije. Ukoliko je dalje napredovala savezn̈ička vojska, utoliko je više car izigravao oslobodioca naroda, — tim pre što se pruski kralj zadovoljio ulogom njegovog ađutanta, a austriski car se nije dobro osećao u ratnom logoru zbog svojih nevojničkih osobina. Ukoliko se išlo dalje, utoliko je više i otvorenije car težio da svrgne Napoleona; on bi najviše voleo da postavi na njegovo mesto Bernadota ili nekog koji bi u svakom slučaju bio igračka u ruskim rukama. On bi onda stvarno vladao Evropom.

Na čelu ratne partije on je imao najodanije pomoćnike u licu barona Štajna i u Glavnom štabu Šleske armije. Sam pruski kralj nije se baš izjašnjavao protiv njega, ali samo zbog toga što se nije usudio da protivreči moćnom zapovedniku. U duši je bio pristalica partije za mir, ali ne zbog političkih razloga, već iz svojstvenog mu straha pred brzim i odgovornim odlukama. Štajn, Bliher i Gnajzenau, međutim, težili su neprestano i uporno svrgavanju Napoleona, ali takođe ne iz političkih razloga, već zbog neodoljive mržnje koja ih je činila više ili manje slepim u pogledu političkih razloga. Pruska je bila, istina, od sve četiri države u najgorem položaju, a na nju je pao i najteži teret rata, a uz to još nije znala ni odakle će moći da dobije naknadu. Ali nije bilo teško predvideti da će pri regulisanju ovih osetljivih pitanja pobeđeni Napoleon biti mnogo manje opasan neprijatelj nego pobedioci: Engleska, Austrija i Rusija. Bilo bi mnogo razboritije pričuvati već znatno oslabljene snage pruske države za ovo neizbežno razračunavanje nego obavljati poslove ruskog despota, povoditi se nenasitom, istina, po sebi razumljivom, ali politički kratkovidom žudnjom za osvetom.

U početku je izgledalo da će u savezničkoj vojsci odneti pobedu partija za mir. Meternih je Napoleonu uputio zarobljenog francuskog diplomatu sa predlogom da se sazove kongres radi pregovora o miru na bazi granice na Rajni. Napoleon je pristao na kongres, ne obustavljajući ipak svoje naoružanje, što je bilo sasvim prirodno, pošto je zemlja bila potpuno otvorena za neprijateljsku invaziju. Ali ovo naoružavanje, a još više znaci da je francuski narod počeo da se odriče Napoleona, koji su počeli da se javljaju, dali su savezničkoj partiji za rat novu prevagu. U Zakonodavnoj korporaciji, jednoj od onih servilnih ustanova kojima Napoleon nije ublažio već samo maskirao svoje samodržavno upravljanje, odjeknule su preteće reči protiv despotizma njegove unutrašnje uprave; činjenica da su njegovi mameluci počeli da izigravaju buntovnike označavala je početak kraja. Posedujuće klase bile su veoma raspoložene prema Napoleonovoj vlasti sve dotle, dok im je sipala u naručje bogatstvo za bogatstvom; ali njegov ponovni povratak posle potpunog poraza, kao i prisustvo ogromnih neprijateljskih masa na granici, nisu odgovarali njihovom ukusu. Čak se i seljačko stanovništvo, koje je bilo najjači oslonac bonapartističkog režima, zamorilo od ljudskih žrtava koje su stalno rasle i koje je od njega imperator stalno zahtevao.

Koliko su jak utisak učinili prvi znaci opadanja Napoleonovog autoriteta u Francuskoj, pa i na savezničke armije, pokazuje onaj vojni proglas koji su one objavile 1 decembra 1813. Tu su nabrojane najprijatnije stvari za francuski narod. Nuđena mu je čak tako velika državna teritorija kakvu Francuska nije imala ni za vreme stare kraljevine. Savezници su izjavljivali vrlo svečano ne samo da se ne bore protiv francuskog naroda, već da teže samo da zaštite njegovu sopstvenu nezavisnost od imperatora Napoleona. Trebalo je, dakle, da se rat ipak produži, ali ubrzo se pojavio novi rascep između savezničkih armija. Gnajzenau je zahtevao marš neposredno na Pariz, bez obzira na mnogobrojne tvrđave na francuskoj granici, koje Napoleon, zbog slabosti svoje armije, nije mogao da brani, ako je uopšte još hteo da se bori na otvorenom polju. Saveznici su mogli stvarno unapred da odrede svoja prenoćišta na celoj dužini marša do Pariza, kako su to docnije priznavali i sami francuski maršali.

Ali, Gnajzenau nije uspeo da naturi svoj ratni plan, ne samo zbog toga što austriski generali, koji su bili navikli na metodične operacije Sedmogodišnjeg rata, nisu hteli ni da čuju o njegovom planu, već i zbog toga što je čak i u pruskoj vojsci samo jedan deo generala, kao što su, naprimer, Gnajzenau, Bojen i Grolman, bio prožet onim novim metodama rata, koje je stvorio Napoleon. Sam Knezebek, koji je bio kraljev ratni savetnik kao njegov generalađutant, delio je sa Austrijancima pradedovsko gledište da odlučujući značaj za rat nema uništenje neprijateljske žive snage, već blagovremeno zauzimanje izvesnih rečnih dolina ili planinskih lanaca. Prema mišljenju ovih mudrih stratega, savezničke armije su trebale da maršuju zaobilaznim putevima preko Badena i Švajcarske da bi izbegli francuske tvrđave i upali u severoistočnu Francusku do visoravni Langr, vododelnice tri mora. Posedanje ove visoravni, stvaralo je, prema njihovom mišljenju, čudotvornu mogućnost gospodarenja celom Francuskom, dok je šleski Glavni štab gledao u ovome mnogo skromnije preimućstvo, naime, jedinu mogućnost da se voda jednovremeno sliva u sva tri mora.

Ovaj čuveni ratni plan ipak nije bio ostvaren baš tako kako su to hteli Knezebek i njegovi drugovi. Od tri armije, koje su učestvovale u jesenjem ratu, Severna armija se razišla: Bernadot je otišao sa svojim Šveđanima protiv Danske, Tauencin je opsađivao Vitenberg, Bilov pak i Vincingerode su se uputili u Holandiju, koju su zauzeli posle uspelog pohoda bez velike muke. Češka armija je ostala i sada glavna savezничка vojska; ona je, osim ruske i pruske garde, kao i bavarskih i virtemberških trupa, bila sastavljena pretežno od austriskih trupa. Ova armija je i trebala da izvrši zaobilazni marš na visoravan Langr. Šleska armija je pri ovome imala zadatak da brani Nemačku od francuskog napada i da po potrebi pomogne glavnu armiju, ako ova naiđe na otpor u Francuskoj. Ali, pre nego što se to desilo, Bliher je 1 januara 1814 godine prešao Rajnu kod Kauba, Manhajma i Koblenca. Njegova armija je imala stari borbeni sastav; jedino jedan deo ruskih trupa bio je ostavljen radi opsade

Majnca, a umesto njih priključio se Bliherovoj armiji Klajstov pruski korpus, koji je ranije pripadao Češkoj armiji.

Sada se desilo ono što je pretskazivao Gnajzenau. Šleska armija je prošla gotovo bez borbe kroz niz tvrđava. Ali je i glavna armija, pod komandom Švarcenberga, stigla gotovo bez borbe na visoravan Langr, gde se pokazalo da se time nije ništa postiglo. Daljem napredovanju suprotstavila se partija za mir iz vojničkih i političkih razloga. Stvar se završila žučnom svađom i koalicija je počela da prska po svima šavovima. Ipak, potpuno odricanje od nje izgledalo je za obe strane još suviše opasno, te su bile primorane da se zaustave na sledećem kompromisu: sazvati kongres radi diskusije po pitanju mira ne prekidajući ratne operacije. Ovde su car i Meternih pokušali da nadmudre jedan drugog: Meternih je hteo da parališe rat, u čemu se mogao sasvim osloniti na Švarcenberga; car je, putem opstrukcije od strane svojih punomoćnika, pokušavao da onemogući mirovni kongres, koji je trebao da se sastane u Šatijonu.

Jači aduti bili su, kako je izgledalo, u Meternihovim rukama, međutim, igru je ustvari dobio car. Kongresu je bilo suđeno da se raspadne čak i bez opstrukcije od strane carevih punomoćnika. Saveznici su, čim su ušli u Francusku, videli kako stanovništvo teško podnosi Napoleonovu vlast. Oni su sada povećali svoje zahteve i nisu više govorili o Francuskoj s granicama na Pirinejima, Alpima i Rajni, već o Francuskoj od 1792 godine, tj. bez oblasti koje je osvojio ne samo Napoleon već i bez onih koje je osvojila Republika. Razlika je iznosila približno 1.400 kvadratnih milja: leva obala Rajne, Belgija i Luksemburg, Savoja i Nica nisu više trebale da pripadaju Francuskoj. Ma koliko sa nemačke nacionalne tačke gledišta bio opravdan zahtev o vraćanju leve obale Rajne, i ma kakvom ubedljivošću i snažnim odjekom Arnt branio postavku da Rajna ne pretstavlja nemačku granicu već nemačku reku, savezнички monarsi bili su, ustvari, vrlo daleko od ovakvih shvatanja. Ali, u svojoj pohlepi za zemljom oni nisu obratili pažnju čak ni na to da su granice Francuske od 1792 godine bile potpuno neprihvatljive za Napoleona. Ako nije hteo sam da uništi koren svoje dinastije, on je morao da sačuva državu barem u onim granicama koje su postojale do momenta početka njegovog samodržavlja.

Meternih se takođe prevario u svojim ratnim proračunima. Šleska armija je u međuvremenu pridošla i smelo se postavila na čelo glavnih snaga u nadi da ih povuče za sobom, kao što se to već jednom desilo prilikom prelaza Severne armije preko Elbe. Napoleon se takođe približio saveznicima i 29 januara 1814 odigrao se prvi boj kod Brijena, koji nije tekao baš povoljno za Blihera. Zato je Bliher pobedio 1 februara kod Rotijera.

Za novo naoružanje Napoleon je obilno iskoristio veoma dugi rok koji su mu dali saveznici svojim oklevanjem. Ali, naoružanje je bilo sprovođeno u uslovima rastućeg otpora naroda i samo sa nepotpunim uspehom. Raspolagao je svega jednom operativnom armijom od 70.000 ljudi, koja je bila sastavljena većim delom od neobučenih

regruta, dok je Švarcenbergova armija dostizala 190.000 ljudi, a Bliherova 84.000 ljudi, i to većinom oprobanih vojnika. Istina, ogromna brojna nadmoćnost savezničkih snaga bila je oslabljena time što su njihove armije bile razvučene na prostoru između Ženeve i Mozela. U svakom slučaju, protiv 50.000 ljudi, sa kojima je Napoleon bio kod La Rotijera, oni su mogli da suprotstave 140.000 ljudi. Ali čak ni u tako povoljnim uslovima Švarcenberga nije bilo moguće privoleti na bitku. Car je velikom mukom uspeo da se Bliheru stave na raspoloženje neki korpusi iz glavne armije, tako da je Bliher počeo i dobio bitku sa 90.000 ljudi.

Ova pobeda je ojačala položaj ratne partije. Na ratnom savetu, koji je održan idućeg dana posle pobede, bilo je odlučeno da se ide na Pariz. Švarcenberg je trebao da goni razbijenu Napoleonovu armiju, dok je Bliher trebao, radi boljeg snabdevanja, da napravi nekoliko marševa prema severu, a zatim da okrene na zapad i da ide prema Parizu. Ipak, ovim nisu bile otstranjene sve unutrašnje suprotnosti. Švarcenberg se nije starao da pobere plodove pobede. On ne samo što nije gonio razbijenog neprijatelja, već je napredovao tako lagano, da nije ostajao na istoj visini sa Bliherom. Usled ovoga je bio potpuno otvoren levi bok Šleske armije koja se kretala i onako suviše bezbrižno i sa veoma razvučenim kolonama. Napoleon je munjevitim udarcima potukao pojedine Bliherove korpuse: 10 februara 1814 kod Šampobera, 11 kod Monmiraja, 12 kod Šato-Tijerija i 14 kod Etoža. Ova četiri poraza bila su jednaka po gubicima jednoj velikoj bici; Šleska armija je izgubila 15.000 ljudi.

Za vreme ovih četvorodnevnih bojeva nije dobijena nikakva pomoć od glavne armije. Svađa između cara i Meterniha opet je buknula jakim plamenom. Rusko poslanstvo saopštavalo je iz Engleske, čiji su pretstavnici bili dosada na Meternihovoj strani, da se engleska vlada pod uticajem narodnih želja izjasnila protiv mira sa Napoleonom. Car je sada odbio svako učešće u mirovnim pregovorima, a Meternih je pretio izlaskom Austrije iz koalicije. Baš ovih dana je Šleska armija pretrpela svoje poraze, a Švarcenberg je dobio naređenje da dejstvuje dalje bez nekih skrivenih posebnih ciljeva, ali da bude spreman da već idućeg dana napusti vojište. Ovo je bilo dovoljno da se Švarcenbergova aktivnost, koja i bez toga nije bila velika, potpuno uguši. Došlo je dotle da je Napoleon, pošto je razbio Šlesku armiju, okrenuo svoje snage na glavnu armiju i postigao dosta značajne uspehe protiv pojedinih korpusa kod Mormana i Montroa.

Partija mira je ponovo oživela. Švarcenberg je predložio Napoleonu primirje. »Sramota je biti takva kukavica«, pisao je Napoleon svome bratu Žozefu, »ovi nesrećnici padaju na kolena već kod prvog neuspeha«. U početku, on uopšte nije odgovorio, a zatim je predložio mir na bazi granice na Rajni, a najodlučnije je odbijao granice od 1792 godine. Njegove nade su ponovo jako oživele; smatrao je da je njemu bliže do Minhena nego saveznicima do Pariza; da nema potrebe da vodi pregovore sa svojim zarobljenicima. Privremeno

primirje odbio je; konferencije koje su održane povodom toga nisu dovele ni do kakvih rezultata.

Švarcenberg je, pod izgovorom pripreme za opštu bitku, privukao Šlesku armiju svojoj. On je, ustvari, mislio jedino na povlačenje, po mogućstvu do Rajne. Obe armije patile su, kao i ranije, od teškoća u pogledu snabdevanja. Trupe su bile raspoređene na goloj krečnjačkoj visoravni, koja je bila pokrivena snegom; bilo je vrlo hladno, a odelo i obuća bili su u zimskom pohodu veoma upropašćeni. Slame nije bilo uopšte, a da bi se dobila drva, trebalo je rušiti kuće i kolibe. U ovim je uslovima Grolmanov plan naišao na povoljan prijem kako kod savezničkih monarha, tako i kod Švarcenberga. Ovaj se plan sastojao u tome što je Šleska armija trebala ponovo da se odvoji od glavne armije i da manevrom prema Parizu odvuče neprijatelja od nje. U slučaju da se Napoleon okrene protiv Šleske armije, ona je trebala da otstupa ka severu, ka jakim korpusima Bilova i Vincingerodea, koji su dolazili iz Holandije.

Grolman je pretstavio plan nevinijim nego što je bio zamišljen. Šleska armija je htela da bude potpuno nezavisna od Švarcenberga i da vodi rat za svoj sopstveni račun, dok je Švarcenberg mislio da ona želi i da će produžiti opšte otstupanje, samo u drugom pravcu. Bliher jednostavno nije izvršio Švarcenbergovo naređenje da, radi tobožnjeg davanja opšte bitke, okrene natrag; on je u ovome video samo izgovor za novo ograničenje svoje slobode rada. Bliher se kod Soasona, 3 marta 1814, ujedinio sa Bilovom i Vincingerodom. On je imao sada na raspoloženju više od 100.000 ljudi protiv kojih je Napoleon vodio brzim marševima samo polovinu od toga — 55.000 ljudi.

Međutim, sada je napoleonovski način ratovanja kod Blihera i Gnajzenaua sasvim popustio. Za to se steklo nekoliko uzroka. Bilov i njegov načelnik štaba, Bojen, posmatrali su sa užasom pocepane, iznurene i bedne Klajstove i Jorkove vojnike. Njihove trupe snabdevale su se dosada dobro i nisu bile nikad u bivacima, dok je Šleska armija operisala tokom mnogih nedelja na skoro potpuno opustošenom zemljištu. Rekvizicioni sistem se pretvorio u neuređen pljačkaški sistem, a francusko stanovništvo, koje se dosad odnosilo prema saveznicima ravnodušno ili čak i prijateljski, počelo je da pruža aktivan otpor. Isto tako rđavo, čak i još gore, odražavala se ova situacija na sopstvene trupe: one su vidno postajale divlje tako da su oficiri imali vrlo slab uticaj na njih. Jork je nazivao svoj korpus bandom razbojnika, a sina generala Šarnhorsta zamalo nisu ubili njegovi vojnici.

Uplašen takvom situacijom, Bojen je naročito nastojao na tome da Pruska ima sve razloge da čuva svoje trupe, ako želi da budu prilikom zaključivanja mira uzeti u obzir i njeni interesi, pošto će onda imati odlučujući značaj ne samo slavna ratna dela, već i postojeći odnosi snaga. Vojna delatnost Šleske armije ukazivala je od januara, prema svima praktičnim zaključcima, vrlo bitne usluge jedino ruskom caru. Bojenove pretstavke učinile su na Gnajzenaua jak utisak, tim pre što su dolazile od starog druga, koji je sam umeo

da vodi savremeni rat. Uz sve ovo Bliher se razboleo od neke vrste pomračenja uma, tako da je Gnajzenau snosio dvostruki teret odgovornosti. On je odlučio da od napada pređe u odbranu.

Šleska armija je, u jačini od 100.000 ljudi, očekivala 9 marta 1814, na neobično jakom položaju kod Lana (Laon), Napoleonov napad. Napoleon je 7 marta bio pobedio jedan ruski korpus u okršaju kod Krana (Craonne), ali je pri tome pretrpeo i jake gubitke tako da je mogao dovesti samo još 45.000 ljudi. Bitka se vodila bez velike energije i nije dala veću prevagu nijednoj strani; tek je u noći uspeo prepad koji su Jork i Klajst izvršili na desno neprijateljsko krilo, kojim je komandovao maršal Marmon. Marmon je morao da otstupi, ali je Napoleon sa levim krilom ostao na mestu u očajničkoj nadi da time utera neprijatelju poštovanje, što mu je i uspelo. Goneći Marmona, stigli su Jork i Klajst u njegovu pozadinu. Grolman, načelnik Klajstovog štaba, predložio je da se Napoleon napadne iz pozadine, što bi učinilo kraj ratu. Jork je rado primio ovu ideju, ali nije hteo da pristupi njenom ostvarenju bez odobrenja glavnokomandujućeg. Međutim, ovaj pristanak nije dat. Grolman i grof Brandenburg, koji su bili upućeni u Glavni štab, doneli su odgovor da je igra i bez toga dobijena da više ništa ne treba rizikovati. Grof Brandenburg pisao je docnije o ovome svome putu: »Neodlučnost, nesigurnost i nemarnost koje su u ono vreme vladale u feldmaršalovom Glavnom štabu, bile su prosto neverovatne«. Uloge u samoj Šleskoj armiji izmenile su se potpuno; Jork, koji je bio smrtno zavađen sa Gnajzenauom zbog njegove stalne težnje da juri napred, napustio je sada armiju, razjaren oklevajućom strategijom Gnajzenaua i samo je mukom bio vraćen natrag.

Jednovremeno se odigrao sličan preokret i u glavnoj armiji. Napoleon je nesmetano otstupio od Lana, gde je ostavio protiv Šleske armije maršala Marmona sa 20.000 ljudi, i okrenuo se prema Švarcenbergu sa 18.000 ljudi. Ovo je izazvalo takav strah kod ruskog cara, da je zahtevao opšte otstupanje. Ali plašljivi Švarcenberg na ovo nije pristao. Mirovni kongres u Šatijonu razišao se 18 marta; Austrija je morala da se odrekne mira i sada je težila samo za brzim vojničkim rešenjem. 20 marta 1814 došlo je do bitke kod Arsija na Obi, u kojoj se Švarcenberg kao vojskovođa isto tako malo istakao kao i ranije kod Drezdena i Vahaua. Usled svojih nespretnih mera on je mogao da uvede u bitku samo mali deo svoje armije, a Francuzi su se držali odlično. Tek idućeg dana postigao je Švarcenberg trostruku brojnu nadmoćnost nad neprijateljem, ali se i sada nije usudio da napadne, već je čekao da to izvrši Napoleon. Ovaj je sada pristupio ostvarenju plana o kome je razmišljao već nekoliko nedelja: on se bacio na komunikaciski pravac neprijatelja sa ubeđenjem da će ga time naterati da okrene natrag.

Nekoliko nedelja ranije ovaj bi plan verovatno postigao željeni rezultat. I sada je on saveznicima zadao paničan strah; Švarcenberg kao da je imao volju da krene za francuskom vojskom. Ali je sada ruski car na ratnom savetu, 24 marta, odlučio da savezničke armije

treba da maršuju na Pariz, od koga su bile udaljene samo nekoliko dnevnih marševa.

Gnajzenau je docnije pisao o ovoj herojskoj odluci: »Mi smo se tada najzad uputili na Pariz, ne zbog ubedljivosti razloga, koji bi govorili za to, već zbog toga što nije ostajalo ništa drugo da se uradi i sama sudbina je gurala na to veliku armiju«. Napoleona nisu pobedile savezničke armije, već ga je upropastio otpor sopstvenog naroda. Bilo bi nepravilno reći da je Francuska iscrpla svoje rezerve u sposobnom ljudstvu; u upoređenju sa onim što je dala Pruska, Francuska je mogla da prikupi još milion boraca. U toku ovoga rata Napoleon nije nikad imao na svom raspolaganju više od 300.000 ljudi, uključujući tu i trupe koje su se nalazile u Španiji, Italiji, pa i nacionalnu gardu, koja je bila u posadama tvrđava. Da je imao 100.000 ljudi ili 200.000 ljudi više, uspeh bi nesumnjivo bio na njegovoj strani. Ali, svi pozivi i proglasi, u kojima je on čak ukazivao na primer Pruske, nisu mogli da mu pomognu. Nije bilo moguće stvarati nove armije bez dobrovoljnog učešća naroda. Tako je on na kraju morao da podlegne brojnoj nadmoćnosti savezničkih armija, bez obzira na to što se sa njima tako jadno komandovalo. Napoleon nije smeo da rizikuje bitku pod zidinama Pariza protiv brojno trostruko nadmoćnijeg neprijatelja; preostao mu je jedino pokret u neprijateljsku pozadinu kao poslednje očajničko sredstvo.

Kada je saznao da se ovo sredstvo pokazalo neuspešnim i kada su savezničke trupe krenule na Pariz, on je požurio natrag usiljenim marševima. Ali je stigao dockan: prestonica je, 30 marta 1814, posle kratke borbe kapitulirala.

PARISKI MIR

Ruski car i pruski kralj ušli su 31 marta 1814 u osvojeni grad na čelu svojih gardi, koje su bile u borbi samo kod Licena i Pariza, a sve ostalo vreme se nalazile u kantonmanima. Trupe, koje su se borile u bezbrojnim bitkama, morale su da se rasporede po okolini u bivacima da svojim jadnim izgledom ne bi bole oči razmaženim Parižanima. Pruski maloumni kralj išao je čak dotle da je, kada je nekoliko dana ranije prolazio pored Jorkovog korpusa, koji ga je dočekao radosnim »ura«, na njemu svojstven način promucao: »Rđavo izgledaju ... prljavi ljudi ...« Takva je bila zahvalnost »herojskog kralja« landveru koji mu je spasao presto.

Rulja u svilenim šeširima[5]) dočekala je bučnim pozdravima neprijatelja koji je ulazio, dok je radničko stanovništvo predgrađa pokazalo nemu uzdržljivost. Ruski car se nastanio u hotelu »Taljeran«. On je sada imao odrešene ruke, pošto pruski kralj nije značio ništa, a austriski car zaustavio se sa svojim diplomatskim štabom u Dižonu, da ne bi lično prisustvovao svrgavanju svoga zeta. Za ovo svrgavanje jednodušno su bili kako car, tako i Taljeran. Međutim, pitanje ko će

[5]) Misli se na parisku buržoaziju. — Prim. red.

doći na mesto Napoleona nije bilo tako jednostavno. Ali, i ovde je odlučio Taljeran: Bonaparta ili Burboni — o tome se radi, sve ostalo su intrige. Car nije voleo Burbone, ali je morao da pristane na njihov povratak. On nije mogao ozbiljno da insistira na svom kandidatu Bernadotu, a regentstvo nepunoletnog Napoleonovog sina bilo bi u suštini isto kao kada bi na kormilu uprave ostao sam imperator. Taljeran je odmah sazvao Senat, na što je, naravno, imao pravo samo kao Napoleonov činovnik i ova plemenita ustanova, koju su u celini sačinjavale Napoleonove kreature, donela je odluku da se imperator svrgne i da se pređe pod »očinsku vladavinu« Burbona. Senat je imao toliko bestidnosti da proglasi kao uzrok ove odluke ceo niz Napoleonovih postupaka, koje je on sam izglasao u fanatičnoj servilnosti. Uvođenje legitimne kraljevske kuće nije, naravno, moglo da otpočne na dostojniji način.

Napoleon se u to vreme nalazio u Fontenblou. On je raspolagao sa još oko 50.000 ljudi i nameravao je upočetku da produži borbu, ali ga je u tome omela izdaja njegovih maršala. Oni su se zamorili i težili mirnom uživanju bogatstava, kojima ih je zasuo Napoleon. Oni su ga, u više ili manje uljudnoj formi, terali na odricanje od prestola. Marmon, koga je Napoleon naročito voleo, čak je prešao na stranu neprijatelja sa celim svojim korpusom. Tako se Napoleon odrekao prestola, u početku lično za sebe, a zatim i za celu dinastiju. U ugovoru u Fontenblou, zaključenom 11 aprila 1814, — ugovoru koji je docnije sam nazvao nedostojnim sebe, — on je dozvolio da ga upute na ostrvo Elbu sa pravom suverenog vladara i godišnjom rentom od 2,000.000 franaka, od čega, uostalom, Burboni nisu platili nijednu paru.

Ova plemenita porodica ubrzo je pokazala da nije ništa naučila ni zaboravila. Ona se spremala za svoj povratak još za vreme rata, a Štajn i Gnajzenau su je, nažalost, živo bodrili na ovo. Čim se Luj XVIII, brat smrću kažnjenog izdajnika svoje zemlje, Luja XVI, pojavio u Tiljerijama, odmah je tražio sva prava koja pripadaju najstarijoj monarhiji hrišćanstva. U svom dvorcu on nije dozvolio nikakvo ukazivanje prednosti savezničkim monarsima. Ovima se sada teško osvetila njihova podmukla taktika nagovaranja francuske nacije laskanjem i obećanjima da se odrekne Napoleona. Ako nisu hteli da opale sami sebi šamar, morali su da zaključe mir skoro po diktatu francuskih pregovarača. Car nije uspeo da obrazuje u Parizu vladu koja bi bila zavisna od njega, kako se on to nadao; on je, štaviše, sada morao da se trudi da novog kralja drži u dobrom raspoloženju prema sebi kako bi tukao englesku i austrisku konkurenciju.

Pošto su saveznici svojim Frankfurtskim proglasom obećali da učine Francusku jačom nego što je bila za vreme kraljeva, oni su morali prilično da zaokrugle granicu od 1792 godine delovima belgiskih, nemačkih i savojskih oblasti, u ukupnoj površini od 100 kvadratnih milja, koja je imala oko milion stanovnika. Zatim, oni nisu

zahtevali od pobeđene Francuske nikakve naknade za ratne troškove. Pruski ministri su se vrlo energično protivili ovoj austro-engleskoruskoj velikodušnosti, ali bez uspeha. Drukčije je stvar stajala sa vraćanjem akontacije, koju je Pruska dala Francuskoj 1812 godine. To je bio dug koji je bio utvrđen ugovorom. Kada je Napoleon, u proleće 1813 godine, odugovlačio sa isplatom polovine pozajmice od 47,000.000 franaka, Pruska je to uzela kao formalni povod za rat. Sada je pak novopečeni kralj Luj izjavio: »Bolje je utrošiti 300,000.000 da bi se Pruska potukla, nego 100,000.000 da bi se ona zadovoljila«. Engleska, Austrija i Rusija na ovo su samo slegle ramenima, nalazeći da Pruska treba sama da gleda kako će da dobije svoj novac. Time je stvar svršena. Isto tako je Pruska nastradala i sa zahtevom da Francuska vrati umetnička blaga koja je Napoleon poharao u evropskim prestonicama. Ona je na jedvite jade dobila samo nešto malo, kao naprimer četvoropreg sa Brandenburške kapije u Berlinu.

Jedini unižavajući uslov za Francusku krio se u tajnim tačkama mirovnog ugovora od 30 maja: savezničke sile su trebale same da odlučuju po pitanju podele osvojenih zemalja. Međutim, regulisanje teritorijalnih pitanja bilo je odloženo uglavnom do Kongresa, koji je trebao da se održi u roku od dva meseca. Glavna teškoća se nalazila u ispunjenju pruskih i ruskih zahteva; Engleska i Austrija, koje su već bile zadovoljene, dobile su još u Parizu sve što su mogle da žele. Engleska je dobila važan mostobran na evropskom kopnu u kraljevini Nizozemskoj, u kojoj su objedinjene Belgija i Holandija. Austrija je, posredno ili neposredno, dobila vlast nad Gornjom i Srednjom Italijom, pošto je iz Italije potisnula francuske trupe kojima je komandovao Evgenije Boarne.

Pruska se, na taj način, zasad vraćala kući praznih ruku. Ali je ona još pre sazivanja Kongresa obezbedila sebi opštu vojnu obavezu koja se u početku zavela samo za vreme trajanja rata, koju je kralj stvarno ukinuo još dok se nalazio u Parizu. Međutim, Bojen, koji je još u toku zimskog pohoda zastupao mišljenje da Pruska mora na završetku rata raspolagati snažnom vojskom pri konačnom rešavanju stvari ako želi da Saveznici uopšte vode nekog računa o njoj, sproveo je sada, kao vojni ministar, zakon od 3 septembra 1814 godine kojim se opšta vojna obaveza zavodi kao stalna. Dvadesetogodišnja služba staropruskih kantonista bila je skraćena na 19 godina: 5 godina u stajaćoj vojsci, od kojih 3 godine u stroju i 2 u rezervi, zatim po 7 godina u prvom i drugom pozivu landvera. Landver prvog poziva bio je obavezan, kao i stajaća vojska, da vrši službu za vreme rata kako u samoj zemlji, tako i van njenih granica; landver drugog poziva upotrebljavao se, bar prvenstveno, za pojačanje garnizona. Najzad, landšturm, koji je bio namenjen samo u slučaju krajnje nužde za odbijanje neprijateljskog napada, trebao je da obuhvati sve ostale za oružje sposobne ljude od 17 do 50 godina starosti.

Ovim zakonom landver je izgubio još jedan deo svoga narodnog karaktera. On je morao da prolazi kroz školu stajaće vojske i da se sastoji jedino od isluženih vojnika, a sem toga, sinovi imućnih klasa dobili su povlasticu jednogodišnje službe u kadru. Ipak, zakonsko uvođenje opšte vojne obaveze bilo je na svoj način, demokratska tekovina, a ostala je i jedina.

BEČKI KONGRES

Kongres u Beču, koji je trebao nanovo da uredi evropske, a posebno nemačke odnose, sastao se nešto docnije od predviđenog roka. Prva pripremna sednica opunomoćnika, koji su zastupali četiri protiv Francuske ujedinjene države, održana je tek sredinom septembra 1814.

Istoriska suština ovog Kongresa, čije su sednice trajale oko devet meseci, okarakterisana je vrlo uspelo od strane Bajrona pitanjem da li je lav ubijen samo zato da bi kurjaci imali slobodan lov, i grubim rečima Blihera: »Kongres liči na vašar u malom gradu, na koji svako dovodi svoju stoku radi prodaje ili razmene«. U vrtlogu bučnih razonoda, pri kojima se najbanalnija pokvarenost ispoljila kao suština novog zakonitog poretka po milosti božijoj, špekulisalo se teritorijama i ljudima sa punom beskrupuloznošću kabinetske politike i lukavošću trgovca konjarstva koji se stara da podvali svojim najbližim drugovima i susedima.

Zato ovaj mirovni Kongres umalo što nije razbuktao novi svetski rat. Od četiri velike države bile su u suštini zadovoljene Engleska i Austrija. Car je najzad istupio otvoreno sa svojim poljskim zahtevima; on je tražio Varšavsko Vojvodstvo, od koga je samo mali deo trebao da pripadne Pruskoj da bi se uspostavila veza između Šleske i Istočne Pruske, a jedan još mnogo manji deo, od oko 6 kvadratnih milja, Austriji. Od ovoga plena i dela onih poseda koje je on već imao iz ranije pljačke Poljske, car je hteo da stvori ustavnu kraljevinu Poljsku, koja je trebala da bude vezana sa Rusijom zajedničkim vladaocem.

Protiv ovih planova, koji bi caru omogućili da ima nadmoćnost u Evropi, sličnu onoj koju je ranije imao Napoleon, ustale su Engleska i Austrija. U početku se njima pridružila i Pruska, čiju je nezavisnost, svakako, najviše ugrožavala ruska hegemonija. Međutim, pruski kralj, koji obično nije ništa hteo, a ako je jednom ipak nešto hteo, onda je uvek tražio ono najnerazboritije, naredio je svom kancelaru da brani ruske zahteve. Hardenberg je, kao poslušni dvorjanin, izvršio naređenje i protiv svog ubeđenja. Na taj način, savezničke države podelile su se na dva tabora, što je stvorilo mogućnost Taljeranu, koji je zastupao krunu Francuske u Beču, da umešno iskoristi rascep za svoje mešanje i da sebi stvori upravo dominantan položaj na Kongresu; posebno, on je uspeo da stavi van snage onu tajnu odredbu Pariskog mira, prema kojoj Francuska nije imala pravo da učestvuje u rešavanju teritorijalnih pitanja.

Jedino pametno rešenje poljskog spora bilo bi uspostavljanje nezavisne Poljske. Meternih se takođe zainteresovao za ovu ideju, ali samo zato da bi je proglasio neprihvatljivom. Usto, pruski zaokret učinio je ovo rešenje potpuno nemogućim. Sada se radilo o tome da se suzbije i otkloni podrška koju je pruski kralj pružao svom feudalnom gospodaru i kao najpogodnije sredstvo za to pokazali su se pruski zahtevi na naknadu. Ukoliko je spremnije Pruska žrtvovala caru svoje ranije poljske oblasti, utoliko je upornije morala zahtevati priključenje Saksonske kraljevine. Ovo utoliko više što je već dala svoj pristanak za priključenje dragocenih oblasti na zapadu, tj. Istočne Frizije — Hanoveru, a na jugu frankonskih kneževina Ansbaha i Bajrojta — Bavarskoj.

Sama Engleska, a još manje Austrija, nije imala naročito veliku želju da vidi nastanak jake države u Severnoj Nemačkoj. Ipak su obe priznale pravo Pruske na Saksonsku kraljevinu. Situacija se, međutim, promenila čim je pruska politika podbacila u borbi protiv preteće prevlasti Rusije. Engleska i Austrija povukle su svoj pristanak, oslanjajući se tobože na opšte nezadovoljstvo koje je stvorila mogućnost potpunog priključenja Saksonske pruskoj državi. Ustvari, Taljeran je sa uobičajenom spretnošću izašao sa načelom legitimizma, koje zabranjuje da se vladari »po milosti božjoj« lišavaju prestola. Teško bi bilo zamisliti bestidnije reči iz usta čoveka koji je služio Francuskoj Republici i Francuskom Carstvu; međutim one su delovale na Meterniha i engleske torijevce, a da ne govorimo već o tome da su sve dinastije, koje su ranije ulazile u Rajnski Savez, stajale kao jedan čovek uz francuskog pretstavnika. Jer, stvar se ovoga puta ticala njihove sopstvene kože.

Svrgavanje saksonskog kralja nije se moglo više opravdati sa nacionalne tačke gledišta otkako su ostali kneževi Rajnskog Saveza bili pošteđeni. Saksonski kralj je imao jedinu nesreću da posle Lajpciške bitke padne u prusko zarobljeništvo; inače bi se on posle ove bitke sigurno otcepio od Napoleona, kao što je učinio virtemberški kralj, koji je, ako ne verniji, u svakom slučaju bio zagriženiji Napoleonov vazal nego saksonski kralj. Svrgavanje ovoga monarha, koje je došlo kao kazna za njegovu izdaju otadžbine, pretvorilo se onda u lakrdiju. Međutim, pruska politika bila je i inače potpuno tuđa nacionalnoj tački gledišta. Sam Hardenberg je predložio naknadu saksonskom kralju za gubitak njegove zemlje; on je čak hteo da ga namesti na levoj obali Rajne, u najbližem susedstvu sa njegovim francuskim dobrotvorima, čime bi počelo ostvarenje novog Rajnskog Saveza.

Suprotnosti u saksonskom pitanju zaoštrile su se pri kraju 1814 godine u takvoj meri, da je Pruska već otpočela pripreme za rat, dok je 3 januara 1815 godine zaključen ugovor o savezu između Engleske, Austrije i Francuske. Ovim sporazumom »usled novoispoljenih zahteva« obavezale su se tri države da se uzajamno potpomažu vojnom snagom od najmanje 150.000 ljudi od strane svake od njih u slučaju da jedna od njih bude izložena napadu zbog njihovih zajednički

postavljenih pravičnih i pravilnih predloga; napad na Hanover i Nizozemsku trebao je da se smatra kao napad na Englesku. Ali, pošto nijedna država, sem Francuske, nije stvarno želela rat, one su, prilikom dalje diskusije, odlučile da napuste sve herojske planove i da se ujedine u uobičajenom špekulisanju teritorijama i ljudima. Car je popustio u nekim od svojih poljskih zahteva; on je vratio Tarnopoljski okrug, koji je Austrija ustupila Varšavskom Vojvodstvu 1809 godine; on se odrekao i Torna i Krakova, od kojih je prvi bio trn u telu Pruske, a drugi u telu Austrije. Torn je postao pruski, a Krakov samostalna republika. Saksonska je bila podeljena: veći, severni deo, koji je bio ipak manje naseljen, pripao je Pruskoj, a ostalo je zadržao saksonski kralj. Pruska je zato dobila kao naknadu Rajnsku oblast; morala je da se angažuje baš na levoj obali Rajne gde je mislila da progna saksonskog kralja. Tako je dobila onaj deo Nemačke koji je imao najrazvijeniju i najraznovrsniju industriju. Ništa ne svedoči tako izrazito o kratkovidosti austriskih i pruskih državnika kao to, što su oni smatrali ovaj dobitak za veliki neuspeh Pruske. Meternih je zlurado likovao, jer je Pruska sada »kompromitovana beznadežno« u odnosu na Francusku, a Hardenberg je pokušavao da napravi vedro lice uz rđav posao, kada se hvalio da je samo »radi opšteg dobra«, samo »u cilju zaštite Nemačke«, Pruska preuzela rajnske posede.

U ugovoru o savezu četiri države bilo je obećano uspostavljanje Pruske u onim granicama koje je ona imala 1805 godine. Ona to nije postigla na Bečkom kongresu; dok su se Engleska, Austrija i Rusija više ili manje proširile, Pruska se smanjila za 600 kvadratnih milja. Istina, ona je sada imala više stanovnika nego 1805 godine, ali je znatno izostajala sa svojih 10,000.000 iza 27,000.000 Austrije ili 30,000.000 Francuske, a da se ne govori o Rusiji, koja je samo osvajanjima, učinjenim u početku pomoću Napoleona, a potom u borbi protiv njega, dobila u Finskoj, Besarabiji i većem delu ranije Poljske oko 9,000.000 stanovnika. Zaokrugljavanje granica takođe nije ništa dalo Pruskoj; ona se delila na dva potpuno odvojena dela. Ipak, ona je postala nemačka država u mnogo većoj meri nego što je to bila 1805 godine, kada ju je trebalo smatrati više polu-poljskom zemljom. Zbog toga je bila životno zainteresovana nemačkim pitanjem koje se rešavalo na Bečkom kongresu.

Kališki proglas je već odavno postao prazan list hartije, ali se nešto ipak moralo učiniti za smirenje sećanja na hiljadugodišnju istoriju koja su 1813 godine, izgleda, ponovo počela da oživljavaju i pored toga što je ona 1806 godine imala onako tužan kraj. Sam Meternih je dopuštao potrebu izvesnog »federativnog saveza« u Nemačkoj, ma koliko da mu je bio protivan u Italiji koju je, po njegovom, trebalo shvatiti samo kao »geografski pojam«. Tako isto su i u sporazume sa kneževima Rajnskog Saveza, koji su se otcepili od Napoleona, bile unete izvesne obaveze u smislu nemačkog jedinstva. Ipak, pitanje na koji bi način trebalo uspostaviti ovo jedinstvo — bilo je potpuna zagonetka čak i onima kojima je zaista ova stvar

ležala na srcu. Pred očima čitaoca koji bi hteo da sada prelista preporuke i stručna mišljenja Štajna i Viljema fon Humbolta, kao i članke Arnta i Geresa, stvorio bi se neverovatan haos.

Prizvuk koji se u ovom haosu mogao najrazgovetnije razaznati bio je uspostavljanje cara i Rajha, ali je to bila jednovremeno i čisto romantična zamisao, jer niko nije mogao ozbiljno da pomisli da se može jednostavno vratiti na 1806 godinu. Ova misao mogla je da živi samo u »vazdušastom carstvu mišljenja« i, razume se samo po sebi, da su se svi pokušaji njenog ostvarenja rasplinjavali kao slike u snu. Štajn je polazio sa najrazličitijih osnova da bi ostvario svoj ideal; kao što se u početku zalagao za liniju Majne, tako se po tom zalagao za ideju trojstva: Nemačku na levoj obali Elbe u večitom savezu sa Pruskom i Austrijom i Habzburgom kao carem. Humbolt je pokazao više smisla za stvarnost i zato je morao najzad da doživi grubo odbijanje Štajna, pošto je odbacio habzburško carstvo, o kome čak ni sami Habzburzi nisu hteli ni da čuju. Ali i Humboltovi memorandumi, — a on ih je za vreme Bečkog kongresa napisao ne manje od pola tuceta, — rasplinjavali su se u takvim zapetljanim predlozima, da je sada teško shvatiti kako je tako ozbiljan um mogao da ih smisli. Geres je pak, kao amblem carstva predlagao dvoglavog orla koji nežno grli crnog orla, a kojima se prijateljski priključio bavarski lav.

Predlozi o unutrašnjoj organizaciji carstva, koje bi trebalo stvoriti, lebdeli su takođe u neodređenosti i nejasnosti. Ne treba naširoko govoriti o tome da su se i ovde svi mogući planovi ograničili samo na postojanje na papiru, istina sa izuzetkom jedne jedine tačke, koja je odmah dobila praktičan značaj. Štajn je, naime, zahtevao da se od strane carstva utvrdi za svaku nemačku državu staleški ustav, stim da se staležima priznaju ove četiri osnovne stvari: pravo odobravanja poreza, pravo nadzora nad utroškom odobrenih poreza, pravo glasa prilikom donošenja zakona i, najzad, pravo tužbe protiv rđavih činovnika. On je smatrao da, ako se to ne postigne, svi ostali napori neće dovesti ni do čega.

Ukoliko je više izgledala neostvarljiva izrada čvrstog i jasnog plana nemačkog ustava, utoliko je lakši posao imala protivnička strana, na čijem su se čelu nalazili nemački kneževi — članovi Rajnskog Saveza. Oni su se pozivali na svoj suverenitet, koji su im garantovale savezničke države. Oni nisu hteli da žrtvuju ni mrvicu od ovog suvereniteta u korist nemačkih interesa, ali su bar znali šta hoće i imali su zbog toga nesumnjivo preimućstvo. Usled njihovog protivljenja propalo je sve što su predlagali Štajn i Humbolt. Ali, ni oni se nisu osećali sasvim dobro; oni su pravilno zapazili da su njihovi prestoli vrlo nestabilni, naročito zato što su razvlašćeni kneževi, — njihova ranija suverena sabraća po milosti božijoj, čije su posede oni strpali u svoj džep po milosti Napoleona, — bili na Bečkom kongresu veoma glasni i pozivali se na načelo legitimnosti. Takođe su se plašili da će se Pruska i Austrija, čiji je »mirni dualizam« trebao da bude pretpostavka za novo carstvo, najzad ujediniti,

zbog čega će oni ponovo da se nađu u nezgodnom škripcu. Pošto su doveli do potpunog zastoja pregovore o nemačkom ustavu, Bavarska, Virtemberg i Baden su izjavili spremnost da izvedu u svojim državama ustavne državne reforme. Virtemberški kralj je otvoreno govorio da on hoće da da ustav, kako bi dokazao da ga na to nije prisilila »ni spoljna potreba, ni primljena obaveza u odnosu na druge«.

Jedan pruski istoričar ukazuje potpuno pravilno da su tri južne nemačke središne države »iz najnižih pobuda«, — zbog suverene naduvenosti i partikularističkog straha pred »mešanjem savezne vlasti« odlučile da dozvole stvaranje organa staleškog pretstavništva. Međutim, ovo moralno ogorčenje baš pruskog istoričara nije ni najmanje na mestu, pošto ni pruskoj vladi, sa izuzetkom nekoliko ideologa, baš nimalo nije stalo do nemačkog ustava. Dobri kralj nije mogao da izmisli ništa bolje nego da sleduje primeru Bavarske, Virtemberga i Badena. On je 22 maja 1815 godine, pre nego što je bila doneta ikakva odluka u pogledu nemačkog ustava, izdao svečan zakon po kome je 1 septembra iste godine u Berlinu trebala da se organizuje komisija od uviđavnih državnih službenika i određenih lica iz provincija da bi se izradio ustav. Za osnovno načelo ovog ustava bilo je proglašeno »pretstavništvo naroda« čija bi delatnost trebala da obuhvati sve oblasti zakonodavstva, ne isključujući ni poreze. Razlika između južnonemačkih vladara Rajnskog Saveza i pruskog kralja bila je samo u tome što je obećanje prvih, rđavo ili dobro, bilo ispunjeno, dok je pruski kralj svoju reč na najsramniji način prekršio u potpunosti. Uostalom, nije ga samo primer južnonemačkih središnjih država naveo da tako grubo vara svoje podanike. »Hanibal je«, naime, »opet bio pred vratima«, i narod, tako gorko prevaren, trebao je ponovo da prolije potoke krvi za svog slavnog vladara.

STO DANA

Burboni su se u Francuskoj za nekoliko meseci više ili manje onemogućili. Iako je novi kralj izdao povelju kojom je obezbeđivao buržoaziji skroman udeo u vlasti, ipak je, naročito njegov brat i naslednik prestola, grof od Artoa, sa društvom nepopravimih junkera i popova radio na tome da se uspostavi stanje kakvo je bilo u starom kraljevstvu. Time je veoma jako uznemirio naročito seosko stanovništvo.

Najgore su postupili Burboni u pogledu vojske. Niti su imali smelosti da je potpuno iznova organizuju, niti smisla da vode računa o njenim tradicijama. Oduzeli su joj orlove i trobojku, svedoke bezbrojnih pobeda, i dali joj belu zastavu i kokardu koje su za vojnike označavale otpadništvo i izdaju. Izvesno smanjenje vojske bilo je potrebno iz finansiskih razloga, utoliko više što su se mnoge hiljade Napoleonovih veterana vratile kući iz zarobljeništva ili iz

tvrđava na Elbi, Odri i Visli. Ali je to smanjenje izvršeno veoma nespretno. Osedeli oficiri su bili otpušteni da bi se na njihova mesta postavili burbonski junkeri koji ili uopšte nisu pomirisali barut ili su se sramno borili protiv Francuske u redovima emigranata. Najzad, tu je bilo 14.000 oficira kojima je data samo polovina prinadležnosti, a oni su se razmilili po celoj Francuskoj i pothranjivali rastuće nezadovoljstvo sa vladavinom Burbona; svaki od njih bio je vatreni agitator za povratak cara.

Napoleon je sa ostrva Elbe veoma pažljivo posmatrao ovo stanje. Istovremeno, video je nedostatak jedinstva između sila na Bečkom kongresu. Tome treba dodati sasvim opravdane žalbe koje je mogao da iznosi u pogledu svoje ličnosti. Ugovor u Fonteblou se takoreći uopšte nije ispunjavao; naprotiv, javljali su se sve uporniji glasovi da savezničke države pomišljaju da ga sa ostrva Elbe prevezu na ostrvo Svetu Jelenu. Ovaj glas nije bio bez osnova; baš Hardenberg je radio na ovom »čednom« planu.

Napoleon se odlučio na smeli skok. On se iskrcao 1 marta 1815 godine kod Kana. Trupe koje su bile upućene protiv njega, prešle su na njegovu stranu*). 20 marta ušao je u Tiljerije; kraljevina Burbona bila je kao burom odneta. Ali, ma koliko da je bio sjajan ovaj pobednički marš, on je ipak, u svojoj osnovi, pretstavljao samo grandioznu avanturu. Napoleona nije ponova podigao na presto narod, već vojska. Mržnja građana i seljaka prema Burbonima bila je dovoljno velika da se zadovolji novim stanjem, ali nije bila toliko velika da ih njime oduševi. Vojska je htela rat, ali je buržoaska Francuska bila sita rata do guše.

Napoleon je imao samo jednu mogućnost da se održi trajno. Burbonska vlada i pregovori na Bečkom kongresu osetno su približili uspostavljanje feudalnih odnosa; oslanjajući se na seljake i radnike, Napoleon bi mogao da probudi tradicije buržoaske revolucije i da postigne utoliko veći uspeh, ukoliko je bilo veće razočaranje savezničkih nacija u njihove vlade. Međutim, ovaj demokratski put protivurečio je njegovim despotskim naklonostima; on nije hteo da stavi crvenu kapu, jer je on godinu dana ranije proglašavao pruske narodne ustanke za zločin protiv svetih prerogativa monarhije. Umesto ovoga, on je pokušao da se osloni na salomljivu stabljiku buržoazije, kojoj je »dopunskim aktom« uz ustav carstva dao približno ista prava koja je ona već dobila prema povelji Luja XVIII. Buržoazija mu stoga više nije nimalo verovala; njegovi patetični pokušaji da igra ulogu ustavnog Napoleona ne samo da nisu nikog ubeđivali, već su, naprotiv, svakom pokazivali unutrašnju nestabilnost njegovog položaja.

Najbitnije je bilo što Napoleon nije uspeo da narodu stvori mir, koji je obećao. Kada je u Beč stigao izveštaj da je pobegao sa Elbe, Štajn je već 8 marta 1815 predložio, a 13 marta su je savezničke države donele, sledeću odluku: »Napoleon Bonaparta isključio je

*) Na čelu ovih trupa bio je maršal Nej. — Prim. red.

sebe iz svih građanskih i društvenih odnosa i osudio sebe kao neprijatelja i rušioca svetskog mira na javnu kaznu«. Ova odluka je bila isto tako sramna kao što je nekad bilo sramno i stavljanje Štajna van zakona od strane Napoleona. Napoleon je stupio kao suvereni vladar Elbe u pobednički rat protiv suverenog kralja Francuske; francuski narod ga je priznao za svog poglavara, i on je neprestano nudio mir. Njegovo stavljanje van zakona bilo je grubo nasilje, očigledno narušavanje međunarodnog prava, kao što je i rat na koji su se odlučile države da bi ugušile Napoleona ogromnom nadmoćnošću svojih snaga bio potpuno prostački reakcionarni kabinetski rat, koji se vodio u interesu dinastija, a nije imao zaista ničeg zajedničkog sa interesima nacija. Pokušalo se, iz nekih ostataka stida, da se ovom ratu bar nekako izbriše karakter rojalističkog krstaškog rata za legitimnog kralja, iako je ovaj pobegao iz zemlje. Sile su zadržale za sebe slobodu odlučivanja u pogledu buduće vlade Francuske posle obaranja Napoleona.

Pre nego što je došlo do borbe, odigrao se intermeco, koji su obe strane iskoristile da bi se izvinile ili opravdale: ustanak Mirata, napuljskog kralja, protiv austriske vladavine u Italiji. Posle otcepljenja od svog šuraka Napoleona, Mira je prihvaćen od savezničkih država sa blagonaklonošću, ali su ga pregovori na Bečkom kongresu, na koji uopšte nije bio pušten njegov pretstavnik, poučili da njegov ostanak na prestolu Napulja neće biti moguć u novoj legitimističkoj Evropi. Pun pokajanja, vratio se starim zastavama, stupio u pregovore sa Napoleonom na Elbi i objavio rat Austriji kada se Napoleon iskrcao u Francuskoj. Sa 30.000 ljudi prodro je u Papsku oblast i izdao proglas kojim je pozivao Italijane u borbu za slobodu i jedinstvenu Italiju. U početku je imao izvesnog uspeha, ali je potom podlegao nadmoćnim snagama Austrije i morao je da pobegne iz svoje kraljevine. Savezničke države iskoristile su ovaj ustanak u tom smislu što su oglasile lažnim Napoleonove mirovne predloge, a Napoleon je tim povodom rekao da mu je Mira svojim ustankom naneo istu štetu, koju mu je i ranije naneo svojom izdajom. Međutim, obično upoređenje datuma pokazuje da ovaj događaj nije ni u kom slučaju uticao na opšti tok stvari. Mira je objavio rat tek 31 marta, dok su savezničke države osudile Napoleona još 13-og, a 25 marta zaključile protiv njega novi savez. Sem toga, Mira je pobegao iz zemlje već 20 maja, tj. u vreme kada Napoleonova stvar nije bila ni izdaleka odlučena.

Engleska, Austrija, Pruska i Rusija obavezale su se ugovorom o savezu od 25 marta da svaka od njih spremi za rat po 150.000 ljudi i da ne odlaže oružje sve dotle dok Napoleon ne bude definitivno oboren. Engleska se, pored toga, obavezala na novčanu pomoć od 5,000.000 funti sterlinga. Ratni plan je izrađen tako da su snage bile veoma razvučene kao kod svih koalicionih ratova. U Nizozemskoj se nalazilo 120.000 Prusa, pod komandom Blihera, i engleska armija, koja je bila znatno dopunjena braunšvajskim, hanoverskim, nasauskim i holandskim pomoćnim trupama, pod komandom Veling-

tona, koji je uspešno vodio Španski rat protiv Napoleonovih maršala. Na srednjoj Rajni nalazio se Barklaj de Toli sa 150.000 Rusa i, najzad, na gornjoj Rajni je stajalo 200.000 Austrijanaca pod komandom Švarcenberga. Osim toga, bila je stvorena, kao rezerva, još i četvrta armija, koja je trebala da bude jača od ma koje od one tri.

Napoleon je ovim ogromnim masama trupa mogao da suprotstavi svega oko 200.000 ljudi, od kojih je mogao da izvede na vojište samo oko 130.0000 ljudi, pošto je ostatak trebao da rasporedi za zaštitu granica. Za razliku od 1813, a naročito od 1814 godine, to su bile ipak elitne trupe, možda najodabranija armija kojom je Napoleon ikad komandovao. On se nadao da njome nanese snažan udarac jednoj od neprijateljskih armija, što bi, u slučaju uspeha, moglo još najpre da pokoleba nadmoćnu koaliciju, a da razbukti novo ratno oduševljenje francuskog naroda, koji se slabo odazvao ratnim pripremama imperatora. Situacija na belgiskoj granici bila je najpovoljnija za njega. Mnogobrojne francuske granične tvrđave sprečavale su zasad upad engleskih u pruskih trupa u Francusku; pruska vojska još je očekivala pojačanje od 80.000 ljudi iz udaljenih oblasti. Napoleon je mogao, naprotiv, pod zaklonom i zaštitom ovih tvrđava da se brzo i iznenadno pojavi i da razbije pojedinačno prvo jednu, a zatim i drugu neprijateljsku armiju, koje su ukupno bile gotovo dvostruko nadmoćnije od njega.

U početku je ovaj plan odlično uspevao. On je 14 juna uveče zauzeo Šarlroa, najpogodniju tačku za ujedinjenje Blihera i Velingtona. Na taj se način uklinio između njih, a 16 juna razbio je prusku armiju kod Linjija. Bliher je ovu bitku primio tek posle Velingtonovog sigurnog obećanja da će mu blagovremeno doći u pomoć. No Velington nije došao, jer je imao potpuno pogrešne podatke o rasporedu svojih jedinica, te nije mogao na vreme da ih prikupi, pošto su bile rasturene na velikom prostoru. Usto, on je sam bio napadnut kod Katrbraa od jednog dela francuske vojske. U isto vreme su se pojavile i druge nezgode, naprimer, jedan od četiri korpusa pruske armije nije došao na vreme na bitačnu prostoriju. Napoleon se nadao da je pobedom kod Linjija onesposobio prusku armiju za borbu i da ju je potisnuo na otstupni pravac prema istoku. Time bi se pruska armija udaljavala od engleske, a Napoleon se sa pravom mogao nadati da će nad njom odneti odlučnu pobedu.

Njegov račun bio je poremećen time što Prusi nisu izvršili otstupanje na istok, već na sever i nisu se od engleske armije udaljivali već su joj se, naprotiv, približavali. Takvu zapovest izdao je Gnajzenau uveče posle bitke kod Linjija, pošto je Bliher u jeku bitke pao sa konja i neko vreme nije mogao da se pronađe. Ovo je bila vrlo smela odluka, i baš je ona bila odlučujući preokret celog rata. Kada je Napoleon 18 juna napao englesku armiju, koja je bila raspoređena na brežuljcima oko Mon Sen Žana, njegova je pobeda bila gotovo osigurana, ali mu je tada pruska armija udarila u bok, pošto je izvršila naporan usiljeni marš. Francuska armija pretrpela je strašan poraz i bila je potpuno rastrojena neprekidnim gonjenjem, koje je

Gnajzenau vršio do zadnjeg daha svojih trupa. Ovim je rat bio odlučen; Napoleonova vladavina od sto dana bila je završena.

U vojnom pogledu rat je dobila pruska armija, — u ovo ne može da bude nikakve sumnje i pored izjava kojima je Velington pokušao da izopači ovu činjenicu. Još obuzet potpuno starom taktikom koja je priličila engleskoj najamničkoj vojsci, on nikako ne bi mogao više dugo da odbija juriš elitnih francuskih trupa, ali mu je u pomoć došla pruska armija. Međutim, Velington je politički dobio igru. Karakteristična je već i ta sitnica da je odlučna bitka sačuvala naziv koji joj je dao Velington, naziv po selu Vaterlo, gde uopšte nije bilo borbe, ali gde se naposletku nalazio Velingtonov Glavni štab pred bitku, a ne naziv »Bel Alijans«, koji su zahtevali Prusi prema nazivu majura na kome su se uveče prvi put sreli Bliher i Velington.

Prilikom ulaska ove dve armije u Francusku, Prusi su nadirali na čelu. Međutim, Velington se odmah pobrinuo da se Burboni, u interesu Egleske, što pre vrate u Tiljerije, što nikako nije odgovaralo pruskim interesima, i za što savezničke države nisu primile nikakvu obavezu. Ovo je bila u najvećoj meri sebična politika, pomoću koje su se engleski torijevci nadali da će u Parizu stvoriti vladu koja će potpuno zavisiti od njih. Međutim, Bliher i Gnajzenau nisu obratili na ovo nikakvu pažnju; oni su težili, pre svega, da uživaju u »nacionalnoj osveti u što punijoj meri«; nameravali su da streljaju Napoleona ako im padne u ruke ili da poruše pariski most, koji se zvao Jenski, i slično. Iz svega ovoga izvukao je korist jedino Velington, koji se uspešno usprotivio ovim vandalskim planovima i na taj način dao svojoj ćiftinskoj politici izgled srdačne velikodušnosti.

Napoleon je posle bitke napustio ostatke svoje vojske i pojurio u Pariz da bi spasao ono što se još moglo spasiti. Skupštine su burno zahtevale njegovu abdikaciju, među njima i skupština poslanika koja je bila izabrana na osnovu njegovog »dopunskog akta«. On je bio prinuđen da napusti Pariz 25 juna, a 29-og se uputio u Rošfor gde su mu bile stavljene na raspoloženje dve fregate za bekstvo u Ameriku. Nadajući se povoljnom obrtu događaja, on je oklevao sa odlaskom, dok luku Rošfora nisu blokirali engleski ratni brodovi. Njima se predao 15 jula da ne bi pao još i u ruke Burbonima. Grozna osveta kojom su mu se osvetile savezničke države na ostrvu Sv. Jelene, poznata je.

Privremena vlada koja je stvorena posle njegove abdikacije u Parizu nije se dugo održala. Ona je kapitulirala 3 jula pod uslovom da sve francuske trupe napuste grad do 6 jula. Pruske trupe su ušle u grad 7 jula i sledećeg dana, dok je Velington svoje trupe rasporedio u Bulonjskoj Šumi, u skladu sa svojom proračunato velikodušnom politikom. Luj XVIII je stigao u Tiljerije 8 jula i mogao je odmah da primi, kao ljubazan domaćin, trojicu savezničkih monarha, koji su doputovali 10 jula 1815.

Pošto nisu mogli ni pomisliti da opet proteraju legitimnog kralja, ostalo im je jedino da naprave veselo lice u rđavoj igri koju

je sa njima odigrao Velington. Ruski car se pre svih snašao u novoj situaciji. Ovaj »oslobodilac Evrope« tek što je progutao ogroman poljski komad, a njegova se žeđ za osvajanjima već usmerila na novi, turski zalogaj. Pošto je bio siguran da će pri ovome naići na otpor Engleske i Austrije, dobri odnosi sa Francuskom imali su za njega veliki značaj. U divnoj utakmici sa engleskim torijevcima, samodržac celokupne Rusije težio je da stekne naklonost Luja XVIII, na kome je još ležala sramota kukavičkog bekstva pred Napoleonom. Austrija nije htela više nikakve nove promene ustaljenog reda koji je skrpljen; grobni mir postao je glavni cilj Meterniha. Samo su Prusi zahtevali, pored visine naknade ratnih troškova, ustupak Alzasa i Lorena, kao i drugih oblasti.

Francuskim pregovaračima bilo je lako da odbiju ove zahteve, tim pre što su se savezničke države, prema svome dekretu o stavljanju Napoleona van zakona i svojim ranijim izjavama, borile jedino protiv Napoleona, koga su srećno otklonili, a ne i protiv Francuske od koje, prema tome, one ne bi imale šta da traže. Međutim, ovako lepozvučni razlozi nemaju značaja kada je u pitanju vlast. Pravi uzrok zašto su pruski zahtevi, posle svađe od više meseci, ipak bili odbijeni, nalazio se u činjenici da druge velike sile nisu htele o tome ništa da znaju. Podrška koju su ovoga puta pružili Pruskoj rajnski kneževi, koji su namirisali novu pljačku, bila je samo slaba uteha. Najviše se protivio — pored samog francuskog kralja — ruski car kome je pruski vazal tek izvukao poljsko kestenje iz vatre.

Prema novom miru, koji je zaključen u Parizu 20 novembra, Francuska je morala da vrati samo neznatne delove oblasti koje su joj pre godinu dana bile date radi zaokrugljenja granica od 1792 godine. Usto je bila određena naknada ratne štete od 7,000.000 franaka i obaveza da u toku od 5 godina, ili prema prilikama najmanje 3 godine, primi i izdržava okupacionu armiju savezničkih država u severoistočnim provincijama u veličini od 150.000 ljudi. Odnesene umetničke vrednosti morale su da budu vraćene.

Međutim, car je još pre toga usrećio sav hrišćanski svet jednim čudesnim otkrovenjem: poveljom o Svetoj alijansi, simvolom vere koju je objavio u ime »božanskog iskupitelja Isusa Hrista« kao jedinog vladara svih hrišćanskih nacija. Car je potpao pod mistički uticaj gospođe fon Kridener, za koju je Gete rekao još dok je bila živa »prostitutka, a zatim proročica«, a posle njene smrti: »Takav život — to je strugotina: iz nje se ne može dobiti ni šačica pepela da bi se skuvao sapun«. Samo se po sebi razume da su se pretskazivanja ove dostojne dame potpuno poklapala sa zavojevačkim instinktima cara; savez hrišćanskog sveta trebao je da ispolji osetan pritisak na Tursku. Ali su stvarno ovu glupost potpisali svi monarsi, izuzimajući papu i velikog sultana. Isto tako, uzdržali su se od potpisivanja i engleski torijevci — bilo zbog toga što su smatrali ovu stvar isuviše glupom, bilo što su hteli da uteše Tursku.

Odvratno komedijanje krunisalo je na dostojan način pobedu evropske reakcije.